This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3 3433 08159671 4

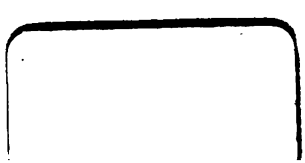

Apponyi Albert gróf beszédei.

10189

Apponyi Albert gróf Beszédei

*

II. kötet 1890–1895

Második kiadás

BUDAPEST, 1897
Singer és Wolfner kiadása
Andrássy-ut 10.

BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA.

A SZAPÁRY-KORMÁNY PROGRAMMJA.

— 1890. márczius 17. —

Tisza Kálmán a képviselőház 1890. márczius 13-iki ülésén jelentette be lemondását, e lemondás okát a közte és a kormány tagjai közt a *honossági törvényre* vonatkozó véleménykülömbséggel magyarázván. Utódja a miniszterelnöki székben *Szapáry* Gyula gróf lett, kinek helyét a földmívelési miniszteriumban *Bethlen* András gróf foglalta el. Szapáry gróf a képviselőház márczius 17-iki ülésén mondotta el programmját, melyet a mérsékelt ellenzék nem fogadott kedvezőtlenül, de jövendőbeli álláspontját főként attól tette függővé, — mint az alábbi beszédből kitűnik, — ha az ígért reformok mellett a *kormányzati szellem* is üdvös átalakuláson megy keresztül. Az alábbi beszéd, mely a Szapáry programmjával egy ülésben mondatott el, természetesen, csak nagy általánosságokban foglalkozik a programmal.

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Azt hiszem, tőlem sem fogja várni senki, *(Halljuk!)* hogy az igen t. miniszterelnök úr által előadott programmot egyszerű hallásra minden részleteiben analizis tárgyává tegyem és annak minden pontjáról nézetemet már most előadjam. *(Halljuk!)* Kidomborodik azonban az egészből egy benyomás, a melynek egész őszinteséggel kifejezést fogok adni. *(Halljuk!)*

A magatartás, melyet úgy magam, mint az a párt, melyhez tartozom, az új kormánynyal és a kormányelnök úr által most jellemzett iránnyal szemben követni fog, önként folyik abból az elvi álláspontból, melyet ez a párt hosszú évek küzdelmében mindenkor elfoglalt. *(Úgy van! a baloldalon.)* Ezen az elvi álláspontón, t. képviselőház, nem változtatunk, nem módosítunk semmit, sem jobbra, sem balra; sem jobbra, bármi néven nevezendő taktikai czélok elérésére, sem balra, abból a czélból, hogy az elveknek nyilvánvaló közeledése után is intenzivebb ellenzéki működésre magunknak mesterségesen ürügyet és okot keressünk. *(Helyeslés a baloldalon. Nyugtalanság jobbfelől.)*

Azok közül, miket a t. miniszterelnök úr mondott, van egy pont, *(Halljuk!)* melylyel szemben már most kifejezem teljes egyetértésemet és ez a külügyi politikára vonatkozó passzus, különösen pedig a ragaszkodás azokhoz a szövetségekhez, melyek monarkhiánk, Németország és Olaszország közt fennállanak, mégpedig abban a szellemben, melyben a t. miniszterelnök úr is kommentálta, hogy tudniillik e szövetség épp úgy áll ama hatalmak érdekében, mint a mi monarkhiánk érdekében és így monarkhiánk egyenrangú befolyása e szövetségi viszonyban teljesen biztosítva van. *(Helyeslés balfelől.)*

Valamint a t. miniszterelnök úr és a kormány, úgy én és t. elvbarátaim is az 1867-iki kiegyezés alapján állottunk eddig és állunk most is; valamint a t. miniszterelnök úr, úgy mi is e kiegyezési művet állandó természetűnek tartjuk és annak keretén változtatni nem szándékozunk, nem is szándékoz-

tunk soha. Nagy megelégedésünkre fog szolgálni, ha a t. kormány politikájában tényleg kifejezésre fog jutni az, a mit a t. miniszterelnöktől hallottunk, hogy tudniillik a nemzet számára kiegyezésben biztosított minden jog felett féltékenyen fog őrködni, *(Helyeslés balfelől.)* magától értetvén, hogy a kiegyezésben elvállalt kötelezettségeknek e nemzet meg fog felelni a maguk teljes kiterjedésében, teljes loyalitással. *(Helyeslés balfelől.)* De bizonyos az is, hogy az 1867-iki kiegyezés keretén belül több oly kérdés maradt nyitva és vár megoldásra, melyeknek nemzeti értelemben való megoldását, mint eddig, úgy ezentúl is sürgetni fogjuk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

A miket a t. miniszterelnök úr a szoros értelemben vett magyarországi belpolitikára nézve mondott, azoknak legnagyobb része egyezik azokkal az elvekkel, melyeket mi e padokról éveken át hirdetünk. *(Úgy van! balfelől.)* Különös megelégedéssel veszem tudomásul a *közigazgatási reformra* vonatkozó kijelentését, a mely — a mennyiben általános elvi körvonalakban ez lehetséges — olyan képet tár elénkbe, melylyel én teljesen egyetértek. *(Helyeslés balfelől.)* Éppen így örömmel veszem tudomásul a hivatkozást a t. igazságügyi miniszter igazságügyi programmjára, a melyet a kormány általános programmjába ezennel bekebelezettnek és fölvettnek tekintek *(Helyeslés balfelől.)* és a melyhez, gondolom, tartozik az az igéret is, melyet az igazságügyi miniszter úr, költségvetése tárgyalása alkalmával tett, hogy tudniillik még a legközelebbi választások előtt, a választások tisztaságának és függetlenségének megóvására, valamint a választások érvénye felett való önálló biráskodásról tör-

vényjavaslatokat fog beterjeszteni *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és én csatlakozom e tekintetben Irányi Dániel t. képviselőtársamhoz, hogy e javaslatoknak kellő alakban és kellő tartalommal előterjesztése által a kormány tényleg a legnagyobb szolgálatot fogja tenni annak az általa hangsúlyozott parlamentárizmusnak, a melynek egészséges fejlődését, megerősödését és a maga valódiságában — nemcsak külső formáiban — érvényre jutását politikánk és küzdelmeink egyik tárgyául és egyik céljául tűztük ki. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

T. ház! Ezeknek az érintkezési pontoknak konstatálásából önként folyik, hogy azokat az elveket, melyeket az azelőtti kormánynyal szemben folytatott küzdelem alakjában következetesen hirdettünk, nem fogjuk megtagadni akkor, mikor azokat nem a kormány ellen való küzdelemben, hanem a kormány előterjesztéseinek a támogatásában kell érvényesíteni *(Helyeslés balfelől.)* és a miniszterelnök úr számíthat utógondolat nélkül való feltétlen támogatásunkra azoknak az irányelveknek loyális, minden idegen vegyülék nélkül való érvényesítésében, a melyek az ő beszédében foglaltatnak. *(Helyeslés balfelől.)* De ezt a támogatást — a mely támogatásba beleértem a tárgyilagos kritika gyakorlását is — ezekről a padokról fogjuk neki nyujtani, a melyeknek elhagyására az időpontot kötelességeink lelkiismeretes mérlegelése után, elérkezettnek nem látjuk *(Helyeslés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)* és ezt kijelentjük azzal az őszinteséggel, a mely e pillanatban szükséges. *(Mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)*

Szeretném a közbeszólásokat érteni. *(Halljuk!*

Halljuk!) Hoitsy Pál: Csak az öröm nyilvánítása volt, mert félnek. *(Derültség a szélső baloldalon.)*

És ennek okát megmondom azzal az őszinteséggel, mely eddigi nyilatkozatainkat és a most előadottakat is jellemezte. *(Halljuk! Halljuk!)*

A miniszterelnök úr felszólalásában azt mondta, hogy mint parlamentáris kormány és mint annak a pártnak a kebeléből alakult kormány, mely a Ház többségét teszi, természetesen, annak a pártnak a támogatására támaszkodik. Ez helyes és természetszerű. Azonban a mostani helyzetnek egyik sajátsága éppen az, hogy több oldalról és illetékes helyen, illetékes férfiak által ama pártnak fentartása mint önálló politikai czél állíttatott fel.

Nagyon természetesnek találom, t. Ház, hogy egy párt, mely éveken át együtt működött, magát fentartani kívánja és a hatalom birtokához is ragaszkodik addig, míg azt elvi áldozatok nélkül teheti. Ez ellen semmi kifogásom sincs. De, t. Ház, az a párt (a jobboldalra mutat) nem annak a programmnak az alapján alakult, a melyet a miniszterelnök úr vall *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás és ellenmondás jobbfelől.)* és azért az a két czél: a miniszterelnök úr programmjának a keresztülvitele és a párt fentartása mint politikai czél, azonosnak, egymást fedezőnek nem nevezhető. *(Úgy van! balfelől.)*

Már most el nem fojthatom abbeli aggodalmamat, t. Ház, hogy ha e két czél egymással ellentétbe jön — különösen, ha a régi idők hagyományaira méltóztatnak hivatkozni — az utóbbi czél, tudniillik a párturalom fentartása, meghiusítani, vagy módosítani fogja azt a reformirányzatot, a mely, ha nem a

maga tisztaságában és teljességében vitetik keresztül, az országot csak egy ujabb csalódással teszi gazdagabbá, vívmányokkal azonban nem. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Meglehet és óhajtom, t. Ház, hogy ez nem fog így történni. De tagadhatatlan, hogy annak a multnak, a mely ellen küzdöttünk és a melynek emlékeit csak annyiban akarom felidézni, a mennyiben ez eszméim indokolására feltétlenül szükséges, egyik legsúlyosabb vonása volt a párturalomnak minden egyéb tekintet fölé helyezése. *(Úgy van! balfelől.)* Ha a mult e vonása a mostani reformkorszakra átháramlik, ha a mult e hagyományának örökségét a mostani aera átvállalja, akkor két dolog van igen komolyan veszélyeztetve, a mit én egy helyes programm kitűzésével egyenrangú fontosságúnak tartok: tudniillik először annak a helyes programmnak tiszta és loyális keresztülvitele, másodszor pedig a kormányzati szellemnek olyan átalakulása, a melyre épp úgy szükség van, mint szervezeti reformokra. *(Úgy van! balfelől.)* Ha a kormányzati szellem nem követi, vagy mondjuk inkább, nem előzi meg a törvényhozási reformokat, abban az irányban, hogy a párturalom érdekei az általános tárgyilagos állami érdekeknek föltétlenül alárendeltetnek: akkor, t. Ház, lehetetlen elérni azt, a mi kell, hogy mindnyájunk közös óhajtása legyen, és a mire a kormány bizonyára törekszik: hogy tudniillik a kormányzat minden ágában kifogástalan, tiszta erkölcsű felfogás uralkodjék, mely a magyar államot annak minden polgára előtt a tisztelet, kegyelet és szeretet tárgyává teszi, *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* mert hiszen a párturalom követelményeiből eredő elnézések szükségessége az,

mely egyeseknek legjobb akarata mellett is az erkölcsi tisztaság e fokának elérését eddig is lehetetlenné tette. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)*

Igy tehát, t. Ház, látok magam előtt olyan elvi irányzatokat, a melyeket magaméinak vallok, a melyeknek a keresztülvitelére támogatásomat utógondolat nélkül felajánlom a kormánynak. *(Helyeslés balfelől.)* Látok azonban e mellett a helyzetben bizonyos kétes momentumokat, a melyek bennem aggodalmat ébresztenek az iránt, hogy vajjon e helyes intencziók a maguk teljes tisztaságában keresztülvihetők lesznek-e és vajjon a *kormányzati szellem* keresztül fog-e menni azon az üdvös alakításon, a melyen keresztülment a *kormány reformpolitikája.* Addig pedig, míg ily kételyek fenforognak, míg ezeket a tények el nem oszlatják — mert csak a tények oszlathatják el azokat — mi, a kik ezeken a padokon ülünk, úgy saját küzdelmeinknek emlékezetéhez és szelleméhez lennénk hűtlenek, ha e padokat elhagynók, valamint vétenénk az ország ama nagy érdeke ellen, hogy ilyen kétes körülmények közt, az alkotmányos ellenőrzést a kormánynyal szemben egy az 1867. évi közjogi alapon álló párt is teljes függetlenséggel gyakorolja. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

A mi az általános vezérelveket illeti, a melyekkel a t. miniszterelnök úr beszédét befejezte, azokra nézve, ha a tények megfelelnek a kijelentéseknek, részünkről csak rokonszenvvel fog találkozni.

E párt működése egyáltalában két alapon nyugodott. 1848-ban és 1867-ben az ország két gyökeres átalakuláson ment keresztül. 48 a magyar rendi államot szabadelvű alapokra fektetett demokratikus állammá változtatta át. 67 a Magyarország és ő fel-

sége uralkodása alatt álló másik állam közti viszonyt szabályozta. Mind a két nagy reformnak minden következménye nincs még levonva. Különösen a 48-iki átalakulásnak, mely a lökést megadta arra nézve, hogy Magyarország egységes jogállammá legyen, annak kiépítéséből egy nagy rész — sajnos — még hiányzik. Ezt a kiépítést sürgetjük e padokról. E kiépítésnek a lerakott alappal homogén irányban kell történnie. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ez tehát nem lehet más, mint az az őszinte és komoly szabadelvüség, mely egyrészt az egyéni és polgári szabadságnak semmiféle követelménye elől a társadalmi életnek semminemü ágában el nem zárkózik; *(Élénk helyeslés balfelől.)* másrészt az ország specziális viszonyaival is számol, és a nemzeti felvirágozás nagy munkájából, úgy a közgazdaság, mint a kultura terén, a társadalmi erőket nemcsak hogy ki nem zárja, hanem inkább azokat segitségül hívja s működésüket oly irányban vezeti, ha szükséges, oly irányba kényszeriti, mely a nagy magyar állami czélokkal ellenkezésekbe nem jöhet, sőt éppen ezeket az állami czélokat szolgálja. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ha ebben az irányban, ha ezzel a magas felfogással fogja a kormány az ország reformmunkáját vezetni, ha ebben az irányban és ezzel a magas felfogással veszi kezébe a zászlót bárki és be tudja tényleg bizonyitani, hogy azt a zászlót győzelemre vezetni képes, számithat támogatásomra; *(Helyeslés balfelől.)* míg azonban a kormány engem erről tényekkel meg nem győzött, addig úgy én, mint elvbarátaim az alkotmányos ellenőrzés teljes függetlenségét az ellenzéki padokon magunknak fentartjuk. *(Hosszantartó élénk helyeslés balfelől.)*

A KONZULI BÍRÁSKODÁS.

— 1891. február 17. —

E beszéd, miután mindjárt a kezdetén ismerteti főbb pontjaiban a konzuli bíráskodásról szóló törvényjavaslatot, bővebb magyarázatra nem szorul. Elég lesz talán annyit megjegyezni — a mi különben az alábbi két beszédből eléggé kitűnik, hogy ez a törvényjavaslat nagy és heves vitára szolgáltatott alkalmat, a mit a javaslatban foglalt közjogi sérelem eléggé érthetővé tesz.

Tisztelt Képviselőház!

E törvényjavaslat tárgyalásánál egy gondolatban mindnyájan találkozunk. Abban a gondolatban, hogy a konzuli bíráskodás terén most tényleg fennálló állapotok nem tarthatók fenn és orvoslásra szorulnak.

A t. előadó úr és az ő száján át az igazságügyi bizottság azonban még tovább megy és a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatot a problema szerencsés megoldásának tartja, a mennyiben azt mondja a jelentés, hogy *(olvassa)*: „biztos kézzel találta meg ez a javaslat a gyökeres orvoslásnak leghelyesebb módjait", *(Derültség a bal- és szélsőbalon.)* és hogy „a javaslat teljesen megfelel ama törvényeknek, melyek a a magyar állam önállóságát biztosítják és meg-

felel igazságügyi szuverénitásunk minden követelményeinek.“

Hát t. Ház, a mennyire egyetértek úgy a t. kormánynyal, mint a t. igazságügyi bizottsággal abban, hogy *(Halljuk! Halljuk!)* a konzuli bíráskodás terén mutatkozó tényleges állapotok orvoslást igényelnek, hogy ennek a kérdésnek a megoldása szükséges: éppen úgy bátorkodom némileg eltérő véleményben lenni a második tételt illetőleg, hogy tudniillik ez a törvényjavaslat a fölvetett problemának szerencsés megoldása volna és hogy állami önállóságunk, különösen pedig igazságszolgáltatási szuverénitásunk minden követelményének megfelelne. *(Úgy van! balfelől.)*

A javaslat tartalma, a javaslat szerint tervbe vett intézmények vázlata röviden ez: *(Halljuk! Halljuk!)*

A konzuli bíráskodást az első fokon közösnek ismeri el; a második fokon egy állítólag vegyes fölebbviteli bíróságot állít fel, mely végérvényesen itél; itél pedig úgy az első, mint a második fokon őfelségének, a császárnak és királynak a nevében; itél pedig magyar állampolgárokra vonatkozólag, a személyi, státus-ügyek, az örökösödési jog körébe tartozó ügyek és a bünügyek kivételével, a t. előadó úr által sokat emlegetett levantei szokás jog módosításai mellett, az osztrák jog szerint. *(Úgy van! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez, t. Ház, a kérdésnek az a megoldása, mely az előadó úr szerint, megfelel a mi állami önállóságunk és igazságügyi szuverénitásunk minden követelményének. *(Derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, a kérdés megoldásában teljesen ellentétes elvi álláspontot foglalok el. *(Helyeslés a bal-*

és szélső baloldalon.) Minthogy a bírói hatalom gyakorlása semmi tekintetben, semmiféle törvény által, semmiféle részében közösügygyé nincs téve, *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* és az ország állami önállóságának gyökerében való megtámadása nélkül azzá nem is tehető: *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* követelem, hogy a bíráskodás külföldön tartózkodó ama honosaink fölött, a kikre nézve a különleges körülmények és az ezekre alapított szerződések a territoriális bíróság alól kivételt létesitettek és a hazai jogszolgáltatás elvét fentartották: követelem, hogy ezekre nézve is a magyar igazságszolgáltatás, úgy a bírói joggal felruházó fejedelmi rendelkezésben, tehát gyökerében, mint magában az itélet kimondásában önálló és kizárólag magyar legyen. *(Hosszas élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Itt két elvi álláspont áll egymással szemben. Hogy melyik a helyes: azt a diskusszió fogja földeriteni. Első tekintetre, mindenesetre az enyém mellett szól az elővélemény. Mert az elővélemény — és ez közjogunknak egyik sarkalatos alaptétele — mindig az állam függetlensége, a magyar állami attributumok teljessége és önállósága mellett szól. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha valaki megszorítást akar állítani, mint olyat, a mely már létező törvényeinkben benne van, avagy tervezni mint ezután létrehozandót: ő reája nehezedik szorosan a bizonyítás terhe, ő köteles bebizonyítani úgy azt az állítását, hogy fennálló törvényeinkben a megszorítás benne van, mint annak a szükségességét, hogy ilyen megszorítást ezentúl létesiteni kell. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ennek következtében én, t. képviselőház, ámbár a vita kezdetén szólalok fel, czáfoló beszédet vagyok kénytelen mondani, mert az én álláspontom bizonyítás nélkül megáll mindaddig, míg annak az ellentéte nincs bebizonyítva. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Vizsgálnom kell tehát azt, hogy minő érvekkel bizonyítja úgy a t. kormány a törvényjavaslathoz mellékelt indokolásában, mint a t. előadó úr a jelentésben és most hallott, elismerem, rendkívül ügyes beszédében az enyémmel ellentétes álláspontját, a törvényjavaslat álláspontjának a helyességét.

A bizonyítás mindenekelőtt egy hiányban szenved: nem egészen világos, hogy minő alapra helyezkedik. Az egész törvényjavaslat és intézkedéseinek a jellege sem egész világos. Nem tudjuk, vajjon minő részében alapul a kormány álláspontja szerint már fennálló törvényeinken és minő részeiben alapul ujabb egyezményeken. Az igazságügyminiszter úr csak annyit mond a 20. § indokolásában, hogy határozatainak tetemes része, ha nem is formailag, de lényegében oly természetü, mint a monarkhia másik államával kötött egyezmény. A t. előadó úr felvilágosit minket úgy a jelentésben, mint mai beszédében arról, legalább főbb vonásaiban, hogy mi az, a mi közjogunkból folyik — ő szerinte — és mi az, a mi egyezményen alapul. Az előadó úrnak úgy jelentése, mint beszéde szerint, közjogunkból és a nemzetközi szerződésekből folyna az első foknak magának, a szoros értelemben vett konzuli bíróságnak a közössége, mert ezt nevezte az előadó úr ma is megszünhetetlen ténynek, ezt nevezi megmásithatatlan, állandó ténye-

zőnek a konzuli bíráskodás rendezésére irányuló minden akcióban. Tehát, szerinte, az első foknak, magának a konzuli bíróságnak a közössége a nemzetközi szerződésekből és az 1867:XII. törvényczikkből folyna; és csak a második foknak a rendezése, a konstantinápolyi úgynevezett vegyes törvényszék felállítása volna az, a melynél, a jelentés szerint, egész más álláspont jő tekintetbe, tudniillik az, a minek egyezményi természete volna és ez volna az, a mi 10 év után a maga lényegében, tehát nemcsak egyes részeiben, változás alá esik.

Ezzel szemben, t. Ház, megkisérlem annak a bebizonyítását, hogy az első foknak, a tulajdonképeni konzuli bíróságnak a közössége, sem a fennálló nemzetközi szerződésekből nem következik, sem a mai alaptörvényeinkben, különösen az 1867 : XII. törvényczikkben nincs meg; *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* hogy ellenkezőleg magának a konzuli bíróságnak, mint nemzetközi intézménynek a lényege magyar honpolgár felett az önálló magyar bíráskodást követeli és hogy az 1867 : XII. törvényczikk olynemü intézkedéseket, a minőket az elsőfoku bíráskodásra nézve e javaslat tartalmaz, olynemü felfogásokat, a minőket annak az indokolására felhoznak, egyenesen kizár, úgy hogy az 1867 : XII. törvényczikk át van lyukasztva, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* félre van magyarázva, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* mint nemzeti biztositék hatályosságának egy részétől meg van fosztva, ha e javaslat törvénynyé válik. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A t. előadó úr érvelése igen egyszerűnek látszik. Azt mondja; hogy a nem keresztény államok területén

a bíráskodás jogával a konzul van felruházva, sőt úgy fejezi ki magát a t. előadó úr, hogy a fennálló nemzetközi jog a bíráskodási jogot a konzulok személyére szorítja; már pedig, úgymond, alaptörvényeink értelmében a konzulok közösek, tehát igen természetes, hogy a konzuli bíráskodás sem lehet más, mint közös.

Azt hiszem, t. Ház, hogy ez érvelés első részében a szavakkal való bizonyos játék történik. Az előadó úr azonosít két fogalmat, a melyek a nemzetközi jog és gyakorlat terén nem azonosak: a külkereskedelmi képviseletet és a konzult. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Igaz, hogy a konzul egyik leglényegesebb kötelessége és feladata, rendszerint, a külkereskedelmi képviselet; de nem minden hatóság, nem minden hivatalnok, a kit konzulnak neveznek, egyszersmind külkereskedelmi képviselő is; sőt éppen a konzuli bíráskodás terén találkozunk az összes államok gyakorlatában lépten-nyomon azzal a ténynyel, hogy konzuli bíráskodásra felhatalmaztak oly tisztviselőt, a kit, igaz, hogy a szokásos kifejezéssel konzulnak, vagy konzuli bírónak neveztek, a kinek azonban a külkereskedelmi képviseléssel semmi dolga nem volt. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Hogy ezt bebizonyítsam, t. Ház, hivatkozom különböző államok gyakorlatára.

Franciaországban, már 1778-ban, abban a királyi parancsban, a mely a konzuli bíráskodást a keleten szabályozta, a király a konstantinápolyi konzuli bíróságra nézve a következőket mondja: „Rendeljük, hogy polgári ügyekben, Konstantinápolyban, a hol konzult nem tartunk, a bíráskodást a nemzet kebeléből

kiszemelt három notable gyakorolja, a kiket a mi konstantinápolyi nagykövetünk fog kineveztetni.“ Az igaz, hozzáteszi, hogy a kinevezésben a nagykövet meg fogja jelölni azt, hogy melyik lesz konzuli czímmel felruházva: „à l'effet de rendre les ordonnances sur requêtes ou déclarations“; de hogy azért e tisztviselőnek, a ki a konzul czímmel felruháztatott, a külkereskedelmi képviselettel bármi dolga lett volna, annak nyoma sincs. Az 1836-iki májusi franczia törvény a konzuli bíráskodást szabályozván, azt mondja: „Les mêmes fonctions seront remplies . . . à Constantinople par l'officier, que le roi aura désigné“, tudniillik a konzuli bírósági tisztet gyakorolja az a tisztviselő, a kit a király erre kijelöl.

E törvény alapján, ugyanazon év augusztus havában, a nagykövetség első titkárát bízta meg ezekkel a teendőkkel, vagy azt a tisztviselőt, vagy bármely más egyént, a ki az első titkár távolléte vagy akadályoztatása esetén ennek a helyettesítésével meg volt bízva. Hol van itt az összeköttetés a külkereskedelmi képviseltetés és a konzuli bíráskodás gyakorlása közt?

1842-ben, a franczia bíráskodásról szóló törvény alapján, a nagykövetségi első titkár helyett a nagykövetség kanczellárját bízta meg a király a konzuli bíráskodással. A konzul névvel tehát gyakran találkozunk; de azzal a minőséggel, melyet a t. előadó úr okoskodása észrevétlenül belecsusztatott, hogy az egyszersmind a külkereskedelmi képviselet orgánuma, ez a név nincs szükségképen összekötve.

Helfy t. képviselő úr Olaszország példájára hivatkozott. 1863 óta Franczia ország, 1866 óta Olaszország a külkereskedelmi képviselettel megbízott tu-

lajdonképeni konzulok mellett külön konzulbírókat tart, a kiknek szintén csak a neve konzul, de külkereskedelmi képviselettel nincsenek megbízva.

Az 1879-iki németbirodalmi törvény azt mondja: „Der Reichskanzler kann neben dem Consul, sowie an Stelle derselben einem andern Beamten die Befugnisse des Consuls bei Ausübung der Gerichtsbarkeit übertragen.“

De minek fáradozzam én idegen példák idézésével. Hiszen maga ez a javaslat a konstantinápolyi úgynevezett felebbviteli törvényszéknél oly tisztviselőket ruház fel a konzuli bíráskodási hatalommal, a kiknek semmi más funkcziójuk nincs a bíróinál, a kiket a konzuli név csak díszit, de a kiknek konzuli minősége a külkereskedelmi képviselet fogalmával még csak a legtávolabbról sincs semminemű összeköttetésben. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezeket annak a bebizonyítására volt szükséges felhoznom, hogy a nemzetközi szokásjognak és a tételes szerződésnek ama kifejezéseiből, melyek a bíráskodást az idegen honosak fölött a konzulokra bízzák, oly összeköttetést kimutatni, oly következtetést vonni, mintha a konzuli bíráskodás a konzulokat megillető többi funkcziókkal elválaszthatatlan kapcsolatban volna, egyáltalában nem lehet; hanem, hogy a konzuli bírói minőséget több állam nemcsak a funkczióban, a melyben ezt mindig meg kell különböztetni, hanem az orgánumban, az egyénben is külön szervezte. Már pedig, t. Ház, ha ez így van, akkor a t. előadó úrnak a nemzetközi szokásokra fektetett összes okoskodásai összeesnek. Összeesik az az okoskodása, a mely azt akarja bizonyítani, hogy a konzuli bíróság

elválaszthatatlanul össze van kötve oly funkczióval, mely a mi törvényeink szerint igenis közös. És minő alapon lehet akkor állítani, t. Ház, hogy Törökországgal szemben kötelezve vagyunk közös tisztviselőre bizni a bíráskodást? *(Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* Még ha állana is az, a mit a t. előadó úr mondott — a minthogy nem áll — hogy a konzuli bíráskodás a külkereskedelmi képviselettel szoros összeköttetésben van és attól elválaszthatatlan, még akkor is ez a körülmény csak a monarkhia két állama közt állapíthatja meg a kötelezettséget: egy harmadik idegen hatalommal szemben nem. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Az 1718-iki passaroviczi szerződésben használt kifejezéseket a pragmatika szankczióra s az 1867: XII. törvényczikk fogalmaira ráhúzni, rávezetni akarni, csakugyan nagy anakrónizmus. Mikor 1718-ban a császár és király, — nem az ausztriai császár és a magyar király, mert akkor osztrák császár még nem létezett, tehát nem az osztrák állam császárja, hanem a római császár — összes alattvalóira, így tehát Magyarország és Csehország stb. összes lakosságára nézve is, megnyerte azt a jogot, hogy tulajdon alattvalói fölött, az ozmán birodalom egész területén, az ő konzuljai és dragománjai gyakorolhassák a bíróságot: akkor nemcsak a mai értelemben vett közösügyek nem léteztek, de a közösügy alapja, maga a pragmatika szankczió sem volt megkötve. És ezt nem pótolta a nemzetközi szokásjog. Olyan kötelezettséget tehát, a mely idegen állammal szemben fennállana és a melynek alapján egy idegen állam tőlünk számon kérhetné, hogy vajjon a bíráskodással az ő területén

megbízott valamely közeg közös-e, vagy nem — és akkor, ha nem közös, tőle a működést megtagadhatná: ilyet megállapítani egyáltalában nem lehet.

De a mi, szerintem, legmélyebb indoka annak, hogy a t. kormány és a t. előadó úr felfogása alapjában téves: az, hogy, az ő felfogásuk szerint, a konzuli bíráskodás, mert az külföldön történik, a külföldi képviselet attributumának egyik kiegészitő része, holott ez a funkczió, az által, hogy a külföldön működő, vagy akár a külképviseletben alkalmazott közegre ruháztatik, a maga természetét el nem veszti. Bírói funkczió pedig nem képviseltetése valamely államnak, vagy akár csak ez állam alattvalóinak idegen állammal szemben, hanem az az állam egyik szuverén jogának a gyakorlása saját polgáraival szemben. És ezért, t. Ház, igen helyesen figyelmeztetnek rá a nemzetközi jog tekintélyei, például Lerat és Dalloz, hogy a bíráskodási jog a konzuloknál csak esetleges, hogy ők ennek a gyakorlásában valóságos bírák, és hogy a bírói hivatás az által, hogy azt ők gyakorolják, természetében mit sem változik.

Az egész konzuli bíráskodási intézménynek sarkalatos tétele, t. Ház, hogy az a hazai talajnak a viszonyok és nemzetközi szerződések alapján kifelé tolt része, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* hogy az idegen honos azokon a területeken, a hol konzuli bíráskodás van, úgy tekintendő, mintha saját hazájának a területén állana; *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* és minden szerződésnek egyik alapvető intézkedése az, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy saját törvényei és szokásai szerint kell az illetőnek igazságot szolgáltatni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Az

intézmény nem kiegészítő része a külképviseletnek, az intézmény kiegészítő része a hazai bírói szervezetnek. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)*

Ha ez így áll, t. Ház, pedig ezt senki sem tagadhatja, kérdem: melyik az a közös bírói intézmény ebben az osztrák-magyar monarkhiában, melynek kiegészítő részeül tekinthető volna a konzuli bíráskodás, az ozmán birodalom kebelében? És ha ilyen nincs, akkor mely bírói szervezet kiegészítő részeül tekinthető a konzuli bíráskodás? Egy nem létezőnek-e? Nem, hanem csak annak, a mi létezik: csak a magyar bírói szervezetnek, a magyar honosokra, az osztrák bírói szervezetnek, az osztrák honpolgárokra nézve. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Távol attól, hogy a konzuli bíráskodás nemzetközi jellege az intézmény közössé tételét követelné: magának a konzuli biráskodásnak az alapgondolata kizárja azt, hogy a magyar honos külföldön is, konzuli bíráskodás alatt levő területeken is, más mint hazai bíró s más mint hazai törvények alatt álljon. *(Zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

A kérdés, t. Ház, végre is oda megy vissza, hogy hazai törvényeink e tekintetben mit követelnek; mert a nemzetközi szerződések mindig az illető állampolgárok saját törvényeire utalnak. Lássuk tehát közjogunkat.

Az az állítás, t. Ház, hogy az elsőfoku konzuli bíráskodás közössége az 1867: XII. t.-czikkből folyik, egyike azoknak, melyeket a legnagyobb csodálattal hallottam, mióta e Háznak tagja vagyok. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Gondolom, a t. igazságügyminiszter úr lesz a legutolsó, a ki tagadásba vonná azt,

(Halljuk! Halljuk!) a mit a Háznak e padjairól *(az ellenzék padjaira mutat)* oly fényesen vitatott, hogy az 1867 : XII. törvényczikknek a közösügyekre vonatkozó, a közös ügyeket megállapító intézkedései taxativ jellegűek, a szó legszorosabb értelmében veendők, hogy magyarázatok és analogiák alapján azokból új közösügyek létezésére következtetést vonni nem szabad.

Nézzük meg, t. Ház, az 1867 : XII. törvényczikk ama szakaszát, a mely a napirenden levő tárgyakra nézve fontos. *(Halljuk! Halljuk!)* Ez a 8. §, a mely így szól *(olvassa)*:

„A pragmatika szankczióból folyó közös és együttes védelemnek egyik eszköze a külügyek czélszerü vezetése. E czélszerű vezetés közösséget igényel ama területekre nézve, melyek az őfelsége uralkodása alatt levő összes országokat együtt illetik. Ennélfogva *(Halljuk! Halljuk!)* a birodalom diplomacziai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében felmerülhető intézkedések mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett a közös külügyminiszter teendői közé tartozik.“

Méltóztassanak engemet felvilágosítani arra nézve, hogy e szakasz melyik részében foglaltatik benn a konzuli bíráskodás. Én itt semmi néven nevezendő bíráskodásról egy sort, egy betűt sem olvasok, hacsak a külkereskedelmi képviseltetéshez nem akarja számítani. Bátor voltam kimutatni, hogy a külkereskedelmi képviseltetésnek, sem egyáltalán semmiféle képviseltetésnek ez nem integráns része. De ha az volna is, csak a külföld irányában való képviseltetésre nézve tekinthetnők közösügynek. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Oly állami attributumok közös gyakorlását, melyeket az állami hatalom saját honosaival szemben érvényesít, a minő a bíráskodás, legalább e törvény szövegezése világosan kizár. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én megmondom, hogy a konzuli bíráskodás egész ügyére nézve mik tekinthetők közösügynek? Közösügynek tekinthető ama szerződések megkötése, melyek által a konzuli bíráskodás jogát magunknak megszerezzük; közösügynek tekinthető a magyar bírósági tisztviselő bevezetése, számára az ekzekvátur kieszközlése a külföldi hatóságoknál; közösügynek tekinthető a magyar bírói szuverénitás gyakorlatának a megvédése, ha az idegen hatóságok abba bárminő alakban beleavatkoznának; *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* közös feladatnak tekinthető az, ha a magyar bíróság által külföldön hozott itélet végrehajtásához idegen hatóságok jogsegélye szükséges, e jogsegély megszerzése; mert erre a magyar államnak a fennálló törvények szerint módja nincs. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A helyzet az, mint midőn például a kuria egy itéletét kell a külföldön végrehajtani; akkor ennek végrehajtása végett igenis diplomáciai képviseltetésünkhöz fordulhatunk a külügyminiszter útján. De vajjon ez azért megszűnik-e szuverén magyar önálló igazságszolgáltatási cselekvény lenni? Abban a pillanatban, melyben a bírói hatalom gyakorlását magát bármi tekintetben közösnek elismernők: az 1867: XII. törvényczikknek nemcsak szellemén, hanem betűjén is tátongó rést ütnénk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső-balon.)*

T. Ház! Ezzel még nem mondtam eleget. Ne méltóztassék az 1867: XII. törvényczikket, a mint az az újabb interpretácziókban már szokássá vált, egyoldalúlag felfogni, mint oly törvényt, melynek egész tartalma csak abban áll, hogy az állami szuverén jogok egyik részének közös gyakorlásáról intézkedik. Az e törvény intézkedéseinek csak egyik része. A másik része biztosítja a nemzeti függetlenséget és állami önállóságot, fentartja világos szavakkal, a királylyal és a monarkhia másik államával létrejött egyezmény ünnepélyességével, a pragmatica sanctio alapelvét, mely szerint Magyarország önálló független állam, *(Igaz! Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbal felől.)* semmi más országnak és államnak alávetve nincs. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbal felől.)* E törvény tartalma nemcsak nem kívánja, sőt e törvény ama részének, — mely a másiknál nem kevésbbé fontos, mely az országnak állami függetlenségét újból megerősíti, új biztosítékok alá helyezi, — e törvény másik részének megsértése az, ha bármely oly bíróságot ismerünk el, a mely bírói hatalmát nem kizárólag a magyar királytól, mint olyantól, hanem az osztrák császár és királytól nyert megbízás alapján gyakorolja. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

A közösügyek terén, az 1867: XII. törvényczikkben körülírt formák között, egy fejedelmi cselekményben nyilvánul, az osztrák császár és magyar király szuverénitása. De az ily fejedelmi cselekményeknek csak a közösügyek körébe sorozott intézkedések terén lehet hatályuk. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ki van zárva, hogy oly fejedelmi cselekmény, mely az osztrák császár és magyar király szuveréni-

tásának együttes gyakorlását tartalmazza, bírói hatalmat ruházhasson magyar honosra; *(Helyeslés a bal- és szélső balfelől.)* s ki van zárva, hogy a magyar honosnak más kútforrás és más szuverénitás nevében szolgáltassanak igazságot, mint a magyar koronának és magyar királynak a nevében. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Így tehát az oly birónak, a ki hivatalát a császártól és királytól eredő megbízás alapján gyakorolja, a ki ítéletét a császár és király nevében mondja ki, az ilyen bírónak egész működésében és minden ítélkezésében közjogunk egy sarkalatos alaptételének a tagadása nyilvánul. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Nem szólok bővebben arról a másik sérelemről, melyet e javaslat tartalmaz s a mely már az első forumnál nyilvánul, a magyar honost szabály szerint az osztrák jog alá helyezvén. Hiába iparkodott a t. előadó úr oly nagy apparátussal nyitott ajtót betörni s minket arra figyelmeztetni, hogy szükséges a helyi viszonyok figyelembevétele. Hisz ezt mindnyájan tudjuk. De mi azt kívánjuk, hogy valamint az osztrák honosokra nézve a helyi szokások által módosított osztrák magánjog érvényesül, mint szabály, a magyar honosokra nézve is a helyi szokás által módosított magyar jog érvényesüljön, mint szabály. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbal felől.)*

Az osztrák jog fölemlítésében és átértésében nagyon óvatos a miniszteri indokolás és az mindenütt „a tényleg fennálló jogszabályok és gyakorlat“ neve alatt csúszik el; az előadó úr beszédében pedig a levantei jogszokás ismeretlen terjedelmű és ezért mindenfélének az eltakarására elég tág köpenye rej-

tegeti azt. *(Tetszés és derültség balfelől.)* Szerencsére azonban, itt van kezem közt az osztrák törvényjavaslat indokolása, mely e tekintetben nekünk teljesen tiszta bort önt poharunkba *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* és a melynek erre vonatkozó tételét leszek bátor a t. Háznak felolvasni *(olvassa)*: Dem Gesagten zufolge ... *(Egy hang jobbfelől: Hát németül idéz?! Nagy zaj és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Nagyon fogok örülni, ha a t. képviselő úr, a ki, úgy látszik, a német szót annyira nem tűri, hogy engem egy idézet rögtönzött lefordítására akar kötelezni, e dicséretes buzgalmát ennél fontosabb alkalmakra tartja fenn és ha akkor, a mikor mi a németesítés terjesztésével szemben a magyar nyelv terjesztésén munkálunk, *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* az ő buzgalmára és segítségére számíthatunk. *(Hosszantartó élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Az osztrák indokolás tehát az anyagi jog terén létesítendő állapotokat röviden és világosan ekként jellemzi: „Dem Gesagten zufolge sind für die Consular-Gerichte in Hinsicht auf Rechtsanwendung folgende Unterscheidungen aufgestellt:

1. Für die österreichischen Staatsangehörigen in Statussachen und in Strafsachen das Recht des Heimatslandes angewendet.

2. Ebenso wird für die ungarischen Staatsangehörigen im Statussachen und in Strafsachen das Recht ihrer Heimat angewendet.

3. In den Rechtssachen, welche nicht zu den Status- und Strafsachen gehören, werden für die österreichischen und für die ungarischen Staatsangehörigen die österreichischen Gesetze angewendet.“

(Zajos derültség. Felkiáltások a szélsőbalon: Éljen Szilágyi!)

Ez, t. Ház, a valóság az anyagi jog terén. Már most kérdem: minő lealázó helyzetbe jut a magyar honosság az európai nemzetközi jogban? *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Az egész konzuli bíráskodás alapgondolata: hazai bíró, hazai jog. Az angol, a német, a franczia, de sőt minden apró európai állam honosa elmondhatja magáról: „civis romanus sum;" a konzuli jogszolgáltatásnak alávetett területeken élvezi a hazai bíráskodást, a hazai törvényt; Európának összes nemzetei közül egyedül a magyar honos az, *(Fölkiáltások a bal- és szélső baloldalon: Szégyen!)* a ki azokon a területeken, a hol a konzuli bíráskodás dívik, sem hazai bírót, sem hazai jogot nem talál, csak kivételesen. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

A szabály: az osztrák jog uralma; a kivétel: a magyar törvény. *(Felkiáltások a szélsőbalon: Legyenek büszkék rá!)*

Egyetértek a t. előadó úrral abban, hogy ez vívmány, nagy vívmány *(Felkiáltások a szélsőbalon: Gyönyörü vívmány!)*; megengedem, csakhogy nem annak vívmány, a kinek számára a t. előadó úr azt vívmányul tünteti fel: nem a magyar nemzetnek, nem a magyar állami eszmének, nem a magyar államiság megszilárdulásának, önállóságának. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Az általam előadottakból folyik, hogy a konzuli bíráskodást sem a létező törvények alapján közösnek el nem ismerhetem, sem közössé új törvény által szavazatommal átalakítani elő nem segíthetem. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Azt hiszem, hogy nincs annak semmi útjában nemzetközi és közjogi szempontból, hogy külön magyar konzuli bírókat alkalmazunk ott, hol azok, a kik a magyar igazságszolgáltatást vezetik, ezt jónak látják. Nem zárkózhatom el attól, hogy minden helyen, a hol konzulság van, pénzügyi nehézségekbe ütközik külön magyar konzuli bíróság felállítása. De az ilyen helyeken is meglehet oldani a kérdést: tessék az ilyen helyeken a konzulnak külön magyar konzulsági bírói megbízást adni; tessék őt a magyar király által az igazságügyminiszter úr előterjesztésére magyar konzuli bírónak kineveztetni. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ez ellen nincs semmi kifogásom. De már az ellen mindig küzdeni fogok, míg e Ház tagja leszek és a közügyekhez hozzá szólok, hogy a császári és királyi két szuverénitás együttes gyakorlatából nyert megbízással legyen valaki bírói hatalommal felruházva, vagy hogy valaki e kettős szuverénitásra való hivatkozással gyakorolhasson bírói hatáskört. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Áttérek már most a második fórumra és bocsánatot kérek, hogy kénytelen vagyok az ügy bonyodalmassága miatt terjedelmesen szólni; *(Halljuk! Halljuk!)* de szükséges azt megvilágítani minden egyes részletében. És bár bővebben foglalkozom e kérdéssel, maradni fog még t. barátaimnak elég elmondani való, hogy annak egyes, általam bővebben ki nem fejtett, árnyoldalait kimutathassák.

T. Ház! Még ha mindaz, a mit az első fórumról mondtam, tévedés volna; még ha az első fórum közösségét el is lehetne fogadni: sőt akkor fokozott mér-

tékben kárhoztatnom kellene egy ilyen tisztán bírói közös fölebbviteli fórum felállítását.

Ha valamivel lehet az első fórum közösségének az indokolását megkisérleni vagy azt mentegetni, csak azzal a kapcsolattal lehet ilyet megkisérteni, a mely a külképviseleti és a konzuli bírói hatáskör közt többnyire fennáll. Kimutattam ugyan, hogy ez az érv tarthatatlan, de ha valamivel, csak azzal az indokolással lehet szerencsét próbálni, hogy, nem lévén elválasztva az első fórumon a konzuli igazgatási funkczió a bírói funkcziótól, e két funkczió együttessége következtében válik a bíráskodás közössé. De a második fokra nézve, a mely semmi egyéb, mint tisztán törvénykezésre szervezett hivatal, még ezt a magyarázatot, még ezt a mentegetést sem lehet megkisérteni. A második fórum a maga egész ridegségében állítja elénk a közös osztrák-magyar törvénykezési intézményt.

És itt foglalkoznom kell egy kissé azzal az elmélettel, a melyet a t. miniszter úr az indokolásban csak röviden érintett, de a melyre bővebben kiterjeszkedett az előadó úr, hogy tudniillik ez a bíróság nem közös, hanem vegyes. T. képviselőház, én magában véve ezt a megkülönböztetést nem tartom alaptalannak. De egy adomára emlékeztet ez engem. Midőn valamely apró német fejedelem fia, a ki igen rossz diák volt, vizsgázott, a tanárok, hogy valamikép a vizsgán keresztül csuszhasson, a lehető legkönnyebb kérdéseket intézték hozzá. Többi közt a történelmi tanár azt kérdezte tőle, hogy melyik évben volt a nagy franczia forradalom? — erre ő fensége, mindenki rémületére, azt mondta: „1526-ban.“ *(Derültség.)* Csak a tanár találta fel magát rögtön s kezeit dörzsölve,

nyájas mosolygás közt azt mondotta: „igenis fenség, kérem, ez a szám önmagában véve egészen helyes, csak nem illik ide tökéletesen.“ *(Hosszas, élénk derültség. Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Hát, t. Ház, a megkülönböztetés a vegyes és a közös bíróság közt önmagában véve helyes; de nem illik ide egészen.“ *(Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* És ezt leszek bátor igazolni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Elismerem, hogy a tervezett bíróság összeállításában megvan a vegyes intézmény egyik kelléke, hogy tudniillik olyan elemekből van összealkotva, melyek küldetésüket két egymástól független fenhatóság önálló fenhatósági jogának a gyakorlásából nyerik: a bírák egyrészét a magyar király, mint olyan, a bírák más részét az osztrák császár, mint olyan, nevezvén ki. De hiszen, t. Ház, ha ez az eredet, ha ez a két különböző, egymástól független forrásból való származás elegendő volna arra, hogy valamely intézmény ne legyen közös, hanem csak vegyes: akkor nekünk közös ügyeink egyáltalában nincsenek, hanem csak vegyes ügyeink vannak, *(Élénk derültség és tetszés a baloldalon.)* mert a mi összes közös intézményeink a magyar állami szuverénitás és az osztrák állami szuverenitás önálló gyakorlásából keletkeznek. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Sem a külügyek közössége, sem a hadsereg közössége nem származik valamely egységes birodalmi összakaratból, a minő a törvényhozás terén nem létezik, *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* hanem Magyarország önálló szuverén törvényhozási akaratának a gyakorlásából és Ausztria önálló szuverén törvényhozási akaratának a gyakor-

lásából, *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* tehát két különböző, egymástól független jogforrásból. *(Helyeslés balfelől.)* Csak valamivel távolabb van a forrás eredete az eredménytől, mint itt, a bírói kinevezéseknél; de a dolog lényegében megvan az a kellék, hogy tudniillik az intézmény két egymástól független jogforrásból ered.

Már most, t. Ház, ha e bíróságnak nem közös, de vegyes jellegében ezen az alapon megnyugszunk: akkor nagy reményem van, hogy a mi t. barátaink, a Háznak ezen az oldalán, *(a szélsőbalra mutat)* megnyugvással fogják akczeptálni a közjogi állapotot; mert akkor megmagyarázzuk nekik, hogy hiszen nekünk nincs is közös hadseregünk, hanem csak vegyes hadseregünk, nincs közös külügyminiszterünk, hanem csak vegyes külügyminiszterünk. *(Zajos derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez a *(Halljuk! Halljuk!)* két különböző, egymástól független szuverénitásból való eredet, annak, hogy valamely intézmény, mondjuk tehát valamely bíróság nem közös, de vegyes legyen, csak egyik kelléke; a másik kellék annak illetékességében, hatáskörében nyilvánul. Vegyes bíróság és vegyes pör, ezek korrelált fogalmak. Ha ennek a bíróságnak csak az a hatásköre volna, hogy osztrák és magyar honosok közt vegyesen fölmerülhető perekben ítéljen: akkor el lehetne azt nevezni vegyes bíróságnak; de oly bírósági testület, a mely egységesen ítél akkor is, ha csupán magyar és magyar, és csupán osztrák és osztrák honpolgárok között forog fenn peres ügy, ez azután már nem vegyes, hanem közös bíróság. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A t. elődó úr hivatkozott a nemzetközi közös bíróságok létesítésére irányuló mozgalmakra. Hát ugyanarra hivatkozom én is, hogy az én tételemnek a helyességét bebizonyítsam. Ez a mozgalom létezik; és én ezt a mozgalmat a maga végczéljaiban és irányaiban magam is üdvösnek tartom, annak a zavarnak, a mely a konzuli bíráskodás terén ma tényleg fennáll, az enyhítésére, sőt talán elhárítására; de ez a mozgalom, talán egy néhány, kisebbségben lévő tudóst kivéve, sohasem irányult arra, sohasem ment odáig, hogy egy és ugyanazon állam polgárai között felmerülő peres ügyek elintézésére is vegyes bíróságokat javasoljon. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Így az egyiptomi vegyes bíróság is, a mely már fennáll, csak akkor van hivatva működni, illetékessége csak arra terjed ki, ha idegen honosok és egyiptomiak közt, vagy a két külön idegen államhoz tartozó honosok közt foly a per, és ezenkívül csak az Egyiptomban fekvő ingatlanokra vonatkozó ügyekben.

Az „Institut de droit international" kebelében több éven át folytak a tárgyalások ilyen független, vegyes felső bíróságok létesítése felett, meg is van a tervezet, a melyet, gondolom, a müncheni közgyülésen az „Institut de droit international" magáévá tett. Ebben világosan meg van mondva, hogy az intézmény nem foglalkozik azokkal a peres ügyekkel, melyek egy és ugyanazon állam honosai közt forognak fenn; hanem csak azokat az eseteket javasolja és csak azokra nézve látja szükségesnek az intézkedést, midőn két vagy több különböző állam honosai állanak egymással szemben. *(Bokros Elek előadó: Hát Magyarország és Ausztria közt?)*

Magyarország és Ausztria közt? Méltóztassanak akkor akként intézkedni, hogy Konstantinápolyban magyar bíróság fungáljon, midőn csupán magyar honosok közt van per, és osztrák bíróság, midőn csupán osztrák honosok között, és méltóztassék azután ebből a két bíróságból közöset alakítani azokra az esetekre, midőn közös per lesz, és akkor tessék hivatkozni a nemzetközi mozgalomra; *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* de nem akkor, midőn magyar és osztrák bírákból álló kollégiumot állítanak össze, mely mindig ítél, akkor is, midőn csak magyar és magyar és csak osztrák és osztrák között folyik a per. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Erre a nemzetközi vegyes bírósági szervezetre nézve létezik igenis egy radikálisabb áramlat, a nemzetközi jogtudósok között, *(Halljuk! Halljuk!)* a mely, mindjárt az első fokon, egészen nemzetközi alapon akarná szervezni a kivételes bíráskodást.

Erre nézve polemia is támadt gr. Kamerowski és Martens hírneves jogtudós között, Kamerowski képviselvén azt a radikálisabb áramlatot, a mely a most fennálló konzuli bíráskodással teljesen szakítani kíván és nemzetközi bíráskodást kíván felállítani; de erre Martens igen találóan jegyzi meg a következőt — nem tudom, hogy a franczia idézetet megengedik-e az urak — *(Derültség jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)* *(olvassa)*: „Peut-être, monsieur Kamerowski suppose-t-il, qu'il serait possible d'obtenir des gouvernements qu'ils changent de fond en comble leurs lois et réglements concernant les tribunaux consulaires en vue d'organiser le service des procès mixtes. J'en doute beaucoup pour ma part.“

Abszurdnak — udvarias szavakkal, abszurdnak — nevezi a hírneves jogtudós azt a gondolatot, hogy csupán a vegyes perek kényelmesebb organizációja számára az európai államok hajlandók lesznek lemondani arról, hogy saját honosaik közötti perekben kizárólag saját igazságügyi állami szuverénitásukkal éljenek. *(Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. képviselőház, méltóztassék megengedni, hogy az olyan érvelésektől, a minőket az európai nemzetközi felebbviteli bíróság létesítésére irányuló mozgalomból a jelen esetre vonatkozólag felhoznak, minden komolyságot elvitassak. Egészen más dolog az, t. Ház, ha az összes európai államok összeállanak és a kivételes területeken mindnyájan egyetértőleg létesítenek egy közös nemzetközi bíróságot; mert fel sem tételezhető az, hogy az összes államok egy univerzális respublikává akarnának összeolvadni: és egészen más az, ha csak két állam áll össze és teszi kölcsönösen egymás közt közössé a bírósági szuverénitás gyakorlását. Mutasson nekem erre a t. képviselő úr példát, mutasson arra, hogy Anglia és Franciaország, vagy Németország és Olaszország, vagy akár Belgium és Hollandia, a kisebb államok is, valaha arra a gondolatra jöttek volna, hogy idegen területen gyakorolható igazságügyi szuverénitásukat egészben közössé tegyék. Igen is előfordul, hogy valamely állam, bizonyos helyen, a hol nem látja érdemesnek és szükségesnek, hogy külön konzulságot és konzuli bíróságot állítson fel, egy barátságos hatalmat felkér arra, hogy vállalja el alattvalói érdekeinek a gondozását, tehát a felettük való bíráskodást is. És nekem az ellen semmi közjogi kifogásom nem volna, ha egyes városokra,

egyes helyekre nézve, a hol semmiképpen sem tartjuk szükségesnek honosainkról külön gondoskodni, Ausztriával ilyen egyességet kössünk; de ahhoz, hogy az egész bíráskodást a külföldön egymás karjaiba dobják és közössé tegyék, nem tudok példát. Ha pedig valaki nekem erre mégis tudna példát mondani: akkor is azt állítom, hogy ezt a példát a mi esetünkben semmi körülmények közt sem tartom követhetőnek. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezzel áttérek, t. Ház, a tárgyalás alatt levő törvényjavaslat plauzibilissé tételének ama motivumaira, a melyeket annak egyezményszerü vagy szerződésszerü természetéből vonnak le. *(Halljuk! Halljuk!)*

Azt mondják, t. Ház, hogy az állami szuverénitás fenn van tartva, hogy az igazságügyi szuverénitás csorbát nem szenved, mert hiszen mi azt elvileg fentartjuk és csak gyakorlására nézve egyezünk meg bizonyos körülmények közt egy idegen állammal.

Az a kérdés, t. Ház, hogy megfelel-e e javaslat valamely egyezmény kellékeinek; megfelel-e különösen akkor, midőn oly felette fontos, felette kényes, a legnagyobb skrupulózitással tárgyalandó ügyről van szó, mint a minő az igazságügyi szuverénitás, ennek bármely része, teljes önállósága, annak gyakorlása, vagy arról való lemondás? És az is a kérdés: lehet-e, szabad-e nekünk politikailag okosan Ausztriával egy ily egyezményt létrehozni, a mi különleges viszonyaink között? *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Mindenekelőtt arra kell figyelmeztetnem, a miről itt a Házban már sokszor volt szó, hogy Magyarországnak állami szuverénitása alaptörvényeinken, a pragmatica sanctión alapuló, megtámadhatatlan

közjogi tény ugyan, de e meggyőződés a Lajtántúli államban, sajnos, éppenséggel nem uralkodik, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* sőt ellenkezőleg a Lajtántúli államban ezzel ellentétes felfogás uralkodik a tudományban is, a melyben a monarkhiát — mint ma az előadó úr nyelvbotlásból tette — összetett államnak tekintik, beszélvén az Österreichisch-Ungarischer Gesammt-Staatról, a melynek területén Magyarország csak egy Staatsgebiet.

Ha tehát én szerződöm, ha én egyezményre lépek az állami szuverénitásnak bármely kellékére nézve a Lajtán-túli állammal — ismervén az ott lappangó szellemet, ismervén az ott mindenkor kifejezésre jutó felfogást — *(Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon)*: az első feltétel, hogy az egyezménynek egyezményes jellege, hogy a magyar állami szuverénitás teljességének a másik szerződő fél részéről történt elismerése, a lehető legkétségtelenebb alakban nyilvánuljon. *(Élénk helyeslés! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Nem azért, mintha a mi állami szuverénitásunk reá szorulna, hogy a Lajtán-túli oldalról bármely tényező elismerje és ha az el nem ismeri, csorbát szenvedne: hanem azért, mert egy államjogi szerződés létrejövetelének első kelléke, ha azt kétértelműség vagy önmegaláztatás nélkül megkötni akarjuk, hogy biztosítva legyen a mi egyenjoguságunkra, a a mi szuverénitásunkra nézve a felfogások teljes azonossága. *(Élénk helyeslés! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha pedig a szerződés ünnepies formáját nem követeljük, a mit pedig a jelen esetben megkövetelendőnek tartanék, legalább kétségtelenné legyen téve

a két szerződő fél akaratának az egyöntetűsége. *(Élénk helyeslés! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Én most e második követelménynyel kezdem. Elolvastam az osztrák törvényjavaslatot és ennek diszpoziczióiban igen lényeges pontokra nézve a magyar törvényjavaslattól eltérő intézkedéseket találtam, *(Úgy van! balfelől.)* eltérő intézkedést négy-öt szakaszban. A magyar törvényjavaslatban bizonyos rendeletek kibocsátására a magyar kormány és az osztrák kormány, tehát a két állam kormánya van felhatalmazva, az igaz, a közös külügyminiszterrel tartott értekezés után. Ugyane pontokra nézve az osztrák törvényjavaslat a közös külügyminisztert hatalmazza fel rendeletek kibocsátására a két állam kormányával egyetértőleg.

Az pedig, t. Ház, nem mindegy, hogy mely hatóság van megjelölve, mint rendelkező hatóság és melyik az a másodsorban tekintetbe vett hatóság, a melyről nem is tudjuk, hogy egyetértésre kell-e jutni vele, vagy csak tudomására hozni a tett intézkedést, mert ez a kifejezés „értekezés", azt hiszem, legalább érthető szabatos jogszabálynak nem tekinthető, minthogy nem lehet tudni ... *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Csak meghallgatandó!)*

Tudomásul veszem a t. igazságügyminiszter nyilatkozatát, hogy a külügyminiszter befolyása ezekben a szakaszokban, melyeket egyenként idézni nem akarok, mert hiszen mindenki ismeri, a ki a két javaslatot elolvasta, mondom, hogy a külügyminiszter befolyása azokban csak arra terjed, hogy meghallgatandó. De ebben az esetben még nagyobb ellentét van a két javaslat között, a melyek egyikében a kül-

ügyminiszter intézkedik, a másika szerint csak meghallgatandó. *(Derültség. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Vannak még más eltérések a két törvényjavaslat intézkedő részeiben, a melyeket fel fogok sorolni az e tárgyra vonatkozó megjegyzéseim kapcsán. Tudom, hogy ezekre az eltérő intézkedésekre azt is lehet mondani, hogy hiszen ez még csak javaslat, az még nincs le tárgyalva, e javaslat az osztrák parlament két házának tárgyalásai kapcsán módosítható, egyetértésbe hozható a magyar törvényjavaslattal; szóval lehet a teljes egyetértést az ügy további kifejlődésében helyreállítani és a bajt orvosolni. De sokkal nagyobb baj az, hogy az osztrák előterjesztésben és annak indokolásában attól a felfogástól, a melylyel itt nekünk e javaslatot elfogadhatóvá tenni és a melylyel azt velünk elfogadtatni akarják, egészen eltérő, sőt azzal ellentétes szellem és felfogás nyilvánul. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És ezt a tényt az osztrák javaslaton utólag eszközölt javításokkal nem lehet elsimítani. Mert ha ezt a javaslatot, a mint mi azt most ismerjük, vissza is vonják és új javaslatot nyujtanak is be, akkor sem fog a mostani osztrák javaslat jellemző volta megszünni azokra a felfogásokra nézve, a melyek alapján a Lajtán-túli kormány ez ügy megoldását megkísérlette. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez állításomat, t. Ház, bátor leszek nehány idézettel igazolni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Nem szólok arról, hogy akkor, mikor a monarkhia két államának kormányairól van szó, az osztrák törvényjavaslat „állam“ helyett következetességgel ezt

a kitételt alkalmazza: „Staats-gebiet“; pedig diplomatikus okmányokban s törvényjavaslatokban az egyes kitételek nem jelentőség-nélküliek s meg van azoknak az értelmük. „Stats-gebiet“ pedig más, mint „Staat“. Ha a magyar javaslat azt mondja: „állam“ és ha ugyanakkor az osztrák javaslat azt mondja: „Staatsgebiet“, tehát állam-terület, akkor ez az eltérés, t. Ház, nemcsak stiláris, akkor ennek az eltérésnek meg van a maga oka. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, az osztrák indokolás, mindjárt kezdetén, az első szakasznál, nagy dicsekedéssel elárulja azt az örömet, melyet neki e javaslat okoz. Azt mondja az első szakasznál: „Dieser Paragraph stellt den bedeutungsvollen Grundsatz an die Spitze des Gesetzes, dass die Consulargerichtsbarkeit durch die Consulargerichte ohne Unterschied, ob die Rechtssache, welche der Gegenstand der Amtsthätigkeit ist, einen österreichischen oder einen ungarischen Staatsgehörigen betrifft, ausgeübt werde.“

Miért oly „bedeutungsvoll“? Jut-e eszébe, t. Ház, az angol, a franczia, vagy olasz törvényhozásnak azt mondani, hogy a törvény élén az a jelentőségteljes elv van, hogy a konzuli bíráskodást konzulok gyakorolják? *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Nagyon jól tudjuk, t. Ház, hogy mi ebben a „bedeutungsvoll“; meg is érthetjük, mert, sajnos, gyakran volt alkalmunk az ebben lappangó szellem nyilvánulását tapasztalni. De menjünk most tovább. *(Halljuk! Halljuk!)*

A harmadik szakasznál elmondja az osztrák indokolás, hogy miért nem helyes az, hogy a konzuli

bíróságoktól a felebbvitel magyar vagy osztrák állampolgárra nézve mindig valamely osztrák törvényszékhez történik. Hiszen, t. Ház, ehhez csak egy sor szükséges, egyszerűen azt kell mondani hogy a két állam szuverénitásának, a két állam függetlenségének ez nem felel meg. Nem, t. Ház, nem ezt mondja az osztrák indokolás; hanem e helyett rőf hosszú fejtegetésekben azzal foglalkozik, hogy azért nem helyes az összes ügyeket osztrák területen lévő törvényszékhez utalni, mert magyar honpolgárokra nézve bizonyos esetekben a magyar jog alkalmaztatik, a magyar jog ismeretét pedig az osztrák törvényszékeknél nem lehet feltételezni. *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Hát, t. Ház, furcsa, hogy egy ilyen kardinális intézkedés indokolásánál csak egy tizenkettedrendü opportunitási tekintetet hoznak fel, mert hiszen az osztrák bíró megtanulhatja a magyar jogot státusügyekben és örökösödési ügyekben; a helyett, hogy szembeszökő államjogi indokot hoznának fel. Ha ez nem jellemző arra a szellemre, a melyben a Lajtántúl ezt az ügyet felfogják, akkor nem tudom, hogy micsoda. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

És most mielőtt tovább mennénk ebben az imádásra méltó őszinteséggel szerkesztett osztrák indokolásban, látogassunk el előbb a magyar indokoláshoz. A magyar törvényjavaslatban a Konstantinápolyban felállítandó törvényszék költségeiről nincs semmi intézkedés és helyesen is; mert ha áll az, hogy az ott alkalmazott magyar bírák valóban osztrák bírák és csak olyanok: akkor e bíróság költségei nem is lehet-

nek közösek s a magyar indokolás meg is mondja világos szavakkal, hogy mindegyik állam a maga költségvetésébe veszi fel azoknak a bíráknak a fizetését, a kiket ő nevezett ki. A konstantinápolyi vegyes törvényszéknek, a javaslat terminologiája szerint szólva, költségei tehát nem közösek. Az osztrák javaslat 6. §-a pedig azt mondja: „Der Aufwand für das Consular-Gericht wird im Voranschlage des Ministeriums des Aeussern eingestellt." És az indokolás azt mondja hozzá: „Es entspricht der den Consulargerichten gegebenen Stellung, wonach ihnen die Rechtssachen der österreichischen und der ungarischen Staatsangehörigen zugewiesen sind, dass der Aufwand dem Etat des Ministeriums das Aeusseren überwiesen wird." Én is azt mondom „entspricht", tökéletesen megfelel a jelen törvényjavaslat szellemének. De mindenesetre jellemző, hogy az alatt, mialatt itt vegyes bíróságot mutatnak be nekünk, a melynek még csak költségei sem közösek: a Lajtán-túli indokolás e bíróság természetéből azt származtatja, a mit a javaslatba is bevettek, hogy e felfolyamodású konzuli törvényszék költségei nem lehetnek mások, mint közösek. *(Élénk tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

És valóban, t. Ház, az osztrák indokolás nem is labdázik a vegyesség és közösség fogalmaival, hanem az, midőn a 3. §-t megindokolja, egyszerűen azt mondja: „In Konstantinopel wird ein *gemeinsames* Consular-Obergericht errichtet." *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Azt hiszem, t. Ház, hogy, ha a magyar nyelvben különbség van a közös és vegyes közt, hát a német nyelvben is van különbség a „ge-

mischt és gemeinsam" közt és hogy annak, a mit Magyarországon vegyes törvényszéknek neveznek, a neve németül nem „gemeinsamer", hanem „gemischter Gerichtshof" *(Élénk tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

És, t. Ház, mindezeknek a betetőzéseként, annak a szakasznak az indokolásánál, mely azt mondja, hogy úgy az első folyamodású konzuli törvényszékek, valamint a felebbviteli főtörvényszék ítéletei a császár és király nevében mondatnak ki, az osztrák indokolás felkiált: „In der Bestimmung, dass alle Urtheile der Consular-Gerichte ohne Unterschied der Staatsbürgerschaft der Interessenten im Namen Seiner Majestät des Kaisers und Königs gesprochen werden, kommt die Einheitlichkeit dieser Institution zum Ausdruck." *(Zajos derültség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)*

Már most azt kérdem: lehet-e egyezmény-jellege két oly törvényjavaslatnak, melyeknek az intézkedései között oly lényeges eltérések, sőt ellenmondások vannak, mint azok, a melyeket idéztem? Ha ez egyezmény, akkor legalább annyit ki kell mondanunk, hogy olyan felületességgel készült, mint a minővel nagyfontosságu ügyek megoldásánál eljárni nem szabad. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, az állami szuverénitás egyik kellékének, a bírói szuverénitásnak nagy területeken való gyakorlásáról intézkedni, egyezkedni, szerződni, akkor, midőn a második szerződő fél minden lépten-nyomon elárulja, hogy ő az én szuverénitásomat elmagyarázni hajlandó *(Zajos helyeslés balfelől.)*; mikor én bona fide azt hiszem, hogy vegyes bíróságot alkotok és

ottan — mégpedig, sajnos, nekik van igazuk — közös bíróságról beszélnek; mikor én azt hiszem, a bíróság vegyes természetéből kifolyólag történik az, hogy — ámbár semmiképen sem igazolható, de ezzel menthető — a császár és király nevében ítélnek, ott pedig Einheitlichkeit der Institution-ról beszélnek; mikor, szóval, oly felfogásokkal állunk szemben, melyeket bármennyire iparkodnak is az illetők elleplezni, nem képesek azokat elrejteni, mert kitörnek belőlük; mikor oly felfogásokkal állunk szemben, melyek magának az egyezségre lépésnek a pillanatában konstatálnak a másik szerződő félnél a magyar állami szuverénitás fogalmával ellentétes felfogásokat: akkor ily felfogások mellett nem lehet és nem szabad szerződni, *(Zajos helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.)* mert ha ily feltételek mellett egyezkedem és szerződöm, magam egyezem bele közjogunk kardinális tételeinek az elhomályosításába. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De tovább megyek. Azt hiszem, t. Ház, hogy ha a szerződésnek minden külső formasága megvolna; ha a felfogások ellentétében azok a veszélyes momentumok nem is léteznének, melyekre rámutattam: akkor sem tartanám helyesnek az állami szuverénitás egy lényeges kellékének a gyakorlására nézve Ausztriával külön egyezményre lépni. *(Helyeslés balfelől.)* Megmondom, miért. Mi már úgyis Ausztriával szemben, és helyesen, a pragmatica sanctióból kifolyólag, az állami szuverénitás több részének a gyakorlására nézve a közösséget megállapítottuk. Közösnek ismertük el és azzá tettük formailag a külügyet; közössé tettük nagyrészben a hadügyet. Hát, t. Ház, a mi állami

szuverénitásunk teljessége úgyis, a körülményekre való tekintettel, sok, szerintem, el nem kerülhető, de lényeges csorbát szenvedett. Áldozatokat hoztunk; de mi végből? A végből, hogy a többit meg biztosítsuk, hogy a többinek a létezését annál szilárdabb alapra fektessük! *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Nekünk, t. Ház, az úgyis már sok tekintetben egyes kellékektől megfosztott állami szuverénitás terén további engedményeket tennünk nem szabad. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ez, t. Ház, az a felfogás, a mely, szerintem, kiegészíti amazt, a melyre beszédem elején hivatkoztam, hogy tudniillik a közösügyek az 1867 : XII. törvényczikkben taxative fel vannak sorolva. Taxative vannak felsorolva a létező jogállapotra nézve és azoknak a lisztája le is van zárva, azokat a jövőre nézve szaporítani semmi körülmények között nem akarjuk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

A hajlandóság úgy is meg van arra és ez a dolog természetében fekszik. Egy oly monarkhiának két állama közötti viszonyban, a melyek a két korona szuverénitásának teljes fentartása mellett is egy fejedelem alatt állanak, mindig léteznek törekvések, különösen, ha az egyik állam azzal a helyzettel még teljesen megbarátkozva nincs, a melyek a közös viszonyoknak és a közös ügyeknek szaporítására törekszenek. Ezekkel a törekvésekkel szemben a mi államunk integritására, állami szuverénitásunk összes kellékeinek a fentartására senki más gondot nem viselhet és nem visel, mint mi magunk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

És engem a jogfentartás nem vigasztal a jog tényleges gyakorlásának az elvesztéséért. Mert én az állami jogoknak birtokát nem mint elméleti birtokot

tartom becsesnek, hanem becsesnek tartom, mint a nemzeti élet tényleg működő tényezőjét. Egy nemzet csak úgy fejlődhetik önálló egyéniséggé, csak úgy gyarapodhatik és biztosíthatja magát, ha állami intézményeinek önállóságát és függetlenségét a lehetőség határáig fentartja, nem pedig úgy, ha azok gyakorlása helyébe a jogfentartásoknak egy egész kötetét helyezi el az országos levéltárban. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

T. Ház! Én e javaslatban épp úgy látok vétséget közjogunk ellen, mint az ellen az előrelátó okosság ellen is, a melynek vezetni kell minket minden oly ügy elintézésében, melynél a monarkhia másik államával érintkezünk.

Ugyan mi az a pragmatica sanctio, t. Ház? Mi az az 1867:XII. tövényczikk? A közös védelem kimondása, mindkét állam együttes erejének a védelme alá helyezése mindannak, a mi azok mindegyikének és összes polgárainak szent. Hát az legyen a közösügy, az legyen a közös védelem tárgya, hogy a mi államunk attributumait, hogy a mi honosságunk európai elismertetését, hogy a mi honosságunk díszét ne csak mi, de a monarkhia másik állama is együttes erővel megvédje és viszont, nem pedig az, hogy azt kölcsönösen lerontsuk. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Ne csináljunk tehát közjogi intézményeinkből lejtőt, a melyen mindinkább lefelé és lefelé csúszunk, hanem csináljunk azokból erősséget, a melynek falai között megvédhessük azt, a mi van és azt újabb és újabb biztositékokkal megerősíthessük. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ez, t. képviselőház, az az irányzat, melyet én követni óhajtok s a melyet követtem következetesen ez oldalról mindenkor s a melyről soha lemondani és a melytől eltántorodnni nem fogok. *(Élénk éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezzel az irányzattal homlokegyenest szemben áll fejtegetéseim értelmében e törvényjavaslat, a melylyel foglalkozunk s azért úgy közjogi, mint politikai indokokból e törvényjavaslatot mellőzni kérem és a helyett ajánlom elfogadásra azt a határozati javaslatot, a melylyel mi a kérdésnek a magyar bírói hatalom függetlenségének alapján való megoldását javasoljuk. *(Hosszantartó éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

„Határozati javaslat a konzuli bíráskodásról szóló törvényjavaslat tárgyában.

A Ház helyesli a kormány abbeli törekvését, hogy a konzuli bíráskodásnál tényleg fennálló sérelmes állapot megszünjék.

Minthogy azonban a kormány által ily czélból beterjesztett és az igazságügyi bizottság által elfogadásra ajánlott törvényjavaslat az ország közjogi állásának, különösen pedig igazságszolgáltatási fenségjogának meg nem felel: a Ház azt el nem fogadja, hanem utasítja a kormányt, hogy új törvényjavaslatot terjeszszen a Ház elé a következő főbb elvek alapján:

1. A konzuli bíráskodást magyar honosok fölött ő felsége a magyar király által, a magyar igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett kinevezett konzuli bírák a magyar király nevében gyakorolják; és pedig

2. ott, a hol azt a körülmények indokolják, külön

magyar konzuli bírák alkalmaztatnak; máshol maguk a konzulok neveztetnek ki magyar konzuli bírákká.

Ez utóbbi esetben a kinevezés nincs kötve az 1869. IV. tcz. korlátaihoz.

3. A magyar konzuli bírák a helyi viszonyok által követelt eltérésekkel, a hazai jog szerint itélnek.

4. A magyar konzuli bíráktól a felebbvitel hazai fel-törvényszékekhez történik.

5. A bírói illetőséget az alperes honossága állapitja meg.

6. A védenczek maguk állapítják meg, vajjon a magyar vagy az osztrák honosokkal kívánnak-e egyenlő elbánásmódban részesülni.

7. A külön magyar konzuli bírákra, valamint a magyar bírói jelleggel felruházott konzulokra — bírói minőségben — vonatkozó anyagi és alaki fegyelmi szabályok, a különleges viszonyoknak figyelembe vételével magában a törvényben állapítandók meg. — Gr. Apponyi Albert, Királyi Pál, Horánszky Nándor, ifj. Ábrányi Kornél, Hodossy Imre, Nagy István, Hock János, Hollaky Imre, Kudlovich Imre, Berger Ignácz, Ivády Béla, Gulner Gyula, Linder György, Bujanovits Sándor, Bernát Béla, Dessewffy Aurél, Mihályi Péter, Beöthy Ákos, Horváth Lajos, b. Andreánszky Gábor, Benedek Elek, Zay Adolf, Tomcsányi László, b. Kaas Ivor, Tolnay Gábor, Svastics Gyula, Melczer Géza, b. Sennyey István, gr. Wenckheim Frigyes, gr. Károlyi László, Wittmann János, Veszter Imre, Gaál Jenő, Kovács Albert, Balogh Géza, Bolgár Ferencz.“ *(Élénk, hosszantartó felkiáltások a balés a szélső baloldalon: Éljen Apponyi Albert!)*

*

A ZÁRÓBESZÉD.

— 1891. február 23. —

Tisztelt Képviselőház!

Mielőtt abbeli kötelességem teljesítésébe fognék, hogy a tárgyat a maga teljességében a t. Ház előtt ujból megvilágítsam, a t. előadó úr imént elmondott beszédjére néhány megjegyzést óhajtok tenni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. előadó úr az ellenzék érveléseivel szemben egy általános természetű észrevételt tett, egy általános kifogása van a mi álláspontunkkal és azzal a móddal szemben, a melylyel mi azt védelmezzük. Ez pedig az, hogy mi csak föltevésekből, csak kérdés formájában kifejtett nézetekből indultunk ki, de semmiféle tételes szabálylyal nem bizonyítottuk azt, hogy Magyarországnak a konzuli bíráskodás területén valóban önálló törvénykezési joga van. Ily felfogást, t. Ház, szó nélkül nem hagyhatok, s a midőn felszólalok, első kötelességemnek tartom e felfogás ellen tiltakozni; *(Helyeslés balfelől.)* mert az a mi alkotmányunknak, közjogunknak sarkalatos tétele, hogy a föltevés mindig az ország önálló joga mellett szól és az ország önálló jogát sohasem kell bebizonyítani; *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* hanem arra, a ki az ország önálló jogának valamely megszorítását állítja, hárul a bizonyítás terhe. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezzel kapcsolatosan ama czélszerűségi kifogásokra, a melyeket a t. előadó úr a mi javaslatunkkal

szemben felhozott, csak azt akarom megjegyezni, hogy ezekkel nekünk, ha egyéb kifogásai nincsenek, valóban nem imponál. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Ő felsorol néhány nehézséget, mint a melyek a kölcsönös jogsegély tekintetében fenforoghatnak; felhozza, hogy a bírói illetékesség meghatározásánál ez egyszerű tétel: „actor sequitur forum rei", nem minden esetben nyujt vezérfonalat, hanem hogy más szempontok is befolynak ennek a megállapításába.

No hát e nehézségek nagy részét már megoldotta a nemzetközi magánjog és a mennyiben mégis fennállanának, azt hiszem, erre a pontra nézve őfelsége másik államával nem lenne nehéz egyezményre jutni, úgy, hogy e nehézségek nagyon könnyen volnának elháríthatók. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És ha a t. előadó úr abban gyönyörködik, hogy a törvényjavaslat álláspontja, mely egységessé tette a konzuli bíráskodást, úgy ezt, mint minden egyéb gyakorlati nehézséget, mely fölmerülhet, egy csapással oldotta meg: hát ebben neki talán igazsága van. Csak az a baj, hogy ezzel az egy csapással a törvényjavaslat álláspontja érzékeny sebet ejtett a mi törvénykezésünk függetlenségén is. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Egyébként a t. előadó úr fejtegetéseivel beszédem folyamán még fogok találkozni.

T. Ház! Feladatom természetéből, úgy hiszem, önként következik, hogy főleg, sőt majdnem kizárólag a t. igazságügyminiszter úr minapi felszólalásával foglalkozzam. *(Halljuk! Halljuk!)* A t. igazságügyi

miniszter minapi nagyszabásu beszédében mindenekelőtt azt igyekezett bizonyitani, hogy a törvényjavaslat nem azon az álláspontou áll, mintha a konzuli bíráskodás létező törvényeink alapján közös funkczió volna; és továbbá azt, hogy a törvényjavaslat azt nem teszi azzá.

A t. igazságügyi miniszter úr beszédének kettős kiinduló pontja, két alaptétele van, a mely különben, a dolog természete szerint, bár nem ily világosan kifejezve, az indokolásban és az igazságügyi bizottság jelentésében is megvan. Az egyik alaptétel az, hogy a fennálló szerződések értelmében a kivételes területeken — rövidség kedvéért ezt a kifejezést használom — a bíráskodás kizárólag a császári és királyi konzulokat illeti *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon)*; a másik tétel pedig az, hogy az 1867 : XII. tcz. a konzulsági szervezetet közössé tette.

Én, t. Ház, sem az egyik, sem a másik tételt nem tartom helyesnek. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Mindkét alaptétel czáfolatával hosszasabban foglalkoztam első beszédemben; és azokat, a miket ott elmondottam, meg nem czáfolták. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

A t. igazságügyminiszter úr hivatkozik több lex specialisra, a melyek 1867 óta e tekintetben létrejöttek; Siammal, Japánnal és Khinával kötött kereskedelmi szerződésekre, melyekben, igaz, világosan a császári és királyi konzulok vannak megnevezve oly hatóságokul, melyekre a bíráskodás tartozik és azután azt mondja a t. miniszter úr, hogy e törvényjavaslat lex generalis, a mely ezt a sok lex specialist összefoglalja.

Hát ezekre az újabb szerződésekre ez betű szerint áll, és ebből csak az következnék, hogy míg e szerződéseket nem módosítjuk, — a mi nagy nehézséggel nem járna — a mi javaslatunk azokra az országokra nézve csak abban az alakban volna alkalmazható, hogy a közös konzul magyar királyi kinevezés által ruháztatnék fel magyar kir. bírói minőséggel. *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Egyáltalán nem áll azonban ez a tétel azon a területen, a mely mi reánk a legfontosabb, t. i. az ozmán birodalom területén. Mert a passaroviczi szerződés szól a császári királyi alattvalókról, kereskedőkről, ügyvivőkről stb. de már bátor voltam arra a t. Ház figyelmét felhívni, hogy a császári királyi kifejezést a passaroviczi szerződésben nem lehet a mai értelemben venni *(Helyeslés a baloldalon.)* mert a hivatkozást az akkori római császárra és magyar királyra és más mindenféle államok királyára, a mai törvények értelmében felfogni valódi históriai anakronizmus. A passaroviczi szerződés tehát e tekintetben minket nem korlátoz. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De éppen oly kevéssé találó az az állítás, mintha az 1867 : XII. tcz. az egész konzulsági szervezetet közössé tette volna. Az 1867 : XII. tcz. 8. §-a, a melyet itt többször felolvastak, egyszerűen a monarkhia diplomáciai és külkereskedelmi képviseltetését tette közössé, semmi mást, mégpedig a külfölddel szemben.

Minthogy pedig áll az elv, hogy magyarázatokkal azokat a határozatokat, melyek a közösügyeket állapítják meg, tágítani, új közösügyeket e törvényekből kimagyarázni nem szabad: *(Helyeslés a bal- és*

szélső baloldalon.) ez a törvény valóban nem jelenthet egyebet, mint a diplomácziai és külkereskedelmi képviselet közösségét. A konzuli szervezet tehát csak annyiban közös, a mennyiben a külképviselet orgánuma; minden egyéb funkcziójában nem az. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* És hogyha ezek a nem közös természetü feladatok és funkcziók önállóan konstruálhatók, a minthogy más államok példája mutatja, hogy azokat önállóan konstruálták: akkor az 1867-iki alaptörvény nem állja útját annak, hogy az ott közössé nem tett funkczióra nézve külön magyar és külön osztrák közegeket alkalmazzunk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

E tekintetben tehát az ozmán birodalomra nézve a fennálló szerződések alapján, Magyarországra és a monarkhia másik államára nézve pedig az 1867 : XII. tcz. világos szavai szerint, nem áll fenn a miniszter úr által gondolt korlátozásoknak egyike sem, és szabadon mozoghatunk alkotásainkban.

Én tehát az alapvető tételt, melyből a kormány kiindul, el nem ismerhetem. De én ebből az alapfelfogásból, hogy t. i. csak a közös konzulok gyakorolhatják a bíráskodást, egészen természetszerüen arra a következtetésre jutottam, hogy tehát a kormány a konzuli bíráskodást első fokon közösnek tekinti. A t. igazságügyminiszter úr azonban ezzel szemben egy más elméletet állított fel. Azt mondta, hogy a funkczió nem közös, de törvényeink és törvényre emelkedett, mert beczikkelyezett szerződések értelmében elválaszthatatlanul össze van kötve egy közös közeggel. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter tagadólag int.)*

Ha más mint a konzul nem gyakorolhatja, akkor a funkczió igenis elválaszthatatlanul van összekötve egy közös közeggel. *(Helyeslés balfelől.)* De ha ez így van, akkor a funkczió megkülönböztetésnek mi az értelme, t. Ház? Csak annak a konstatálása, hogy ezt a két funkcziót elméletileg meg lehet különböztetni? Hát ennek édes-kevés gyakorlati és törvényhozói értéke van. *(Igaz! Igaz! balfelől.)* Szervezeti, törvényhozási anyag ebben a tisztán elméleti megkülönböztetésben nincs, ha annak testet nem adunk; legfölebb arra alkalmas, hogy azután elítéljen egy olyan szervezetet, a melyben azok az elméletileg különvált funkcziók gyakorlatilag elválasztatlanul össze vannak bonyolítva. Tehát ezeknek a funkcziónak, a melyeket elméletileg különváltaknak maga a miniszter is elismert, különvált voltát magában a szervezetben valami módon kifejezésre kell juttatni; különben be áll az, hogy a gyakorlatban összefoly az osztrák igazságszolgáltatás és a magyar igazságszolgáltatás; összefoly az, a mi közösügy, t. i. a kifelé való képviseltetés; meg az, a mi semmiképen közösügy nem lehet, t. i. a bírói funkczió. *(Helyeslés balfelől.)*

Mi e tekintetben a Ház elé javaslatot terjesztettünk. Mi a külső megkülönböztetést abban keressük, hogy először ott, a hol az ügyforgalom vagy bármely más körülmény kivánatossá teszi — mert lehet egyes helyeken oly körülmény, hogy politikai szempontból külön magyar konzuli bírót kell akarnunk még akkor is, ha maga az ügyforgalom ezt nem is indokolná — tehát a hol az ügyforgalom vagy bármely más körülmény azt indokolja, külön magyar konzuli bírót nevezzünk ki. Az országnak ezt a jogát

konstatáltatni, törvénybe iktattatni kívánjuk. Hogy mennyiben élünk vele, az a gyakorlati megfigyeléstől függ; de akarjuk, hogy ott is, a hol gyakorlati szempontok miatt az ország jogát ebben az alakban nem kívánjuk igénybe venni, a konzul külön kinevezést kapjon, mint magyar konzuli bíró. Másodszor meg akartuk tenni a megkülönböztetést azáltal, hogy a felebbezésnél a felső fokon azután a maga egész tisztaságában előálljon a magyar igazságszolgáltatás önállósága: a mennyiben az oly pereket, melyekben akár a külön magyar konzuli bíró, akár a konzul magyar bírói minőségében jár el, hazai felső törvényszékekhez akarjuk vinni. Harmadszor meg akarjuk különböztetni azáltal, hogy külön magyar jognak, természetesen, helyi módosításokkal, és külön magyar jogfejlődésnek akarjuk alávetni honosainkat. Negyedszer megakarjuk különböztetni azáltal, hogy itt határozott formában ünnepélyes kifejezésre jusson az, hogy annak az itéletnek, melyet magyar honosokra hoznak, egyedül a magyar királyi legfőbb bírói hatalomban legyen a forrása. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez a mi tervünk a bírói funkciónak a többi konzuli funkcióktól való megkülönböztetése végett.

A t. igazságügyminiszter úr azonban azt mondja, hogy minderre szükség nincsen. Gondolom, elismeri azt, hogy a különvált funkciót, azt, a mely elméletileg különvált, valamiképpen az intézményben is külön kell választani. De ő azt más úton keresi. Először negative okoskodik velünk szemben és azt mondja: az a körülmény, hogy egy közös közegre valamely funkciót ruháznak, annak a funkciónak a

természetét nem változtatja meg; és hivatkozik arra, hogy a konzul egy csomó adminisztrativ és közrendészeti teendővel van megbízva, melyet magyar törvények ruháznak rá, anyakönyvvezetés, jegyzőkönyvfelvétel stb. stb., a mit mind helyesnek ismerünk el, azaz elismerjük, hogy úgy van, és ebből senki sem következtette, hogy ez által Magyarország adminisztrativ függetlensége csorbát szenvedett.

Hát, t. Ház, erre nekem több rendbeli válaszom van.

Először jónak tartom a figyelmeztetést és ez a figyelmeztetés csak oda mutat, — a miről meggyőződésem ez ügy tárgyalása között érlelődött meg, — hogy a konzuli ügy a maga egészében a törvényhozási rendezést igényli. Mert meggyőződhettünk itt ebből a vitából arról, hogy a konzulok kezében csakugyan összefolynak oly teendők, melyek közösügyek sorába tartoznak, és oly teendők, a melyek nem tartoznak a közösügyek sorába. Némely pontra nézve a vám- és kereskedelmi szerződésben, pl. a tengerészeti és kikötői ügyre nézve, már ki van mondva, hogy ezekre vonatkozólag a konzul közvetlen összeköttetésben állhat a magyar hatóságokkal. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az összes kereskedelmi ügyekben!)*

Igen! Ez, mondom, csak intés arra, hogy csakugyan igen czélszerü és szükséges volna véget vetni annak a zavarnak, mely a konzuli hivataloskodás terén uralkodik. *(Igaz! Úgy van! balfelől)* és hogy azzal az alkalommal módját kell találni annak is, hogy ezek az adminisztrativ teendők ne vegyüljenek össze szétbonyolíthatatlan módon a konzulok nemzetközi funkczióival. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső bal-*

oldalon.) De addig is, míg ez megtörténik, t. képviselőház, állítom, hogy az analogia ama közigazgatási teendők közt, melyeket a konzul teljesít és a bírói funkcziónak ama teljessége közt, melyről ma szó van, igen nagyon sántít.

Miről van ugyanis szó ezeknél az adminisztrativ teendőknél és miről van szó itten? Amott egyes, nagyrészt kis jelentőségű, némely tekintetben, elismerem, fontos, de semmi esetre sem az adminisztráczió egész organizmusát képező teendők vannak a konzulra ruházva. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ebből tehát senki sem következtethet arra, hogy egy egész adminisztrativ szervezet összefolyhat ott a konzuli nemzetközi megbízással. Itt azonban egy egész szervezetnek, egy intézménynek a megalkotásáról van szó *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*; itt mi a bíráskodást szabályozzuk, oly hatáskörrel, a mely, a bűnügyekre vonatkozó kivétellel, ugyanannyira terjed ki, legalább a konzuli területek legnagyobb részében, mint a mennyire a hazai bíróságoké; itt végleges forumot állítunk fel Konstantinápolyban; szóval, itt egy egész bírói szervezetet létesítünk. *(Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* És mikor egy egész bírói szervezetet kötünk össze elválaszthatatlanul egy közös szervezettel: az, t. képviselőház, egészen más, mintha egyes adminisztrativ teendőket ruházunk arra a hatóságra. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Valamint ebből az utóbbiból következtetést vonni csak erőltetve lehetne, úgy ennél, a mi most történik, megkülönböztetést tenni csak igen erőltetve és igen nehezen lehet. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ez, t. képviselőház, az én válaszom a miniszter úr első, negativ bizonyítékára.

De a miniszter úr azt mondja, hogy egészen felesleges az a külön magyar bíróvá való kinevezés, mert a törvényjavaslatban megvan annak az ellenértéke, sőt több ennél. Magyar törvény ruházza fel a konzult azzal a funkczióval, hogy magyar bíró legyen és hivatkozik arra, hogy a bírói funkczió elnyerésének ez a kettős módja törvényeinkben egyáltalán divatozik és el van fogadva; hivatkozik arra, hogy adminisztrativ hatóságok meg vannak bízva egyes bírói teendőkkel a haza területén is. Ez is igaz, t. képviselőház. De vajjon azáltal, hogy kivételesen bizonyos esetekre nézve ilyen bírói megbízást ruházzunk; adminisztrativ hatóságokra: vajjon ezáltal eltöröltük-e az 1869: IV. tcz. ama nagy elvét, hogy a bírói hatalom elkülöníttetik a közigazgatási hatalomtól? Vajjon a bírói hatalom egészét, vajjon a bírói hatalomnak teljes körben való gyakorlását valaha így mellékesen egy funkczióval összekötve, ruháztuk-e bármely közegre? Vajjon nem kívántuk-e meg mindig, hogy a teljes bírói tisztet, mint elkülönített tisztet, külön királyi kinevezés alapján ruházzák arra, a ki azt gyakorolni hivatva van?

És, t. képviselőház, nem tekintve ezt, azokban az esetekben, a melyekre a miniszter úr hivatkozik, tisztán magyar törvény tisztán magyar hatóságra ruházza a bírói tisztet. De ez a javaslat, ha törvénynyé válik, igaz, magyar törvény lesz, de egyezményes törvény. Az első szakasza intézkedik magyar és osztrák honpolgárokról *(Igaz! Úgy van! Úgy van! balfelől.)*: és ez a törvény nem magyar hatóságra ruházza a bíróságot, hanem átruházza egy közös hatóságra. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbal felől.)* Én nem a bírói adminisztrativ hatáskörök összeolvadása ellen

keresek biztosítékot, hanem a magyar önállóság körébe tartozó és a közösségnek átadott hatáskörök között akarom a válaszfalat felállítani *(Élénk helyeslés balfelől.)*; és ezzel szemben a miniszter úr okoskodása nem mutatta ki, hogy az a biztosíték, a melyet mi kívánunk, felesleges; mert törvényeink szellemének, a mely szabályul azt állítja fel, hogy a bírói hatalom el van választva az adminisztrativ hatalomtól, csak az felel meg, hogy az, a mi hazai törvényeinkben kizárólag a bíráskodás körébe van utasitva, akkor is a bírói minőséghez, a bírói kinevezéshez legyen kötve, midőn külföldön gyakoroljuk a bírói hatalmat. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Másodszor azért nem, mert a mit veszély nélkül lehet tenni ott, a hol más természetü, de tisztán magyar hatóságra ruházzuk a bíráskodást: nem lehet veszély nélkül tenni, hanem biztosítékot kell keresni akkor, midőn azt közös hatóságra ruháztuk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

A t. miniszter úr negativ bizonyitási módszere tehát nem győzött meg álláspontunk helytelen voltáról és ama biztosítékok szükségtelenségéről, a melyeket követelünk, vagy arról, hogy e biztosítékokat a törvényjavaslat intézkedései pótolnák. *(Helyeslés balfelől.)*

De most nézzük meg a t. miniszter úr pozitiv bizonyitási eljárását *(Halljuk! Halljuk!)*; nézzük, mikép iparkodik kimutatni, hogy az ő javaslata és az abban tervezett konzuli bírói intézmény tényleg és felismerhetőleg megvonja az életben azt a határvonalat, a mely a konzul külképviseleti és bírói hatásköre közt van. Fel fogom olvasni, t. Ház, a miniszter úr beszédeiből azokat a részeket, a melyekről, gondolom, maga is el fogja ismerni, hogy az ő bizonyitásának lényegét

és súlypontját tartalmazzák. Azt mondja a miniszter úr: „figyelmeztetem a t. Házat, hogy közösügy csak akkor volna a konzuli bíráskodás, ha mindezen dolgok feletti rendelkezés azon alaporgánumok hatáskörébe tartoznék, melyek a monarkhia közösügyeinek intézésére, mint legfőbb kormányorgánumok hivatva vannak. De mihelyt azok hatáskörébe egy hajszál sincs utalva, hanem csakis a két állam külön és független szabad akaratából keletkezhetnek még ezen adminisztrativ intézkedések is: kérdem, vajjon nem volt-e igaza a t. előadó úrnak, mikor azt mondta, hogy még soha törvényben a dualizmus így kidomborítva nem volt, mint ebben a javaslatban.“

Ugyanezt a gondolatot variálja és még hatályosabban adja elő a miniszter úr később — és ebben lényegileg egyezik az ő beszéde az előadó úr mai előadásával — hogy „mikép keletkeznek a közösügyek, mi ennek államjogunk szerint, sőt minden foederativ állam alkotmánya szerint szükséges és kikerülhetetlen módja?“ Ha én a t. miniszter úr volnék, ezen a kifejezésen „minden foederativ állam alkotmánya szerint“ egy félóráig nyargalnék *(Élénk derültség balfelől.)* és azt a felfogást tulajdonítanám neki, hogy ime, ő az osztrák-magyar monarkhiát foederativ államnak tekinti *(Derültség és tetszés balfelől.)*; de mert nagyon jól tudom, hogy a t. miniszter úr ezt a felfogást nem táplálja, tehát egyáltalán szükségtelennek tartom, hogy ebből a nyelvbotlásból csak egy pillanatnyi használatra is fegyvert kovácsoljak. *(Helyeslés balfelől.)*

Folytatom az idézetet *(olvassa)*: „Azt ismételgették minduntalan, hogy Magyarország igazságszolgáltatása törvény szerint teljes egész volt; csakis ha

ez a törvény meghozatik,' akkor lesz csonka. Oly ügyeket, melyek az alkotmány szerint az egyik és a másik államnak teljes önállósági körébe tartoznak, onnan kivenni és a két állam egyesüléséből alakult monarkhia közös hatalmi körébe áthelyezni csakis két feltétel alatt lehet:" — a miniszter úr azt mondhatná, hogy „szabad," ez a kifejezés jobban felel meg — „ha világosan kimondatik, hogy az igazságügynek ez és ez a része kivétetik az egyik és másik állam hatalmi köréből és áttétetik a monarkhiát illető közös hatalmi körbe és megteremtetik az a legfőbb kormányorgánum, vagy felruháztatik egy már létező közös kormányorgánum, a mely a monarkhia nevében a két államtól elvett és a közösségre átruházott közös hatalmi kört kezelni, administrálni, kormányozni fogja. Így formuláztattak a közösügyek, meghatároztattak a közös kormányorgánumok az 1867 : XII. törvényczikkben? Van-e a jelen javaslatban valami hasonló rendelkezés? Nem-e minden igazságügyi fenségjog a monarkhia két államának van fenntartva? Még azok is, mik az igazságügyi administráczió körébe tartoznak. Nem-e minden rendelkezés, a két állam distinkt akaratának van fentartva? Mi az, a mit újólag ruházunk a monarkhiára és a közösség körébe viszünk át? Én ennek kimutatását elvárom; egyelőre azonban azt mondom: „talán tudnom kellene róla, ha volna — és azt, hogy ebben ilynemü rendelkezés nem foglaltatik."

A minister úr „elvárja annak kimutatását," hogy ő igenis közös intézményt tervez a konzuli bíráskodásban.

Én tehát bátor leszek a t. miniszter úr várakozásának megfelelni. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* De

előbb folytatnom kell az idézéseket. A miniszter úr — és ez a felolvasottaknak természetszerü kiegészítése — más helyen felsorolja, hogy mi minden van Magyarország jogául fentartva, az ő törvényjavaslata szerint, a konzuli bíráskodás rendezése terén, következőket mondván *(olvassa)*:

„Először úgy, hogy konzuláris bíróságokat a magyar honosoknak egymásközötti vagy vegyes pereiben felállítani csak Magyarország beleegyezésével és hozzájáruló aktusával lehet; ezen bíróság hatáskörét, az abban való minden változtatást a magyar honosokra kötelezőleg Magyarország állapítja meg; új konzuli bíráskodást kreálni, meglevőt megszüntetni, éppen úgy, mint hatáskörén változtatást tenni, a magyar honosokra csak Magyarország teheti. Az anyagi, alaki jogszabályokat, erre a konzuli bíráskodásra irányadókat, honosaira kötelezőleg Magyarország állapítja meg; ha valahol átruháztatik a föld kerekségének valamely barbár területén idegen barátságos hatalomra, ideiglenesen vagy időhöz nem kötve, a konzuli bíráskodás: átruházni magyar állampolgárokra kötelezőleg csak Magyarország beleegyezésével, csak Magyarország akarata alapján lehet, olyképp, hogy ezen akarat végrehajtása a közös külügyminiszternek, mint a monarkhia külfelé való képviselőjének van fentartva. Sőt annyira megy ez a törvényjavaslat, hogy bíróküldés, illetékességi összeütközés tekintetében, mely a kozuli bíróság és egy másik hatóság között felmerülhet, magyar honosokra kötelezőleg Magyarország dönt.“

Ha, t. Ház, az országnak fentartott e jogok hosszú lajstromát elolvassuk: ki az, a ki örömtől dagadó kebellel ne üdvözölné ezt a törvényjavaslatot és

ne dicsérné azt a minisztert, a ki az országnak ennyi jogot tudott megszerezni, vagy megmenteni? *(Élénk derültség. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De nézzük fokozatosan és egymásután közelebbről a t. miniszter úr minden egyes állítását és lássuk, hogy mennyire állják meg a helyüket. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* Először is azon kezdem: hogyan áll a dolog ezekre a jogokra nézve, a melyeket a miniszter úr mint Magyarországnak a konzuli bíráskodás körül érvényre jutott jogainak kodexét állítja elénk? Megnéztem azokat egytől-egyig; mind benne vannak azok a törvényjavaslat 2., 12., 13., 15. és 16. §-ában. Méltóztassanak e szakaszokat elolvasni, én nem fogom azok felolvasásával a t. Házat untatni és csak akkor volnék kénytelen a szövegre hivatkozni, ha tagadnák állításomat. Nincs e jogok között, t. Ház, egy sem, a melyet Magyarország önállóan gyakorolhatna a monarkhia másik államának belegyezése nélkül. *(Igaz! Úgy van! Mozgás és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Azaz, bocsánatot kérek, t. Ház, egészen szabatosan akarok beszélni: egy van, és ez az egyetlen dolog az, a mi, ha jól emlékszem, e törvényjavaslatban kizárólag a magyar kormány intézkedési körének van fentartva, a külügyminiszterrel való értekezés után. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Nem gúnyképen mondom ezt, t. Ház, hanem azért, mert szabatosan akarom magamat kifejezni: ez az egyetlen dolog pedig az anyagi jog módosítása, ott, a hol státus vagy bűnügyekről, szóval a 10. §-ban foglalt anyagi jogi kérdésekről van szó. Ez az egyetlen tárgy, a melynél a magyar kormány a törvényben nyert felhatalmazás útján önállóan jár el; a többi

felsorolt tárgyak mindenikében ki van mondva, hogy a magyar kormány a másik állam kormányával egyetértő rendeleteket bocsát ki.

No hát, t. Ház, ez nem közösügy az 1867 : XII. tcz. terminológiája szerint; de semmi esetre sem nevezhető ez az ország önállósága fentartásának, olyan téren, a hol az ország önálló jogát korlátlanul gyakorolta, t. i. a bíráskodás terén. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, ez hagyján. Legyen hát úgy, találjunk megelégedést abban, hogy itt nem a monarkhia valamely közös orgánuma intézkedik, hanem intézkedik a két állam egyetértőleg, a két kormány különböző jogkörének gyakorlásában. De hát mi azoknak a jogoknak tartalma, a melyekre a miniszter úr itt hivatkozik? Ezek a konzuli bíráskodás szervezetének, hogy úgy mondjam, a feltételei; körülbelül úgy aránylanak a konzuli bíráskodás szervezetéhez, mint aránylik védőrendszerünk megállapítása, mely a két állam törvényhozásának van fentartva, magához a hadsereghez. A hadsereg nem szűnik meg közös lenni azért, mert a hadsereg alapjául szolgáló törvényhozási institucziók megállapítása mindkét állam önálló hatáskörébe tartozik.

És most menjünk tovább, t. Ház, menjünk tovább magához a szervezethez. *(Halljuk! Halljuk!)* Midőn most ezeket a törvényben megállapított és a két minisztérium egyetértő rendelete által működési körükben nagyjából szabályozott konzuli bíróságokat az első és második fokon tényleg létesíteni kell; midőn tehát e bírói szervezetet életre kell hívni: vajjon áll-e akkor a t. miniszter úrnak az az állítása, hogy

éppen e törvényjavaslatban a konzuli bíráskodást illetőleg semmi, de semmi — s a mint ő magát kifejezte — de még egy hajszálnyi sincs, a mi a monarkhia közös hatalmi orgánumához volna utalva?

Nézzük meg a törvényjavaslat 5. §-át, a melyben a konstantinápolyi főtörvényszék elnökének és bíráinak a kinevezéséről van szó s el van mondva, hogy a főbírói állásokra az előterjesztést és ellenjegyzést a közös külügyminiszterrel egyetértve teszi annak az államnak a minisztere, a melynek honosát a bírói kinevezésre javasolják. Tehát az az állítólagos magyar bíró nem nevezhető ki a közös külügyminiszter egyetértése és ellenjegyzése nélkül. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A javaslatban nincs együttes ellenjegyzés, tessék megnézni!) (Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Hát jól van, akkor a törvény szövege nem világos; de a miniszter úr felvilágosít engem arra nézve, hogy a közös külügyminiszter ellenjegyzése nem kívántatik. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem is lehet!)*

Az ellenjegyzést kihagyom; de a közös külügyminiszter egyetértése mégis kívántatik. *(Úgy van! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Már bocsánatot kérek, ha az én beleegyezésemtől függ egy bírónak a kinevezése, azt tartom, hogy nemcsak egy hajszálnyi, de egy vastag paraszt hajszálnál több hatalom van nekem megadva e szervezetre nézve. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De menjünk tovább és vizsgáljuk azt az állítást, hogy egy hajszálnyi befolyás sincs a monarkhia kö-

zös orgánumainak megengedve. A 7. §. ezt mondja: „A szervezési szabályokat, a mennyiben a jelen törvény nem intézkedik, és az ügyviteli szabályokat a konzuli bíróságok részére a közös külügyminiszter, a két állam minisztériumával egyetértve, rendeleti úton fogja megállapítani.“ *(Szilágyi Deszö igazságügyminiszter: Az elsőfoku bíróságokra nézve!)*

A konzuli bíróságok részére: ez minden megkülömböztetés nélkül van mondva. Ha a javaslat megint úgy van szerkesztve, hogy azt első olvasásra megérteni nem lehet, arról nem tehetek. De legyen úgy, hogy a miniszter szándéka szerint csak az elsőfoku bíróságokra vonatkozik e rendelkezés, mely szövege szerint világosan az egész szervezetre vonatkozik. Tehát a szervezeti szabályokat, a mennyiben a jelen törvényjavaslatban ilyenek nincsenek, valamint az ügyviteli szabályokat a közös külügyminiszter rendeletileg állapítja meg, egyetértve a két kormánynyal, de a rendelkező közeg a közös külügyminiszter. Hát lehet-e, t. Ház, azt mondani, hogy, midőn egy bírói orgánizmusra nézve a közös külügyminiszter a két kormánynyal egyetértve állapítja meg rendeletileg a szervezeti és ügyviteli szabályokat: erre az orgánizmusra a monarkhia közös orgánumainak egyetlen hajszálnyi befolyásuk sincs? *(Zajos tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

De menjünk még tovább, t. Ház. A 8. §. értelmében: „a fegyelmi hatalmat az elsőfoku konzuli bíróságok, valamint a konzuli főtörvényszék segéd- és kezelő személyzete felett a közös külügyminiszter saját hatáskörében és az alája rendelt közegek által gyakorolja s a megfelelő szabályokat kibocsátja.“

Tehát az első fok felett a fegyelmi téren s a második fok kezelő személyzete felett korlátlanul uralkodik a közös külügyminiszter; a szabályokat ő bocsátja ki s a fegyelmi hatalmat ő gyakorolja. Ebben megint egy hajszál befolyás sincs, ugy-e?

A második fokon *(Halljuk! Halljuk!)* „a konzuli főtörvényszék elnökére és főbíráira vonatkozó anyagi és alaki fegyelmi szabályokat a monarkhia két államának miniszteriumai a közös külügyminiszterrel egyetértőleg állapítják meg.“

Hát itt is a szabályok megállapításához az ő egyetértése szükséges. Ez nem „értekezés“, nem „meghallgatás“: ki van kötve az ő egyetértése. Hogy azután ki fogja tényleg gyakorolni a fegyelmi hatalmat, arról a javaslat teljes felvilágosítást nem nyujt. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: De igen!)*

Rébusz alakjában talán igen, de a törvényjavaslat egyszerü átolvasása után nem lehet megérteni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől. Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Attól függ, ki olvassa!)*

Törvényt mindenki számára alkotnak, még oly együgyü emberek számára is, mint én vagyok. *(Élénk éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)* Egyet azonban ki veszek a javaslatból én is, hogy „a felmentő határozat hatályosságához, tudniillik, ha a fegyelmi vizsgálat oda vezet, hogy a bírót fel kell menteni, őfelsége jóváhagyása szükséges, mely a közös külügyminiszternek és ama állam minisztériumának egyező előterjesztései alapján adható meg, a melyik állam minisztériumának előterjesztésére az illető elnök vagy főbíró beosztása történt.“ A felmentéshez tehát a közös külügyminiszter előterjesztése is szükséges.

Már most, az elsőfoku konzuli bírákat a külügyminiszter nevezi ki korlátlanul; a feltörvényszéki bírák kinevezéséhez az ő beleegyezése szükséges; az egész orgánizmus szervezeti szabályait, a mennyiben a törvényben megállapítva nincsenek és az ügyviteli szabályokat, bár a két kormánynyal egyetértőleg, de a külügyminiszter állapítja meg rendeleti úton; a fegyelmi hatalmat az elsőfoku bírák felett saját hatáskörében megállapított szabályok szerint korlátlanul gyakorolja a külügyminiszter; a feltörvényszéknél pedig neki arra rendelkező befolyása van. Tehát kinevezésre, szervezésre, ügyvitelre, fegyelemre! A külügyminiszter talán csak mégis a monarkhia közös orgánuma? Midőn tehát a külügyminiszternek ennyi döntő befolyást adnak az egész orgánizmus keletkezésére és működésére, azt állítani, hogy a monarkhia közös orgánumainak az egész ügyre hajszálnyi befolyást sem adtak: ily állítás elég arra, hogy az összes többi érvelés megbízhatóságában kételkedhessünk. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De van azokban az országnak fentartott jogokban, melyekkel a miniszter úr dicsekedett, egy egészen sajátságos dolog, melyre nem tartom feleslegesnek felhívni a t. Ház figyelmét, hogy lássa, hová vezet e törvényjavaslat iránya. A miniszter úr nagyra van azzal, hogy még illetékességi összeütközés eseteiben is, melyek valamely konzuli bíróság és valamely hazai hatóság közt felmerülnek: ott is a magyar kormány dönt. Igen, de ott is a monarkhia másik államának a kormányával egyetértően! *(A miniszter mosolyog.)*

Ha a t. miniszter úr ezt nagyon nevetségesnek tartja, én is annak tartom *(Élénk helyeslés balfelől.)*;

de egyúttal szomorúnak is, mert mi ennek a gyakorlati következménye, hogy mutat ez az életben? Illetékességi összeütközés támad például a szaloniki konzul, mint bíró és az egri törvényszék közt. Ebben az illetékességi összeütközésben határoz egyetértőleg a monarkhia mindkét államának a kormánya, kimondja az egri törvényszék illetékességét és most a magyar igazságügyminisztertől és osztrák igazságügyminisztertől együtt kap eljárási mandátumot illetékességi összeütközés címén egy magyarországi bíróság. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.) Ellenmondás jobbfelől.)*

Ha ez nincs úgy, akkor a törvény szövege ismét egy megfejthetetlen rébusz. *(Derültség balfelől. Felkiáltások: Halljuk a szöveget!)*

A törvény szövege egyszerűen azt mondja, még pedig a 13. §-ban: „Valamely konzuli bíróság és a monarkhia valamelyik államának bírósága vagy hatósága között felmerülő illetőségi összeütközés esetében mindkét állam minisztériuma egyetértve és a közös külügyminiszterrel tartott értekezés után határoz.“

A t. igazságügyminiszter úr valószínüleg azt fogja válaszolni, hogy a mandátumot azután kizárólag a magyar igazságügyminiszter adja, mert az ő egész védekezése e törvényjavaslat lényegével szemben tisztán formai kibúvók összehalmozása *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*; de a tény, hogy egy hazai bíróság illetékességének a kimondására az osztrák kormány befolyást gyakorol, e törvényjavaslat szövege szerint el nem vitatható. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Idáig vagyunk, és ez természetes követ-

kezménye annak az álláspontnak, melyet e javaslat elfoglal. A t. miniszter úr be fogja bizonyítani kétségtelenül, hogy e törvényjavaslat álláspontjából kiindulva, az másképen nem is lehet. És ez így is van; ezt állítom én is; és a mint ebből látjuk, a közösség elfogadása a konzuli bíráskodásban végre oda visz, hogy előfordulhatnak esetek, hol saját hazai területünkön is tér nyilik az idegen befolyásnak.

Végül, t. Ház, a vegyes bírósági elméletre kell ismét visszatérnem. *(Halljuk! Halljuk!)* A t. miniszter úr — és ebben hozzája csatlakozott az előadó úr — nem akarja elismerni az illetékességre alapított érvelésem helyességét. Én helyesnek tartom ma is; de erről ne disputáljunk tovább. Elfogadom zsinórmértékül azt, a mit a miniszter úr és az előadó úr nekem egyetértőleg megjelölt, hogy nézzük ennek a bíróságnak az összeállítását.

Első sorban azt mondhatnám az előadó úrnak, a ki ma éles elmével, habár, szerintem, nem helyesen bizonyította, hogy Magyarországot és Ausztriát azokon a területeken külön bíróság-gyakorlási szuverénitás nem illeti meg, azt ott nem gyakorolhatja önállólag: hogy az ő szempontjából azután miképen csinál ő vegyes bíróságot két oly bírósági szuverénitásból, mely ő szerinte azokon a területeken nem is volna gyakorolható? *(Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Én azt megalkothatnám a magam álláspontjából, mert én ismerek ott külön magyar bírósági szuverénitást, nemcsak elvontat, nemcsak képzeltet, hanem azokon a területeken gyakorolhatót; de az előadó úr a maga álláspontjából — minthogy ott külön magyar és külön osztrák bírói szuverénitást gyakorlatilag léte-

zőnek nem tekint — két gyakorlatilag nem létező bírói szuverénitásból hogyan csinál egy vegyeset: azt fejtse meg nekem ő. *(Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, én nem ezt tartom fontosnak, hanem azt, hogy egyszerűen nem áll az, a mi a vegyes bírói elméletnek az alapja, tudniillik nem áll az, hogy az a magyar bíró, a konstantinápolyi főtörvényszékben igazán magyar bíró és hogy a magyar állam szuverénitását képviseli. Valamint talán nem áll az — és ez már az ő törvényeiktől függ, — hogy az osztrák bíró kizárólag az osztrák állam szuverénitását képviseli. Ezt a tételemet én be is akarom bizonyitani. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ugy-e, t. Ház, egy magyar bíró kinevezése Magyarország belkormányzatához tartozik? A magyar bírói szuverénitásnak egy egyénre való ruházása tisztán Magyarország belkormányzatához tartozik? *(Helyeslés balfelől.)* Már most, t. Ház, az 1867: XII. törvényczikk 27. §-a világosan kimondja, hogy a közös külügyminisztérium sem az egyik, sem a másik állam belkormányzati ügyeire befolyást nem gyakorolhat. *(Horánszky Nándor: Itt van keresztül lyukasztva a törvény.)*

Pedig e javaslatban az úgynevezett magyar bíró a közös külügyminiszter befolyása és beleegyezése mellett neveztetik ki. Vagy halomra van tehát döntve az 1867: XII. törvényczikknek az a sarkalatos és nemzeti önállóságunk egyik legnagyobb biztositékát tartalmazó elve, hogy a közös minisztérium nem gyakorolhat befolyást Magyarország belkormányzati ügyeire; vagy ha nincs: akkor el kell ismerni azt,

hogy a magyar bíró, bár a magyar kormány ellenjegyzésével neveztetik ki, mégsem tekinthető tisztán magyar bírónak, hanem közös orgánum ő is, mert a közös külügyminiszter hozzájárulása, beleegyezése és befolyása mellett nevezik ki. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Tehát nem elméletek, nem példák alapján, hanem magának az alaptörvénynek világos szövege szerint, nem tekinthető magyar bírónak; nem tekinthető kizárólag a magyar állam szuverénitása képviselőjének az a bíró, a kit a közös külügyminiszter befolyása és szükségszerű beleegyezése mellett neveznek ki. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ennek következtében nincs ott két külön bírói szuverénitás, melyből megalakul a vegyes bíróság; hanem azok az elemek, a melyekből ez az állítólag vegyes bíróság alakul, már nem viselik magukon a magyar, illetőleg az osztrák állam jellegét, hanem már ezek is a közösség jellegével vannak ellátva. Itt tehát a vegyes bíróság alkatelemei sem létezvén, vegyes bíróság sem létezhetik; hanem van egyszerűen és egyenesen közös bíróság. Mert két közös elemből csak közös jöhet létre. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Sokkal helyesebb, logikusabb és őszintébb tehát az osztrák törvényjavaslatnak az az álláspontja, mely egyszerűen bevallotta — illetőleg nem bevallotta, mert az ilyesmivel ottan dicsekedni lehet, minálunk pedig takargatni kell — *(Élénk derültség és helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* hogy Konstantinápolyban „ein gemeinsamer Gerichtshof", közös bíróság állíttatik fel.

T. Ház, az osztrák törvényjavaslatot, mely ma bár szuperált álláspontot képvisel, valamint indokolását is, nagyon érdekes és nagyon érdemes

tanulmányozni. Mert világos, hogy ez az osztrák álláspont, ez az osztrák javaslat a kérdés egyik fejlődési stádiumát állítja elénk. Olyan ez, mint egy embertani lelet a bronz- vagy kőkorszakból, melynek megvizsgálásából össze lehet állítani annak az epochának egy egész rajzát, a melyben az az ember élt. *(Zajos tetszés a bal- és szélső balon.)* Éppen így nem nehéz az osztrák előterjesztés leleplezéseiből annak a fejlődésnek a lélektani rajzát megcsinálni, mely a most tárgyalás alatt lévő javaslathoz vezetett.

Mert hogy az a szuperált osztrák javaslat annak idején szintén a két kormány közt való megállapodás álláspontja volt, azt maga az osztrák javaslat megmondja. Hacsak nem akarjuk azt állítani, hogy az osztrák kormány nyilvánvaló hazugságot követett el hivatalos előterjesztésében, midőn azt mondotta: „Dieser Gesetzentwurf ist das Resultat des Einvernehmen's mit der Regierung der andern Reichshälfte“: akkor azt kell elfogadnunk, hogy volt idő, midőn az abban foglalt álláspont egyértelmű megállapodás volt és pedig oly annyira megérlelt megállapodás, hogy az osztrák kormány magát feljogosítva érezte, hogy ezt a javaslatot be is adja.

Már most igen érdekes azt figyelemmel kísérni, hogy mik azok a változások, melyek a jelenlegi, most érvényben lévő megállapodásig létrejöttek; mik azok a pontok, melyekben ama régibb keletü megállapodás különbözik a mostani megállapodástól; mik azok a pontok, a melyekre a t. igazságügyminiszter úr minapi beszédében érvelését alapította? Világos, hogy a mikor e megállapodás létrejött, az igazságügyminiszter úr tünődni kezdett a parlamenti vita felett, mely itt ke-

letkezni fog s akkor kezdte törülni javaslatából mindazokat a pontokat — nem a dolog lényegében, mert az ugyanaz maradt — melyek legszembeötlőbb módon megtámadhatók voltak és behozni oly intézkedéseket, a melyekkel a látszat jobban megóvható. *(Derültség a bal- és szélső balon.)* S akkor keletkezhetett e vegyes bírósági teória is, mint valami nagyon tetszetős, a a mivel, azt mondván: „a jogászok engem meg fognak érteni", egyúttal a nem-jogászoknak imponálhat. *(Zajos derültség és éljenzés a bal- és szélsőbalon.)*

És tulajdonképen miben nyilvánul a különbség a vegyes és közös bíróság között és miben különbözik az akkori megállapodás a mostanitól? Nem abban, hogy a magyar és osztrák bírósági elemek előterjesztésénél a külügyi befolyást kihagyták, mert ez benne van; hanem abban, hogy a közös költségvetésből kivették és áttették a két állam költségvetésébe. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Másban is!)*

Semmi egyébben ... S abban az új formában, hogy vegyes helyett közösnek nevezik. És a miniszter úrnak ezt az argumentációját kénytelenek vagyunk megfizetni azzal, hogy 30 százalék helyett 50 százalékkal járulunk oly bíróság létesítéséhez, melyről a t. igazságügyminiszter úr adatokkal mutatta ki nekünk, hogy Magyarország ügyeivel alig lesz mit foglalkoznia. *(Igaz! Úgy van! Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Én nagyon jogosultnak tartom azt, ha a miniszter úr, vagy bárki iparkodik magának a vitára a legkedvezőbb helyzetet teremteni. És másfelől azt is jogosultnak tartanám, hogy egy közjogi elv megmentéséért anyagi áldozatot is hozzunk, ha valóban azt

mondhatjuk, hogy az elv meg van mentve; de azt, hogy áldozatot nem a közjogi elv megmentéséért, hanem tisztán a közönség könnyebb félrevezetése szempontjából hozzunk: jogosultnak nem tartom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ámde, t. Ház, tegyük fel, hogy a t. igazságügyminiszter úr minden állítása mindeddig helyét megállja; tegyük fel, hogy nekünk bebizonyította, elfogadhatóvá tette azt, hogy ez a szervezet nem közös, hogy az önálló: de most lássuk azt a pontot, a hol a szervezet életet nyer, a hol az akcióba lép, a hol az valóban ítéletet mond. E pontnál azután a t. miniszter úr egész leleményessége, egész dialektikája — pedig hatalmas, mindenki tudja — nem elég arra, hogy a nyilvánvaló tényt elpalástolja: „a császár és király nevében".

Tegyük fel, hogy mindaz, a mit a miniszter úr idáig mondott, bizonyos mértékben tetszetős, az elfogadható érvelésnek bizonyos látszatát viseli magán; de mikor azután erről a pontról kell beszélni: akkor a miniszter urat cserben hagyja érvelési ereje, mert a lehetetlennek elvégzésére a legnagyobb erő sem vállalkozhatik. Hiszen az nem üres forma, midőn a bíró feláll és a fejedelem nevében mondja ki az ítéletet; ez fontos jogi mozzanat. Az 1869. IV. törvényczikk alaptörvény a bírói szervezetre nézve s ez a törvény első szakaszaiban kimondja, hogy minden ítélet őfelsége, a király nevében fog kimondatni. Ez nem egyszerű konstatálása annak, hogy az illető magyar királyi bíró, mint a hogy konstatálása a konzuli minőségnek az, ha ő valamely okmányt aláír, hogy N. N. császári királyi konzul, vagy ha valaki névjegyére rányomatja:

N. N. országgyülési képviselő, vagy ha valamely levelet úgy ir alá, hogy „országgyülési képviselő“. Ez nem egyszerü hivatkozás a hivatalos minőségre, de konstatálása annak, hogy az a cselekmény, a melyet végez, minő hatalomnál fogva megy végbe.

Az az ünnepélyes formula „a király nevében“, az hivatkozás arra a főhatalomra, a melynek delegált hatalmát a bíró gyakorolja; ez a „summus regni justitiarius“-ra való hivatkozás; ez annak a közjogi jelentősége. Midőn a konzul és a konzuli főtörvényszéki bíróság az ítélethozatalnál feláll és az mondja: „ő felsége a császár és király nevében“ akkor ebből nem lehet egyebet következtetni, mint azt, hogy az ítéletet egy oly hatalom nevében és képviseletében hozza meg, a mely a császáré és királyé, hogy ő a császár és király együttes hatalmát gyakorolja az ítélethozatalban. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

T. képviselőház! Ha a konzuli bíró a magyar honos felett csak a magyar király nevében ítélne, akkor azt kellene mondania: „ő felsége a király nevében.“ Ha más hatalomra, ha a császárra is hivatkozik: akkor ez a hivatkozás vagy csupán üres, sőt valótlan forma, — mely magának a funkcziónak a természetével is formailag ellentétben áll, a melyet tehát eliminálni kell — vagy valóságot képvisel és akkor hivatkozás egy oly hatalomra, a melyet magyar bíróküldési hatalommal felruházottnak soha el nem ismerünk. *(Zajos helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

Összegezzük hát, t. Ház, az eddig mondottakat. *(Halljuk! Halljuk!)* Nézzünk most végig az egészen, hogy minő ez a bírói organizmus? *(Halljuk!)*

Először egyezményes törvényen alapul. Másodszor az anyagi jogot a két kormány egyetértőleg határozza meg, azzal az egy kivétellel, melyre bevezetőleg rámutattam. De ne disputáljunk arról: osztrák jog-e, vagy osztrák eredetü jog, hanem konstatáljuk csak azt az egyet, a mit Horánszky Nándor t. barátom már konstatált, hogy a mi külföldön tartózkodó honosaink a magyar jogfejlődés alól ki vannak vonva és egy közös konzuláris jogfejlődés alá vannak vetve. Ezt a reczepczió nevével disziteni csakugyan nem lehet, *(Úgy van! balfelől.)* ez átadás egy más, eddig ismeretlen közös jog uralma alá. *(Helyeslés balfelől.)* Azután az illetékességi összeütközésekben idegen államnak beleszólás van engedve, tulajdon, hazai területen működő törvényszékeink illetékességének a kimondására. Azután a törvényt kiegészítő szervezeti és ügyviteli szabályokat a külügyminiszter állapítja meg a két állam kormányával egyetértőleg. A fegyelmi hatalmat ugyancsak ő gyakorolja az első fok felett föltétlenül, a második fok felett a két állam kormányával egyetértve kidolgozott szabályok alapján. A szervezet maga mind a két fokon közös és mind a két fokon a császári és királyi hatalom képviseletében és arra való hivatkozással ítél. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És már most, t. Ház, nem az a kérdés marad hátra és nem úgy kell felvetni a kérdést, hogy hol itten a közösség, hanem úgy kell felvetni a kérdést, hogy hol van itt tulajdonképpen nyoma is Magyarország önálló törvénykezési jogának? *(Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.)*

A t. miniszter úr minapi beszédében csakugyan

megkisérlette, hogy megmutassa nekünk ennek a nyomát, megkisérlette annak bizonyitását, hogy meg van óva a magyar önálló törvénykezés. De az ő eljárása és az ő beszéde az ő bizonyítása és az a hitel, melylyel az a túlsó oldal egy részénél, úgy látszik, találkozott, eszembe juttat nekem egy igen jó adomát. *(Halljuk! Halljuk!)* Valaki képet rendelt meg a festőnél és ezt mondta utasitásképen: „Tájképet óhajtok, vadregényes táj legyen és remetelak.“ A festő megfestette a tájképet a remetelakkal. A képnek megrendelője azt meglátván, így szólt: „Nagyon szép, de én remetét is akarok.“ A festő odafestette neki a remetét; de azután a remete nem illett bele a festőnek az egész tervébe, ő tehát pár nappal később szépen felülfestette, úgy, hogy az a képen nem volt látható. A kép megrendelője a képet szó nélkül átvette s midőn barátainak megmutatta és azok azt megbámulták, így szólt hozzájuk: „Igen, kérem s mi több: még remete is van ebben a képben.“ „Hol?“ Hja, azt mondja, most nem lehet látni, benn van a remetelakban, de én láttam: 8 nap előtt kint volt! *(Hosszantartó élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Mi nevetünk, t. Ház, ennek az úri embernek az együgyüségén; de én nem szeretném, hogy a képviselőház hasonló naivitást kövessen el. Mert a remetét, a magyar törvényi önállóságot hiába keressük ennek a törvénykezési javaslatnak az intézkedéseiben, csak arra hivatkozhatunk: tudjuk, belement, láttuk néhány nap előtt kint, az igazságügyminiszter úr beszédében. *(Zajos derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

És min alapul a t. igazságügyminiszter úr egész okoskodásának a tévessége? Egyszerűen azon, a mit a logika régi tankönyveiben „mutatio eleuchi"-nek neveztek, hogy tudniillik más valamit bizonyítanak, mint a mit bizonyítani kell. Ő azt mondja: azok az ismérvek, azok az orgánumok, a melyekhez az 1867. évi XII. tcz. a közösséget kötötte, azok itt nincsenek meg, tehát itt nincsen közösügy. Mintha, t. képviselőház, nem lehetne valami közös, mintha nem lehetne valamit a magyar állam önálló rendelkezési köréből kivonni más formában is, mint azok mellett, a melyek mellett az 1867. évi XII. t.-czikknél történt? *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Nem szabad; de lehet. Azért, ha a t. miniszter úr minket figyelmeztet arra, hogy közösügynek csak azt ismerjük el, a mi az 1867. törvényben olyannak neveztetik — ezt mondta a t. előadó úr ma is — és csak azt ismerjük el közösügynek, a mit azoknak az orgánumoknak a hatáskörébe utaltak, a melyek ott meg vannak jelölve: tökéletesen igaza van, t. képviselőház. De ez a tanítás azt jelenti, hogy ne csináljunk tehát új közösügyeket, ne alkossunk új közösügyeket, ne vonjunk ki az ország rendelkezési köréből új és új tárgyakat; *(Zajos tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* nem pedig azt, hogy csak az 1867-ben megállapított formákat kerüljük. Mert ha bizonyos ügyeket az ország önrendelkezési köréből tényleg kivettünk: azzal, hogy nem akarjuk beismerni közösségüket; azzal, hogy ez előtt szemet húnyunk; azzal, hogy új bonyolultabb orgánizmust találunk fel és alkalmazunk annak a kezelésére, nem szünt meg közösségük lényege, tudniillik az ország önálló jogának a cson-

kitása. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És, t. képviselőház, mindezek után a javaslat védőinek, szerintem, csak egy kibúvója van: és ez a javaslat tíz évi tartama.

Minapi felszólalásomnak azon a mondásán többen csodálkoztak, hogy egy általános nemzetközi egyezség ellen, a melyben az összes európai államok a kivételes területeken való bíráskodásukat együtt rendeznék, a közjog szempontjából nem volna, vagy legalább sokkal kevesebb kifogás volna, mint egy specialiter Ausztriával e tekintetben kötött egyezség ellen. Ezen sokan csodálkoztak. *(Halljuk! Halljuk!)*

Fel kell tehát karolnom, t. képviselőház, miután a kérdés közjogi oldalával foglalkoztam, annak a politikai oldalát is; mert azzal, ha valamiképpen bebizonyítottuk, hogy itt nincs flagráns közjogi sérelem, a javaslat elfogadása még nincsen indokolva, ezzel csak a visszautasításnak egyik indoka volna megczáfolva, de még nincsen megmondva az, hogy politikailag helyes, hogy politikailag üdvös, hogy politikailag jó dolgot cselekszünk.

Erről az oldalról is kell tehát a dolgot megnézni, és e fejtegetések folyamán a tíz évre is rá fogok térni. *(Halljuk! Halljuk!)* Egyik indokom, t. képviselőház, a mely miatt én a szerződést Ausztriával — még pedig kizárólag Ausztriával — egy állami szuverénitási jog gyakorlására nézve veszedelmesnek tartom, *(Halljuk! Halljuk!)* azokban a tendenciákban található, a melyek Ausztriában tagadhatatlanul léteznek, a melyeknek a létezését a t. miniszter úr is elismerte, a midőn még ezekről a padokról szólt.

A t. miniszter úr 1879. november 11-én a következőket mondta: *(Halljuk! Halljuk!)* „Ismeretes dolog, hogy a monarkhiában, a dualizmus e formájának és intézményeinek igaz barátai, legalább túlnyomó számban, csak a magyar államban vannak. Ismeretes dolog, hogy a legbefolyásosabb körök a monarkhia másik államában csak mint kikerülhetetlent fogadták el ezen szervezetet és ezen elintézési módot s minden alkalommal egész őszintén kifejezni halljuk azon kívánságot a foederalisták, az autonomisták, a centralisták közös törekvését, hogy ezen delegácziót ki kell építeni“ stb., szóval azt a törekvést, hogy a közösség kötelékeit szorosabbra kell fűzni. És ennek a közösségnek, ennek a törekvésnek ellenmérgeül a miniszter úr Magyarországnak a következő politikát ajánlotta: *(Halljuk! Halljuk!)* „Ez nem a mi politikánk; és remélem, hogy míg ezen Házban a magyar állam eszméje drága, míg a magyar állam fentartására az 1867-ben hozott törvényeket, a jogi biztosítékok minimumául tekintjük, *(Derültség balfelől.)* addig ezen politikához a Ház csatlakozni fog.“ *(Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter: Jogi biztosítékok!)*

Az a szellem, a melyet a t. miniszter úr e padokról nemcsak ez alkalommal, de más alkalommal is jelzett, a mely a dualizmust és Magyarországnak ennek keretén belől való állami önállóságát csak mint elkerülhetetlen rosszat fogadja és azt gyengíteni iparkodik, az a szellem ma is megvan odaát; az azóta, mióta a miniszter ezeket a szavakat mondta, nem csökkent, hanem inkább erősbödött: *(Élénk helyeslés balfelől.)* de az a szellem, a melyet a miniszter úr ellenhatásul ajánlott, hogy tudniillik szigorúan ragaszkod-

junk mi, a kik 67-es alapon állunk, ahhoz, hogy az abban foglalt intézményeket a jogi biztosítékok minimumának tekintsük, ez a szellem gyengült és elzsibbadt. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Szeretném tudni, t. Ház, hogy azok közül, a miket 1867-ben, a mikor a kiegyezés alapjai lerakattak, rögtön meg nem oldottunk; hogy ama függő kérdések közül, a melyek az 1867-es alapon és mint annak következményei — csak azokról beszélek — a nemzeti irányban való megoldást kívánják, melyikben sikerült nekünk még a törvény adta jog fonalán is bármely haladást tenni: egyen kívül, tudniillik a „császári és királyi" elnevezésen kívül a hadseregben? *(Derültség a szélső baloldalon.)* Én ezt sem kicsinylem, t. Ház; de meg kell mondanom, a mit akkor nem mondtam, mert akkor a t. miniszter úr első közjogi vívmányát minden kritika nélkül akartam elfogadni; mert akkor még bíztam abban, a miben, sajnos, ma már nem bízom, hogy a miniszter úrban közjogi integritásunk egyik támaszát birjuk; de ma megmondom, hogy azok a körülmények, a melyek közt ama vívmány létrejött, nagyon alkalmasak voltak arra, hogy az a felett való megelégedést csökkentsék. Teljesen igaza volt Helfy Ignácz t. barátomnak, midőn mindjárt akkor figyelmeztetett arra, hogy e legfelsőbb intézkedésnek úgy megjelölt jogalapja, mely nem a magyar állam jogának elismerése volt, mint az a forma, a melyben az kiadatott, a külügyminiszterhez lévén intézve — a kinek ehhez az ügyhöz semmi köze sincs, hacsak őt Reichskanzler-nek nem tekintjük — és a két miniszterelnökkel a külügyminiszter útján való tudatás, nem felelt meg a köz-

jogi korrekt formák követelményeinek. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ez pedig az egyetlen vívmány, mely szereztetett; különben majdnem minden közjogi sérelem megmaradt.

Hisz Beöthy Ákos t. képviselőtársam megmutatta önöknek azt a czímert, melyet konzulátusaink ma is használnak, a dualizmus 24-ik esztendejében, a mely czímer Magyarország közjogi állásának egyszerű tagadása. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Magyarország czímere ott van a kétfejű sas valamelyik szárnyán, épp úgy, mint Krajnának, de sőt éppúgy, mint Erdélynek a czímere is ott szerepel. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)* És maga a t. miniszter úr nem folytatott-e fényes küzdelmet ezekről a padokról a Bosznia közigazgatását szabályzó javaslat ellen, mely már egy lépés volt a lejtőn lefelé? *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Azután a honvédségnél a feketesárga zászlónak a becsempészése, mely a kormány és a Ház sajnálatos türelme mellett történt, vajjon szintén nem egy lépés-e a lejtőn lefelé, a honvédség nemzeti jellegének legalább is a kikezdésére? *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És, t. Ház, értünk-e el valamit a közgazdasági emancipáczió terén? Sőt, a mint e tekintetben lépéseket teszünk, ezt a t. kereskedelmi miniszter úr tapasztalhatja, rögtön támadnak a Lajthán túl ellenségek, kik Magyarország önálló exisztencziáját még a gazdasági téren sem akarják elismerni. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Elértük-e a gazdasági emancipácziónak a legszükségesebb eszközét: a fogyasztási adóink felett való rendelkezést? Nem va-

gyunk-e az elhibázott szeszadó-törvény miatt a legnyomorúságosabb helyzetben, hazánknak fontosság tekintetében ama második iparágára nézve, mely egyszersmind mezőgazdaságunk támasza is? Tudunk-e rajta segíteni, tud-e segíteni a magyar törvényhozás egy elhibázott törvénynyel megkötött kéz miatt? A legjobb akaratú miniszter is kénytelen hallgatni és kénytelen egész őszinteséggel megmondani, hogy megpróbálja a segítséget, de hogy teheti-e, ez az osztrák minisztereken és a Reichsrathon dől el. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Vajjon az 1867 : XIII. t.-czikkben az udvartartásra nézve foglalt kijelentés szellemében, mely midőn a költségeket nem közöseknek nyilvánította, a magyar udvartartás elvét nyilvánvalólag kimondta, vajjon tudtunk-e elérni ezen a téren bármi vívmányt? *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Egy lépést sem előre, számos lépést hátra: ez Magyarország állami élete és önállósága fejlődésének szomoru története 1867 óta. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldaon.)*

És már most, t. Ház, veheti-e valaki nekem rossz néven, ha én ezen a lejtőn egy újabb lépést nem akarok tenni lefelé? *(Zajos éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Úgy van!)* Veheti-e nekem valaki rossz néven, ha én egy állami szuverén jog gyakorlása felett nem akarok egyezkedni, midőn látom, hogy minden ilyen egyezkedés, minden ilyen közeledés, legyen az bár közjogilag és formailag kifogástalan, mint a hogy a jelenlegi nem az, a magyar önállóság ellenségeinek malmára hajtja a vizet? *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És, t. Ház, midőn előttünk van egy bonyodalmas, nehezen érthető, szerintem, közjogilag éppen nem, a miniszter úr legnagyobb bámulói szerint is csak nagy nehezen igazolható szervezet, mely a lajthántúli centralisták malmára hajtja a vizet, a melynek elfogadása a magyar önállóságnak veresége *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon)*; és ha ezzel szembe lehet állítani egy olyan szervezetet, a mely a kérdést egész egyszerűen, minden gyakorlati nehézséggel számolva, de azért közjogi elveinkből fel nem adva semmit, tudja megoldani; a mely megoldás elfogadása tisztán tőlünk függ s a melynek elfogadása azokkal a tendenciákkal szemben a magyar államnak egy előre tett lépését, egy diadalát jelentené: nohát, t. Ház, lehet-e habozni olyan elintézés közt, a melynél a védőügyvédnek még a legnagyobb ügyessége is csak nagyon nehezen tudja kimutatni — ha ugyan tudja — hogy nem halálbüntetésre méltó, és olyan megoldás közt, a mely a magyar állam önállóságát, szuverénitását minden keresgélés és szubtilitás nélkül, a napfénynél is világosabban bizonyítja? *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

És most jutottam el a 10 évhez. *(Halljuk! Halljuk!)* Ha áll az, t. Ház, — s a ki a tények előtt szemet hunyni nem akar, bizonyára nem fogja tagadni, hogy áll, — hogy azok a magyarellenes, illetőleg a magyarság önállósága ellen intézett befolyások a Lajthán túl ma erősebbek, és vakmerőbbek, mint valaha; és ha e törvényjavaslattal azoknak még egy újabb elégtételt adunk, különösen a mellett a két szín csillámlása mellett, mely e törvényjavaslatot itt így, amott amúgy és más alakban tünteti fel; *(Zajos*

helyeslés a bal- és szélső baloldalon.) ha tehát mi azt a tendenciát erősítjük, a magyar ellenmüködést pedig gyengítjük: hiszi-e aztán bárki, még a legnaivabb lélek is, hogy 10 esztendő múlva egy-könnyen, elkeseredett küzdelem nélkül sikerülne-e majd az intézmény önállóságát visszaszerezni? *(Úgy van! Úgy van! Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Van ennek az országnak politikai életében egy nagy hatásu s igen csúnya fogalom. *(Halljuk! Halljuk!)* Van ennek a fogalomnak, illetőleg szónak legitim és helyes értelme is; de van egy elfajult, csúnya értelmezése is. Ez a fogalom az úgynevezett *kormányképesség* fogalma. *(Halljuk! Halljuk!)* Van e szónak legitim értelme, a mennyiben azokat az egyéni tulajdonságokat és felfogásokat tételezi fel, a melyek számolnak az állam összes létérdekeivel, az állam összes viszonyaival. Ezek objektiv kellékek, ez tehát ama szónak természetes és legitim értelme. De minálunk ennek a kormányképességnek fogalma nem jelent csak ennyit; de jelent főleg meghátrálást, vagy legalább is megalkuvást azokkal az előbb jellemzett tendenciákkal. *(Úgy van! Úgy van! Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Ha a gazdasági emancipáczió terén valamit követelünk, hacsak a fogyasztási adók önállóvá tételét is, mint az 1867 : XII. t.-czikk körén belül mellőzhetetlen igényt: ez már afficziálja a kormányképességet. Ha a hadsereg körében valami nemzeti vívmányt kívánunk, hacsak az oktatás terén is: afficziálja a kormányképességet. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Valóban, t. Ház, néha aztán fájdalmasan esik nekem, ha látom a túlsó oldal egyes padjain az elégedettségnek azt a mosolyát, a

melylyel fogadják, ha az ellenzék, a maga kötelességét teljesitve, ama nemzeti követelmények mellett felszólal, melyeket megvalósíthatóknak hisz.

Ez a mosoly, t. Ház, a megelégedést jelenti a fölött, hogy „ime, az ellenzék most bemártja magát". *(Hosszantartó zajos tetszés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)* Az az ellenzék, a mely valahányszor — sajnos, csak ritkán volt erre alkalma — de valahányszor a kormány valamely nemzeti ügy védelmében csak félig-meddig is kielégítő, szilárd álláspontot foglalt el, minden párttekintetnek mellőzésével sietett azt abban támogatni. *(Zajos tetszés a baloldalon.)* És most ez a közös konzuli bíráskodás is ilyen kormányképességi kérdés lesz. Hiszen azt tapasztaljuk, hogy a mult minden visszaélését és minden fonák tényleges állapotot érvül használnak fel ellenünk, és még e törvényjavaslat tárgyalásánál sem tudnak az elmék megszabadulni ettől a gondolattól, hogy mégis csak jobb ez, mint az, a mi eddig létezett; mintha bizony az, a mi eddig létezett, csak tekintetbe is jöhetne, mint összehasonlítási alap. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ez okoskodások alapján a februáriusi pátenst is el kellett volna fogadnunk, mert az is jobb volt Magyarország szempontjából, mint a Bach-korszak. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Remélhető-e t. Ház, az, hogy 10 év mulva, ha itt egy intézmény elközösítése nem törvénytelenül, hanem törvényesen, a magyar nemzeti képviselet hozzájárulásával történik, eme precedens után azok a tényezők, a melyek Magyarország minden önálló fejlődésének ellenségei, bele fognak egyezni s nagy küzdelmek nélkül meg fogják engedni, hogy azt ismét

visszahóditsuk a nemzeti önállóságnak?! *(Zajos helyeslés és tetszés bal- és szélső baloldalon.)* Ama sajnos gyöngeség következtében, *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* melyet a nemzetet vezető államférfiak s ama még sajnálatosabb közönyösség miatt, melyet maga a nemzet tanusit, nagyon nehéz lesz az erőt megtalálni arra a nagy küzdelemre, a melyet majd akkor vívni kell. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Erről, t. Ház, többet nem is szólok. *(Halljuk! Halljuk!)* Akartam volna még arról is szólni és ez is egy politikai indok, hogy én külföldön élő honosainkat minden oly kötelékkel, a melynek fentartását és létesitését a fennálló alkotmány megengedi, e hazához, Magyarországhoz akarom csatolni; hogy őket a külföldön élő osztrák honosokkal egy jogfejlődés alá nem akarom bocsátani, hanem a Magyarországon tartózkodó honosok zömével akarom csatolni s rájok minden eszközzel, úgy tehát a sok közül ezzel is azt a befolyást akarom gyakorolni, hogy a külföldön is magyaroknak érezzék magokat: oly magyaroknak, kiknek magyar nemzeti jogait az egész monarkhia megvédelmezi s a kik ezt a közös védelmet becsesnek tartják, de nem engedik hazájuk fogalmát beleolvadni a monarkhia fogalmába; a kik azért, mert Ausztria és Magyarország egymásnak közös védelemmel tartoznak, nem szünnek meg kizárólag magyarok lenni és nem válnak osztrák-magyar polgárokká. *(Helyeslés a baloldalon.)* A befolyások ez irányban úgyis nagyon számosak. Igaz az, a mit e padokról fölemlitettek, hogy a tendenczia mindenütt az: vegyes osztrák-magyar egyesületek és osztrák-magyar kereskedelmi kamarák állitása. Ezekkel a tendencziákkal szemben, t. Ház, ellen-

tendenciákat kell alkalmazni. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Különösen Keleten. Mert ma talán kevesen vannak honosaink, a kik ott tartózkodnak, de nem reméljük-e, hogy kereskedelmünk ki fog fejlődni és nem reméljük-e, hogy az idők folyamán mind több és több magyar ember fogja ott a közgazdaság minden terén nemzete életképességét érvényesíteni; s vajjon van-e elem, a melynél indokoltabb a küzdelem a kozmopolitikus irányzatok ellen, mint éppen a kereskedői elem? *(Tetszés a baloldalon.)* Hazafias kereskedői osztályunk a maga körében öntudatosan odaműködik és az egész közéletnek és minden intézménynek oda kell működni, hogy a kozmopolitikus szellem betörése ellen védekezzünk; nem pedig oda, hogy annak még táplálékot is adjunk, különösen akkor, mikor az a szellem oly könnyen ránkragadó alakban jelentkezik, a minő a magyar szellemnek osztrák-magyar szellemmé való átváltozása. Az illetékesség fentartása, a jogi élet minden esetében a hazához való fordulás kötelessége: nem egyike-e azoknak a kapcsoknak, melyek fentartják a külföldön lakó magyar honos és az anyaföld és ország között az összeköttetést? Konstantinápolyba akarjuk őket küldeni, hogy ott a „császár és király" nevében kapjanak itéletet és ez emlékeztesse őket arra, hogy magyarok? *(Zajos tetszés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Akartam arról is szólni, hogy bizony a mi közös hatóságainkra is ráfér, ha van tevékenységüknek oly formája, a mely őket folyton emlékeztesse arra, hogy Magyarországnak is orgánumai és hogy ők nem egy „Gesammtstaat", hanem két, közös véde-

lemre egyesült szuverén állam képviselői. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Nem fog semmit sem ártani, ha az a konzul magyar királyi bírói kinevezést kap, ha mint magyar királyi konzuli bíró köteles működni és a magyar király nevében köteles itéletet mondani. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Átalakítólag hathat ez közös közegeink működésére; emlékeztetni fogja ez őket arra, a mit elfeledni oly gyakran hajlandók, hogy nem a régi idők visszaélései között, hanem új törvényes állapotban élünk, melyben Magyarországnak sikerült kivívnia törvényes önállóságát. *(Zajos tetszés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

E politikai momentumok, gondolom, elég súlyosak arra, hogy ne lehessen habozni. Ha sikerült volna, t. Ház, a minthogy nem sikerült bebizonyítani, hogy ez a javaslat formailag némikép igazolható: mi annak a politikai tendenciája? Vajjon a magyar állameszme diadala-e, vagy pedig, legalább látszólag — és itt a látszat gyakran a valósággal ér fel — és a Lajthán túl elfogadott hivatalos magyarázat szerint, a magyar államisággal ellenkező tendenciáké-e? Vajjon alkalmas-e arra, hogy magyar honosainkban a magyar érzést erősítse és nem inkább arra, hogy nevelje bennük azt a hitet, hogy a magyar honosság csak házi használatra való és a mint az ország határait elhagyják, annak többé nincs értelme?! *(Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Még egyet. Vegyes bíróságokról van szó: arról a tendenciáról, hogy a konzuli bíráskodást mind nagyobb mértékben átvegyék a nemzetközi vegyes bíróságok. Ha e mozgalom sikerre vezet: azt akarom, hogy Magyarország az egyezményekben, mint külön állam és mint

külön bírói szuverénitás letéteményese szerepeljen. *(Élénk helyeslés és éljenzés a baloldalon.)* Nem helyeslem, ámbár ez idő szerint nem kifogásolom, az egyiptomi vegyes bíróságra vonatkozó szerződést, melyben az osztrák-magyar monarkhia, mint a bírói szuverénitás egységes alanya jelenik meg. A szerződést a monarkhia köti, az 1867 : XII. tcz. szerint; de a szerződés tartalmának olyannak kell lennie, hogy Magyarország törvénykezési szuverénitását a külföld előtt is minél fényesebben bizonyítsa! *(Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.)* De az az út, melyre itt léptünk, midőn azt egymás közt elközösítettük és egységesen alkottuk meg, nem arra vezet, hogy Magyarország a külföldön nemcsak az egyes magyar honosok előtt, hanem az európai országok családjaiban is, azon a téren, melyen semmi közösségbe bele nem ment, melyen szuverénitása nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is eddig csorba nélkül fennállt, a bíráskodás terén mint önálló állam, mint önálló tényező szerepeljen. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső balon.)*

Ezek azok a momentumok, a melyek bennünket arra indítottak, hogy a miniszter e javaslata ellen ily erős harczot folytassunk. Mi nem tartottuk ezt kicsinykedésnek semmiféle irányban sem: először mert nem tartunk kicsinynek semmit, a mi közjogunkat érdekli; másodszor, mert nem tartunk kicsinyes kérdésnek semmit, a mi magyar nemzeti önállóságunknak az ismert ellenséges tendenciákkal való tusájában akár erőben gyarapodását, akár gyengeségben sülyedését jelenti; harmadszor, mert nem tartunk kicsinyes kérdésnek semmit, a mi hozzájárul ahhoz, hogy állami szuverénitásunk a külföld előtt

vagy elhomályosíttassék, vagy pedig ragyogóbb fényt nyerjen és tündököljön. *(Élénk tetszés a baloldalon.)* Van, t. Ház, egy, sajnos, nagyon elterjedt iskola, a mely az ily közjogi aggályokat időmulta, avult gravaminális politikának tekinti. Azokban a körökben, melyekben e nézetek uralkodnak, akadhatnak úgynevezett „stréber"-ek, kik szubjektiv szempontból ellenzik a nemzeti és közjogi álláspont szigorú megtartását. Ezekhez nincs szavam; de vannak köztük kétségkívül jó hazafiak is, kik azt mondják: hiszen nem fenyeget minket veszedelem semmi oldalról sem, ne pazaroljuk a fáradságot, az erőt, az időt közjogi kérdéseknek, közjogi aggályoknak a fejtegetésére; befelé kell a magyar államot erősíteni; az idegen ajku nemzetiségeknek kulturális politikai egységgé tömörítésén kell fáradozni; gazdaságilag kell erősiteni ezt az országot; a korrupcziót kell kiirtani. Igen: ez mind igaz; de a kik azt hiszik, hogy a magyar állam lehet erős befelé; hogy a magyar állam méltóságteljes nagyságban jelenhet meg saját polgárai közül azok előtt is, kiket a fajrokonság természetes köteléke kevésbbé lánczol hozzánk; hogy a magyar állam imponálhat és vonzhat akkor, mikor minden külső érintkezésében gyengének és tehetetlennek mutatkozik: azok nagyon tévednek. *(Élénk helyeslés és tetszés a szélső baloldalon.)*

A kik pedig azt hiszik, hogy lehet az ország gazdasági erejét intenzive fejleszteni, ha azoknak a lánczoknak a széttörésén nem fáradozunk, melyek ottan is kötve tartanak, hol azt semmiféle politikai indok nem kívánja, hol nekünk az önállóságot a törvény biztosítja, vagy a hol az alaptörvényeink keretében könnyen, minden politikai megrázkódtatás nélkül elérhető volna:

mint p. o. a fogyasztási adóknál; hogy megalkuvással és e bilincseknek a továbbhordozásával lehet kielégítő magyar közgazdasági politikát csinálni és a nemzet gazdaságát megerősíteni: azok ismét nagyon tévednek. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Végre, kik azt hiszik, hogy lehet a magyar társadalom benső betegségét gyógyítani, a közéletből a korrupcziót kiirtani, ha a nemzetet lemondásra tanitjuk, *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* ha a szivekből kiveszünk minden ideált, ha a nemzeti érzés erős fellobbanását megakadályozzuk és sovinizmusnak nevezzük; ha a legjogosabb nemzeti ideálok terén a nemzetet rezignáczióhoz szoktatjuk: a kik azt hiszik, hogy az ekkép lehangolt és csüggedté vált nemzetben más teremhet, mint haszonlesés és korrupczió, azok szintén nagyon tévednek. *(Hosszantartó és megujuló zajos helyeslés, taps és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én tehát azt hiszem, hogy nem végeztünk fölösleges munkát akkor, mikor egy, talán érvényességének a területére nézve kicsiny, talán gyakorlatilag kevés honosunkat érdeklő törvényjavaslat ellen a közjogi aggályok és az általam emlitett nemzeti tendencziák egész fegyverzetével léptünk fel; mert én annak a felfogásnak és annak az iskolának vagyok és maradok híve, a melyet a mostani igazságügyminiszter úr ezekről a padokról gyönyörűen jellemzett a következő szavaival, a melyekkel én beszédemet bezárom: *(Halljak! Halljuk!)*

„Nem az alkotmány üres formáiban rejlik az igazi biztositék; vésték volna bár önök az 1867. tör-

vényeket érczbe: azok lemoshatatlan vonásaival még nincs Magyarország függetlensége biztosítva. De ha még megvan azon politikai meggyőződés, mely az 1867. törvényt létrehozta; ha még megvan azon, a magyar állam függetlensége iránti ragaszkodás és ha annyi tört reményeink közepette bírunk azon férfias erővel és elhatározottsággal, mely szerint bármely inzinuált alakban jelentkeznek, bármily kicsinynek látszó kezdetleges alakban mutatkoznék is, minden felforgató törekvésnek ellentállunk; ha ez megvan: akkor igenis, ezen Háznak szavazata más nem lehet, mint határozott egyértelmü visszavetése ezen törvényjavaslatnak.“ *(Hosszantartó meg-megujuló taps és szünni nem akaró éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Folytonosan tartó zaj és mozgás jobbfelől.)*

A KÖZIGAZGATÁS REFORMJA.

— Három beszéd. —

1891. május havában került napirendre a Házban a vármegyei közigazgatás és önkormányzat rendezéséről szóló törvényjavaslat. A parlamenti vitát hosszu bizottsági tárgyalás előzte meg; a javaslat, — Apponyinak a bizottságban tett számos inditványa elfogadtatván — több, jelentékeny módosítással és Szapáry miniszterelnöknek többrendbeli biztosításával került a Ház elé, hogy a javaslattal összefüggő többi törvényjavaslatok is mielébb elkészülnek. A mérsékelt ellenzék, melynek kezdettől fogva fő programmpontja volt az állami közigazgatás, ámbár a javaslat átdolgozott alakjában sem elégítette ki egészen, általánosságban azt mégis elfogadta, abban a reményben, hogy a szükséges javitásokat, a részletes tárgyalásnál majd keresztül viheti. Sőt elfogadta a párt a javaslat 1. §-át is. A szélső bal azonban elszánt harczot indított az egész javaslat ellen, bekövetkezett az obstrukczió s a kormány, mikor látta, hogy a 277 §-os javaslatot lehetetlenség végig tárgyalni, az egész reformmunkát 2 §-ban zsugorította össze. Természetesen, ebben már a mérsékelt ellenzék sem támogathatta a kormányt.

Az itt közölt beszédekből az első az általános, a többi a részletes vita folyamán és a 2 §-os törvény benyujtása után mondatott el s azt hiszszük, kellőkép megvilágítják az egész javaslatot s annak a történetét.

I.

A TÖRVÉNYJAVASLATRÓL.

— 1891. május 30. —

T. Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Mióta a politikai pályán működöm, mióta a t. Háznak egyik szerény tagja vagyok, a közigazgatási reform, abban az irányban, hogy a belügyi közigazgatás végrehajtó közegei kinevezés utján nyerjenek alkalmazást, de e mellett a valódi önkormányzat, a jogvédelem és a közszabadság minden biztosítéka létesüljön, volt politikai hitvallásomnak egyik sarkalatos, mondhatnám, legsarkalatosabb tétele. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ennélfogva, mikor a kormány, három hónappal ezelőtt, a reformnak ily irányban való megkezdésére az első lépést megtette és a tárgyalás alatt levő javaslatot benyujtotta s mikor én azt megvizsgáltam és abban az említett biztosítékok szempontjából sokféle hiányosságot láttam: az én programmom és az én meggyőződésem engem egész határozottsággal két dologra kötelezett. *(Halljuk! Halljuk!)* Nem volt szabad, e kezdeményezéssel szemben, minden további kísérlet nélkül, mereven elutasító álláspontot elfoglalnom; de nem is lett volna szabad ahhoz járulnom, ha azokat az említett biztosítékokat az említett mértékben meg nem nyerem.

Kötelességem tehát világosan elém volt irva: törekedni arra, hogy a javaslat ama részleteit, melyek miatt én azt el nem fogadhatnám, javitsák, és hogy

azokat a biztosítékokat, a melyek a megkezdett reform egész képében hiányoztak, megszerezzük. *(Helyeslés balfelől.)*

Belekezdettem ebbe a munkába, minthogy annak a pártnak a bizalmából, melyhez tartozom, a közigazgatási bizottságnak tagja voltam; belefogtam rám nézve nyomasztó körülmények közt, mert nélkülöznöm kelllett annak a férfiúnak a közreműködését, kiről lehetetlen ez alkalommal meg nem emlékeznem: mert lehetetlen, hogy midőn az állami közigazgatás elvének a megvitatásába kezdünk, a kegyeletteljes megemlékezés koszorúját le ne tegyem Grünwald Béla feledhetetlen barátom éppen most bezárult koporsójára. *(Helyeslés balfelől.)* Megkezdtem tehát a munkát e nagy hiány ellenére és folytattam tőlem telhető szorgalommal és buzgósággal azokkal az elvbarátaimmal együtt, a kik velem hasonló megbízást nyertek.

A munka eredménye most a Ház előtt fekszik: a közigazgatási bizottság által némi tekintetben átdolgozott javaslat, továbbá azok a kormány-nyilatkozatok, melyek részint a bizottság jelentéseibe vannak foglalva, részint ebben a Házban, részint a bizottságban tétettek és a melyek mit sem vesztenek kötelező erejükből azáltal, hogy a bizottsági jelentésbe bele foglalva nincsenek.

Így tehát a reform megvalósítására irányuló ez első lépésnek, a mely felett most tanácskozunk, azt a képét kell bírálnom, mely mindezekből a tényezőkből van alakítva. És ezzel szemben magamnak és mindnyájunknak, a kik e párt tagjai vagyunk s a kiknek a közigazgatási reform, említett biztosítékaival együtt, évek óta programmja volt, meg kell fontol-

nunk, hogy e régen táplált meggyőződésünk a kérdés mai stádiumában minő magatartásra kötelez. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! A javaslat szervezeti tekintetben, csekély felfogásom szerint, ma is igen tökéletlen mű, annak sok intézkedését bonyodalmasnak tartom s nem hiszem, hogy a közigazgatás gyorsaságát nagyon elő fogná mozdítani. Ellenkezőleg, félek attól, hogy a retorták szaporítása az adandó és átvizsgálandó jelentések sokasága a közigazgatásunkban uralkodó bonyolultságon javítani nem fog.

E felfogásomat s e benyomást én leplezetlenül kifejeztem a közigazgatási bizottságban, valamint kifejeztem azt is, hogy a javaslat szervezeti szempontból való átdolgozására nem vállalkozom, de nem vállalkozhatik a bizottság sem sikerrel. Megmondottam egyszersmind azt is — és ezt fentartom — hogy csupán szervezeti hibák miatt a megkezdett reform-akcziónak, mindjárt az első lépésnél, útját állni nem kívánom. *(Helyeslés a baloldalon.)* Mert ha a reform nagy elvi kérdései, a melyek a szenvedélyeket mozgásba hozzák, meg vannak oldva: akkor a tisztán szervezeti hiányokat, a melyeket a gyakorlat vagy igazol, vagy nem igazol, rövid idő alatt minden nagyobb emóczió nélkül is könnyen ki lehet javítani. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Csak egy indok lehetett volna elég alkalmas arra, hogy a javaslattal szemben határozottan visszautasító álláspontot foglaljak el: ha tudniillik az általam kívánt önkormányzati, jogvédelmi és közszabadsági biztosítékokat kielégítő mértékben meg nem nyerhettem volna. Ezt kell tehát, t. Ház, vizsgálnom.

És ezt a t. Háznak szíves türelmére hivatkozva, meg fogom tenni ridegen, szárazon, *(Halljuk! Halljuk!)* nem leplezve és nem takargatva semmit abból, a mi szerintem, ma is hiányos és meg nem felelő; szembe állítva azt, a mi engem nem elégít ki, azzal, a miben megint megnyugvást találok. S akkor aztán felállítva a mérleget, a fölvetett kérdésre a válasz önként fog ebből következni. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Ha a közigazgatási bizottság tárgyalásaiból kikerült javaslatot az önkormányzat szempontjából nézzük: akkor az, a ki elfogulatlanul akar ítélni, nem tagadhatja, hogy nemcsak az eredeti javaslattal, de a mai állapottal szemben is az önkormányzat biztosításának igen számos föltétele ebben a javaslatban jobban van meg valósítva, és hogy ebben a tekintetben határozott haladást jelent. *(Helyeslés a bal- és mozgás a szélső baloldalon.)* És ezt, t. Ház, be is igazolom. A vármegyék ama határozatait, a melyeket hivatalból terjesztettek a minisztérium jóváhagyása elé, a minisztérium eddig, tisztán egyéni belátás szerint vagy jóváhagyta, vagy a jóváhagyást azoktól megtagadta. Ez a javaslat meglehetős, sőt a dolog természete szerint telhető szabatossággal megjelöli az indokokat, melyek miatt a jóváhagyás hivatalból megtagadható.

A megyei szabályrendeletekre nézve a javaslat a jóváhagyás megtagadásának az indokait kizárólag a jog- és törvényesség megsértésére és az állami közérdek szempontjaira szorítja, holott eddig e tekintetben korlátlan önkény uralkodott. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* A felebbezési jog annál a tényezőnél, a mely tényezőnek a kezében én azt legkevésbbé szeretem kiter-

jeszteni: a főispán kezében tényleg meg is van szorítva, a mennyiben csak a jog, törvényesség és állami közérdek szempontjaira szorul. A felebbezési jog általában véve nincs megszorítva addig a határig, a mely határig én azt megszorítani óhajtottam volna; de ki van mondva az az elv, a mely eddig hiányzott, hogy a kormány a felebbezett határozatokat csupán a felebbezésben felhozott indokok szempontjából veheti birálat alá és egyéb szempontokra ki nem terjeszkedhetik.

Behoztunk a törvényjavaslatba egy, eddig a mi önkormányzatunkban ismeretlen elvet. Behoztuk azt szerény mértékben, igaz; de nagy dolognak tekintem, hogy az első lépés megtörtént, és hogy a törvénybe igtattuk. Az inappellabilis megyei határozatok ezek. „Inappellabilis" abban az értelemben és azzal a természetszerű fenntartással, hogy jog és törvényesség szempontjából az illetékes fórum előtt orvoslás mindenkor kereshető. *(Halljuk! Halljuk!)*

Behoztuk, t. Ház, azt az új elvet, hogy a megyei közgyűlés nem csupán a főispán kívánságára és határozatára, hanem a közgyűlési tagok egy bizonyos hányadának a kívánságára is, föltétlenül összehivandó.

És itt egy közbevetett megjegyzést teszek. *(Halljuk!)*

A t. miniszterelnök úr tegnap a bizottság e módosítását azok közé sorozta, a melyek tekintetében magának fentartja, hogy a Ház ujabb határozatát provokálja. Remélem, helyesen fogom fel a miniszterelnök úr intencióját, midőn azt mondom, hogy a Házra való ez az ujabb appellálás nem magára az elvre vonatkozik, hanem csak a bizottsági szövegben

megállapított hányad megállapítására. *(A miniszterelnök igenlőleg int.)* Úgy látom, hogy helyesen fogtam fel a miniszterelnök úr intencióját.

Ez az elv maga egy új, becses önkormányzati biztosíték.

Végül, t. Ház, a közigazgatási bizottságban a választott elemek túlsúlyát, mely a társadalmat képviseli, a hivatalos elemmel szemben növeltük. Nem addig a pontig, a mely pontig én óhajtottam volna, de határozottan úgy, hogy a kötelesség hűséges teljesítése mellett a választottak többsége állandóan biztosítva van. Én pedig azt tartom, hogy minden önkormányzati jog egyik biztosítékának a kötelesség hű teljesítésének kell lenni. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* A törvényhozás nincs arra hivatva, hogy a kötelességmulasztás esetére is alkosson biztosítékokat. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Mindezek után pedig nem utolsó, de én előttem csaknem fődolog az, hogy a megyének ekképpen kimélyített önkormányzati joga törvényszerű biztosítást és jogvédelmet fog nyerni. Eddig merőben a kormány rendeleti jogának az önkényére volt bízva, hogy mily határig akarja respektálni a megye önrendelkezési jogkörét, mily határnál akarja azt figyelmen kívül hagyni. Ma, ugyan nem e javaslat szövege, de a miniszterelnök úrnak a bizottságban tett és általam most felolvasandó nyilatkozata szerint, a megyék önkormányzati hatáskörük megóvására a közigazgatási legfőbb törvényszék oltalmát fogják igénybe vehetni. Mert midőn a t. miniszterelnök úr a közigazgatási bíróságra vonatkozó felvilágosításokat kérdéseimre megadta, akkor én éppen erre a pontra nézve újabb

kérdést intéztem hozzá s a miniszterelnök úr a következő nyilatkozatot tette: „Tüzetesebb és részletesebb nyilatkozatnak akkor lesz helye, midőn a kormány magát a törvényjavaslatot be fogja nyujtani. Azt tartom azonban, hogy a kormány szándékának s törekvésének jelzésére ez az előterjesztés elég részletes s még azt is kimondja, mint elvet, hogy bizonyos esetekben a megyék az önkormányzati jogok szempontjából a közigazgatási bírósághoz fordulhatnak s lehetnek esetek, midőn különösen az önkormányzatra vonatkozó ügyekben a törvényhatóság és a miniszter közt előforduló kérdésekben a közigazgatási bíróság lesz hivatalos dönteni.“

Ezeket a t. miniszlerelnök úr abban a bizottsági ülésben mondotta, a melyben tudta azt, hogy adott nyilatkozatától is függ a bizottság tagjai egyrészének a szavazata. Ez a nyilatkozat tehát feltétlenül kötelező és ez a nyilatkozat, szerintem, az önkormányzati szempontból elért vívmányok közül a legnagyobb közé tartozik. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

T. képviselőház! Én nem csináltam titkot abból a bizottságban és nem csinálok itt sem, hogy az önkormányzat jogkörének a szilárdítása és tágítása kérdéseiben tovább akarok menni ennél a megállapodásnál. Nem csinálok titkot abból sem, hogy a megyei határozatoknak az a csaknem korlátlanul fenntartott appellabilitása — mert hiszen a kivételek, a melyeket felsoroltam, még ma csekély számúak — égő seb az önkormányzat orgánizmusán; és ez az appellabilitás egyik indoka annak, hogy az önkormányzat működésében olykor a részvét oly csekély; mert az önkormányzatban részt venni hivatott társadalmi elemek

hadd érezzék annak a súlyát, ha valamely hibás határozatot hoztak s ne bizakodjanak el abban: majd megappelláljuk a miniszterhez, ha nem tetszik, kényelmesebb nekünk otthon maradni.

E messzebb menő törekvésemből, melyet most is fenntartok, nem csináltam titkot a bizottságban, nem csinálok itt sem. De hogy mindaz, a mit felsoroltam és a miből eddig semmi sem volt meg, komoly biztosíték és komoly vívmány az önkormányzat szempontjából: azt, a ki elfogulatlanul ítél, nem tagadhatja. *(Élénk helyeslés jobb- és balfelől.)*

Az önkormányzat kibővítésével és biztosításával tehát így állunk, t. Ház. Nézzük már most a további biztosítékok kérdését. *(Halljuk! Halljuk!)* És itt, t. képviselőház, egy általános megjegyzést kell tennem. *(Halljuk! Halljuk!)* Úgy a kuriának a választási ügyekre vonatkozó bíráskodására, mint a közigazgatási bíróság szervezetére és hatáskörére, valamint a fegyelmi jognak ama kevés részletére nézve, melyet a reform mai stádiumában érintve látunk, mindaz, a mit én vívmánynak tekintek, nem fekszik előttünk formulázott javaslat, hanem csak kormánynyilatkozatok alakjában. Ez, t. Ház, némely körökben bizonyos kétségre adott alkalmat. Sőt a tegnapi napon Szederkényi Nándor t. képviselőtársam csodálkozását fejezte ki a felett, hogy az ilyen ígéretre valamit adunk *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)* és emlékeztetett arra, hogy hiszen történtek kormánynyilatkozatok, sőt voltak trónbeszédbe foglalt programmpontok, melyek meg nem valósultak.

Ez mindenesetre hiba, t. Ház. Ha egy kormányférfiú programmot ad, különösen ha a trónbeszédben

valamely reformot ígér: akkor gondolja meg előbb jól, hogy ezt az ígéretét, ezt a programmpontot be tudja-e váltani vagy sem; mert ha nem tudja vagy nem akarja, ez a politikai komolyságára mindesetre kedvezőtlen világítást vet. De mégis nagy különbség van oly kormánynyilatkozatok közt, melyek csak általános programm jelentőségével bírnak és oly kormánynyilatkozatok közt, melyek bizonyos helyzetekben tett kötelező ígéreteket tartalmaznak; *(Úgy van! balfelől. Mozgás a szélsőbalon.)* kormánynyilatkozatok közt, melyekről az illető kormányférfiak tudják, hogy azoktól pártok szavazása van föltételezve, melyek tehát az adott férfiúi szó jellegével bírnak. *(Igaz! Úgy van! Helyeslés a baloldalon.)* A politikai bizalmatlanság indokolhatja azt, hogy valamely kormányt nem tartok képesnek kifejtett programmja megvalósítására; de a politikai bizalmatlanság nem indokolhatja azt és sohasem szabad annak odáig terjedni, hogy a politikai ellenfeleimtől adott férfiúi szó beváltásában és loyalitásában kételkedjem. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Ebből a szempontból, t. Ház, azt hiszem, hogy a parlamenti eljárás minden szabályát megszegném, ha én a tudvalevő körülmények közt adott kormánynyilatkozatokat teljes értékűeknek el nem fogadnám. S midőn ezt teszem, felelősséget vállalok ugyan magamra is, de még nagyobb felelősséget hárítok azokra, a kiknek a loyalitására fektetett bizalmamban járok el. *(Helyeslés balfelől.)*

E szerint, t. Ház, a biztosítékok e formájában nem akadok meg, azokban gyengeséget, ingatagságot nem találok, csupán azok tartalmát kell bírálnom. És itt nem habozom kijelenteni, hogy a miniszter úrnak

a közigazgatási bíróságra vonatkozó nyilatkozata, kiegészítve azzal a részlettel, a melyet imént bátor voltam felolvasni, oly természetű, hogy ha a törvényjavaslat — a mint abban kételkedni nem lehet — ama nyilatkozat szellemében lesz beadva: Magyarországon a honpolgárok és testületek a jogvédelemnek oly kielégítő mértékét fogják élvezni, a mely hazánkat e tekintetben Európa előrehaladott államaival egy nivóra fogja emelni. *(Igaz! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)* Ezt mindenki, a ki más államok törvényeiben e kényes és még teljesen ki nem forrt kérdés mai állását ismeri és ama nyilatkozatokat figyelemmel elolvassa, el fogja ismerni.

Magának a nyilatkozatnak egyes részletei ellen nekem is van kifogásom. Nem találom szerencsésnek az első fórum összeállítását; hanem nagyban és egészben véve a közigazgatási bíróságnak azt a képét látom benne, mely szemeink előtt lebegett akkor, midőn azt a biztosítékok egyikeként kitűztük.

A mi a tisztviselők jogviszonyainak a rendezését illeti, e tekintetben a törvényjavaslatba a következő elvek vannak fölvéve. Először: tisztviselőt csupán fegyelmi úton lehet állásától elmozdítani. Másodszor: a személyes felelősség, kiküszöbölve azt, hogy a személyes felelősség érvényesítése a magánféllel szemben előzetes fegyelmi eljárástól legyen függővé téve. Harmadszor: az engedelmességi kötelesség kizárása, illetőleg a felelősség fentartása azokban az esetekben, midőn az 1790—91-iki törvény szempontjából alkotmányellenes parancsok végrehajtásáról van szó.

Igaz, t. Ház, hogy ezek nem kicsinylendő elvek, nem kicsinylendő biztosítékai a tisztviselők önállósá-

gának; de igaz az is, hogy ezekben a leglényegesebb momentum a fegyelmi jog megállapítása. — És nem habozom kijelenteni, t. Ház, hogy a fegyelmi jogra vonatkozó kormány-kijelentések, az e tekintetben részint a törvénybe felvett, részint ígért intézkedések képezik azt a pontot, melyben az én álláspontom s a tisztelt kormányé és a bizottságé közt a leglényegesebb s valóban igen lényeges különbség van. *(Halljuk!)* Én, t. Ház, a hivatalvesztést, bárminő legyen a fegyelmi eset, mindenkor csak független fórum által tartom kimondandónak. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Legyen az a független fórum átmenetileg, míg az új fegyelmi törvényt megalkotjuk, a közigazgatási legfőbb bíróság; azután pedig egy külön legfőbb fegyelmi bíróság, összeállítva arra a mintára, melyet a német államokban látunk, tudniillik bírói és közigazgatási elemekből vegyesen, azonban a bírói elemnek túlsúlya mellett. Ezzel szemben, a bizottság jelentése szerint, a kormány álláspontja az, hogy csak azok a fegyelmi esetek bocsátandók a közigazgatási bíróság judikaturája alá, mely esetekben a tisztviselőt azzal vádolják, hogy a jelen javaslat 16. §-ának értelmében a honpolgárok politikai, választási jogai ellen vét. Minden egyéb esetben a mostani fegyelmi fórumok fenmaradnak; a legfelsőbb fokban azonban az egyes miniszter helyébe a minisztertanács jön.

Ezen a téren, t. képviselőház, az én követelményeim tehát csak részben valósultak meg; azoknak megvalósulása csak részben van igérve, részben a a jövő fejlődésére bízva, tehát bizonytalan: a mi pedig bizonytalan, t. képviselőház, az csak igen kis mértékben lehet megnyugvásom és arra alapított eljárá-

som alapja. Ezt a nagy különbséget konstatálom minden szépítés, minden takargatás nélkül.

A mi pedig a politikai szabadság biztosítékait illeti, a törvényjavaslat maga kimondja azt az elvet, hogy a tisztviselő saját kerületében és saját működése területén képviselőjelölt nem lehet, a képviselőválasztási mozgalmakban bizonyos tüntetésszerü részvételtől el van tiltva.

A választási visszaélések megfékezése tekintetében alkotandó törvényt és a kuria bíráskodásáról szóló törvényt a t. igazságügyminiszter úr, két egymásutáni évben tartott budgetbeszédében, ugyanazokkal a szavakkal az egész kormány nevében ünnepélyesen megigérte. *(Nyugtalanság és felkiáltások a szélső balon: Igérte!)* Én csak ismételhetem, a mit előbb mondottam hogy a politikai bizalmatlanság, az ígéret loyalitásában való kételyt nem involválhatja magában. *(Helyeslés a baloldalon.)* Most tehát, t. képviselőház, felállíthatom már az elért vívmányok és a fenmaradó különbségek közt levő mérleget. *(Halljuk! Halljuk!)* Azokból a biztosítékokból, melyeket mindenkor felállítottunk, a megyei önkormányzat mélyítését és biztosítását oly fokig értük el, mely ha nem is teljesen kielégítő, a mai állapotokhoz képest igen nagy haladás. *(Mozgás a szélső baloldalon.)* A honpolgárok jogvédelme tekintetében, a kormány kötelező ígéretei alapján, a kielégítő törvény megalkotása biztosítva van; a tisztviselők jogviszonyai tekintetében a hozott intézkedések egy része kielégítő; egy része, különösen az, mely a hivatalvesztést nem teszi minden esetben függővé birói fórum ítéletétől, ki nem elégítő s az én nézetemmel meg nem egyező. A politikai sza-

badság tekintetében azt, a mit a 16. szakasz tartalmaz, nem tartom kevésre becsülendő eredménynek; de én ennél többet kívánok, többet akarok is, óhajtok is elérni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A választási visszaélések fékezésére szolgáló törvényes intézkedést, a kuriai bíráskodást még ez országgyűlés alatt fogjuk törvénybe iktatni: csak tőlünk függ.

Ha most mindezekből levonom a mérleget és ha így szembeállítom a követelmények közül azt, a mit már elértünk, azzal, a mit nem értünk el, vagy csak tökéletlen mértékben értünk el: akkor tagadhatatlan, hogy igen túlnyomó arányban áll az, a mi azokból megvalósult, vagy minden bizonnyal megvalósulni fog, *(Ellenmondások és mozgás a szélső baloldalon.)* ahhoz képest, a minek a megvalósítását részben megtagadták, részben bizonytalannak mondották. De így még nem teljes a mérleg, mert ha az így szembeállított tényezők, ha a mérleg két serpenyőjébe fektetett súlyok viszonyát meg akarom állapítani: még egy nagy súlyt kell a javaslat egyik serpenyőjébe tenni, a melyről eddig meg sem emlékeztem, t. i. a reformot magát, magát a tényt, hogy a közigazgatás reformja abban az irányban érvényesül, a mint mi akartuk évekkel ezelőtt. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon és a jobbon.)* És, t. Ház, e tekintetben megengedem, hogy nem lehet és nem is volna méltányos teljesen elfogulatlan ítéletet várni azoktól, a kik a közigazgatási reform ezen irányát és alapját egyáltalában kárhoztatják, mert azok előtt, természetesen, óriásilag megnagyobbított arányokban tünik fel mindaz, a mi okul szolgálhat a reform visszauta-

sítására. E tekintetben inkább azok ítélete mérvadó, a kik a reformot kívánják és megvalósítását politikai életczélul tűzték ki. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Azért, t. képviselőház, ámbár ez erről a helyről már többször történt, néhány szóval, lehető rövidséggel, de mégis ki kell fejeznem, és indokolnom azt, hogy minő súlya van rám a reform e részének, mely a közigazgatás végrehajtó hivtalainak, az eddigi periódikus választás helyett kinevezés útján való betöltésében nyilvánul. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kérdést, t. képviselőház, először a közigazgatás szempontjából lehet bírálni. Hiszen az tökéletesen igaz, hogy a közigazgatás jósága közvetlen nem függ össze a végrehajtási szolgálat teljesítésével megbízott egyén kiszemelési módjával, hanem attól függ, hogy az az egyén minő és hogy mikép működik. De a tekintetben azután az alkalmazás módja nagy befolyást gyakorolhat, hogy több vagy kevesebb biztosíték áll-e fenn arra, hogy megfelelő, képes, jellemes egyént találjunk és ha azokat megtaláltuk, kellőképen működjenek is. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Melyik módja a hivatalok betöltésének nyujt e tekintetben több biztosítékot?

Méltóztassék megengedni, hogy egészen leplezetlenül szóljak és ha a jelenlegi állapotokat éles kritika tárgyává teszem, ne gondolják, hogy ezzel vétek ama kegyelet ellen, melyet az ősi megyei intézmény iránt mindnyájunknak kell éreznünk. Mert, t. Ház, a tisztviselők választása ma és a tisztviselők választása a 48 előtti időkben, egész más. És ha azt látom, hogy a tisztviselők választásának a joga a megyei intézmény tekintélyét ma már nemhogy emelné,

hanem diszkreditálja; ha azt látom, hogy önkormányzati tevékenységre nemhogy sarkalná, hanem az igazi önkormányzati tevékenységtől eltereli: akkor a megyei intézmény iránt való kegyelet nem azt kívánja tőlem, hogy én ezt a megyei intézmény javára már nem váló részletet fentartsam, hanem azt, hogy az ősi intézményt e részletétől, mely hátrányára van, megmentsem. *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a jobbés a baloldalon. Zaj a szélső baloldalon.)* Az a kegyelet, mely ezt a jogot is, — habár annak a megyékre nézve, szerintem, valódi értéke nincs s csak kompromittálja őket, — az a kegyelet, mely ezt a jogot fenn akarja tartani, hasonlít ahhoz, a ki agg szülőjénél meg akarja akadályozni a gyógyulásra szükséges operácziót, mert nem akar nyúlni tiszteletreméltó tagjaihoz. *(Helyeslés és tetszés a bal- és jobboldalon. Mozgás a szélső baloldalon.)*

T. Ház! 1848 előtt, midőn a tisztviselői funkcziók teljesítése alig járt számbavehető fizetéssel, hanem csak tiszteletdíjjal; midőn tehát a kötelességteljesítés teher, tisztelettel és fénynyel járó teher, de mégis teher volt: teljes volt a választási elv jogosultsága; de ma, midőn az bizonyos kötelezettségek teljesítése mellett élethivatás, kenyérkereseti forrás, a választási esélyek elé dobása határozottan demoralizáló hatással van magára a közszolgálatra. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és jobboldalon. Mozgás a szélső baloldalon.)* Méltóztassék lélektani szempontból venni a dolgot. Hiszen lehetetlen, hogy rokonsági, barátsági, pajtássági, ¦e Magyarországon úgy is oly elterjedt tekintetek ne dominájanak .... *(Mozgás. Zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobb és balfelől.)* ... ne

dominálnak akkor, midőn egy kereseti pálya megnyitásáról vagy esetleg egy ilyen pályának a megmentéséről van szó. Hiszen majdnem lehetetlen, hogy a befolyásos elemek többségénél a közszellemnek és a közigazgatás érdekei felfogásának az a foka léteznék, hogy ha választaniok kellene, esetleg egy jobb tisztviselő közt és a közt, hogy jó barátokat, rokonokat, atyafiakat a kenyértől, melyre utalva vannak, megfosszanak, *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a balés a jobboldalon.)* hogy akkor a közigazgatás érdekét tartsák szemök előtt. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és a jobboldalon.)*

És, t. Ház, mi azután annak a mérsékelője? A főispán kandidálási joga. Vajjon micsoda tényező nyúl tehát akkor be a magánérdekek e dulakodásába, hogy ott rendet csináljon? Tiszteletreméltó kivételekkel, az uralkodó párt politikai érdeke. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* S akkor azután létesül egy kompromisszum, melyben — mindig kivéve a kiveendőket — a szervezeti alapelv természete és logikája szerint, egymással kiegyeznek a helyi hatalmi csoportok, a családi és barátsági összeköttetések, a többségben levő, az uralkodó párt politikai érdekeivel. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Hogy ez erők ölelkezése közt mily arányban juthat kifejezésre magának a közigazgatásnak az érdeke, azt minden elfogulatlan ember belátására bízom. *(Helyeslés a jobb- és a baloldalon.)*

De meg van választva a tisztviselő, kezdődik az ő működése. Ha ismét nem tételezünk fel minden és különösen a vagyontalan tisztviselőben a régi rómaiak, vagy a kereszténység első századainak mártyrjaihoz

hasonló magasztos erényt, lehetetlen tőlük azt várni, hogy részrehajlatlanul, egyenlő mértékkel mérjenek ama kevés kiváltságoltaknak, a kiktől újból való megválasztásuk függ és ama sokaknak és ezreknek, a kik arra vajmi csekély befolyást gyakorolnak. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon. Felkiáltások a szélső baloldalról: A kinevezésnél másképp van? Hosszantartó zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Talán szabad a felett csodálkoznom, hogy t. barátaimat annyira meglepi az, ha ugyanazt mondom e javaslat alkalmából, a mit a reform sürgetésekor már számtalanszor mondtam. Hiszen nézeteimet már régen ismerik és azt hiszem, azon ütközhetnének meg, ha azokhoz hű nem volnék. *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

Teljesen elismerem azt, a mit ma Justh Gyula t. képviselőtársam is mondott, hogy közigazgatásunknak nem minden baja tulajdonítható e rendszernek; hogy az ellenőrzés szigorúbb és különösen pártszempontból elfogulatlanabb gyakorlásával, a mai rendszer mellett is jobb lehetne a közigazgatás, mint a minő ma. És elismerem azt is, hogy a közigazgatásunkban ma működő egyéneknek becsületére válik az, ha a rendszer demoralizáló hatása mellett meg tudtak maradni azon a színvonalon, a melyen sok helyütt megmaradtak, *(Helyeslés balfelől.)* de hogy a rendszernek ez a hatása van, az lélektanilag kifogásolhatatlan és bizonyos. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De menjünk tovább, t. Ház. Micsoda befolyást gyakorol ez a rendszer az önkormányzati elemekre? Ugyanazok az okok, a melyek bizonyos megyei érdekszövetkezeteket arra bírnak, hogy a jó közigazgatás

rovására a hozzájuk közelálló egyéneket pártolják, mielőtt hivatalba jutottak, ugyanazok az okok arra is bírják, hogy pártolják őket, midőn a hivatalt gyakorolják. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Szóval, az önkormányzati elemek által gyakorlandó ellenőrzés az adminisztráció jósága és tisztasága felett, csorbát szenved ama lélektani tényezők folytán, melyek megrontják a tisztviselői állások helyes betöltését is, *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* és elvonja az önkormányzati tényezőket az önkormányzat valódi feladatainak a teljesítésétől; mert a választásokkal összekötött izgalom, a mely különösen hazánkban igen nagy, és úgy szólván, vérünkben fekszik, magába szívja az egész érdeklődést, a mely fölött az önkormányzati feladatok iránt rendelkezünk. Ha a magunk emberét, bizalmi férfiát beültettük a tisztviselői székbe, azt hisszük, hogy érdekeink annak a kezében meg vannak óva, hogy feléjük sem kell többé néznünk. *(Igaz! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)*

De t. Ház, ez csupán adminisztrátiv szempont. Vannak ennél még nagyobb szempontok, melyek ugyanerre a konkluzióra vezetnek.

Felhozták ellene és mellette ebben a vitában a nemzetiségi szempontokat. Hát igen, a nemzetiségi szempont belejátszik ebbe a reformkérdésbe, mégpedig igen nagy mértékben, de mint ezt a t. miniszter úr is kifejtette, nem abban az értelemben, hogy fegyvert akarnának csinálni a nem magyarajku polgárok jogainak az elnyomására és arra, hogy őket a polgári egyenjoguság kellékeitől megfosszuk, hanem éppen ellenkezőleg és egészen más értelemben. *(Halljuk! Halljuk!)*

Kétségtelen az, t. Ház, hogy a tisztviselő egyik legfőbb kelléke az állami szempontból való teljes megbízhatóság, nemcsak általánosságban, hanem ama helyi és személyi körülményekhez viszonyítva is, a melyek közt működni hivatva van. Már most lehetnek igen jeles, igen képes, állami szempontból önmagukban véve teljesen megbízható egyének, a kiket azonban nem lehet, a saját érdekükben sem és az állam érdekében sem, éppen ott alkalmazni, a hol olyan társadalmi elemek közt működnének, a melyeknek az államhoz való hűségük nem minden részükben bizonyos és a melyeknek nyelvi, rokonsági, barátsági összeköttetés következtében az illetőkre bizonyos befolyásuk van. Tehát igen sok embert, Magyarország intelligenciájának egy nagy részét, mely a megyéhez tapadottságnál fogva az állami szolgálat egy ágából mintegy ki van zárva, a reform következtében az állami szolgálatba bevezetünk, a mi a közigazgatásra nézve nyereség, a nem magyar ajku intelligenciának a magyar államhoz való szoros fűzését pedig igen lényegesen előmozditja. *(Élénk helyeslés. Úgy van! jobb- és balfelől.)*

Tovább megyek. Mondám, hogy az állami szempontból való teljes megbízhatóság az adminisztrativ tisztviselő egyik, sőt legelső kelléke. Egy másik, nem kevéssé szükséges kellék, a jellem kifogástalansága. Harmadik, nem kevéssé szükséges kellék, hogy hivatalának betöltésére szükséges képességekkel birjon. Midőn azonban hagyományszerűleg és a megyei intézmény jellege szerint, csak abból a medenczéből lehet venni a tisztviselőket, a melyet egy-egy megye alkot, igen gyakran előfordul — és erre vannak példák,

hivatalban levő egyénektől hallottam, a kik sóhajtoztak a felett — hogy állami megbízhatóság szempontjából gyakran oly egyéneket kellett alkalmazniok, a kiknek működése azután, részint egyéb kvalifikációjuk hiányossága, részint erkölcsi fogyatkozásaik miatt a magyar állam hitelét kompromittálta és tönkretette, éppen ott, a hol annak a legmegtámadhatatlanabb tisztaságban és imponáló erőben kellett volna tündökölni. *(Zajos helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Ez egy másik összefüggése ennek a két kérdésnek; de a legfőbb mindenesetre az, a mit már a miniszter úr is bővebben kifejtett, hogy Magyarország az ő összes polgárainak tartozik minden tekintetben rendezett állapotokkal, tartozik jó igazságszolgáltatással és jó közigazgatással és hozzáteszem, tartozik a politikai szabadság fentartásával *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon)*; és hogy minden intézmény, mely e czélok megvalósítását megközelíti, ha közvetlen összefüggésben nincs is a széthúzó elemekben létező baj orvoslásával, de közvetve, ha bizonyos évek során át működik, hatalmasabban fog járulni Magyarország egységének a megszilárdításához, mint bármely közvetlen kuruzslása a jelentkező bajoknak. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

De én még tovább megyek. A mi fajunk, nemzetünk jellemében levő fényes tulajdonságok a történelem lapjain meg vannak írva, ezeken alapszik hagyományos büszkeségünk és a jövőbe fektetett reményünk; de vannak a mi fajunknak bizonyos gyengeségei és hibái és ezeket nem takargatni, hanem felismerni és országos intézményeinket úgy kell megalkotni, hogy e hibákat ellensúlyozzuk és javítsuk. Ez a magyar

nemzet fentartására irányuló, öntudatos politikának egyik legfontosabb vezéreszméje. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Ide kell törekedni mindenekelőtt a nevelésnek, nemcsak annak, a mely a gyermekkorral, az ifjusággal végződik, hanem a nevelésnek ama tágabb értelmében, mely szerint az állam minden intézménye a társadalom összes rétegeire jótékony vagy rossz befolyást gyakorol, a nemzeti egyéniség jó vagy rossz tulajdonságainak a fejlesztésében. A nyugati népekkel felveendő verseny tekintetében pedig, a magyar nemzeti jellem aggasztó vonásai közé tartozik bizonyos pongyolaság a rideg, mindennapi, nem lelkesítő, száraz kötelesség-teljesítés terén; ezekhez tartozik a hajlam bizonyos bonhomiával a pajtáskodásnak és a pajtáskodás kedélyességének feláldozni a szigorú erkölcsi felfogást. *(Úgy van! a baloldalon.)* Ezeknek a tulajdonságoknak, ezeknek a hibáknak, ezek nagyra növesztésének valóságos melegágya a jelen választási rendszer, *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* mely arra vezet, hogy a legfontosabb állami tekintetek és érdekek alárendeltessenek a pajtáskodási hajlamnak, ez meg viszont arra vezet, hogy az önkormányzatban, a kötelességteljesítés felfogásában a lazaság, nem pedig a szigor legyen irányadó. *(Igaz! Úgy van! a bal- és jobboldalon.)*

Ennek az egész úgynevezett önkormányzati rendszernek, mely az önkormányzatot a tisztviselő választásának a jogában keresi, kardinális és veszedelmes hibája az, hogy az önkormányzatot egy oly jogban látja, melynek nem felel meg semmiféle kötelesség; holott a valódi önkormányzat fogalmához tartozik, hogy abban ne legyen semmiféle jog, megfelelő munka

és kötelességteljesítés nélkül. *(Élénk helyeslés a bal- és jobboldalon.)*

Kardinális hibája az, hogy nem a társadalom erejét veszi igénybe az állam szolgálatában, hanem megfordítva az állam hatalmát helyezi a társadalmi tényezők szolgálatába. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Ennek neve pedig nem önkormányzat, hanem feudalizmus. *(Úgy van! balfelől.)*

T. Képviselőház! Akármilyen szempontból vizsgáljam is tehát a dolgot — pedig távolról sem merítettem ki azokat a szempontokat, melyek engem már másfél évtized óta ez álláspont elfoglalására indítottak — azt tartom, hogy nagyobb, fontosabb s a magyar nemzet regenerációjához szükségesebb és sürgősebb reform, Magyarország állami egységének és a magyar állami egység általános átérzésének nélkülözhetlenebb előföltétele nincs, mint az, a melyet most tárgyalunk. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* A tisztviselőnek át kell éreznie, hogy nem egy szűk kör mandatáriusa és hogy nem egy ilyennek a felfogásait, céljait és érdekeit szolgálja, hanem egy nagy államét; *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)* a közönségnek pedig át kell éreznie, hogy nem az ő mandatáriusával, nem az ő érdekeinek képviselőjével, hanem az állam törvényes hatalmával — hangsúlyozom törvényes hatalmával — áll szemben. *(Helyeslés balfelől.)*

Annak a fonák fogalomnak meg kell szünni, hogy a mint valaki az ő megyéje határából kilép s egy más megyébe jön, ott idegen; hogy a megye a maga méltóságában sértettnek érzi magát annak csak az elképzelésével is, hogy nem megyebeli hivatalos-

kodjék az ő területén. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon. Ellentmondás a szélső baloldalon.)*

Magyarország déli határától északi csúcsáig s a keleti véghatártól a nyugoti határig annak az érzelemnek kell áthatni mindenkit, hogy annak az egész területén, minden pontján otthon van; e terület minden lakójával egyenlően polgártárs és testvér, szóval egy nagy állam polgára: „civis Romanus". *(Élénk tetszés a jobb- és baloldalon.)* Mindaz, a mi e nagy összetartó érzést születni nem engedi; mindaz, a mi azt megerősödésében gátolja: a magyar állam konszolidációjának, egységes fejlődésének akadálya. *(Helyeslés jobbfelől.)* Ezekkel le kell számolni. *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon. Mozgás a szélső baloldalon. Egy hang szélsőbal felől: Frázis!)* Én nem tartom ezt frázisnak, t. Ház! Másfél évtized óta gondolkozom azon, a mit a t. képviselő úr frázisnak nevez és minél többet gondolkozom rajta, annál inkább hat át annak igazsága és nélkülözhetetlensége. *(Helyeslés balfelől.)* És nálamnál jelentékenyebb, nagyobb eszü férfiak hasonló eredményre jutottak, néhányan ellenkező kiinduló pontról, a tapasztalás súlya és befolyása alatt.

Ha ezekből a szempontokból tekintjük a kérdést s ha magának a reformnak és a reform létrejövetelének ily nagy jelentőséget és fontosságot tulajdonítunk: kérdem, hogy összehasonlítva azzal a panorámával, a mely ilyen felfogás állványáról elénkbe tárul, nem eltünő csekélységek-e azok az eltérő pontok, a melyek az én álláspontom, és a kormány vagy a közgazgatási bizottság álláspontja közt még fenforognak?

És én erre mégis azt válaszolom, hogy nem. Azokhoz a szempontokhoz képest, a melyeket én most kifejtettem, csak a más természetű, a személyes, a pártpolitikai, és ehhez hasonló nyomorúságok, eltünő csekélységek, melyeket észre sem lehet venni; de a közszabadsági szempontok bármely része még ezekkel szemben sem csekélység. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Mert én át vagyok hatva attól az érzettől, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy valamint a magyar nemzeti politika egyik követelménye az államhatalom egységes és hatályos szervezése: úgy az egyéni és politikai szabadság biztosítékának Magyarországon nemcsak az a súlya van és az nemcsak annak a követelménynek az erejével lép fel, a melylyel minden nemzetnél és minden államnál, hanem Magyarországon ezek a szabadsági szempontok a magyar nemzeti politika egyik nélkülözhetetlen alaptételét alkotják. *(Élénk helyeslés- és tetszét a baloldalon.)*

Más államokban, t. Ház, melyek évszázadokon át nemzeti királyság jogara alatt állottak, a nemzeti állam az abszolut királyság alatt is megerősödhetett és fejlődhetett; de Magyarország nem mindenkor érezte a királyság nemzeti szellemének a jótékonyságát és ennek következtében Magyarország, nemzeti egyéniségének a biztosítását, nem egyedül a hatalom szervezésében keresheti, hanem azt egyszersmind az egyéni és politikai szabadság biztosítékaiban kell föllelnie. *(Élénk tetszés és helyeslés a baloldalon. Ellentmondás a szélsőbalon.)*

Csakhogy én azt hiszem, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy a tisztviselők periódikus választásának a joga az egyéni és politikai szabadság kérdésével nemcsak

semmi összefüggésben nincs, *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és jobboldalon.)* hanem abban a lakosság túlnyomó részére nézve az egyéni és politikai szabadság folytonos sérelme rejlik. *(Igaz! Úgy van! balfelől. Zaj a szélső baloldalon.)*

Ennek következtében én azt a különbséget, mely a szabadság kérdésében köztem és a kormány felfogása közt fenmaradt, nem kicsinynek, hanem fontosnak tartom a felhozott nagy szempontokkal szemben is. És már most az a kérdés áll előttem, hogy vajjon e különbségek miatt az egész javaslattól, az egész reform-akciótól megtagadjam-e hozzájárulásomat? Nem habozom kijelenteni, ha én azáltal, hogy a reform-akciót az első lépésnél megállítani törekszem, — és talán sikerrel, — azt látnám biztosítva, hogy egy későbbi stádiumban a reformot a közszabadság teljesebb biztosítékaival felruházva léptessük életbe, semmit sem haboznám. Akkor követném a tiszta logikát és igen egyszerű volna álláspontom, Azt mondanám: nincs meg mindaz, a mivel én a kinevezési rendszerre való átmenetelt összekötöttem, egy részlet hiányzik abból, ergo: nem fogadom el. A logika szempontjából ez lett volna úgy a legvilágosabb, mint én reám egyénileg és elvbarátaimra a legkényelmesebb. *(Igaz! Úgy van! balfelől. Csanády Sándor! És a leghazafiasabb! Zajos derültség.)*

Éppen azt akarom fejtegetni, hogy az, a mi meggyőződésünk szerint, a leghazafiasabb-e? *(Halljuk! Halljuk!)* A leghazafiasabb, a legbecsületesebb, a leghelyesebb és a legtisztességesebb politikai eljárás ez akkor lenne, ha reményünk volna, hogy egy későbbi stádiumban a most esetleg meghiúsított reformot

ezekkel a még hiányzó biztosítékokkal fel lehetne ruházni. De átgondolva a helyzetet, nekem ily reményt táplálnom nem lehetett. *(Halljuk! Halljuk!)* Ha csak két tábor állana egymással szemközt: azoké, a kik a reformot még teljesebb biztosítékokkal akarják és azoké, a kik kevesebb biztosítékokat kívánnak, akkor a helyzet világos lett volna. Akkor a merőben visszautasító álláspontón meg kellett volna maradni. De nem így áll a helyzet. Két más tábor áll egymással szemközt. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik, a mely a reformot nem akarja, sőt az ellen elkeseredett harczot kész folytatni; a másik tábor az, a mely a reformot akarja, — igaz — kevesebb biztositékkal, mint a mennyit kívánni lehetne.

Ez a két tábor áll egymással szemben s e két tábor összecsapásánál egy harmadik táborra nézve a semlegesség lehetetlen. Mert a „nem“ szó ugyanazzal a súlylyal esik a mérlegbe, akármiféle indokból ered is az. Akarva, nem akarva, a középpárt — azok, a kik az én álláspontomat foglalják el — a radikális ellentétben álló két tábor egyikének vagy másikának válnának szövetségesévé. *(Mozgás a szélső baloldalon.)*

Már most, ha én arra határozom el magamat, hogy „nem“-mel szavazok; hogy a fenmaradt különbségek miatt az egész reformot ellenzem és ha akkor az én segítségemmel és a mi pártunk segítségével győz az az irányzat az országban, a mely hogy eddig nem nyilvánult valami nagy erélylyel, *(Zajos derültség.)* abból még távolról sem következtetem és hiba volna következtetnem azt, hogy nem erős; ha mondom, ez a tábor és irányzat győz a mi segítségünkkel: akkor kompromittálva volna hosszu időre a reform. *(Úgy van! bal- és jobb-*

felől.) Ha pedig ellenünkre győz az a tábor, a mely a reformot kevesebb szabadsági biztosítékokkal kívánja, mint mi: hát akkor a küzdelem lélektani folyamányaként előáll az a helyzet, hogy veszélyeztetve volnának még azok a közszabadsági biztosítékok is, a melyeket elérnünk sikerült. *(Úgy van! jobbfelől.)* Akkor elvesztettük a befolyást a dolgok további fejlődésére. *(Úgy van! balfelől.)* Pedig, t. Ház — ne tekintsék fönhéjázásnak — én azt hiszem, hogy erre a befolyásra szükség van a reform kiépítésének a további stádiumában.

Senki se tekintse magát ebben a Házban az itt működő politikai tényezők közül csalhatatlannak. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Önök se!)*

Politikai pártokra és egyéniségekre az a hivatás, a melyet hosszu időn át betöltenek, kétségkívül van bizonyos befolyással, *(Halljuk! Halljuk!)* Abban a pártban, a melynek birtokában igen hosszu időn át van a hatalom, gyengül az érzék a közszabadságok biztosítékai iránt. *(Mozgás és ellenmondások jobbfelől.)* Igenis, ez így van, t. uraim. *(Halljuk! Halljuk!)* Viszont megengedem önöknek, hogy egy pártban, mely hosszu időn át ellenzék, kifejlődhetik bizonyos egyoldalúság e biztosítékok javára és a hatalom jogos igényeinek a hátrányára. Ezért, ha ezt a reformot egészségesen akarjuk keresztülvinni, annak a két irányzatnak egymással kompromisszumra lépni, egymást ellenőrizni kell. Ezt az ellenőrző befolyást nekünk éppen ama közszabadsági érdekek megóvása szempontjából nem szabad elveszítenünk, *(Helyeslés balfelől.)* nemcsak azokénak a szempontjából nem, a melyeket még ezentúl kell érvényesíteni, de azok fentartása

szempontjából sem, melyeket már eddig elértünk. Így állván a dolog, t. Ház, a merőben tagadó és elutasító álláspont elfoglalásával, vagy a reform sorsát kompromittáltuk volna, vagy az általunk képviselt közszabadsági biztosítékokat tettük volna kétségessé: lelkiismeretes, jól átgondolt és hazafias kötelességérzet parancsolja tehát, bármit mondjanak és bármint kommentálják is eljárásunkat, hogy a reform ez első lépésétől a támogatást meg ne tagadjuk. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Az ellenkező álláspont ránk nézve, ismétlem, kényelmesebb, világosabb, kevesebb félreértésnek lett volna kitéve; de a ki ily körülmények közt, nagy kérdéseknél, az ő egyéni helyzetének a kényelmes voltát, félreértések és félreismerések kikerülését elébe teszi annak, hogy azt teljesítse, s azt segítsen biztosítani, a mi, az ő megérlelődött meggyőződése szerint, az ország elsőrangu szüksége: az lehet logikus, pártpolitikus, de szerintem, sem nem komoly államférfiú, sem nem igaz hazafi. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Ezek voltak azok az indokok, melyek e javaslat tárgyalásának a kezdete óta az én magatartásomra mérvadó befolyást gyakoroltak. Ezek voltak azok az indokok, a melyeknél fogva élénk megvitatás, sok nyilt szónak a kimondása és alapos megfontolás után elvbarátaim is elhatározták magukat arra, hogy ugyanezt az irányt kövessék. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ezek azok az indokok, a melyek közt egyetlen egy személyi és pártpolitikai momentum sem található. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Hogy pedig a sajtónak egy része a fővárosban, a vidéken és a közbeszéd is sok helyen a mi eljárásunknak más indokot, sőt egyenesen

személyes pártpolitikai és ambiciózus czélzatokat tulajdonít: az engem csak azért bánt, mert mutatja, hogy *a közszellem nálunk már annyira elfajult, hogy mást, mint személyes czélokat, mást mint önző politikát és önző aspirácziókat még csak feltételezni sem képes. (Igaz! Úgy van! Mozgás és ellenmondások a szélsőbalon.)*

Azt hiszem, t. Ház, hogy engem 15 éves parlamenti pályám alatt ezzel a váddal nem illethetett senki és e tekintetben multamra bátran mutathatok. *(Mozgás a szélső baloldalon. Felkiáltások: Nem arról van szó!)* Pártpolitikai szempont már csak azért sem vezérelheti elhatározásomat, mert az a tisztázatlan eszme, melyet vulgo „fuziónak" neveznek, rám ma, még ha a kormányt e közigazgatási reform-kisérlet stádiumában követni képes volnék is, *erkölcsi lehetetlenség elvi okoknál fogva. (Polónyi Géza: Tisza Kálmán! Zajos derültség a szélső baloldalon.)*

Nem, t. Ház, semmiféle személyes indok nincs ebben. Vagy azt gondolják t. képviselőtársaim, tréfából cselekedtem azt, hogy minden adandó alkalommal itt a Házban latba vetettem csekély tehetségemet az 1867-ki alapon biztositott nemzeti jogok ellen elkövetett sérelmek orvoslására? Azt gondolják, t. barátaim, tréfából cselekedtem, hogy a konzuli bíráskodásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor, a közjogunk ellen intézett támadást a legerélyesebben visszautasítani iparkodtam? Azt gondolják önök, tréfából cselekedtem azt, hogy épúgy a magyar nemzet, mint a monarkhia védelme érdekében a véderőben a magyar elem érvényesülését szükségesnek tartva, a magyar katonai oktatás létesítését mindenkor sürgettem? *(Tetszés és helyeslés balfelől.)* Kinek

adtam tehát jogot arra, hogy ebben kételkedjék? *(Élénk éljenzés balfelől.)* Kinek adtam okot arra a hitre, hogy míg mind e tekintetekben a kormány politikája biztosítékot nem nyujt, a kormany támogatójaként pártjában helyet foglalni képes volnék? *(Helyeslés balfelől.)* Ezek a dolgok, és nem silány személyes indokok miatt tartom én rám nézve erkölcsi lehetetlenségnek azt, a mit vulgó fuziónak neveznek *(Helyeslés balfelől.)* és legyenek meggyőződve, hogy *én politikai pályám legfőbb, mondhatnám egyetlen vívmányát: az én polititikai reputációm integritását, személyes ambicióknak semmi körülmények között fel nem áldoznám. (Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Hát ennyire távol álltam én, mert nem is állhattam máskép, minden pártpolitikai utógondolattól akkor, midőn a kormány e reform-akcióját a még fenmaradó kételyek ellenére is támogatni elhatároztam.

Tudom, hogy a midőn így beszámoltam indokaimmal, azzal a nyiltsággal és leplezetlenséggel — fájdalom, hosszusággal is — *(Halljuk! Halljuk! jobb- és balfelől.)* azzal a nyiltsággal, mondom, a melylyel tartozom ily helyzetben önmagamnak és t. elvbarátaimnak: tudom, nem sikerülhetett sem az, hogy minden becsületes aggodalmat megnyugtassak s talán még kevésbbé az, hogy minden rosszakaratú további pletykálkodásnak elejét vegyem. *(Élénk helyeslés és derültség a bal- és jobboldalon.)*

De, t. képviselőház, *(Halljuk! Halljuk!)* ez reám nézve nem indok. „Opinionum commenta delet dies.“ Eljárásom indokait előadtam. A ki az én előadásomnak hitelt adni nem akar: gondoljon, a mit akar. *(Tetszés balfelől.)* Egy legfőbb bírónak, a ki felettünk áll

és a ki minden embert oly nagyra becsül, hogy mindenikünknél külön nagykövetet tart, a lelkiismeretet: ennek a legfőbb bírónak ez a nagykövetje, azt mondja nekem egész határozottsággal, hogy helyesen, becsületesen és hazafiasan jártam el. *(Élénk éljenzés a balés jobboldalon.)* És ennek tudatában, azt a nagy felelősséget, a melyet, tudom, magamra veszek, ezt a nagy felelősséget könnyen fogom viselni, holott az ellenkező eljárásért nem tudtam volna felelni sem saját lelkiismeretemnek, sem az ország komoly ítéletének. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ebbben a hitben és meggyőződésben, érett és hosszas megfontolás után, annak minden kételyt kizáró bizonyosságával, hogy rég táplált meggyőződésemhez híven járok el, a magam és elvtársaim nevében kijelentem, hogy a törvényjavaslatot általánosságban elfogadom. *(Hosszas élénk éljenzés és taps a bal- és jobboldalon. Felkiáltások a szélsőbalon: A karzat is tapsol! Öt perczenyi szünetet kérünk!)*

Elnök: Az ülést 5 perczre felfüggesztem.

II.

AZ 1. §.

— 1891. julius 24. —

Tisztelt Ház!

(Halljuk! Halljuk!) A közvetlenül előttem szólott t. képviselő úr oly felhívást intézett az e padokon ülő képviselőkhöz, a mely már önmagában is szinte kötelességemmé tenné a felszólalást, a mennyiben a

t. képviselő úr körülbelül úgy fejezte ki magát, hogy ez a párt, ha valóban barátja az önkormányzatnak, a törvényjavaslat első szakaszát, úgy, a mint azt a bizottság szövegezte, meg nem szavazhatja.

Valóban nem mondanék igazat, t. Ház, ha én ezt a szakaszt, a mint azt a közigazgatási bizottság megállapította, a szövegezés valami remekművének nyilvánítanám, vagy ha azt tartanám, hogy arra s ahhoz hasonló, tisztán elméleti tartalmú szakaszokra egyáltalában szükség van. De, t. Ház, ma nem e körül forog a vita. Helfy Ignácz t. képviselőtársam ehhez a szakaszhoz nem oly módosítványt nyujtott be, a mely, magának a törvényjavaslatnak alapeszméjéből kiindulva, ezt a szakaszt szabatosabban formulázza, mint a hogy azt a közigazgatási bizottság tette; hanem a szöveg ellenében módosítványként pártja ismert álláspontját állította: tudniillik a választási rendszer fentartását.

Ma tehát nem a körül forog a vita, hogy az első szakaszt így vagy amúgy, helyesebben vagy szabatosabban állapítsuk meg, a mit én meglehetősen alárendelt kérdésnek találok, a szakasz elméleti természetét tekintve, hanem felvetették t. szomszédaink e szakasznál ujra magának e törvényjavaslat elvének a kérdését; és akkor talán csak nem lehet kétségben sem Helfy, sem Szederkényi t. képviselőtársam, hogy mi, kik a törvényjavaslat alapelvével, mely a választási rendszerről a kinevezési rendszerre tér át, egyetértünk: természetesen, e szakasz mellett is fogjuk adni szavazatunkat azzal a módosítványnyal szemben, melyben ő ellenkező elvet juttat kifejezésre. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, felszólaltam volna a Szedérkényi Nándor t. képviselőtársam beszédében foglalt felhivás nélkül is, különösen azután az igen jeles és mély tanulmányra valló beszéd után, melylyel Prónay Dezső t. barátom *(Éljenzés a szélsőbalon.)* tegnap a Ház figyelmét a vitának ez előrehaladott stádiumában is lebilincselni tudta. Ilyen beszéddel szemben, az én felfogásom szerint, nem elegendő az egyszerü szavazás, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* hanem azoknak, a kik azzal ellentétes álláspontot foglalnak el, az általuk képviselt elv iránt való kötelességük ilyen komoly érvelésekkel szemben a vitatkozás terén is fölvenni a keztyűt. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ez a kötelesség pedig nem engem illet meg első sorban; *(Élénk helyeslés és tetszés a szélsőbalon.)* és remélem s elvárom, hogy a t. kormány és pártja e téren meg fog felelni hivatásának. Mert teljes jóakarattal legyen szabad mondanom, hogy igen nagy tévedésben vannak azok az urak, a kik azt hiszik, hogy egyszerü hallgatás, a vitatkozástól való tartózkodás és ezzel elérhető időnyerés utján azt a győzelmet, azt az eredményt érik el, a melyet én, hogy elérjenek, a reform érdekében óhajtok.

Méltóztassanak arra gondolni, hogy nincs kizárva annak a lehetősége, hogy ez a kérdés megoldatlanul kerül a választó-közönség elé; és akkor, t. Ház, ha a választásoknál az eszmék és elvek hatalmára és nem egyszerűen a kormányzati hatalomra akarnak támaszkodni: előttük sem lehet közömbös az, hogy a közönséget, a közvéleményt nap-nap után, az ellenkező álláspont mellett való komoly érvelések és felszólalások irányitják és hogy ezek az érvelések a

reform pártolói részéről az eszmék harcza terén ellensúlyozásra nem találnak. *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)*

Egyébiránt, a t. kormány eljárásában és taktikájában eddig sem követte azokat, a miket én teljes jóakarattal és a reform érdekében figyelmébe ajánlottam.

Hogy követni fogja-e ez esetben; és az ő elhatározása olyan-e, a mely az én felfogásommal megegyező: azt nem tudom, ám lássa ő. Én a magam és elvbarátaim által elfoglalt álláspontunknak tartozom azzal, hogy a midőn annak lényegét az 1. §. tárgyalása alkalmával ily megtámadásban részesítik, ily átgondolt és érveket tartalmazó beszéddel ostromolják: a keztyűt felvegyem és a felhozott ellenérvekkel szemben a mi álláspontunk helyességét, a mennyire tőlem telik, teljes objektivitással bebizonyítani iparkodjam. *(Helyeslés balfelől.)*

Prónay Dezső t. képviselőtársam tegnapi beszédének a tartalma, lehet mondani, három főpont körül csoportosult.

Először — s itt nem az időbeli sorrendet értem, hanem azt, a melyben én beszédével foglalkozni szándékozom — azokon az igazgatási ágakon végignézve, a melyek ma is állami kinevezett tisztviselők kezelése alatt állanak s azok hiányait fejtegetve, azt igyekezett bebizonyítani, hogy a kinevezés szintén nem panacea, a mit, mellesleg mondva, senki sem állított. Beszédének az volt a tendenciája, hogyha az igazgatás ez ágaiban is nagy hiányok fordulnak elő, akkor ezekért a kinevezés okozható. Ha nem ezt tartalmazta beszédének illető része: akkor annak bizonyító ereje egyáltalában nincs.

Eszméinek második csoportja főleg a reformnak és a kinevezési rendszernek általa állított drágasága körül forgott; s végül beszédének, szerintem, legfontosabb részében arról beszélt, hogy az állami, illetőleg a mint ő ezt attól élesen megkülömbözteti, kormányzati hatalom úgy is már igen nagyra nőtt, úgy, hogy azt nem továbbra növeszteni, hanem inkább azzal szemben biztosítékokat kell követelni.

Beszédének azzal az epizodikus, jó ízü, és mondhatom, pikáns részével, melyben a jelenlegi közigazgatási rendszer legkiválóbb képviselőinek osztott kitüntetésekkel foglalkozott és ennek alapján a kormányt syllogismus cornutus elé állította, a melyből csakugyan nehéz lesz kibontakozni: nekem foglalkozni nem hivatásom, mert én az általa felállított alternativa helyességét tökéletesen elismerem és várom, hogy erre a t. túloldalról mit fognak mondani? *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. képviselőtársam a pénzügyi igazgatást, az igazságszolgáltatást és azután a csendőrséget veszi rendre és azt mondja, hogy minde közigazgatási ágak terén igen sok hiány észlelhető. Ez tökéletesen igaz. Nem is lesz senki, a ki ezt el ne ismerné. Hanem a pénzügyi adminisztráczió terén áll-e az, hogy annak egészében, a végrehajtási szolgálat minden fontosabb alkotó részében kinevezett állami közegek végzik a teendőket? Én úgy tudom, t. Ház, hogy ez nem áll s hogy a pénzügyi közigazgatás némely leglényegesebb részeit, a közadók kivetését és beszedését ma is választott közegek: a községi jegyzők látják el a legnagyobb részben. *(Helyeslés a jobboldalon.*

Felkiáltások a szélső baloldalon: De nem önállóan, hanem a kormány utasítása alapján! Nagy zaj.)

Én ezt csak mellesleg hozom fel. *(Halljuk! Halljuk!)* Az, a mi a képviselő úr feladata lett volna, annak a bebizonyításában állott, hogy pénzügyi közigazgatásunk hiányai azzal a körülménynyel állanak összeköttetésben és abból folynak, hogy azt igen nagy részében kinevezett állami tisztviselők teljesítik. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* Már pedig a t. képviselő úr maga is hivatkozik arra, mint a pénzügyi közigazgatás terén tagadhatatlanul mutatkozó mizériák egyik főforrására, hogy adótörvényeinkben és az azok végrehajtására vonatkozó rendeletekben valóságos labirint van, úgy, hogy azokban egyszerű polgári ésszel nehéz az eligazodás; szóval, az e téren létező alaki és anyagi törvényhozásnak számos oly hiányaira utalt, mégpedig igen helyesen, a melyek a pénzügyi közigazgatás terén működő tisztviselők alkalmazási módjával semmiféle összeköttetésben sem állanak. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondás a szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, ha felvetjük az ország előtt azt a kérdést, egyszerűen, ridegen, minden színezés és kommentár nélkül: vajjon akarná-e az ország, akarnák-e az ország ama széles rétegei, a melyeknek az érdekeire Prónay Dezső báró t. képviselőtársam oly nagy melegséggel utalt, a pénzügyi téren a választott tisztviselőket, akarnák-e a választott finánczot, akarnák-e a választott adófelügyelőt? *(Közbeszólás a szélső baloldalról: Csak a finánczot nem!)* — a legközelebbről érintett érdekeltek túlnyomó részének válasza felől nekem nincs és talán Prónay Dezső t. barátom-

nak sem lehet legkisebb kételye sem. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások a szélsőbalon.)*

Éppen így vagyunk az igazságszolgáltatás terén is. Én nem tudom, de nem is tételezem fel, legalább t. barátom tegnapi beszédében nem mondotta azt, hogy ő a választott bírák rendszerének barátja; nem mondotta, hogy a bírói állásokat is úgy, a mint az az 1868-iki törvények előtt volt, választás útján akarja betölteni. De ha ezt nem akarja: akkor az ő argumentációja még a saját álláspontján sem bir alappal. Azok a mizériák, melyek igazságszolgáltatásunk terén fennállanak és melyekre maga ráutalt, tudniillik az anyagi törvények hiánya az egész vonalon vagy legalább széles körben; az alaki törvényekben mutatkozó hiányok, a büntető, a polgári peres eljárás nehézkessége, legelső sorban pedig a börtönügy rendezetlen volta: micsoda összefüggésben állanak ezek a bírói téren és az igazságügyi adminisztráczió terén működő tisztviselők alkalmazásának a módjával? *(Helyeslés balfelől. Ellenmondások a szélsőbalon. Egy hang a szélsőbalon: Hát a vármegyék visszaélései?) Hoitsy Pál: Az esküdtszéket önök is akarják, pedig azt nem nevezik ki! (Zaj a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk!)*

Az esküdtszéki kérdés most nem vita tárgya és esküdtszéket szakszerü bíró vezetése nélkül talán a képviselő urak sem képzelnek. *(Tetszés a bal- és jobboldalon.)*

A mivel t. képviselőtársam leghosszasabban foglalkozott, az a mi börtönügyünk mizériája. Hát ez első sorban budget-kérdés, t. Ház. Ez azzal, hogy a tisztviselőket választják-e, kinevezik-e, semmi, legtávolabbi összefüggésben sincs. *(Igaz! Úgy van! a bal- és jobboldalon. Ellenmondások a szélsőbalon.)*

Tehát, t. Ház, minden téren, a hol t. képviselőtársam kereste és részben fel is derítette a létező igazgatási ágak hiányait, adós maradt annak a bebizonyításával, hogy ezek a létező hiányok a kinevezési rendszerrel, azzal, hogy azon a téren állami tisztviselők működnek, bármely összeköttetésben állanának; sőt maga rámutatott az egyéb okokra, melyek ettől a körülménytől egészen függetlenül gyakorolják káros befolyásukat azokra a közigazgatási ágakra. *(Úgy van! balfelől.)* És ha ez úgy van: akkor mit hozott fel tulajdonképen a t. képviselő úr mindezeknek a senkitől kétségbe nem vont hiányoknak és fogyatkozásoknak ecsetelésével, álláspontja bebizonyítására? *(Tetszés balfelől.)*

A csendőrségtől is beszél t. képviselőtársam és a statisztika alapján igyekszik kimutatni, hogy a csendőrség behozatala óta a közbiztossági állapotok Magyarországon nem javultak. *(Felkiáltások a szélsőbalon. Nagyon keveset!)* Mert t. képviselőtársam azt az igen helyes elvet állította fel, hogy a statisztika számadatának használata az igazság földerítésére csak akkor vezet, ha azokat a számadatokat analizáljuk is; ha azokat minden mellékkörülmény tekintetbevételével alkalmazzuk. De akkor ne méltóztassék t. képviselőtársamnak figyelmen kívül hagyni azt, hogy abban az időszakban, melyre ő hivatkozott, tudniillik a csendőrség behozatalát követő időszakban, a mi népességünk, hála Istennek, tetemes mértékben emelkedett; hogy az élet mindenféle nyilvánulásai s ebből folyólag a surlódások eshetőségei is szaporodtak; és ha mindezekkel a körülményekkel szemben, a melyek a följelentett és megvizsgált bűnesetek

bizonyos szaporodását is indokolhatóvá és menthetővé tennék, a csendőrség behozatala után ő is némi, bár csekély, de tagadhatatlan, számszerinti javulást konstatált: akkor, t. képviselőtársam, az ő argumentációja végén oly eredményre jutott, mely nem ő mellette, hanem a mi álláspontunk mellett bizonyít. *(Helyeslés a bal- és jobbfelől. Ellenmondások a szélsőbalon.)*

Különben, t. Ház, lehetnek egyes helyeken, bizonyos helyi körülmények miatt, ettől eltérő tapasztalások; de azt hiszem, abban, hogy a csendőrség behozatala óta az országban a közbiztossági állapotok lényegesen javultak, azok közt, a kik ennek az országnak az életjelenségeit figyelemmel kísérik, ma komoly véleménykülönbség nincs. *(Helyeslés a bal- és jobboldalon. Ellenmondás a szélsőbalon.)* Bármily frappánsak, érdekesek, és részben, mindenesetre, tanulságosak és megfigyelésre méltók, t. képviselőház, azok az adatok, a melyekkel t. képviselőtársam az igazgatás minden ágában mutatkozó visszásságokra a törvényhozás figyelmét felhívta, azt hiszem, ha azokat megvizsgáljuk, annak a tételnek a bebizonyításához, a mely tétel bebizonyítására t. képviselőtársam felhozta, hogy tudniillik a kinevezési rendszer rossz s a választási elv ezzel szemben előny: ennek a tételnek a bebizonyításához ezek az adatok semmivel sem járultak. *(Nyugtalanság a szélsőbalon.)*

Hoitsy Pál: Föl sem állította ezt a tételt!

Hát micsoda tételt állított fel? *(Nagy nyugtalanság a szélső baloldalon. Felkiáltások jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)*

Ha csak azt akarta bebizonyítani t. képviselőtársam, a mint a közbeszólásokból kivenni vélem,

hogy a kinevezési rendszer önönmagában nem véve panacea: *(Úgy van! a szélső baloldalon.)* akkor a t. képviselőtársam igen nagy apparátussal nyitott ajtót tört be; mert hogy a kinevezési rendszer önmagában panacea legyen, hogy önönmagában minden hiba megszüntetésére alkalmatos legyen: ezt nem állította legalább erről az oldalról senki; *(Úgy van! a baloldalon.)* és gondolom a másik oldalról sem. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Azt igenis mondottuk és mondom, hogy bizonyos bajokkal szemben ez egyik nélkülözhetlen ellenszer és ezt bátor leszek beszédem folyamán illusztrálni; de hogy panacea volna, hogy önmagában elég lenne minden baj orvoslására: ezt sohasem állítottam, állítani sohasem fogom, sőt a közigazgatási kérdésre vonatkozó egész programmunk világosan ennek az ellenkezőjét bizonyítja. *(Bartha Miklós: Nem kell felforgatni az ország rendjét!)*

Nem felforgatni, t. képviselőtársam, hanem megalkotni a rendet az országban: ez a czél!

Prónay Dezső t. képviselőtársamnak másik érvcsoportja a reformnak és a kinevezési rendszernek általa felállított drágasága körül forgott. Abban tökéletesen egyetértek úgy vele, mint a mai napon előttem szólott Szederkényi Nándor t. képviselőtársammal, hogy ez az 1,600.000 forintnyi költségtöbblet, a melyet a kormány vázlatos kimutatása tüntet fel, nem állítja elénk a költségnövekedés egészét, a mely a reform következtében beáll majd és hogy az ennél bizony tetemesen nagyobb lesz. Hiszen ezt a közigazgatási bizottság is mondotta már és mondotta a pénzügyi bizottság is. De, t. képviselőház, ne állítsuk a dolgot, ne vessük fel a kérdést akként és ne

kölcsönözzük a dolognak azt a látszatot, mintha ez a költségnövekedés az adminisztrációban, a kinevezési rendszer elfogadásához volna kötve és annak a következménye volna.

T. képviselőtársaim a Háznak ezen az oldalán *(a szélső baloldalra mutat)* szintén gyakran mondták, hogy ők sem akarnák az adminisztrációt mostani állapotában hagyni, azt ők is reformálandónak tartják. *(Úgy van! a szélső baloldalon.)* Sőt midőn a javaslat ellen küzdöttek, azt mondták, hogy az adminisztráczió javításáért nem is volna szükséges ily gyökeres rendszerváltoztatás: tessék a megyéket jobban segíteni, tessék a megyei adminisztráczió hézagait kitölteni, a járásokat szaporítani, a járási hivatalokat erősíteni; de sőt a kormány javaslatának azt a pontját, mely a járási hivatalok személyzetét szaporítja, azt hiszem, mindnyájan — legalább a közigazgatási bizottságban úgy volt — helyesléssel fogadták. Pedig, t. Ház, nem a kinevezés, hanem az okozza a legnagyobb pénzügyi szükségletet, hogy a hivatalokat és az egyes hivatalok személyzetét szaporítani kell; *(Úgy van! Úgy van! a jobb és baloldalon.)* és hogy a hivatalnokokat nem lehet meghagyni abban a nyomorult fizetési fokozatban, melyben most vannak, azt, t. uraim, önök is elismerik. *(Úgy van! a szélső baloldalon.)* Így tehát az önök szerint szükséges reform valószínűleg a költségeknek ugyanazt a többletét idézné elő. *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon. Mozgás és felkiáltások a szélső baloldalon: De jogot nem vesz el! Halljuk! Halljuk!)* Vagy a tisztviselők mai létszámát akarják fentartani s így a járási hivatalokat abban az állapotban hagyni, melyben igazán a legjobb akarat mellett sem képe-

sek hivatásuknak megfelelni? Ha ezt nem akarják: akkor már előáll a költségtöbblet. Vagy a tisztviselőket akarják mostani állásuknak, hivatásuknak, fáradságuknak meg nem felelő alacsony fizetési fokozatokban meghagyni? *(Nem akarjuk! a szélső baloldalon.)* Ezt sem akarják? Akkor a költségemelkedés mindkét tényezője előáll akkor is, ha a t. urak programmja lép életbe; *(Mozgás a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* de akkor azután ne méltóztassanak a reform állítólagos drágaságával érvelni a reform ellen, *(Helyeslés a jobb- és baloldalon)* s oly érvet használni az általunk követelt rendszer ellen, a mely érv épúgy fordulhat ama rendszer ellen, melyet önök képviselnek. *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon. Zaj és felkiáltások a szélső baloldalon: Pénzt is, jogot is adjunk? Halljuk! Halljuk!)*

Én melegen rokonszenvezek t. képviselőtársamnak azzal az óhajával, hogy érkezzék el az idő, melyben különösen a legszegényebb osztályokra nehezedő adóterheken segíteni lehessen; bár kötelességemnek tartom — nehogy illuziókat ébreszszek — rögtön hozzátenni, hogy most ezt az időpontot elérkezettnek nem tartom és ma ily kilátást senki elé nem állíthatok. De, ha azt akarjuk, hogy ez az idő elérkezzék; ha azt akarjuk, hogy az állami költségvetésben valóban létrejöjjön az a konzolidáltság, hogy a népet boldogító, a nép terhein könnyítő ilyen gondolatokkal foglalkozhassunk: akkor, szerintem, mi a követendő út? *(Thaly Kálmán: A lefegyverzés! Nyugtalanság a jobb- és baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Arra nem lehet gondolni, a mit t. képviselőtársam mond. De a hivatalok bizonyos szaporításának a

kikerülhetetlenségét önök is elismerik. Megmondom tehát, t. Ház, mit kell tenni, szerintem. A közigazgatást akképen kell berendezni, hogy az állami jövedelmek egyenletesen és pontosan befolyjanak. Ha az állam jövedelmeit pótoljuk azzal, a mi a közigazgatási részrehajlások és hanyagságok miatt elvész, merem állítani, hogy az állami jövedelmek szaporodnak, mégpedig adóemelések nélkül, az adó egyenletesebb, pontosabb és a népre kevésbbé terhes behajtása által. Akkor aztán foglalkozhatunk azokkal az eszmékkel, melyeket az adóteher könnyítésére Prónay Dezső b. t. képviselőtársam tegnap fölhozott. De az ut oda ezen a reformon keresztül vezet. És ez egyik oka annak, hogy én ezt a reformot akarom, ezt a reformot óhajtom és előmozditom.

T. képviselőtársam legerősebb érve az volt, a mely az államhatalomról, illetőleg a kormányhatalom korlátlanságáról és annak a szükségéről szólt, hogy azt tehát jogi korlátok közé kell szorítani. T. képviselőtársam itt disztingvált: élesen elválasztotta az állami hatalmat a kormányhatalomtól; az állami akaratot a kormány akaratától. Azt tartom, hogy a t. képviselőtársam még nem eleget és még nem eléggé élesen disztinguált. T. képviselőtársam, hogy gondolatát illusztrálja, azt mondta nekünk tegnapi beszédében, hogy ha, példának okáért, a törvény a hadköteleseknek bizonyos esetekben megengedi kivételesen a megnősülhetést: ez a törvény állami akarat; de hogy azután X vagy Y tényleg fölmentessék: az már nem állami, hanem kormányakarat.

Azt hiszem, hogy ebben t. képviselőtársam gyökeresen téved. A törvény az állam általános akarata;

de az nem azért jut kifejezésre a törvényben, hogy az holt betü, hogy elvi kijelentés legyen, hanem hogy azt minden egyes esetre alkalmazzuk, a mely eset az általános szabály alá tartozik. *(Úgy van! a bal- és jobboldalon.)* Az egyes eseteknek a törvény általános szabálya szerint való ellátása a kormányzat, a közigazgatás ténye és éppen úgy az állami akarat nyilvánulása, mint maga a törvény, csakhogy ez konkrét esetekben, amaz általánosságban. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Éppen t. képviselőtársamnak ez az igen elmés fejtegetése vezet engem arra a megkülömböztetésre, a melyet, szerintem, itt meg kell állapitanunk és alapul vennünk, ha, az igazat meg akarjuk találni. A kormány akarata egy és ugyanaz az állam akaratával, akkor, mikor a törvényt végrehajtja vagy a rája a törvény által bizott hatáskörben a törvény szerint cselekszik. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* A kormány akaratát nem lehet többé az állam akaratának tekinteni, a mint törvényellenesen jár el, vagy a mint a hatalommal járó befolyását a törvényben az ő hatáskörébe nem utalt czélokra akarja fordítani. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Ebből folyólag mi a feladat? A kormányhatalmat erősíteni abban a működésében, a melyben az a törvényt végrehajtja, vagy a törvény által reá ruházott hatáskörben törvényszerüen jár el. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Ezen a téren a kormány hatalmát erőssé kell tenni, ezen a téren a kormányhatalom az államhatalom megszemélyesítése. *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)* Viszont, a mennyire lehet, meg kell hiusítani a kormány hatalmát akkor, ha az a törvénynyel ellenkezésben vagy nem állami czélokra,

nem a törvényben előrelátott, nem a törvényben rábizott czél elérésére, hanem párturalmi vagy egyéb czélokra törekedik. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

Azért igen helyesen mondja igen t. barátom, hogy a kormányhatalom növekedésével szemben jogi biztosítékok kellenek. Ezt mi is mondjuk. Mellesleg legyen mondva: nekem úgy látszik, hogy t. képviselőtársam két dolgot, a melyek egymástól különböznek, összezavar. Az egyik az állami intézményeknek az a szaporodása, a mely a czivilizáczió mai fejlődésével — hogy szerencsénkre-e vagy szerencsétlenségünkre, nem tudom — úgy látszik, elválasztathatatlanul együtt jár, elannyira, hogy e fejlődési proczesszus alól egyetlenegy európai állam, még Anglia sem tudta magát kivonni, a mely pedig a végletekig küzdött ellene. Az állami intézmények e szaporodása semmi összefüggésben nem áll a végrehajtó hatalom szervezetének a kérdésével. Ez külön kérdés, erről beszélni kell, ezt meg kell fontolni minden egyes esetben, midőn az állam feladatai közé sorozunk valamit, a mit addig a társadalom a maga erejéből tett. Ha t. képviselőtársam az államhatalom túltengésétől fél, mégpedig joggal és bizonyos alappal: akkor igen szép tér nyilik neki a törvényhozási működés terén megtenni észrevételeit mindannyiszor, valahányszor a társadalom tevékenységének egy-egy újabb ága az állami tevékenységnek, az állami gondoskodásnak körébe vonatik. De ez oly kérdés, a melynek semmi köze sincs a végrehajtó hatalom szervezésének a kérdéséhez.

A végrehajtó hatalom szervezésének a kérdése, a mint előbb mondani bátor voltam, éppen csak a

körül forog, hogy egyrészt a törvények végrehajtásában és a törvények keretében mozgó, tehát törvényes kormányakaratnak érvény szereztessék; másrészt a kormányhatalom eláradása oly területekre, a melyeket a törvény tőle el akar zárni, meggátoltassék. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

És hogyan gondoljuk, t. Ház, e problema megoldását? Jogi biztosítékokat mond t. képviselőtársam és ebben vele tökéletesen egyetértek. De ily jogi biztosíték a tisztviselőválasztás jogának a fentartása? *(Felkiáltások a szélső baloldalról: Az!)* Az? Hát itt van előttünk egy meglehetősen hosszu tapasztalás. Nem az 1848 előtti időkről beszélek, a melyekkel az összehasonlítás szinte lehetetlen, teljesen más lévén az állami tisztviselői állás feladata, hivatása és munkaköre, *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)* hanem az újabb alkotmányos időkről beszélek. Vajjon a mostani szervezet, tapasztalás szerint és — majd rá fogok térni a dolog természetére is — a dolog természete szerint, megfelelt-e annak a kettős feladatnak, a melynek meg kell felelnie, a mivel, úgy látszik, önök is egyetértenek, hogy tudniillik biztosítsa és erősítse meg a kormányhatalmat akkor, a mikor az a törvényeket végrehajtja és midőn törvényes határkörében mozog; és gátat vessen neki akkor, mikor törvényellenes, jogellenes térre megy? Hát biztosította az ezt az állapotot? Ki tapasztalta ezt? *(Zaj a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk!)*

Én az ellenkezőt tapasztaltam és a dolog természete szerint is, sajnos, az ellenkező áll. Ez a tisztviselői szervezet, ez a szervezeti rendszer a kormányhatalmat gyöngének hagyta a törvények szaba-

tos végrehajtásában, a kormány törvényszerű akaratának az érvényesítésében. Miért? Nem a nyilt renitenczia alakjában. Mindig arra méltóztatnak hivatkozni, hogy nem fordult elő eset, a melyben valamely megye, vagy valamely tisztviselő a kormányrendelettel, vagy pláne törvénynyel szemben renitenciát tanusított volna. Nem renitenciáról van szó, hanem a végrehajtásban való szabatosság, pontosság és megbízhatóság hiányáról. *(Úgy van! jobbfelől.)* És itt nem szeretném, ha félreértenének. Én, t. Ház, mindig nagy elismeréssel szóltam Magyarország jelenleg működő tisztviselőiről. Abban a mérvben, a melyben a rendszert elítéltem, sokszor csodálkozásomat kellett kifejeznem azon, hogy ily rendszer mellett mélyebbre nem süllyedt, mint a mennyire süllyedt közigazgatásunk.

De, t. Ház, hol van tehát oka, természetszerű, lélektani indoka annak, hogy a törvényes kormányakarat végrehajtása megtörik apró akadályokon, a mai rendszer mellett? Sokszor mondták, — nem igénylem magamnak, hogy én teszem ezt az új fölfedezést — egyszerűen abban a függésben, a melyben a tisztviselő lefelé van. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Felfelé!)* És ha azt mondjuk: „lefelé", ne méltóztassanak ehhez azt a népszerű fogalmat hozzákötni, hogy tehát ez a függés a nép legszélesebb rétegeivel, az egész nemzettel szemben fennáll; hanem fennáll, mint sokszor mondták, ama befolyásos tényezőkkel szemben, a melyektől a tisztviselő ujabb megválasztása függ. *(Helyeslés! Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbalon.)* Itt van a lélektani oka annak, hogy ámbár nyilt renitenciával sohasem találkozunk, mégis gyakran megtörik az alárendelt tisztviselőnél a kérlelhetetlenség, a

részrehajlatlanság, a melynek nyilvánulnia kell minden hatalmas társadalmi tényezővel szemben. *(Helyeslés. Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbalon.)* De, t. Ház, ez az egészségtelen függés lefelé, komplikálva van egy nem kevésbbé egészségtelen függéssel, felfelé; s ez az egészségtelen függés felfelé, idézte elő azt, hogy a mai rendszer mellett a bajok ama másik sorozata is előállt. És míg ez a tisztviselői szervezet nem volt alkalmas eszköz arra, hogy az igazi állami akaratot végrehajtsa, addig a kormánynak az állami akaratban nem gyökerező, sőt ezzel ellentétes hatalmi czéljai dédelgetésére és ápolására igenis alkalmas. *(Zajos felkiáltások a szélsőbalon: E javaslat még alkalmasabb lesz!)* És ez a jelenség megint arra az egészségtelen függésre vezethető vissza, melyben a tisztviselők felfelé, a főispán kandidáczionális jogánál fogva állnak. De, t. Ház, azt nyiltan ki kell mondanom, hogy a választási rendszer mellett nem képzelhetem, hogy a kandidáczionális jog eltörléséről komolyan szólni lehessen. *(Mozgás a szélső baloldalon. Úgy van! Úgy van! jobb és balfelől.)* Képzelhetik-e azt a t. urak, hogy ama mindenféle heterogen elemek között, melyek Magyarország sok tájékát lakják, annak minden biztosítéka nélkül, hogy nem éppen az állam titkos ellenségei fognak a tisztviselői állásokba beválasztatni, *(Élénk helyeslés a bal- és a jobboldalon. Ellenmondás a szélső baloldalon.)* a választásokat eszközölni lehessen? A választási rendszer mellett, az én meggyőződésem szerint, a kandidáczionális jog szükséges rossz; rossz, de elkerülhetetlenül szükséges.

(Helfy Ignácz: De nem a főispánnak kell kandidálnia!)

Hát kinek? *(Helfy Ignácz: A kandidáczionális bizottságnak.)*

A kandidáczionális bizottság működését látjuk már most. Ez, szerintem, a helyzetet csak rontotta, a mennyiben a főispán felelősségét fedezte és így sok olyan visszaélésre adott alkalmat, a melyet a főispán, ha a felelősséget kizárólag viselte volna, elkerül. *(Élénk helyeslés a bal- és a jobboldalon.)*

Engem az úgynevezett állami adminisztráczió rendszerének az elfogadására éppen az az úgy elméleti, mint tapasztalati felismerés vezetett, hogy a választási rendszer mellett, a milyen gyarló az az eszköz, a melyet a törvényes állami akarat szabatos és részrehajlatlan érvényesítésére a központi kormány kezébe adunk: éppen oly hathatós azaz eszköz, a melyet neki — és hozzáteszem, felelősség nélkül — párturalmi czéljainak az előmozditására adunk. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Felelősség nélkül, mert ha ezekért megtámadták, — hallottuk a képviselőházban számtalanszor — azt válaszolják: hogyan lehet a kormány pressziójáról beszélni a választásoknál, választott tisztviselők mellett? *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Azt hiszem, önmagában az a tény, hogy nem lehet a felelősséget a választott tisztviselőkre áthárítani, nagyon sokat fog tenni a tekintetben, hogy a kormány befolyása oly leplezetlenül, oly nagy mértékben és oly törvénytelen módon ne nyilvánuljon a képviselőválasztásoknál, mint most. *(Helyeslés balfelől. Egy hang a szélső baloldalon: Az a baj, hogy nincs fegyelmi törvény.)*

Én tehát nem a tisztviselők választásában, hanem más irányban keresem a jogi biztositékokat. *(Halljuk! Halljuk!)* Meg akarom adni a hivatalos

szervezetben a hatályos eszközt arra, hogy a kormányakaratot akkor, mikor az állami akarattal azonos, tehát mikor törvényt végrehajt, vagy törvényes hatáskörben mozog, hatályosan, pontosan, részrehajlatlanul, kérlelhetlenül, mindenütt egyenlően és szabatosan végre lehessen hajtani. *(Helyeslés balfelől.)* Másrészt körül akarom azt bástyázni, a mennyiben emberi intézményekkel lehet, — és ebben azután t. képviselőtársammal tökéletesen egyet értek — akadályokat akarok az útjába tenni annak, hogy az a kormányakarat hatályos legyen akkor is, midőn nem az állami akaratot képviseli; midőn nem az államhatalom tiszteletét igénylő czímével lép fel, hanem midőn ezzel az ürügygyel, vagy ily ürügy nélkül is oly befolyásokat, oly hatalmaskodásokat képvisel, oly visszaéléseket követ el, melyek a hatalom eszközeit párturalmi czélok elérésére használják fel. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ez a két érdek pedig nincs egymással ellentétben s ezt a t. túloldalnak a figyelmébe ajánlom a részletes vita folyamán; talán hasznát fogjuk annak venni, ha már most megszívleljük, hogy ez az utóbbi, t. i. a kormányzat eszközeinek, a végrehajtó hatalom szervezetének törvénytelen czélokra való használata egyik akadálya annak, hogy hatályos legyen az államakarat, a törvények és a törvényszerü kormányakarat végrehajtása. *(Helyeslés a baloldalon.)* Miért? Mert az alárendelt tisztviselő és az a szervezet, mely a kormánynak akár titkos utasításai, akár elnézése következtében, jutalmakra számítva, azt teszi, a mit neki meg nem hagynak, de ha megtette, jó néven veszik: az ilyen tisztviselői szervezet, azzal a kormánynyal, mely ilyet vagy óhajt, vagy eltür, bi-

zonyos bűnrészességi viszonyba lépett, mely lehetetlenné teszi azt, hogy a kormány — mely jó néven veszi, elnézi, sőt dédelgeti a tisztviselők ama visszaéléseit, melyek a párturalom céljaira szolgálnak — kérlelhetetlenül követelje az ő igazi kötelességeinek a teljesítését. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés balfelől.)*

T. Ház! A jogi biztositékok tehát, a melyeket én éppúgy kívánok, mint Prónay Dezső képviselőtársam, sokfélék. Az első benne van már az anyagi közigazgatási törvényhozás lehető fejlesztésében: hogy minél kevesebb kérdés bizassék az egyes közeg önkényére; minél gyakrabban legyen eléje szabva egy szabatos jogszabály, melyet csak alkalmazni kell. A második a polgárok közjogi sérelmeinek, a közigazgatás körében felmerülő jogi kérdéseknek az átutalása az adminisztráczió köréből az adminisztrativ bírósághoz: egy elfogulatlan, a függetlenség minden kellékével fölruházott bíróság körébe. A harmadik a tisztviselők választási mozgalmakban való részvételének hatályos korlátozása, — errre egyébiránt a javaslat 16. §-ánál vissza fogok térni — a mely a kormányzat tisztaságának, tisztelt voltának és erkölcsi tekintélyének éppúgy érdekében áll, mint a választási szabadság megőrzésének. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

És ezentul még egy igen fontos pont marad fönn, oly pont, a melyre nézve a kormány nyilatkozatai eddig, sajnos, igen hézagosak: tudniillik a tisztviselők jogviszonyainak, különösen a fegyelmi jognak a szabályozása.

Én, t. Ház, az általános vitánál sem csináltam abból titkot, hogy ezen a téren az én felfogásom és a kormánynak legalább eddig nyilvánított felfogása

közt nagy hézag van, ámbár hozzátettem, hogy ezt a különbséget önmagában nem tartom elég nagynak arra, hogy e miatt az egész közigazgatási reformnak útjába akarnék állni. És miért nem tartom elég nagynak erre? Azért, mert megrendíthetetlen hitem, hogy bármily fogyatékosak legyenek is ez irányban a kormány nyilatkozatai; bármily kevéssé megérleltek e tekintetben a kormány nézetei: a dolgok fejlődése kényszerüleg oda fog bennünket vinni — és e tekintetben a túloldalon sokak felfogásában biztató jeleket látok és biztató jel volt magának a t. államtitkár úrnak az általános vitában történt fölszólalása is — hogy a fegyelmi jog kérdése meg fog oldatni és meg fog oldatni abban az irányban, a melyben én óhajtom és azt gondolom, hogy önök is óhajtják: tudniillik, hogy a legmagasabb fegyelmi büntetés, a hivatalvesztés kimondása egy erre alkotott, független fórum hatáskörébe utaltassék.

Én, t. Ház, nem szünök meg ezért az eredményért küzdeni, sőt ha kell, agitálni is. De addig is, míg ezt az eredményt elérjük, azt tartom, hogy a kinevezett tisztviselő helyzete már így is a kormánynyal szemben függetlenebb lesz, mint a mai választás mellett. *(Nagy zaj és ellenmondások a szélső baloldalon. Élénk helyeslés jobb- és balfelől.)* Mert ha igazságosak akarunk lenni — és a tapasztalásra hivatkozom — nem lehet mondani, hogy a minisztériumok körében a tisztviselőkkel szemben fegyelmi úton való — hogy úgy mondjam — elüldözési tendencia nyilvánult volna; s bármily tökéletlen fegyelmi eljárás áll fenn, ha ki van mondva az elv, a mint a törvényben van, hogy hivatalától a tisztviselő csak fegyelmi úton mozdít-

ható el: kevésbbé függ ő fölfelé, mint akkor, ha elég az, hogy a főispán őt 6 év mulva ne jelölje ki újra. *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon. Ellenmondások, hosszas nyugtalanság a szélsőbalon.)*

Teljesen egyetértek tehát Prónay Dezső t. képviselőtársammal abban, hogy jogi biztosítékok kellenek. Ezek a jogi biztosítékok benne vannak részint ebben a javaslatban, részint a közigazgatási bíráskodásról szóló törvényben, melyet a kormány ünnepélyesen, már a legközelebbi időben beadni igért s melyben a fegyelmi jog egyes részletei is lesznek, mint az a jelentésben kifejezést nyert. Az állapot, mely ezekből elő fog állani, még mielőtt a fegyelmi jog és szolgálati pragmatika teljes kidolgozása be volna tetőzve, nemcsak a törvényes kormányakarat szabatos végrehajtása szempontjából, hanem a kormány törvénytelen hatalmának megszorítása tekintetében is a mai állapothoz képest határozott haladásnak tekinthető. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

T. képviselőtársam tegnapi fényes beszédét nem kevésbé fényes peroráczióval fejezte be. Emlékeztetett arra a nándorfehérvári hősre, a ki az ellenséges had első katonáját, midőn az ellenség zászlaját akarta a vár ormára kitűzni, átkarolván, vele együtt a mélységbe zuhant. S azt mondja t. képviselőtársam, hogy a vármegyét, alkotmányunk ez ősi védbástyáit is ellenséges hadak akarják megszállani és arra idegen zászlót akarnak feltűzni. Hát t. képviselőtársam nagyon téved. Mi egyáltalán nem akarjuk alkotmányos szabadságunk ez ősi intézményét, a vármegyét szétbontani, gyengíteni és reá idegen ellenséges zászlót tűzni. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Élénk ellen-*

mondás szélsőbal felől. Egy hang: Csak lerombolni!) Nem, t. Ház, ezt mi nem akarjuk. De hogy annál a hasonlatnál maradjak, a melylyel t. barátom élt, ha a Nándorfehérvár iránt való kegyeletből azt a várat, vagy bármely más várat, azokat a bástyákat, tornyocskákat és egyéb védműveket ma is abban az állapotban akarnók hagyni, a melyben azok a török harczok idején voltak: *(Élénk tetszés a baloldalon.)* nem használna sem t. barátomnak, sem senkinek a vitézsége, mert a modern stratégia eszközei egy fél óra alatt halomra lövik azt a várat. *(Úgy van! Úgy van! Tetszés a baloldalon. Mozgás szélsőbal felől.)* Mi megyei intézményünk, alkotmányunk és nemzeti életünk ez erős várával azt akarjuk tenni, hogy korszerűen átidomítsuk s alkalmazzuk a jelenkor követelményeihez, *(Élénk tetszés a baloldalon.)* hogy lakhatóvá és megvédhetővé tegyük jelenleg is, a népek versenyében minden eszközzel vivott modern strategikus harczokkal szemben. *(Élénk tetszés balfelől.)* És én t. képviselőtársamnak buzgalmát és lelkesedését ez ősi intézményért tisztelem, annak őszintesége előtt, mely a lelkesedésben nyilvánul, tisztelettel hajlok meg, de engedje meg, az én meggyőződésem szerint, az a buzgóság és lelkesedés félre van vezetve *(Igaz! Úgy van! balfelől. Zaj és ellenmondások a szélsőbalon.)* és hogy éppen az a vármegyei intézmény adná meg annak az árát, ha azt oly módon védenők meg, oly értelemben tartanók fenn és abban a változatlanságban maradna fenn, a melyben azt a t. képviselő úr fentartani kívánja. *(Helyeslés a baloldalon. Zaj a szélsőbalon.)*

Hiszen az a vármegyei intézmény sem maradt a századok folyamán mindig ugyanaz, hanem átala-

kult az idők követelményeihez képest *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* s az, a mi önök előtt, úgy látszik, ez intézménynek a lényege: a tisztviselők választása: ez intézménynek nem volt a birtokában évszázadokon keresztül, az annak a lényegéhez csak bizonyos időkben tartozott, más időkben pedig nem. *(Helyeslés balfelől. Zaj és ellenmondás a szélsőbalon. Hoitsy Pál: Gyönge dolog az egész!)*

Ha beszédem t. képviselőtársamnak gyenge dolog és ha ő ezt ellenkező érvekkel be is fogja bizonyítani, több hatást fog rám tenni, mint így puszta állítással. *(Tetszés a baloldalon. Elnök (csenget): Csendet kérek t. képviselő urak, a közbeszólás mindig a leggyengébb dolog. Általános derültség.)*

És igaza van Szederkényi t. képviselőtársamnak, a ki ma azt mondotta, hogy Magyarországot, a magyar nemzetet évszázadokon fentartotta az alkotmányos szabadsághoz és ahhoz az elvhez való ragaszkodás, hogy a nemzet a közügyek elintézésében részt vegyen. *(Igaz! Úgy van! a szélsőbalon.)* Igen, ez úgy van; de hát ki akarja a nemzetnek a közügyek elintézésében való részvételét megszüntetni, vagy akár csak gyengíteni? *(Tetszés a baloldalon. Zaj és nyugtalanság a szélsőbalon. Hoitsy Pál: Szapáry és Apponyi!)*

Nem, t. Ház, nem akarjuk, én legalább nem akarom és én lelkem egész hevével tiltakozom minden ily szándék és akarat ellen. *(Élénk helyeslés balfelől. Zaj a szélsőbalon. Hoitsy Pál: Akkor csak tudatlanul teszi!)*

A t. képviselő úr tudománya rövidsége által tünik ki, mely a közbeszólás alakját veszi fel. *(Tetszés a baloldalon. Zaj a szélsőbalon. Egy hang: Sokat mond*

röviden!) Mindenesetre többet, mint a mennyit bebizonyítani képes lesz. *(Tetszés és helyeslés a baloldalon. Zaj a szélsőbalon. Elnök: Csendet kérek, képviselő urak. A ki közbe fog szólani, azt kénytelen leszek rendreutasítani. Helyeslés jobbfelől.)*

Én csak ismételhetem, hogy ezeknek a közbeszólásoknak a lélektani forrását ismerem és hogy azok a legkisebb mértékben sem zavarnak beszédemben.

Nem arról van tehát szó, hogy azt az elvet, melyet én is minden életerős nemzet és különösen a magyar nemzet szabad fejlődése egyik nélkülözhetetlen alapjának tekintek, hogy tudniillik a nemzet saját ügyeinek az intézésében részt vegyen, gyengítsük vagy közéletünkből kitöröljük, hanem csak arról van szó, hogy a formái változzanak; *(Helyeslés a baloldalon.)* annak egyik olyan formája szünjék meg, a melyben az még ma is, habár törvényszerinti kiváltság nem áll fenn, tényleg mégis csak keveseknek, nem pedig a nemzet széles rétegeinek a jogát képezi *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és hogy olyan alakot nyerjen ez a jog, a melyben hozzáférhetővé válik mindenkire nézve. Olyan alakot nyerjen ez a jog, a minővel széles e világon mindenütt, legalább az európai kontinens mindazon országaiban bír, a hol az önkormányzati intézmények léteznek és a hol azokat fejleszteni igyekeznek: nevezetesen a nemzet bizalmi emberei tágabb és szűkebb önkormányzati testületekben, tényleg részt vegyenek a közigazgatási feladatok teljesítésében, a közigazgatási intézkedési hatalom gyakorlásában és a közigazgatási intézkedési hatalom amaz ágaival szemben, a melyeket csak

egyes tisztviselőkre lehet ruházni, az ellenőrzés és a felelősségrevonás jogát gyakorolhassák. *Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ezt akarjuk mi, t. Ház. *(Egy hang a szélső baloldalról: A javaslatban nincs ez!)* E tekintetben már az általános vitánál kimondottam, hogy engem sem elégít ki teljesen a javaslat. *(Zaj a szélső baloldalon.)* S ha a t. képviselő urak jelentékeny szellemi erejüket egyesítenék velünk arra a czélra, hogy e javaslaton a kívánatos módosítások megtörténjenek: nagy eredményeket lehetne elérni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások a szélső baloldalon.)* De e javaslat még jelenlegi alakjában is, a mai helyzettel szemben — ezt mondottam az általános vitánál s miután állításomat meg nem czáfolták, ismétlem ma is, — ebben az irányban jelentékeny haladás. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások a szélső baloldalon.)*

Tehát igenis az volt a magyar nemzet fenmaradásának egyik alapja, egyik biztosítéka, hogy soha attól az elvtől, mely szerint saját ügyeinek az intézésében úgy a törvényhozásban, mint a végrehajtó hatalom kezelésében részt vesz és részt fog venni ezentúl is, nem tágított. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De az is hozzátartozott ehhez az elvhez, hogy valamint politikájának, úgy minden más alapelvének alkalmazásában mindig hozzá tudott illeszkedni a fejlődő idők követelményeihez; *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés jobb és balfelől.)* mindig lépést tudott tartani a nyugati kultura követelményeivel; mindig a nyugati népcsalád tagjaként érzett, azzal együtt fejlődött és soha egyes formák fentartásának fel nem áldozta a lényeget. *(Élénk helyeslés a bal- és jobboldalon.)*

Igenis, t. Ház, Szederkényi t. képviselőtársam helyesen emlékeztetett reá, hogy mi nem vagyunk francziák. Megengedem, nem vagyunk sem számra oly hatalmas, sem a nép elemei tekintetében oly homogén nemzet, mint a franczia és mint a német nemzet és mint Európának s a czivilizált Amerikának más nagy nemzetei. De mire int ez, t. Ház? Ez éppen arra int minket, hogy nem a kormány törvénytelen hatalmát, nem a törvény mellett és a törvény ellen nyerhető befolyását és párturalmi hatalmaskodását, ezt nem, de a kormány törvényes hatalmát, a központi hatalomnak a nemzeti czélok megvalósítására való helyes és erőteljes szervezetét nekünk inkább kell szívünkön hordanunk, mint azoknak a nagy nemzeteknek, a melyeket említettem. *(Zajos helyeslés és tetszés bal- és jobbfelől. Élénk mozgás a szélsőbalon.)*

Ezek azok az okok, t. Ház, a melyek másfél évtized óta bennem és a régibb időkben elvbarátaim nagy részében, ma pedig azok összességében azt a meggyőződést és elhatározást megérlelték, hogy közigazgatásunkat abban az irányban kell reformálni, a melyet köznyelven állami közigazgatásnak neveznek.

Ehhez a mi meggyőződésünkhöz szilárdan ragaszkodva, kénytelennek és kötelesnek éreztem magamat arra, hogy azt, azokkal a támadásokkal szemben, a melyeket Prónay Dezső t. barátom szájából tegnap hallottunk, megvédelmezzem. *(Helyeslés.)*

E meggyőződésünk mellett állunk; állunk akkor is, a midőn, nem tagadom, egyes fogyatkozásokat látunk a javaslatban, de a mely fogyatkozásokat sokkal könnyebben lehet kijavítani akkor, ha magával az alapeszmével, melyet én haladási eszmének tartok,

ellentétbe nem helyezkedünk. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ezekből az okokból nem járulhatok Helfy Ignácz t. képviselőtársam módosítványához, hanem a szakaszt elfogadom. *(Hosszantartó zajos helyeslés és éljenzés a bal- és jobboldalon.)*

III.

A KÉT SZAKASZOS TORVÉNY.

— 1891. augusztus 6. —

Tisztelt Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Az a párt, melyhez tartozom, a kormány által benyujtott javaslatot, a mint tudva van, a vitatkozás minden stádiumán keresztül a legtárgyilagosabb figyelemmel kisérte és abban a szerencsés helyzetben volt, hogy azt idáig szavazatával és némelykor felszólalásaival is támogathatta. De most sajnálattal vagyok kénytelen kijelenteni, hogy arra a térre, a melyre a t. kormány a miniszterelnök úr most benyujtott indítványával lépett, őt tovább követni nem tudjuk. *(Helyeslés balról.)* A reform-akczió ez újabb fázisában, a mely tulajdonképpen ez akczió sajnálatos megfeneklésének az eltakarása, részt nem vehetünk. És ezt, a t. Ház becses engedelmével, bátor leszek röviden indokolni. *(Halljuk!)*

A t. miniszterelnök úr a részletes vitánál, egy szakaszhoz beadott módosítvány szerény alakjában, tulajdonképpen új törvényjavaslatot terjesztett a Ház elé; *(Úgy van! balfelől.)* törvényjavaslatot, mely semmi

mást nem tartalmaz magában, mint annak az elvnek a kimondását, hogy a közigazgatást kinevezett állami tisztviselők eszközlik a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével; második szakaszában pedig általános utasítást a kormány számára, mely szerint a miniszterelnök indítványában foglalt törvényjavaslatokat terjeszsze a képviselőház elé.

Mindenekelőtt tehát azzal a kérdéssel kellett tisztába jönnöm, vajjon ilyen, csupán ebből a két szakaszból álló törvényjavaslatot egyáltalában elfogadhatnék-e; elfogadhatnék-e abban az esetben is, ha ez a maga módja és rendje szerint, mint önálló törvényjavaslat került volna a Ház asztalára. Már erre a kérdésre is határozott „nem"-mel kell felelnem. *(Helyeslés balfelől.)* Az indok, mely miatt ily törvényjavaslatot el nem fogadhatnék, nem az, hogy a törvényjavaslat így magában véve csonka, végre nem hajtható, csupán elvi kijelentéseket tartalmaz; ez a szempont csak a törvényjavaslat értékének a megítélésére fontos, annak nagyobb vagy kisebb jelentőségét állapítja meg; de az magában véve még nem volna indok, hogy ahhoz ne járulhassak.

De latolnom kell: vajjon az akkép elvi kijelentés jelentőségét nyerő, illetőleg e jelentőségre redukált törvényjavaslat, tartalmánál fogva kifejezi-e azt az elvi álláspontot, a melyet a közigazgatási reform kérdésében mindenkor elfoglaltam? Én úgy tartom, hogy nem. Először: mert egyoldalúlag fejezi ki a kinevezés elvét; még ez elvre nézve sem mondja ki, hogy micsoda kinevezéseket kicsoda eszközöljön, a mi pedig minden tekintetben igen fontos szempont. Magának a kinevezésnek a jellegét is bizonytalan-

ságban hagyja; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* még kevésbbé tartalmaz bármely elvi kijelentést a kinevezéssel, szerintünk, egyenrangu egyéb reformszempontokat illetőleg, csak általános utasítást, hogy a kinevezési elv alapján a kormány nyujtson be javaslatot a tisztviselők hatásköréről, az önkormányzat szervezéséről, hatásköréről és a közigazgatási bíróságról. E tekintetben bátor vagyok a t. Házat kettőre figyelmeztetni: először, hogy ebben az általános utasításban és abban a felsorolásban, melyet az magában foglal, semmi, a legkisebb indikáczió sincs arra az irányra nézve, a melyben e kérdések megoldatnának. Igaz, hogy a t. miniszterelnök úr mostani felszólalásában azt mondotta, hogy az addig tárgyalt törvényjavaslatban foglalt elvek fognak ezentúl is mérvadók lenni; és hogy a bizottságban és a Házban tett kijelentéseit magára nézve ezentúl is kötelezőknek tekinti; igaz az is, hogy a közigazgatási reformmal kapcsolatos némely kérdésre nézve a vita előbbi stádiumaiban ily igéretet teljes értékűnek elfogadtunk. De mégis nagy különbség van a között, vajjon a közigazgatási reform kiegészítő részét tevő némelyik részlet áll-e előttem csupán ígéret alakjában, vagy az egész épületből egyetlen egy részletet sem látok készen: és így az egészet kell igéret alakjában elfogadnom és ilyen alapon annak építéséhez járulnom. *(Helyeslés balfelől.)*

De van még egy másik figyelemre méltó tekintet. *(Halljuk! Halljuk!)* Megvallom, a dolog mai stádiumában s abban a fázisban, a melyhez ma eljutottunk, a miniszterelnök úr ígéreteinek ugyanolyan sulyt, mint azelőtt, nem tulajdoníthatok: *(Derültség a szélsőbalon.)*

és ezt meg fogom magyarázni. *(Halljuk! Halljuk!)* Valamely igéret súlya s az a bizalom, melyet érdemel, két alkotó elemből áll: velle et posse. A „velle“ iránt ma sincs kétség; a „posse“ ellenben igen kétessé vált. A most szerzett tapasztalások és ama tagadhatatlan vereség után, a melyet a kormány reform-akciója szenvedett, nekem arra nézve, hogy elég erős, elég szilárd-e ez a kormány, hogy annak ígéreteire építhessek és azt ez igéretnek a beváltására képesítettnek is tarthassam, erős kételyeim vannak. Ma tehát már csupán e szempontból — a szándékot teljesen elismerve — a miniszterelnök úr igéreteinek azt a sulyt nem tulajdoníthatom, melyet tulajdonítottam akkor, midőn őt, a teljes hévvel és erélylyel felkarolt, sikert igérő reform-akció elején és több ez irányban tett helyes lépés eredményének az élvezetében láttam. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De az a felsorolás, mely a 2. §-ban van, felfogásom szerint, csonka, valamint e tekintetben csonka volt, beismerem, a kormány eddigi álláspontja is. Az a felsorolás nem tartalmaz egy igen lényeges javaslatot, melyet — hiszen a tapasztalás mutatja — a közigazgatási reform egészének a megindításához kötni szükséges, ha azzal az erkölcsi erővel akarunk felruházkodni, mely annak a keresztülvitelét biztosítja. Nem terjed ki ugyanis a fegyelmi jog módosítására. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Egyszer — igaz — belenyugodtam abba, hogy egy tényleges haladás kedvéért, minőt a benyujtott organikus javaslatban láttam, bízván a jövők fejleményeiben, hasonló hiány ne képezzen indokot egész reform-akciónak, a beadott javaslatnak ellenzésére. Mert akkor igenis egy tény-

leges előrelépéssel állottunk szemben. De mikor tényleges előrelépést nem látok; mikor életbeléptethető törvényt nem alkotunk; midőn tisztán elvi kijelentésekről van szó: akkor nincs miért ily engedményt tennem, akkor teljes jogom van feltétlenül ragaszkodni ahhoz, hogy az elvi kijelentések kimerítők legyenek; hogy mindazt magukba foglalják, a mi, az én felfogásom szerint, a reform helyes megoldására szükséges. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezek azok az indokok, t. Ház, melyek miatt én olyan törvényjavaslatot, mint a minővé a miniszterelnök úr ténye következtében az eddig tárgyalás alatt levő törvényjavaslat összezsugorodik, nem fogadhatnék el még akkor sem, ha azt ebben az alakban már eredetileg, mint új törvényjavaslatot mutatnák be a Háznak. *(Helyeslés balfelől.)*

De még kevésbbé járulhatok ehhez az új törvényjavaslathoz abban a formában, illetőleg az eljárás ama módja miatt, a melylyel a t. kormány azt elénkbe terjeszteni jónak látta. Én úgy tartom, t. Ház, hogy a midőn a képviselőház a benyujtott törvényjavaslat felett általánosságban szavazott és azt nagy többséggel magáévá tette: akkor ezt a törvényjavaslatot, nem pedig egy ettől teljesen eltérő más törvényjavaslatot szankczionált a szavazatával. *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)* Az a törvény pedig, a mely a miniszterelnök úr által inditványozott második szakaszból, a jelen törvényjavaslat első szakaszához adva, keletkezik, egészen más valami, mint az a törvényjavaslat, a melyet a Ház magáévá tett, a melyhez én is szavazatommal járultam. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, abban is kétkedem, vajjon a házszabályok egyenes és szellemük szerint való magyarázata mellett, az olyan eljárás, mint a minőt a t. miniszterelnök úr javasolt, egyáltalán megengedhető-e? *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Vajjon harmadszori felolvasás alá bocsátható-e az a nyomorék, a melyet a miniszterelnök úr az ő saját eredeti javaslatából csinálni kiván? Mert a házszabályok 186. §-a azt mondja: „A törvényjavaslat szakaszonkénti tárgyalásának befejezése után az egészre nézve harmadszori olvasásnak és megszavazásnak van helye.“ *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Hogy a betűből itt mit lehet kimagyarázni, azzal én nem foglalkozom; hanem azt hiszem, hogy a házszabályok csak nem érthetik a szakaszonkint való tárgyalás alatt azt, hogy 277, egészen heterogen természetü kérdés fölött intézkedő szakaszra nézve együttes törlési indítványnak legyen helye. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Én ily eljárást veszedelmes praecedensnek tartok. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Azonban a kérdés e formai oldalára nézve illetékes bíróul a Ház igen t. elnökét ismerem el. Én csak megjegyzésemet tettem meg. De bármint álljon ez formailag: nem tartom egészen loyalis és helyes eljárásnak azt, ha bona fide valamely javaslat mellett általánosságban beadott szavazatokat utólag egy más javaslat mellett beadottaknak értelmezünk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Én a magam részéről nem a miniszterelnök úr által most indítványozott javaslatot fogadtam el és támogattam szavazatommal, hanem a 279 szakaszból álló organikus, szerves javaslatot, melyben az

intézkedések egész foglalata állott, melyben a szolgálati pragmatika némely intézkedései és az önkormányzat tekintetéből, szerintem, becses intézkedések voltak. Én a leghatározottabban tiltakozom az ellen, hogy szavazatomnak azt az értelmet és sulyt tulajdonítsuk, mintha azt az „igen"-t, melyet a közigazgatási bizottság javaslatára kimondottam, vonatkoztatni lehetne ez új javaslatra is és hogy ez „igen" alapján most a részletes tárgyalást és harmadszori szavazást lehessen kérni egy egészen új javaslat felett. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És bátor vagyok a t. miniszterelnök urat figyelmeztetni, hogy akkor, a midőn ő az ellenzék másik pártjának *(A szélső baloldalra mutat.)* éles szavakkal szemére lobbantotta azt az eljárást, mely, ő szerinte, a parlamentárizmus törvényeivel ellenkezik: az én hitem szerint, az a forma, melyben ő a visszavonulását fedezni akarja és más javaslat fölött történt általános szavazás alapján új javaslatot akar általános megvitatás nélkül törvénykönyvünkbe becsempészni, a parlamentárizmus elveivel még sokkal merevebb, sokkal veszedelmesebb ellentétben áll. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez, t. Ház, a második indok, melynél fogva én a miniszterelnök úr új javaslatához, a beadásnak e, szerintem, helytelen formája miatt még kevésbbé járulhatok, mint annak tartalma miatt is járulhatnék. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Már most, t. Ház, nézzük ennek az eljárásnak a politikai következményeit. *(Halljuk! Halljuk! a bal- és szélső baloldalon.)* A t. miniszterelnök úr ezt sikernek és vívmánynak akarja feltüntetni. *(Ellenmondások*

a bal- és szélső baloldalon. Közbeszólások a jobb oldalon: Az is!) Én pedig éppen abból a szempontból sajnálom legfőképen, hogy idáig jutottunk és hogy ilyen eljárást méltóztatott választani, mert ez, szerintem, legalkalmasabb arra, hogy az általam is óhajtott és támogatott reform sorsát a jövőre is kompromittálja. *(Úgy van! balfelől.)*

Hiszen, t. Ház, ha ezen kezdték volna, ha a képviselőház elé, minden nagyobb igényü akció megkezdése nélkül, egy tisztán elvi természetü deklaratórius törvényjavaslattal lépnek és azt keresztülviszik: akkor nem mondom, hogy az valami vívmányt nem képviselt volna, bár, szerintem, igen csekély jelentőségüt. Mert egy törvény, a mely nem végrehajtható, mely csupán elvi kijelentéseket tartalmaz — hiszen van rá tapasztalásunk — az évekig is irott malaszt marad; az ilyen törvény akár benne van a törvénykönyvben, akár nincs.

De ha ezen kezdték volna az akciót, akkor egy ilyen deklaratórius javaslatnak — hogy úgy mondjam: elméleti programmnak — törvényerőre emelése is valami csekély vívmányt képviselt volna. *(Tetszés balfelől.)* Ám, t. Ház, valamely eredmény értékének a megállapításához nem elég annak abszolut becsét mérlegelni: össze kell azt hasonlítani az erőfeszitéssel, a melybe annak az elérése került. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha pedig azt látom, hogy itt egy nagy szervezeti átalakításra minden előkészület megtörtént; hogy hónapokig tartó miniszteri tanácskozások után — a mi a dolog természetében rejlik — végre megszületik egy nagy terjedelmü organikus javaslat; annak némi

tekintetben való átdolgozásán a bizottságban heteken át fáradozunk; azután annak az elfogadását kabinetkérdéssé teszik; *(Igaz! Igaz! Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* miatta a szabadelvü pártból egyes tagok ki is válnak; *(Felkiáltások a bal- és szélső baloldalon: Ez az!)* azután következik itt a Házban egy hosszu tárgyalás; és végül, a mire Ugron Gábor t. barátom jogos szemrehányással figyelmeztet, magának a királynak is a szájába adnak oly szavakat, *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* melyeket, az eredményre való minden tekintet nélkül, helytelenül tanácsoltaknak tekintettem volna és a melyek által mintegy a korona tekintélyével óhajtanak javaslatuk mellett propragandát csinálni; és ha mindez erőfeszítések vége az lesz, hogy egy törvényjavaslat kimondja azt a puszta elvet, mely szerint kinevezett tisztviselők vezetik a közigazgatást a megyékben, tényleg azonban e mellett a választási rendszer alapján igazgatnak tovább; és egy második szakaszban utasítást ad a kormánynak, hogy micsoda törvényjavaslatokat nyujtson be jövőre; ha, mondom, mindezeknek a kombinált erőfeszítéseknek, a melyek fel a koronáig a hatalmi eszközök egész apparatusát mozgásba hozták, mindössze ennyi az eredménye: *(Igaz! Igaz! Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* akkor én ezt másnak, mint ez akczió megfeneklésének és ez által a reform súlyos kompromittálásának, nem nevezhetem. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De most nézzük, minő az a törvény, mely annyi erőfeszítés eredményeképpen létre fog jönni? *(Halljuk! Halljuk!)* Nem akarok azon évődni, t. Ház, hogy benne van az „I. Rész. I. Fejezet. Általános határozatok“, hanem egyszerüen csak a lényeges részeit aka-

rom egymás mellé állítani. *(Halljuk! Halljuk!)* A törvény címe ez: „Törvény a vármegyei közigazgatás rendezéséről.“

Hát már most hogyan van rendezve ez a vármegyei közigazgatás? *(Úgy van! Úgy van! Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Rendezve van akképen, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy a közigazgatás a vármegyékben állami feladat, melyet kinevezett állami közegek intéznek, részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével. Igen, de ez nem igaz; *(Zajos helyeslés és derültség a bal- és szélsőbalon.)* mert ennek éppen az ellenkezője történik. A második szakasz pedig utasítja a kormányt, hogy a megyei közigazgatás rendezéséről törvényjavaslatokat terjeszszen elő. *(Nagy derültség és tetszés a bal- és szélsőbalon.)*

Ez a törvény a vármegyei közigazgatás rendezéséről. És már most, t. Ház, *(Halljuk! Halljuk!)* milyen tartalmilag ez a törvény? Vadnay Andor t. képviselőtársam e napokban beadott módosításának a kegyelméből így fest: „a közigazgatás a vármegyékben állami feladatot képez, melyet kinevezett állami közegek intéznek részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével.“ Tehát a törvény korlátai közt csak az a tevékenység mozog e szöveg szerint, a mely önkormányzati elemek közreműködésével történik; *(Élénk tetszés a baloldalon.)* a tisztviselők önálló működése, úgy látszik, nem. Tudom, tisztelt Ház, nem az az intencziójuk, hogy a tisztviselők egyébkénti működése a törvény korlátain kívül álljon; de kérem, ha öt hónapi erőlködésnek *(Derültség.)* egyet-

len egy deklaratórius szakasz az eredménye, talán csak szerény kívánság az, hogy legalább ez a deklaratórius szakasz legyen szabatos és fejezzen ki igaz gondolatot, ne pedig valamit, a mit a törvényellenességre való felhívás vádja ellen csak azzal lehet védelmezni, hogy egyáltalában komolyan nem vehető. *(Élénk tetszés a baloldalon.)* Jó volna, t. Ház, ezt a csonka törvényjavaslatot még egy 3-ik §-al megtoldani és abba beletenni azt a régi közmondást, hogy: „parturiunt montes, nascitur ridiculus mus". *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

Én azonban, t. Ház, nem szándékozom ezt az új szakaszt módosításként a Ház asztalára letenni; hanem e helyett egy kötelességnek teszek eleget, egy szoros kötelességet teljesitek, midőn a t. miniszterelnök úrnak, úgy a magam, mint elvbarátaim nevében mélyen átérzett hálánkat nyilvánítom azért, a mit e javaslat tárgyalása folyamán ismételten kijelenteni méltóztatott, hogy ő azt csupán *a maga erejéből és csupán saját pártja közreműködésével* akarja keresztülvinni. *(Élénk tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

E hálaérzet *(Halljuk! Halljuk!)* tart engem vissza attól, hogy a legújabb elhatározás egyéb szépségeit továbbra is ecseteljem. *(Halljuk! Halljuk!)* Azt hiszem, eléggé indokoltam a t. Ház előtt azt, hogy ehhez az újabb fordulathoz a magunk részéről járulni fontos elvi okoknál fogva képesek nem vagyunk; hogy a t. miniszterelnök úrnak a saját erejéből elért eredményéhez szerencsét kivánunk; és hogy sem ezt a módosítást nem fogadjuk el, sem a harmadik felolvasásnál a csonka javaslat mellett szavazatunkat nem adhatjuk. *(Hosszan tartó zajos helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

„NEMZETI PÁRT“.

— Négy beszéd. —

A közigazgatási reform-javaslat siralmas vége után a kormány ki akart térni minden nagyobb parlamenti vita elől. Erre vallott az a szokatlan körülmény, hogy az 1892-iki költségvetésre már 1891 október havában felhatalmazást kért a Háztól, mégpedig öt hónapra terjedő felhatalmazást. Nyilvánvaló volt, hogy a kormány ki akar térni a rendes budget-vita elől, a képviselőházat idő előtt föl akarja oszlatni és új választást rendezni. Ez a föltevés mihamar alaposnak is bizonyult. Az így szőnyegre került indemnitási törvényjavaslat tárgyalása a rendesnél sokkal élénkebb és érdekesebb volt s mint az alábbi négy beszédből kitűnik, Szilágyi Dezső és Apponyi közt nagy parlamenti összemérkőzésre s ebben közjogi vitára adott alkalmat. A beszédek megértéséhez csupán még annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy a mérsékelt ellenzék ez időben készült a hosszu időn át kifejtett működése által joggal kivívott *nemzeti párt* nevet fölvenni, a minthogy azt mihamar föl is vette hivatalosan s már mint nemzeti párt ment bele az 1892-iki választásokba.

I.

— 1891. október 16. —

Tisztelt képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Én is azon kezdem igénytelen felszólalásomat, a mivel előttem szólott Helfy Ignácz t. barátom, hogy tudniillik szokatlan, szinte

precedens nélküli követelménynyel állunk szemben, midőn e javaslatot tárgyaljuk. Két és fél hónappal az év vége előtt, öt hónapra kiterjedő felhatalmazást kérni s így hét és fél hónapi, oly nyugalmas időről gondoskodni, mely alatt legalább a parlamenti ellenőrzés leghatályosabb fegyverének, a pénzkérdés és a pénzügyi meghatalmazás tárgyalásának alakjában a kormány politikája bírálat alá nem kerülhet: ez igen szokatlan eljárás *(Igaz! Úgy van! balfelől)* és ennek az indokait, azt a kormányzati rendszert, mely ebben kifejezést nyer, érdemes kutatni és illusztrálni. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Midőn a t. kormány az ügyek vezetését elvállalta, nem szenvedett az eszmék hiányában. Egy baj azonban volt: az, hogy azok az eszmék, a melyekkel a parlament elé lépett, egytől-egyig nem a sajátjai, hanem másoktól átkölcsönzött eszmék voltak. *(Derültség és tetszés balfelől.)*

Ezen a bajon akart a t. kormány segíteni és azért lép most originális kormányzati eszmével a Ház elé, olyannal, mely az ő sajátja, mely az ő megfigyelésének, az ő gondolkozásának és tapasztalatainak a talaján született. Ez a kormányzati vezéreszme, mely számos jelenségben és ebben az előterjesztésben is nyilvánul: az aggódó óvatosság rendszere. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Az aggódó óvatosság rendszere, nem abban az értelemben, a melyben Deák Ferencz egyszer kimondotta, hogy „a hazáért mindent koczkára lehet tenni, a hazát semmiért", szóval nem a közügy iránt, hanem saját helyzetének a biztosságáért és kényelméért aggódó óvatosság rendszere. *(Helyeslés balfelől.)* Erre mutatnak az utolsó napok és hetek összes

jelenségei az egész vonalon, az utczától kezdve a főrendiházig. Tapasztaltuk, hogy mily óriási rendőri praeventiv apparátust mozgósított a kormány teljesen jelentéktelen utczai tünetekkel szemben, ezzel alkalmasint bizonyítani akarván, hogy mily nagy az erélye és mily bizalommal lehetnek erélye iránt a rend összes barátai. Pedig én azt mondom, hogy a ki csekély inczidensekből, arra nem is érdemes alkalmakból az erőszak fegyveréhez nyúl: komoly pillanatokban bizonyosan el fogja veszíteni lélekjelenlétét. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Hasonló aggódó óvatossággal találkozunk újabb időben még a vasuti politika terén is; csakhogy ez az óvatosság nem annyira arra irányul, hogy a vonatösszeütközések és hasonló, az utasok biztosságára veszélyes esetek elő ne forduljanak, hanem inkább arra, hogy az utasok lelke meg legyen kímélve gondolkozásukat megmérgező veszélyes olvasmányoktól.* *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Hasonló óvatos gondossággal — és ez már komolyabb dolog — találkoztunk e napokban, mikor a delegáczió választásáról volt szó. *(Halljuk! Halljuk!)* Láttuk mindnyájan, hogy a Háznak egy oly pártja, mely a delegácziótól eddig távol tartotta magát, hajlandóságot mutatott ez intézmény gyakorlásában részt venni. *(Csanády Sándor: Elég szégyen! Élénk derültség.)*

T. képviselőház! Nem bocsátkozom annak a megitélésébe, nem az én feladatom annak az eldön-

* Czélzás a kereskedelmi miniszter rendeletére, melylyel a „Magyar Hirlap“ elárusitást az államvasutakon eltiltotta.

tése, hogy a függetlenségi párt szempontjából ez az eljárás minő megítélés alá tartozik. Azt végezze az a t. párt a maga kebelében. *(Helyeslés balfelől.)* De azok szempontjából, a kik az 1867-iki kiegyezés hívei, a kiknek óhajtani kell az tért foglaljon: kicsinyes indokokból visszautasítani az alkalmat arra, hogy a gyakorlatban annak terére lépjenek olyan tényezők, melyek ettől eddig tartózkodtak, ez oly politikai hiba, mely a bűnnel egyértelműnek mondható. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* És micsoda mélységes államférfiúi belátással volt e visszautasítás indokolva? Azt mondják, hogy elkésve jelentették be az illetők hozzájárulásukat, a czédulák már ki voltak nyomva. *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Hát ki segíthet a bajon? Kiri ebből is az az aggódó óvatosság, mely nem akarja, hogy a delegácziók tanácstermében az élesebb kritika hangja megszólaljon. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* A kényelem biztosítása magasabb szempont, mint az intézmény hitelének a megerősítése. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Más szempontból ezt indokolni nem lehet.

De, t. képviselőház, vannak oly jelenségek, nagyon komoly jelenségek, a melyeket én befejezetteknek még nem tekinthetek, legalább arról, hogy befejezettek legyenek, sem nekem, sem a Háznak hivatalos tudomása nincs, a melyeket azonban már ez alkalommal is, midőn a politikai helyzet bizonyos tüneteiről beszélünk, fölemlíteni szükséges.

Néhány nap előtt egy interpelláczióban újra szóvá tették a primási szék betöltését és az a felfogás, az a hír, az a gondolat nyert kifejezést, hogy a magyar kormány illetéktelen helyről szőtt intrigák és a magyar

közjogban ismeretlen, Rómában érvényesülő befolyások előtt azzal a jelöltséggel, a melyet a maga körében megállapított és a koronának ajánlott, meghátrált. Méltóztassék ezt a hírt mielőbb dementálni, mert azt hiszem, hogy itt nem személyi kérdésről van szó, hanem a királyi kegyúri jog sarkalatos alkatrészének a fentartásáról, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* a mely jog érzékeny csorbát szenved, ha megengedhetőnek nyilvánítják és ismerik el azt, hogy minden indokolás nélküli visszautasítás a magyar korona e jogának a hatálytalanná tételére elegendő legyen; *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* és igen nagy politikai hiba volna az, ha e meghátrálásban nemcsak ily közjogi sérelem volna, hanem annak a dokumentálása is, hogy az egyházpolitikai téren tanusított konciliáns, az egyházi szempontokat az államiakkal kiegyeztetni iparkodó magatartás ebben az országban diszkvalifikál magas egyházi méltóságok elnyerésére. *(Helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.)* Nem akarok hitelt adni a hireszteléseknek, melyek azt állítják, hogy a kormány e kérdésben már kapitulált. Ha ez bebizonyulna, a kormány gyengeségének egyik legsiralmasabb jele, az iránta való bizalmatlanságnak egyik legalaposabb oka volna, *(Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.)* és erre a thémára, ha megvalósulnak e hírek, annak idején természetesen bővebben is vissza fogunk térni.

De mutatkozik ez az aggódó körültekintés azokban, a mikről e napokban a főrendiházból értesültünk. A főrendiházban, az az ismert két szakaszos törvényjavaslat tárgyaltatván, azt nemcsak tárgyi, de formai okokból is, mégpedig a kormány leghívebb

támogatói, élesen megbírálták. Kimutatták, hogy annak a törvényjavaslatnak a magyarsága, annak a szerkezete olyan, hogy a kormány egyik igen lelkes támogatója azt mondta: borsódzik tőle a háta. *(Derültség balfelől.)* Én, t. Ház, a ki a szépművészeteket kultiválom és így az esztétikai gyönyörűségek iránt fogékonyságom van, szépséget látok abban, hogy a tartalom abszurdítása harmoniában van a forma pongyolaságával, *(Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* a formán tehát nem ütközném meg, mert azt a tartalomhoz méltónak tekintem. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* De a főrendiházban nem ez a felfogás nyilvánult és azt látjuk, hogy a t. miniszterelnök úr szinte kérőleg emelte fel kezét, hogy ne tessék formai kifogások miatt azon a javaslaton bármely kiigazítást is eszközölni, nehogy az valamiképen a képviselőház elé kerüljön és ott újabb tárgyalás alá vegyék. *(Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Minthogy a főrendiházi tárgyalásokra céloztam, legyen szabad incidentaliter fölemlíteni egy esetet, mely ama tárgyalások folyamán előfordult és a melyet szó nélkül hagyni nem lehet. *(Halljuk! Halljuk! a bal- és a szélső baloldalon.)*

A lapok tudósításai szerint, a főrendiház egyik tagja ezt a tárgyalást felhasználta arra, hogy a képviselőházban történtekre necsak megjegyzéseket tegyen, a mely jogát nem akarom tagadni, hanem a kormányt egyenesen felhívja a képviselőház benső rendjének, házszabályainak az átalakítására. Ha ez a felszólalás valóban megtörtént, akkor ez, csekély vélekedésem szerint, merő ellentétben áll azokkal az

elvekkel, melyeket az országgyülés két Háza közötti viszonyban mindig szem előtt kell tartanunk. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Én azért azt a kérdést intézem a Ház t. elnökéhez, méltóztassék magának hivatalos tudomást szerezni arról, vajjon ily irányu felszólalás csakugyan történt-e a főrendiházban és ha történt, e Ház privilégiumainak a megóvása szempontjából, sziveskedjék a maga útján gondoskodni arról, hogy a képviselőház önállósága e túlkapással szemben elégtételt nyerjen. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De az aggódó óvatosság e kormányzati rendszerének és politikájának a legpregnánsabb kifejezése maga ez a javaslat, mely a t. Ház előtt van. Figyelmeztetem a t. Házat, hogy nagyon veszedelmes lejtőre lépünk akkor, midőn kellő indokolás és kimutatott szükség nélkül preczedenst szolgáltatunk arra, hogy az indemnitással való kormányzás a szorosan indokolható szükség határain túl terjedjen, úgy a megállapítás időpontjára, mint a tartam hosszuságára nézve. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Lehetetlen, t. Ház, hogy ne támadjon e tekintetben mindenkiben az a gyanu, hogy a kormány ez országgyülés még hátralevő részében lehetőleg minden politikai vitát ki akar kerülni és igy abba a helyzetbe jutni, hogy, ha neki úgy tetszik, még magát a budgettárgyalást is kikerülhesse; ezért biztosit magának oly hosszú időre terjedő felhatalmazást, hogy az országgyülés tartama alatt esetleg felmenthesse magát a költségvetés tárgyalásának a terhe alól is.

Ha vannak a t. kormánynak ilyen szándokai, kivánatos volna, hogy most nyilatkozzék. Ha nincsen,

kívánatos volna, hogy egész határozottsággal mondja ki: nincsen; ámde akkor teljesen érthetetlen ez az öt hónapra terjedő felhatalmazás, valamint érthetetlen ennek az év vége előtt két és fél hónappal való megszavazása. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez a szándék csak azzal a lelki állapottal magyarázható, mely az összes felsorolt tényeken alapul. A t. kormánynak a nyári tapasztalásokból oly ijedtsége maradt meg, hogy folyton obstrukczióról álmodozik. Az obstrukczió, annak a veszélye és az azzal szemben való óvatosság uralkodik egész politikáján. Fél, hogy deczember vége felé a felhatalmazási javaslat találkoznék ilyen sorssal; fél, hogy a költségvetési javaslat találkoznék ilyen sorssal; szóval, az egész vonalon rémlátás és semmi által nem indokolható eshetőség ellen való védekezés, nagy elvek és nagy állami érdekek feláldozásával. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Nem értem, t. Ház, ezt az eljárást. Tényleg a t. kormány helyén szintén nagyon érezném, hogy az ügyek vezetése, a mint azt a t. kormány eddig folytatta és azok az eredmények, a melyeket eddig elért, tekintélyét és pozicziójá̇t nagyon aláásták és kompromittálták. *(Úgy van! Úgy van! a szélső baloldalon.)* De mit tenne ebben a helyzetben egy önmagában bízó önérzetes kormány? Keresné az alkalmat arra, hogy a csorbát helyreüsse; keresné az alkalmat, hogy fényes parlamenti küzdelmeknek, szellemi fölényének, akcióképességének a felmutatásával a csorbát a választásokig kiköszörülje s hogy a régi — vagy éppen megnagyobbított tekintélyben jelenjen meg a választó

közönség előtt. A kormány azonban ezt nem teszi, hanem belenyugszik a beteg helyzetébe, a ki sebeit kötözgeti és minden ujabb csatát, minden ujabb politikai vitát lehetőleg kikerülni iparkodik. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Ellenmondás jobbfelől.)*

Hát, t. Ház, én nem tartom indokoltnak, hogy az ország hónapokon át ispotályos politikára legyen kárhoztatva, azért, mert a t. kormány magát betegnek érzi és szellemi nyugalmát is legfeljebb a szabadelvü párt körének léghuzammentes helyiségében találja föl. *(Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha a bizalmi kérdés alapján tárgyalnók a jelenlegi törvényjavaslatot, nekem nem is volna szükségem ez alkalommal minden okot elősorolni, a melyek bennünket a kormány iránt bizalmatlanságra indítanak. Elég azokra a tünetekre utalni, a melyek azt mutatják, hogy nagyon kevés önbizalom van a t. kormányban; a kiben pedig kevés az önbizalom, nagyon kevés igényt tarthat mások bizalmára. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* De mint mondám és a mint Helfy t. képviselőtársam is kifejezte, nem is tartjuk ezt szükségesnek. A javaslat önmagában annyira abnormis, annyira megtámadható, hogy mi az ahhoz való hozzájárulást tulajdon érdeménél és taralmánál fogva tagadjuk meg és ebben az irányban van szerencsém nekem is a t. Ház asztalára határozati javaslatomat letenni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

„Határozati javaslat. Mondja ki a Ház, hogy az 1892. év első öt hónapjában viselendő közterhekről

és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslatot, minthogy a felhatalmazás időtartamának tekintetében az eddigi gyakorlaton túlterjed és a parlamenti ellenőrzés követelményeinek meg nem felel, általánosságban sem fogadja el.“

II.

— 1891. október 17. —

Tisztelt Ház!

Csodálatos dolog, hogy, midőn e vitában két miniszter is síkra száll az ellenzék ellen, mindkettő, kétségtelenül szellemének a legélesb fegyvereit használva, mindkettő azt a maximát követi, hogy az emberi nyelv a gondolatok eltakarására való, nem pedig arra, hogy azokat világossá tegye. Csodálatos dolog, hogy arra a főkérdésre, miért kell tehát öt hónapra megszavazni az indemnitást, egyikük sem adott, nem mondom, kielégítő választ, de egyáltalában meg sem kisértette e főkérdés érintését. Annyival csodálatosabb ez, mert én ezt a kérdést még ki is hegyeztem, mondván: e szokatlanul hosszu időtartamu idemnitás megszavazása mögött talán az a gondolat rejlik, hogy ezen az országgyülésen a budget-vitát egyáltalában kikerüljék és ha nem ez a gondolat, nem ez a terv rejlik mögötte, hogy a nagyobb mérvü politikai vitatkozásra és mérkőzésre kinálkozó kikerülhetetlen tért, tudniillik a budget-vitát is mellőzzék és ezáltal a teljes kényelmet a kormány a maga számára a választásokig biztositsa: jó lesz azt

határozottan kijelenteni, jó lesz ezt a felfogást határozottan dementálni, mert ha ez nem történik, az a feltünő, az a szokatlan, az a praecedens nélküli eljárás — az öt hónapos indemnity — egyenesen erre a feltevésre, egyenesen erre a gyanura vezet. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És erre, az ekképen felállított és kihegyezett kérdésre, a mely a vitának tulajdonképeni tárgya volt, nem kaptunk választ. *(Igaz! Úgy van! balfelől)* Talán fogunk még választ nyerni a vita befejezése előtt; ha nem: ez a vita egyik eredményeként, a közvélemény, a haza közönsége előtt föl lesz jegyezve. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Viszont arra a másik kérdésre, hogy miért kérik tehát ezt az indemnitást ily szokatlan időben, két és fél hónappal a naptári és költségvetési év vége előtt, arra igenis kaptunk választ. Kaptuk annak a nyilt beismerését, a mit állítottam, hogy ebben is az aggódó félelem politikája nyilvánul; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* a félelem politikája olyan esélyektől, melyeknek a bekövetkezésére semmi indicium nincs, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* mert állítom, hogy teljesen indokolatlan föltevés, sőt gyanusítás, hogy az ellenzék azt a körülményt, ha a kormány az indemnitási kérdést a szokott időben, tehát az év vége előtt nyujtaná be, arra használná fel, hogy állami szerkezetünk egész menetében beláthatatlan zavarokat idézzen elő. Ennek a feltevése, t. Ház, indokolatlan gyanusítás az ellenzékkel, vagy annak bármely árnyalatával szemben. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)*

A t. pénzügyminiszter úr igen elmésen élczelő-

dik ez érvelésemmel szemben. Ellenmondást lát abban, hogy én egyfelől szemrehányást tettem a t. kormánynak és teszek ma is, hogy a közigazgatási reform előkészítése és napirendre hozatalánál nem számolt azzal a veszélylyel, melylyel pedig a szélső baloldalról tett kijelentések után számolnia kellett volna, hogy a házszabályokban és törvényekben megengedett minden eszközt fel fognak használni ama javaslat meghiúsítására. Mondom, ellenmondást lát abban, hogy én ezt a szemrehányást tettem a közigazgatási reformot illetőleg, most pedig abból teszek nekik szemrehányást, hogy hasonló veszélylyel számolnak az indemnitási kérdésben. Ebben pedig, t. Ház, ellenmondás nincs. A t. kormány magatartásában sincs ellenmondás, hanem következetesség: az előrelátás hiányának a következetessége. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Az előrelátás hiánya épp úgy nyilvánul abban: a veszélyt nem látni akkor, mikor van, mint veszélyeket és rémeket látni akkor, mikor azok nincsenek. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ámde, t. képviselőház, hogy a kisebb dolgokkal előbb végezzek, még csak egy futó megjegyzést teszek a t. igazságügyminiszter úr beszédének ama részére, a melyben Beöthy Ákos t. barátom beszédével foglalkozott. *(Halljuk! Halljuk!)* A t. igazságügyminiszter úr különös kedvtelést lelt abban, hogy felderítse azt a különbséget, mely t. barátom és az én felszólalásom között volt a közigazgatási reform körül itt lefolyt vitákban. A t. miniszter úr beszédének ez a része azt a benyomást tette rám, mint midőn valamely társas körbe, a mely már régebben együtt

van, egyszerre belép valaki, a ki arról a beszélgetésről, a mi a társaskörben lefolyt, nem tud semmit *(Élénk derültség balfelől.)* és egyszerre, mint új fölfedezésekkel, lép elő oly eszmékkel és eseményekkel, a melyeg ott már rég megbeszélés tárgya voltak. *(Élénk derültség a baloldalon.)*

Bátor vagyok tehát a t. igazságügyminiszter úrnak elmondani azt, a mit ő nem tud, *(Halljuk! Halljuk!)* — a min nem is csodálkozom, mert hiszen bokros hivatali elfoglaltsága miatt, a közigazgatási vita napjaiban, igen ritkán volt hozzá szerencsénk. *(Élénk derültség balfelől.)* Nem is az ő nagy szónoki tehetségére és tudományára méltó az olyan lappalia, minő a közigazgatási reform, *(Élénk derültség balfelől.)* ő azt föntartja indemnity vagy napirend-megállapítási kérdésekre. *(Derültség balfelől.)* Minthogy tehát alkalmasint kikerülte a figyelmét, gyakori távolléte miatt, az, a mi itt történt, hát elmondom, hogy Beöthy Ákos t. barátom a közigazgatási reform kérdésében már akkor is más álláspontot fogialt el, mint én s ennek következtében másként ítélte és ítéli meg most is azt, a mi ebben a vitában történt. Ez ebben a Házban senkire nézve sem meglepetés, csupán a t. igazságügyi miniszter úrra nézve. *(Élénk derültség a bal- és szélső balfelől.)* Remélem, most a t. miniszter úr is hitelesen tudja az akkor történteket s igy meg fog róla győződni, hogy e fölött való élczelődése éppen, mint a kabinet megerősítésére történt felszólalása, olyan, — hiszen a t. miniszter úr igen jól tud francziául — mint a mit a franczia szokásos mondás igy jellemez: „Moutarde aprés diner", vagyis ebéd után feltálalt mustár. *(Élénk derültség és tetszés*

balfelől.) Ugyanilyen volt a t. miniszter úr beszédje, melyet tegnap a Ház mulattatására és a minisztérium állásának megszilárdítására mondott el. Különben, t. Ház, csak örülhetek annak, hogy a kabinetnek olyan tagjai is vannak, a kik magukat a nagy csata napjaiban eléggé kiméltek és ennek folytán most ép tagokkal képesek e vitában résztvenni. *(Zajos tetszés a bal- és szélső balfelől.)*

De, t. Ház, a vitának ama kisebb incidensei közé, melyekkel röviden óhajtok végezni, tartozik a t. pénzügyminiszter úrnak az a tőle, megvallom, engem sajátságosan és meglepően érintő pathetikus kijelentése, hogy ő hazafiui fájdalommal látja, mily nélkülözhetetlenek ők a kormány padjain és kénytelenek lesznek akkor is ott maradni, ha már kedvük sem volna ahhoz, mert hiszen senki sincs, a ki utánuk következzék. *(Élénk derültség balfelől.)* Sajnálkozással hallottam ezeket a t. miniszter úrtól, a kit igen komoly férfiúnak ismerek, mert az ilyen mondások, t. Ház és t. miniszter úr, először nagyon régi ismerőseink, másodszor elvesztették minden országban és, a mi saját tapasztalásaink alapján, nálunk is minden jogukat arra, hogy komolyan vegyék. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Hallottuk ezeket ugyanazokról a padokról, hasonló hazafiúi fájdalommal elmondva, az azelőtti t. miniszterelnök urtól. Ő is nélkülözhetetlen volt akkor. És most, azt hiszem, a jelenlegi miniszter urak úgy találják, hogy talán mégis igen jól pótolják őt. *(Nagy derültség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)*

A t. miniszter úr különben felvilágositással tartozott volna, hogy a pótolhatatlanságnak, a nélkülöz-

hetetlenségnek gondolata tulajdonkép kire vonatkozik? Mert hogy a t. miniszter urak mindegyike önmagát saját tárczája keretében pótolhatatlannak tartja, ezt én elhiszem; *(Derültség a baloldalon.)* de, hogy mindegyik, valamennyi többi kollegájának a pótolhatlanságáról meg volna győződve, ezt már nem hiszem el; *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)* hogy pedig a főfő pótolhatlannak a pótlására többen magukat illetékeseknek is érzik: erre nekem alapos gyanum van. *(Nagy derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon. Zaj a jobboldalon.)* Nagyon kérem tehát a t. pénzügyminiszter urat, hogy ehhez hasonló kijelentésekkel ne csökkentse érvelései komoly részének a súlyát és szavahihetőségét és ezeknek gyakori ismétlésével ne fogyaszsza azt a tekintélyt, a melyre neki tárczája feladatainak a teljesítésében szüksége van és a mely feladatok teljesítéséért, nem habozom kijelenteni, mindenki előtt méltán és igazán élvezheti az elismerést. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Azonban, t. Ház, a két miniszteri beszéd itt két, elég komoly váddal lépett fel, nem annyira az egész ellenzékkel szemben, mint inkább azzal a párttal szemben, a melyhez én tartozom és talán legelső sorban az én személyem ellen. Én azokat a magam személyére nézve elfogadom; mert tudom, hogy az itten történtekért *(a baloldalra mutat)* a felelősség első sorban engem terhel; és annak a felelősségnek a súlyát szívesen és örömmel viselem és viselni fogom mindenkor. *(Horánszky Nándor: Mindnyájunkat terhel! Helyeslés a baloldalon.)*

Tudom, tapasztalásból tudom, hogy semmi sem történik a Ház ez oldalán, a mi nem közös megbe-

szélés és nem közös egyetértés tárgya volna. Gyakran történt azonban az utóbbi időben, hogy elvbarátaim *az én érveimet* találták elég súlyosaknak arra, hogy azt a magatartást kövessék, a melyet én tanácsoltam nekik s miután a kezdeményezés az enyém volt: a felelősség mindenért, a mi itt történt, elismerem, első sorban engem illet. E két súlyos vád az volt, hogy személyes politikát követünk és követek, hogy a személyeskedés terére viszem és vittem a politikát és az a másik, a mit az igazságügyminiszter úr mondott, hogy a párt és saját csekély egyéniségem politikai irányzata, programmja folytonosan változik, folytonosan átalakul. *(Zajos ellenmondások a baloldalon. Horánszky Nándor: Ő mondja, a köpenyegforgató! Zajos helyeslés a baloldalon.)*

Tehát, t. Ház, a mi azt a vádat illeti, hogy politikánk és politikám folytonosan, esetleg hónapról hónapra változik, ha ez a vád pártunk életének arra az időszakára vonatkozik, melyben a t. igazságügyminiszter urat sorainkban tisztelhettük, nem szorul az én részemről vele szemben visszautasításra *(Tetszés balfelől.)* mert az abban az időben történtekért ő a felelősségben osztozik. Ha tehát arra az időre vonatkoztatja bárki azt a vádat, akkor én megvédésünk feladatát is a t. igazságügyminiszter úrra háritom. *(Helyeslés balfelől.)* Remélem, ugyanazzal a retrospektiv szolidáritási érzékkel fogja ezt tenni, melylyel a kabinetnek a közigazgatási vita által megingatott állását megvédelmezni sietett. *(Élénk tetszés és derültség balfelől.)*

Ha azonban a vád arra az időre vonatkozik, a mely azóta lefolyt, a mióta a t. igazságügyminiszter

úr sorainkat elhagyta, állok elébe a vádnak és merem állítani, hogy azt kimondani igen, de indokolni egyetlen egy ténynyel sem lehet. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Mozgás jobbfelől.)*

A mi politikánkat, az idő óta, a melyről beszélünk, — ezzel nem akarom azt mondani, hogy azelőtt nem volt igy, de most csak arról az időről van szó, a mely azóta lefolyt — egy következetes gondolat lengte át mindenkor és e következetes gondolatot juttatta érvényre minden inczidenssel szemben; ez nyilvánult mindazokban, a miket mi inicziáltunk, ez mindazokban, a miket elleneztünk: a gondolat a magyar nemzeti eszme érvényesítése volt. *(Zajos helyeslés és felkiáltások balfelől: Igaz! Úgy van! Élénk ellentmondások jobbfelől.)*

Igenis, t. képviselőház, az volt az egész vonalon. A módszer pedig, melylyel a magyar nemzeti eszmét megvalósítani és megvédeni kívánjuk, az a módszer az egyéni és politikai szabadságnak, az őszintén és hamisítatlanul szabadelvü politikának a módszere volt. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Mert a kettő én előttem egy. Ha más padokon történt is annak a kijelentése — arról, hogy miként vitték át az életbe, most nem vitatkozom — de magát a tételt teljesen elfogadom, hogy a magyar nemzeti politika más nem lehet, mint szabadelvü politika. Más nemzeteknél képzelhető nemzeti abszolutizmus, képzelhető erőszakos irányzat, mely azonban a szabadság elfojtása mellett a nemzet nagyságát tűzi ki czéljául: Magyarország különleges viszonyai közt magyar nemzeti politika, a magyar nemzet megerősítésére, megszilárdítására, megvédésére, körülbástyázására irányuló poli-

tika csak magában a nemzet erejében találhatja erőforrásait *(Helyeslés balfelől.)* és így más nem lehet, mint szabadelvü politika. *(Zajos helyeslés balfelől.)*

Azonban, t. képviselőház, ez a politika ebben a pártban, a mily kevéssé lehetett erőszakos és reakczionárius zamatu, épp oly kevéssé volt radikális irányzatu; mert az megint meggyőződésünk, hogy számolni kell azokkal a viszonyokkal, melyek közt ez a nemzet él és hogy a radikális politika e nemzetnek nem a biztosítására, hanem a veszélyeztetésére vezet. *(Helyeslés balfelől.)* Ezért mi a 67-iki közjogi alapon állottunk és állunk ma is s annak a fentartását, nem pedig megváltoztatását tűztük ki czélul, de egyszersmind mindazoknak a nemzeti vívmányoknak a megvalósítását, a melyek abban benne vannak és a melyek eddig megvalósítva nincsenek.

És ez vezetett gyakran összeütközésre köztünk és önök közt, uraim. Az 1867-iki törvényben benne van az, hogy az udvartartás költségei nem közösek, a miből önként következik, hogy az udvartartás közössége sem tartozik a törvényhozásilag kimondott elvek közé. Hát mi követeltük, hogy az udvartartásban is kifejezésre kerüljön a magyar nemzeti államiság önállósága. *(Helyeslés balfelől.)* Követeltük pedig ezt az 1867-iki kiegyezés alapján; *(Élénk helyeslés balfelől.)* követeltük, mikor a katonai kérdésekben fogalmaztuk követelményeinket, a véderő vita tárgyalásakor benyujtott határozati javaslatunkban, egész szabatosan jelölve meg azt a minimumot, a mely szükséges ahhoz, hogy a közös hadsereg valójában közös legyen, hogy annak magyar részében a magyarság kifejezésre jusson. E szempontból követeltük mindig a magyar

katonai oktatás behozatalát az egész vonalon, azoknak a törvényeknek a megtartását, melyek abrogálva nincsenek és melyek a magyar ezredek parancsnokait arra kötelezik, hogy a magyar hatóságokkal magyar nyelven levelezzenek. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ez alapon követeltük, hogy a honvédség nemzeti jellege érintetlenül és sértetlenül fentartassék. Ezért helytelenítettük a honvédelmi miniszter úr politikáját, mely a honvédséget a közös hadseregből átvett tisztekkel árasztja el; *(Helyeslés balfelől.)* ezért helytelenítettük és helytelenítjük ma is azt a, ha nem is a törvény betüjébe, hanem a törvény szellemébe ütköző sérelmet, mely a nemzeti színü jelvények kötelező használatán esett és a mely a honvédelmi miniszter úr kormányzata alatt történt. *(Helyeslés balfelől.)* Követeltük és követeljük, t. Ház, ez alapon azt is, hogy közös intézményeinkben és azok fellépésében, künn és bent, kifejezésre jusson az általuk használt czímerekben és jelvényekben Magyarország önálló államisága, a mit még máig sem sikerült keresztülvinnünk, az 1867-iki kiegyezés 24-ik évében, úgy, hogy mindenki, a ki külföldön utazik, tapasztalhatja, hogy Magyarországnak, mint önálló államnak létezéséről a külföldnek tudomása nincs, hanem hogy az elúszik az európai köztudatban, a nagy Ausztria fogalma alatt. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Mindenekelőtt és mindenekfölött azonban mindenkor erélyesen felszólaltunk ama sérelmes esetekkel szemben, melyek egész sorozata merült fel a Seemann-ügytől, a Janszky-ügyön keresztül a legújabb Uselác és Jellasics ügyekig és követeltük azt, hogy a fennálló alkotmányt, a magyar nemzeti önérzetet, Magyar-

ország önálló államiságát közös intézményeinkhez tartozó minden egyén feltétlen tiszteletben tartsa. *(Élénk helyeslés balfelől.)* És, t. Ház, itt a sérelem nem az, hogy egyesek — mert hinni akarom, hogy csak egyesek teszik ezt — itt-ott vétenek e szempont ellen, hanem az, hogy ily vétségekkel szemben az illetékes helyen soha a nemzetnek megfelelő elégtételt nem adnak, az elégtételadás szüksége alól kibújnak, oly ürügyekkel, melyekről magunk is tudjuk, hogy azok csak a dolog elpalástolására vannak szánva és a valóságnak meg nem felelnek. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ez a tartalma, t. Ház, annak a nemzeti politikának, melyet Magyarország külső vonásaiban képviselünk. Ez nem pusztán üres frázis, sem nem megvalósíthatatlan álmodozás, hanem oly követelmény, melynek a megvalósításához semmi egyéb nem szükséges, mint az, hogy a korona tanácsosai azt bátran képviseljék és hogy a többség annak a keresztülvitelét követelje. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De hasonló irányzat nyilvánul és nyilvánult felfogásunkban az egész belkormányzati téren és midőn magyar nemzeti irányt tűzünk ki zászlónkul és vezéreszményünkül, ez korántsem jelent bármiféle sérelmes vagy erőszakos irányzatot hazánk nem magyar ajku polgáraival szemben, mert mi a felbonthatatlanul egységes magyar nemzet fogalmából indulunk ki, melynek egyenlő jogu és egyenlő kötelességekkel biró tagja minden magyar honpolgár. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ebből kifolyólag óhajtunk szabadelvűen eljárni a nyelv használata tekintetében, ama korlátok között, melyeket az államegység fentartása elénk szab, de azt sohasem tagadjuk és palástoljuk, hogy a magyar nyelv

a magyar honpolgárok összesége között nélkülözhetetlen szellemi kapocs *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon.)* és hogy így azt ráerőszakolni nem kivánjuk senkire, hanem elterjesztését előmozditani igen is nemzeti és állami feladatnak tekintjük minden honpolgár érdekében. *(Élénk hosszas helyeslés balfelől.)* Valahányszor ez irányban törekvést találtunk a túloldalon, e törekvést első sorban és a legbuzgóbban támogattuk, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* valahányszor azonban ettől eltérést láttunk, ez ellen felszólaltunk és fel is szólalunk mindig. *(Helyeslés balfelől.)*

Igen, mi az egységes és felbonthatatlan magyar nemzet fogalmából indulunk ki és azért szabadelvüen akarunk eljárni a hon minden polgárával szemben, a nyelvhasználat tekintetében. De bármiféle nemzetiségi csoportokkal való paktálásnak és paktumos hazafiság megnyerésének ellenségei vagyunk, voltunk mindig és leszünk ezentúl. *(Helyeslés és tetszés balfelől.)* Soha összes ellenzéki küzdelmeink alatt, ámbár ez nekem elégszer volt felajánlva, az ilyen nemzetiségi csoportokkal való paktumot el nem fogadtam. *(Helyeslés. Úgy van! balfelől.)* Mindig azt modottam, hogy a ki előtt a mi politikánk kielégítőnek tetszik, a ki abban biztositékát látja annak, a mit kíván és keres, annak a csatlakozását szivesen fogadjuk, akármily anyanyelvü legyen is, mert különbséget nem teszünk honpolgár és honpolgár közt *(Élénk helyeslés balfelől.)* s mert külön individuálitásnak, külön csoportnak és közjogi egyéniségnek — Horvátországtól mindig eltekintve, a melylyel a kiegyezés szabályozza viszonyunkat — egyáltalában nem ismerhetünk el a szoros értelemben vett Magyarország területén senkit, mivel

mi csak annyi meg annyi millió egyenrangu és egyenlő kötelességü magyar honpolgárt ismerünk. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

A közigazgatási reformot, t. Ház, ugyanezen a szemüvegen keresztül néztük mindig. Mi előttünk az főleg és első sorban eszköz volt a nemzeti egység megszilárdítására, hogy ez az egység az állami szervezetben is kifejezésre jusson. *(Úgy van! balfelől.)* Miután meg vagyunk arról győződve, hogy magyar nemzeti politikát nem pusztán hatalmi eszközökkel, hanem csak szabadsággal és szabadelvűséggel lehet folytatni, soha el nem választottuk konczepcziónkban a közigazgatási reform keresztülvitelét a nemzeti társadalom erejének a felhasználásától, az önkormányzatnak e viszonyok által megengedett legszélesebb keretben való megvalósításától. *(Úgy van! Helyeslés balfelől.)*

Ez az eszme vezetett végig a politikai és nemzeti élet minden ágán; ez az eszme: el nem fojtani, el nem nyomni semmiféle társadalmi alakulást és annak a működését, mindaddig, míg az állami és nemzeti czéloknak megvalósítására törekszik; tiszteletben tartani az egyházi autonomiákat és azoknak a közoktatás terén históriailag fejlődött nagy hivatását, de gondoskodni arról, hogy ezek az egyházi autonomiák és minden testületi, közoktatási tevékenység csak az állam czéljaival harmoniában, csak a nemzeti egység megalapítására és megszilárdítására, csak ugyanazon nagy czél felé törekvő irányban haladjon. *(Élénk tetszés és helyeslés balfelől.)*

T. képviselőház! A további részletezéstől eltekintve, ennek a felfogásnak az a záróponija, hogy al-

kotmányos életünk alapjának magát az akaratát szabadon nyilvánító nemzetet vegyük. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* Király és nemzet: e két fogalom körül, e két nagy tényező körül csoportosul a mi alkotmányos életünk és azért egyik főfeladatunk, hogy a nemzeti akarat szabad nyilvánulása a választásoknál biztosíttassék; *(Élénk helyeslés balfelől.)* hogy a nemzeti politikának ezen a téren merő ellentéte, a pártpolitika szuverénitása megtöressék; *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* hogy ne állhasson a nemzet elé egy politikai társaság, a mely önmagát nélkülözhetetlennek nyilvánítja és hirdeti; *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* a mely, mögötte állván a hivatalos apparátus egész elfojtó ereje, erre támaszkodva azt mondja: L'etat c'est moi! — *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* és a mely a nemzet szabad akaratának a nyilvánulását akadályozza, a király és nemzet közé magát válaszfalul tolja. *(Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Ezen az utóbbi téren, t. Ház, kötve hiszem, hogy találkozunk. Egy kisérlet van a Ház asztalán, s ez a kuriai bíráskodásról szóló törvényjavaslat. Azt tartom, hogy, habár számos módosításra szorul is, mégis kisérlet ebben az irányban. De lesz-e törvény belőle ezen az országgyülésen? *(Felkiáltások a bal- és szélsőbalon: Soha! Mozgás jobbfelől.)* Én fogadást ajánlok föl akárkinek, hogy abból nem lesz törvény. *(Nagy mozgás jobbról.)*

T. Ház! Ezek a mi működésünknek, évek óta, az alapelvei, változás alá soha sem került irányzatai. Soha az itt megvont körön, az itt körülírt határokon túl nem léptünk, soha azon innen nem maradtunk *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés balfelől.)* és most sem

szándékozunk változtatni politikai irányunkon, politikai eszméinken, politikai programmunkon. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Ma is azt tartjuk, hogy álláspontunk az aktuális politika szükségleteinek teljesen megfelel. Egész indokolatlan tehát az a feltevés, mintha ez a párt most valami újabb változáson — ujabbról nem is lehet szó, hiszen az változáson keresztül nem ment évek óta — de változáson megy keresztül. Tudom, mire czélzott a t. igazságügyminiszter úr. Arról igen is szó volt és szó van vidéki elvbarátaink sorában különösen, de itt a fővárosban is, hogy ez a párt oly nevet vegyen fel, mely az ő működését kifejezze. *(Élénk helyeslés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)* De tudják, hogy közöttünk e tekintetben mi a különbség? A különbség az, hogy önök együttműködésük elején fölvettek egy hangzatos nevet, a szabadelvü nevet, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* mielőtt annak a viselésére a jó elővéleményen kivül bármi okot, vagy jogczímet szereztek volna. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon. Mozgás jobbfelől.)* Önök még működésük elején fölvették e nevet, de követelményei közül egyetlen egyet sem teljesítettek. *(Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* Mi pedig, t. Ház, bevártuk, míg éveken át tartó működésünkkel jogczímet szereztünk magunknak egy díszes név viselésére és azt csak akkor veszszük magunkra, a mikor azt a hazai közönség nagy része már úgy is megadta. *(Hosszantartó élénk helyeslés balfelől.)*

Mi a nemzet elé ideálokat iparkodunk állitani, a nemzet szellemi és erkölcsi erejét új tevékenységre ébreszteni az által, hogy eléje nagy czélokat tűzünk,

mert azt hiszszük, hogy az, a mi kétségtelenül a t. kormányférfiaknak is szándéka, tudniillik a hazai közélet minden ágának erkölcsi tisztitása, csak úgy érhető el, ha eszményeket állítunk az ifju nemzedék elé, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* nem pedig konnexiókat és hivatalokat, mint törekvésük végczéljait. Valami mozgató erőre szüksége van az emberi léleknek. Ha az nem valamely eszmény, akkor a horror vacui következtében az egyéni önérdek válik azzá. Ha azokat az erkölcsi bajokat, a melyek közéletünk számos ágaiban mutatkoznak, tisztán tünetileg gyógykezeljük; ha azok forrását be nem dugjuk; ha a nemzeti gondolkodásnak, a nemzeti törekvésnek, különösen az ifjú nemzedék óhajainak, ambiczióinak nemesebb czélokat nem tűzünk ki, mint állásokat, konnexiókat, saját sorsuk biztosítását, gyakran a jellem önállóságának a feláldozása árán: akkor soha czélt nem érünk. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És e törekvéseinkkel szemben mit látunk? Ha a t. igazságügyminiszter úr szavainak hiszünk, akkor bizony igen imponáló látvány volna előttünk, mert, szerinte, volna ott egy kormány és egy párt, melynek az „állami élet minden szükségletei terén felmerülő teendők, közelebbiek és távolabbiak tekintetében határozott, megmagyarázott és a kormány által világosan képviselt programmja van.“ Ez volna, a mivel szemben állnánk, az igen t. igazságügyminiszter úr szerint, és ehhez a t. igazságügyminiszter úr még azt a gondolatot is fűzi, hogy ám bíráljuk meg azt a programmot, ez nem lesz személyes politika, ez tárgyi politika lesz, ez lesz az ellenzék tulajdonképpeni hivatása.

Én azonban azt hiszem, hogy ezzel nincs kimerítve az ellenzéknek sem a joga, sem a hivatása, sem a kötelessége. Programm magában véve még nem elég, különösen az olyan kormánynyal szemben, a mely már egy idő óta vezeti az ország ügyeit, mert ezzel szemben még az a második kérdés is joggal felmerül, különösen a választások előtt, hogy mennyiben képes ez a kormány azt a programmot, melyet magának kitűzött, megvalósítani? Ennek a megítélése sem személyes politika, ez is jogosult, ez is kötelességszerü tér, mert a leghelyesebb, a legüdvösebb eszmék, ha azok képviselete oly kezekben van letéve, a melyek bárminő okoknál fogva azok keresztülvitelére nem képesek, vagy oly politikai csoportoktól függnek, a melyek, bárminő okoknál fogva, benső akadályokat rejtenek magukban azoknak az eszméknek a magok tisztaságában való megvalósulására; ha tehát ezek a körülmények fenforognak: akkor magának egy bármily szép és helyes programmnak a létezése semmi biztositékot nem nyujt és kötelességet mulaszt az ellenzék, a mely a programm bírálatánál megáll és a programm megvalósításának e szubjektiv előfeltételeit bírálat nélkül hagyja. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Csakhogy — és ebben igaza van a t. pénzügyminiszter úrnak — a személyeskedés, a gyanusitás terére ezt a bírálatot nem szabad átvinni. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Nagyon jó lesz, ha a t. urak, a túloldalon, velünk és velem szemben ezt a maximát szemügyre veszik, mert mióta én e parlamentben működöm, azt látom, hogy személyes politikát csinálnak és csináltak ellenem nemcsak akkor, a mikor ellensé-

gük voltam, hanem még akkor is, a mikor önöket támogattam. *(Úgy van! a szélső baloldalon.)*

Azt hiszem, bátran hivatkozhatom e téren a közelmultra. A mikor önök olyan eszmék megvalósításába fogtak, a melyeket éveken át mi képviseltünk s a mikor önök kezükbe vették a közigazgatás terén egy program megvalósítását, a mely után csak politikailag megszorult helyzetben kapkodtak, nemhogy az önök talaján nőtt volna az föl — *(Élénk tetszés balfelől.)* én, jóllehet minden parlamenti és minden lélektani szabály feljogosított volna engem arra, hogy e vállalkozásban ne bízzam és hogy a priori és a limine megtagadjam annak a támogatását: nem ezt tettem, hanem a legjobb elővéleménnyel voltam önök iránt s a legkészségesebben felajánlottam támogatásomat, még akkor is, midőn a javaslat egyes gyarlóságai még az ország előtt voltak, és mindaddig, míg valamely remény volt rá, hogy azokon segíteni lehet, jobban támogattam önöket, mint önök saját magukat. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon. Mozgás jobbról.)* Engem, t. Ház, a ki még a jogosult elővélemény szabályainak az alkalmazásáról is lemondtam; a ki mindaddig, míg a tények önök ellen nem bizonyítottak, követtem azt a lobogót, mely az enyém volt: azokról a padokról személyes politika követelésével vádolni, gondolom, mégis csak nagy igazságtalanság. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Most tények vannak előttünk. Most már egy meglehetősen hosszu kormányzat története áll előttünk és mit látok? Romokat az egész soron. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbalon. Mozgás s ellenmondás jobbról.)*

Sikertelen kezdeményezések előidézését, bonyodalmakat, a melyekből kijutni nem lehet.

Hogy csak egyet említsek, az egyházpolitikai téren oly bonyodalmat idéztek elő, a melyből vagy az állami tekintély kompromissziója, vagy igen nagy zavarok előidézése nélkül nem tudnak kibonyolódni. Én pedig úgy az egyiket, mint a másikat egyaránt kárhoztatom. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A közigazgatás reformjának a kezdeményezésében a legkedvezőbb helyzetet teremtettem önöknek, a melyet csak egyáltalában élvezhettek. *(Derültség és ellenmondások a joboldalon. Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Avagy talán ezt is el akarják tagadni? El akarják tagadni azt, hogy hónapokon át részt vettem munkájokban, részt vettem küzdelmeikben, és hogy ezt az egyéni politikai érdekeknek és magának a párterdeknek a legsúlyosabb veszélyeztetésével cselekedtem, csupán elveimhez való ragaszkodásom alapján? *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

És ha én azoknak a romoknak a láttára, melyekkel önök a reform-tevékenység mezejét eltorlaszolták, a melyek miatt most már nehezebbé válik előre indulni, mint azelőtt; ha én ama kompromisszió láttára, melynek önök a reformeszmét kitették, mint e reformeszme legrégibb képviselője, előállok és számon kérem önöktől azt a reformot, melynek a keresztülvitelére vállalkoztak, de a melyet csak kompromittáltak; a melyet nevetségessé tenni és melynek jövőre való létesítését csak megnehezíteni voltak képesek: akkor el akarják ezt tőlem tagadni és az én eljárásomat személyes politikának nevezik? Ez a vád, t. Ház, éppen olyan sajátságos, éppen olyan vakmerő, mint

midőn politikai elveim változtatását vetik szememre, a nélkül, hogy egyetlen tényt is tudnának igazolni, a melyre hivatkozhatnának s a melyben politikai irányunktól egy hajszálnyira is eltértünk volna. *(Élénk tetszés balfelől.)*

Politikai nézetváltozást s mint a pénzügyminiszter úr magát kifejezte, saltomortálét lobbantanak szemünkre, *(Halljuk! Halljuk!)* midőn a túloldalon, hol előbb a municzipálizmus volt a hitvallás, abban a pillanatban, mikor a kormány az állami közigazgatást tűzte ki feladatául, az egész párt egyszerre átlépett az államosítás terére. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Hát, t. Ház, én ezt akkor sem hibáztattam, ma sem hibáztatom, mert én a szíveket és veséket nem vizsgálom; csak a tényt konstatálom, hogy nagyobb ugrást politikai tényező nem tett a 75-diki frontváltoztatás óta *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* és ha azután annak a politikai tényezőnek az oldaláról, annak a padjairól, az azt vezető, arra támaszkodó kormánynak a soraiból velünk szemben a hónapról-hónapra beálló változtatás indokolatlan vádját hangoztatják, akkor állítom: ennél a vádaskodásnál cserben hagyta a kormányt óvatosságának az a maximája, melyet most különben egész politikájában követ. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* Azt hiszem tehát, t. Ház, hogy mindezek alapján jogom van a magam szempontjából nagyon megelégedve lennem azzal a két miniszteri beszéddel, mely tegnap elhangzott. A kérdés lényegét, hogy miért kérik ezt a parlamenti szokástól eltérő, majdnem félévre terjedő rendkivüli meghatalmazást, gondosan kerülték. Arra

az egyszerü felhivásra, hogy nem szándékoznak-e ezzel a budget-vita elől kitérni, hasonlóképen nem válaszolnak. Mindazokkal szemben, a mikről, mint tényekről kimutattam, hogy politikájuk ingatag és beteg; hogy azokat a bonyodalmakat kibontani; hogy azokat a romokat újból felépiteni; hogy a szenvedett csorbát szellemi harczban kiköszörülni magukat képeseknek nem érzik, hanem a harczok, a politikai kérdések kikerülésével akarnak a választásokra kényelmes helyzetet teremteni maguknak, a hol nem politikai sikerekre, nem eredményekre, hanem hivatalos apparátusra támaszkodnak: *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* mindezekkel szemben alaptalan vádaskodások, mondhatom, gyanusitások az az egész fegyverzet, melyet a t. minisztérium társzekerében találtam, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* hogy azzal védekezzenek, vagyis inkább hogy azzal támadjanak és hangulatot csináljanak.

Én pedig mindezekkel a mesterkedésekkel szemben törhetetlen bizalommal nézek a nagy küzdelem elé. A nemzet elé viszszük ügyünket. Mindenféle egyéb eszközt, mindenféle egyéb kombinácziót, mindenféle mesterkedést a mint elutasítottunk magunktól eddig, elutasítunk most is. A nemzet lesz a bíró, a nemzet elé viszszük eszményeinket, a nemzet ítélete alá vetjük magunkat. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Tegyék a legrosszabbat, a mi önöktől telik, a választási szabadság elfojtása terén, szembe állunk azzal is. Reméljük, hogy az eszmék hatalma ezúttal győzelmet fog aratni; reméljük, hogy nemzet akaratának a nyilvánítása egy új aerának, valóban a

nemzeti uralom aerájának lesz kezdete. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Tudom, — hisz évek óta tartó küzdelmet folytatok e Házban — tudom, hogy az emberi élet delén is jóformán túl vagyok; de még egy egész emberi élet erejét érzem magamban, *(Zajos éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások: „Éljen Apponyi!“)* és ezt belevetem a nemzeti ügyért, azokért az ideálokért való küzdelembe, a melyeket képviseltünk és képviselni fogunk törhetetlenül. Ezt a javaslatot pedig el nem fogadom. *(Hosszantartó helyeslés és zajos éljenzés a bal- és szélsőbalon.)*

III.

— 1891. október 19. —

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) A közvetlen előttem szólott t. képviselő úr beszéde higgadt és szigorúan parlamentáris hangjáért és tartalmáért is megérdemelné, hogy azzal bővebben foglalkozzam. *(Halljuk! Halljuk!)* Ha mégis csak igen rövid észrevételre szorítkozom, tulajdonítsa ezt annak, hogy nem akarom a t. Ház idejét túlságosan sokáig igénybe venni és még egyéb itt elmondottakra is kell észrevételt tennem, úgy, hogy nem jut az időből annyi, mint a mennyit a t. képviselő úr felszólalása különben megérdemelne. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr hivatkozik arra, hogy nem volt politikai programváltoztatás az, a mit a szabad-

elvü párt tett, midőn az állami közigazgatás tanát elfogadta, mert — úgymond — az utolsó választások előtt már többen voltak ama párt soraiban, a kik azt magukénak vallották, annak ellenkezője pedig nem volt abban a trónbeszédben, melylyel őfelsége az utolsó országgyűlést berekesztette. Ha nem csalódom, t. Ház, annak a t. pártnak pontozatokba foglalt pártprogrammja sohasem volt. Ilyet soha ki nem adott *(Úgy van! a baloldalon.)* és valahányszor e miatt szemrehányást tettünk annak a pártnak, mindig arra hivatkoztak, hogy az ő programmjuk: az általuk támogatott kormány működése, abból meg lehet ismerni.

Ha ebből indulunk ki, akkor lehetetlen azoknak az egyes férfiaknak a nyilatkozataiból, a kik az akkor ott nem bevett, de csak tűrt vallásként szereplő állami közigazgatás hívei voltak, következtetést vonni arra, hogy a kormánypárt már akkor foglalkozott ezzel; hanem abból kell következtetnünk, a mit a kormány képviselt a javaslataiban és nyilatkozataiban. *(Úgg van! balfelől.)* És hogy az 1887-diki választások előtt közvetlenül, az akkori kormány egy törvényhozási tényt inicziált, mely, bár, szerintem is, igen meghamisítva e fogalmat, de mégis abban az értelemben, mely a tisztviselők választási jogában benne van, a municzipálizmus álláspontját képviselte: ezt, gondolom, tagadni nem lehet. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Tehát önöknek saját maguknak mindenkor kifejtett álláspontja szerint, az orthodox szabadelvü párti hitvallásnak nem lehetett mást tekinteni, mint a municzipálizmust *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* és akkor, gondolom, teljesen igazolt az, hogy annak a pártnak az állami közigazgatás terére átlépése igen

nagy és momentuózus frontváltoztatás volt. *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! balfelől.)* De hiszen én ebből semmi más következtetést nem vontam le, mint azt, hogy ilyen nagy frontváltoztatás után közvetlenül más párt ellen okadatolás, adat, bizonyítás nélkül a folytonos változtatás vádját emelni a politikai bátorság kivételes tünetei közé tartozik. *(Élénk tetszés. Úgy van! Úyy van! balfelől.)*

A t. képviselő úr velünk szemben, hogy helyzetünknek e tekintetben való egyenlőségét illusztrálja, arra hivatkozik, hogy sok oly dolog, melyet minapi beszédemben, mint aktuális feladatot említettem fel, nincs meg a felirati javaslatunkban.

Megengedem, t. Ház, hogy a mi felirati javaslatunk nem ölelte akkor fel az állami teendők egész sorozatát; de a helyzet mégsem egyenlő. Mert egyetlen egy oly nyilatkozatot sem fog a t. képviselő úr idézhetni, a mely az ellenkezőjét igazolná annak, a mi tegnap elmondott beszédemben van. Ellenkezőleg, a nyilatkozatok egész sorozatán át, a hadseregre vonatkozó leglényegesebb követelményünk, a magyar katonai oktatás megvalósítása tekintetében, visszamehetek a magam személyét illetőleg arra az időre, *a midőn még a szélső jobboldalon foglaltam helyet.* Tehát e két helyzet közt, midőn valamely általunk mindenkor vallott követelményt nem minden alkalommal állítunk előtérbe és a közt a helyzet közt, midőn annak, a mit vallunk, a mi hivatalos hitvallásunk, éppen az ellenkezőjét vállalkozunk megvalósítani: e két helyzet közt hiába keresi a t. képviselő úr nemcsak az azonosságot, de még a legtávolabbi analógiát is. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Egyebekben a t. képviselő úr a nemzeti politika széles követelményeinek a megvalósítására ezt a kormányt és az őt támogató pártot tartja hivatottnak és e hivatottságnak, e jogczímnek az igazolására hivatkozik ama párt egyik t. tagjának, Beksics Gusztáv t. képviselőtársunknak a társadalmi téren a magyarság érdekeinek emelése körül kifejtett tevékenységére.

Én, t. Ház, ezt a tevékenységet nagyrabecsülöm és tőlem telhetőleg támogatom is. De vajjon a t. képviselő úr helyesen cselekedett-e, midőn a mostani kormány védelme szempontjából hivatkozik erre? Az a társadalmi tevékenység, melyet ki kell fejteni sok olyan érdek megóvására, melyek tulajdonképen állami feladatok, az a társadalmi tevékenység, a melylyel pótolni kell politikai életünk, kormányzati politikánk számos hiányát: ez a társadalmi tevékenység, a mily elismerésre, tiszteletre méltó önmagában, viszont sok tekintetben nagyon súlyos vád a kormányzati rendszer ellen, mely a társadalmi tevékenység terére utal igen sok oly nemzeti problemát, melynek a megoldása kormányzati és törvényhozási politikánk feladata. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezzel elbúcsuzom a t. képviselő úrtól és iparkodom a vita egyéb főbb momentumait összegezni. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Mindenek előtt konstatálom harmadszor, a mit már kétszer konstatáltam, hogy a vitának, a Ház asztalára letett törvényjavaslat körül forgó vitának a legfontosabb momentumát, t. i. hogy miért kér a kormány az eddigi szokástól eltérőleg öt havi indemnitást, mindeddig, jóllehet a miniszter urak ismételten felszólaltak, senki fel nem derítette. *(Igaz! Úgy van!*

a baloldalon.) Konstatálom, hogy kétszer ismételt kérdésemre: nem rejlik-e e mögött az a gondolat, hogy költségvetési vita ezen az országgyülésen egyáltalában már ne lehessen és igy a kormány magának a lehetőséget biztosítsa, hogy a költségvetés letárgyalásának a kikerülésével oszlathassa fel az országgyülést, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* mondom, erre az általam ismételt kérdésre eddig nyilatkozat nem történt. Lehetetlen, hogy ez feledésből maradt volna el. *(Derültség balfelől.)* Ha pedig nem abból, akkor annak a feltevésnek nyitnak kaput, hogy a szokatlanul hosszu időre terjedő indemnitás alatt ilyen terv csakugyan lappang. *(Tetszés. Úgy van! a baloldalon.)*

Ezzel szemben pedig én azt állitom, hogy az országgyülés feloszlatása, természetes befejezésénél jóval előbb, mégpedig oly módon, hogy az országgyülés ne felelhessen meg egyik természetszerü feladatának, a költségvetés megállapitásának; ilyen feloszlatás, minden objektiv indok nélkül, csupán a kormány kényelmének szempontjából: a helyes parlamentáris eljárás szempontjából elitélendő legnagyobb politikai frivolitás lenne. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Egyébként, t. képviselőház, a vitában nem mindennapi érdekü tünetek és jelenségek mutatkoznak. *(Halljuk! Halljuk!)* Abból a nagy offenzivából, a melyre az igen t. igazságügyminiszter úr tegnapelőtti beszédében a kormánypártot felhívta, abból a nagy offenzivából, a melynek kellő formában való elfogadására készen állunk mindenkor és elkészültünk különösen most, abból a nagy offenzivából édes keveset láttunk. *(Felkiáltások a baloldalról: Pulszky Károly!)*

Pulszky Károly képviselő úr beszéde, melyet én, gondolom, teljes elismeréssel méltattam, tartalmas és érdekes volt, de annak a nagy offenzivának és az arra vágyódó szellemnek abban nyomát sem láttuk. Úgy látszik, ez az igen t. igazságügyminiszter úr privilégiuma. *(Derültség a baloldalon.)*

De láttunk egyéb jelenségeket a napokban, melyek nem mindennapi élvezetet szereztek annak, a ki a politikai élet harczaiban meg tudja óvni azt a bizonyos derült filozófiai világnézletet, mely szereti a lélektani tüneteket is tanulmányozni és az eseményekben rejlő humort is méltányolja. *(Halljuk! a baloldalon.)* És megvallom, e derült pillanatokat nekünk leginkább a miniszteri padokról történt felszólalások szerezték. Alig néhány nappal azelőtt a kereskedelmi miniszter úr, kinek érdemeit különben mindig méltányoltam, egy igen nagy baklövése miatt interpelláltatván, erre adott válaszában az álmélkodó közönségnek előadta, milyen titáni harczokat vív ő évek óta önmagával, hogy minden szubjektiv érzet előrenyomulását, az egyéni önérzet túlfejlődését önmagában legyőzze. És e bepillantásnak, melyet a kereskedelmi miniszter úr egyéni életébe nyertünk, a következménye általános elszörnyüködés volt azon, hogy mi történnék már most, ha a miniszter úr e titáni harczokat nem vívná meg *(Derültség a baloldalon.)* és ha így azok a tendenciák vennének rajta erőt, melyek ellen ő oly hősiesen és mint alkalmasint hiszi, oly eredményesen küzd. *(Zajos derültség a baloldalon.)* De alig hangzott el a csudálkozás, melyet a kereskedelmi miniszter úr e szerénységi díjért való pályázata *(Derültség balfelől.)* idézett elő, az ő közvetlen szomszédját

nem engedték nyugodni a kereskedelmi miniszter úr e téren szerzett babérai *(Derültség a baloldalon.)* és tegnap az igazságügyi miniszter úr pályázott a kereskedelmi miniszter úrral szemben, hogy e Házban ő a legszerényebb ember. *(Zajos derültség és taps a bal- és szélsőbalon.)* És, t. Ház, annyiban alaposabban járt el, mint a kereskedelmi miniszter úr, a mennyiben ő nemcsak a lélektani önvallomások terén maradt, hanem azokhoz rögtön bizonyítékot is szolgáltatott. Ugyanabban a beszédben azt hallottuk tőle, hogy: „Kérem! az úr is beszélt egyházpolitikai kérdésekről; de a mit abban igazat mondott, azt sokkal jobban elmondtam én az úr előtt!“ *(Derültség balfelől.)* „Az urak igenis csináltak közigazgatási politikát, de hisz az urak e téren nem tudtak semmit, a mit tudnak, mind tőlem tanulták és ahhoz egy eszmét se tudtak hozzáadni.“ *(Zajos derültség a baloldalon.)* És mindenki, a ki a t. igazságügyi miniszterrel ugyanabban a pártban, ugyanazokért az ügyekért együttesen küzdeni szerencsés volt — s a túloldalon sokan lesznek, kik az én tapasztalataimat most e két esztendő óta nyert saját tapasztalataik nyomán megerősíthetik — élvezhette azt, midőn tulajdon elvbarátainak valamely ügyben történt felszólalásai megbeszélés tárgyát képezték és a t. miniszter úr olympusi mosolylyal azt szokta mondani: „Majd megmagyarázom én!“ *(Hosszantartó zajos derültség balról.)*

Hát ezek tisztán emberi momentumok. Ezeknek az ecsetelésébe, igazán, csak pihenőül bocsátkoztam. Mert szükséges néha az általános világnézlet derültebb országaiba is menekülni a politikai küzdelmek keserüségei elől. Kénytelen vagyok azonban megint

az aktuális politika kevésbbé kedélyes terére visszatérni és azt mondani, hogy, ha, az én felfogásom szerint, nem egészen sikerült a t. igazságügyminiszter úrnak bebizonyítani azt, hogy az igénytelenségnek és szerénységnek díja őt illethetné meg: egyuttal hasonlíthatatlan politikai vakmerőséget tanusított minapi fölszólalásával és ama tárgyaknak a kiszemelésével, melyeket beszéde tartalmazott.

A t. igazságügyminiszter úr kifogásolja és bonczkés alá veszi azt a magatartást, melyet úgy én, mint t. elvbarátaim a közigazgatási reform tárgyalása alatt követtünk. A t. igazságügyminiszter úr feljogosítottnak érzi magát, hegy eljárásunk motivumait is kutassa, attól megtagadja az objektivitást és bizonyítékot keressen arra, hogy minket itt is szubjektiv okok vezéreltek. És miben találja, melyik az a szó, melybe az igen t. miniszter úr belekapaszkodott? Mert szavakba kapaszkodik, egyes kiszakított mondatokba, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* és megvallom, a milyen fényesen és nagyszerűen, valóságos lendülettel indult meg a t. miniszter úr beszédének abban a részében, melyet pillanatnyi felhevülés hatása, rögtönzött: épp annyira elveszett, szerintem, azokban a részletekben, a melyekben az én csekély, a túloldal szerint figyelemre nem is méltó jászberényi felszólalásomra vonatkozó, de talán inkább más helynek szánt, gondosan előkészitett észrevételeit tálalta fel. *(Derültség balfelől.)* Ha szabad hasonlattal élnem, *(Halljuk! Halljuk!)* az a benyomásom volt, mint midőn egy bősz oroszlán, erejének egész tudatában, áldozatára rohan s a közönség visszafojtott lélekzettel várja azt az isteni látványt, hogy miként fogja most az oroszlán széttépni azt a szeren-

csétlent; egyszerre azonban megáll rohanásában, pápaszemet tesz fel *(Zajos derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* és nagyerejü karmait arra használja fel, hogy azokkal . . . hogy azokkal legyeket fogdos. *(Zajos derültség a bal- és szélső baloldalon)*

T. Ház! Szembeszállok azzal a kritikával, a melylyel a t. igazságügyminiszter úr a közigazgatási reform tárgyalásában követett eljárásunkat utólag illette, és talán nem veszi rossz néven a t. miniszter úr, ha én nagyobb mértékben követem az ő tanácsát, mint saját pártja, és ha a védelemből a támadás terére lépek át. *(Halljuk! Halljuk!)*

Egy szóba akasztotta a t. igazságügyi miniszter úr egész vádját és egész magyarázatát: abba a szóba, hogy én a közigazgatási reform helyes útra terelését, a későbbi stádiumokban, növekedő befolyásunktól vártam; ámde — úgymond — midőn meggyőződtünk arról, hogy ez a befolyásunk nem növekedik, akkor, reményeinkben csalódva, hátat fordítottunk annak az akciónak, melyet eleinte támogattunk.

Megengedem, t. Ház, ezt az én kijelentésemet, hogy a közigazgatási reformakczió minden stádiumában befolyást gyakorolhassak; hogy ezt a föltételt, a melyet a támogatáshoz fűznöm kellett — mert előttem ismeretlen czélok keresztülvitelére csak nem fogok eszközül szolgálni és nem akarhatja senki, hogy szolgáljak, — megengedem, hogy ezt a feltételt, ezt a kijelentést lehet alantjáró, hétköznapi értelemben felfogni, a mint hogy lehet magasabb értelemben is venni. Nem is csodálkozom azon, hogy a t. igazságügyminiszter úr a két magyarázat közül az alantjárót, a hétköznapi magyarázatot választotta: *(Derültség a bal-*

oldalon.) t. i. azt, hogy mi esetleg a miniszteri tárczákban akartunk osztakozni s midőn ebbeli reményünkben csalódtunk, a reformnak hátat fordítottunk. *(Zajos tetszés a baloldalon.)*

Nem csodálkozom, t. Ház, hogy a t. igazságügyminiszter úr kijelentésemnek ezt a magyarázatot tulajdonította. De ha nem egyes szavakat; ha akkori fellépésünknek az egész irányát; ha csupán az akkor elmondott első beszédemnek egyik legfőbb részét figyelemre méltatja vala, vagy ha fel nem teszi, hogy mindez feledésbe ment: akkor ily magyarázattal a t. igazságügyminiszter úr nem élhet. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Hiszen ugyanabban a beszédben, a melyben kifejtettem, hogy egészséges reformakczió, különösen a közigazgatási reform terén, csak ennek a két pártnak az együttműködésétől, a mi személyes befolyásunk figyelemre méltatásától várható, ugyanabban a beszédben határozottan kimondottam, hogy egyéb fontos elvi kérdések és különbségek miatt, az, a mit fuziónak, vagy a hatalomban való osztakozásnak neveznek, *ránk nézve erkölcsi lehetetlenség. (Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezt kijelentettem és ezt annyira észrevették a túloldalon, hogy Tisza István t. képviselő úr, e fölött való örömében, szomszédjának szinte nyakába borult. *(Élénk derültség balfelől.)*

Hát én a befolyást és ennek várható növekedését abban az értelemben vettem és nem is vehettem másban, mint abban, a mely csakugyan érvényesült a közigazgatási bizottság tárgyalásai alatt, midőn objektivitással jártak el az összes hivatott tényezők és midőn valóban kezdett bennem ébredni a remény, hogy megvalósul az, a mit a t. igazságügyminiszter

úr pozsonyi választóihoz intézett levelében igen helyesen elmondott, ezekkel a szavakkal: *(Halljuk! Halljuk! Olvassa:)* „A képviseleti kormányforma pártokat feltételez és az ezekre épített éber ellenőrzés, valamint versenyzés az ország szükségletei és érdekei szempontjából kívánatos politikai érvényesítésében. De ez még nem minden, a mitől ezen kormányforma sikere lényegesen függ. Ehhez az is megkívántatik, hogy a pártok egyes jelentékeny kérdéseknél felismerjék a közös tért, melyen való együttes működés az ország érdekében kívánatos, sőt szükséges. Ezt megkeresni, arra, ha más oldalról is készség mutatkozik, reá lépni, bizonyára sem a szabadelvü párt, sem a kormány készségén nem fog mulni.“

T. Ház! E nyilatkozat által buzditva és bátorítva a közigazgatási bizottságban lefolyt dolgok által: joggal várhattam, hogy a t. miniszter úrnak akkor még létezett, helyesebb és magasabb felfogása szerint, azoknak a pártoknak, melyek bizonyos kérdésekben közös téren mozognak, e pártok mindegyikének kellő erkölcsi befolyást fognak adni a reformmű kiépítésében.

Hogy e reményem aztán tünedezni kezdett a vita folyamán, mikor itt a plenumban az első szó, a melyet elénk dobtak, a kormánypárt kizárólagossága volt a reformmű keresztülvitelében; a mikor láttam, hogy lépten-nyomon tanácsainkat abban a mértékben kezdték kevesebb figyelemre méltatni, mint a mily mértékben hitték, hogy a kezdeményezés veszélyein túl vannak; midőn azt tapasztaltam, hogy onnan az igazságügyminiszter úr milyen buzgóságot fejt ki, abban a tekintetben, hogy a pártok közötti viszonyban

az a kölcsönös előzékenység és az objektivitás terén való találkozás fejlődjék, a melyet ő maga hirdetett pozsonyi levelében: midőn mindezeket láttam, nagyon természetes volt, hogy megingott bennem a bizalom a reform sikeres folytatása és keresztülvitele iránt, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* mert előtérbe nyomulni láttam a már-már érvényesülni kezdő jobb szellemmel szemben a rideg párturalom abszolutizmusát. *(Zajos tetszés és taps. Úgy van! a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)*

Ha én önökben csalódtam, azért nem nekem van okom pirulni, hanem talán azoknak a tényezőknek, a kiket a hiba illet, azért hogy e csalódás bekövetkezett. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De hát a t. igazságügyminiszter hivatva érzi magát arra, hogy ő legyen birálója a mi magunktartásának a közigazgatási reform terén, pedig azt hiszem, sokkal szükségesebb volna, hogy megmagyarázza az országnak a saját magatartását. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* A t. igazságügyminiszter úr arra hivatkozik, hogy annak a közigazgatási programmnak a részleteire, a melyhez mi, az e padokon ülők, ragaszkodtunk mindig és ragaszkodunk most is, ő tanított minket, azok az övé, azokat ő formulázta. Legyen úgy. Elismerem, hogy van ebben egy igen jó adag igazság; elismerem, hogy a részletes formulázás, a mint ő mondotta, rá volt bízva és hogy ő feladatát megfelelő alakban meg is oldotta, a mint hogy sohasem jut eszébe egyikünknek is kicsinyelni azt a nagy szerepet vagy annak az értékét leszállítani, a melyet az igazságügyminiszter úr játszott, a mikor itt e padokon ült és tagadni azt a nagy befolyást, a melyet

ő mindnyájunkra, magamat is beleértve, igen sok téren gyakorolt. A különbség csak az, hogy mi azokat, a miket tőle igen sok tekintetben tanultunk, a mit igen sok tekintetben az ő befolyása alatt magunkba szívtunk, azokat mi megjegyeztük és megtartottuk, ő pedig igen nagy részét elfeledte. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés. Felkiáltások: Éljen Apponyi!)* Elfelejtette. *(Zaj a jobboldalon.)* Nem maradok adós a bizonyítással.

Hát igenis az igazságügyminiszter úr legegyénibb tulajdona és sajátja volt a közigazgatási reform programmja, abban az irányzatban, a melyben azt ezen a párton először is ő adta elő, később többen, s a melyben mi ahhoz ma is ragaszkodunk. Jól van, legyen az övé. De ha én az ő helyzetében volnék, ezt nem hoznám föl, ezzel nem dicsekedném. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)* Mert nézze meg a miniszter úr a különbséget a közt a közigazgatási reform konczepcziója közt, a melynek az apaságát ő magának vindikálja és ama javaslat között, a melyet a kormány nyujtott be, a melynek ő tagja s a mely javaslat beadásával szolidaritásban áll s a melyért ő a felelősséget viselni köteles: aztán mondja el még egyszer, hogy az innen oda vezető útban itt vallott elvei közül nem ejtett el semmit. *(Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, menjünk tovább. *(Halljuk! Halljuk!)* Mi azután azon fáradoztunk a kormánypárt több tagjának a segítségével és buzgó, eléggé nem méltányolható közreműködésével a közigazgatási bizottságban, hogy a kormánynak azt a javaslatát, mely a mi közigazgatási konczepczionktól, a t. miniszter úr közigaz-

gatási konczepcziójától, meglehetősen távol állott, ehhez a konczepczióhoz közelebb hozzuk, hogy azt ily irányban módosítsuk. Sok tekintetben sikerült is ez a munka, sok tekintetben megnyugtató kormánynyilatkozatokat nyertünk. Az egésznek a képe még mindig nem egyezett teljesen azzal, a melyet mi képviseltünk, de mégis a közeledési törekvés volt akkora, hogy én azt hittem, elhatározhatjuk magunkat a támogatására.

És akkor, t. Ház, folyt itten a vita — hiszen mindnyájan emlékezünk reá — fényesen, sok szellemmel, elkeseredetten, a lét és nem-lét kérdésének a felvetésével. *(Igaz! Igaz! Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Igenis, élet-halál harcz volt az, t. képviselőház. *(Mozgás jobbfelől. Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Olyanok előtt, a kik nem veszik komolyan azt, a mit benyujtanak és a minek a keresztülvitelére vállalkoznak, talán nem; de olyanokra, a kik ezt komolyan veszik, olyanokra élet-halál harcz volt az, *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* ha talán nem is a forma szerint való parlamenti lét, de a parlamenti lét erkölcsi jogosultságának a kérdésében. *(Zajos helyeslés balfelől.)* És akkor, t. Ház, mikor ez a harcz javában folyt, mikor ilyen nagy érdek, egy nagy reform érdeke és midőn a kabinet és pártjának a reputácziója forgott koczkán: akkor láttuk, hogy az igen t. igazságügyminiszter úr ezt a vitát, majdnem ezt a termet kerülte; *(Zajos fölkiáltások a bal- és szélsőbalon. Igaz! Úgy van!)* akkor nem sietett sem pártjának, sem annak a kormánynak a segitségére, mely ily szorongatott helyzetbe jutott volt. *(Igaz! Igaz! a bal- és szélsőbalon.)*

És miért volt ez neki kötelessége? Megmondom azt is. *(Halljuk! Halljuk!)* A t. igazságügyminiszter úr nem védekezhetik azzal, hogy nem az ő resszortjába tartozó dologról volt szó: ő nem belügyminiszter, ő igazságügyminiszter. Bocsánatot kérek, a t. igazságügyminiszter úr egész politikai egyéniségénél fogva nem tekinthető, de sohasem is tekintette magát egyszerü szakminiszternek, mint a milyen például volna egy olyan miniszter, kit a felső bíróságok igen tiszteletreméltó köréből kizárólag igazságügyi feladatok megoldására hívnának a miniszteriumba. Az ilyen miniszter mondhatná azt, hogy a mi az ő tárczája keretébe nem tartozik, azért ő nem tartozik ütközni; de a t. miniszter úr mögött egy nagy és fényes politikai mult állott. Ő, mint az ország legelső politikusainak egyike lépett be abba a kabinetbe. Ő abba mintegy új programmot vitt be; ő abba saját igényei, saját jogos és bevallott igényei szerint, az egész vonalon új politikai tartalmat vitt be; ő kimondta, hogy politikai elveinek a teljes integritásával lép be oda: tehát lényeges változáson kell keresztülmenni annak a tényezőnek, melylyel ő éveken át ellenkezésben volt, mielőtt oda belépett. *(Igaz! Igaz! balfelől.)* És az igen t. igazságügyminiszter úr nem is habozott más alkalmaknál e jogos igényét érvényesíteni, annak megfelelőleg eljárni. Hiszen láttuk, hogy egyszer, még a Tisza-kormány fennállása alatt, az egész kormány politikáját illető kérdésben, Herman Ottó t. képviselőtársam egyik felszólalásával ő vette fel a keztyűt; hisz láttuk, hogy a honossági vitában, mely szintén a belügyi tárczába tartozó kérdés volt, az igazságügyminiszter úr két nagy beszédben vitte a kabinet har-

czait; hisz láttuk, hogy az úgynevezett elkeresztelési vitában, a t. igazságügyminiszter úr nemcsak a talán közvetlen az ő hivatása körébe tartozó, vagy legalább odavonható jogossági és törvényességi kérdést fejtegette a Ház előtt, hanem egész kultuszprogrammot adott. Hisz látjuk most is, t. Ház, hogy a kabinet és a párt politikai helyzetének a védelmét az igazságügyminiszter veszi magára. Tehát azt az igényt, mely az ő egyéniségétől elválaszthatatlan, melyről nem is mondhat le, ha akarna is, melyről azonban lemondani távolról sincs szándékában, hogy nem egyszerűen szakminiszter, mint bármely másik miniszter, hanem hogy ő a párt egyik politikai vezére s mérvadó politikai tényezője: azt az igényt az igazságügyminiszter úr mindig érvényesítette. Csak akkor, mikor a legnagyobb szükség lett volna rá; csak akkor, mikor annak a kormánynak és pártnak a helyzete a legnehezebb volt; csak akkor, mikor annak a reformnak a keresztülviteléről volt szó, melyet a t. igazságügyminiszter úr vitt át abba a kormányba; melynek a napja akkor derengett fel a szabadelvü párt láthatárán, a mikor az igazságügyminiszter úr a kabinetbe lépett: csak e reform tárgyalásánál feledkezett meg magasabb hivatásáról; csak e reform tárgyalásánál vonult vissza a szakminiszteri izoláltságba. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És visszavonult micsoda jelenségek közt? *(Halljuk! Halljuk!)* Visszavonult akkor, mikor azokról a padokról *(a szélső baloldalra mutat.)* apelláltak reá; mikor ama padokról nap-nap után kiemelték azt a feltünő jelenséget, hogy hol van tehát az a férfiú, a ki a közigazgatási reform tevékenységét bevitte a szabadelvü pártba s a kormányzatba? Miért

hallgat? Mindenki látta, hogy a t. igazságügyminiszter úr e magatartása, az ellenkezésnek határozott bátorítása, sikerre vezető tényezője, a reformmal szemben. *(Élénk tetszés balfelől.)* Mindezeket látta, észlelte, tapasztalta mindenki; és mindezek látása, észlelése és tapasztalása sem birta az igazságügyminiszter urat nyugalmából kimozdítani. És valamint az igazságügyminiszter úr, midőn annak a javaslatnak a benyujtásához járult, melyet a belügyminiszter úr a Ház asztalára letett, megtagadta a közigazgatási reform terén előbb vallott elvi álláspontját, úgy a vita, a háború, a harcz egész folyamán megtagadta ama szolidaritás törvényeit, melyben e javaslattal állni kellett, ha annak benyujtása az ő hozzájárulásával történt. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Mindezeket nem hoztam volna elő még egyszer és nem fejtegettem volna, ha éppen a miniszter úr nem látja vala jónak, hogy ő legyen az, a ki eljárásunkat bírálja; hogy ő legyen az, a ki eljárásunk jóhiszeműségét kétségbe vonja; hogy ő legyen az, a ki szálkát keressen a mi szemünkben, mikor az ország legutolsó határszéléig látható gerenda van az ő szemében. *(Zajos tetszés a baloldalon.)*

Ezek után az események után, t. Ház, *(Halljuk! Halljuk!)* méltánylom, mennyi önmegtagadásba kerülhetett annak a kabinetnek és pártnak, melyet a miniszter úr a döntő csata napjai alatt cserben hagyott, hogy ennek a miniszternek a karjaiba vesse magát. És mégis erre az önmegtagadásra, elismerem, a kormánypárt helyzetében szükség van, mert a miniszter úr az egyetlen parlamenti erő, a ki azt a kudarczot, melyet a párt a közigazgatási törvényjavaslattal val-

lott, valahogy mentegetni, szépítgetni, ki a hatalom sánczai közé való visszavonulásnak a jó rendjét, vagy legalább e jó rendnek a látszatát megoltalmazni tudja ügyességével, dialektikájával, és szónoki erejével. *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

De ha méltányolom is, hogy erre az önmegtagadásra a túloldalnak szüksége van, bizonyos kérdések vitatását s bizonyos támadások vezetését mégis jobb volna talán gyöngébb parlamenti erőre, de a multban kevésbé engageált férfiúra bízni. *(Élénk tetszés és derültség bal- és szélső balfelől.)* És azok közé a témák közé, a melyeknek a képviseltetésére más valakit — akárkit. csak az igazságügyminiszter urat nem — *(Derültség balfelől.)* volnék bátor önöknek ajánlani, tartozik a két ellenzéki párt választási koalíciójának a fejtegetése.

Én, t. képviselőház, az egész fejtegetést időelőttinek tartom, mert hiszen senki sem értesült még *a szélső baloldalnak* e tekintetben elfoglalandó álláspontjáról, de ha ezt a kérdést felvetni jónak látják a túloldalról, ám tegyék: állunk elébe. Mindenkivel szemben vitatkozom az ily koalició jogosultsága és megengedhetősége felett. A t. igazságügyminiszter úrral nem. *(Derültség balfelől.)* Egyszerűen emlékezetébe idézek a mult történelméből egynémely reminiszczencziát. *(Halljuk.)*

Hát nem emlékezik a t. igazságügyminiszter úr saját jákóhalmi megválasztatására és a függetlenségi párttal ezt megelőző alkudozásokra? *(Zajos derültség és taps a bal- és szélső baloldalon.)* Nem emlékszik már, mikor együtt Nagy-Váradra mentünk s ott a függetlenségi párt vezérférfiaival a kölcsönös támogatásra nézve tanácskoztunk? *(Nagy derültség és taps a*

bal- és szélső baloldalon.) Nem emlékszik a t. igazságügyminiszter úr azokra a zombori értekezletekre, a melyekben együtt vettünk részt 1884-ben és a hol a bácsmegyei függetlenségi párt vezérférfiaival megállapodásra jutottunk minden egyes kerületre nézve és biztosítottuk egymásnak kölcsönösen a támogatást? *(Zajos derültség és taps balfelől.)*

Ha más valakit állítanak velem szembe ily téma megvitatására, szivesen vitatkozom felette elvi alapokon, sőt meglehet, később, ha majd a t. igazságügyminiszter úrtól elbúcsuztam, még mai beszédem folyamán is mondok erről néhány szót, de a t. igazságügyminiszter úr ne várja tőlem, hogy vele erről vitatkozzam. Elég neki e közös tapasztalatokat, ez együttesen viselt dolgokat emlékezetébe visszahoznom: akkor aztán a nagy dialektikusra, a kit már sokszor láttam és hallottam tünődni önmagában és a kritikai elme örlő malmán szétmorzsolni azokat, a miket 24 óra előtt a csalhatatlanság teljes tudatával védett; *(Élénk tetszés balfelől.)* akkor erre a nagy dialektikusra bizom annak a megmagyarázását, hogy a mi 1878-ban és 1884-ben tökéletesen rendjén volt és a miből magának bő részt vett ki — mert hozzáteszem, hogy pártügyeink e részét személyesen ő vezette leginkább *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* — mondom, a nagy dialektikusra bízom annak a megmagyarázását, hogy a mi 1878-ban és 1884-ben rendjén volt, az talán már 1887-ben, de 1892-ben mindenesetre vérlázító politikai erkölcstelenség. *(Hosszantartó zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezzel kapcsolatosan a t. igazságügyminiszter úr, nagy csodálkozásomra, — mert ő valóban nem szorult

rá *(Halljuk! Halljuk!)* — a politikai dajkamesékből föltálalt a Háznak egy néhányat. Elmondja nekünk, hogy hol a jobb-, hol a baloldal felé teszszük át súlypontunkat; hol itt keresünk barátkozást, hol amott, a mint azt czéljaink éppen magukkal hozzák.

Minthogy éppen ma Pulszky Károly t. képviselőtársam figyelmeztetett arra, hogy bizonyos dolgokat, a miket én tegnapelőtt elmondtam, Beksics Gusztáv t. képviselő úr már sokkal szebben írt meg: legyen szabad nekem ismét a t. igazságügyminisztert figyelmeztetni, hogy azokat az előbb említett dolgokat, melyeket én politikai dajkameséknek nevezek, sokkal élénkebb színezéssel, sokkal kimerítőbben, sokkal szebben megírta ugyanaz a Beksics Gusztáv, kit ma vetélytársunkká tett Pulszky Károly t. képviselő úr. *(Zajos derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha azonban e gondolatot komoly vádként hozzák fel ellenünk, kénytelen vagyok erre is néhány szóval reflektálni. *(Halljuk! Halljuk!)* Nagyon sajátságos követelmény az tulajdonképen, a mi e vádban rejlik. Mi a programmunk szerint, a melyet mindenki ismer, némely kérdésben egyetértünk a t. szabadelvü párttal és a kormánynyal; és némely kérdésben egyetértünk a függetlenségi párttal. Már most nem a legtermészetesebb dolog-e a világon, hogy akkor, a mikor oly kérdések vannak napirenden, a melyekre nézve a kormánypárttal értünk egyet, a kormánypárttal szavazunk; és ha oly kérdések kerülnek tárgyalásra, a melyekre nézve a függetlenségi párttal értünk egyet, hogy akkor a függetlenségi párttal szavazunk? Nem kell ehhez semmi boszorkányság, ez a dolognak igen egyszerü megfejtése.

Vagy azt akarja a t. miniszter úr, hogy valahányszor egy konkrét kérdés kerül napirendre, ilyen félreértések és vádak kikerülése végett mindig egész programmunkat mondjuk el? Azt akarja-e, hogy a mikor közigazgatásról vitatkozunk, akkor a véderőjavaslatnál mondott beszédeinket mondjuk el ujból? És azért, mert nem mondjuk el ujból s mert akkor, mikor közigazgatásról van szó, nem ujítjuk meg azokat, a miket a hadseregre nézve követeltünk, mikor pedig véderőről van szó, nem beszélünk közigazgatásról: ez a Beksics-Szilágyi-féle interpretációban így nyilvánul, hogy hányódunk a jobb- és baloldal közt. *(Hosszantartó élénk tetszés és derültség a baloldalon.)*

Nem volt-e igazam, t. képviselőház, mikor az ily vádaskodásokat a politikai dajkamesék országába utasítottam, annyival is inkább, mert ámbár programmuk ama részeit, a melyek a napirenden levő tárgygyal nincsenek összefüggésben, ilyenkor nem szoktuk fejtegetni, éppen a közigazgatási vita alkalmával, első felszólalásomban, tudván, hogy kivel van dolgom, tudván, hogy akár szavaimból, akár hallgatásomból egyaránt fegyvert fognak kovácsolni a szofisták, kik nagy számmal ülnek a túloldalon — elismerem, legnagyobb köztük a t. igazságügyi miniszter úr *(Derültség balfelől.)* — tudván ezt: a közigazgatási kérdésnél elmondott első beszédembe bevettem az emlékeztetést ama nemzeti és közjogi momentumokra, melyek minket önöktől elválasztanak. Igenis, azokat a közjogi momentumokat, melyek az 1867-iki törvénybe is befoglalt vívmányok sérthetetlenségének a megvédései, a melyeket a függetlenségi párt kevesel, de azokon csorbát ejteni annál kevésbbé enged, — melyek tehát

olykor-olykor köztünk közös momentumok. Ezeket a közös momentumokat kiemeltem és a Ház elé állítottam, abban a pillanatban, mikor, a t. igazságügyi miniszter úr állítása és meséje szerint, a jobboldalnál kerestem czéljaim megvalósítását.

Ismét attól függ az egész, hogy az ember czél alatt mit ért. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Czéljaink megvalósítására — igaz — elfogadjuk az erőt, akár onnan, akár innen. Csakhogy azok a czélok nem egyéni czélok, csakhogy azok a czélok objektiv czélok, csakhogy azok a czélok elvek és eszmék megvalósítására indulnak *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* és ezt a szántszándékosan ráfogásokat keresőkön kívül minden elfogulatlan ember ismeri, a ki eljárásunkat objektiv szemekkel nézi; *(a jobboldalra mutat.)* ott is az elfogulatlan elemek, itt is: akkor is, mikor ellentétben vagyok önökkel, akkor is, mikor harmóniában vagyok akár önökkel, akár *(a szélső baloldalra mutat.)* önökkel t. uraim. *(Helyeslés balfelől.)*

A t. miniszter úr különös sulyt helyez annak ismételt bebizonyítására, hogy én és elvbarátaim semmiképp sem lehetünk hivatottak arra, hogy az 1867-iki kiegyezést képviseljük, hogy annak valódi szellemében való fentartását feladatunknak tekintsük. Szerinte, mi azt aláásni iparkodunk és ahhoz az őrhöz hasonlítunk, a ki az őrzésére bizott épület oszlopait megrázni törekszik.

E szerint, t. Ház, az 1867-iki kiegyezés hivatott védőit a túloldalon kell keresni. De vajjon kit? A t. igazságügyminiszter urat egyedül, vagy azt az egész pártot, melyhez ő most tartozik? Én azt sejtem, hogy az előbbenit és megmondom, miért? Mert ha azt a

pártot kellene az 1867-iki kiegyezés hivatott védőjének és magyarázójának tekintenem, akkor igen sajátságos eredményre jutnék. *(Halljuk! Halljuk!)*

Élénk emlékezetünkben van, hogy azokról a padokról, a véderő vita alkalmával, Tisza István képviselő úr hogyan magyarázta a hadügy közösségét, azt mondván, hogy hajlandó volna elvileg hozzájárulni a hadilétszám megállapításának állandóvá tételéhez; és élénk emlékezetünkben van, hogy erre az igen t. igazságügyminiszter úr azt mondta: Tisza István t. képviselő úr, bizonyosan szándéka ellenére, de az általa kifejtett eszmék tartalmánál fogva egy alapon áll és egy irány felé törekszik az osztrák czentralistákkal. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Élénk emlékezetünkben van, hogy ugyanakkor az igen t. igazságügyminiszter úr kifejtette az 1867-es alapon állóktól eddig hallott azt a legradikálisabb doktrinát, hogy az esetben, ha a monarkhia két állama közt a véderő-rendszer megállapítása tekintetében az egyezség létre nem jön: az ország e tekintetben teljes intézkedési szabadságát visszanyeri; és élénken emlékezünk, hogy, nem tudom, itt a képviselőházban-e, de az egész kormánypárti sajtóban, a melyet pedig a parlamentnek is igen tisztelt és tekintélyes férfiai vezetnek, rémület és szörnyűködés támadt az igen t. igazságügyminiszter úrnak, akkor csak képviselőnek, e theóriája felett és hogy azt a függetlenségi párthoz való nagy közeledésnek nyilvánították. *(Derültség a bal- és a szélső baloldalon.)*

Ha tehát a t. miniszter úr mostani pártját tekinti az 1867-iki alkotmány hivatott védőjének, akkor az a kérdés merül fel, hogy ama párt közjogi politikájának melyik szövege tehát az, a mely hiteles?

(Derültség és tetszés balfelől.) Vajjon az a felfogás-e, a melyet akkor Tisza István t. képviselő úr képviselt, a mely, a t. igazságügyminiszter úr szerint, az osztrák czentralisták felfogásával azonos; *(Derültség balfelől.)* vagy az a felfogás, a melyet a t. igazságügyminiszter úr képviselt és a mely ama párt egész sajtója szerint a függetlenségi párt álláspontjához hasonlit? *(Élénk tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Megvallom, t. Ház, nagyon nehezen tudok valamely alkotás hivatott képviselőjeül és közös védőjéül elismerni olyan politikai csoportot, a melynek a körében ülő férfiak egymást osztrák czentralizmussal és szélsőbalisággal vádolják, a nélkül, hogy a differenciákat egymás közt kiegyenlitették volna. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez a párt itt, ezeken a padokon, az 1867-iki művel szemben elfoglalt álláspontjának a magyarázatában mindig következetes volt: itt csak egy doktrina uralkodik, a mely, hogy jó, vagy rossz, alapos, vagy nem alapos-e, rátérek arra is, de legalább egységes; tudja mindenki, hogy mivel és kivel van dolga. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ha pedig a t. túloldalra tekintek, akkor az 1867-iki alkotmány valódi értelmének és rendelkezésének a magyarázatánál olyan bábeli zürzavarral találkozom; egymással annyira ellentétes elméleteket látok felállitva: hogy nem tudom, kire és mire és melyik felfogásra bizzam a 67-iki alkotmányt, midőn azt ama párt oltalmában látom. *(Tetszés balfelől.)*

De hát tegyük fel, — a mi a miniszter úr nyilatkozatának a legvalószinübb értelme — hogy személy szerint ő az 1867-iki kiegyezésnek az egyedüli

hivatalos magyarázója és fentartója. *(Derültség. Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)*

Én a t. igazságügyminiszter úrra addig, míg a képviselőház e padjain ült s a míg védte azokat a szigoru alkotmányjogi felfogásokat, melyeknek igen nagy részét tőle tanultam, igenis úgy tekintettem, mint alkotmányunk és közjogi önállóságunk egyik rendíthetetlen oszlopára; a miniszteriumba való belépését pedig örömmel üdvözöltem, mert azt hittem, ha ő ott van, a közjogi felfogás hamisíthatlanságának a szempontjából nyugodtak lehetünk. És, t. Ház, legkeservesebb csalódásaim egyike az volt, hogy ebben csalódtam.

Ennek az illusztrálására csak egyetlen egy mondatot vagyok bátor felolvasni, a t. igazságügyminiszter úrnak a konzuli bíráskodás felett folyt vitában elmondott utolsó beszédéből. Csak egyet, mert ebben az egyben akarja ő az 1867-iki alkotás egész jellegét, saját felfogása szerint, megmagyarázni. E passzus pedig így hangzik: „Az 1867-iki törvény egy bizonyos politikát is föltételez, a melynek nem csak az az alkateleme, hogy az abban megírt jogok és a benne szétválasztott körök épségben tartassanak. Ez igenis annak egyik lényeges alkateleme. De az az alapgondolat, mely a 67-iki törvényt létrehozta, az a politika, a mely azon épül, abban áll, hogy Magyarország államjogi kötelékben állván Ausztriával politikai okokból, érdekek találkozásánál fogva, és mert így mindkét állam java jobban elérhető, a találkozó érdekek fölött egyezkedhetünk: nem helyes és nincs szükség reá, egy mesterkélt elzárkózási politikát követni.“

Hát, t. Ház, hogy találkozó érdekek fölött egyezkedhetünk, az így általánosságban mondva kétségtelen igazság. Találkozó érdekeknél fogva egyezkedhetünk Franciaországtól kezdve Khináig minden állammal; de hogy az 1867-iki törvény alapján különösen egyezkedésre volnánk utalva Ausztriával olyan tárgyakra nézve is, a melyek a 67-iki törvényben nincsenek s hogy a 67-iki törvényből speciális szükségszerűsége vagy czélszerűsége következnék az Ausztriával való sűrűbb egyezkedésnek, mint a minő más államokkal szemben fennáll: állítom, hogy ez a doktrina, ez a felfogás Deák Ferencz álláspontjának és a 67-iki kiegyezésnek a legvakmerőbb meghamisítása. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A 67-iki alkotmány alapgondolata az, hogy megvannak ott jelölve, taxative felsorolva a közösügyek, fel vannak sorolva továbbá azok az ügyek, melyek nem közösek ugyan, de a melyekre nézve czélszerűségi okokból az Ausztriával való megegyezés megkisérlendő; de minden egyéb ügyre nézve Deák Ferencz konczepcziójának az alapja az volt — és ez a szellem az, a miért én a 67-iki kiegyezéshez ragaszkodni tudok — hogy Magyarország minden egyéb tekintetben más önálló nemzet normális helyzetébe jutott és hogy minden egyéb tekintetben semmivel sincs több oka, semmivel sincs több kényszerűsége, semmivel sincs több hivatottsága arra, hogy Ausztriával egyezkedjék, mint bármely más országgal. Az az elmélet, hogy abból, a mit a t. miniszter úr a szabatosságnak egy volt jogtanárhoz talán nem egészen méltó hiányával „államjogi“ köteléknek nevez, hogy abból a köte-

lékből folyjon holmi határozatlan, ködszerü, beláthatatlan sora az egyezkedéseknek, a melyekre utalva vagyunk Ausztriával, azért, mert a 67-iki törvények által körülírt kötelékben állunk vele: ennek az elméletnek a felállítása a nemzetet oly lejtőre viszi, a melyen, ha egyszer reá lépünk, megállás nincsen. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* És hiába hangoztatjuk azután ezzel szemben a jogi körülhatároltságok szigorú fentartását. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Mert, t. Ház, mi a jog? Hogyan fejlődik a jog? Hiszen a jogi tételek, a jogi korlátok, a jogszabályok nem születnek — azaz néha születnek az ürességből, igaz, de legalább helyes fejlődés mellett nem kell azoknak az ürességből születniök. Azok fejlődnek, kinőnek az életből. Az élet bizonyos érintkezést, összeköttetéseket, bizonyos társadalmi viszonyokat, bizonyos viszonylatokat hoz létre és mikor aztán annak a szüksége felmerül, akkor következik a jogalkotás, akkor a jogtudomány formákba önti és körülhatárolja azokat a viszonyokat. Ha mi azt a tételt állítjuk fel, hogy nemzetünk a fennálló 67-iki alapon utalva van arra, hogy Ausztriával mindsűrűbben és sűrűbben érintkezzék, sűrűbben más okoknál fogva, mint melyek minden egyéb nemzettel szemben fennállhatnak: akkor azután elő fognak állani, keletkezni fognak azok a tényleges összeköttetések, keletkezni fognak azok a tényleges összenövések, keletkezni fognak azok a jogilag nem közös, de tényleg közösökké vált viszonyok; és csak néhány lépés kell, hogy, nem mondom két, vagy három év mulva, de egynehány évtized mulva ezek az ekként kedélyesen egybeállított, tényleg közösökké vált viszonyok jogi-

lag is körülhatárolt közösügyekké legyenek; és akkor a t. igazságügyminiszter úr visszamehet a katedrára és hallgatóinak előadhatja az üres jogi fentartásokból álló uj corpus jurist, melyet ő fedezett fel és melynek a tartalmából a nemzet önálló életének, önálló fejlődésének minden kelléke elveszett. *(Élénk helyeslés, tetszés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Úgy van!)*

De a t. miniszter úr ujból szörnyüködik azon, hogy én egy alkalommal azoknak az ügyeknek, melyek a 67-iki törvény szerint valóban közösek, közös kezelését és ellátását a nemzet részéről hozott áldozatnak neveztem. Ezt a t. miniszter úr felhozza ellenem, mint gravament, azt mondván, hogy a ki így vélekedik a 67-iki kiegyezésről, az nincs hivatva annak a fentartására.

Hát, t. miniszter úr, én kifejtettem akkor nyomban, hogy nem vádolom Deák Ferenczet, mintha az azelőtt fennállott tényleges fejleményekkel szemben áldozatokat hozott volna; hanem hogy azért mindazokat, a mikre a t. miniszter úr hivatkozott, áldozatoknak kell tekinteni, ezt ismételten állitottam. És sokkal jobb ezt férfiasan bevallani, mint elpalástolni: *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* mert hogy nem volnának áldozatok, azt széles e hazában Magyarországon senki el nem hiszi. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Vagy, t. Ház, a ki találkozott egy szakasz debreczeni bakával, vagy nyalka huszárral és azokat hallja halb-rechts és halb-links szavakkal vezényeltetni; a ki az ország némely középületein német felirásokat lát — bár nem is mondható, hogy mindez az 1867-iki kiegyezés föltétlenül szük-

séges folyamánya — az vitathatja, a mint én is vitatom, hogy ezeket az állapotokat nem kell bolygatni; lehet az ész parancsoló szavára hivatkozni; lehet a néppel megértetni azokat a nagyobb érdekeket, melyek miatt ilyenekbe belenyugodni kell: de állítom, hogy a ki szívében és lelkében nem érzi, hogy ez áldozat, annak a nemzeti érzését én bámulom, de irígyelni nem tudom. *(Hosszantartó zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Állítom azt, hogy igazsággal, őszinteséggel és férfiassággal lehet minden, a körülmények által ránk parancsolt politikát megvédelmezni és ha az igaz bázison alapul, a nemzettel megértetni és elfogadtatni; és hogy az 1867-iki alkotmánynak sokkal jobb szolgálatot tesz az, a ki a nemzettel megértetni iparkodik, hogy a mi nem felel meg az ő keble és szíve aspiráczióinak, azt bizonyos viszonyokra való tekintettel fentartani és az ellenkező aspirácziót feláldozni szükséges, mint az, a ki azt akarja állítani, a mit el nem fogad senki sem itt, sem másutt, hogy t. i. ez az áldozat a mi ideálunk, hogy ez az áldozat a nemzet szíve óhajának megfelel. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon.)* És bizony, t. Ház, a ki a 67-iki kiegyezést folytonos egyezkedés lejtőjeként mutatja be; a ki azt, a mi benne a nemzet önállóságának kifejtéséből közössé lett, nem tekinti, mint szükséges áldozatot, de el akarja hitetni, hogy ez a nemzet szíve óhajának netovábbja; a ki tagadni akarja, hogy ez áldozat: az lehet igen ügyes politikus, az érhet el nagy sikert, emelkedhetik magas polczra, megnyerheti a maga számára a magasabb körök tetszését, de hogy az nemzeti politikát csinál, azt tagadom.

(Hosszantartó zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)

Már most önök talán nem fogják beismerni, de én azt hiszem, ebben az országban mindenki érteni fogja annak az elhatározásnak az okát, a horderejét és czélját, hogy annak a kormánypolitikának, melyről azt hittem egy ideig, hogy jobbra fordul, mikor láttam, hogy ez illuzió volt, kérlelhetlenül és kíméletlenül hadat üzentünk; érteni fogja mindenki, hogy mi e harczunk czéljainak és tárgyainak, e harczra való elszántságunknak egy oly név felvétele által akarunk kifejezést adni, mely semmi újat, csak eddigi törekvéseink összefoglalását tartalmazza; hogy ezt nem hiú hivalkodásból, hanem azért tesszük, hogy már a zászló kitűzése által is figyelmeztessük a nemzetet arra, miről van szó és milyen nagy tárgyak, milyen nagy értékek azok, melyekért a küzdelem foly. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* Azt hiszem, hogy azok az eszmék, melyeket képviseltünk évek óta és melyeket képviselünk ma, soha nagyobb veszélyben nem forogtak, mint éppen ma. *(Ellenmondás jobbfelől. Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Minél nagyobb ügyességgel, erővel, tudománynyal képviselték azokat a közjogi doktrinákat, melyeket egy szóval másoknak, mint aulikusoknak nevezni nem lehet, *(Élénk helyeslés balfelől.)* annál nagyobb a veszély, mely a közjog nemzeti felfogása ellen torlódik. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De a másik oldalon hasonló nagy veszély fenyeget. A 67-iki alkotmány két oszlopon nyugszik: az egyik a magyar állami önállóság fentartása; a másik a monarkhia, az ő felsége uralkodása alatt levő összes országok külbiztossága és a pragmatica sanctio

által körülirt összetartozósága. És csak akkor nyugszik biztos alapon ez az alkotmány, ha mind a két oszlop szilárd. Ha az egyik oszlopot, azt, a mely az állami önállóságot jelenti, megrongáljuk; ha abban hézagokat hagyunk; ha abból kövek hiányoznak; ha az roskadozik: roskataggá válik a másik is, mert az magában gyenge az alkotmány súlyát elbirni. Ez csak akkor lesz szilárd, ha a nemzetben meggyökeredzik az a tudat, hogy az, a mi a nemzetnek drága, a miről lemondani nem akar soha, éppúgy biztositva van, mint a hogy van a másik szempont. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

És, t. Ház, a belügyi reformok terén is hasonló, az eddiginél veszélyesebb helyzet áll fenn. Az előbbi kormány a mi törekvéseinkkel szemben a merev visszautasítás terére lépett, a stagnácziót képviselte. Ez elég baj volt és küzdeni kellett ellene. De sokkal nagyobb baj az, a mely most keletkezik, a midőn az eszméket értéktelen utánzatok alakjában látjuk megjelenni a nemzet előtt. Még az anyagi világban is gyakran igen nehéz az eredeti czikket az utánzattól megkülönböztetni; hát még az eszmék világában!

Ha egyoldalu, fonák értelemben, fonák irányzattal indul meg a reformtevékenység; ha a reform felé mozgató erőt, a reformban rejlő új eszmék varázsát oly épület emelésére használják fel, melyben minden inkább lakik, csak igazi reformátori szellem nem; melyben a köztudatba átment fogalmak, az egyes intézmények külsőségei más czélokra szolgálnak, mint a melyekre rendeltetve vannak; midőn a párturalom doktrinájának ujból való feléledését látjuk; midőn pil-

lanatnyilag beállt remények után a nemzet ismét csak azt látja maga előtt, hogy egy párt, melyet én — ez tán nem sértés — politikai társaságnak neveztem, saját hatalma fentartását önczélul proklamálja: *(Ellenmondás jobbról. Igaz! Úgy van! balról.)* akkor, t. Ház, beállt az igazi reformátori szellem valódi veszedelme; *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)* és itt van helye leginkább annak, akkor érkezett el legparancsolóbban annak az ideje, hogy a nemzetet e veszélyre figyelmeztessük és az eddiginél is erélyesebb küzdelemre hívjuk fel. *(Zajos helyeslés balfelől.)*

A miniszterelnök úr első programm-nyilatkozatában már gyanut ébresztett bennem e tétel és annak rögtön kifejezést is adtam. Rögtön azt mondtam, hogy bár az igért reformok egy része általánosságban helyeslésemmel találkozik, aggodalmat ébreszt bennem az, hogy a miniszterelnök úr ugyanabban a beszédjében a szabadelvü párt fentartását politikai czélként tüzte ki. De a párturalmi szellem e megújulására mutat számos jelenség. Mikor a közigazgatási reform fölött a vita megindult, mikor a harcz kezdetén voltunk, mire való volt annak kihívó kürtölése, hogy ez a mü kizárólag ama párt müve legyen? *(Élénk helyeslés balfelől.)* És vajjon mikor hirdették onnét a szent háborút? Mikor állott fel a t. igazságügyminiszter úr, hogy ékes szavának harsonájával az egész tábort nemcsak védelemre, de támadásra is szólitsa? Talán akkor, mikor a reform megindult, mikor keresztül kellett volna küzdeni az eszmét? Nem! Most, mikor az eszme megbukott, mikor a párturalom ellen van intézve a támadás. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Most harczra hivatik az egész tábor és az egész nép-

felkelés; most megjelennek azok a miniszter urak, kiket az eszmék harczának idejében nem láttunk. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

És ki ellen hívják fel harczra azt az egész tábort? Talán ama t. szomszédaink ellen, kik reform-törekvéseiknek elkeseredett és, a mint tapasztalták, igen veszedelmes ellenségei? *(Zajos tetszés balfelől.)* Nem! Megkezdődtek már azzal a párttal szemben a hízelkedés ama sziréni hangjai, *(Úgy van! balfelől. Élénk ellenmondás jobbfelől.)* melyeket arról az oldalról mindig hangoztatnak és melyekkel a t. igazságügyminiszter úr utolsó beszédében mindenféleképen iparkodott nekik kedvezni és őket a mi gonoszságainktól valahogy megóvni. *(Élénk derültség balfelől.)* Nekünk, nekünk szól ez a hadüzenet. Nagyon jól értettük, elébe állunk, fel is vesszük a keztyüt. *(Zajos helyeslés balfelől.)* De jellemző arra a politikai szellemre, mely itt uralkodik, hogy nem az eszmék kiküzdésének a pillanatában, hanem a fenyegetett párturalom perczében szólal meg a harczi riadó *(Élénk tetszés balfelől.)* és nem az ott vallott eszmék kérlelhetetlen ellenségei ellen, hanem azok ellen, a kikről a t. miniszter úr maga is azt gondolta, hogy az elvek és reform-épitkezések terén talán lehet velök találkozni, de a kikkel a hatalmi politika terén találkozni nem lehet, kiket ezért megsemmisíteni, kiket az útból kimozdítani kell. *(Zajos helyeslés és tetszés balfelől.)*

T. Ház! Valamint a közjogi alapon, ez alap igazi nemzeti tartalmának a megvalósítása és megmentése terén, a reform-tevékenység alapján az utánzatokkal szemben az igazi reformgondolat épségbentartását és megmentését akarjuk: épúgy a parlamenti

és alkotmányos élet terén ama párturalmi Caezarizmus helyébe, mely egész alkotmányunkat megsemmisíti, a nemzet szabad akaratának nyilvánulását akarjuk tenni. *(Zajos helyeslés balfelől.)*

E törekvések arra valók, hogy felébreszszék a nemzetben szunnyadó őserőket. Önökért is küzdünk, t. uraim, ott a túloldalon, *(Mozgás jobbfelől.)* sokakért önök közül, mert felteszem, hogy az önök soraiban is vannak olyanok, a kik e küzdelemtől csak jót várhatnak. De hát legyen ez így, vagy amúgy, küzdünk a nemzet felszabadításáért, a nemzeti akarat szabad nyilvánításáért. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Igen, t. Ház, politikánk egész szellemének a megváltoztatásáról van szó. Mert, a mint boldogult Grünwald Béla t. barátom a belügyminiszterium közigazgatási politikáját akként jelemezte, hogy a belügyminiszterium nem más, mint egy óriási szolgabirói hivatal: ugyanígy a mi parlamenti életünket akként lehet jellemezni, hogy a mi alkotmányos parlamentáris életünk nem más, mint egy nagyra kiterjedt vármegyei klikk-uralom. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ebből az egész kormányzatot, az egész nemzetet meggyöngitő, megmételyező helyzetből az utat meg kell találni a felé az állapot felé, midőn nem a párthoz való tartozás, nem a párturalom előtt való meghajolás, hanem a független jellem, a tehetség és a munka adják a jogczímet a boldogulásra. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ennek a nagy nemzeti átalakulásnak, a nemzet erkölcsi élete meggyógyulásának, megedződésének állja utját az a megrögzött párturalom, melyet epigonok vezetése alatt fentartani és folytatni akarnak. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* De éppen az a körül-

mény, hogy epigonok vezetése alá jutott a helyzet, hogy ily hosszu epocha, mint a minő az a politikai epocha volt, mely a volt miniszterelnök úrtól veszi nevét, egyszerre meg nem szünhet; hogy ez ragaszkodik ahhoz az uralomhoz, a melyet oly sokáig birt; hogy kísérletet kísérlet után fog tenni ez uralom kizárólagosságának a megtartására: éppen e tudat bátorít minket arra, hogy egy első, hogy talán egy második kísérlettel könnyebben, rövidebben fogunk elbánni, könnyebben és rövidebben fogunk végezni, mint tudtunk boldogulni akkor, a mikor e párt egész erejében állott velünk szemben. *(Élénk helyeslés baloldalon.)*

T. Ház! Ezek a törekvések adják meg a jogczímet a mi küzdelmeinknek; ezek a törekvések szolgáltatják az erőt, a mely sem szívünkben, sem lelkünkben, sem értelmünkben megfogyni nem fog. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Mert ez az erő a kötelességtudat. A mint Beöthy Ákos t. barátom igen szépen mondotta, a siker kivívásáért nem állhatunk jót, egyről azonban jót állhatunk: s ez az, hogy az elvtagadás, a politikai erkölcsök elsatnyulásának az az árja, mely nagyra nőtt és nőni akar az országban, e padokon, a mi lábainknál meg fog állani és minket nem fog magával sodorni soha. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Nem fogadom el az első szakaszt. *(Zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon. Meg-megújuló éljenzés a baloldalon.)*

IV.

— 1891. október 20. —

Tisztelt képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Az idő ugyan előre haladt, de azoknak az észrevételeknek a megtételére, a melyekre magamat az imént elhangzott beszéd után kötelezettnek érzem, elég lesz az az idő, mely az ülések rendes tartamából még fenmaradt.

Kénytelen vagyok először is az igen t. igazságügyminiszter némely históriai tételét helyreigazítani. Az igen tisztelt igazságügyminiszter úr ugyanis újból birálat tárgyává teszi a közigazgatási javaslat körül általam követett magatartást. Nem akarok arról szólni, hogy ama kathegorikus kijelentések után, melyeket nemcsak akkor, hanem most újból is tettem, azt a „növekedő befolyást", ezt az általa valóban agyonnyargalt kifejezést, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* abban az általa is alantjárónak elismert értelemben nem lehet venni; hogy a midőn minden kijelentésem, minden beszédem, minden nyilatkozataim azt az értelmezést kizárták, akkor az ő részéről a folytonos czélozgatás erre az általam kizárt értelmezésre talán a politikai vitatkozásokban szükséges loyalitás törvényeivel ellenkezik. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

(Horánszky Nándor: Több mint illoyalitás!)

Mert vagy elhiszi nekem a t. miniszter úr, hogy én a „befolyás" kifejezésnek valóban azt az értelmet tulajdonítottam, melyet én ennek a szónak adtam,

vagy nem hiszi el. Ha nem hiszi el, mondja meg nyiltan és határozottan *(Élénk helyeslés balfelől.)* s akkor azután, t. Ház, bátran a közvéleményre és az országra fogom bizni, hogy, állitással állitás szembe helyeztetvén, kinek akar hitelt adni: neki-e vagy nekem? Nekem-e, a ki önmagam tényéről beszélek, a ki tehát saját tényeimnek egyedül hiteles magyarázója vagyok, vagy neki, a ki ebben az esetben az alaptalan gyanusitás és ráfogás terére lép. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ha pedig elhiszi, hogy a befolyás kifejezését valóban és őszintén abban az értelemben vettem, a melyben azt tegnap újolag megmagyaráztam: akkor ne méltóztassék, nagyobb hatás és derültség előidézése kedvéért, beszéde egész folyamán homályosan oly czélzásokat tenni, melyek arra mutatnak, hogy ő azért annak a befolyás szónak mégis azt a másik jelentőségét, a hatalomban való osztozkodás értelmét tulajdonítja.

A t. miniszter úr eljárásának a további birálgatásába nem bocsátkozom, de egy tárgyat fel akarok hozni, melyről minapi beszédemben említést sem tettem, melyre azonban vissza kell térnem, minthogy az igazságügyminiszter úr, úgy látszik, ennek a tárgynak különös fontosságot tulajdonít és arra a mai ülés folyamán is visszatért. *(Halljuk!)*

A t. miniszter úr ugyanis azt kérdi: miként jöhettem én a lefolyt közigazgatási vita folyamán a kormány hivatottsága iránt oly teljesen ellenkező meggyőződésre, azzal a meggyőződésemmel szemben, melyet a vita megindulásakor tapasztalt? *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A vita egész folyamában, még az utolsó beszéd alatt is.)*

Erre is megfelelek. Mondom, a miniszter úr azt kérdi, miként történt az, hogy én a kormányt a javaslat benyujtásakor a reform iniciálására és keresztülvitelére képesnek tartottam, hogy reform-akciójától jót vártam és csak a vita végszakában, mikor az egész akicó az ismert kétszakaszos törvényjavaslattá zsugorodott össze, csak akkor nyiványítottam azt, hogy én a kormányt hivatottnak, képesnek, de még a kellő komoly akarattal ellátottnak sem tartom. S igen elmésen veti közbe a t. miniszter úr, hogy azok a tanácsok, melyekkel időközben a kormánynak szolgáltam, engem ily nézetváltoztatásra nem jogosítanak fel. Mert hiszen mit tanácsoltam én, a miniszter úr szerint, a t. kormánynak a hosszúra nyúlt vita által nehézzé vált helyzetben? Egyszerüen azt, hogy tegyük át a vita folytatását az őszi időre; és valóban nevetséges volt — a t. igazságügyminiszter úr szavai szerint — várni és remélni, hogy ez az egyszerü tény, ha a tanácskozás folytatását őszi időre teszik át, megszünteti, el fogja háritni azokat az akadályokat, a melyek a törvényjavaslat magában való elfogadásának az útjában állottak. Itt ismét, a t. igazságügyminiszter úr gyakori távolléte miatt, nem csodálkozom azon, habár, gondolom, abban az ülésben épp jelen volt a t. miniszter úr, a mikor a napirend megállapitásáról volt szó, hogy ebben is az igazságügyminiszter urat cserben hagyta az emlékezete. Mert akkori felszólalásom leglényegesebb részét kihagyta. Én ugyanis akkor pártoltam Prónay Dezső báró t. képviselőtársamnak azt az indítványát hogy, a Ház a szokásos nyári szünidőre széjjelmenvén, a vita folytatása az őszi időre maradjon; de hozzátettem, hogy

ez a halasztás magában véve nem elegendő arra, hogy a törvényjavaslat sikerét biztosítsa. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A mint ki emeltem, a kormány meggyőződhetett a vita egész lefolyásából, hogy álláspontjának egyik gyengesége nemcsak az úgynevezett biztosítékokra vonatkozó előterjesztéseinek, de nyilatkozatainak is a hézagosságából ered; különösen pedig abból, hogy a fegyelmi törvénynek ezzel egyidejűleg való beterjesztését és törvényerőre emelését nem akarja megígérni. Én, bízván — a mi felett a t. igazságügyi miniszter úr most elménczkedik — a dolgok egészséges fejlődésében, elálltam a vita elején attól a követelménytől, hogy a kormány a fegyelmi törvény tartalmát is elénk terjeszsze, legalább annyira részletezve, a mennyire az a közigazgatási bíráskodásra vonatkozólag történt; de íme a vita lefolyása meggyőzhette a kormányt arról, hogy az ekként csonkán maradt előterjesztésnek nincs az az erkölcsi meggyőző ereje, mely a kormányt arra képesítse, hogy a nagy akadályokkal szembeszállhasson, vagy legalább — mert a siker biztosítását senki magára nem vállalhatja — neki a küzdelem későbbi folytatására a legkedvezőbb helyzetet biztosítsa. *(Helyeslés balfelől.)* Ebben az értelemben felkértem a kormányt, hogy az őszi ülésszak megkezdéséig a fegyelmi törvényjavaslatot is terjeszsze a Ház elé és ennek az erkölcsi hatásától vártam azt, hogy az ellenkezés szenvedélye és elkeseredettsége alászáll; hogy mi, a kik a reformot akarjuk, erkölcsi poziciónkban emelkedni fogunk, ha semmi mulasztást nem követünk el. *(Úgy van! baloldalon.)*

Akkori tanácsomnak ezt az igen lényeges alkatrészét az igen t. miniszter úr elfelejtette. És most

menjünk tovább. *(Halljuk! Halljuk!)* Én belenyugodhattam abba, hogy a fegyelmi törvény egyidejü előterjesztését a kormány mellőzze, akkor, mikor gyakorlati feladatként állt előttünk a közigazgatási reformnak minél hamarább való megvalósítása, mikor a kormány arra hivatkozhatott, hogy nem akarja a gyakorlati eredményt koczkáztatni az előterjesztések komplikálásával, szaporítva ama törvényjavaslatok számát, a melyeket egyszerre akar keresztülvinni. Én e gyakorlati érv előtt meghajolhattam, jóllehet már akkor is figyelmeztettem a kormányt a bizottságban, hogy, azt hiszem, nem helyes úton jár, mert ez által annyi erkölcsi erőt ejt el és annyitól fosztja meg magát, a mennyit semmi időnyerés nem hoz helyre. De később, midőn a tapasztalás megmutatta, hogy igazam volt, midőn a tapasztalás több, a túloldalról történt nyilatkozat szerint is, azt engedte sejtetni, hogy különösen a fegyelmi törvény elő nem terjesztése, meg nem igérése csakugyan gyengítette a kormány pozicióját a reform-művel szemben; *(Élénk helyeslés balfelől.)* mikor ily tapasztalás után sem akarta a kormány a fegyelmi törvényt előterjeszteni: akkor jogos volt az a következtetésem, hogy a reform e részénél, melyet én a közszabadság szempontjából kardinális fontosságúnak tartok, nemcsak halasztással, hanem határozott nem-akarással állunk szemben. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* E meggyőződésem még megerősödött akkor, midőn végül egy oly kétszakaszos törvényjavaslatról volt szó, mely egyáltalában semmiféle, rövid idő alatt, ezen az országgyülésen megoldandó gyakorlati politikát nem tartalmazott, hanem csak elvi kijelentéseket foglalt

magában; mikor a kormány által amúgy is elismert és elfogadott tény volt, hogy ezen az országgyűlésen a közigazgatási reformmal többé nem boldogulhat s hogy ezt tehát későbbi időre kell halasztani. Midőn aztán a tárgyalás ökonomiájának a szempontjai nem jöhettek tovább tekintetbe; midőn tisztán egy kielégítő elvi álláspont megjelöléséről volt szó és a mikor, figyelmeztetésem ellénére, az egyszerü elvi felsorolásokból is kihagyták a fegyelmi törvény megalkotását, a nélkül, hogy bármi gyakorlati szempontra hivatkozhattak volna a kihagyás igazolásául: ez az utolsó tapasztalás megerősítette bennem azt az impressziót, melyet a kormány előbbeni vonakodásából kellett merítenem, hogy a fegyelmi törvényt egyszerüen azért nem helyezi kilátásba, mert azt legalább hosszu időn át megalkotni nem akarja. Akkor, t. Ház, világossá vált előttem, hogy sokkal nagyobb ellentét van az én felfogásaim és a t. kormány felfogásai közt, mint a minőt a tárgyalások megkezdésekor s annak az első stádiumában tapasztaltam. *(Nagy mozgás jobbfelől.)*

Egyáltalában sajátságosan érint engem a közigazgatási reform kísérletének a t. kormány padjairól történő ez a tárgyalása. Ma a t. pénzügyminiszter úr beállott harmadiknak ama mulatságos tapasztalatok szerzői közé, kiket a miniszteri padokon tisztelhetek e vita folyamán. A t. pénzügyminiszter úr ugyanis mindenáron vissza akarja nekem adni az előrelátás hiányának azt a vádját, melylyel én a kormányt illettem és be akarja bizonyitani, hogy én is politikai előrelátás hiányában szenvedek. Ámde mivel akarja ezt bebizonyitani a t. pénzügyminiszter úr? *(Halljuk! Halljuk!)* Azzal, hogy én az általuk benyujtott javas-

latot és reformakciójukat támogattam. *(Derültség balfelől.)* Azt mondja a miniszter úr: az úr azt hitte rólunk, hogy komoly reformot akarunk, az úr azt hitte, hogy mi objektiv téren mozgunk s azt hitte rólunk, hogy mi minden közreműködést szivesen akceptálunk és hatalomféltésből semmit vissza nem utasítunk. *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Lám, az úrban mennyire hiányzik az előrelátás, mennyire csalódott, mert mi bizony nem vagyunk okjektivek, nem fogadunk szivesen olyan támogatást, melytől az idők folyamán talán hatalmi érdekeink megcsorbitását várhatnók. *(Zajos derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Hát, t. Ház, hogy valaki mást diadalmasan vádoljon az előrelátás hiányával azért, mert az őt jobbnak tartotta, mint a minőnek tényleg bizonyult, ez a legsajátságosabb dolog. *(Úgy van! a bal- és szélsőbalon.) Wekerle Sándor pénzügyminiszter:* Nagyon megmeglehetnek szorulva, hogy ilyet mondanak. *(Zaj.)*

Azt mondja a t. pénzügyminiszter úr, nagyon meglehetünk szorulva, hogy ilyesmin nevetünk. *Wekerle Sándor pénzügyminiszter:* Hogy ilyet mondanak! *(Halljuk! Halljuk!)*

De, t. pénzügyminiszter úr, mily fokig lehetnek megszorulva azok, kik az előrelátás hiányát valakire ráfogják s csak arra tudnak diadalmasan hivatkozni, hogy ők nem olyan jók, nem olyan kiválók, nem olyan objektivek, nem olyan jelesek, mint a minőknek tévesen tartották! *(Élénk derültség. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Egyebekben — ámbár megvallom, igen hálás tér volna — nem követem lépésről-lépésre az igen t.

igazságügyminiszter úr okoskodásainak az összességét; nem követem különösen azt a, szerintem, nem éppen sikerült kisérletét, a melyben bebizonyítani kívánta, hogy eljárása a közigazgatási vita alkalmából, a parlamenti szolidaritás és a reformért való lelkesedés követelményeinek teljesen megfelel. Kár erről okoskodni. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Hiszen tudjuk mindnyájan, hogy Szilágyi Dezső igen t. igazságügyminiszter úr, a Ház legnagyobb dialektikusa, neki tehát mindig sikerül addig, a míg beszél, bármely elméletet vagy tényt elfogadhatónak feltüntetni: de azután elmulnak az ő dialektikai mesterfogásainak pillanatnyilag kápráztató eredményei *(Mozgás jobbfelől.)* és az emberek másnap, ha visszagondolnak, nem is igen tudják emlékezetükbe visszaidézni az ő körmönfont, mesterséges okoskodásának a tartalmát, a melylyel ideig-óráig tudott mulattatni. *(Úgy van! balfelől. Mozgás jobbról.)* És előáll ismét a rideg tények hatalma. Ezek pedig azt mondják, hogy a nagy reform megvédésekor, melyet a t. igazságügyminiszter úr vitt oda s a melynek a megvédésénél hatalmas szónoklatára oly nagy szükség volt, a t. igazságügyminiszter úr visszavonult. *(Úgy van! balfelől.)*

Ez a tény marad a dialektikai szappanbuborékok eloszlása után is, a mely szappanbuborékok az enyémtől csak azzal különböznek, hogy azoknak még újjal való érintésére sincs szükségök, hogy szétpattanjanak. *(Derültség és taps a baloldalon.)*

Ezek után áttérek arra, a mi az igen t. igazságügyminiszter úr beszédének a legkomolyabb része és a köztünk való kontorverziának, gondolom, az országra és közönségre nézve legérdekesebb, mondhatnám, egye-

dül érdekes része, mert itt nem személyünkről, nem önigazolásunkról — sem az övéről, sem az enyémről — hanem a nagy elvi álláspontok megvitatásáról, közjogi alaptörvénynek magyarázatáról van szó. *(Halljuk! Halljuk!)* Röviden foglalkozni kívánok tehát azokkal a kijelentésekkel, melyeket a t. igazságügyminiszter úr az 1867-iki kiegyezés értelmezéséről és szelleméről tett, kapcsolatba hozva azokat azzal a váddal, melyet ebből az alkalomból ellenem formulázott és a mely odáig ment, hogy az igen t. igazságügyminiszter úr az én politikámat egyenesen a 67-ki alappal való szédelgésnek volt szíves nevezni. Nem ütközöm meg, t. Ház, ezeken a szavakon. A szó erős, de teljesen parlamentáris és teljesen megengedett. Ezt előrebocsátom, nehogy a t. igazságügyminiszter úr is megütközzék azon, ha ezentúl én is, a mindig követendő, szabályszerű illedelem korlátai közt az erősebb támadás terére bátorkodom átlépni. *(Tetszés a baloldalon. Mozgás jobbfelől.)*

Bocsásson meg a t. igazságügyminiszter úr, de ma egy kicsit elmagyarázta azt a nyilatkozatot, a melyet a konzuli bíráskodásról folyt vitában tartott beszédéből tegnap felolvastam és ma ő is felolvasott. *(Úgy van! balfelől.)* A t. igazságügyminiszter úr most, midőn én őt azzal vádolom, hogy az 1867-iki kiegyezésből nemcsak a közösügyeket és bizonyos egyetértéssel intézendő ügyek törvénybe foglalását, hanem az egyezkedési politikára való utalást akar kiolvasni, oda magyarázza akkor elmondott szavait, mintha ő az alatt az egyezkedési politika alatt egyebet nem értett volna, mint utalást arra a, gondolom, szám szerint öt, igen kardinális fontosságu ügyre, melyről az

1867: XII. t.-cz. azt mondja, hogy ezek ugyan a pragmatica sanctio értelmében nem közösek, hanem a közös érdekek találkozása alapján közös egyetértéssel oldandók meg, ha lehet; szóval, hogy ezekben a közös egyetértés megpróbálandó.

Nos hát, t. Ház, ha a miniszter úr akkori nyilatkozatának csak ez lett volna a tartalma és súlya, köztünk e részben nem volna különbség. Hisz' igen világosan szól az a törvény, mely az ügyeket megjelöli és ahhoz sem magyarázat, sem félremagyarázás nem fér. A törvény megjelöli taxative a közösügyeket és megjelöli taxative azokat az ügyeket is, melyekre nézve egyetértőleg történő megoldást kell megkísérleni. De a t. miniszter úr nyilatkozata egész általánosságban hangzott és én örülni fogok, ha ő azt abban az értelemben, melyet annak ma akar tulajdonítani, rektifikálja és megszorítja. A miniszter úr nyilatkozata a törvényben foglaltakon kívül — mert hisz a törvényben foglaltak jogszabályt képeznek és nem politikát, — arra utalt, hogy egész politika van abban, hogy mi ama kapcsolat révén, melyet a kiegyezés köztünk és Ausztria között nem létesített, hanem definiált, egyezkedhetünk; hogy ez alapon épül az egyezkedési politika. Ez a határozatlanság, ez a homályban, ködben úszó sorozata az egyezkedéseknek, ez a gondolat, a mely a kiegyezésben nincs benn s a melyet a miniszter úr ama nyilatkozata, ha azt meg nem szoritja, bele akar magyarázni, mintha mi a törvényben felsoroltakon kívül Ausztriával szemben kötöttebb helyzetben volnánk, mint a világ bármely országa: ez a felfogás volt az, a melyet visszautasítottam. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

A t. miniszter úr azonban főleg azon ütközik meg, ismételten, hogy én bizonyos ügyeknek a nemzet független elintézésének köréből közös elintézés körébe való áthelyezését, áldozatnak tekintem. De a miniszter úr fejtegetései rám nem gyakorolták azt a benyomást, hogy abból, a mit a konzuli bíráskodásról szóló törvényjavaslatnál elmondottam és abból, a mit tegnap ismételtem, akár egy szót visszavonni, akár annak egy betűjét módosítani hajlandó lennék. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Az igen t. miniszter úr nagy pathosszal és nagy ékesszólással azt mondja, hogy az ily nyilatkozatok, a melyek azt, a mi az erő forrása erre a nemzetre, a pragmatica szanctióból folyó, 1867-ben körülírt kötelékét áldozatként, fájó érzést fentartó áldozatként állítják oda: hogy éppen az ilyen nyilatkozatok ébresztik a nemzetben ezt a fájó érzést és az ellenszenvet a fennálló intézmények ellen és ez által előkészítik azt a talajt, a melyről azok ellen a romboló kéz nyúlhat. Ugy-e, jól fejeztem ki a t. miniszter úr gondolatát? Erre válaszom ismét csak az, hogy akárminő czélt tűzünk ki magunk elé, akárminő intézmények fentartása körül óhajtjuk sorakoztatni a nemzetet, az út, mely arra vezet, nem az, hogy eltagadni iparkodjunk, a mit eltagadni nem lehet, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* a minek eltagadására a nemzet határozott visszautasítása felelne, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* a mely visszautasítás annál veszedelmesebb, minél kevésbé jutna nyilvánosságra és nyilt kifejezésre, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* minél lappangóbb volna annak az érzete, hanem az igazság őszinte beismerése és az igazságnak csak az

igazság argumentumaival való támogatása. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Nem azzal fogom én megnyerni a nemzetet a 67-es intézmények támogatására és fentartására, ha el akarom hitetni vele annak az ellenkezőjét, a mi minden magyar ember öntudatában lappang, hanem azzal, ha megmondom az igazat; ha megmondom neki azt, a mit a t. miniszter úr ma mondott, hogy az a kapcsolat a maga egészében a nemzetre nézve az erőnek, a fennállásnak, a biztosságnak a forrása, hogy az tehát fentartandó; hogy azokhoz a formákhoz sem kell könnyelmüen nyúlni, mely formákba az évszázados közjogi viszályok után öntetett; de ha egyúttal azokat az érzelmi momentumokat is, a melyekről, mint igen sok magánembernek élete legfontosabb fázisaiban, mint majdnem minden nemzetnek történelme döntő pillanataiban s így a magyar nemzetnek is le kellett mondania, ha ezeket az érzelmi motivumokat nem eltagadni, nem elpalástolni, nem eldisputálni igyekszünk, hanem férfiasan elismerjük és azokkal szemben az értelmi motivumok fölényét, a nyugodt akaratot és elhatározást állítjuk. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

És, t. Ház, ha valamely eljárás megérdemli a 67-iki kiegyezéssel való szédelgés nevét, éppen az az eljárás az, melyet a t. igazságügyminiszter úr követ. Mert a t. miniszter úr, úgy látszik, nincsen teljesen tisztában a szédelgés fogalmával. Én azt gondolom, hogy szédelgés az, ha valaki annak az ellenkezőjét állítja, a mi tényleg megvan; ha azt, a mi van, elpalástolni iparkodik bizonyos politikai czélok elérése végett. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Én tehát azt polí-

tikai szédelgésnek tartom, ha, nem tudom, micsoda politikai célokból, elpalástoljuk azt, hogy a mi lemondás, az csakugyan lemondás; ha nem arra az egyenes útra lépünk, hogy ezt beismerjük, de egyuttal a lemondás szükségességének az okait a nemzet előtt meggyőzőleg kifejtjük. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Politikai szédelgésnek tartom például azt, ha egy miniszter magát a nagy reformok miniszteréként tünteti fel *(Élénk tetszés és derültség balfelől.)* és pozsonyi levelében a pártokat összműködésre hívja fel s mihelyt ez a felhívás nem biztosította neki azt a hatalmi állást a kabinetben, melyet az általunk nyujtott és általa szívesen el is fogadott kiváltságos helyzet alapján elérni remélt: akkor egyszerre a szabadelvü párt szolidaritási eszményének a karjaiba veti magát és egyszerre inparlamentárisnak akarja nyilvánítani azokat az eljárási módokat, a melyeket addig, míg növekedő súlyának befolyását ezen az úton remélte elérhetni, a parlamentárizmus igaz alapelveinek kiegészítő részeként hirdetett. *(Élénk helyeslés és zajos tetszés balfelől.)* Politikai szédelgésnek nevezem azt, ha egy miniszter mindenféle alkalommal az általa részben eltürt, részint utólagos párt-állásfoglalása és állása által szentesített, részint pedig kezdeményezett lemondásokat az 1867-ben is biztosított nemzeti jogok integritásáról, — ha ezt az egyezkedési politikát, a mely a nemzet önálló életének mindig több és több momentumát akarja önálló intézkedési jogköréből kivonni; ha ezt a gyenge, alkudozó politikát a nemzeti erő nyilvánulásaként, a nemzeti önbizalom jeleként akarja föltüntetni. *(Zajos tetszés és éljenzés a baloldalon.)*

Politikai szédelgésnek tekintem én azt, t. Ház, ha egy miniszter, mint a legmagasztosabb liberális eszméknek, mint különösen a bírói függetlenség eszméjének a képviselője lép a kabinetbe *(Derültség balfelől.)* és azután — a mint azt ő tegnap is bevallotta — a honvédelmi miniszter úrnak egy billet doux-ja elég arra, hogy őt egy bírónak adandó intésre rábirja. *(Zajos tetszés. Úgy van! a balfelől.)*

És, t. Ház, valamint az ilyen politikai műkifejezések, mint a minő a szédelgés, néha veszedelmesek a mondóra is, mert kétélű fegyverek: úgy a parabolákban is, bármily fényesek és szépek is legyenek azok, rejlik néha hasonló veszély.

A t. miniszter úr beszéde befejezéseként — és engedje meg, hogy én őt e tekintetben kövessem — igen mulattató és tanulságos adomát mondott el, a melyet Macaulaytól kölcsönzött. Beszélt arról a kétes megjelenésü gyanus alakról — eleinte azt hittem, hogy ezzel rám céloz, de köszönettel tartozom neki, hogy az aranyműves személyében célzott rám — beszélt arról az aranyművesről, a ki midőn gyanus eredetű nemes fémtárgyakat hoznak neki, a melyek rá azt a benyomást teszik, hogy lopott egyházi vagyonból származnak, korántsem nyúl azokhoz saját kezével, hanem fogóval veszi kezébe, beolvasztja és miután beolvasztotta, azt mondja segédeinek: No lám! nem nyúltam egyházi vagyonhoz és mégis megkaptam azt a polgári nyereséget, a melyet ezen az úton el lehet érni. Azt mondja a t. miniszter úr: ez az aranyműves a parabolában engem mutat be az ő szemei előtt. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter:* Okoskodását! *(Élénk derültség.)*

A miniszter úr közbeszól, hogy az nem én vagyok, hanem az okoskodásom. Itt azonban köztünk egy kis különbség van, mert én okoskodásommal egy és ugyanaz vagyok, *(Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.)* én azonosítom magamat okoskodásommal, *(Nagy tetszés, derültség és taps a bal- és szélsőbalon.)* de megengedem, a t. miniszter úr egyik kiváló tulajdonsága az, hogy ő nem mindig szokta magát azonosítani az okoskodásával, *(Zajos tetszés és taps balfelől.)* valamint legyen szíves nekem elhinni, hogy midőn azokban az okoskodásokban gyönyörködünk, nem mindig a bennük rejlő belső erőt bámuljuk annyira, mint inkább a nagy atlétát, a nagy gladiátort, a nagy bűvészt, a ki papièr-maché golyókat emel és el akarja hitetni a közönséggel, hogy nem tudom hány száz kilós súlyokkal dobálódzik. *(Élénk derültség és tetszés a bal- és szélsőbalon.)*

T. képviselőház! Én volnék tehát az az aranyműves, a ki a függetlenségi eszméket megveszi, fogóval megfogja, úgy, hogy tehát nem is nyúlok hozzájok, de azért beolvasztom, hogy a polgári nyereség is meglegyen.

Én, t. Ház, megvallom, hogy a példabeszédnek ez aranyművese alatt az igen t. miniszter urat képzelem magamnak. *(Halljuk! Halljuk!)* Minthogy beolvasztásról van szó, hát ő azokat a beolvasztási tendenciákat: a kiegyezés által biztosított önállóság és nemzeti függetlenség megnyirbálásának a tendenciáit, a mind nagyobb mértékben haladó közösség *(Igaz! Igaz! a bal- és a szélsőbalon.)* és az önálló államiság mind nagyobb mértékben hanyatló tendenciáinak ezeket a valóban beolvasztó eszméit nem veszi a ke-

zébe, *(Élénk tetszés balfelől.)* hanem, mint előbb láttuk, az ő egyéniségétől különálló és azzal szolidaritásba nem hozható dialektikájának fogójával nyúl csak hozzájuk *(Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.)* és akkor aztán azt mondja nekünk: „Én nem nyúltam egyházi vagyonhoz, nem nyúltam az ország jogaihoz, nem vettem ezekből a szent kincsekből a kezembe semmit, csak fogóval nyúltam hozzájok, *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* csak beolvasztottam; megmaradt a közjogi felfogásom integritása és megvan az a polgári nyereség is, mely ily eljárásból a mi viszonyaink közt kinek-kinek politikai boldogulására sokkal biztosabban vezet, mint az a, megvallom, együgyü eljárás, mely olyan eszmékhez, a melyeket kezébe nem vehet, a melyekhez izoláló fogó kell, egyáltalán hozzá nem nyúl. *(Hosszantartó élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezek voltak azok, melyeket a miniszter úr megjegyzéseire viszonválaszul elmondani kívántam. Magától értetődik, hogy a javaslat utolsó szakaszát sem fogadom el. *(Élénk hosszantartó helyeslés, tetszés és éljenzés a baloldalon.)*

SZÓZAT A MAGYAR NEMZETHEZ.

(A nemzeti párt programmja.)

A nemzeti párt 1892. január 5-én tartott értekezletén olvasta föl Apponyi e szózatot, melyet a párt egész terjedelmében magáévá tett s melyet a párt tagjai a téli választások alkalmával megküldöttek a választóknak.

Az országgyűlés feloszlatása ténynyé vált. Küszöbön állanak a képviselőválasztások. Kezdődik a nagy alkotmányos harcz, melyben egyetlen fegyverünk, az egyetlen, melylyel bárminő körülmények közt élni akarunk, eszméink előadása és érvekkel támogatása. Ezeknek a vázlatával lépünk most a közönség elé.

Pártunk a „nemzeti párt“ nevet vette föl, mert ez a név fejezi ki legjobban törekvéseink lényegét. Nemzeti politika volt a mi hitvallásunk a multban és az lesz a jövőben is. A kormánypolitikának mind veszélyesebbé váló elfajulása tette szükségessé, hogy már pártunk elnevezésében is rámutassunk a nemzeti irányra. És ez a név, ez a hitvallás nekünk nem üres szó, kifüggesztett czégér, mely semmire sem kötelez. Számot tudunk adni úgy a multban, mint a jövőre nézve a szó tartalmáról és a hitvalláshoz való hűségünkről.

Nemzeti politika az, *mely minden téren, kifelé úgy, mint befelé*, a nemzeti egységet, erőt és méltóságot juttatja érvényre és minthogy ez elég nagy feladat arra, hogy a törvényhozásnak és kormányzatnak minden erejét igénybe vegye: csak az a politika lehet nemzeti politika, mely valóban *minden erőt* erre a czélra összpontosít és mellékczélokra nem pazarol semmit.

És már itt eleve megjegyezzük, hogy a kormány politikája, ha tartalmaz is egyes jó intézkedéseket, éppen azért nem érdemli meg a nemzeti politika nevét, mert *nem minden téren* érvényesíti a nemzeti eszmét, és mert tömérdek erőt von el a nagy nemzeti érdek szolgálatától, hogy azokat *saját hatalmi czéljaira* pazarolja, úgy az intézmények alkotásában, mint a kormányzatban. Ez képezi az elválasztó űrt köztünk és a kormány közt, jóllehet látszólag több érintkezési pont található abban a felfogásban, melyet némely kérdésben vallunk.

Viszont nem tehetjük magunkévá a függetlenségi és 48-as, vagy a 48-as párt elvi álláspontját sem, mely az 1867. évi kiegyezés megváltoztatását, a közös intézmények megszüntetését tűzi ki czélul. Mi azt hiszszük, hogy ama kiegyezés talaján is megvalósítható az a teljesen nemzeti. politika, melyet előbb jellemeztünk; azt hiszszük továbbá, hogy ujabb közjogi harczok felidézése a nemzeti fejlődés folytonosságát megszakithatná és igy a nemzeti megerősödést, nemhogy előmozditaná, hanem inkább fenyegetné.

Mi nemzeti politikát akarunk az 1867-iki kiegyezés alapján; folytatói vagyunk Deák Ferencz politikájának; hivei annak a kiegyezésnek, mely tulajdonképpen csak

formát adott a pragmatika szankczió kettős alapelvének: a *közös védelemnek és Magyarország nemzeti és állami önállóságának*. Ugyanezt állítja magáról a kormány és pártja. Ámde az ő politikájuk ezt a kiegyezést lejtővé teszi, melyen lefelé csúsznak az önálló nemzeti és állami létről való lemondásig. Az udvartartásban a magyar királyi korona önállóságának nyoma sincs; sőt a magyar udvari méltóságok — a melyek többnyire üres czímekké lettek — egyes esetekben a magyar közjog előtt ismeretlen udvari hivatalok segédhivatalaivá alacsonyodnak le. A közös intézmények által használt czímerekben és jelvényekben, sőt kifejezésekben is gondosan kerülik Magyarországnak, mint önálló államnak a megjelölését; a külföldnek arról tudomása nincs; állami önállóságunk csupán házi használatra szolgál, a Lajthánál megáll annak elismerése. A közös hadsereg kiegészítő részét tevő magyar hadseregben nem gondoskodtak arról a legszerényebb nemzeti követelményről sem, hogy magyar katonai nevelés által a magyar szellem és hazafiui érzés ébren tartassék: sőt még ezt is visszautasítják, azzal a hamis ürügygyel, hogy a hadsereg katonai egységével össze nem fér. A véderőtörvény hirhedt 25. §-a a magyar intelligencziára méltatlanul nehezedik. A honvédség nemzeti jellege mindinkább elhomályosodik: még a nemzeti színek használatának a kizárólagosságán is rést ütöttek. A közös intézmények kebelében fölmerülő, Magyarország közjogát és önérzetét sértő kihágások eseteiben komoly megtorlást, igazi elégtételt sohasem nyerünk. Legujabban pedig kormánynyilatkozatokban jutottak kifejezésre olyan elméletek, mintha a kiegyezés nem volna a közös-,

valamint a közös egyetértéssel intézendő ügyek taxativ felsorolása, egyebekben pedig az ország teljes önállóságának a fenntartása, hanem olyan politika, mely minket mindenféle ügyben az Ausztriával való egyezkedésre utal és hív fel.

Mindezek az állapotok és elméletek ellentétben állanak az 1867. évi kiegyezésnek úgy betüjével, mint szellemével, sőt magának a pragmatika szankciónak az alapgondolatával is. A ki *ezeknek* a fentartását akarja, az nem ama kiegyezés, hanem az azóta lábrakapott és mindinkább elfajuló aulikus irányzat híve. Nem csoda, hogy az ilyen politika bizalmatlanságot gerjeszt, mely áthárul magára az 1867-iki kiegyezésre is, és így közjogi állapotaink megszilárdítását kifelé és befelé lehetetlenné teszi. A bizalmat csak az olyan politika állíthatja helyre, mely a kiegyezés nemzeti tartalmát érvényre juttatja; mely a magyar nemzetet meggyőzi arról, hogy ebben a monarkhiában minden tényező utógondolat nélkül át van hatva állami önállóságunk tudatától, és hogy minden ezzel ellenkező irányzat nyilvánulása kérlelhetlen megtorlással találkozik. És a Habsburgok hatalmának erkölcsi megszilárdulása akkor lesz befejezve, akkor daczolhat az idők minden viharával, ha annak legbiztosabb támasza, a magyar nemzet, önmaga iránt kötelességmulasztás nélkül, kiirthatja szivéből a bizalmatlanság utolsó nyomait is.

Király és haza iránt való kötelességünknek tartjuk tehát e sérelmek orvoslását, e nemzeti követelmények kivívását.

A szoros értelemben vett *magyar belügyek terén* szintén a *nemzeti politika szükségképpeni czéljai, a nemzeti egység, erő és méltóság, adják kezünkbe a vezérfonalat.*

Ebből a szempontból kivántuk mindig *erős magyar államhatalom szervezését egyfelől és az erőteljes nemzeti élet szabadságát és buzdítását másfelől.*

Erősnek nem akkor tekintjük az államhatalmat, ha mindent magához ragad, mindenbe avatkozik és mindent elnyom, hanem ellenkezőleg akkor, ha erejét a nemzeti egység követelményeinek a biztosítására és azokra a teendőkre szorítja, melyeket jobban végezhet, mint a társadalom szabad tevékenysége, vagy a szükebb önkormányzati körök működése. Az így megállapított szférában azonban az államhatalom szervezetének olyannak kell lenni, mely *az állami akaratot szabatosan, biztosan, részrehajlatlanul érvényesíti és működésének tisztasága és jótékonysága által a honpolgárok rokonszenvét megnyeri.* Ekkor nevezhető erősnek, a nemzeti erő egyik főtényezőjének.

Hogy államunk ilyenné váljon, *a reformot az államhatalom minden organumára ki kell terjeszteni.*

Reformálni kell magát a törvényhozást és összealkotásának alapját, a választási törvényt, főleg abban az irányban, hogy a képviselőház a választási szabadság biztosítása által valóban a nemzeti akarat képviselője legyen, és így a képviselőháznak felelős kormány is a nemzettől függjön, nem pedig a nemzet tőle.

Reformálni az igazságszolgáltatást. A bírói függetlenséget, erős fegyelem mellett, legtökéletesebb biztosításokkal ellátni; az alaki jogban a *szóbeliség és közvetlenség* elveit érvényesíteni; a *katonai igazságszolgáltatás mai elavult szervezetét átalakítani;* de mindezt meg is tenni, nem csupán róla elmélkedni és vagy az ellenkezőt, vagy semmit sem cselekedni.

Reformálni kell a közigazgatást. Pártunknak régi

programmpontja a juriszdikczióval ellátott *megyei és járási tisztviselők kinevezése.* De ezzel kapcsolatosan a tisztviselőket olyan helyzetbe kell hozni, hogy csupán *a törvényes állami akarat végrehajtói legyenek, nem pedig a párturalomnak, vagy alkotmány-ellenes kormányzás eszközei.* E célból anyagi javadalmazásukat munkakörükhöz és társadalmi állásukhoz méltóvá kell tenni, a hivatali viszonyból folyó anyagi igényeiket birói oltalom alá helyezni, állásukat a szolgálati pragmatika és különösen a fegyelmi jog megfelelő szabályozása által biztosítani, polgári jogaik szabad gyakorlásában, meggyőződésük alkotmányszerü érvényesítésében őket függetleníteni, viszont minden presszió eszközlésétől hatályosan eltiltani; alkotmányellenes kormányzat parancsaival szemben az engedelmesség kötelességét felfüggeszteni, sőt tilalommá változtatni.

Ezeket a biztosítékokat, melyek épp annyira a közönség érdekében szükségesek, mint a tisztviselőkében, kiegészíti a közigazgatási bíróság, egyesek és testületek közjogi jogosítványainak bírói védelme, a közigazgatás bármely fokán előfordulható sérelmes intézkedésekkel szemben.

A közhatalmak ilyen szervezése annyi biztosítékot nyujt, a mennyit a szervezet, mint olyan, egyáltalán tartalmazhat, hogy csupán nemzeti céloknak fognak szolgálni. De nem kevesebb súlyt fektetünk a nemzeti eszmének erőteljes életnyilvánulásaira és azok helyes vezetésére, mert e nélkül a legjobban kigondolt állami szervezet is csak gépiesen működik és semmiféle feladatot helyesen megoldani nem képes. *Ennek az erőteljes nemzeti életnek tért kell nyitni magában az állami igazgatásban, a községi és megyei önkor-*

mányzat lehető legtágabb jogkörrel való szervezése által; a községek és megyék helyi érdekü ügyeiben az autonom testületeket a lehetőség határaig önálló intézkedési joggal kell felruházni; a községi hivatalok betöltésénél a választási elvet fentartani és a kinevezést csak a községnél nagyobb közigazgatási beosztásoknál érvényesíteni.

De a politikai önkormányzat még korántsem meríti ki mindazt, a miből az erőteljes nemzeti élet áll. Itt vannak a különböző egyházi önkormányzatok, nagy kulturális feladataikkal, mint a nemzeti történelem fejleményei. Ide tartozik a társadalom minden spontán életnyilvánulása, az egyleti tevékenység, gazdasági, mívelődési, emberbaráti téren, — a szellemi érintkezés sajtó és gyülekezés utján, végül az egyéni erő szabad érvényesülése úgy a magán, mint a közéletben: az egyéni és a politikai szabadság annak számtalan elágazásával és követelményével.

A mind e tényezőkből alakuló gazdag élet a nemzetnek valódi erőforrása, melyet nem kiapasztani, hanem lehetőleg táplálni és helyes mederbe vezetni, az állami és nemzeti czélok megvalósítására a lehető legteljesebben kihasználni, a nemzeti politika másik főfeladata. Az állami mindenhatóságot és mindenbe-avatkozást elvileg sem tartjuk helyes irányzatnak, de különösen Magyarországon még elég anyagi és szellemi erővel sem rendelkezik az állam, hogy ama társadalmi erők segítsége nélkül nagy kulturális és egyéb feladatait megoldhassa. Viszont társadalmunk is még sok tekintetben fejletlen, kevés kezdeményező ereje van, még kevesebb kitartása; tehát sok tekintetben buzditásra és támogatásra van szorulva; és ez által kormány és

törvényhozás abba a helyzetbe jut, hogy — a szabadság elnyomása nélkül — nagy mérvü vezérlő befolyást gyakorolhasson az egész nemzeti életre. Feladatai és felelősségei ez által nagyon megnőnek; *és minden attól függ, vajjon ezt a befolyást nemzeti vagy hatalmi czélokra használja-e föl.*

Az előbbit akarjuk mi; az utóbbi a kormány politikájának a jellege.

Főelvünk a szabadság. Nemzeti politika Magyarországon más, mint szabadelvü nem lehet. Előjog és elnyomás megosztja a kedélyeket, szétbontja a nemzeti egységet; a puszta hatalom, ha nem áll szabad nemzeti élet temperáló befolyása alatt, idegen kézre kerülhet. Állami létünk alapföltételeinek korlátai közt mozogjon szabadon minden erő, érezze magát szabad nemzet önérzetes és teljes jogu polgárának minden magyar ember, vallás- és nyelvkülönbség nélkül.

A szabadság elvét akarjuk érvényesíteni a lelkiismeret és a vallás terén, mely erkölcs-nemesítő befolyását csak így érvényesítheti teljesen. Az egyházak történelmileg fejlődött önkormányzatát tiszteletben tartjuk és annak áldásait azokra is ki akarjuk terjeszteni, a kik azzal még nem birnak: de kötelességnek tartjuk őrködni a fölött, hogy az egyházi autonomia soha és sehol államellenes törekvések köpönyegéül ne szolgálhasson. *A teljes jogegyenlőséget és viszonosságot az összes vallásfelekezetekre nézve érvényesíteni kívánjuk, annak minden konzekvenciájával.*

A szabadság követelményének tartjuk, hogy e haza minden polgára, valamint egyéniségének minden más oldalát, ugy anyanyelvét és annak kulturáját szabadon használhassa és fejleszthesse, az állami egy-

ség által követelt határokon belül. *A magyar nemzeti egység alatt nem a nyelv szerinti erőszakos magyarosítást értjük, hanem a nemzet politikai egységét, mely sem jogokban, sem kötelességekben nem ismer különbséget a különböző nyelvű honpolgárok közt és nemzetiségeket mint közjogi csoportokat el nem fogadhat.* A magyar nyelv ismeretének a terjesztését azonban szükségesnek tartjuk, hogy a nem magyar ajku intelligenczia az állami szolgálatból részét kivehesse és ez által is minél szorosabban csatoltassék az államhoz, de főleg mint annak a társadalmi összeforrásnak az eszközét, mely nélkül a politikai egység üres forma marad.

A gyülekezési és egyesülési szabadság törvényes meghatározását, a szabadelvüség e becsületbeli adósságát, melyet az úgynevezett szabadelvü párt 16 évi uralma alatt nem fizetett ki, a sürgősen megoldandó feladatok közé soroljuk.

A *sajtószabadságot* fentartani, annak némely ujabb kormányrendelet által történt megsértését megtorolni, és azt a tapasztalás által szükségeseknek mutatkozott ujabb biztosítékokkal ellátni kívánjuk.

De a nemzeti élet, mint már mondottuk, a szabadságon kívül *czélszerü vezetést is igényel: a nemzet szellemi, erkölcsi és anyagi érdekei gondozást kívánnak,* úgy az állam *direkt tevékenysége,* mint a társadalmi tényezők *irányítása és támogatása* által.

A nemzet szellemi és erkölcsi erejének egyik főtényezője, a nemzeti egységnek egyik leghatható-sabb előmozditója *a czélszerüen és nemzeti szellemben vezetett közoktatás.* Az államnak e téren nagy feladatai vannak, különösen a tekintetben, hogy ne tűrjön az országban olyan területet, a hová a kultura fénye

nem hatol és hogy saját kezeibe vegye a közoktatás ügyét mindenütt, a hol az különben nem fejlődnék hazafias irányban. De az állam ereje az egész nagy kulturális feladat teljesítésére elégtelen. Már ebből az okból is, de a szabadság elvéből is, a közoktatás terén működő társadalmi tényezők, különösen pedig az egyházak e hivatása tiszteletben tartandó. Az államnak azonban birnia kell a szigoru felügyelet eszközeivel, hogy minden tanintézetben az oktatás kellő színvonalát és hazafias irányát biztosíthassa; attól eltérést meggátolhasson, illetőleg megtorolhasson. Pozitiv támogatást pedig a közoktatás terén működő társadalmi tényezőknek, egyházaknak és másoknak, az állam abban a mértékben nyujtson, a mely mértékben működnek azok hazafias szellemben és teljesítenek ekként nemzeti hivatást.

Áttérve az *anyagi érdekekre*, magától értetődik, hogy az állami pénzügyek nagy áldozatok árán elért rendjét fentartani és megszilárdítani kívánjuk. De czélszerü adóreform a közterhek súlyát enyhitheti, ha nem is azoknak a leszállítása, de arányosabb beosztása által; ugyane czélból azokat a mindenféle czímeket, a melyeken azok ma beszedetnek és melyek az áttekintést az egyes adófizetőre nézve majdnem lehetetlenné teszik, lehetőleg egyszerűsíteni, — a beszedési időt a nép gazdasági életének időszakaihoz alkalmazni szükséges. Gyökeres reformot igényel az italmérési adó, melynek mai rendezése a fogyasztó közönségre nézve sok helyen elviselhetetlen állapotokat teremtett. A földmüvelési érdekek intenziv felkarolása, valamint az ipari fejlődés gondos előmozdítása és a hazai kereskedelem izmosítása mindenkor egyik

legfőbb törekvésünk volt. A legnagyobb súlyt itt a gazdasági értelmiség emelésére fektetjük, miért is úgy a mezőgazdasági, mint az ipari és kereskedelmi szakoktatás és egyleti élet nagyobb mértékben és rendszeresebben karolandó föl, mint eddig. A vízszabályozási ügyekben az autonomiának barátai vagyunk és szükségesnek tartjuk, hogy a műszaki szempontokkal és a többnyire egyoldalulag ezeken alapuló kormányrendeletekkel szemben, a birtokosok teherviselő képessége nagyobb tekintetben részesüljön.

Egyebekben nem részletezzük azokat az egyes feladatokat, melyek a közgazdasági politika folyó ügyeinek nevezhetők és melyekre nézve alig van eltérés a különböző pártok közt. Itt a gyakorlati kormányzási érzék határoz; és azért elég azokra a férfiakra rámutatnunk, a kik pártunk soraiban ülnek és a kiktől — a parlamentben és a parlamenten kívül — a gazdasági élet minden ágában annyi üdvös kezdeményezés származott.

De szólnunk kell még a magyar közgazdasági politika általános kereteiről és elvi alapjairól.

Kiindulási pontunk Magyarország *önálló közgazdasági egyénítése*, melyet az 1867. évi kiegyezés világos szavakkal fentartott, de melyről az azóta folytatott közgazdasági politika sajnálatosan megfeledkezett. Az aulikus politika, a kiegyezés szellemének ellenére, ezen a téren is érvényre jutott: nem Magyarországot tekintette a közgazdasági egységnek, hanem az osztrák-magyar monarkhiát.

És hogy ez mennyire igaz, hogy ez a káros és lealázó felfogás mennyire átment ama körök tudatába, melyek a „birodalmi egység“ számára ki nem fáradó

ravaszsággal iparkodnak kisebb-nagyobb vívmányokat elérni: ezt a jelenlegi kormány is tapasztalhatta abból a visszahatásból, melyet a magyar államvasutak tarifáiban az önálló magyar érdekek gondozására irányuló szerény kisérletei a monarkhia másik államában előidéztek.

A Magyarország közgazdasági önállóságáról megfeledkező politika, ha ezt elvileg nem is vallotta be, tényleg a vámterületi egységből politikai dogmát csinált, mert úgy járt el, mintha minden egyéb rendezkedés elvileg ki volna zárva. Csak így történhetett az, hogy hazánk 1878 óta egy érdekeivel merőben ellentétes összbirodalmi védvámos politika nyűgét viselte, mely mindig súlyosabban és súlyosabban nehezedett az adókkal amúgy is túlterhelt fogyasztó közönségre, a nélkül, hogy Magyarországon akár a mezőgazdasági, akár az ipari termelésnek számbavehető oltalmat nyujtott volna. Közgazdaságunk hajója önálló irány és vezetés nélkül hányódott, vetődött a világáramlatok hullámai közt, idegen kormányosok akaratának engedve, saját kormányosainak tehetetlensége miatt. És ha most ismét csak a világáramlatok hoztak némi, alig érezhető javulást helyzetünkbe, senki sem állhat jót azért, hogy ez áramlatoknak újabb változásánál akár csak ezt a kis javulást is fentarthatjuk, míg hazánk közgazdasági önállóságának a gondolata nem válik közgazdasági politikánk vezéreszméjévé. *Mi itt az eredeti 1867-iki eszmét tesszük magunkévá, nem pedig annak időközben beállott elfajulását;* ott vesszük fel a fonalat, a hol 1867-ben állottunk, nem pedig a lejtőnek azon a pontján, a melyhez azóta lecsúsztunk. *Hazánk közgazdasági önál-*

lósága nem zárja ki a vámterület és kereskedelmi politika fölött való egyezkedést, és egységének a megállapítását Ausztriával: sőt az 1867. XII. t.-cz. értelmében első sorban erre kell törekedni; de nem tűri azt, hogy a rendezkedés e módja legyen a főczél, melyet az ország közgazdasági érdekeinek a feláldozásával is biztosítani kelljen. Oda kell ismét állítanunk Magyarországnak, mint önálló közgazdasági egyéniségnek ez érdekét az első helyre, a berendezés módját a másodikra. Ki kell mondanunk, hogy a vámközösségi szerződést Ausztriával csak úgy újítjuk meg, ha úgy a fogyasztási adók szabályozásában, mint a kereskedelmi politikában az ország közgazdaságát helyes alapokra fektethetjük: ennek föltétele pedig a szabad kereskedelmi politika föléledése. Mert elméletileg is bebizonyítható, de szomoru tapasztalás igazolja azt a tételt, hogy Magyarország közgazdasági érdekei közös vámterület mellett védvámos politikával ki nem elégíthetők. *Ha tehát szabad kereskedelmi politikát elérni nem tudunk, igénybe kell vennünk az országnak azt a jogát, hogy külön vámterületet alakítson.* És mert a közszellem annyira süllyedt, hogy olyan követelmények felállításában, melyek 10—15 év előtt még maguktól érthetők voltak, ma már sokan bona fide szélsőséget és vakmerőséget látnak, a közönség emlékezetébe hívjuk, hogy 1877-ben néhai Sennyey Pál bárónak a legkonzervativebb modern magyar államférfiúnak a pártja, a vezér helyeslésével, ugyanezt az álláspontot vallotta magáénak.

Magyarország önálló közgazdasági egyénisége azt is kívánja, hogy hitelforgalmának a központja és szabályozója, *a törvény által szabadalmakkal ellátott jegybank, önálló legyen.* A valuta rendezésével el fog

esni ennek eddig fennállott gyakorlati akadálya; és kétségtelen, hogy az országnak húsz év folyamán elért közgazdasági fejlődése nagyobb erővel ellátott olyan hitelügyi központot kíván, melynek a szervezete megfeleljen Magyarország különleges viszonyainak, és melynek a műveleteinél kizárólag Magyarország érdekei és szükségletei legyenek mérvadók.

Ilyen központra támaszkodva, létesülhetne egy teljesen egészséges, *az egész országra kiterjedő személyi hitelszervezet.* A tőke szabad vállalkozása sok jó pénzintézetet létesített ebben az országban; de ezek jótékony hatása nem terjed ama kisebb körökig, melyekben az egészséges hitel-igények kielégítéséről *a szövetkezeti eszme* megvalósítása által kell gondoskodni, a mint az Pestmegye területén pártunk egy kitünő tagjának a kezdeményezésére történt. Ez a példa mutatja, hogy az önkormányzati tényezők és a szövetségbe lépő apró egyéni erők együttműködése olyan szervezetet képes teremteni, mely a legteljesebb üzleti megbízhatóság mellett tömérdek hasznos exisztenciát óv meg a pusztulástól és így hatalmasan járul egészséges társadalmi állapotok fentartásához.

Egészséges társadalmi állapotok fentartása a nemzeti erőnek és egységnek egyik leglényegesebb előföltétele. E végből nem szabad elhanyagolnunk a *munkásvédő törvényhozás* kiegészítését, s teljes figyelmünket kell fordítanunk ama *társadalmi bajokra*, melyek az ország egyes részeiben részint végleges kivándorlás, részint veszélyes forrongások alakjában mutatkoztak. *Rendszeresen vezetett és az e czélból alakítható pénzintézetek által támogatott telepítési politika, valamint az ipari foglalkozás terjesztése e bajoknak a legbiztosabb ellenszere.*

Nagy vonásokban adtuk elő a vezéreszméket, melyeket a nemzeti politika alapgondolatában foglalunk össze. Már most lássuk, miként aránylik ezekhez a kormány politikája, mely ujabb időkben szintén szereti magának a nemzeti czímet vindikálni.

Teszi ezt ugyanannyi joggal, a mennyivel a szabadelvü czímet viseli, holott másfél évtizeden át egyetlen egy szabadelvü vívmányt sem létesített, sőt nem egyszer reakczionárius irányzatok szolgálatába állott.

Hogy a kormány a közös intézmények terén a nemzeti gondolat leghalványabb érvényesítésétől is visszariad, hogy az 1867-iki kiegyezést úgy politikai mint közgazdasági tekintetben, mégpedig nemzetellenes irányban, meghamisította, azt már az eddigiekben láttuk.

De nézzük tevékenységét a szoros értelemben vett magyar belügyek terén.

A kormány azzal dicsekszik, hogy a pénzügyeket rendezte. Igaz, hogy ideig-óráig eltünt a deficzit, de minő áron? Azon az áron, hogy e negativ eredmény elérése végett a nemzet adózási képességének utolsó tartalékát is igénybe vette s így a nemzeti és állami élet fejlődését megzsibbasztotta; azon az áron hogy „conversio“ neve alatt adósságaink törlesztésével a jövő generáczióakat terhelte meg; azon az áron, hogy a regále megváltásánál a városoktól az egyetlen fejlődésképes jövedelmi forrást elvette, a fogyasztó közönséget elviselhetlen helyi monopóliumok nyomása alá helyezte. *A mit pénzügyi rendezésnek neveznek, az tulajdonképpen csak annyiból áll, hogy az uralkodó rendszer saját mulasztásainak és rendetlenségeinek a számláját a nemzet által fizettetik ki.*

Dicsekszik továbbá a kormány, a közgazdasági és közoktatási téren elért egyes eredményekkel. Ezek némelyikét szívesen elismerjük; de azt a rendszeres gondolatot, mely a kulturális és közgazdasági politikát egyedül teheti eredményessé és melyet vázolni igyekeztünk, a kormány működésében hiába keressük.

A tulajdonképpeni reformpolitika terén azonban csak a kudarczok szakadatlan sorozata jellemzi a jelenlegi kormány működését. Ennek bebizonyítása végett elég néhány főmomentumra utalni.

A nagy igénynyel bejelentett új igazságügyi aera nem hozott az országnak mást, mint egy mappát, a táblai területek beosztását s ez is kétes értékü — és egy bírósági szervezet-töredéket, mely a felügyeleti jogot a bírói függetlenség rovására terjeszti ki. Egyebekben pedig a katonai büntető eljárás reformját, a szabadelvűség, vagy helyesebben szólva a humanitás e mellőzhetlen követelményét előbbre nem vitte, az anyagi jog kodifikációjának a terén hátralépést tett, a polgári és büntető alaki jogban pedig *három évi vajudás után még mindig a tünődés stádiumában van.*

A közigazgatási reformkisérlet szomoru történetét ujból megírni fölösleges. Egy pillanatig úgy látszott, mintha jobb szellem hatolna be a kormány törekvéseibe, mintha megvolna a komoly hajlandóság a készségesen felajánlott jó tanács és utógondolat nélkül való közreműködés objektiv méltatására; és mintha ennek következtében lehetséges volna a rosszul megkezdett reform-művet helyesebb irányba terelni. És a míg ez a remény tartott, saját pártérdekeink ellenére támogattuk a kormányt. De az illuzió rövid volt. A mint a

kormány azt hitte, hogy javaslatának az elfogadása biztosítva van, rögtön felütötte fejét a régi hatalmi gőg és makacsság. Visszautasítottak minden tanácsot, elvileg is megtagadták a fegyelmi jog reformját. És ha még maradhatna kétely arra nézve, hogy a kormány úgy nevezett reformpolitikája csak rosszul leplezett hatalmi politika, a kételyt eloszlatná a tisztviselők fizetésének szabályozásáról szóló legujabban beadott törvényjavaslat. Ez a javaslat a tisztviselők hivatali állásából folyó vagyoni követeléseit is adminisztrativ útra tereli, vagyis a miniszteri önkénytől teszi függővé. És ez a kormány a választásoknál mégis leginkább a tisztviselők befolyására számít; ama tisztviselőkre, a kiket fáradságos működésök csekély anyagi díjazása mellett erkölcsileg is ilyen lealázó helyzetben akar tartani. Bízunk abban, hogy a kormány e számításában csalódni fog. A tisztviselők nem fogják hivatalos tekintélyüket kompromittálni egy olyan kormány érdekében, melytől mint testület csak rosszat várhatnak, és mely gyengeségénél fogva alig lesz abban a helyzetben, hogy az egyesek sorsáról véglegesen határozzon.

Mert gyenge az a kormány, a mely 140 szavazatnyi többséggel egyetlen intézményt sem képes megalkotni; mely a kuriai bíráskodás dolgában tett igéretének a megszegése után sem kívánhatja, hogy egyetlen nyilatkozatát is komolyan vegyük; mely, érezvén működése eredménytelenségét az egész vonalon, saját tehetetlenségét másokra igyekszik tolni és idő előtt akar szabadulni attól a parlamenttől, a mely minden kapkodását bámulatos türelemmel támogatta; gyenge az a kormány, mely, érezvén azt, hogy a

parlamentet vezetni képtelen, a tanácskozási szabadság megszorításában keres menedéket.

Eddig csupán az intézményekről szólottunk. De van az állami életben egy másik, programmpontokban alig körülvonalozható, de minden nap érvényesülő és maguknál az intézményeknél is majdnem fontosabb tényező: ez a *kormányzat szelleme*. És e tekintetben még radikálisabb közöttünk és a kormány között az ellentét, mint az intézmények konczepcziójának a terén. *A mi egész kormányzati gépezetünk csúcsától egész az utolsó elágazásig nem egyéb, mint a hatalmi politika hálója.* Minden pályán az egyesek boldogulásának, minden helyi érdek érvényesülésének feltételéül oda van állítva a meghajolás az uralkodó politikai irányzat előtt; különösen a főispáni állás, a mostani rendszer e kedvencz gyermeke, valóságos politikai gondolat-rendészetté fajult. Ilyen kormányzati politika mellett a korrupczió kiirtása lehetetlenség, a jellemek elsatnyulása, a stréberség érvényesülése, a valódi érdem háttérbe szorítása szükségképeni következmény. Elborzad az ember, ha elgondolja, hogy a nemzet erkölcsi erejének ilyen folytonos megtámadása hová vezet. Ha valahol, úgy itt: a teljes átalakulás, a kormányzati befolyások irányának tökéletes megfordulása szükséges, és ha egyébért nem, már ezért is kérlelhetlen harczot kell folytatnunk az uralkodó rendszer ellen. Milyen *más Magyarország lesz akkor, mikor a hivatalos hatalom kizárólag állami és nemzeti czélokat fog előmozdítani, és a párturalmi czélok lealázó szolgálatától föl lesz mentve; mikor a meggyőződések szabadságát mindenki tiszteletben fogja tartani és azok megtagadása jutalommal nem fog járni; mikor egyedül jellem és tehet-*

ség, szorgalom és munka fog kvalifikálni; szolgalelküség pedig diszkvalifikálni. Annak a kormánynak, a mely Magyarországot regenerálni akarja, elég lelki emelkedettséggel kell birnia, hogy gyenge társadalmunkat maga tanítsa önérzetre és független gondolkozásra. Csak így bizonyíthatja be azt, hogy hazáját jobban szereti önönmagánál.

Bemutattuk kötelességünk szerint annak a vázlatát, a mit Magyarország gyakorlati nemzeti politikájának tartunk; és bemutattuk legfőbb vonásaiban annak az ellenképét, a kormány politikájával. Eszméink nem radikálisak. Mi azon a téren akarunk maradni, melynek elfoglalására a nemzet erejét elegendőnek, helyzetét alkalmasnak tartjuk. De bár számolunk e viszonyokkal, ha eszméink megvalósulnak, a közéletnek egyetlen része sem lesz, melyet át nem hatna a nemzeti gondolat. *Szilárd hitünk, hogy az általunk kijelölt úton Magyarország azzá lehet, a minek azt ideáljainkban látjuk: a nemzeti önérzetnek, a szabadságnak, az igazságnak a hazája, mely fényt áraszt kifelé és jólétben és megelégedettségben egyesíti összes polgárait.*

Magyarország létesítésének szenteltük egész életünk küzdelmeit, e nagy czél elérésére kérjük a nemzet támogatását.

SZÉCHENYI EMLÉKE.

— 1892. február 22-én. —

A nemzeti kaszinó tudvalévőleg minden évben megünnepli alapítójának, Széchenyinek az emlékét. 1892-ben Apponyi volt az ünnepi szónok. Az ez alkalomból mondott pohárköszöntő így hangzik:

Valahányszor Széchenyi István emlékével foglalkozom, mindannyiszor a nemzeti ujjászületés korszakát a maga egészében látom magam előtt. Mert ama nagy korszak kezdeményezései és alkotásai egymással elválaszthatatlan összefüggésben állanak; alakjai, még azok is, a kik közt látszólag ellentét fejlődött, egymást kiegészítik. Az irodalom ébresztette fel a nemzeti öntudatot és akkor adott a Gondviselés hazánknak nagy szellemeket, a kik körülnéztek és látták, hogy bár nemzet akarunk lenni, a nemzeti létnek majdnem minden feltételét nélkülözzük. E feltételeket kellett megszerezni. És bekövetkezett a nagy szellemek között a munka-megosztás: nem tervszerű megállapodás szerint, hanem a hajlamok, a tanulmányok, a tapasztalatok különbözősége szerint. És oly termékeny volt abban az időben a magyar géniusz, hogy a nemzeti lét minden föltételének a megállapí-

tására, megszerzésére és kiépítésére, megvoltak a lánglelkü úttörők és a nagyjellemü munkások.

A nagy korszak óriásainak egyrésze alkotmányos intézményeink reformjára, állami önállóságunk, szabadságunk biztosítására helyezte akcziója súlypontját. Széchenyi magát a nemzeti életet, a társadalomban rejlő erők ébresztését, a művelődést, a vagyonosodást szemelte ki tevékenysége czéljául. A politikai törekvések, a törvényhozói tervek közül őt leginkább azok érdekelték, melyekben a társadalom reformjának a feltételeit látta.

Azt a magyar társadalmat, melyet Széchenyi István talált, leírta ő nekünk maga.

E társadalom fényes történelmi érdemeiből mit sem von le az, hogy a XIX. század követelményeivel nem állott összhangban, hogy tehát szervezetének, szellemének és tevékenységének gyökeres átalakítása nélkül, a magyar nemzetnek az európai népcsaládban nem biztosíthatta volna a versenyképességet és így a fenmaradást. Ez a társadalom kasztokra volt szétszakítva, melyek között a szolidarítási érzet hiányzott; ennek a társadalomnak az egyik része, a mely az európai élet díszét megszerette, mindinkább kivetkőzött a nemzeti jellegből; az a nagyobbik része pedig, mely magyar maradt, a nyugati nemzetek létfeltételeitől idegenkedett. A magyar nemzet ekkép a megsemmisülés veszélyének volt kitéve, mert gyökeres átalakulás nélkül egy részét elcsalta, más részét összemorzsolta volna az európai kultura.

Ettől a veszélytől mentette meg hazánkat az a nagy szellem, melyben az európai irányzatok legteljesebb átértése, a leglángolóbb nemzeti érzéssel volt

párosítva. Működése nem szorult más tervre, mint arra, melyet saját egyéniségében birt: és éppen azért volt olyan életteljes és annyira hatalmas, mert nem volt más, mint létté vált én-je, Kiterjedt a szellemi és anyagi élet minden ágára, minden részletére, de ennek az ezerféle tevékenységnek és ennek a fáradhatatlan tevékenységnek egy alapgondolata volt: ezt a nemzetet mindenekelőtt egységessé és a maga egészében a nyugot szellemi és anyagi kulturájának részesévé tenni, a nélkül, hogy nemzeti egyénisége csorbát szenvedjen.

Európai és magyar: ez volt Széchenyi.

Legyen e nemzet tömör egység; legyen európai és legyen egyszersmind magyarabb, mint valaha: ez volt az ő programmja

De midőn Széchenyi ekkép életet lehelt a nemzetbe, midőn tevékenységre ébresztette a társadalomnak minden szunnyadó erejét; midőn egységesítette annak minden elemét: akkor éppen ő volt az, a ki kortársainak az állami intézmények átalakulására irányuló törekvéseit a leghatalmasabban elősegítette. Széchenyi társadalmi reformjai tették a nagy politikai reformot, egyrészt lehetővé, másrészt szükségessé. Az a szétzilált és tespedő régi társadalom, a mely a nemzeti életnek csupán darabokra tördelt anyagát és olykor ébredező ösztönét tartalmazta; ez a társadalom nem alkothatta volna meg a modern értelemben vett alkotmányos államot, de nem is érezte annak szükségét. Az a társadalom megelégedhetett az állami intézményeknek ama töredékeivel, az állami önállóságnak ama készleteivel, melyek fennállottak. Becses részletek, becses töredékek, méltók az utókor kegye-

letére, mert ezek is oltalmat nyujtottak a magyar szabadságnak, de az uj-kor rohamának ellentállani képtelenek. Ellenben a Széchenyi reformeszméitől áthatott, egységesitett, a nemzeti szolidaritás tudatára ébresztett társadalom föltétlenül követelte a teljesen kiépitett magyar államot; mert az állam nem más, mint az egységes nemzet jogi formája. Magyarország nem lehetett állam a szó modern és teljes értelmében, míg társadalmunk nem volt ugyanily értelemben nemzet: de mihelyt öntudatosan nemzetté vált, állammá is kellett lennie.

És Széchenyinek nagy szelleme ne érezte volna át ezt a nagy szükségszerü összefüggést az általa merészen megindított társadalmi reform és nagy kortársainak alkotmányjogi reformja között? Átérezte, látta talán ¡világosabban, mint bárki más és éppen ebből ered életének a tragikuma. Mert Széchenyi politikai krédójának az volt sarkalatos alaptétele, hogy boldogulásunkat csak a király és a nemzet bizalomteljes együttmüködése biztosithatja s midőn látta az összeütközés veszélyét a két nagy tényező között; midőn ez összeütközés alkalmát az alkotmányjogi átalakulásokban találta; midőn ezeket saját törekvéseinek, bár közvetett, de szükségszerü folyamányaként felismerte: megrendült a nagy szellem és katasztrófáktól féltvén imádott hazáját, tért engedett gondolkozásában annak az iszonyu kételynek: vajjon jót tett-e nemzetével, midőn azt lethargiájából fölébresztette; nem lett volna-e jobb a kelet népét tunyaságának békéjében hagyni, mint összeütközések elé vezetni, melyeknek a kimenetele megsemmisülés lehet.

Időszerü-e az, t. uraim, hogy alapitónk ez em-

lékünnepén, pályája ecsetelésében önöket elkalauzoljam ama rettentő lelki-konfliktusig, mely gyászba borította élete utolsó éveit és gyászba borította érette a nemzetet?

Igen is, úgy vélem, időszerű, mert a mai nap egyszersmind emléknapja e konfliktus megoldásának.

Ó, hogy e megoldás nem mehetett végbe saját lelkedben, te nagy szellem, melynek egyedüli tévedése az volt, midőn gondolád, hogy tévedtél; hogy nem nyerhetted vissza lelked harmoniáját, megérvén azt, hogy a történelem tetteidnek ad igazat, kételyeiddel szemben! *Iszonyu koczkázat a nagyság*: egy Zeusra, a ki olympusi nyugalomban élvezi isteniségét, ezer Prometheus esik, a ki kínokkal fizet emberfölöttiségeért.

A te nagyságod is, lelked nyugalmának, saját boldogságodnak feláldozása volt a nemzet boldogulásáért. De mert ekkép egygyé váltál nemzeteddel és annak életében élsz tovább, elnyerted azt a legnagyobb dicsőséget, hogy a nemzet életében találd megoldást a te életed tragikuma.

És megoldást talál. Ebben az esztendőben lesz annak 25 esztendeje, hogy alkotmányunk helyreállítása és a koronázás szent szertartása ujra megpecsételte a bizalom frigyét nemzet és király között. A mitől féltél, dicsőült szellem, az elmult; a mit reméltél, a mit álmodtál, az teljesülőfélben van.

Mert nézzünk csak körül a hazában és hasonlitsuk össze azt, a mit ma látunk, azzal a Magyarországgal, a melyet Széchenyi leírt, és örömtől dobog fel a hazafi szíve. Hisz még sok a hiány, sok a kezdetleges állapot, tudjuk mindnyájan. De szabad annak a

haladásnak, annak a fejlődésnek örülnünk, melyet 25 évi önrendelkezés idejében elértünk, nem úgy, hogy magunkat elbízzuk, hogy elfelejtsük azt a sok megoldatlan feladatot, mely még előttünk áll, de úgy, hogy az elért eredményekből egy örvendetes tanulságot vonjunk le, mely így hangzik: semmi sem lehetetlen már abból, a mit a haza felvirágoztatása kíván és hogy a tanuság alapján bátrabban, buzgóbban, fokozott önbizalommal dolgozzunk tovább.

Tisztelt Uraim! Másodszor van az évek során e serleg kezemben. Most is, mint először, midőn e díszes kiküldetésben részesültem, alapítónk szellemétől kértem inspirációt. Ő úgy akarta, hogy ez a kegyeletes összejövetel az ő emlékének legyen szentelve. Azt kérdeztem tehát magamtól, hogy mit szólna ő, ha körünkben megjelenne? Hová irányítaná figyelmünket, ha őt hallhatná egyletünk? És így kalauzolt engem az ő szelleme annak a nagy történelmi ténynek az emlékéhez, mely élete tragikumát kiengesztelte és ideáljai megvalósításának alapját vetette.

Átengedem magamat továbbra is a nagy szellem vezetésének.

Ha vele együtt elmélkednénk ama nagy eseményről, hát először is meghajolnék azok előtt a nagy emberek előtt, a kik utána voltak a nemzet vezérei és a nemzet és trón közötti kiegyenlítés tényezői. Nem dicsérem, sem nem bírálom alkotásaikat, mert ez engem a politikai élet terére vezetne, a melyre ma lépnem nem szabad. De önökkel együtt meghajlok szellemük és jellemük nagysága előtt, mely az egész nemzetnek a kincse.

De Széchenyi szelleme a király elé vezetett ben-

nünket, a király elé, a ki megértette a magyar nemzetet és megszerette, mert lelke csupa kötelességérzet és szíve csupa szeretet népei iránt. És a halhatatlan mit szólhatna egyebet, mint ezt: légy halhatatlan, te jó és bölcs király! Halhatatlan? Szószerint való értelemben nincs hallhatatlanság. Csak azt kérhetjük az egek urától, hogy e drága életet nyujtsa a természet szabta legszélsőbb határokig. Halhatatlan abban az értelemben, hogy a nemzet hálás megemlékezése nevét a késő utódokig megőrizze! Ezt kívánni sem kell, ez úgy is bizonyos. De úgy légy halhatatlan, óh, király, hogy kormányzatod alapeszméjét és legfőbb dicsőségét átörökitsed utódaidra; annak a fölismerését, hogy valamint alkotmányos szabadságunknak egyik legerősebb bástyája a koronás király törvényes tekintélye, ugy a trónnak, az uralkodóház hatalmának legerősebb oszlopa a magyar nemzet állami önállósága és alkotmányos szabadsága.

Akkor lesz Széchenyi végrendeletének megvalósulása biztosítva, ha e nagy igazság alapján örökké tart a frigy nemzet és király közt.

KOSSUTH HALÁLA.*

— 1894. márczius 23. —

Egy gyászoló nemzet nevében beszélünk, a részvét komolyságával eltelt világ színe előtt. Ki volt az, a ki félszázados távollét után csak oly közel áll nemzete szívéhez, mint akkor, a mikor annak sorsát intézte? Ki volt az, a kit a népek hódolata, mely csak a hatalomnak szokott meghajolni, körülvesz szegénységében, magányában, elhagyottságában?

Ki volt Kossuth Lajos?

E kérdésre most alakul meg a felelet. Az élőt körülveszi a kontroverziák köde; gyenge mécsvilágként pislog benne a múló vélemény. De a halál zord szellője szétfújja a ködöt, eloltja az apró lámpát és fölkél a történelem napja. E fölkelő nap világosságánál kezdjük látni, hogy ki volt Kossuth Lajos. *(Úgy van! balfelől.)*

Nézzük e nemzetet, mielőtt az ő keze sorsának kerekébe belenyúlt. Nemzet volt-e? Állam volt-e? Sza-

* Hogy az egyházpolitikai kérdésekkel foglalkozó beszédeket megszakítás nélkül, egymás után adhassuk, meg kellett bontanunk az eddig követett időbeli sorrendet. Igy kerül előre a Kossuth halála alkalmából mondott rövid beszéd.

bad volt-e? Az európai népcsaládhoz tartozott-e? Törvény és történelmi hagyomány szerint igen; de tényleg? Tényleg a kiváltságok és a rabságok ellentétei által szétdarabolt tömeget, önálló kormány nélküli, idegen hatalomnak meghódolt tartományt, meddően panaszkodó, tehetetlen országgyűlést, a művelt világtól elmaradt, tőle elzárt népet látunk, olykor ébredő, egyesekben villámfénynyel megnyilvánuló, de a tömegeket át nem ható nemzeti tudattal. A biztos enyészet képe ez.

És ma? Istennek hála, egységes nemzet vagyunk, egyenjogu polgárokból alakult szabad nemzet, melynek képviselete döntő hatalom, mely az összes művelt nemzeteknek méltó testvére, mely önálló nemzetnek, önálló államnak érzi magát, s e tudattól áthatva intézi sorsát. Ez az erőteljes reményt sugárzó életnek képe.

E két Magyarország különbsége mondja meg nekünk, hogy ki volt Kossuth Lajos. Az elsőt találta, a másodikat megalkotta.

Nem ő egyedül. Óh nem! Bün volna a kegyelet ünnepébe kegyeletlenséget vegyíteni; egyik nagyunk iránti hálánkat többi nagyjaink iránt való hálátlansággal kifejezni. Sokan voltak ők, a jelesek, a nagyok, a felejthetetlenek, a kik az új honalkotás e művét végezték. Voltak, a kik Kossuthal, voltak, a kik Kossuth ellen, de ugyane czélra munkálkodtak. De a régi állapotok korhadtsága meghiúsított volna minden nemes törekvést, ha Kossuth Lajos izzó szenvedélye és az emberek fölött való rettentő hatalma azokat szét nem töri; *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és a nemzeti gyengeség sülyedt állapotából a rögtöni át-

menet arra az erőkifejtésre, mely egy világot ragadott bámulatra, el nem képzelhető ama hajthatatlan lélek kergető ereje nélkül, mely e napokban hagyta el földi lakóhelyét. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Kossuth Lajos helye tehát honunk alkotói közt van; *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* ama honalkotók közt, a kik, midőn a nemzet önállóságát körülbástyázták, egyszersmind bevezették e nemzetet a művelt népek eszmekörébe és érzelmi világába, részesévé tették az emberiség nagy haladási munkájának, egyenrangu és tisztelt tagjává a nagy népcsaládnak. A magyarság világtörténelmi hivatása épp úgy, mint nemzeti fejlődése Kossuth Lajos nevében szimbolumot talál. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ez titka a nemzetek részvételének, ez mértéke a mi kegyeletünknek és hálánknak. *(Tetszés balfelől.)*

Én, t. Ház, abban a sajnos nézetben vagyok, hogy a miket a Ház mélyen tisztelt elnöke a kegyelet kifejezéseként javaslatba hozott, nem tarthatom kielégítőknek. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Én is, úgy a magam, mint elvbarátaim nevében határozati javaslatot leszek bátor beadni, a mely előttem szólott t. képviselőtársaim indítványától egy pontban különbözik; abban a pontban, hogy én a kegyelet nyilvánítását ama korlátok közt tartom csak lehetőnek, a melyeket mi magunk, a törvényhozás más tényezőinek belevonása nélkül, leróhatunk; *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* a mit azonban e határig meg lehet tenni, azt, hitem és meggyőződésem szerint, mindenkor meg is kell tenni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Minthogy pedig a t. elnök úr javaslata ezt a mindent, a mit az általam megjelölt határok közt megtenni lehet, nem foglalja magában, azért vagyok bátor a magam és elvbarátaim nevében a következő határozati javaslatot tenni le a Ház asztalára: *(Halljuk! Halljuk! Olvassa.)*

Határozati javaslat.

Az isteni Gondviselés változhatatlan végzete Kossuth Lajost az élők sorából elszólítván, a képviselőház, mint a nemzet törvényes képviselete és érzelmeinek hivatott tolmácsa határozatilag kimondja:

hogy Kossuth Lajos a magyar nemzet újjászületése, egysége, önállósága, alkotmányos fejlődése, szabadsága és nemzeti jövőjének a nemzet erejéből biztosítása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett;

és hogy ezért a magyar nemzet elismeréssel és örökké tartó hálával őrzi meg Kossuth Lajos emlékét;

továbbá kifejezést ád a nemzet fájdalmának a Kossuth Lajos elhunyta által szenvedett nagy veszteség felett, Kossuth Lajost a nemzet halottjának nyilvánítja, és ebből folyólag a következő intézkedésekben állapodik meg:

A temetés és a végtisztességhez tartozó minden szertartás és a síremlék felállítása a képviselőház költségén történik; *(Helyeslés balfelől.)*

a képviselőház magát a temetésen küldöttség által képviselteti; a képviselőház nevében a boldogult koporsójára koszoru tétetik le;

a képviselőház a végtisztesség befejezéséig nyilvános ülést nem tart, kivévén, ha éppen e tárgyban határozathozatalnak szüksége állana elő;

a képviselőház elnökét megbizza, hogy a nagy halott hamvainak hazaszállítása iránt a Ház nevében az elhunyt családjával magát érintkezésbe tegye; a hazaszállítása szintén a képviselőház költségén történik; *(Helyeslés a baloldalon.)*

a képviselőház a nemzetet adakozásra hivja fel, hogy a nemzethez és a nagy halotthoz méltó emlékszobor állíttassék fel; az országos gyűjtés vezetésére, a befolyó pénzek kezelésére és a további intézkedések előkészítésére saját kebeléből bizottságot küld ki, mely működéséről időnkint a Háznak jelentést tesz;

a képviselőház megbizza elnökét, hogy a gyászesetről és a képviselőház e határozatáról az összes hazai törvényhatóságokat hivatalosan értesítse; *(Helyeslés a baloldalon.)*

a boldogult családjának a képviselőház részvétét fejezze ki;

fejezze ki a képviselőház jegyzőkönyvileg hálás köszönetét az olasz nemzetnek és Turin városának ama nemes figyelemért és vondégszeretetért, melyben hazánk nagy fiát, Kossuth Lajost, élte fogytáig részesítette s utasítsa a Ház elnökét, hogy a képviselőház köszönetét az olasz képviselőházzal és Turin város hatóságával közölje.

Az egyházpolitika*

* Apponyi összes egyházpolitikai beszédeit együtt találja itt az olvasó, 1890-től 1895-ig, tehát itt talál oly beszédeket is, melyekkel, az eddig követett időbeli sorrend szerint, jóval előbb kellett volna találkozni.

A „FEBRUÁRI RENDELET".

— 1890. november 22. —

A Csáky-féle híres februáriusi rendelet, mely 1890. februárban kelt s mely a különböző egyházak lelkészeinek elrendeli, hogy, ha más valláshoz tartozó gyermekeket keresztelnek, az anyakönyvi kivonatot az illető felekezet papjához nyolcz nap alatt áttegyék, térítvény mellett, hosszabb időn át heves viták tárgya volt a képviselőházban és a sajtóban egyaránt. A rendelet végrehajtását a katholikus klérus megtagadta, törvényellenesnek mondván azt. A szabadelvü párt, Szivák Imre által beadott, következő határozati javaslattal vélte a rendeletből származott forrongást megszüntetni:

Mondja ki a t. Ház határozatilag, hogy:

I. tekintettel arra, miszerint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek február 26-án 10.086. sz. a. kiadott rendelelete, mely az 1868-dik LIII. t.-cz. 16. §-ának végrehajtását czélozza, törvényeinkkel összhangban van és törvényessége az 1879-ik XL. t.-cz. 1. §-ában gyökerezik:

tekintettel továbbá arra, hogy ennek kibocsátása a felmerült tapasztalatokkal szemben indokolt és szükséges volt: a Ház a vallás- és közoktatásügyi miniszter eljárását helyesli *(Élénk helyeslés jobbfelől, ellenmondások a bal- és szélsőbalon. Felkiáltások: Magyarországot csak törvényekkel lehet kormányozni, nem pátensekkel!)*

II. A Ház az 1868-ik LIII. törvényczikket, mint a mely egyrészt az állam és a vallásfelekezetek és másrészt a vallásfelekezeteknek egymás között annyira szükséges béké-

jét biztosítja, módosítani nem kívánja. *(Helyeslés jobbfelől. Ellenmondás balfelől.)*

III. A Ház helyesli a kormánynak azon kijelentését hogy oly czélból, miszerint az 1868-ik LIII. törvényczikk alapelvei minél teljesebben érvényre jussanak, ha ezen törvény végrehajtása körül netalán felmerülő nehézségek szükségessé tennék: ezek elhárítására annak idejében kész a törvényhozás további megfelelő intézkedését kikérni és *esetleg a polgári anyakönyvek behozatalára* vonatkozó törvényjavaslatot beterjeszteni. *(Általános élénk helyeslés.)*

E határozati javaslatot megelőzőleg Irányi Dániel is beadta ismert határozati javaslatát a vallásszabadság elvének törvénybeiktatásáról, mely határozati javaslatát tudvalevőleg évről-évre következetesen benyujtotta.

Az alábbi beszéd a Szivák-féle határozati javaslatnak csak a harmadik pontját fogadja el, de egyben hangsúlyozza úgy az állami, mint az egyházi élet érdekében, a *házassági és családi jog rendezésének* a szükségességét, hozzájárul Irányi Dániel határozati javaslatához, és igy alapját képezi a szónok állásfoglalásának a később kifejlődött egyházpolitikai küzdelemben.

T. Ház!

(Hosszantartó éljenzés balfelől. Nagy mozgás. Halljuk! Halljuk!) T. ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Ámbár én is osztozom a sokak által a felett kifejezett sajnálkozásban, hogy egy, magába véve túlbecsült jelentőségü inczidens a vallás- és közoktatásügyi tárcza tárgyalásánál a kulturális érdekeket háttérbe szorította és hogy e körül az egy inczidens körül hosszú vita fejlődött ki, mégis mindenki természetesnek fogja találni, hogy én erre a kérdésre, a melylyel a Ház már néhány nap óta foglalkozik és az azzal kapcsolatosan felmerült eszmékre észrevételeimet megtegyem, álláspontomat kifejtsem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Két irányban indult meg a gondolkodás, két irányban a vitatás az úgynevezett elkeresztelés kérdésének az alkalmából. Foglalkoztunk ezekben a napokban először magának ennek a kérdésnek az érdemével, a kormány e körül tanusított eljárásának a megbirálásával; és foglalkoztunk részint a Ház hagyományainak követésében, de részint ez inczidens világában is, azokkal az általános egyházpolitikai kérdésekkel, melyek, vélekedésem szerint, ugyan sokkal nagyobbak, semhogy azoknak az elintézése, az azokkal szemben való állásfoglalás ehhez az inczidenshez legyen köthető, a melyek terén létező viszásságokat azonban ez az inczidens is élénk világitásba helyezte. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Én is mindkét téren követni akarom az itt hallottakat és a Ház asztalára letett javaslatokat. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mindenekelőtt a szükebb körre, magára az úgy nevezett elkeresztelési vitára és annak tárgyára teszem meg észrevételeimet és igen örülök, hogy a t. többség részéről beadott határozati javaslatban a a vitára anyagot nyertünk.

A t. többség által benyujtott határozati javaslat három pontból áll. Az első a kormány eljárásának úgy törvényességi, mint czélszerűségi szempontokból való helyeslésére hivja fel a Házat. A második pont magában foglalja az 1868: LIII. törvényczikk rendelkezéseinek fentartására irányzott akaratot, illetőleg az abban kifejezett elvnek újból való megerősitését. A harmadik pont pedig a kormány-nyilatkozatok helyeslése alakjában kifejezést ad annak, hogy az állami törvények tekintélyének és igy az

1868: LIII. törvényczikk tartalmának minden körülmények közt érvényt kell szerezni és helyesli a kormánynak abbeli kijelentését, hogy ezt a lehető legalkalmasabb módon fogja eszközölni, ha kell, a polgári anyakönyvvezés behozatalával is.

Én, t. képviselőház, a sorrendnek némi módositásával, először is a második pontot veszem tárgyalás alá és erre vonatkozólag igen röviden nyilatkozhatom, mert tartozom ugyan itt is egyéni meggyőződésemnek teljesen őszinte kifejtésével, de azt aktuálisnak nem tartom. Előre bocsátom, hogy a mit erről mondandó leszek, tisztán egyéni meggyőződésem és azért a felelősség kizárólag engem terhel, nem pedig azt a pártot, melyhez tartozom.

Nem csinálok abból titkot, t. Ház, hogy én az 1868: LIII. törvényczikk 12. §-ának a rendelkezéseit elvileg nem helyeslem; *(Helyeslés balfelől.)* nem csinálok abból titkot, hogy én ezt a rendelkezést sem arra a czélra alkalmatosnak nem tartom, hogy ezáltal a vallási béke biztositassék, sem a szabadelvü felfogásokkal, európai értelemben, nem tartom összhangzónak. *(Helyeslés balfelől.)*

E nézetem bővebb indokolásába nem bocsátkozom, de minthogy e kérdés fel van vetve és a felvetett kérdésekkel szemben állást foglalni mindenkinek kötelessége, a ki az ország ügyeibe beavatkozni kíván, *(Helyeslés)* csak azt jegyzem meg röviden, hogy mindazok a veszélyek, melyeket a szülők szabad intézkedési jogának fentartása kapcsán fölemlitettek, hogy a családi viszálynak az a képe, a melyet ezzel kapcsolatosan, mint lehetőséget elénkbe rajzoltak, igenis beállható, konstruálható lehetőség, a mint

hogy minden törvényes intézkedésnek elméletileg mindenféle következményét lehet konstruálni. De hogy tényleg ezeknek a veszélyeknek magvát tartalmazza-e, — arra nézve döntő momentum a tapasztalás. És én csak azt konstatálom, hogy a művelt Amerikának és Európának több mint 100,000.000 keresztény lakossága él más-más formákban a szülők szabad intézkedési jogának a szabálya alatt, *(Úgy van! balfelől.)* de nem hallottam egyáltalában, hogy ez országok bármelyikében, a hol ez a jogszabály életben van, azok a zavarok beállottak volna, a melyektől ennek az intézkedésnek, ennek az elvnek a t. ellenzői tartanak. *(Úgy van! balfelől.)*

Nem állok meg, t. Ház, ennél a pontnál; mert más dolog az elvi álláspont megjelölése s azután más dolog annak a megítélése, vajjon az ember ez elvi álláspont gyakorlati érvényesítését és életbeléptetését egy adott időpontban czélszerűnek, politikailag helyesnek, okosnak tartja-e. *(Úgy van! balfelől.)* És akkor azután ugyanazzal az őszinteséggel, a melylyel elvi álláspontomat megjelöltem, kifejezem azt is, hogy én ez idő szerint lehetetlenségnek tartom azt, hogy az 1868: LIII. törvényczikk 12. §-ának intézkedése módosítás alá kerüljön; ezt sem a magam részéről javasolni nem fognám, *(Élénk helyeslés balfelől.)* sem hogyha azt más oldalról javasolnák, ma nem pártolhatnám. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Mert ha — egész tisztelettel legyen mondva — tévedésnek tartom is a haza polgárai egy nagy részének ragaszkodását ehez a törvényhez; ha nem is ismerem el alaposaknak azokat az aggodalmakat, melyek ama törvény módosításához fűződnek: magának annak a ténynek,

hogy az ország lakosainak egy nagy része a már meglevő és 22 esztendő óta fenálló alaptörvényben önmagára nézve biztosítékot lát, annak módosításában a viszály veszedelmét látná, a módosítás által magát megtámadottnak tartaná: magának ennek a ténynek, gondolom, minden politikus előtt, a ki az ország belbékéjét saját elvi álláspontjának mindenáron való érvényesítése fölé helyezi, addig, míg ez a felfogás tart, oly súlya van, hogy ha ellentétes elvi meggyőződésem van is, a módosítást ilyen körülmények közt nem javasolhatnám. *(Élénk helyeslés.)*

Meg vagyok arról győződve, t. Ház, hogy az általam elfoglalt elvi álláspont benső igazsága előbbutóbb győzelemre jut; meg vagyok arról győződve, hogy akkor, midőn vallásügyi törvényhozásunk haladásában — és remélem, nemsokára — eljutottunk oda, hogy nem csupán a keresztény vallásfelekezetek közt való viszonosságot, hanem az ország összes lakosainak valláskülönbség nélkül egymáshoz való viszonyát, és az azok közt való jogegyenlőségét megállapítjuk, e kérdés rekonsziderálásának az ideje is elkövetkezik. *(Élénk helyeslés. Úgy van! balfelől.)*

De habár az időszerűség követelményeit ekkép figyelembe veszem, elvi meggyőződésemet meg nem tagadhatom és így a határozati javaslatnak azt a részét, mely a 68-iki törvényt elvileg is helyesnek mondja, természetesen el nem fogadom és ahhoz nem járulok. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Sokkal aktuálisabb a határozati javaslat másik két része, mely tulajdonképen a kormány politikájának a bírálatával, illetőleg helyeslésével foglalkozik.

(Halljuk! Halljuk!) A határozati javaslat e két részének és az ezekben foglalt tételeknek a megbirálásában engem a teljes tárgyilagosság vezet. Azt hiszem, hogy az ily természetű kérdéseknek helyes, okos, az ország belső békéjével összeegyeztethető megoldása nem várható akkor, ha azok megítélésénél és az azokkal szemben való állásfoglalásnál akár egyoldalú felekezeti, akár párszempontokra helyezkedünk. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ezeknek a megítélésénél engem kizárólag azokra a nagy állami szempontokra való tekintet vezérel, melyeknek dominálni kell az egész vitában. *(Helyeslés balfelől.)* És e nagy állami szempontok első sorban az állam tekintélyének mindenkivel szemben való feltétlen érvényesítése s megóvása és az ország vallási békéjének a fentartása. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Nem is vezethetnek pártszempontok, különösen a t. miniszter úrral szemben, a kinek egyénisége iránt tiszteletem és rokonszenvem oly nagy, hogy, a mennyiben esetleg az objektivitás teréről leléphetnék, a veszély inkább az volna, hogy ezt ő reá nézve kedvező, mint az, hogy kedvezőtlen irányban tenném. *(Tetszés balfelől.)* De még e kedvező elővélemény mellett sem csatlakozhatom egész kiterjedésében a határozati javaslat első részéhez, mely a kormány eljárását helyesli. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

A javaslat két szempontból fejezi ki a helyeslést. Először kimondja a rendelet törvényességét, másodszor kimondja annak a politikai czélszerüségét. Én, t. Ház, mind a két szemponttal kivánok foglalkozni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A törvényesség szempontjához, megvallom, némi bizalmatlansággal nyúlok, mert tudom, hogy igen ki-

váló jogászok közt — és ezeknek a sorában olyanok közt is, a kikkel politikailag egy nézeten s egy párton vagyok, — a nézetek különbözők. Én tehát azokat, a miket e tekintetben felhozok, abban az értelemben kérem vétetni, hogy vannak a rendelet törvényességére nézve aggodalmaim s ha vannak, kötelességem azokat elmondani, hogy eloszlathassák; ha eloszlatták és alaptalanságukról meggyőztek, szíves készséggel hajlandó vagyok azokat elejteni s a rendelet törvényességének kimondásához a magam részéről is hozzájárulni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* De, t. Ház, soha és semmi körülmények közt, bármily fontos is legyen valamely intézkedés tárgya és czélja, bármily helyes is legyen annak az intenciója és bármily nagyok is legyenek azok a politikai kötelességek, melyek azzal összekötvék: soha és semmi körülmények közt nem ismerhetném el másodrendű vagy csekély fontosságú kérdésnek, hogy vajjon a kormányzat nem lépte-e túl törvényes hatáskörét. Mert ha e kérdés fel van vetve, meg is kell azt bírálni; ez az egyéni és politikai szabadság legfőbb biztosítékaival függ össze; dönteni kell tehát e kérdésben, igennel vagy nemmel vagy legalább elő kell készíteni a döntést. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Megmondom, t. Ház, mik az én aggodalmaim. *(Halljuk! Halljuk!)*

A rendelet első három pontja tartalmazza annak tulajdonképeni intézkedéseit; a többi pontok pedig az ahhoz fűzött büntetőjogi, illetőleg kihágási szentesítést. A rendelet intézkedő pontjai közül tulajdonképen a harmadik az, mely nekem aggodalmakat okoz. Ez a pont az, a melyben ki van mondva, hogy az az

anyakönyvező lelkész, a ki a rendelet első pontja értelmében a kivonatot átküldte a törvény szerint illetékes lelkésznek, a saját anyakönyvéből, melyet egyházi czélokra fentarthat, kivonatot állami czélra ki nem adhat. Az én aggodalmam az, hogy vajjon ez az intézkedés összeegyeztethető-e az 1827 : XXIII. törvényczikkel.

Az 1827 : XXIII. törvényczikk, melyet a közoktatásügyi miniszter úr is idézett, miután az 1. és 2. §-okban arra nézve intézkedett, hogy az anyakönyvek két példányban vezetendők és az egyik példány a törvényhatóságnak átküldendő, a 3. §-ban azt mondja, hogy a törvényhatóságnál letett példány semmiféle használatra ne szolgáljon, hanem a kinek ez érdekében van, az illető lelkésztől, a „concernens animarum curator"-tól nyerje azt az anyakönyvi kivonatot, a melyre szüksége van. E törvény tehát annak a közegnek, mely a törvény szövegében mint concernens animarum curator van megjelölve, egyenesen kötelességévé teszi, hogy mindenkinek, a ki tőle anyakönyvi kivonatot kiván, ilyet ki is adjon.

Már most, t. Ház, *(Halljuk! Halljuk!)* kicsoda az a concernens animarum curator az 1827 : XXIII. törvényczikk értelme szerint? *(Halljuk! Halljuk!)* Az-e, a kinek a felekezetéhez az anyakönyvi kivonatot kérő törvényszerűen tartozik, vagy az-e, a ki tényleg valamely anyakönyvezési cselekményt végzett, legyen az akár keresztség, akár összeesketés, akár temetés? Én erről határozott nézetet nem tudok magamnak alkotni, hanem valószínűbbnek tartom azt a magyarázatot, hogy a „concernens animarum curator" csak az lehet, a ki az érintett egyházi tisztet tényleg végezte, mert

hisz csak az van abban a helyzetben, hogy arról anyakönyve legyen s arról anyakönyvi kivonatot kiállíthasson. És ha ez így van, akkor a miniszteri rendelet megtiltja egy lelkésznek azt, a mit egy még fennálló törvény neki kötelességévé tesz. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Ha pedig a törvény értelmére nézve kétség van — a mint a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr beszédjének egyik része sejteni engedi, hogy ezt kontroverz kérdésnek tekinti — akkor a kormány rendeletileg jelölte meg azt, hogy ki értendő az 1827 : XXIII. t.-czikkben megjelölt személy alatt, rendeletileg törvényt magyarázott és e magyarázatra alapított jogszabályt.

T. Ház! Tudok erre az ellenvetésre önmagam is válaszolni, de a választ, melyet találok, kielégítőnek nem tartom. Azt lehet t. i. mondani, hogy az a lelkész, a ki saját anyakönyvének a kivonatát a másik lelkésznek, a rendelet 1. §-a értelmében, átküldte, ezzel oly cselekményt végzett, melylyel az illető az ő anyakönyvéből államjogi szempontból kitörültnek tekinthető, úgy, hogy ő erre az egyénre nézve megszünt concernens animarum curator lenni.

De ezzel a válaszszal szemben ellenészrevételem a következő: a törvény az anyakönyveket és az azok alapján kiadott kivonatokat, tehát magokat az anyakönyveket és azok alapján kiadott kivonatokat, tehát magokat az anyakönyveket és azoknak minden részét, minden szabályszerű bejegyzését, közokirat jellegével ruházza föl. A mint az anyakönyvbe a beírás történt, ez többé nem magán tulajdona sem annak a lelkésznek, sem senkinek, hanem annak közokirati jellege

van a törvény alapján s a törvény által. *(Helyeslés a balon.)* Megfoszthatja-e a rendelet e közokiratot, vagy annak bármely részét ettől a törvényen alapuló közokirati minőségétől? Lehet-e azt a magyarázatot elfogadni, hogy a rendelet első szakasza értelmében történt átküldés által az anyakönyvbe történt bejegyzés mintegy törültté, államjogilag nem létezővé válik?

Ez az én aggodalmam a rendelet harmadik pontjával szemben. Pedig e harmadik résznek fentartása nélkül az első rész sem tartható; a harmadik pont ennek természetes kiegészítése, mert két anyakönyv ugyanegy egyénre nézve államjogi érvénynyel nem maradhat fönn. És hogy ez ellenvetés helyességét még jobban illusztráljam, rámutatok arra, hogy a „concernens animarum curator" már csak azért sem jelentheti azt, kinek vallásfelekezetéhez az illető tartozik, mert hiszen a vegyes házasságokról felvett anyakönyvekbe, melyek csak az egyik vallásfelekezet lelkésze előtt köttettek, más vallás tagja szükségkép belekerül az idegen anyakönyvbe és így, ha esketéséről anyakönyvi kivonatot kér, oly lelkészhez kell fordulnia, ki nem az ő felekezetének a lelkésze, hanem csak az által vált illetékessé, hogy tényleg egy anyakönyvezendő cselekvényt végzett. Ez az egyik aggályom.

Másik aggályom a rendelet büntetőjogi szentesítésére vonatkozik. E szentesítés az 1879 : XL. t.-cz. 1. §-ára van alapítva, mely megengedi, hogy a rendőri tilalmak és meghagyások átlépését kihágássá minősítsék. Már most azt, vajjon a rendőri parancs fogalma a kérdéses rendeletre ráillik-e, azt hiszem, igen nehéz lesz teljes jogi szabatossággal megállapí-

tani. Mert hazánk törvényeiben sehol sincs meg annak általános fogalom-meghatározása, mi az a „rendőri", tehát tételes jogalapunk nincs. A tudomány és a többi államok megállapodásai pedig, melyekre mint segítő forrásra hivatkoznunk lehet, ingadozók, nélkülözik a szabatosság ama fokát, melyre jogszabályt teljes biztossággal alapítani lehet. De úgy, a hogy mégis szolgálhatnak szövétnekül. És én nem szándékozom a „rendőri" fogalmát oly szűkre szabni, hogy az csak a közbiztossági rendőrséget tartalmazza, ámbár e felfogás mellett is lehetne érvelni, mert, tudtommal, p. o. a porosz közigazgatási főtörvényszék a porosz kormánynak policziális rendelet-kibocsátó jogát, judikaturája utján a szoros értelemben vett közbiztossági rendészetre szoritotta. De idáig nem megyek; veszem a rendészet egy tágabb körét. Elfogadom a rendészet meghatározásául azt, a mit a rendelkezésemre álló tudományos források alapján meg lehet állapítani. T. i. rendőri hatalom az, mely az egyéni szabadság megszorítását tartalmazó előző intézkedéseket tesz oly czélzattal, hogy akár valamely összeségnek, akár az egyesnek minden néven nevezendő erkölcsi, anyagi, szellemi érdekei és jogviszonyai, az emberi, vagy elemi erőkben rejlő veszélyek ellen óvassanak. Én azt hiszem, hogy ezzel a meghatározással elég tág kört szabtam a rendészetnek és ha ennél még tágabbat akarnánk megállapítani, akkor teljesen a „rendőrállam" eszmekörébe jutottunk. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De azoknak a veszélyeknek, melyek ellen az állam rendőri oltalmat akar nyujtani, közvetlenül kell érinteniök azt, a mi ellenük megvédendő; mert ha

ily veszélyeknek holmi távoli lehetőségét is elfogadunk rendőri intézkedés alapjául, akkor az állami életnek egész mezejét rendészetté alakítjuk át; *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* akkor nincsen az az intézkedés, melyet rendőrinek minősíteni nem lehetne.

Ezt a jelen esetre alkalmazva, — értem azt, t. Ház, hogy az anyakönyveknek a törvény által megállapított vallási státussal nem teljesen egyező vezetése bizonyos körülmények közt e státus világosságára veszélyt hozhat; de ez a veszély sem nem szükségképeni, sem nem közvetlen, sem nem rendesen beálló, mert hiszen ha az anyakönyveket, a fennálló szabályok szerint, rendesen vezetik, ha t. i. a szülők vallását azokban kiteszik, akkor a vallási státust azokból teljes bizonyossággal meglehet állapítani. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Az illetőknek számos mulasztása szükséges ahhoz, hogy az anyakönyvek ilyetén vezetéséből az a veszély beállhasson, a mely ellen a miniszteri rendelet azokat megóvni akarja. Lehet-e, t. Ház, a rendészet előzetes feladatát ily messze kiterjeszteni? Kételkedem, t. Ház, hogy ezt a mai tudomány és az európai törvényhozások mai gyakorlata alapján tenni lehetne. *(Helyeslés balfelől.)*

Hozzájárul ehhez még annak a megfontolása, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy kicsoda az, a kihez e tilalom, illetőleg e meghagyás, melyet e rendelet tartalmaz, intézve van? Hallottam ezekben a napokban és leginkább a kormány padjairól bizonyítgatni, hogy az az egyén, a lelkész, midőn az anyakönyvet vezeti, közhivatali tisztet teljesít. Tehát ez a rendelet tulajdonképen hivatalos utasítás. Az a ténykedés, a mely-

ből ama veszélyek eredhetnek, a melyekre sokan czéloznak, az hivatalos ténykedés. Előttem pedig nehezen látszik megfoghatónak az, hogy az állam hivatalos ténykedéssel szemben, saját közegének eljárásával szemben, tehát saját igazgatási apparátusának nem szabatos működésével szemben rendőri oltalmat nyujtson polgárainak. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Azok, t. Ház, kik az általam előadottakat... Úgy hallom, t. Ház, — ha jól értettem a közbeszólást — az igazságügyi miniszter úr a kihágási büntetőtörvénykönyvre utal engem... *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem!)* ... hol ehhez hasonló hivatalos vétségek kihágásoknak vannak minősítve. Ezt törvény teheti, de rendelet nem. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* De, t. Ház, azok, kik az általam előadottakat helyeslik, messzebb mennek, mint én. Mert én mindezeket a kérdés ez oldalának a felderítése végett hozom fel, mint aggodalmakat, melyeket ha önök el nem oszlatnak, megerősítik bennem azt a felfogást, hogy a rendelet nem törvényes; ha eloszlatják, a rendelet törvényességét még fényesebben fogják megvilágítani. De két konzekvenciát bátor vagyok ezekből levonni és ezek a következők: először is általános alkotmányjogi elv az, mely így szól: *(Halljuk!)* midőn a törvényhozás saját teendőinek egy részét, olyan teendőket, melyek szabály szerint törvényhozási teendők, delegáczió utján a kormányra átruházza, ezt a delegácziót nem szabad tágító, hanem megszorító értelemben kell venni. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És van egy másik szempont is és ez az, hogy midőn a rendőri tilalom kibocsátására és a rendőri kihágások statuálására irányuló hatalmat a

törvényhozás a kormány kezében meghagyja, illetőleg arra rábízza, ez nem abból az okból történik, mintha elvileg kivánatos és helyes volna; hanem azért, mert éppen a rendészet körébe vágó esetek, részben a helyi körülmények szerint váltakoznak, úgy, hogy egy jogszabály alá nem is vonhatók, részben rögtön állanak elő és előre meg nem állapithatók, úgy, hogy a törvényhozás ezekkel előzetesen nem foglalkozhatik; ha pedig előállanak, a törvényhozás nehézkes apparátusát azok orvoslására rögtön megindítani nem lehet. Ezért, tehát tisztán a gyakorlati szükség szempontjából, történik a delegáczió. Már most, t. Ház, én nem tartom helyesnek és nem tartom legalább a helyes és megfontolt kormányzati gyakorlattal összeegyeztethető eljárásnak, midőn ezt a kivételes jogot oly esetekben veszik igénybe, a hol az először nem áll oly tiszta világos jogalapon, hogy ahhoz kétely ne férjen, és a hol annak másodszor törvényhozói értelme nincs, mert oly viszonyok szabályozásáról van szó, a melyek mindenütt, az egész ország területén, egyenlők, egész terjedelmükben előre ismeretesek, melyekre nézve tehát a törvényhozás, a szükségesnek vélt jogszabályokat, minden hátrány nélkül megalkothatja. *(Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.)*

Mindezek együttvéve, t. Ház, reám azt a benyomást teszik, hogy e rendelet törvényességi szempontból aggályos és ha ez igy van, akkor szerettem volna, hogy a t. kormány e rendeletnek legalább az egyik pontját másképp bocsátja ki, illetőleg módositja. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kormánynak, a büntető törvénykönyvek életbeléptetéséről szóló 1880. évi törvény szerint, sza-

badságában áll a kihágássá minösitett cselekmények fölött való judikaturát, akár a közigazgatási hatóság, akár a bíróság hatáskörébe utalni. A jelen esetben, t. Ház, a közmegnyugvást mindenesetre nagy mértékben előmozdította volna *(Igaz! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* és előmozdítaná, ha a kormány az általa is kihágássá minősített cselekmények fölött való judikaturát a bíróságok kezébe adná, a mely bíróságok a törvény értelmében fel vannak jogosítva arra is, hogy a rendeletnek nem czélszerűségét ugyan, de törvényességét elbirálják, a fölött ítéletet mondjanak. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Egyes esetekre alkalmazva!)

Igenis, egyes esetekre alkalmazva; de az ily egyes esetekben akár kedvező, akár kedvezőtlen bírói határozat a t. miniszter kezébe oly szövétneket adott volna, melyhez további eljárását alkalmazhatja vala, a nélkül, hogy ezért, még kedvezőtlen esetben is, azok a parlamenti következmények hárultak volna rá, melyeket én — ha az én szavazatomtól függene — a miniszter úrra nézve egyáltalában nem, de a jelen inczidens alkalmával legkevésbé akarnék előidézni. *(Általános helyeslés.)*

De, t. Ház, ha a jogi szempontból kifejezett aggályok megoldást nyernének is és ha én e tekintetben megnyugvást fejezhetnék ki a vita folyamán, mégsem járulhatnék a határozati javaslat első pontjához, mely a miniszter úr eljárását helyesli a czélszerűség szempontjából. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Erre vonatkozólag alig van mit adnom

ahhoz, a mit Grünwald Béla t. barátom tegnap kiemelt, hogy midőn a további intézkedések szükségét maga ama határozati javaslat konstatálja, ugyanakkor helyesli azt az eljárást, melynek kevéssé kedvező sikere tesz éppen szükségessé további intézkedéseket. Ez, szerintem, ellenmondás. *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)*

Én megengedem, hogy a t. miniszter úr előadása, a rendelet kibocsátásának előzményeit illetőleg, az ő eljárásának a jóhiszeműségét oly világításba helyezte, hogy azzal szemben rosszalást kimondani nem volna helyes; de ha azt kívánják tőlem, hogy egy és ugyanazon határozati javaslatban a czélra nem vezetőnek elismert rendeletet a czélszerűség szempontjából helyeseljek, ez több, mint a mit a t. miniszter úr iránt való jóakaratból tehetek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Még egyet jegyzek meg e pontra és ez szolgál átmenetül a határozati javaslat harmadik pontjával szemben megállapítandó álláspontomra. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Én abban egyetértek a t. miniszter úrral és az eddig felszólaltak mindenikével, hogy az állam akaratának, nyilvánuljon az akár törvényen alapuló, bármely hatóság által a maga hatáskörén belül tett intézkedésben, föltétlenül érvényt kell szerezni. Egyetértek abban, hogy az 1868 : LIII. törvényczikk 12-ik szakaszának is, a mely ma törvény, érvényt kell szerezni. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Megengedem azt is, hogy az a közvetlen czél, melyet a miniszter úr az anyakönyvi státusnak az 1868-iki törvénynyel megállapított státussal világos, átlátszó, min-

den összezavarást kizáró összhangba hozatala végett választott, helyes gondolat: mert ez a törvény érvényesítésének nemcsak kielégítő, de valamennyi rendelkezésre állók között a legenyhébb megvalósítása. Tehát a rendelet kibocsátásának a céljával egyetértek és az állami akarat feltétlen érvényesülésének szükségét oly elvnek tartom, melytől e teremben el nem állhatunk. De az állami akarat érvényesítésére, a törvények végrehajtására lehet különböző módokon törekedni; s az azután az államférfiúi eszélynek, a politikai okosságnak, de magának a szabadelvűségnek is a követelménye, hogy midőn többféle módon lehet ugyanezt a czélt elérni, oly módot ne válaszszon, a mely az állampolgárok bármely részétől olyan ténykedést követel, mely őket lelkiismeretökkel összeütközésbe hozza. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Mi itt nem vagyunk arra illetékesek, hogy ítéletet mondjunk arról, mennyiben alaposak, mennyiben nem a jelen esetben felhozott lelkiismereti aggályok, nekünk azokat mint tényt kell elfogadnunk. És midőn több más mód is kínálkozik, még pedig nem csupán az anyakönyvek államosításának módja — habár ezt elvileg a leghelyesebbnek tartom — de ezenkívül más módok is kínálkoznak, hogy ugyanaz a czél, melyet a t. miniszter úr rendeletével el akar érni, eléressék a nélkül, hogy az előbb felhozott lelkiismereti aggályokba ütközzünk: akkor én annak az útnak a választását, mely ilyen akadályok elé vezetett, a politikai czélszerűség szempontjából helyeslésemmel nem támogathatom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső balfelől.)*

T. képviselőház! A határozati javaslat harmadik részéhez azonban szavazatommal hozzájárulok, *(Helyes-*

lés balfelől.) mert a határozati javaslat harmadik része nem tartalmaz egyebet, mint annak az elvnek a kimondását, hogy az 1868 : LIII. törvényczikknek, mint fennálló törvénynek érvényesítését minden körülmények közt biztosítani kell és hogy erre a kormány az alkalmas módokat a lelkiismeret kímélésével megtalálja, esetleg, törvényhozási intézkedések útján, a mire, felfogásom szerint, mindenesetre szükség lesz, sőt esetleg az anyakönyv polgárosítása által. *(Élénk helyeslés.)*

És, t. Ház, ez szolgál átmenetül azokhoz az általánosabb szempontokhoz, melyeket ebbe a vitába bevezettek *(Halljuk! Halljuk!)* s a mely általános szempontok sokkal nagyobbak, sokkal többet ölelnek fel, hogysem csupán ehhez az inczidenshez volnának fűzhetők, de a melyek ez inczidens szempontjából is követelő, parancsoló erővel lépnek előtérbe.

Az anyakönyveknek polgári közegek által való vezetése helyes gondolat, ámbár azt hiszem, hogy annak máról-holnapra való létesítését nem lehet várni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ez előkészítést kíván úgy pénzügyi, mint adminisztrativ szempontból. *(Úgy van! balfelől.)* De ezt végczélul elfogadva, mondom, ez helyes gondolat, ebben oly egyházpolitikai eszme van, mely elől, ha itt az állam megerősödését, az állami feladatok szabatos teljesítését, az állami intézmények teljes kiépítését, az államnak egész tevékenységében egyfelől szabad és üdvös mozgását, másfelől pedig az egyházi élet gyógyítását és a vallási béke biztosítását maradandó alapokra kívánjuk fektetni: e czélok elérése szempontjából, kitérni nem lehet, *(Helyeslés balfelől.)* És ez az egyházpolitikai gondolat az, hogy

az állami és az egyházi funkcziók összezavarásának, mely a multból reánk maradt és melynek a jelenlegi állampolitikai felfogások mellett elvi jogosultsága nincs és folytonos surlódásokra vezet: okosan, kiméletesen, de a czélnak határozott kitüzésével véget kell vetni. *(Élénk helyeslés.)*

Addig, t. Ház, míg az állam és az egyház egy és ugyanazon elvi alapon állt, egymást kölcsönösen áthatották szellemükkel, addig a hatáskörök elválasztása nem volt oly feltétlenül parancsoló, mint ma, ámbár abban az időben is azoknak az összebonyolításából mindkét tényezőre számos baj háramlott. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

De attól a pillanattól kezdve, t. Ház, midőn egy állam és különösen oly állam, mely számos vallás híveit nevezi polgárainak, a jogegyenlőség, a lelkiismereti szabadság terére lép, s a honpolgárok egyenjogúságát vallásra való tekintet nélkül proklamálja, attól a pillanattól kezdve ez az összezavarás, az önállóságnak ez a hiánya a kölcsönös funkcziók teljesítésében mindinkább türhetetlenebbé válik, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* mert minduntalan az elé az alternativa elé helyezi az államot, hogy vagy alárendelje magát intézkedéseiben az egyházi szellemnek — a mi teljes lehetetlenség úgy elvileg, mint a felekezetek sokasága miatt — *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* vagy azoknak a közös funkcziónáriusoknak lelkiismeretén, a kik az egyházi és állami czélokat együttesen szolgálják, valamely követelménye által erőszakot tegyen. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

T. képviselőház! Minden szempontból: úgy állami szempontból, mint magának az egyházi életnek gyó-

gyítása szempontjából szükség van arra, hogy az állam a maga jogrendjét, a maga egészében, önállóan kiépítse. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Szükség van arra, hogy azt kiépítse minden téren, a *családjognak és a házassági jognak a terén is. (Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Feltétlen szükség van erre állami szempontból és én nem ismerek érdeket, a mely ezzel ellenkezik. *(Élénk helyeslés.)* Mert én úgy tartom, t. képviselőház, hogy a mai összebonyolult helyzet, a maga következményeiben, az egyházakra épp oly nyomasztó, s épp oly kedvezőtlen befolyást gyakorol azoknak a beléletére, mint a mily kedvezőtlen és nyomasztó befolyással van az állami intézmények működésére. Avagy melyik egyháznak lehetne érdekében, t. képviselőház, hogy fentartsuk házassági jogunk jelenlegi kúszáltságát, a mely a házassági kötelék szilárdságának a megingatásához járul ebben az országban *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldon.)* és a mely egyszersmind a vallásokhoz való tartozás könnyű csereberéjéhez s ezáltal a vallási érzésnek napirenden levő kicsúfolásához és megsértéséhez vezet? *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Avagy mely egyháznak állhat érdekében az, hogy kénytelen legyen saját házassági judikaturáját gyakran oly állami cselekmények szolgálatába bocsátani, a melyek állami szempontból szükségesek és törvényesek, annak az egyháznak az elveivel azonban ellenkeznek; mint például midőn a katholikus szentszék vegyes házasságnál a megindított válóperben előbb kimondja az ágytól és asztaltól való elválasztást és azután az arra vonatkozó irományokat a törvényszékhez átteszi, hogy ezek alapul, vagy legalább anyagul szolgálhassanak a

teljes elválasztás, tehát egy a katholikus egyház által kárhoztatott ténykedésnek a véghezvitelére? *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Az államnak, a nemzeti egységnek az érdeke pedig föltétlenül kívánja, hogy itt egységes jogrend foglalja magába az állam összes polgárait, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* hogy ne legyen az állam polgárainak egyetlenegy oly része sem, a mely az általános jogrenden kívül áll; *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* hogy a vallási és egyházi életből is kivegyük azt a mérgező anyagot, mely a mindennap szükségesekké váló kompromisszumokból ered; hogy ez által a magyar nemzet erkölcsi életének minden tényezőjét akképp orvosoljuk, hogy arra mint szilárd alapra azután egységes, szabadelvű, mindenkinek egyenlő mértékkel mérő jogrendet lehessen felépiteni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. képviselőház! A napról-napra élő, a megoldásokat elkerülő egyházpolitika sem az államnak, *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* sem az egyháznak, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* legkevésbé pedig annak az egyháznak szempontjából, a melyhez én is tartozom, többé fenn nem tartható, többé nem folytatható. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ahhoz a konzervativizmushoz való ragaszkodás, mely ezen a téren eddig uralkodott — vagy ne nevezzük konzervativizmusnak, mert hiszen a józan, az egészséges konzervativizmus, mely minden nemzet politikájának egyik nélkülözhetetlen alkotó eleme, mindenkor számol a felmerülő társadalmi szükségekkel és a viszonyoknak az élet által előidézett alakulásával —

mondjuk: a ragaszkodás a multnak porladozó és korhadásba átmenő maradványaihoz, ma, ama tapasztalatok nyomán, a melyeket szereztünk és a melyeknek egyike a jelenlegi eset, csak a rutin szellemében eredhet, mely vagy a gondolkozás lomhaságának vagy az elhatározásra való képtelenségnek a jele. *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezért, t. Ház, midőn Szivák Imre t. képviselőtársam határozati javaslatának a harmadik pontjához — mely azt czélozza, hogy a törvény akaratának érvény szereztessék, de szereztessék oly módon, a mely lehetőleg a vallási konfliktusokat kikerüli — hozzájárulnék, mert ebben a jelenlegi inczidens helyes megoldásának alapját látom lerakva; egyszersmind a jövő fejlődésének irányára nézve hozzájárulok Irányi Dániel t. képviselőtársam határozati javaslatához. *(Hosszantartó, meg-megujuló helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.)*

EGYHÁZPOLITIKAI IRÁNYELVEK.

— 1892. május 27. —

Ez a beszéd nevezetes fordulatot idézett elő a politikai helyzetben. *Szapáry* miniszterelnök már nyilatkozott volt abban az értelemben, hogy *Irányi* Dánielnek a vallásszabadságra vonatkozó határozati javaslatát nem fogadja el, de az itt közlött beszéd hatása alatt a minisztertanács még ugyanazon a napon összeült, és elhatározta, hogy a vallás szabad gyakorlásának törvénybe iktatására vonatkozó határozathoz hozzájárul. Ebből a körülményből és e beszéd szövegéből vezették le később Apponyi ellenfelei azt a két állítást, hogy tulajdonkép ő felelős az egész egyházpolitikáért, és hogy ebben az időben a kötelező polgári házasság, valamint a felekezetnélküliség mellett foglalt állást, ha nem is explicite, hanem implicite, hogy tehát későbbi oppoziciójával önmagát dezavuálta. Az olvasó fog ítélni ez állítások alaposságáról, melyekkel különben Apponyi egy későbbi beszédében (e gyüjtemény utolsó beszédében) leszámolt. Az alábbi beszéd szövegéből az domborodik ki: 1. hogy a szónok az elkeresztelési viszály által teremtett helyzetet nem tartotta alkalmasnak mélyebbre ható reformok keresztülvitelére, hanem előbb az akut viszály lecsillapítását kívánta; 2. hogy, a házassági jog reformjáról szólva, itt egyedül a házassági jog terén létező botrányos állapot megszüntetését — későbbi beszédekben az egységes házassági jogot és judikaturát — kívánta, a kötés formájáról pedig nem is beszélt; 3. hogy egyátalán *óva intett az alkotások radikalizmusá-*

tól és a vallásszabadság olyan megvalósításától, mely a létező és nemzeti hivatást teljesítő egyházakat dezorganizáczióval fenyegetné.

Tisztelt képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Az előttem szólott Asbóth János t. képviselő úr, beszédjében a mai kor legkomolyabb problemáival foglalkozott. Beszélt a modern társadalmat fenyegető veszélyekről és olyan tételeket állított fel, melyekkel én teljesen egyetértek, hogy t. i. a külső rend fentartására alkalmas anyagi eszközök nem elegendők a veszélyek leküzdésére, ha mindazok az erkölcsi tényezők nem fognak kezet egymással, a mely erkölcsi tényezők irányíthatják a nép minden osztályának meggyőződéseit és érzelmeit. Beszédje e részének a komolyságából semmit sem akarok levonni azáltal, hogy némi reflexiókat teszek arra a sajátságos helyzetre, melybe ő, a Ház ama padjairól beszélve, az általa támogatott kormánynyal szemben jutott. *(Igaz! balfelől.)*

A t. képviselő úr a miniszter úrnak szerencsekívánatát fejezte ki, *(Derültség balfelől.)* olyan formában, a mely előttem igen kétessé teszi azt, hogy a t. szabadelvű párt legközelebbi újévi üdvözlésekor őt fogja a gratuláns szerepére kijelölni. *(Élénk derültség és tetszés balfelől.)* A t. kormány egész kultuszpolitikáját annyira megdicsérte a képviselő úr, hogy nekem szinte kedvem támadt e túlságosan színezett dicséretteI szemben azt egy kissé megvédeni; *(Derültség balfelől.)* mert a jóakaraton és lovagias jellemen kivül, melyre nézve véleménykülönbség nincs a Házban, a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr politikájában

jóformán egy porszemet sem hagyott *(Derültség balfelől.)* és a szerencsekívánat tárgya egyedül az volt, hogy a miniszter úr, ő szerinte, eddig követett politikájával szakítni mert. *(Derültség balfelől.)* Nos, a Ház ellenzéki oldaláról ennél többet nem kívánhatunk, mint azt, hogy a kormány politikáját az őt támogató párt soraiból ekképen dicsérjék. *(Igaz! Úgy van! Tetszés balfelől. Felkiáltások jobbfelől: Egymagában áll! Zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Igaz, hogy a t. képviselő úr e súlyos kritikát, a melyet a kormány kultuszpolitikája ellen irányzott, igaz, hogy ezt a keserü labdacsot némileg megaranyozta, annyiban, a mennyiben e, szerinte, egyedül álló hiba rovására írta az ellenzék választási sikereit. De azt hiszem, hogy a t. képviselő úr ebben is, valamint a kormány politikájának a kritizálásában, túllőtt a czélon. Van a dologban valami igazság. Ha a t. képviselő úr ezzel csak azt akarta mondani, hogy valamint a kormány többi cselekményei meggyőzték a nemzetet arról, hogy az állami problemák egész mezején egyetlen egy komoly kérdés sikeres megoldására sem képes, ugy a kultuszpolitika terén is hasonló sikertelenséggel lépett a nemzet elé; és ez is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetre rótt meglepetés daczára is a nemzet a kormánynak sokkal kisebb támogatást nyujtott, minteddig, — ha csak ennyit akart mondani: akkor én a t. képviselő úrnak tökéletesen igazat adok. *(Helyeslés balfelől.)* De ha azt akarta mondani, hogy egyedül és kizárólagosan az elkeresztelési rendelet által a katolikus papság körében előidézett izgalom okozta az ellenzék választási sikereit... *(Asbóth János: Csak azok!)*

. . . akkor a t. képviselő úr a választást megelőző tényeket nem méltatta kellő figyelemre. *(Úgy van! balfelől.)* Különben meggyőződhetett volna, hogy ugyanannyi, vagy körülbelül ugyanannyi, a számokat nem tudom, hanem mindenesetre számos kormánypárti képviselő nyert mandátumot az által, hogy egyik vagy másik alakban a katolikus papság álláspontjához csatlakozott, *(Úgy van! balfelől.)* éppúgy, mint ez az ellenzéki pártok oldalán történt. Meggyőződhetett volna arról is — és itt neveket tudnék idézni — hogy az ellenzéki pártok sorából is kiestek kiváló jelöltek azért, mert a katolikus papság óhajtásaival, e kérdésben, nem tudtak megbarátkozni. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ez a kérdés, t. Ház, a pártok számarányain, merem állítani, nevezetesen nem változtatott. Én úgy találtam és ezt örömmel konstatálom, hogy a hol a katholikus papság politikai meggyőződésénél fogva, eddig a mi pártunk híve volt, ott e választásoknál is e zászló mellett hűségesen kitartott és a maga legitim befolyása érvényesítésével bizonyára sokban járult ahhoz, hogy azokat az eredményeket érjük el, a melyeket elértünk. De e kérdésnek a választások eredményére való, oly kiváló és nagy arányokban konstatálható eredményét, mint a minőt a t. képviselő úr állít, elismerni képes nem vagyok; engem erről a tényleges tapasztalások meg nem győztek. *(Úgy van! balfelől.)*

Igenis volt — és erre visszatérek beszédem folyamán — e kérdés fölmerülésének befolyása a közszellem alakulására és az abban előfordúlt hullámzásokra. Nem is mondom, hogy, ha e kérdés megoldatlanul marad, vagy kielégítő megoldást nem talál, ha az abból a

közszellemben keletkezett bajok tovább évődhetnek, későbbi képviselőválasztásoknál meg nem valósulhat az a tény, melyet a képviselő úr elénk tárt. De a legutóbbi képviselőválasztásoknál ez abban a mértékben, mely az eredményt lényegesen alterálhatta volna, még nem nyilvánult. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

A vallás- és közoktatásügyi költségvetés mostani tárgyalása, az előállt helyzet következményeként, főleg a kultuszpolitika problemái körül forog. Az úgynevezett elkeresztelési rendelet és az annak alapját tevő törvény kérdésén kívül fölmerült még a katolikus autonomia, a lelkész kongrua-ügy rendezésének és a zsidó vallás egyenjogosításának, reczepcziójának a kérdése. Mindezek a kérdések bele fognak vegyülni egyik vagy másik alakban azoknak az általános egyházpolitikai irányelveknek a kifejtésébe, melyre bátor leszek a t. Ház figyelmét bizonyos időn át igénybe venni. *(Halljuk! Halljuk!)* A mennyiben azonban azok nem nyerhetnék azt az organikus megoldást, mely az általam helyeseknek ismert egyházpolitikai elvek alapján önként előállana: bevezetőleg ki akarom jelenteni, hogy ezek mindegyikének, illetőleg a mindegyikök megoldására irányuló törekvésnek, önönmagában is van olyan jogosultsága, a mely elől kitérni nem lehet.

Van jogosultsága és van szükségessége a katolikus autonomia szervezésének. E tekintetben azok után, miket a felszólalók közül többen a ház padjairól — a mai napon Nagy István t. képviselőtársam is — mondottak, bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznom nem szükséges.

Égető szükség a lelkészi kongrua-ügy szabályozása és bárhol, bármelyik tényezőnél akadt meg e kérdés megoldása, az a tényező mindenesetre súlyos felelősséget vállal magára, az egyház szegény szolgáinak legjogosabb erkölcsi és legméltányosabb anyagi kívánalmaival szemben. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

A szabadelvűség és az igazságosság mellőzhetetlen követelményének tartom egyik vagy másik alakban izraelita polgártársainknak vallási tekintetben való teljes egyenjogusítását *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és ezért én a nélkül, hogy erre vonatkozólag is bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznám, röviden kijelentem, hogy az erre irányuló törekvést, mint jogosultat, a magam részéről teljes odaadással pártolni és támogatni fogom. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Tagadhatatlan, hogy az egyházpolitika terén két esztendő óta sokkal feszültebb a helyzet, mint a milyennel emberemlékezet óta ebben az országban találkoztunk. *(Halljuk! Halljuk!)* E feszült helyzet kiinduló pontja a t. kormány által két év előtt kiadott úgynevezett elkeresztelési rendelet, és én mindjárt megmondom, hogy szándékosan használtam azt a kifejezést: „a t. kormány által" és nem azt a kifejezést: „a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által" kiadott rendelet. Mert ámbár a kultuszügyek vezetésének a részleteiért első sorban a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr felelős, mégis a két év előtt ebben a Házban történtek, valamint az egész ügy lefolyása, de a dolog természete is világossá teszik, hogy itt olyan nagyfontosságu és olyan döntő természetü kormányzati akcióval állunk szemben, a melylyel az egész kormánynak szolidaritásban kell állani,

melyben az egyes döntő elhatározások csak az egész kormány hozzájárulásával érlelhetők meg és érlelődtek meg; mely tehát az egész kormány őszpolitikájának a kiegészítő része és az erre hozott ítélet, legyen az kedvező vagy kedvezőtlen, nem egyedül a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat, hanem az egész kormányt menti fel vagy terheli, a szerint, a mint ez az ítélet hangzik. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

És ha a sokszor említett rendelet következtében előállott eredményeket tekintjük, valóban nehezen tudom megérteni azt, hogy a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, megelőzvén azt az általa alig várt szerencsekívánatot, melyet ma Asbóth János t. képviselőtársamtól kapott, felszólalásában azt mondotta, hogy neki ezek az események igen nagy elégtételt szolgáltattak. *(Csáky Albin gr., vallás- és közoktatásügyi miniszter: Némi elégtételt! — Beöthy Ákos: Bizony, annyit sem! Derültség balfelől.)*

Tehát *némi elégtételt.* Ha a t. miniszter úr ide redukálja minapi nyilatkozatát, illetőleg ha ezt úgy mondta, — a mint nem kételkedem — hogy csak némi elégtételt szolgáltattak neki az események, akkor nekem e tétel ellen nincs kifogásom. A t. miniszter úr meg is mondta, hogy mi tekintetben szolgáltatnak neki az események elégtételt. Abban a tekintetben, hogy a mozgalom ma már nem a rendelet ellen, hanem inkább a törvény ellen irányul, a mi, ő szerinte, igazolja abbeli felfogását, a melyet már két évvel ezelőtt kifejezett, hogy t. i. az ő rendelete csak a törvény logikai folyama. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Hát legyen ez úgy, t. Ház, vagy ne legyen úgy, e felett én nem vitatkozom. *(Beöthy Ákos: De nincs úgy; majd kimutatjuk!)*

Ha a kormányzati akcióknak az volna czélja, hogy azok eredménye valamely eleve felállított elméleti tételt igazoljon; ha két évi hosszu epocha mozgalmait, eseményeit és eredményeit azzal a mértékkel kell mérni, vajjon azok igazat adnak-e az illető miniszter elméleti kijelentésének: akkor, megengedem, hogy a t. miniszter úrnak joga volna azt elégtételnek tekinteni. De ha a kormányzati akciókat azzal a mértékkel kell mérni, hogy miként hatnak ki azok az ország belső nyugalmára, hogy azok miként hoznak minket közelebb a megoldandó problemához, a békés és helyes megoldáshoz; hogy azok mily befolyással vannak az állami tekintélyre; hogy azok mily kihatással vannak magára a kormányzat prestigére; ha ez az utóbbi momentum, t. i. a kormányzati rendszabályok hatása és eredménye az a mérték, a melylyel azokat megítélni kell, nem pedig, hogy vajjon igazat adnak-e azok egy, a vitába belevegyített miniszteri kijelentésnek: akkor, t. Ház, sajnálattal kell kimondanom, a kormánynak még csak némi elégtételre sincs oka, az utolsó két esztendő tapasztalatai után. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Megengedem — mint azt Horánszky Nándor t. képviselőtársam a tegnapi napon is elismerte — hogy a t. miniszter úr oly információkat vett, a melyek alapján talán nem láthatta előre azokat a bonyodalmakat, a melyek rendeletéből keletkezni fognak és így a rendelet kibocsátásáért való erkölcsi felelősségben a kormányon kívül talán más tényezők is osztályosak. Ezt ám tisztázza a t. kormány azokkal a meg nem nevezett, de csak sejtetett tényezőkkel. De, t. Ház, a mennyi mentség ebben a körül-

ményben talán rejlik, — de csak talán — az a mentség tisztán a rendelet kibocsátásának a tényére vonatkozik, de nem vonatkozhatik annak a két éven át tartott valóságos zűrzavarnak *(Élénk helyeslés balfelől.)* és anarchiának a fentartására *(Élénk helyeslés balfelől.)* melynek a befejezéséhez talán csak most közeledünk.

A t. kormány elégtételt lát abban, hogy a harcz most nem a rendelet, hanem a törvény ellen irányul. De a t. kormány ezt a törvényt alaptörvénynek tekinti, évszázados felekezeti harczok kiegyenlítőjeként ünnepli, azt fenn akarja tartani: és mégis elégtételt lát abban, hogy a végrehajtás terén általa követett út oda vezetett, hogy az agitáczió nem a rendelet, hanem a törvény ellen irányul. *(Derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* A t. kormány — és e kijelentés jóhiszeműségében egy pillanatig sem kételkedem — a felekezetek és vallások közötti béke fentartását tűzi ki czélul és mégis oly állapotot létesít, a melyhez hasonló, mondhatom, a 40-es évek óta nem nem volt, midőn a legnagyobb versengés, kölcsönös bizalmatlanság és némely helyen majdnem a gyülölködésig menő feszültség uralkodik az eddig békében élt egyes hitfelekezetek között. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezzel a fejleménynyel, ezzel az eredménynyel szemben mit érne az az elégtétel, ha az események csakugyan megmutatták volna, hogy a miniszter úrnak igaza volt, a mikor a rendeletet a fennálló törvény logikai folyományának mondotta? *(Helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

A t. kormány — és én is — egyik főszempon-

tul és czélul az állami tekintély megóvását tűzi ki. Hát megóvta szépen, dicséretesen. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Kibocsátott egy rendeletet, a melyről nemcsak maga állította, hanem a képviselőház által kimondotta, hogy törvényes, helyes, czélszerü. E rendeletet két éven át formailag érvényben tartotta és leglényegesebb részét végrehajtani képes nem volt. *(Igaz! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Mert az, t. Ház, hogy Szabadkán e napokban egy tükröt fognak elliczitálni, mely mint a mai kultur-béka-egérharcz történeti okmánya, talán magas áron fog elkelni, az nem volt czélja e rendeletnek. *(Igaz! Úgy van! Derültség a bal- és a szélső baloldalon.)* E rendeletnek az volt a czélja, hogy az anyakönyvi állapot a törvény által megszabott állapottal egyeztessék össze. A rendelet végrehajtásában tehát az, hogy a rendelet ellen vétő lelkészek a rájok kiszabott birságot lefizessék, másodrendü, mellékes dolog. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* A fődolog, a főczél az lett volna, hogy az anyakönyvi kivonatok tényleges áttétele eléressék. Az elsőfoku itéletek erre vonatkozó részét pedig, a mennyire én informálva vagyok, a legmagasabb közigazgatási forum minden egyes esetben megváltoztatta. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Tehát így óvta meg a t. kormány két éven át az állami tekintélyt, hogy egy a képviselőház szavazata által szentesített rendeletnek két éven át nem tudott érvényt szerezni. Vissza nem vonta, végrehajtani próbálta, de nem tudta. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És megóvta talán a kormányzati prestige-t?

(Halljuk! Halljuk!) Megvallom, csodálkozással hallottam a miniszter úr kijelentései közül, a vita első napján, különösen azt, hogy azért nem lépett arra az útra, a melyet most kíván követni, tudniillik a polgári anyakönyvek behozatalára, mert mindig várta, hogy a másik érdekelt fél valami modus vivendit proponál, a mely alkalmat és lehetőséget nyujt arra, hogy az egyházi tényezők közreműködésével lehessen e kérdést megoldani. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Nekem, t. Ház, nem lehet nagy véleményem arról a kormányzati prestige-ről, arról a kormányzati előrelátásról, öntudatosságról, a mely, midőn látja, hogy zavarok állanak be; ténykedései, rendeletei a kívánt czélt el nem érik: e helyzet gyógyítására nem maga tudja megtalálni, — sőt nem is maga keresi az utat, hanem két éven át várja, hogy hol a régi, hol az új primás, hol ez a tényező, hol az a tényező mutassa meg neki a kibontakozást. *(Igaz! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Nem tehetek róla, t. Ház, nagyon sajnálom, hogy ezt a talán nem jogosulatlan, de súlyos kritikát éppen olyan kormányzati ággal szemben kell érvényesítenem, melynek élén az általam nagyon tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr áll; de azt hiszem, oly állapotokkal szemben, mint a minők az utolsó két éven át fejlődtek ez országban, bármely kiváló egyén iránt való tiszteletből a kritika szavát elnémítani, vagy csak eltompítani, az ellenőrzés feladatát nem teljesíteni, azokat a megérdemelt megrovásban nem részesíteni, a Ház ez oldalán ülők részéről alkotmányos kötelességük elmulasztása volna. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

És itt, t. Ház, még nincs vége ama hibák sorozatának, melyeket a t. kormány ez ügyben elkövetett. Panaszkodnak, hallottuk azt mindenféle hangnemben, így ma is, hogy a választásoknál belevegyült a harczokba egy eddig legalább nagyobb mértékben nem ismert alkotó elem: a vallási izgatás, a felekezeti szempontok előtérbe nyomulása. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Igen, igaz. De ki ennek az oka? Szabad-e egy előrelátó kormánynak, mikor ily kérdések megoldatlanul állanak az ország előtt, a nélkül, hogy azokat megoldja, a nélkül, hogy a bizonytalanságnak véget vessen, ezek függőben tartásával, szükség nélkül a választók elé jönni? *(Tetszés a baloldalon.)* Szabad-e oly helyzetet teremtenie, melynek szükségképi folyománya az, a mit most felpanaszolnak, hogy tudniillik a választási harczokba felekezeti izgatás vegyült? Szabad-e ezt tenni, mikor tudja, hogy az izgatás anyaga meg van? Szabad-e, mikor tud módot arra — mert a t. miniszter úr most tud módot rá, legalább gondolja, hogy tud — hogy ez izgalomnak véget vessen? Szabad-e neki szükség nélkül, már csak e szempontból is a nemzetet választásokra provokálni, mindaddig, a míg az izgatásnak ezen anyaga a közvéleményben megvan? *(Élénk tetszés balfelől.)* Lám, t. Ház, itt függ össze a kultusz-politika terén mutatkozó eredménytelenség és balsiker az általános kormányzati politikával. *(Igaz! Úgy van! a balon.)* Egy előrelátó, mindenekelőtt a nemzet erkölcsi erőtényezőinek épségét, a nagy nemzeti érdekeket szem előtt tartó kormány ily körülmények közt semmiféle taktikai előnyök kedvéért nem tette volna ki a nemzetet azoknak az izgalmaknak, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* melyek

felett most éppen azok panaszkodnak, a kik előidézői voltak. De az a kormány, melynek a szemei előtt mindenek fölött tulajdonhatalmi érdekei lebegnek — s ezért első sorban nem a miniszter urat teszem felelőssé, mert az általános politikai vezetés nem az ő resszortjába tartozik, hanem első sorban felelőssé teszem a miniszterelnök urat és az egész kabinetet és csak mint annak egyik tagját a miniszter urat is — ismétlem, az a kormány, melyet első sorban hatalmi érdekek vezérelnek, mikor azt gondolja, hogy egy adott pillanatban az országgyülés feloszlatása hatalmi érdekeinek kedvezhet, nem törődik azzal, hogy az izgalomnak micsoda anyagai vannak a közvéleményben; nem törődik azzal, hogy az hová tévelyeghet s hogy az micsoda veszélyek csíráját rejti magában, hanem neki megy a helyzetnek, a melyet maga teremtett. De az ilyen kormány azután ne vádoljon senkit, csak önönmagát azért, ha a választások körül oly jelenségek merültek fel, a melyek felett mindenkinek szabad panaszkodnia, melyeket mindenkinek szabad bevádolni, csak azoknak nem, a kiknek előre kellett látniok azok bekövetkezzését és a kik azokat vagy előre nem látták, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* vagy előre látva, mégis e helyzetet előidézték. *(Zajos tetszésnyilatkozatok a bal- oldalon.)*

Ezekben, t. Ház, a kormány eddigi akciójáról és annak eredményéről megmondván véleményemet, a jövőről, arról, hogy mi legyen tehát teendő, kívánok szólani. *(Halljuk! Halljuk!)* És itt, előre kijelentem, egészen más mértéket alkalmazok, egészen más hangon szólok. Mert nincs az a nemzeti érdek, a mely tiltaná, hogy a kormánynak a multban követett eljá-

rásával szemben a legkeményebb kritika hangját használjam, sőt alkotmányos ellenőrzési kötelességem ezt parancsolja. Meg is tettem ezt tehetségem szerint. De ha a jövőről van szó, *(Halljuk! Halljuk!)* ha arról van szó, hogy ebből az áldástalan viszályból, mely, sajnos, uralg, meneküljünk; hogy a felekezeti békét, hogy az állami tekintélyt, mely oly sulyosan meg van ingatva, ismét helyreállítsuk: sokkal nagyobbra becsülöm ezeket a célokat, sokkal nagyobbra becsülöm ezeket a nagy érdekeket, mintsem hogy ellenzéki szempontból a dolgok czélszerű és helyes kiegyenlítésének, ha a kormány ennek tudja az útját, bármi akadályt gördítsek eléje. *(Általános helyeslés.)*

Két feladat vár itt megoldásra. Először, hogy úgy mondjam, az akut láz lecsillapítására kell eszközt találni, a pillanatnyi helyzetet kell orvosolni, a most tényleg létező törvényen kívüli állapotnak véget vetni, az izgalom közvetlen okait eltávolítani, szóval ideiglenes palliativ szerekről kell gondoskodni. *(Halljuk!)* De azután — és ez a második és fontosabb feladat — annak a helyzetnek a gyökeres orvoslásáról kell gondoskodni, a melynek a mostan keletkezett izgalom csak egyik tünete: egészséges és rendezett viszonyokat kell teremtenünk az egyházpolitika egész mezején, hogy, emberi előrelátás szerint, jövőre is kikerülhetők legyenek hasonló konfliktusok, hasonló izgalmak, hasonló helyzetek. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ha mindjárt lehetne életbeléptetni ezeket a gyökeres megoldási módozatokat, az mindenesetre igen előnyös volna; de hát, a mint beszédem folyamán kimutatni szerencsém lesz, ez tényleg lehetetlenség, úgy, hogy mindenképpen és bárki lenne a kormányon, gondos-

kodni kellene pillanatnyilag segítő, csillapító, palliativ szerekről.

Bármint vélekedjünk az 1868:LIII. tczikk 12. §-áról, *(Halljuk!)* annyi egyszer bizonyos, hogy akár annak a fenntartását, akár annak a módosítását tűzzük ki czélul, egy ideig — még jó ideig — valahogyan meg kell vele élni. A pillanatnyi czél tehát, a melyet el kell érni, az, hogy a mennyire ezt egyáltalán az állam teheti, e törvény végrehajtásáról gondoskodjunk, legalább abban a kiterjedésben, a melyben az ismert februáriusi rendelet erről gondoskodni akar, a nélkül, hogy bárkivel szemben lelkiismereti kényszert, a kötelességek összeütközését idézzük elő, szóval a nélkül, hogy a vallási békét veszélyeztessük.

A t. miniszter úr megmondta nékünk, hogy ő erre a czélra milyen úton akar törekedni. Ő a vegyes házasságra vonatkozó polgári anyakönyvezés behozatala által akarja azt a czélt elérni, addig is, míg az általános polgári anyakönyvezés kellő előfeltételei meg lesznek. Előttem szólott t. barátaim, a t. Ház ez oldalán, különösen Horánszky Nándor t. barátom, már elmondották a kételyeket, melyeket a miniszter úr e palliativ intézkedésének a czélszerűsége, kivihetősége és általában a várható eredmények iránt táplálnak. Horánszky Nándor t. barátom egy más ideiglenes módozatot ajánlott, melyet én igen érett és bő megfontolás után, teljesen kivihetőnek, czélszerűnek, sokkal jobbnak tartok, mint a parcziális — hangsúlyozom e szót — parcziális anyakönyvek behozatalát. De e fölött ma nem vitatkozom, csak azt mondom ki, — a minél többet a kormány tőlem ma nem kívánhat — hogy szavazatomat és állásfoglalásomat a kor-

mány megoldási tervezetével szemben e tervezet teljes ismeretétől teszem függővé. *(Helyeslés a baloldalon.)* Ha a t. kormány által beadandó konkrét javaslat engem meggyőz arról, hogy az a czélra alkalmas, a nélkül, hogy az elkeresztelési rendelettel előállotthoz hasonló bonyodalmat idézne fel; ha meggyőz arról, hogy kivihető, czélszerü; ha megnyugtat a gyakorlati nehézségekre nézve, a melyeket t. barátaim a vita folyamán előadtak: akkor én bár jobbnak tartanám a Horánszky Nándor t. barátom által javasolt ideiglenes expedienst, bizonyára nem fogom útját állani annak, hogy a kormány keresse a béke helyreállításának, az izgalom megszüntetésének a módját, azon az úton, a melyet legjobbnak vél és a melyet én is, ha felvilágosítást nyerek, czélravezetőnek ismerek. *(Általános helyeslés.)* E tekintetben a t. kormány, jóllehet sulyos elítéléssel kell illetnünk az utóbbi két év kulturális politikáját, részemről s gondolom, t. barátaim részéről is, e törekvésében nehézséggel találkozni nem fog. *(Általános helyeslés.)*

De ez a kérdésnek kisebb része és igen helyesen okoskodnak és szólnak azok, kik e parcziális intézkedés behozatalától ugyan a pillanatnyi izgalom lecsillapodását remélik és ennek következtében nyugalmas idő teremtését arra, hogy magával a kérdéssel, vagy helyesebben szólva az itt felmerülő kérdések komplexumával higgadtan és tárgyilagosan foglalkozzunk: de a kérdés megoldását, az egyházpolitikai helyzetnek gyógyítását ettől nem várjuk. *(Helyeslés a baloldalon.)*

A gyökeres megoldás tekintetében két egymással merev ellentétben álló nézet merült fel többször,

valahányszor erről a kérdésről vitatkoztunk. Fölmerült e vita folyamán is. Némelyek a kérdés gyökeres megoldásához nem tartják szükségesnek az 1868: LIII. tczikk módosítását, sőt azt mondják, hogy e törvény változatlanul fenntartandó és hogy a feladat semmi más, mint állandóan gondoskodni a végrehajtásáról. Mások ismét a végleges megoldást, az egyházpolitikai helyzetnek legalább ezen a téren való gyógyítását, az 1868: LIII. tczikk 12. §-ának a megváltoztatásától várják.

T. képviselőház! Én, így kifejezve, e nézeteknek egyikéhez sem csatlakozhatom feltétlenül. Mindenki tudja, a ki eddigi felszólalásaimat némi figyelemre méltatta, hogy miképen vélekedem én elvileg az 1868: LIII. tczikk 12. §-ának a rendelkezéseiről. Senki sem fog csodálkozni tehát azon, ha nem osztozom azok felfogásában, a kik elvileg e törvényczikket és diszpoziczióját változatlanul fenntartani kívánják. Mert én két év előtt is megmondottam és most, miután a t. miniszter úr e kérdéssel behatóan foglalkozott, kötelességemnek tartom ismételni, hogy az én felfogásom elvi ellentétben áll e törvény diszpozicziójával. Kötelességemnek tartom ezt ismételni először azért, mert habár rögtöni változtatást ezen a téren sem nem várok, sem arra nem törekszem: az eszmék tisztázását szükségesnek tartom; de főleg azért, mert, szerintem, mindenkinek, a ki a közpályán bizonyos pozicziót foglal el, a közvélemény bizonyos árnyalatára befolyást gyakorol, vagy gyakorolni iparkodik: loyalis kötelessége, hogy a legfőbb kérdésekben fölfogása iránt semmi kételyt se hagyjon. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezért, a nélkül, hogy e tekintetben hosszasabb fejtegetésekbe és polémiába bocsátkoznám, csak

ismétlem azt, a mit már két év előtt kimondottam, hogy az 1868 : LIII. tcz. 12. §-ának a rendelkezését nem helyeslem és állandó jellegűnek nem tartom, mégpedig először azért, mert a tények világánál bebizonyítottnak tartom azt, hogy az 1868 : LIII. tcz., illetőleg annak 12. §-a nem biztosította a békét. Hiszen, t. Ház, elég azokra tekintenünk, a mik két év óta történtek, hogy ez önmagától evidenssé váljék. *(Helyeslés balfelől.)* Másodszor, mert ez a törvény, illetőleg annak az a rendelkezése, a mely a vegyes házasságból születő gyermekre nézve imperative kimondja az egyes valláshoz való tartozandóságot, nem abban a hibában szenved, a mit a t. miniszter úr czáfolni iparkodott, hogy t. i. jogalapja nincsen, hanem, szerintem, abban, hogy nincs kellő ethikai alapja *(Helyeslés balfelől.)* és ezért nem tud az életbe átmenni. Az általa érintett szülők nem tölthetők el azzal a benső érzéssel és meggyőződéssel, hogy ők rosszat cselekszenek, ha a házasságukból született gyermekeik vallása fölött szabadon intézkednek, ők lévén a kiskoru összes jogainak természetszerü képviselői, ő bennük nyervén képviseletet a gyermek lelkiismereti szabadsága is. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Harmadszor azt tartom, hogy e törvény azért nem helyes, mert végre nem hajtható. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* És erről újabban meggyőzött engem a t. miniszter úr minapi felszólalása, a ki mintegy megnyugtatásul olyan kibuvókat engedett meg, sőt állított maga a Ház elé e törvény lényegének a meg nem tartására, hogy én ezután valóban, ha mindezek a kibúvók tényleg léteznek és tényleg igénybe vétetnek, a törvény rendelkezéseit

csupán nagy erkölcsi konfuziók előidézésére tartom alkalmasoknak. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Mert az ellenőrizhető, hogy kit minő rovatba írnak be; hogy valaki polgári életének mindenféle vonatkozásában micsoda vallásfelekezethez tartozónak tekintetik: de az már nem ellenőrizhető — a mint az igen t. miniszter úr is igen helyesen beismerte — hogy a szülők gyermekük kedélyét tényleg milyen vallásfelekezet felé irányítják, milyen módon nevelik. És ha az a vallás, a mely felé a szülők gyermekük kedélyét irányítják, más, mint a minőnek a törvény szerint lenni kellene: akkor sajátságos dualizmus áll be az ember kedélyében a hivatalos és a valóságos vallás közt, a mely dualizmus megteremtésére alkalmat adni vallás-erkölcsi szempontból semmi esetre sem lehet helyes. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* És ha áll az, hogy magát a vallásos nevelést tulajdonképen a törvény nem irányíthatja, akkor e törvény nem felel meg annak a czélnak sem, hogy elejét vegye a veszedelemnek, melyet sokszor olyan túlzott alakban festettek, hogy t. i. a különböző felekezetek lelkészei versenyeznek minden gyermek birtokáért. Mert hiszen, ha elérheti a lelkész azt, hogy a gyermek tényleg és bensőleg abban a vallásban neveltessék, a melyben szülői akarják, akkor ez a tisztán formai érvényü törvény ebbeli működésének, befolyása ilyen irányban való gyakorlásának komoly gátat egyáltalában nem vet. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezek, röviden elmondva, azok az okok, melyek miatt én e törvényt, illetőleg a törvény rendelkezését helyesnek és szerencsésnek nem tartom. Mégis azt mondtam, hogy valamint éppen ez elvi állás-

pontomnál fogva nem osztozhatom azok felfogásában, a kik az 1868-iki törvény változatlanul való fenntartását tűzik ki célul, úgy nem osztozhatom azok felfogásában sem, a kik e törvény intézkedéseinek egyszerü megváltoztatásában már a vallási békét helyreállítottnak tartják s megtalálni vélik benne az egyházpolitikai bonyodalmak megoldásának a kulcsát. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Nem, t. Ház, mert mindazok az érvek, melyek alapján én is és mások is, a kik velem e tekintetben egyetértenek, az 1868-iki törvény e rendelkezésének a megváltoztatását elvileg helyesnek mondják, logikai hatályukban még sokkal tovább mennek. Mindezek az érvek a teljes lelkiismereti és vallásszabadság talaján gyökereznek; azokat érvekül felhasználni nem szabad, a törvény egyetlen, talán kényelmetlen rendelkezésének a megváltoztatása mellett, ha az ember nincs eltökélve arra, hogy ez érvek logikai hatásának enged az egész vonalon és azokból a következtetést levonja mindenütt, hogy tehát a lelkiismereti és vallásszabadság elvének érvényesülését annak minden következményével elfogadja. *(Élénk tetszés balfelől.)*

És mindazok, a kik az 1868: LIII. tcz. 12. §-ának a megváltoztatását elvileg helyeslik, jóhiszeműségük és elfogultságuk legszebb bizonyságát akkor adják, ha azokat a nagy elveket, melyekre eddigi érveléseik körében hivatkoznak, nemcsak akkor alkalmazzák, midőn e szakasz megváltoztatását akarják abból levonni következtetésképen, hanem ha azoknak az elveknek a logikai következményeit minden téren elismerik, mert ez ad álláspontjuknak erőt s ez nyujtja álláspontjuk loyalitásának és elfogulatlan-

ságának igazi bizonyitékát. *(Élénk tetszés és helyeslés balfelől.)*

T. Ház! A tegnapi napon Tódor József t. képviselő úr sok tekintetben jeles, de némely részben általam is kifogásolt felszólalásában, a törvényhozási feladathoz képest, nagyon egyoldalu álláspontra helyezkedett követeléseinek a formulázásában és indokolásában. *(Halljuk! Halljuk!)* És hogy ennek mik a következményei, rögtön meggyőződhetett ő is, a t. Ház is, abból a kis párbeszédből, mely a bal és jobb oldal padjai közt ez alkalommal kifejlődött. *(Közbeszólás.) Azt mondták: akaszszák fel magukat!)*

Nem a használt kifejezések hevességére czélzok, mert magában ebben én valami túlságos bajt nem látok; hanem arra a kijelentésre, melyet a t. képviselő úr Thaly Kálmán t. képviselőtársam közbeszólására tett, hogy ő védelmébe veszi saját egyháza jogait, Thaly Kálmán t. képviselő úr pedig védelmezze szintén a maga egyháza jogait. *(Halljuk! Halljuk!)* Hát, t. Ház, én nem tulajdonitok a vita hevében előforduló ilyen párbeszédeknek olyan fontosságot, hogy azokban az illetőknek átgondolt, megérlelt meggyőződése, iránya és gondolkozása jusson kifejezésre. De akár igy, akár amúgy, hazánk nemzeti egységére a legveszedelmesebb, és hozzáteszem, valamennyi egyház jogos érdekeire a legveszedelmesebb állapot volna, ha mi azt mondanók egymásnak: én védelmezem a magam egyházának az álláspontját, az úr is védelmezze a magáét. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ez az az álláspont, t. Ház, a melyre én, ámbár törekszem arra, hogy a tulajdon egyházamnak hű és buzgó tagja legyek, mint magyar törvényhozó, soha

helyezkedni nem tudok. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Az én álláspontom, mint magyar törvényhozóé, az, hogy nekem itt feladatom és kötelességem minden megtámadott jogos érdekért helyt állani, mely harmoniában van a nemzet egészével. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* És valamint minden körülmények közt résen állanék, ha tulajdon egyházam jogait vagy jogos érdekeit megtámadnák, nem azért, mert az enyém, hanem azért, mert jog és jogosult érdek az, melyet megtámadnak: ép úgy, az országban levő minden vallásfelekezetet illetőleg kötelességemnek tartanám ugyanazzal a buzgósággal, ugyanazzal az elfogulatlansággal síkra szállani az ő jogaik és jogos érdekeik megvédésére. *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

És nagyon örülök, ha a t. képviselő úr a dolog mélyében és alapjában szintén ez álláspontón van és ha a tegnap közte és az e padokon ülő képviselők közt fejlődött párbeszédben általa mondottak csak a pillanatnyi fölhevülés alatt keletkeztek és nem adták vissza híven a gondolkozását.

Nekem erre az álláspontra kell helyezkednem, a benső igazságon kívül a miatt az egyszerü statisztikai tény miatt, a melyet soha el ne felejtsünk, hogy ebben az országban csak egyáltalában relativ többségek vannak és abszolut többségek nincsenek; hogy ebben az országban a legkülönbözőbb vallásos meggyőződésü egyéneknek egymással békésen meg kell férniök és egységes nemzetté tömörülniök, a minek egyetlen egy módja van, t. i. a jogtisztelet, a szabadság elvének megállapítása és tiszteletben tartása, addig a a határig, a hol valamely parancsoló állami érdek

annak a korlátozását szükségesnek tartja. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Azért én azt tartom, ha sikerülhetne pl. ebben az országban a katholikus közvéleményt odáig vinni, hogy ő tisztán a maga kebeléből, számszerinti túlsulyával élve olyan képviselőházi többséget alkosson, mely az 1868 : LIII. tcz. 12. §-át meg akarja változtatni, de a többi felekezetek ellenállásával és meg nem nyugtatása mellett : hát én az ilyen majorizálást nem vívmánynak, hanem a legnagyobb veszedelemnek tekinteném és ahhoz soha kezemet nem nyujtanám. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Veszedelemnek tartanám nemcsak az állam, de a jogos egyházi érdekek megóvása szempontjából is. Mert vajmi ingatag alapon nyugodnék ez egyházi érdekek megóvása, ha az egymással váltakozó felekezeti győzelmek circulus vitiosusában képezne ideiglenes nyugvó pontot ; ha valamely ma elért protestáns vívmány után holnap egy katholikus vívmány következnék ; a harmadik napon talán ismét protestans vívmány és így tovább. Ezen az alapon, t. Ház, sem a béke állandóságát nem érjük el, sem szilárd alapra nem fektetjük azokat az egyházi érdekeket, melyek gondozása szívünkön fekszik, *(Úgy van! balfelől.)* mert a váltakozó szerencséjü harczok és küzdelmek pillanatnyi esélyeitől tesszük azokat függővé. Ilyen ingatag alappal sem az ország belbékéjét, sem saját egyházam érdekeit nem akarom veszélyeztetni. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* Nem a váltakozó felekezeti vívmányokért való birkózás „circulus vitiosus"-ának valamelyik pontjához akarom én kötni a fenforgó viszályok kiegyenlítését, hanem éppen olyan általános elvi irány-

zatok megvalósításához, a melyek minket e „circulus vitiosus"-ból kivezetnek; *(Élénk helyeslés.)* olyan közös gondolatok felkarolásához, a melyekben mindannyian megtudunk nyugodni; a mely közös eszmék létesítésében mindnyájan az egész nemzet érdekeivel összeférhető jogos érdekeink megvalósítását, lelkiismereti szabadságunk biztosítását találjuk. *(Élénk helyeslés és tetszés.)* Ez az az indok, t. Ház, a mely miatt Irányi Dániel t. képviselőtársam határozati javaslatához hozzájárulok. *(Hosszantartó zajos éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)* Mert egyedül a lelkiismereti és vallási szabadság elvének az egész vonalon való elfogadása és létesítése az, a mely véget vet a változó szerencsével folyó felekezeti küzdelemnek, a mely küzdelemre sem ennek az országnak, sem az országban lakó egyes egyházaknak szükségök nincs. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És ne méltóztassanak akkor, mikor vallásszabadságról van szó nálunk, mindjárt a mormonokról beszélni, *(Derültség balfelől.)* eféle rémképeket festeni. *(Helyeslés balfelől.)* Mióta Irányi Dániel t. képviselőtársam az ő indítványát e Házban megteszi, ha jól emlékezem, majdnem mindannyiszor a mormonokkal találkozunk. *(Derültség. Igaz! Úgy van! balfelől.)* Én, t. Ház, megvallom, éveken át ellene szavaztam t. képviselőtáram indítványának. Megmondom, miért. Mert én semmi doctrinair elfogultság által magamat nem vezéreltetem. Addig, míg ez országban egyházpolitikai béke uralkodott, addig én a „quieta non movere" elvét elfogadtam és nem akartam a bizonytalan kimenetelü törvényhozási kísérletek terére lépni addig, míg a fennálló helyzetet — habár elvileg nem —

de tényleg kielégítőnek, vagy legalább tűrhetőnek tartottam.

De abban a pillanatban, midőn fölmerültek olyan kérdések; midőn fölmerültek olyan szellemi áramlatok; midőn fölmerültek olyan izgalmak, melyek miatt már nem a quieta non movere elvéről, hanem csak az „inquieta tranquillare"-ről lehet szó; *(Úgy van! balfelől.)* midőn tehát a valláspolitikai kvietizmusnak és a status quo politikájának a lehetősége megszünt: abban a pillanatban azt tartom, hogy nem ide-oda való tapogatódzás, nem a modus vivendi keresése, hanem az egyedül helyes, a békét és szabadságot biztosító alapgondolat elfogadása az az alap, a melyre állanunk kell. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.) És ez nincs is szükségszerű összeköttetésben valami túlságos radikálizmussal az alkotásokban.* Azért nem szükséges, hogy mi bármely idegen állam intézményeit egyszerűen átvegyük; *nem szükséges, hogy az összes történelmi hagyományokkal, fejleményekkel szakítsunk.* Más az egyéni lelkiismeret teljes szabadsága és más az e szabadság alapján vallási testületekké való tömörülésnek az az ellenőrzése, melyről az állam le nem mondhat teljesen sehol, legkevésbbé nálunk. És nem is szükséges — mint Neumann Ármin t. képviselőtársam tegnapi beszédjében igen helyesen mondta — hogy a külső egyformaság alapján létesítsük a jogegyenlőséget, az egyes egyházak történelmi hagyományaitól és fejlődésétől teljesen eltekintve; *az sem szükséges, hogy a létező egyházaknak, melyekre nemzeti és kulturális szempontból oly fontos feladatok várnak, frivol okokból való dezorganizálására tárt kaput nyissunk.* Mindezeket az érdekeket egy okosan,

fokozatosan haladó, de a lelkiismereti szabadságot mint iránytűt folyton szem előtt tartó törvényhozás megoldhatja, úgy, hogy zökkenések és a fentartandó érdekek veszélyeztetése nélkül bele tudunk jutni abba a szerencsés révbe, melyben, ha benn leszünk, nem mondom, hogy olykor nem fognak előidézni pillanatnyi idegességet, hanem a melyben mélyreható izgalmakat, hadi állapotot, olyat, a minő ma tényleg fejlődött, többé felidézni nem lehet. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

E törekvés megvalósítása körül bizonyára jobbra is, balra is fog akadni a túlzóknak egy kis tábora, mely nem a jogegyenlőséget, nem a szabadságot, hanem tudva vagy nem tudva, a hatalmi fölényt, az uralkodást akarja magának vindikálni. A túlzók e kis táborát kielégíteni nem lehet, kielégíteni nem is célom: ezek részéről várok megtámadásokat, várok rágalmakat, várok gyanusításokat. De a nemzetnek, de a társadalom minden osztályának józan zöme, az összes egyházak hazafias felvilágosodott tényezőinek túlnyomó többsége, meg vagyok győződve, meg lesz elégedve oly állapottal, a mely biztosítja nekik azt, hogy lelkiismeretük szabadságába, hitelvi életük szentélyébe soha senki bele nem fog nyúlni és örülni fognak, hogy minden más egyház és minden egyéni lelkiismeret hasonló jogállapot jótéteményében fog részesülni. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És akkor aztán és ezzel együtt, ha a lelkiismereti és vallásszabadság elvének a következményeit levontuk az egész vonalon; ha a katholikus autonomia létesítésével a katholicizmus nagy szellemi és anyagi tőkéjét működésében a nyilvánosság ellenőrzése alá

hoztuk; ha gondoskodtunk, a miről az utolsó költségvetés tárgyalásánál többször szó volt, az elhagyott és szegény protestáns egyházak anyagi erejének a növeléséről; ha zsidó polgártársainkat a jogegyenlőség teljes mértékében részesítettük; ha családi jogunkat a jogállam és jogegyenlőség fogalmának a követelményeihez képest átalakítottuk és a ma létező állami és valláserkölcsi szempontból egyaránt botrányos állapotoknak véget vetettünk: akkor, t. Ház, meg vagyok győződve, hogy e nagy reformban a vegyes házasságból született gyermekekre nézve a szülők szabad rendelkezési jogát minden akadály nélkül, általános megnyugvással állíthatjuk helyre. *(Zajos helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)* Nem majorizálás, mit a valláserkölcsi téren ki kell kerülni, hanem mint következménye olyan nagy elvnek, melyet egyik sem tukmált a másikra, a melyikben mindnyájan közös érdeküket megóvhatják. *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha azokhoz, a miket elmondtam, még nehány szót teszek, méltóztassanak ezt annak tulajdonítani, hogy, az én felfogásom szerint, e vitának kettős czélja van, illetőleg kettős eredmény az, melyet én elérni szeretnék és a melyhez hozzá akarok járulni gyenge erőm mértékéhez képest. *(Halljuk! Halljuk!)* Kettős eredmény azzal a kettős bajjal szemben, mely előttünk áll. Mert baj van nemcsak az intézményekben, de baj van a közszellemnek különösen az utolsó idők alatt történt fejlődésében. És vitánknak hozzá kell járulnia a baj orvoslásához intézményeinkben, az által, hogy e tekintetben az eszméket tisztázza; de hozzá kell járulnia a baj orvoslásához a szellem világában

is, az által, hogy minden jóakaratu, minden elfogulatlan, minden, a nemzeti egész nagy követelményei iránt ép érzékü, minden, csak az igazságot és méltányosságot kereső elmét, a mennyire lehet, sikerüljön egy táborba hozni, a békének, a kiegyenlítésnek, az állami tekintélynek, a nemzeti egységnek nagy táborába. *(Helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Ezért állítom én fel a problemát még egyszer negativ alakban és ha magam előtt látom azokat a nagy állami és nemzeti érdekeket, a melyek ma már parancsolóan szükségessé teszik, hogy az egyházpolitikai statusquo és a kvietizmus politikájával szakítsunk, hogy ezen a téren a problemák benső összefüggését felismerjük és ne egyes tüneteken kuruzsoljunk, hanem a helyzetet a maga egészében iparkodjunk orvosolni; ha, mondom, oly nagy állami és nemzeti érdekeket látok magam előtt, melyek ezt szükségessé teszik: felvetem magamnak azt a kérdést, hogy van-e egyetlen egy, de egyetlen egy olyan tiszteletre és figyelemre méltó érdek, mely ezzel ellenkeznék, a mely a politikai statusquot, a tovább tengetést, a messzebb menő megoldás elhalasztását kívánja? Én ilyen érdeket egyetlen egyet sem találok.

És, t. Ház, ha csak egy mondatot szabad saját személyemre nézve itt beszúrnom, *(Halljuk! Halljuk!)* az én, ma már meglehetősen hosszú politikai pályámon megszoktam már a gyanusítások és ráfogások mindenféle formáját. *(Felkiáltások a baloldalon: Rendszerét! Skáláját!)* Éveken át az volt a gyanusítás kedvelt alakja, hogy egyoldalu, egyházias, ultramontán felfogásokból indulok ki, hogy a szabadelvüség érdekeit

kell előlem megmenteni. *(Derültség balfelől.)* Az utolsó időben, egy ideig, nagy frontváltozás állott be. Midőn én olyanok előtt, kiknek kényelmetlen volt az, hogy az előbb festett kép nem felel meg a valóságnak, a valódi szabadelvűség és a szabadság követelményeinek a végrehajtását és megvalósítását tűztem ki ama feladatul, a melynek megoldása egyedül vezethet ki a bonyodalmakból: akkor egyszerűen, mint tulajdon egyházamhoz hűtlenné váltat, majdnem mint hitehagyottat állítottak a közönség elé és azzal iparkodtak ellenem izgatni bizonyos körökben — melyeknek a józansága azonban a legtöbb esetben ellenállott ez izgatásoknak — hogy most már az egyház érdekeit kell az én radikálizmusomtól, az én fékeveszett ambiciómtól megmenteni. *(Derültség balfelől.)* Hát én azt állítom, t. képviselőház, hogy a komoly és a szó mélyebb etikai értelmében vett egyházi érdekek épp úgy követelik a lelkiismereti és vallásszabadság összes követelményeinek a létrehozatalát a mi állami épületünkben, beleértve a legkényesebb pontot, a családi és házassági jog reformját is, mint a hogy azt az állam- és nemzeti érdekek kívánják. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Vagy, t. Ház, melyik mélyebb, vagy ethikai értelemben vett egyházi vagy vallási érdek kívánhatja a mostani állapot fentartását? A mostani állapotnak, a melyben a házassági kötelék — és ezt szégyenkezve kell bevallanunk — hazánkban lazább és kevesebb tekintetben és tiszteletben részesül, mint Európa bármely más országában; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* midőn ennek következtében az emberek, házasságkötések czéljából, úgy változtatják vallásukat, mint az ócska kabátot, s ez által vallásos érzületük

komolyságát, hitelét ássák alá s annak erkölcsi alapját tönkreteszik? *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A mi most nálunk van, az éppen ellenkezője annak, a mit én valláserkölcsi szempontból óhajtanék. Nálunk, t. Ház, tulajdonképpen vallási közöny uralkodik, felekezeti féltékenységgel keverve. *(Általános helyeslés.)* Én pedig nem a közönyre óhajtom fektetni a békét és a kiegyenlitést, hanem ellenkezőleg erős erkölcsi alapon álló szilárd meggyőződésekre és azoknak egymás iránt való kölcsönös tiszteletére *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* és a szabadság intézményeinek a megalkotására, a melyek ezt az áldástalan képet megforditják; melyek az egymással hatalmi érdekért versengő közönyt megszüntetik és ennek helyébe az egymást kölcsönösen tisztelő és testvéries szeretettel átölelő szilárd meggyőződések békés együttlétét idézik elő. Ilyen intézmények megalkotása épp úgy vezet a komoly és erkölcsi értelemben vett vallási érdekeknek, mint a nemzeti és állami érdekeknek a megóvására. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások: Éljen Apponyi!)*

És nagyon tartok attól, t. Ház, hogy azok az egyházi ellentállások, melyek ily loyalis törekvésekkel szemben mutatkoznának, sokkal inkább irányulnának külső hatalmi érdekekre, mint a valláserkölcs mély hivatásának a megvalósitására. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezek azok a szempontok, t. Ház, a melyek engem vezérelnek. Ezek azok az eszmék, a melyektől én nemcsak pillanatnyi bajoknak úgy a hogy orvoslását, hanem az egész egyházpolitikai helyzet állandóan egészségessé tételét és a nemzetünkben ujabban mutat-

kozó méreganyag eltávolítását, a benső szolidaritást és a nemzeti egység minden akadályának elhárítását várom. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

És benső megnyugvásomra szolgál, hogy, ha azoknak az érdekeknek a mezején végigtekintek, melyek előttem szentek, az egyéni lelkiismeret jogainak, az egyház jogos érdekeinek, az állam és a nemzet létföltételeinek mezején: mélyebb felfogás mellett, egyiknél sem találok a másikkal szemben ellentétet, hanem mindnyájunk követelményeiben megtalálom azt a harmoniát, mely csak világos látást és bátor kezet igényel, hogy megvalósulhasson. *(Élénk tetszés és zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezen az alapon hozzájárulok Irányi Dániel t. képviselőtársam határozati javaslatához. *(Szünni nem akaró zajos helyeslés és felkiáltások a baloldalon: Éljen Apponyi! A szónokot számosan üdvözlik. Felkiáltások: Öt percznyi szünetet kérünk!)*

Elnök: Az ülést öt perczre felfüggesztem.

A SZAPÁRY-KABINET LEMONDÁSA.

— 1892. november 9. —

A Szapáry-kabinet lemondását megelőzőleg heves vitákra szolgáltatott alkalmat a budai honvédszobor leleplezésének a programmja, mely szerint a közös hadsereg nevében koszorút tettek volna le a honvédszoborra, viszont a 48-as honvédek nevében a Hentzi-szoborra. Szapáry magáévá tette a tervet, megnyerte hozzá ő felsége jóváhagyását is, a terv azonban a közvéleményt készületlenül találta s nagy visszatetszést szült. Csakhamar erre következett Szapáry lemondása, s bár ő a lemondás okául a kabinet kebelében az egyházpolitikai reformok tekintetében való differenciát nevezte meg, általános volt a meggyőződés, hogy Szapáry bukása a különben szép, de kellőkép elő nem készített terv dugábadőlte miatt történt. Minthogy ugy e beszédben, mint az ezután közvetlen következő két beszédben is *(A Wekerle-kabinet programmja* és a *Szabadelvüség és nemzeti öntudat* czimüekben), az egyházpolitikai kérdés jóformán dominál, szükségesnek találtuk e beszédeket is az *Egyházpolitika* fő czím alatt közölt, tisztán egyházpolitikai beszédek közé sorozni.

Tisztelt Ház!

A t. miniszterelnök úr inditványát, hogy a kormány által most bejelentett válság elintézéséig a Ház ülést ne tartson, természetesen, elfogadom és a kabinet bejelentett lemondását tudomásul veszem. *(Helyes-*

lés balfelől.) Nem is szándékozom e kabinet politikáját, melynek lemondásáról az imént hivatalosan értesültünk, bírálni, csak azokra akarok megjegyzést tenni, a miket a miniszterelnök úr a mai napon mondott. *(Halljuk! balfelől.)* Mindenekelőtt konstatálom, hogy, legalább az én felfogásom szerint, az, a mit ő a válság okairól és lefolyásáról mondott, a parlament jogaival szemben határozottan elégtelen. *(Helyeslés balfelől.)*

Az a rövid közlemény, a melyet a miniszterelnök úrtól e tekintetben nyertünk, nem ad a válság okairól és lefolyásáról világos képet. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Mert, ha jól értettem szavait, azok mindössze annyiból állottak, hogy a kormány a házassági jog reformja és a polgári házasság kötelező volta iránt nem tudott oly megállapodásra jutni és oly előterjesztést közmegegyezéssel megállapítani, melyhez a korona hozzájárulását megnyerte volna. Ebből nem világos az, hogy a válság oka a kabinet tagjai közt fölmerült nézeteltérésben vagy másutt rejlik-e; vajjon a kabinet saját körében nem tudott-e egyetértésre jutni, vagy egyetértésre jutott bár, de más okokból nem tudott ez egyetértő akaratának érvényt szerezni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És nincs megmondva, hogy, ha az első eset áll, ha tehát a kabinet tagjai közt is véleménykülönbség volt, hogy ez a véleménykülönbség egész szabatosan és határozottan mire vonatkozott.

Én tehát a t. miniszterelnök úr előterjesztését e tekintetben elégtelennek találom, annál is inkább, mert hiszen az a kormány, a mely a válság befejezése után fog alakulni, nem lesz hivatva, hogy a most

lefolyt válságról előterjesztést tegyen és a válság okaiért a felelősséget elvállalja.

Csupán a jelenlegi kormány van erre hivatva s csupán ettől várhatjuk a körülményeknek, előzményeknek, indokoknak, a vélemény-különbség tárgyainak azt a világosságát és a felmerült akadályoknak azt a teljes felderítését, a melyet követelni a parlamentnek joga van s a melyet, ha megvonnak a parlamenttől: a válság, legalább formában, nem felel meg teljes korrektséggel a parlamentárizmus követelményeinek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Annyit azonban a t. miniszterelnök úr előterjesztéséből mégis kivettem, hogy a kormány arra határozta el magát — és van okom elhinni, hogy ez a kormányt támogató többség hozzájárulásával és akaratával történt — hogy az egyházpolitikai téren fölmerült kérdések megoldását kivegye abból a szűk keretből, melyben a kormánynak a Ház előtt tett kötelező nyilatkozatai mozogtak és hogy azok megoldásának egyik nélkülözhetetlen kiegészítő részeként a házassági jog reformját, a házassági ügy teljes rendezését kontemplálta. Hogy mily alakban, az a miniszterelnök nyilatkozatából nem tökéletesen világos. Hát, t. Ház, a volt kormány ez elhatározásának és az őt támogató többségnek ez irányzatát, hogy a fenforgó egyházpolitikai nehézségek megoldását nemcsak, hogy úgy mondjam, szimptomatikus gyógykezeléssel, nemcsak helyi orvoslással keresse, hanem keresse az egyházpolitikai kérdések komplexumának, az őszinte és valódi szabadelvűség irányában leendő megoldási útját: ezt az elhatározást annál inkább helyeslem, mert a fölmerült nehézségek első pillanatá-

tól fogva ez volt az az álláspont, melyet én elvbarátaimmal együtt elfoglaltam. Méltóztatnak emlékezni arra, hogy midőn az úgynevezett elkeresztelési kérdés első ízben volt vita tárgya e Házban, a t. többség álláspontját az ismert és a Ház által elfogadott Szivák-féle határozati javaslat képviselte és hogy én ezzel szemben az abban foglalt eszközök elégtelenségére és arra utaltam, hogy a fölmerülő egyházpolitikai nehézségek az egész vonalon követendő oly igazán és őszintén szabadelvü reformtevékenység szükségére mutatnak — a házassági jogra is kiterjedőleg — mely szabadelvűség nem köpenyege bármely burkolt vallásellenes vagy az egyház ellen gyülölködő iránynak, hanem a mely mindenkinek egyenlő mértékkel mér, a nemzet társadalmi helyzetének és az összes hitfelekezetek közti béke igényeinek megfelel. *(Élénk helyeslés bal- és jobbfelől.)* Én tehát csak megelégedésemet fejezhetem ki azon, hogy a ma lelépett t. kabinet és az azt támogató többség, az eddigi kisérletek sikertelenségéről meggyőződve, arra az útra lépett, melyet kezdettől fogva helyesnek tartottam. *(Helyeslés balfelől.)* És kijelentem előre azt is, hogy ha az alakulandó kormány ez uton a cselekvés elszánt akaratával és egyszersmind a *kivitel részleteiben is a kellő politikai tapintattal fog eljárni:* úgy részemről, mint elvbarátaim részéről nemcsak nehézségekkel nem, hanem e kérdésben jóindulatu támogatással fog találkozni. *(Helyeslés jobb felől. Mozgás a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltás a szélső baloldalon: Nem kell nekik! Mozgás.)* E közbeszólásra az a megjegyzésem, hogy először nem ugyanazzal a kabinettel fogunk szemben állani, melynek részéről a t. képviselőtársamtól idézett és

megvallom, nem kellemes tapasztalásokat volt alkalmam tenni; másodszor pedig, bármely kellemetlen tapasztalásokat tegyek is egyéni helyzetem kényelme vagy kényelmetlensége szempontjából, ez engem attól, hogy támogassam azt, a mit az ország érdekében kívánatosnak tartok, soha el nem fog tántorítani. *(Élénk helyeslés és éljenzés balfelől.)*

De, t. Ház, minthogy válságról van szó és egy új kabinet alakulásáról, méltóztatnak megengedni, hogy én, mint a ki a válságon teljesen kívül állok és kit annak a hullámai nem érintenek, ezt az interregnumot az egyik kormány lemondása és a másik kormány alakulása közt, magának az ügynek, politikai viszonyaink helyes alakulásának az érdekében, néhány őszinte és jó indulatu szó kimondására használjam fel. *(Halljuk! Halljuk!)* E szavak kiinduló pontja az, hogy az egyházpolitikai kérdések, de különösen azok komplexumának egy részlete, a minő az, a melyről jelenleg beszélünk, alkalmatos lehet arra, hogy azon egy kormányzat hajótörést szenvedjen, hogy azon egy kormány megbukjék; de nem lehet alkalmatos arra, hogy egyedül ezen az alapon új kormányzat alakuljon, erőt merítsen és abban találja politikája teljességét. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Erre csak oly politika alkalmas, a mely a nemzet összes életszükségleteinek, a nemzeti fejlődés összes követelményeinek eleget tesz. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És, t. Ház, valljuk meg őszintén, habár az egyházpolitikai téren mutatkozott — én is a legenyhébb kifejezéseket akarom használni — elégtelenség a mai beteg állapotnak egyik oka volt, nem volt az egyedüli oka. Közállapotainknak az a beteg volta, a

melyet senki sem tagad, parlamenti életünk üdvös működésének ez a megakasztása nem csupán ebből a forrásból, nem csupán az e téren elkövetett mulasztásokból származik. Ennek az okai általánosabbak. Vajjon, t. Ház, a ki az utolsó évek eseményeit figyelemmel nézte, nem tapasztalta-e ugyanazt az elégtelenséget, mely az egyházpolitikai kérdések kezelésében, nyilvánult, az összes politikai kérdések kezelésében az egész vonalon; nem tapasztalta-e ugyanazt az elégtelenséget a 67-iki kiegyezési alap által a nemzet számára biztosított jogok érvényesítésében, minden támadás, minden félremagyarázás ellen való biztosításában; nem tapasztalta-e mindazokban az esetekben, midőn a nemzeti önérzet sértetlenségének megóvása lett volna a kormányzat feladata? Nem tapasztalta-e a reform-tevékenységnek legalább nagyobb részében, mindazokban az alkotási kísérletekben, a melyekkel találkoztunk és a melyeket, mielőtt letárgyaltak volna, el is temettek? Nem tapasztalta-e ugyanazt az elégtelenséget; nem tapasztalta-e a nemzet közéletére kiterjedő ugyanezt a káros befolyást az egész kormányzat vitelében, úgy az adminisztrácziő különböző elágazásaiban, mint — egész nyiltan és őszintén szólva — a kormány ama feladatának a teljesítésében is, mely a legfontosabbak egyike és mely abban áll, hogy a nemzet állapotáról, a nemzet óhajairól, a nemzet lelkületéről, a nemzet szükségleteiről, az összes viszonyokról a koronát, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* folyton köteles tisztelettel és alattvalói hűséggel, de épp ebből folyó teljes férfiassággal és őszinteséggel tájékoztassa? *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ha azt akarjuk, t. Ház, hogy a je-

lenlegi válság oly kibontakozáshoz vezessen, mely közéletünkben az állandóságot; a parlamentben a nyugodt és eredményes működést; a közszellemben egyrészt az erély fölébredését, másfelől a bizalom megnyugvását idézze elő; ha egészséges állapotot akarunk teremteni és nem olyan válságot előidézni csupán, a mely csak rövid időközben következő újabb válságok elseje lenne: akkor, t. képviselőház, — és ezt a leendő kabinetnek is figyelmébe ajánlom — ne csupán ebben az egy kérdésben szakítsanak az eddigi félszegséggel, hanem tegyék megfontolás és rekonzideráczió tárgyává azt is, vajjon az összes fölmerült politikai kérdések terén nincs-e szükség a politikának ilyen átalakulására; nincs-e szükség a kormányzati szellem átalakulására; nincs-e szükség a reformtevékenység teljesebbé tételére; nincs-e szükség parlamentárizmusunk alapjainak gyökeresebb orvoslásra a választási szabadság, a választás tisztaság tekintetében? *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Csak akkor, t. Ház, ha az a rekonzideráczió, ha a többség soraiban most, egy kérdés alkalmával örvendetesen mutatkozó önállóbb tevékenységi szellem és akaraterő nem csupán arra az egy kérdésre terjed ki, mely a mostani válság alkalmi oka volt, hanem közéletünk minden fontos ágára: csak akkor remélhetjük, hogy ez a válság nyugodtabb, üdvösebb és eredményesebb politikai aerának lesz a kiinduló pontja. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ha azonban ez nem történik, t. uraim, akkor *hiába csinálták ezt a válságot is: követni fogják azt rövid időközökben más válságok.* Nem én miattam, nem azért, mert én itt vagyok; nem azért, mert az én féktelen-

ségem és ambiczióm kívánja azokat: ha én nem volnék is e helyen, ha nem volnék is itt e Házban, előállanának azok a válságok, a dolog természete szerint, a nemzet életében működő erők előre nyomuló követelményei következtében. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ezeket, t. képviselőház, politikai helyzetünk gyógyítása érdekében kötelességemnek tartottam elmondani, mégpedig ebben a pillanatban, a midőn azok nem tartalmaznak többé támadást egy kormány ellen, mely többé nincs és nem egy oly kormány ellen, mely még nincs; a midőn tehát ezeket nem mint politikai ellenfél intéztem politikai ellenfelekhez, hanem mint hazafi intéztem hazafiakhoz az ország érdekében. Remélem, hogy hasonló értelemben fogják szavaimat felfogni a t. túloldal padjain is. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Különben a t. miniszterelnök úr bejelentését tudomásul veszem. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Helyeslések jobbfelől.)*

A WEKERLE-KABINET PROGRAMMJA.

— 1892. november 21. —

A Wekerle-kabinet a képviselőház november 21-iki ülésén mutatkozott be. Wekerle, az új miniszterelnök, megtartván a pénzügyi tárczát s a volt Szapáry-kabinet tagjait ő felsége ujból kinevezvén, csupán a belügyi tárcza nyert új embert, *Hieronymi* Károly személyében.

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Én is csak néhány megjegyzést teszek a t. kormányelnök úr mai előterjesztésére. Nem is törekszem ama terjedelmes programmbeszéd teljes birálatára, a melyet előadni szíves volt, mert hiszen a legközelebbi napokban lesz alkalmunk arra, hogy az új kormány első lépéseit, programmját kimerítően birálhassuk. Némely dolgot azonban, hogy mindjárt az első benyomásokat a közvéleményben megóvjuk az egyoldalúságtól, szükségesnek tartok most is megjegyezni. *(Halljuk!)*

Mindenekelőtt konstatálom, hogy a t. kormányelnök úr eddigi egész pályájával és pénzügyminiszteri működésével a megérdemlett népszerűség nagy tőkéjét hozza az új kormányba *(Úgy van! Úgy van!)* és az ez iránt való elismerést e padokról amint soha

meg nem tagadtuk, e pillanatban sem szándékunk megvonni tőle. *(Helyeslés és tetszés.)*

Ha azonban most hallott előterjesztését főbb pontjaiban bíráljuk, előadása sorrendjét követvén, a következő momentumokra kell már az első pillanatban is kifogást tennem.

Először is a t. miniszterelnök úr hangsúlyozta, hogy a 67-iki kiegyezés alapján áll, annak a híve, azt nem átmeneti, hanem maradandó természetű alkotásnak tekinti, az abban foglalt nemzeti jogokat a maguk teljességében érvényesíteni kívánja, a nemzetre abból háramló kötelességeknek megfelelni kíván.

Ez elvi kijelentés, t. képviselőház, olyan, hogy mi azt teljesen magunkévá tehetjük. Mi is a 67-iki alapon állunk; mi is maradandó alkotásnak tekintjük azt; mi is a nemzetre abból háramló kötelességeknek loyálisan meg akarunk felelni; mi is a nemzet számára abban foglalt összes jogokat érvényesíteni kívánjuk. De ha a t. kormány ezt tenni fogja, akkor az eddigi kormányoknak és annak a többségnek, melyre támaszkodik, eddigi politikájától sok tekintetben lényegesen eltérő politikát kell követnie. *(Úgy van! Élénk helyeslés a baloldalon.)*

E mellett fájdalmasan nélkülöztem, hogy, midőn közjogi intézményeinkről beszélt a t. miniszterelnök úr; midőn általánosságban a nemzeti jogok érvényesítését hangsúlyozta, arról a helyről, a melyről most beszélt, nem ismételt egy olyan kijelentést, melyet mint pénzügyminiszter tett és melyet ő rá nézve politikailag és erkölcsileg kötelezőnek tekintünk, hogy t. i. a királyi udvartartás szervezésében a magyar korona és a magyar állam önállóságának kifeje-

zéséről gondoskodni fog. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Nem azért nélkülöztük ezt fájdalmasan, mintha ezzel ki volna merítve ama követelmények sorozata, melyekben, mi szerintünk, a 67-iki törvények által a nemzet számára biztosított jogok kifejezést nyernek; azokat mi az általános képviselő választások alkalmából kiadott programmunkban, felirati javaslatunkban felsoroltuk, azokat ismételnünk nem kell; hanem azért, mert minden lépés, mely alvó jogaink felébresztése, a valóság terére való átültetése érdekében történik, elég fontos arra, hogy már egy kormány első programmnyilatkozatában is helyet foglaljon és eleg jelentőségteljes arra, hogy annak a programmból való kimaradása, midőn a mostani miniszterelnök úr azt pénzügyminisztersége idejében a Ház előtt kötelezettségként elvállalta, méltó figyelmet keltsen és hogy ez irányban a nyilatkozat kiegészítést igényeljen. *(Úgy van! Helyeslés balfelől.)*

A t. miniszterelnök úrnak a külpolitikára vonatkozó fejtegetéseire, valamint a pénzügyi, közgazdasági és az igazságügyi reformokra vonatkozó előadására ez alkalommal nem reflektálok, de megjegyzést kell tennem két, illetőleg három pontra, melyből azonban kettő szoros összeggésben van az én felfogásom szerint: megjegyzést kell tennem a parlamenti reformra és ezzel kapcsolatosan a közigazgatási reformra vonatkozó kijelentésekre és megjegyzést kell tennem a miniszterelnök úr programmbeszédének egyházpolitikai részére. *(Halljuk! Halljuk!)*

Hogy a kormány a parlamentárizmus alapját tevő képviselő-választások szabadságára és tisztaságára

súlyt helyez, ennek a kijelentését és e kijelentésnek oly előkelő helyre tételét, hogy a kormány közjogi álláspontjával közvetlenül kapcsolatosan, minden egyéb programmpontot megelőzőleg foglalkozott azzal a miniszterelnök úr: ezt csak örömmel és megelégedéssel üdvözölhetnők, *(Halljuk! Halljuk!)* ha e szép és helyes elvi álláspont gyakorlati érvényesítésére nézve is azt a határozott akaratot találnók a miniszter elnök úr nyilatkozatában, a melyre szükség volna, hogy teljes megnyugvást és teljes bizalmat ébresszen. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Mert midőn a t. miniszterelnök úr a parlamenti reformra vonatkozó kijelentései kapcsán, utal az igazságügyminiszter úr által beadott, a kuria biráskodásáról szóló törvényjavaslatra: kénytelen vagyok mindjárt most kijelenteni, hogy a mennyiben a kormánynak a parlamenti reformra, illetőleg a képviselőválasztások szanálására vonatkozó egész tevékenységét e törvényjavaslat meritené ki, ez minket semmikép sem elégíthetne ki, semmikép sem nyugtathatna meg. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* De, t. Ház, nélkülözöm a t. kormány programmjában azt a nyilatkozatot is, hogy e reform keresztülviteléhez állását köti és egész tekintélyét s azt az egész tekintélyt, a melyet egy parlamentáris kormány minden alkotmányos tényezővel szemben bir, latba fogja vetni, hogy az tényleg életbe is lépjen. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon)*

Mert kétszer mentünk keresztül ugyanazon a tapasztaláson, hogy ama párt soraiból kikerült kormány a kuriai bíráskodásról szóló javaslatot a Ház elé vitte, a bizottságban le is tárgyaltatta, azután a Házban saját pártja által történt leszavazásába

belenyugodott, úgy, hogy kötelességének megfelelni látszott, tényleg azonban azt az ügyet, melynek a terén vívmányt, gyökeres orvoslást várunk, semmivel sem vitte előbbre. *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* A t. miniszterelnök úr nyilatkozatában semmi biztosítékot sem találhatok arra, hogy, nem akarom mondani, ugyanaz a játék, de az események ugyanez az egymásutánja nem fog ismét bekövetkezni. *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Éppen úgy, t. Ház, nem tekinthetem kielégítőknek azokat a nyilatkozatokat, a melyeket a miniszterelnök úr a közigazgatási reformról és a közigazgatás u. n. államosításával kapcsolatosan létesítendő közszabadsági biztosítékokról tett. Hogy a reformot a községnél akarja megkezdeni, hogy reformjavaslatainak összessége felől akarja a Házat és a közvéleményt tájékoztatni, mielőtt azoknak egy része döntő elhatározás tárgyává válnék: ezt helyeslem. De ez, t. Ház, nem elég. A t. kormány, ha e tekintetben megakarja győzni az országot arról, hogy a közszabadsági biztosítékokat tartalmazó intézkedésekre ugyanannyi súlyt helyez, mint azokra, a melyek a központi hatalom súlyát növelik, akkor csak egy út áll előtte: annak a kijelentése, hogy nemcsak egyszerre lesznek azok közismeretűekké, hogy nemcsak egyszerre lesznek azok a közvélemény és a Ház bírálata alá terjesztve, hanem hogy azok csak *együttesen* léphetnek életbe. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső balon.)* Az igazi biztosíték csak ebben rejlik. *(Élénk helyeslés balfelől.)* És, t. Ház, a mit a volt kormánynyal szemben kijelentettem, azt ismétlem a jelenlegi kormánynyal szemben is: hogy mi a köz-

igazgatásnak bármilyen, különben helyes, átalakításába, mely a központi hatalmat öregbíti, csak úgy egyezhetünk bele, ha nem csupán ezeknek, az úgynevezett biztosítékokat tartalmazó törvényeknek az együttes életbeléptetése van biztosítva, hanem ha azt megelőzőleg a parlamenti választások tisztaságát és szabadságát *(Élénk helyeslés és éljenzés balfelől.)* biztosító intézkedések törvényerőre emelkedtek. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Ez előfeltételek mellett mi, a dolog érdeme szerint, a legtárgyilagosabb birálatról és az e birálatban benfoglalt közreműködésről biztosítjuk a kormányt: *(Helyeslés balfelől.)* ez előfeltétek nélkül — clara pacta boni amici — minden oly közigazgatási reformtörekvést, mely a központi hatalom öregbítésére szolgál, a rendelkezésünkre álló összes alkotmányos eszközökkel meg fogunk akadályozni. *(Hosszantartó zajos helyeslés és éljenzés balfelől.)*

A mi a kormány egyházpolitikai nyilatkozatát illeti, engedje meg a t. Ház, hogy erre nézve is megtegyem észrevételeimet. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kiinduló pontban ismét találkozunk, sőt találkozunk egy kicsit tovább menve is. Az a tétel, hogy az állam tekintélyét és fenségjogait föltétlenül meg kell óvni; az a tétel, hogy az egyház békéje és a felekezetek közötti békés viszony föntartásáról a lehetőség legszélsőbb határáig gondoskodni minden helyes politika főfeladata: ez a tétel megtámadhatatlan és nem hiszem, hogy e tételre nézve e Házban véleménykülönbség volna. *(Helyeslés balfelől.)*

Már most a t. miniszterelnök úr, a midőn a kormány előtt e tekintetben álló feladatokat fejtegette,

egy kissé optimisztikus és euphemisztikus hangon fejezte ki magát, midőn a kormány feladatául csak a vallási béke megzavarásának a meggátlását tűzte ki. Ha a helyzettel számolva és a tényeknek megfelelően akarunk szólni, akkor e tételt ekkép kell formulázni: gondoskodni kell az eddigi kormány tevékenysége által megzavart vallási és egyházi béke helyreállításáról. *(Zajos helyeslés és éljenzés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)*

Egyébiránt bármikép legyen is ez, a t. kormány kétféle intézkedést helyezett kilátásba. Ideiglenes, átmeneti intézkedéseket és olyanokat, melyek a vallás-politikai kérdések nagy részének a végleges rendezését involválják. Ideiglenes intézkedés alatt azt értem, mely az állami anyakönyvek behozataláról szóló törvényjavaslat tartalmára vonatkozott. Az, a mit a t. miniszterelnök úr erre nézve mondott, előttem kissé homályos. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ha jól értettem, a polgári anyakönyvekről létesítendő törvényjavaslat ezt a reformot csak elvileg fogja kimondani, akként, a mint a közigazgatás államosítása ki van mondva a t. miniszterelnök úr által idézett törvényczikkben; *(Ellenmondások jobbról.)* ha jól értettem, mondom, mert hiszen a miniszterelnök úr szíves volt velünk megismertetni bizonyos intézkedéseket, a melyek ugyanabban a törvényjavaslatban bent lesznek, és a melyek addig lesznek érvényesek, míg az általános polgári anyakönyvvezetés tényleg életbe lép. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* És itt ujból találkozunk valamely, általam első hallásra, megvallom, tökéletesen meg nem értett oly követelménynyel, melyet a kormány az anyakönyvet vezető lelkészekkel szemben akar felállítani.

Nem értettem tökéletesen, hogy ez a követelmény minő akar lenni, azért róla itéletet nem mondhatok; hanem egy figyelmeztetést meg fog nekem engedni a t. kormány és a t. Ház. Ne méltóztassanak más alakban ismételni ugyanazt a hibát, melyet a februári rendelettel elkövettek. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

A februári rendelet hibás volta, szerintem, abban áll, hogy oly intézkedés végrehajtásával akart egyházi közegeket megbízni, a mely intézkedés az egyházi felfogással ellenkezik. *(Úgy van! balfelől.)* Ne essenek ugyanabba a hibába más formában, hanem a mennyiben az 1868-iki törvény érvényesítéséről van szó, én mindig azt tartottam és most is azt mondom, hogy addig, míg törvény, annak a végrehajtásáról gondoskodni kell: találjanak azonban valamely más alakban módot árra, hogy ezt az állam a maga közegei által és azoknak a lelkészeknek segítségül hívása nélkül hajtassa végre, a mely lelkészek egyházi felfogásával e törvény végrehajtása ellenkezik; mert különben ismét ama tévedés útján járna, a mely tévedés útján két és fél évig haladott. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

A mi pedig a házassági jog reformját illeti, nagy figyelemmel hallgattam a t. miniszterelnök úr kijelentését s a t. miniszterelnök úr rögtön helyreigazíthat, ha tévesen idézném szavait. Ő a következőket mondta: „A kormány egyhangu megállapodásra jutott arra nézve, hogy a házassági jog az általánosan kötelező polgári házasság alapján dolgoztassék ki; megnyerte a korona beleegyezését annak elvi kimondására, hogy a házassági jog ezen az alapon fog kidolgoztatni; fenmarad természetesen a koronának azon

alkotmányos joga, hogy a keresztülvitel bármely stádiumában a keresztülvitelnek módozatai iránt a maga észrevételeit a miniszteriummal szemben megtehesse, a maga felfogásait a miniszteriummal szemben érvényesíthesse.“ — Helyesen idéztem? *(Hosszantartó mozgás a jobboldalon!)*

Ez a kérdés, t. Ház, sokkal komolyabb, semhogy csak egy óráig is lehessen akár ezt a Házat, akár a közvélemény bármely tényezőjét hamis impresszió alatt tartani. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Én úgy fogtam fel a miniszterelnök úr nyilatkozatát, hogy a korona ez elvi kijelentésre és a munkának ez irányban való megindítására felhatalmazta a miniszteriumot, hanem fentartotta magának, illetőleg fenmaradt számára az az alkotmányos jog, hogy a keresztülvitel bármely stádiumában, a keresztülvitel módozataira nézve felfogását érvényesíthesse. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Hosszantartó mozgás és nyugtalanság jobbfelől.)*

Tisztázni akarjuk-e a helyzetet vagy homályban akarunk lenni? Én tisztázni akarom. *(Mozgás a jobboldalon. Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)* A t. miniszterelnök úr kijelentésének második része, a mint én felfogtam, az volt, hogy fenmarad a koronának az az alkotmányos joga, hogy a keresztülvitel további stádiumaiban, a keresztülvitel módozataira nézve a maga elhatározásait érvényesítse. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon. Zaj és mozgás jobbfelől. Elnök csenget. Halljuk. Halljuk!)* Olyan kényes-e ez az ügy, t. Ház, hogy praecizirozása és megvitatása kellemetlen? *(Nagy zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!)* A koronának az az alkotmányos joga, hogy valamely elvi

megállapodás keresztülvitelének későbbi stádiumaiban álláspontját érvényesítse, vagy magától értetődő dolog, — no, ha csak erről van szó, akkor nagyon kár volt ezt ez alkalommal kimondani és hangsúlyozni. *(Hosszantartó zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon. Nagy mozgás jobbfelől. Felkiáltások a baloldalon: Erre feleljenek! Nagy zaj. Elnök csönget. Általános mozgás.)*

Talán a magán diszkussziókat egyszerüsitené, ha a t. miniszterelnök úr, mielőtt beszédemet folytatnám, szíves volna ismételni, a miket mondott. *(Nagy zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!)* Ha pedig a miniszter úr kijelentése nem volt tiszta pleonazmus, már pedig, midőn egy kormányelnök programmbeszédében a korona állásáról nyilatkozik e Házban, pleonazmus meg nem engedhető, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* akkor nem jelent egyebet, mint azt, hogy a létesitendő házassági jog alapelveire nézve még nincs oly megállapodás, mely kizárná azt, hogy e téren a keresztülvitel további stádiumaiban oly konfliktusok elő ne forduljanak, melyek megoldása iránt a t. kormánynak ma semmi tájékozottsága nincs. *(Hosszantartó zajos tetszés és éljenzés a bal- és szélsőbalon.)*

Elvárom a t. miniszterelnök úrtól, a parlament és az egész közvélemény ama jogánál fogva, hogy ilyen fontos kérdéseknél semmi homályban ne maradjon, hanem az első pillanattól kezdve teljesen tiszta helyzetben legyen; *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* hogy kiki viselje annak a következményeit, a mit keresztülvitt és a mit keresztül nem vitt; élvezze annak a dicsőségét, ha dicsőség, ne élvezze, ha arra reális alap nincs; *(Hosszantartó zajos tetszés a bal- és szélsőbalon. Mozgás a jobboldalon.)*

elvárom a t. miniszterelnök úrtól ezen a megtámadhatatlan alapon, hogy szíves lesz minket felvilágosítani, vajjon pleonazmus-e az, a mit a korona rezervatáira mondott — s a mely tekintetben kérném őt, hogy jövőre ily pleonazmusoktól tartózkodjék, — *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* vagy van-e annak olyan tartalma, mely a most előadott következtetésre jogosít? Mert ha ilyen tartalma van, akkor a kormánynak a polgári házasság tekintetében tett általános kijelentése minden gyakorlati jelentőséget nélkülöz, *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* és ekkor kiderül, hogy semmi elvi alapja nem volt annak a kormányválságnak, a melynek tanúi voltunk. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)*

A magam elvi álláspontját azonban meg fogom jelölni abban a kormányra nézve kedvezőbb feltevésben, hogy t. i. a kötelező polgári házasságra vonatkozó kijelentése nem tisztán elméleti értékü, hanem az érettség ama stádiumába jutott, a melyen a gyakorlati kormányzati politika egyik részletét alkothatja. Én, t. Ház, ebben a Házban és a Házon kívül is erről a kérdésről az utolsó harmadfél év lefolyása alatt ismételten nyilatkoztam. E nyilatkozat az az alap, a melyen ma is állok és a melyhez tántorithatlanul ragaszkodom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Kifejtettem azt, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy minálunk a házassági jog terén tényleg fennálló állapotok teljesen tarthatatlanok, mert azok az egyes állampolgárokat lelkiismereti szabadságukban korlátozzák és mert a különböző felekezeti házassági jogok inkongruenciája következtében a jogbiztosságot a legkényesebb

személyi státus-kérdésekben veszélyeztetik. De tarthatatlanok azért is, mert az elválásnak mód felett való könnyűsége és az elválást gyakran megelőző és csupán ebből az okból történő vallási csereberélés következtében úgy a házassági kötelék, mint a vallás szabadságát, komolyságát megbolygatják. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Kimondottam, hogy ezeken az állapotokon segíteni kell az egységes házassági jog megállapítása által, a mely jog tendenciájául kijelentettem, hogy ez állapotokat a házassági kötelék szilárdsága, e kötelék meglazulásának a korrekturája orvosolja meg. Kimondottam, hogy ez egységes házassági jog megalakítására, természetesen, egyedül az állam lehet képes s hogy ennek folyománya az állami judikatura a házassági ügyekben, érintetlen maradván, természetesen, az egyház minden joga a lelkiismeret terén. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Kimondottam, hogy ettől azután elválaszthatatlan a polgári házasság intézményének a létesítése is. *(Zaj és mozgás a jobboldalon. Felkiáltások jobbfelől: A kötelező? Halljuk! Halljuk! a bal- és szélső baloldalon.)* Nem, kérem. Arra nézve, hogy *a polgári házasság milyen formája hozassék be, soha eddig nyilatkozatot nem tettem. (Zaj és mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! a bal- és szélső baloldalon.)* Nem tettem pedig a következő okokból: mert én azoknak a bajoknak az orvoslását, a melyekre rámutattam, tartom lényegesnek és szükségesnek. *A formát,* melyben azok orvosoltassanak, *a polgári házasság formái közt a választást egyáltalában sem magában véve lényegesnek, sem a liberálizmus kérdésének nem tartom. (Élénk helyeslés a baloldalon. Mozgás jobbfelől.)*

És önök, t. uraim, a kik tizennégy nap előtt maguk sem tartották annak, *(Nagy derültség és tetszés balfelől.)* kik tizenhat esztendeig gyakorolták a hatalmat, a nélkül, hogy a kérdést előre vitték volna, *(Úgy van! balfelől.)* önök vannak legkevésbbé jogosítva arra, hogy ex cathedra kimondják: a mi mai álláspontunk a liberálizmus cinozurája és netovábbja. *(Éljenzés és taps balfelől.)* Mert mai álláspontjukat az ily kanonizáczió dicsfényében nem részesíthetik a nélkül, hogy saját másfél évtizedes multjukra, egészen 14 nappal ezelőtti működésükig, rá ne süssék az illiberálizmus bélyegét. *(Hosszantartó zajos tetszés a bal- és szélsőbalon.)*

De hát, t. Ház, menjünk tovább. *(Halljuk!)* Nem tartottam, azt mondám, lényegesnek, hogy a reform ebben vagy abban az alakban létesüljön, hanem azt, hogy létesüljön, mert a legrosszabb reformnak mindig azt vélem, a mely létre nem jön. *(Nagy derültség balfelől.)* Nem tartottam az ügy komolyságához méltónak, hogy abból akár fölfelé, akár lefelé liberális árlejtést és liczitácziót tartsak. *(Hosszantartó zajos éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.)* Ezt tehetik azok, a kik taktikai, vagy személyes czélokból akarnak valamely jelszót hangoztatni, *(Zajos helyeslés balfelől.)* de nem teszik azok, a kik valamely reformot a reform kedvéért komolyan kívánnak és keresztülvinni akarnak.

Arra nézve, hogy a polgári házasság melyik formája választassék, az általam megjelölt szükségképi követelmények megvalósítására nemcsak a megoldásnak önmagában való szimmetriája és egyöntetűsége dönt, hanem mindazon viszonyok mérlegelése, melyek-

től függ: vajjon az egyik vagy másik formának szerezhető-e meg teljesen a keresztülvitel minden biztosítéka; vajjon az egyik vagy másik formának keresztülvitele mellett biztosítható-e a viszonyok lehető csekély megrázkódtatása? *(Hegedüs Sándor: S ez őszinte nyilatkozat?)*

Igen, kérem, ez őszinte nyilatkozat.

Ezeknek a viszonyoknak a mérlegelése nagyrészben ezen a helyen nem lehetséges, csak azon a helyen lehetséges, a hol minden tényező gondolkozása, a hol az ország összes tényezőinek az állapota iránt teljes és kimerítő tájékozást lehet szerezni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Míg tehát ezen a helyen vagyok, hibának tartottam volna a komolyság ellen, a reform iránt való komoly szándék ellen elkövetett hibának, ha a szükségképen elérendő czélok kijelölésén túl magamat lekötöttem volna a czél elérésére egyik vagy másik irányban. *(Élénk helyeslés és éljenzés balfelől. Zaj a jobboldalon.)* Önök, uraim, kedvezőbb helyzetben vannak. Önök, a kik a mult kormányzatnak is tagjai voltak, teljes tájékozást szerezhettek arra nézve, hogy a polgári házasság mely formája mellett lehet csoportosítani a sikeres keresztülvitel minden tényezőjét és mely formája mellett lehet a szükségképen elérendő reformot a legkisebb rázkódtatás mellett elérni. Önök a saját felelősségükre választották ezt az utat: a kötelező polgári házasság útját. Nekem ez ellen semmi kifogásom nincs. Ha a szükségképen megoldandó feladatokat, ha a szükségképen megvalósítandó czélokat ezen az úton, ezzel a formával vélik megvalósíthatni, ám tegyék; én csak ismételhetem azt, a mit néhány nappal ezelőtt, a jelenlegi kormány

megalakulása előtt mondottam: ha előterjesztésökből meggyőződöm arról, hogy ezek az előterjesztések csakugyan szem előtt tartják azokat a czélokat, a melyek előttem lebegtek mindig, t. i. a lelkiismereti szabadság minden követelményének a kielégítését, a jogegység és a jogbiztosság előidézését, a szükségtelen zavarok elkerülését és a házassági kötelék szilárdítását: akkor önök e törekvésükben részemről nehézségekkel nem, de jóakaratú támogatással fognak találkozni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)*

Ha azonban előterjesztéseik ezeknek a szempontoknak meg nem felelnek; ha meggyőződöm utólag, a mit ma nem szabad föltennem, hogy az összes viszonyok kellő mérlegelése nélkül, teljesen megállapodott álláspont nélkül, a siker biztosítékainak lehető megszerzése nélkül indultak ebbe az akczióba: akkor valamint az egyik esetben a dicsőség az önöké lesz, úgy ebben az utóbbi esetben a felelősség is teljes mértékben önöket fogja terhelni. *(Igaz! Úgy van! Zaj a jobboldalon.)*

T. Ház! Reasszummálom *(Zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.)* és még egy megjegyzéssel bezárom beszédemet. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* Bevezető szavaimban kiemeltem, hogy minő czímei vannak a miniszterelnök úrnak személyesen a mi elismerésünkre és rokonszenvünkre, pártkülönbség nélkül. Előadásom fonalán nem titkoltam az ő programmnyilatkozatának ama pontjait, a melyek helyeslésemmel találkoznak, ama hézagok mellett, a melyeket programmjában konstatáltam. De ezzel még nem mondtam meg mindent, mert a mai politikai helyzetet legin-

kább az jellemzi, hogy a parlamentáris felelős kormány mellett és megett *olyan felelősség nélküli titkos befolyások vannak*, a melyek a leghelyesebb programm mellett is a teljes bizalmat kizárják. *(Hosszantartó meg-megujuló zajos éljenzés. Taps és felkiáltások balfelől: Éljen Apponyi!)*

SZABADELVŰSÉG ÉS NEMZETI ÖNTUDAT.

— 1892. november 25. —

A Wekerle-kabinet, nem lévén már idő az 1893-iki költségvetés letárgyalására 1892. végeig, három havi fölhatalmazást kér a képviselőháztól. Szónok ez alkalmat használja fel a Wekerle-kabinet programjával s különösen egyházpolitikai programmjával való érdemleges foglalkozásra. E beszéd czímét a végső passzus magyarázza meg, azt mondván, hogy a nemzetnek két szárnya van, az egyik a szabadelvü eszmék követése, a másik a nemzeti öntudat felébresztése.

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Eredeti szándékom az volt, hogy a miket a helyzet tisztázása érdekében még szükségesnek látok, inkább az általános költségvetési vita alkalmával mondjam el. Azonban a vita váratlanul nagyobb arányokat vett. Oly felszólalások történtek, melyeket ha észrevétel nélkül hagynék, felfogásom szerint, ama kötelességek ellen vétenék, melyek a parlamentben ez időszerint általam elfoglalt helylyel vannak összekötve, részint pedig az általános hazai érdekeknek nem tenném meg azt a szolgálatot, vagy

legalább nem kisérleném meg e szolgálatot, a melyet ama nagy érdekek tőlem, mint mindenkitől, méltán várhatnak. *(Halljuk! Halljuk!)*

A szőnyegen levő törvényjavaslatot a mi parlamentáris szokásaink bizalmi kérdésnek tekintvén, a bizalmi kérdés tartalma és helyes megokolása iránt kontroverzia támadt. Különösen a tegnapelőtti napon a t. igazságügyminiszter úr és a mai napon némileg hasonló értelemben a mélyen t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr .kifogásolták azt, hogy a bizalmi kérdés megoldásánál nem egyedül a kormány programmját vesszük kiindulási pontul és a bírálat alapjául, hanem kiterjeszkedünk egyszersmind a kabinet létrejöttének történeti előzményeire, a pártok beléletében előforduló mozzanatokra, egyes minisztereknek és miniszterjelölteknek politikai egyéniségére, anteaktáira, és hogy e szerint személyi, ide nem tartozó motivumokat vegyítünk a tanácskozásba.

Ezt a felfogást tévesnek tartom. *(Halljuk! Halljuk!)* Valamely kormány iránt való bizalmi kérdés megítélésénél nem csupán a kormány programmjának helyessége vagy helytelensége a kiinduló pont, bár elismerem, hogy ez a fődolog; hanem még abban a föltevésben is, hogy a programm teljesen helyes, a bizalom megállapítása előtt bírálat alá veendő ama kérdés is, hogy a kormány t. tagjainak és a kabinetnek a maga összeségében meg van-e a kvalifikációja a programm keresztülvitelére. Nyujtja-e a siker biztosítékait arról, hogy az a programm tényleg meg is valósul? *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És itt nem az egyéni kvalifikációról, nem az egyéni képességekről lehet szó, mert mindenki elismeri, hogy a t. kormány

az értelmi képességek nagy tőkéjével rendelkezik; sem pedig az egyéni jellem megbizhatóságáról vagy tisztaságáról, a mely, hiszem, a közéletben előkelő szerepet vitt férfiaknál Magyarországon kérdés alá sem jöhet és mely előtt mindenki tisztelettel meghajol: *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* hanem itt a politikai anteczedenciákról lehet csak szó és az ezekből folyó politikai képességek, politikai hivatottság, politikai kvalifikáció és jogosultság megítéléséről, ennek elismeréséről vagy megtagadásáról. *(Helyeslés balfelől.)* Mindaddig, míg nem sikerül oly módszert megtalálni, mely eszméket és programmokat automatikus gépek által visz keresztül, hanem azok kivitele emberekre van bízva, azok összes képességével, erejével, de fogyatkozásaival és gyarlóságaival is, mindaddig a bizalmi kérdés el nem választható ezektől a politikai értelemben vett, jogosan felvethető és felvetendő alanyi momentumoktól. *(Helyeslés balfelől.)* És, t. Ház, nem tehetek róla, de az igen t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr mai önérzetes és férfias és e tulajdonságainál fogva általános rokonszenvet keltett felszólalása után is tönn kell tartanom ama kételyeket, melyeket e padokról a jelenlegi kabinet kvalifikációjáról fölhoztak, hogy azt a programmot keresztülvihesse, a mely programmal a Ház elé lépett.

A t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ez alkalommal is nagy sikerrel állította előtérbe rokonszenves egyéniségét; de midőn mi ennek tisztelettel adózunk, nem szabad megengednünk, hogy az egyén iránt való rokonszenv s az egyén tulajdonai elhomályosítsák azt a nagy parlamentáris kérdést, azt a nagy alkotmányjogi felfogást, a melynek helyes megóvásá-

tól függ az alkotmányosság és a parlamentárizmus hamisítatlan működésének jövője. *(Helyeslés és tetszés balfelől.)* A politikai egyéniségek elválaszthatatlanok az általuk folytatott politikától, az általuk javasolt rendszabályoktól s az általuk hirdetett irányzatoktól: s a mi parlamentárizmusunknak az az egyik betegsége, hogy változó politikát, egymással ellentétes irányzatokat s egymástól eltérő rendszabályokat egymásután képviselnek ugyanazok a férfiak. *(Élénk helyeslés balfelől.)* A t. miniszterelnök úr tegnapelőtti felszólalásában egy kissé könnyen teszi túl magát ezen a nehézségen. Azt mondja beszédje egyik paszussában, hogy akár régi, akár új politika legyen az övék, azt ő nem vitatja; hanem elvi alapon alakult meg a kabinet és az elég jogosultságot ad neki a működésre. Én megengedem, hogy a kabinet elvi alapon alakult meg. Tehát ha a kormányválságnak egyáltalán elvi indokai lehettek, ez azt jelenti, hogy az előző kabinetnek más elvi alapon kellett megalakulnia és akkor csudálkozással kell látnom azt, hogy a volt kabinet tagjainak a többsége ez elvi alapok ellenére is vállalkozik az ügyek tovább vezetésére. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A t. miniszterelnök úr egyébiránt e változásokat fejlődésnek nevezi és a vallás- és közoktatási miniszter úr, mai felszólalásában, hasonló gondolatot fejez ki, midőn azt mondja, hogy a kormány czéljai mindig ugyanazok maradtak az egyházpolitika terén, csak az eszközök változtak az idők változásával. És miben áll az idők e változása? Abban, hogy a t. kormány meggyőződött arról, hogy az általa eredetileg eszközölt rendszabályok, tervbe vett eljárások a czél eléré-

sét nem biztosítják. *(Élénk helyeslés balfelől és felkiáltások: Félrendszabályok!)* Ezt én nem nevezem fejlődésnek. Az időket követő fejlődés van minden kormány és minden párt politikájában, ezt elismerem, ez jogos. De a fejlődő politika az, a mely különböző időkben, egyes árnyalataiban, az időknek ujonnan felmerülő, különböző szükségleteihez képest alakul át, *(Helyeslés a baloldalon.)* de minden egyes időpontban megfelel amaz idő követelményeinek, a melyre alkalmazva volt. A t. kormány vallásügyi politikájának pedig nem ez az esete. Az a politika kezdettől fogva nem felelt meg a hozzá fűződött követelményeknek; *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* annak a politikának nem a rajta kívül fekvő tények következtében kellett megváltozni, *(Felkiáltások jobbfelől: De igen!)* hanem kezdettől fogva ugyanazokkal a tényekkel állott szemben, mint ma, tehát kezdettől fogva téves volt, ha ma nem kielégítő. *(Horánszky Nándor: Meg is mondjuk!)* Egyetlenegy időpontban sem felelt az meg az idő-körülmények követelményeinek s midőn ezt most a t. kormány elismeri és más politikára lép át, akkor az ő politikájának nem fejlődését, hanem bukását kell konstatálnia. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Konstatálnia kell, hogy tévedett, konstatálnia kell, hogy nem helyes úton járt és konstatálnia kell, hogy más útra kell áttérnie. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mert, t. Ház, én azt nem vitatom, hogy az új politika, tudnillik a polgári házasság és a 68-iki törvény megváltoztatása egyenértékű-e s a czélszélrűségnek hasonló vagy nagyobb kellékeivel van-e felruházva, mint az a politika, mely az ismert Szivák-féle határozati javaslatban,

a 68-iki törvény és a februári rendelet fentartásában nyert kifejezést. Ezt nem vitatom; teszem ezt annál kevésbbé, mert én már régebben mondtam, hogy az a politika sokkal helyesebb, melyre a t. kormány magát most határozta el; de hogy ez más politika, azt, gondolom, nem tagadhatja senki. *(Élénk tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon.) Boncza Miklós: Az eszközök mások! (Hosszantartó zajos derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

De hiszen a különböző politikai irányzatok egyáltalában csak az eszközök megválogatásában különböznek egymástól; célokat mindig tudunk felállítani olyan általánosságban, hogy azokat minden néven nevezhető párt elfogadja! Hiszen a haza boldogítása mindnyájunk főczélja *(Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* s akkor igazán nincs elvi különbség a politikai irányzatokban a szélső jobb és a szélső baloldal közt, mert ez a különbség is csak az eszközökben van. *(Hosszantartó élénk tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Én a jelenlegi helyzet egyik nehézségét éppen abban látom, hogy minálunk egy rendszer fészkelte be magát, mely röviden így jellemezhető: „váltakozó politikai irányzatok, de ugyanazok az emberek". *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

És a mi politikai életünk e hibája, egyik lényeges nehézsége ama programm keresztülvitelének, melyet a t. miniszter urak most felállítottak. Mert az ilyen eljárás nem alkalmas arra, hogy e programm megvalósítását czélzó, elszánt akarat és a politikai értelemben vett képesség iránt bizalmat gerjesszen; mert tápot ad az e programmal szemben amúgy is

mutatkozó ellenszenvnek és ellenállásnak és tekintve azokat a tényezőket, melyek az új fordulatot teremtették, a bizalmatlansággal és egyéb szubjektiv momentumokkal fokozza az objektiv nehézségeket, melyek e programm megvalósításának úgy is útjában állanak. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És hogy ezek elég nagyok, arról méltóztattak meggyőződni a tegnapi napon Vajay t. képviselőtársam felszólalásából. *(Halljuk! Halljuk!)*

Vajay t. képviselőtársam felszólalása egy nagy nehézséget jelentett be, mely e programm megvalósításának útjában áll. És én, azt hiszem, hogy hazafias kötelességet teljesítek akkor, mikor az ő felszólalásának e részével foglalkozom *(Halljuk! Halljuk!)* és ama nehézségeket, melyek az ő felszólalásában bejelentve vannak, tőlem telhetőleg elhárítani, vagy legalább csökkenteni iparkodom. *(Általános élénk helyeslés.)* A t. képviselő úr — és nem egyedül áll e tekintetben — a házassági reform és a polgári házasság ellen elkeseredett harczot, elkeseredett ellenakcziót jelentett be az általam mélyen t. egyházi rend részéről. Én óhajtom és akarom remélni, hogy az ellenakczió nem fogja magán viselni az elkeseredettség jellegét, *(Általános élénk helyeslés.)* mert nem hiszem, hogy ez akár az ország nyugalmának szempontjából kívánatos, akár az egyház érdekének szempontjából helyes volna. *(Általános élénk helyeslés és tetszés.)*

Én a legteljesebb objektivitással óhajtok e kérdéssel foglalkozni ebből a szempontból, *(Halljuk! Halljuk!)* ama hazafias kötelesség érzete által indittatva, hogy ki-ki tegye meg a magáét e tekintetben, hogy a keletkező félben levő tűz, ha lehet, eloltassék vagy annak

magasabb fellángolása meggátoltassék. *(Általános élénk helyeslés.)*

És e tekintetben nekem csak kibővítenem kell azokat, a miket e Házban és a Házon kívül eddig is mondtam; csak ki kell bővítenem azokat az érveket, a melyekkel már többször megindokoltam, hogy a házassági jog terén fennálló viszonyok abszolute tarthatatlanok, hogy azoknak tovább fennállása semmiféle szempontból nem engedhető meg. Mert ha az be van bizonyítva, akkor a kérdés úgy áll előttünk, hogy itt Magyarország ez idő szerint való fejlődési stádiumában egy nagy és elutasíthatlan társadalmi szükséggel állunk szemben; a társadalmi szükségek pedig életrevaló nemzeteknél okvetlenül kielégítést nyernek, mert a nemzet összes élő erői arra törekednek, hogy azok kielégítést nyerjenek *(Helyeslés.)* és nagyon hibáz minden tényező, legyen az bármily tiszteletreméltó, bármily hatalmas, ha ilyen mellőzhetlen társadalmi szükségletek kielégítésének útját akarná állani. *(Általános élénk helyeslés és tetszés.)*

A társadalmi szükséget indokolja pedig először az a valóban megdöbbentő nagy jogbizonytalanság, a mely a házasságjog terén fennáll és a mely ebből kifolyólag a polgári társadalom összes jogviszonyaira kiterjed.

Ajánlom azoknak, a kik e tekintetben talán kevésbbé tájékozottak volnának és némi kételyeket táplálnak, többek közt a „Jogtudományi Közlöny“ utolsó számának az elolvasását. Egy flagráns eset van abban előadva; egy eset a sok közül, a mikor a következők történtek: Egy „X“ nevű református Erdélyben, a hol tudvalevőleg a házasságok fölött való bírásko-

dással a református egyházi törvényszékek vannak fölruházva, házasságát fölbonttatta az illetékes református egyházi törvényszék által, a mely államilag is jogérvényes ítélettel a házasság fölbontását mondotta ki.

Később ugyanez a református egyén, református lelkész előtt elvett egy katholikus nőt. 14 esztendő mulva e második házasságát is fölbontani kívánván, az alperesi illetékesség szempontjából törvény szerint a katholikus szentszéknél indította meg a válópört. A katholikus szentszék, nagyon helyesen, az egyházi törvényeknek megfelelően, azt mondotta, hogy az első házasság felbontását nem ismerheti el érvényesnek, hogy tehát az illető református egyént még mindig élő első nejével törvényes házasságban élőnek tekinti, ennélfogva második házasságát jelenti ki semmisnek és az összes abból származó gyermekeket törvénytelenek. *(Mozgás.)* Mindkét ítélet törvényes, mindkét ítélet az állam törvényein alapul, mert hisz az állam törvényei reczipiálták úgy az egyik, mint a másik egyház házassági jogát és házassági judikaturáját. Tehát mindkét ítélet törvényes, sőt helyes a maga házassági joga szempontjából és mégis a két ítélet egymással merev ellentétben áll. Az állam két törvényszéke, az állam két ítélete egymásnak ellentmond. És már most az egyik szerint a második házasságból született gyermekek törvényesek, a második szerint nem törvényesek. Gyakorlatilag pedig, az 1868-iki törvények alapján, a leánygyermekek az anya vallását követvén, be vannak írva a katholikus anyakönyvbe, mint törvénytelenek; a fiugyermekek pedig, az apa vallását követvén, be vannak írva a református

anyakönyvbe, mint törvényesek. Hát, t. Ház, ez egy eset a sokból ama kibonyolíthatlan jogi konfuzió illusztrálására, mely többféle, egymással nem congruens felekezeti házassági jog egyenjoguságából ered. De, t. Ház, hisz' tudjuk mindnyájan, hogy szomszédságunkban mindenféle, a polgári házasság egyik vagy másik alakja már be lévén hozva, a magyar állampolgárok bona fide a külföldön kötnek oly házasságokat az ottani törvények szerint, melyek e hazában egyedül dívó törvények szerint nem érvényesek. Teszik ezt bone fide, megengedem, nem törvényes alapon, mert rájuk a hazai törvények mérvadók, de teszik ezt, mert majdnem legyőzhetetlen tévedésbe vezeti őket a tényleges helyzet. És évek mulva jönnek rá, hogy gyermekeik, a hazai intézmények szerint, törvénytelenek és a családok belbékéje és anyagi jövője is a legnagyobb veszélyben van. Hát, t. Ház, tarthatók-e a jogbiztosság szempontjából ezek az állapotok? De tovább megyek: tarthatók-e közerkölcsiség, a házassági kötelék szilárdsága szempontjából? *(Általános élénk helyeslés.)* És megvallom, a közmorált bántó jelenségek észlelése volt az, mely engem lassankint és fokonkint meggyőzött e reform föltétlen szükségességéről. Mert lehet mondani, egész Európában nincs ország, a melyben a házassági kötelék lazasága, a házasság felbontásának a könnyüsége oly mértékre ért volna, mint minálunk. Szomorú hírnévre vergődtünk Európában. Idegen államok polgárai igen sajátságos, egyes megjelenéseikben néha nevetséges, de összeségükben szomorú kerülő utakon iparkodnak maguknak a magyar állampolgárságot egy időre megszerezni, csakhogy ez időt családjuk felbontására felhasználhassák. *(Általános he-*

lyeslés.) Lehet mondani, hogy a szomszéd államok összes családjogi és házassági joga szemetjének lerakodó helye vagyunk. *(Általános helyeslés.)* És ezzel össze van kötve egy másik jelenség. Minthogy a katholikus egyházjog a házasság felbontását nem ismeri; minthogy vallás-változtatás útján a házasság felbontását igen könnyen lehet elérni: nap-nap után olvasunk eseteket, melyekben tisztán a házassági kötelék felbontása és új házasság kötése végett vallási cserebere történik. *(Általános élénk helyeslés.)* Már most kérdem: vajjon a közmorál, a vallás tekintélye, a konfesszió szilárdságába és komolyságába fektetett hitnek ez állapotok megfelelnek-e?

Nem a legnagyobb mértékben alkalmasak-e ezek arra, hogy aláássák nemcsak a házassági kötelék szilárdsága iránt való tiszteletet, hanem aláássák a vallások tekintélye, a vallásos meggyőződés komolysága iránt való hitet? *(Élénk helyeslés.)* Pedig, t. Ház, a választás így áll előttünk: vagy ennek a status quonak a fentartása, vagy az egységes, a házassági köteléket szilárdító állami törvényhozás elvére való áttérés. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Mert arról talán nem álmodozik senki, hogy ez állapotok gyógyításának még egy más módja is lehetne; hogy ez állapotokat gyógyítani lehetne tán azzal, hogy az egyik egyház házassági jogát ismét dominanssá tegyük és a többi egyházak házassági joga felett privilégiummal, túlhatalommal ruházzuk fel. *(Igaz! Úgy van!)* A ki ily törekvéseket gondolna, a ki ilyen terveket forralna, az tudtán kívül, vagy öntudatosan az ország belbékéjének legveszedelmesebb ellensége volna. *(Igaz! Úgy van!)* Mert, t. Ház, hivatkozott t. képviselőtársam tegnap

a regnum marianumra s oly kifejezéssel élt, a mely iránt a legbensőbb hagyományos kegyelettel viseltetem; de ha ő ezzel azt akarta mondani, ha ezzel úgy akarta feltüntetni Magyarországot, mint tisztán katholikus országot és ennek következtében azzal az igénynyel lépni fel, hogy törvényhozásunk ilyen jelleggel birjon, akkor ennek a feltevésnek — az elvekről nem beszélek — de a tények a legmerevebben ellenmondanak. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A statisztikai tények tanusítják azt, hogy ez országnak lakosságából 58% az, a mely mindkét ritusbeli katholikus és 42%, mely más egyházak kötelékébe tartozik. És igen nagy különbség van, t. Ház, a középkori és modern államok között. *(Igaz! Úgy van!)* Azokban a középkori államokban, melyek egy fejedelem személyében és egy számra nézve csekély arisztokrácziában birták jogi egyéniségüket, a mely arisztokraczia személyesen végezte a védelmet és személyesen viselte az állami feladatok terheit: ott a fejedelem és e kiváltságolt osztály jellege az egész államra reá sütötte bélyegét: de a modern államnak, mely polgárai összeségén alapszik; mely védelmét polgárai összességétől várja; mely fennállása anyagi eszközeit a polgárok összességének egyenletes adójából szedi, más jellege nem lehet, mint az, a melyet polgárai összessége kölcsönöz neki. *(Általános élénk helyeslés.)* És ha polgárai összessége különböző egyházak, különböző felekezetek közt oszlik meg: akkor az állami egység kardinális feltételeinek a szétbontása nélkül nem lehet más az alapelv, mint az egyenjoguság és a szabadság. *(Általános élénk helyeslés, éljenzés és taps.)* Én ezért, t. Ház, végtelenül sajnálnám azt, ha ez az akczió, a melyet a t.

képviselő úr kilátásba helyezett, valóban megindulna. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Sajnálnám azt mindenekelőtt hazánk érdekében. Mert a t. képviselő úr azt mondta ugyan, hogy ő ez ellenakczió sikerében és eredményében nem kételkedik; a Ház másik oldaláról is azt mondták, hogy az eredményben nem kételkednek és kiki győzelmét az általa képviselt és egymással szemben álló elvi irányzatnak tulajdonítja: és én e fölött nem is akarok vitatkozni; de bizonyos csak egy dolog, az, hogy akárki lenne a végeredményben győztes, maga a küzdelem a hazára nézve a legvégzetesebb lenne. *(Általános helyeslés.)* És e küzdelem felidézéséért, szerintem, nem lehetne elviselni a felelősséget: mert erre a küzdelemre nincsenek provokálva az egyházi tényezők, *(Igaz! Úgy van!)* mert a tervbe vett reform az egyház érdekeit nem sérti *(Igaz! Úgy van! Általános helyeslés.)* s más államok tapasztalatai bizonyítják, hogy az egyházi házasságkötés nem szenved a polgári házasságkötés által s én azt hiszem, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* hogy ebben az országban minden tényező oda fog hatni és közre fog működni, hogy *az egyházi házasságkötés továbbra is általánosan érvényesüljön. (Általános élénk helyeslés.)* És ha az egyházak lelkészei abban, hogy az egyházi házasságkötés teljesítése a hivek buzgóságától függ, uj ösztönt nyernek arra, hogy magasztos hivatásukat megkettőzött buzgósággal töltsék be, hogy a hivőkre gyakorlandó erkölcsi befolyásuk minden tényezőjét fokozott mértékben érvényesitsék, *(Általános zajos éljenzés.)* a minthogy remélem és bizom, hogy tenni fogják: akkor e reform az általános egyházi hitéletre nemcsak sorvasztólag nem, de inkább élénkitőleg fog hatni. *(Általános zajos éljenzés és taps.)*

Nagyon jól tudom, hogy sok lenne az egyház férfiaitól követelni és kívánni, hogy e reformot előmozdítsák. Ez talán rájuk nézve erkölcsi lehetetlenség. Hanem azt talán az előadottak nyomán szabad várni és remélni, hogy ők abban ne lássák azt, a mi benne nincs: az állam és egyház közötti harczot és béke megbontását; *(Élénk helyeslés.)* ne lássanak abban hadüzenetet. *(Általános helyeslés.)* Ha ez hadüzenet volna, akár az én egyházam, akár más egyház, első sorban pedig az ellen az egyház ellen, a melyhez én tartozom; ha ez ellen támadást intézne bárki is: első sorban találna engem annak védelmében. *(Általános helyeslés és éljenzés.)*

De, t. Ház, azokat az állapotokat, a melyek a házassági jog terén jelenleg fennállanak, Krisztusi állapotoknak nem lehet nevezni. *(Általános helyeslés.)* Azért akkor, a midőn gyakorlatilag a küzdelem csak azok fentartására irányulna, jogosan talán nem lehetne Krisztus és Beliál küzdelméről beszélni, már csak azért sem, mert a másik oldalon nincs Béliál, mert ez akkor volna ott, ha a vallásosságnak, vagy az egyház megtámadásának a szándéka forogna fenn, mely minden eddig tett nyilatkozat szerint, e Ház mindegyik oldalán ki van zárva. *(Általános zajos helyeslés és éljenzés.)*

Ámde, a mikor ezeket elmondottam s ezzel tőlem telhetőleg iparkodtam járulni ahhoz, hogy ez eredményeiben kiszámíthatlan harcz meg ne induljon ebben az országban, talán van jogom ahhoz is, hogy a t. kormányhoz azt a felhívást intézzem, *(Halljuk! Halljuk.)* hogy e törekvésemet minden tekintetben magáévá tenni, *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* elő-

mozdítani szíveskedjék és hogy a maga részéről szükségtelen mellékizgalmak felidézésével a helyzet nehézségeit szaporítani ne akarja. *(Közbeszólások a jobboldalról: Nem is akarja!)*

És itt ujból fel kell hívnom a figyelmet arra, a mit a kormány programmjának elmondása után mindjárt mondottam, t. i., hogy olyan intézkedéseket, mint a milyen pl. a polgári anyakönyvek behozatalára nézve bejelentett törvényjavaslatnak az a része, a mely az ideiglenes rendszabályokat tartalmazza és a mely ismét a lelkészekre akar bizonyos kötelezettségeket hárítani, a mely kötelezettségek teljesítésére — illetékesen nem vagyok erről informálva, de a sajtó információi szerint — általában a katholikus klerusnál megint lelkiismereti akadályokba ütköznék, mondom, az ilyen intézkedések javasolását szíveskedjék elejteni. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ha az egyházpolitikai téren nagy és nehéz reformot akar megvalósítani, tartsa fenn és biztosítsa magának álláspontja teljes korrektségét és kifogásolhatatlanságát. *(Helyeslés balfelől.)* Ne hozzon be semmi olyan rendszabályt, a melylyel csak összekötni is lehetne azt a fogalmat, a mely az országban létező egyik egyházzal, vagy annak klerusával szemben ismét valamely lelkiismereti kényszer, vagy provokációnak színét viselné magán. *(Helyeslés balfelől.)* Minél nagyobb az a czél, a melyre vállalkozunk; minél nagyobbak azok a nehézségek, a melyeket le kell győznünk, annál óvatosabban és gondosabban kell tartózkodnunk attól, hogy szükségtelen melléknehézségeket teremtsünk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Van az arról való gondoskodásnak, hogy az anyakönyvi állapotok ideiglenesen is megfeleljenek a

törvény szabályainak, számos egyéb módja, a mely minden lelkiismereti kényszert mellőz, minden a hitelvekbe való ütközést kikerül. Tessék ezek közül a módok közül bármelyiket választani; de méltóztassék gondosan elkerülni minden oly módot, a mely által, hogy sérelmet involvál, a nagy reform ellen való agitációnak új tápot és új erőt és jogosultságot is adna. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezek után áttérek a vita egyéb mozzanataira. *(Halljuk! Halljuk!)* És itt mindenekelőtt az igen t. belügyminiszter úr tegnapi nyilatkozatával kell foglalkoznom, mert ha már ez a vita nagyobb szabásúvá lett, használjuk azt az eszmék ama tisztázására, mely különben a költségvetési vitára maradt volna: felesleges lesz aztán a költségvetési vitánál végezni azt a munkát, a melyet most végzünk. *(Általános helyeslés.)*

A t. belügyminiszter úr ismeri azokat a barátságos érzelmeket, a melyekkel iránta régtől fogva viseltetem és tegnapi felszólalásában nyilvánvaló volt a törekvés arra — és én ezt elismerésül mondom — hogy a közigazgatási reformra vonatkozólag álláspontjainkat közelebb hozza egymáshoz. Úgy látszik azonban, t. Ház, hogy ez neki nem sikerült teljesen. Igen sajnálom, hogy a kormány, midőn programmjában és a belügyminiszter úr tegnapi nyilatkozatában a helyes úton indult meg, nem akarja megtenni azt az egynéhány lépést, a mely azután egészen elvinne egy kielégítő programm megállapításáig. A t. kormány nekünk tegnap ismételten, a belügyminiszter úr által, azt mondta, hogy előbb fogják benyujtani a közigazgatási bíróságról szóló javaslatot, miután ez

már készen van — így gondolom legalább — mint a tisztviselők kinevezésére vonatkozó javaslatot; hogy a kormánynak nem lesz kifogása az ellen, hogy az előbb is lépjen életbe, ha már előbb készült volna el; s az ellen sem lesz kifogása, hogy a fegyelmi törvény előbb készüljön el. Hanem azután rögtön hozzátette, hogy kötelező igéretet a sorrend tekintetében nem tehet. De ugyan miért nem tesz kötelező igéretet? Objektiv akadályok nem forognak fenn. Akkor pedig lehetetlen, hogy az ily „esetleg", „lehet", „netalán", „nincs kifogásunk" stb. ruganyos formulákban megnyugvást találjunk. Megnyugvást csak tiszta, világos magyar szóban találhatunk, mely kimondaná egész egyszerűen és világosan, hogy azokat a sokszor említett javaslatokat, nemcsak együttesen ismerteti és terjeszti elő, hanem együttesen lépteti életbe. *(Élénk tetszés a baloldalon.)* És figyelmeztetem a t. kormányt még arra is, hogy *(Halljuk! Halljuk!)* a belügyminiszter úr, a ki tegnap, úgy látszik, tovább kívánta a helyzetet tisztázni, egy igen lényeges pontot egészen kihagyott felszólalásából és ez a választási törvény reformja, a választási szabadság és tisztaság biztosítására irányuló törekvés. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Elmondtam a miniszteri programm kifejtése alapján s ismétlem ma is s ismételni fogom minden alkalommal, valahányszor e tárgy itt előfordul, hogy mi elveinkhez híven és tett tapasztalásaink után, nem járulhatunk akármilyen olyan adminisztrativ reformtörekvés megvalósításához, mely a központi hatalmat növeli, mindaddig, míg a választási tisztaság és szabadságra vonatkozó javaslatok törvényerőre nem emelkedtak. *(Helyeslés a baloldalon.)* És ebben semmi le-

hetetlenség sincs, ezt csak akarni kell. Ezek oly nagy nehézségekkel nem járnak, sem a javaslatok előkészítése, sem azok tárgyalása, mert ha azok igazán és őszintén akarják a czélt elérni, akkor a Ház egy oldaláról sem fognak ellenkezéssel találkozni s aránylag rövid idő munkája ez, a mit egy szóval választási reformnak nevezünk és ha ez el van végezve, sokkal, de sokkalta könnyebben megy a reform minden további része. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Méltán bizonyos megütközést kelt és méltán kétségbeejti a legobjektivabb indokokkal eltelt szemlélőt is, ha a kormány mindenféle határozatlan alakba fektetett biztatások után végre mégis csak vonakodik ama döntő szó kimondásától, melyet beválthat, melynek beváltásánál általános segédkezésre számíthat, hogy az úgynevezett közszabadsági biztosítékot meg akarja valósítani, azokat nemcsak igéri, kilátásba helyezi, nemcsak megengedi, hanem azokhoz egész tekintélyét köti és azokkal együtt fog életbelépni a közigazgatási reform. *(Élénk tetszés és helyeslés a baloldalon. Egy hang a szélsőbalról: Máskép nem is!)*

És ez annyival szükségesebb, mert én a t. miniszterelnök úrnak a tegnapelőtti napon elmondott, különben formailag igen fényes beszédének egy tételével, mégpedig igen lényeges tételével, nem érthetek egyet: azzal, a mely egy egész kormányzati, sőt — hogy úgy mondjam — nemzeti politikát és annak irányításában való differencziát tartalmaz. A t. miniszterelnök úr ugyanis Helfy Ignácz t. képviselőtársammal polemizálva, czáfolni iparkodott a függetlenségi pártnak a közigazgatás államosítása ellen felhozott egyik érvét, azt t. i., hogy a központi hatalmat mód felett

erősíteni már azért sem czélszerű, mert ki biztosít minket arról, hogy ez a központi hatalom mindig magyar kezekben fog lenni. *(Halljuk! Halljuk!)* Erre a t. miniszterelnök úr nagy emfázissal, nagy szónoki lendülettel, a többség zajos helyeslése közt kijelentette, hogy ez iránt, e törvényhozás termén belül még kételkedni sem szabad, ez iránt még kételyt sem szabad kifejezni ... *(Boncza Miklós: Ha alkotmány van! Mozgás jobbfelől.)*

... hogy a kishitűség politikáját hirdeti az, a ki e tekintetben a legkisebb kételyének is mer kifejezést adni. Ha a t. miniszter úr ezzel csak annyit akart mondani, hogy, az ő hite szerint, a magyar nemzet mindig elég erős lesz nemzeti önállóságának és alkotmányának megvédésére: akkor én ő vele teljesen egyetértek; de ha ezzel azt akarta mondani, hogy nekünk többé nincsen szükségünk az ősök ama körültekintő óvatosságára, mely körülbástyázta alkotmányunkat a biztosítékok sokféleségével, mely körülsánczolta nemzeti önállóságunkat a kisebb és nagyobb jelentőségű intézményekben rejlő védművek egész sorozatával; ha ezzel azt akarja kifejezni, hogy mi tehát rongálhatunk e biztosítékokban, hogy mi bármit is elejthetünk ama védelmi vonalok közül, a melyek nemzeti önállóságunkat körülveszik: akkor, t. képviselőház, én tőle merőben eltérek. *(Helyeslés balfelől.)*

És minthogy a mai napon Beöthy Ákos t. barátom ismételten hivatkozott Deák Ferencz politikájára: megjegyzem azt is, hogy ez nem volt Deák Ferencz álláspontja. Méltóztatnak emlékezni Deák Ferencz 1865. évi második feliratára, melyben ő a királyi leiratnak a fel-

séges úr vallásos érzelmeire való hivatkozásaival szemben azt mondotta, hogy ezekben a magasztos érzelmekben mi teljes biztosítékát találnók a mi alkotmányunknak és a mi nemzeti önállóságunknak, ha nekünk csak az volna a feladatunk, hogy egy nemzedékre biztosítsuk ezeket a féltett kincseket; de nekünk feladatunk és kötelességünk azokat a jövő századok egész sorozatára biztosítani, tehát nem egyének tulajdonságaiban, hanem csak intézményekben találhatjuk azok biztosítékait. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És hogy ezekre a biztosítékokra szükség van; hogy az óvatos körültekintésre ma éppen úgy szükség van, mint volt azelőtt, ha erről meggyőződést akarnak szerezni, hallgassanak csak egy kissé azokra, a mik a bécsi parlament körében történnek. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ha itt a függetlenségi párt bármely tagja az 1867. évi kiegyezés ellen kifogásokat tesz, azt megtámadja: akkor a t. kormány padjairól első feladatnak és kötelességnek ismerik rögtön felállani és e megsérthetetlen palladiumot, a kiegyezést minden támadás ellen oltalomba venni és vitatni annak a maradandóságát, annak az állandóságát. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ha pedig ezekről a padokról nem a kiegyezés megtámadására emelünk szót, hanem ellenkezőleg azt az észrevételt tesszük, hogy önök e kiegyezés tartalmát nem tudják kellőleg kihasználni, nem tudják kellőleg érvényesíteni és ha ezzel kapcsolatban olyan nemzeti követelményeket hangoztatunk, melyek a 67-iki törvényekkel nemcsak ellentétben nincsenek, de sőt azokból folynak, úgy, hogy nincsenek végrehajtva a 67-iki törvények kellően, míg e követelmé-

nyeknek eleget nem tesznek: *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* akkor a 67-iki kiegyezés iránt való érzékenység és nervozitás odáig megy, hogy még ilyenekkel szemben is rögtön felállnak és tiltakoznak a 67-iki kiegyezésnek, mint önök mondják, módosítása, megváltoztatása, tágítása, átlépése, bolygatása és tudja Isten, mi mindenféle agyrém ellen. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Ez történik itt, t. Ház. Amottan pedig azt látjuk, hogy nem csupán egyes, talán kevesebb politikai súlyu szónokok Magyarország ellen való kifakadásait, *(Felkiáltások a szélső balon: Schwarzenberg herczeg!)* oly kifakadásokat, mint a minőket itten bármely barátságos állammal szemben a Ház elnöke megróvás nélkül nem tűrne, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* minden megjegyzés nélkül engednek tenni, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* de látunk ennél sokkal nevezetesebb tüneteket. *(Halljuk! Halljuk!)* Látjuk azt, hogy nem az osztrák parlament valamely csekély jelentőségű, a hatalomtól távol álló tagja, hanem annak egy előkelő, nagy befolyást, nagy politikai összeköttetéseket, a hatalommal jó lábon álló árnyalatokat képviselő egyénisége egész nyiltsággal azt mondja, hogy az ő törekvése: a perszonál-unió elvét elhagyni és a reál-unió terére lépni *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* és az osztrák miniszterelnök nem tartja szükségesnek egy szóval is visszautasítani az ilyen tendenciákat. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Mozgás.)*

Hát, t. képviselőház, mi következik ezekből a paralellizmusokból? Ha a Lajthán túl, az udvarhoz bejáratos, a hatalom kegyeit élvező, a nagy családi és politikai összeköttetésekkel biró, maholnap a ha-

talomra jutható politikusok hirdetnek ilyen tanokat, hirdetik a kiegyezés bolygatását — mert ez aztán igenis bolygatása — hirdétik a reál-uniót, a nélkül, hogy az ottan bármi visszautasításra találna akár a kormány, akár a Ház elnöke részéről; viszont meg minálunk minden hozzányúlást a kiegyezéshez, olyan irányban, mely a magyar nemzeti aspirációknak jobban megfelel, rögtön merényletként bélyegeznek meg: *(Zajos tetszés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)* akkor, t. képviselőház, lebillen az egyensúly ebben a monarkhiában a magyar aspirációk és a magyarellenes aspirációk közt; *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a baloldalon.)* akkor a magyarellenes aspirációk a Lajthán túl udvarképeseknek nyilvánittatnak, míg a magyar nemzeti aspirációk minálunk kormányképtelenné tesznek. *(Hosszantartó, megújuló zajos tetszés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

És ilyen jelenségekkel szemben, t. képviselőház, én nem azt mondom, hogy ezek Magyarország alkotmányos önállóságát és nemzeti egyéniségét komolyan fenyegethetik. Nem, mert én is bízom abban, hogy a magyar nemzetben mindig meglesz annyi erő, hogy azokat megvédhesse. De én azt akarom, hogy a magyar nemzet alkotmányának, nemzeti egyéniségének megvédésére oly eszközök legyenek kézben, a melyeket a monarkhia belső szilárdságának a megingatása nélkül alkalmazhat, *(Helyeslés a baloldalon.)* hogy törvényes biztositékok szelid eszköze legyen kezében és soha más eszközökre ne legyen szüksége. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélsőbalon.)* És e törekvéstől vezéreltetve, én bizony ragaszkodom az ősök körültekintő bölcseségéhez és óvatosságához, hogy ama

biztosítékokból, a melyekkel hazánk alkotmányos és nemzeti önállósága körül van bástyázva, semmiféle opportunizmusnak, semmiféle elbizakodottságnak, de semmiféle tetszelgésnek kedvéért sem adok ki a kezemből semmit, csak a formában engedem, hogy változzanak és ha az egyik elesik, látni akarom a másikat, mely az elesettet pótolni akarja, ha jobb és erősebb, mert ha nem jobb és erősebb, akkor a régit tartom meg. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, nagyon fogok örülni, ha a miniszterelnök úr velem ebben egyetért, remélem is ... *(Egy hang: Fuzionáljatok!)* Nem erről van szó, hanem arról, hogy ha Magyarország politikájának egyes részleteiben, egyes problemák megoldásában be is állhat változás, bizonyos kardinális alapelvek, oszlopok, a melyeken évezredes fennállásunk nyugodott, soha meg ne inogjanak, állandóan megmaradjanak, átöröklődjenek egyik generációról a másikra, a pártok versengéséből és az egymást követő kormányok hullámzásából ki legyenek véve és vitán kívül helyezve. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Ezt akartam elérni, ezt szeretném konstatálni és ezért hoztam szóba e kérdést.

Egyáltalában, t. Ház, úgy látszik, hogy a mostani krizis természete felől nem egészen tisztultak még e nézetek, talán magánál a t. kormánynál sem. Ha most krizist említek, nem az utolsó miniszterválságra czélzok, hanem arra a nagyobb válságra, melyben az ország már több esztendő óta benne van *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* és a melynek a mostani személycsere csak egyik felvonása, épp úgy, mint

egyik felvonása volt a Tisza-kabinet rekonstrukciója és a Szapáry-minisztérium. Ez a minisztérium lehet talán annak végső megoldása is, de csak akkor, ha a krizis természetét felfogja és a krizis befejezésére a kellő eszközöket fel tudja ismerni és kezébe tudja venni. *(Helyeslés balfelől:)*

Az a nagy krizis, t. Ház, a melyről szólok, a véderő vitából indult ki.

Önök gyakran kérdik tőlünk, hogy miért hozunk mi most fel új és új nemzeti követelményeket a 67-es alapon, a melyekről a 67-es alapon álló pártok annyi éveken át hallgattak és nem tudtak semmit. Az pedig, t. Ház, éppen ama krizis természetéből foly. Minden alkotmányos nemzet története mutat rá példát, hogy a nemzetek bizonyos alvó jogaikat nyugodni engedik, azokat nem veszik igénybe, sőt hogy bizonyos visszaéléseket, a melyek törvény ellenére követtetnek el, eltűrnek, elnéznek sokszor évekig, mert azokra nem helyeznek súlyt. De midőn aztán nyilt támadás történik valamely kardinális alkotmányos joguk ellen, felocsúdnak nyugalmukból és akkor aztán megcsinálják jogaik inventáriumát és akkor aztán, elveszvén az a bizalom, a melyben addig szundikáltak, nem engednek azok megvalósításából többé semmit. *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Ez történt a véderővita alkalmával. Akkor behoztak ebbe a Házba egy szerencsétlen javaslatot, a mely megtámadta a nemzet alkotmányának integráns részét alkotó egyik sarkalatos jogát. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Azt a jogát, hogy nem egyszer s mindenkorra, hanem időnként állapítsa meg a hadsereg létszámát s az ujonczkontingenst és ennél az alkalomnál

teljes szabadsággal határozza meg az ujonczok megszavazásának a feltételeit. Ezt a nagy támadást akkor sikerült innen visszaverni, sikerült megsemmisíteni: de az előidézte a kedélyek oly forrongását, a mely — akár tagadják, akár nem — még ma is megvan, öntudatosan vagy öntudatlanul. Ez idézte elő újból a nemzet kebelében a féltékenységet minden egyes joga iránt s ez hozta napirendre a szorgos vizsgálatot és kutatást arra nézve, hogy vajjon birtokunkba került-e mindaz, a mihez a 67-iki kiegyezés szerint jogunk van. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És e vizsgálódás, e kutatás hatása alól nem tudták magukat kivonni önök sem, mert annak hatása alatt vitték ki az „és" szócskát és ennek hatása alatt lassan-lassan egyes darabokat konczedálgatnak abból a programmból, a melyet felállítottunk, így a magyar udvartartást is, a volt pénzügyminiszter és a jelenlegi miniszter úr nyilatkozatában. *(Élénk helyeslés balfelől.)* De ez a krizis addig fog tartani és addig nem lesz meg az a nyugalom, a mely a belügyi reformok létesítésére szükséges, addig nem lesz meg ez országban az a légkör, a mely szükséges, hogy nyugodtan tanácskozhassunk és sikeresen működhessünk a belügyi reformok terén, a míg a felébredt nemzeti öntudat és féltékenység kielégítést nem nyer, az által, hogy mindaz, a mihez a 67-iki kiegyezés révén a nemzetnek joga van, tényleg életbelép. *(Élénk tetszés és hosszantartó taps a baloldalon.)*

Ez a krizis természete, t. Ház, a melyben több év óta vagyunk és mert e krizis felismerésétől irtóznak, mert annak valódi alkotó elemeivel megbírkózni nem akarnak, nem tudnak, vagy nem mernek, s an-

nak meggyógyítására az orvosszereket nem ismerik, vagy nem tudják, vagy nem akarják, vagy nem merik alkalmazni: *(Felkiáltások a baloldalon: Nem merik!)* azért iparkodnak részleges válságokkal elvonni a közfigyelmet a nagy válság lényegétől. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Ezért történt a Tisza-kabinet rekonstrukcziója, mely fényes tehetségek sorakozása által akart az országnak imponálni és ezzel a hamis étellel akarta kielégíteni a nemzet felébredt étvágyát. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mit sem használt. Rövid idő múlva ennek a rekonstruált kabinetnek vége volt. Alkalmi okok nem határoznak; hiszen azok néha oly csekélyek, mindenki átlátja, mennyire csak alkalmi okok. Azután következett a Szapáry-kabinet. Ez a belügyi reformok előtérbe állításával akarta a közfigyelmet foglalkoztatni, próbált is megindulni e téren, de mert a krizis igazi természetéhez nem férközött, sikertelenség követte tanácskozásainkat, a Ház működni sem tudott, nemhogy sikert ért volna el és harmadfél esztendő mulva ismét egy alkalmi oknak esett áldozatul a Szapáry-kabinet. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

És most, t. Ház, a liberálizmussal fedik el a krizis valódi természetét, de éppoly sikertelenül, a mint hogy nem sikerült azt elfedni ezelőtt. *(Élénk helyeslés és hosszantartó tetszés a baloldalon.)* Ezt nem azért mondom, mintha belügyi reformokra, a szabadelvü irányban való haladásra nem volna szükségünk; hanem azért, mert ha a krizis valódi alapját alkotó kivánalmakkal nem tudunk megbirkózni, ha azoknak nem tudunk kielégítést szerezni, hát akkor a liberálizmus aerája épp oly meddő és sikertelen fog

lenni, mint a mily meddő és sikertelen volt a rekonstrukczió és a Szapáry-féle belügyi reformok aerája. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Mert két szárnya van a magyar nemzetnek, melylyel a magasba emelkedhetik. Az egyik igenis a szabadság kultusza, a szabadelvü eszmék követése, de a másik a nemzeti öntudat és a nemzeti érzések felébredése. *(Élénk éljenzés és tetszés a szélső baloldalon.)* Ha önök *nem tudják kibontatni a fejedelmi madárral azt a szárnyat, melyet a nemzeti érzések teljessége és ereje képez, akkor az a másik szárnyával, a liberálizmussal, csak csapkodhatja üresen a levegőt, de felemelkedni, de repülni, de haladni nem fog. (Hosszantartó, megújuló zajos taps és lelkes éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

A mit Beöthy Ákos t. barátom a t. miniszterelnök úrról ma kifogásként mondott, hogy ő nem a politikai tevékenység terén nőtt nagyra, hanem először a hivatalos működés és azután a szakmabeli tevékenység terén, ne vegye t. barátom rossz néven, de én ezt most a helyzet egyik előnyének ismerem. *(Úgy van! a baloldalon.)* A t. miniszterelnök úr nincsen politikai kérdésekben oly módon lekötve, hogy szabadon ne választhassa meg az eszközöket. Válúton van a t. miniszterelnök úr. Vagy a szabadelvü haladással együtt felkarolja a nemzeti fejlődés eszméjét és hatályosan, erősen, és akkor azután az ő szárnyalása alá mi is adunk levegőt a mi lelkesedésünkkel, melylyel őt követni fogjuk; *(Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.)* vagy pedig nem tud az államférfiúi belátás és bátorság e fokára emelkedni s akkor, t. Ház, az egyik szárnynyal való üres levegőcsapkodás hosz-

szabb-rövidebb ideje után ő is *annak a krizisnak fog áldozatúl esni, melynek természetét sem felismerni, sem azt orvosolni nem tudta. (Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, a tényeket várom, melyek felfognak világosítani engem arról, hogy a t. miniszterelnök úr melyik utat választotta: az efemer tündöklés és hatalmi birtoklás, vagy az igaz államférfiúi nagyság útját. Addig, míg erről a tények engem fel nem világosítanak, az előzmények nem teszik lehetővé, hogy a kormánynak bizalmat szavazzak. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ezért nem szavazom meg a törvényjavaslatot. De a jövőre nézve nem mondok le a reményről, hogy azok táborában fogjuk őt is látni, kik nemcsak a szabadelvűség, hanem a nemzeti fejlődés útján is előbbre viszik az országot. *Mert a kettő csak együtt haladhat, az egyik a másik nélkül soha! (Perczekig tartó zajos éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Folytonos felkiáltások: éljen gróf Apponyi! Számosan üdvözlik a szónokot. Élénk felkiáltások: öt percz szünetet kérünk.)*

Elnök: Méltóztassanak helyeiket elfoglalni. *(Zajos felkiáltások: öt percznyi szünetet kérünk.)* Az ülést öt perczre felfüggesztem!

A WEKERLE-KABINET EGYHÁZPOLITIKAI PROGRAMMJA.

— 1893. márczius 16. —

A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetése van napirenden. A vitában a kormány egyházpolitikai programmja dominál. Az alábbi beszéd e programm kritikája, s e programmnak különösen arra a gyöngeségére mutat rá, hogy a kormány ő felségétől fölhatalmazást nyert ugyan a kötelező polgári házasság elvi bejelentésére, de a korona fentartotta magának az összes javaslatok külön elbirálását.

T. Ház!

Az egyházpolitikai vitában, melyet e költségvetes tárgyalásán nem sikerült elkerülni, két dolgot kell megkülönböztetnünk: *(Halljuk! Halljuk!)* egyfelől magukat az eszméket, melyek napirenden vannak, és a melyeket a kormány programmja is tartalmaz, másfelől pedig azt a kormányzati ténykedést, és azt a politikát, mely ez eszmék megvalósítására irányul, mert ez kettő, nem egy.

Az eszmék lehetnek helyesek, lehetnek magasztosak s az azok megvalósítására irányuló ténykedés lehet elhibázott. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső bal-*

oldalon.) Ebben az esetben azoknak, a kik magukért az eszmékért hevülnek, nem lehet feladatuk, hogy támogassák azt a ténykedést, mely ezeket az eszméket zászlajára írta ugyan, de azok megvalósítására alkalmas utat nem tud találni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én mind a két irányban, úgy magának a követendő egyházpolitikának eszmei tartalmáról, mint a t. kormánynak néhány év óta ezen a téren való buzgólkodásáról nézetemet e Házban és a Házon kívül ismételten elmondtam, úgy, hogy itt a Házban talán senkinek sem volna kevésbbé szükséges felszólalni, mint éppen nekem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mert azt talán nem várja tőlem senki: sem barát, sem ellenség, hogy azokból a nyilatkozatokból, a miket e kérdésben tettem, bármit is elejtsek, bármit is visszavonjak, bármit is módosítsak. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Mégis, az a tapasztalás, hogy midőn bizonyos nyilatkozatok már hosszabb idő előtt történtek, az emberek azoknak valódi tartalmát könnyen elfelejtik, és inkább saját óhajtásuk, mint ama tartalom szerint szeretnek belőlük következtetéseket vonni, arra késztet, hogy e vitában szót emeljek. *(Halljuk! Halljuk!)*

Legyen szabad a t. Ház emlékezetébe idéznem, hogy én az egyházpolitikai kérdésről e Házban tüzetesen négy alkalommal, s ezen kívül választóim előtt kétszer nyilatkoztam. Nyilatkozataim egyik része, nevezetesen az a beszéd, melyet 1890 november 22-én az első elkeresztelési vita alkalmával mondtam, továbbá az a beszéd, melyet 1892 május 24-én tartottam a vallás és közoktatásügyi költségvetés tárgya-

lásakor, végül utolsó, mult évi november hó 25-én tartott beszédem leginkább, — hogy úgy mondjam, — magukkal az irányeszmékkel foglalkozott, legalább sokkal nagyobb mértékben ezzel, mint a kormány politikájával. Hasonló szempont alá esik az a két beszédem is, melyet választóim előtt azóta tartottam, mióta az egyházpolitikai viszályok felmerültek, a melyekben egyebet nem tettem, mint némileg bővebben előadtam ugyanazt, a mit e Házban is elmondtam.

De tüzetesen a t. kormány politikájára vonatkozott, és azzal szemben állásfoglalásom kifejezése volt az a beszéd, melyet közvetlenül a jelenlegi kormányelnök úr programmjának elmondása után tartottam, és minthogy én attól az álláspontól, melyet akkor kifejeztem, sem azóta egy hajszálnyira el nem tértem, sem a jövőben egy hajszálnyira eltérni nem szándékozom: talán leghelyesebben cselekszem, ha akkori nyilatkozataim lényeges részeit mindannak kihagyásával, a mi polemikus volt s a mi egyes közbeszólásokra való választ tartalmazott, a t. Ház engedelmével felolvasom. *(Halljuk! Halljuk!)* A jelenlegi kormány programmjának elmondása után közvetlenül többek közt kifejtettem azt, hogy minálunk a házassági jog terén tényleg fennálló állapotok teljesen tarthatatlanok, mert azok az egyes állampolgárokat lelkiismereti szabadságukban korlátozzák, és mert a különböző felekezeti házassági jogok inkongruenciája következtében a jogbiztosságot a legkényesebb személyi státus-kérdésekben veszélyeztetik. De tarthatatlanok azért is, mert az elválás módfelett való könnyűsége, és az elválást gyakran megelőző, és csupán ebből az okból történő vallási csereberélés következtében úgy a házas-

sági kötelék, mint a vallás szilárdságát, komolyságát megbolygatják. Kimondottam, hogy ezeken az állapotokon segíteni kell az egységes házassági jog megállapításával, a mely jog tendenciájául megjelöltem a házassági kötelék szilárdságát, e kötelék meglazulásának a korrekturáját. Kimondottam, hogy ez egységes házassági jog megalakítására, természetesen, egyedül az állam lehet képes, hogy ennek folyománya az állami judikatura a házassági ügyekben, érintetlen maradván, természetesen, az egyháznak minden joga a lelkiismeret terén. Kimondottam, hogy ettől azután elválaszthatatlan a polgári házasság intézményének a létesítése is. Arra nézve, hogy a polgári házasságnak milyen formája hozassék be, soha eddig nyilatkozatot nem tettem. Nem tettem pedig a következő okokból: én azoknak a bajoknak az orvoslását, melyekre rámutattam, tartom lényegesnek és szükségesnek; a formát, a melyben azokat orvosolni kell, a polgári házasság formái közt a választást egyáltalában sem magában véve lényegesnek, sem a liberálizmus kérdésének nem tartom.

Önök, így szólottam a kormányhoz fordulva, — a saját felelősségükre választották ezt az utat: a kötelező polgári házasság útját. Nekem az ellen semmi kifogásom nincs. Ha a szükségképen megoldandó feladatokat, ha a szükségképen megvalósítandó célokat, ezen az uton, ezzel a formával válik megvalósithatni, ám tegyék; én csak ismételhetem azt, a mit néhány nappal a jelenlegi kormány megalakulása előtt mondottam: ha előterjesztésükből meggyőződöm arról, hogy ezek az előterjesztések csakugyan szem előtt tartják azokat a célokat, a melyek előttem lebegtek

mindig, t. i. a lelkiismereti szabadság minden követelményének a kielégítését, a jogegység, a jogbiztosság előidézését, a szükségtelen zavarok elkerülését, és a házassági kötelék szilárdítását: akkor önök e törekvésükben részemről nehézségekkel nem, de jóakaratu támogatással fognak találkozni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

„Ha azonban előterjesztéseik e szempontoknak meg nem felelnek, ha meggyőződném utólag, a mit nem szabad föltennem, hogy az összes viszonyok kellő mérlegelése nélkül, a siker bizonyítékainak lehető megszerzése nélkül indultak bele ebbe az akcióba: akkor, valamint az egyik esetben a dicsőség az önöké lesz, úgy ebben az utóbbi esetben a felelősség is teljes mértékben önöket fogja terhelni.“ *(Helyeslés a baloldalon.)*

T. Ház! A mit akkor elmondottam, az, egy szónak, egy betűnek a megváltoztatása nélkül álláspontom ma is *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és igy tán ezzel be is fejezhetném beszédemet, ha a vita folyamán nem történtek volna felszólalások, részint a kormány eddigi ténykedésének a megvédése és igazolása végett, részint ama párt magatartása ellen is támadó éllel, melyhez tartozom, úgy, hogy azokkal szemben a nyilatkozás kötelességemmé vált. *(Halljuk!)*

Nem szólok a kormány álláspontja mellett történt felszólalások ama kategóriájáról, melyek leginkább, hogy úgy mondjam, az elméleti kérdéssel foglalkoztak, mint a milyen volt Andrássy Tivadar t. barátom igen figyelemreméltó és jeles beszéde. Foglalkozom csupán azokkal a felszólalásokkal, melyek nem azt a feladatot iparkodtak teljesíteni, a melyből, —

ha igazságosak akarunk lenni, elfogják ismerni, — a magam részét, legalább kötelességem határai között, eddig is kivettem, hogy t. i. a czélbavett egyházpolitikai reformok ellen felhozott elvi aggályokat csillapítani iparkodjam; foglalkoznom kell most inkább azokkal a felszólalásokkal, melyek nemcsak az elvi álláspont helyességét akarták bizonyítani, hanem azt is, hogy a t. kormány eddig folytatott politikája helyes úton járt, a czél megvalósítására alkalmas, és ennek következtében a kormány megérdemli azt a bizalmat, hogy az egyházpolitikai problemák megoldását tőle várjuk.

Első sorban, természetesen, állása kötelezettségéhez képest, a kormány eddigi eljárásának igazolására a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr vállalkozott. Az ő beszéde leginkább annak bizonyítása körül forgott, hogy az ismert februári rendelet kibocsátásának előzményei olyanok voltak, melyek nem is sejtethették vele, hogy a rendeleteknek olyan viharos következményei lesznek, mint a minők tényleg voltak. Továbbá iparkodott igazolni a kormánynak az utóbbi években követett politikáját a kapkodás és következetlenség vádjával szemben; iparkodott kimutatni, hogy a kormány mindig következetesen s öntudatosan egy czél felé haladt, habár az eszközök a változó viszonyokhoz képest változtak is.

Hát, t. Ház, ha a t. miniszter úr által bebizonyítandó tételek elsejét veszem: hajlandó vagyok neki a legmesszebb menő engedményeket tenni és beismerni, hogy azok az adatok, melyeket a Házzal megismertetett, csakugyan meggyőző természetűek voltak, abban az irányban, hogy ő jóhiszeműleg járt el, midőn a

rendeletet kiadta. De hiszen, t. Ház, nem is ez a kérdés. A rendelet téves és elhibázott volta felől ma már alig van vélemény-eltérés, valamint a miniszter úr teljes jóhiszeműségét sem támadták meg egy oldalról sem.

Én már a mult évi május hóban elmondott beszédem folyamán nem a rendelet kibocsátását tettem támadás és kritika tárgyává; ettől tehát szívesen elállok. De egy dolgot a miniszter úr ez alkalommal sem birt beigazolni, és ennek a beigazolása, csekély véleményem szerint, nem is fog sikerülni soha, mert a dolog természete szerint nem is sikerülhet. Ez annak a három évnek igazolása, melyet beláthatatlanul fejlődő zavarok közt töltöttünk, a rendelet kibocsátása óta a mai napig, *(Úgy van! a baloldalon.)* és a mely három év alatt, tagadhatatlanul, úgy az állam tekintélye, mint a vallási béke érdekei súlyos csorbát szenvedtek. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* És hiába hivatkozik a miniszter úr e tekintetben is enyhítő körülményekre; hiába hivatkozik arra, hogy próbálta a békés kiegyenlítést az egyházi tényezőkkel; hogy tárgyalt modus vivendi iránt, és csak akkor vette czélba az állam egyoldalu elhatározását és ténykedését, mikor a modus vivendire való minden remény, elenyészett. Mindez ismét, ha szubjektiv mentség akar lenni, elfogadható teljes mértékben; ha azonban a politika helyessége mellett akar érv lenni, akkor előttem semmi súlya nincs. *(Helyeslés a baloldalon.)* Mert lehet helyes gondolat az is, a tárgyalások útját megkísérteni, a modus vivendi valamely alakját keresni; lehet helyes politika, de e politika útvesztőjében három esztendőn át tévelyegni nem szabad. *(Élénk helyeslés*

a baloldalon.) Az előrelátó kormányzatnak, ha a tárgyalások módszerét kezdeményezi is, gyorsan fel kell ismernie azt, vajjon ez a módszer czélhoz vezethet-e, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* vajjon ezek a tárgyalások a modus vivendit megteremtik-e, vagy sem? *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* És ha ezt csak hosszu idő után birja felismerni, akkor lehetetlen még a legenyhébb kritikának is másképen nyilatkoznia, mint úgy, hogy az a kormányzat, lett légyen eltelve bár a legjobb szándékokkal, — a miben senki sem kételkedik, — az előrelátást, a kérdésnél érdekelt tényezők ismeretét teljesen nélkülözi. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A másik legkitünőbb védője a kormány eddigi politikájának, Berzeviczy Albert t. barátom volt. T. barátom a históriai módszert választotta; lépésről-lépésre derítette fel a kormány által tett minden intézkedés eredetét, és azt igyekezett kimutatni — ki is mutatta, — hogy a kormánynak egyetlenegy lépése sem volt, — a mint ő magát kifejezte, — ötletszerü, a kormány önkényes konczepcziójából eredő, hanem mindmegannyi az itt történt parlamenti nyilatkozatok talajából, a parlamenti akczióból nőtt és fejlődött ki, vagy az események parancsoló kényszeréből.

T. Ház! Ez igaz, teljesen igaz. És ha a kormány politikájának ezt az ecsetelését az ellenzéki padokról halljuk, olyanok részéről, kik a kormányt megakarják támadni, akkor én azon nem csodálkoztam, sőt a támadás e módját igen sikerültnek, igen alaposnak találtam volna. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* De, hogy a kormány védőinek sorából, és oly férfiu ajkairól, ki a kormányzat vitelében is nevezetes szerepet játszik, a kormány politikájának védel-

mére halljuk annak a bizonyítékát, hogy a kormányt lépésről-lépésre idegen befolyások tolták, hogy idegen eszmék útbaigazítását követte, *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Ellenmondás jobbfelől.)* az események fejlődését nem irányította, hanem lépésről-lépésre követte, ez, megvallom, mint védelem valóban megdöbbentő. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

De, t. Ház, megelégszem ezekkel a rövid megjegyzésekkel, és azt hiszem, hogy e tekintetben már azért is kár volna több szót pazarolnom, mert e három éves epokha államférfiúi értékéről az ítélet le van zárva, lezárták maguk a tények. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)*

Lehet enyhítő körülményeket felhozni, lehet mentséget találni; az egyéni jellem integritását lehet — és ez a közoktatásügyi miniszter úrnál nem is lehet kérdés tárgya, — ezekből a bonyodalmakból érintetlenül megmenteni; de a politikai előrelátás, az államférfiúi erő, a céltudatos politika reputációját nem lehet. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)*

Sokkal fontosabb az, t. Ház, hogy minő megítélés alá esik a t. kormány politikájának jelenlegi, véglegesnek hirdetett stádiuma? Azért mondom: véglegesnek hirdetett, mert hiszen az eddigi fejlődési stádiumok mindegyikét hasonló minőségben mutatták be a Háznak. De azért tartom véglegesnek magam is, mert hiszen ennél tovább nem lehet már menni; *(Tetszés balfelől.)* itt elértünk valamennyi kontemplálható rendszabály legvégére. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Innen csak meghátrálni lehet. Ezt pedig a t. kormányról fel nem szabad tételeznem az általa tett határozott nyilatkozatok után. *(Helyeslés a jobb- és szélső baloldalon.)*

Hát, t. Ház, sokan azt mondják, hogy bármi lett légyen a kormány eddigi politikájának némely tévedése; bármily megitélés alá essék a kormány eddigi egyházpolitikája, most rálépett a radikális és határozott szabadelvű eszmék talajára, a zászló ki van bontva: most tehát nem szabad az előzményeket kritizálni, vagy legalább az előzmények bírálata alapján nem szabad állást foglalni, hanem most a kibontott zászlót követni kell, s a ki ezt nem teszi, azt a szabadelvüség táborából nagy exkommunikáczióval kidobják. *(Derültség a baloldalon.)*

Ezzel szemben, t. Ház, bátor vagyok emlékeztetni, arra a, szerintem, kardinális fontosságu megkülönböztetésre, melyet mindjárt beszédem elején felállítottam, hogy t. i. élesen meg kell különböztetni valamely programm eszmei tartalmát attól a politikai ténykedéstől, melyet annak érvényesítésére kezdeményeznek.

Arra nézve, vajjon indokolt-e az a követelmény, hogy mindazok, a kik a szabadelvű eszméknek, mint eszméknek hívei, félre téve a multra vonatkozó minden kritikát, minden megelőzőleg elfoglalt pártállást, szóval minden egyéb momentumot, a kormány zászlaját ebben a kérdésben követni tartoznak: erre nézve csakugyan e kormány e programmja, a kormány ez akcziója komolyságának a mérlegelése a döntő momentum. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

De mindenekelőtt egy magyarázattal tartozom a t. Háznak. *(Halljuk!)* Berzeviczy Albert t. barátom e mérlegelést a mi fejtegetéseink sorából ki akarta zárni és nemes fölhevülésének és indignáczijának hangján tiltakozott ama lehetőség ellen is, hogy a kor-

mány programmjának, a kormány egyházpolitikai alapjának komolyságát kétségbe vonják.

Lehet ezt a politikát pártolni, lehet ezt ellenezni, — úgymond, — minden meggyőződésnek meg van a maga jogosultsága: de azt a kormány jogosan elvárhatja mindenkitől, baráttól és ellenségtől egyaránt, hogy egyházpolitikai akciójának komolyságában ne kételkedjék. És t. barátomnak bizonyos értelemben igaza van. Ha t. i. valamely egyházpolitikai, vagy egyáltalán valamely politikai akció komolyságának a a megítélése csak a szándék komolyságának a kérdése körül forogna; ha a komolyság kétségbevonása a szándék gyanusítását tartalmazná, akkor t. barátom tiltakozása teljesen jogos volna, és akkor az előtt meg is kellene hajolnunk. De nem csupán a szándékról, sőt nem is főleg a szándék komolyságáról van itt szó, mert hisz fel kell tételeznünk ezt addig, a míg az ellenkező bebizonyítva nincs, hanem arról van szó: megvannak-e mindazok az előzmények ez egyházpolitikai akcióra nézve, a melyek azt az érettségnek, az átgondoltságnak azzal a fokával felruházzák, a mely a politikai értelemben vett komolyság fogalmához hozzátartozik? *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Ebből a szempontból, t. képviselőház, azt hiszem, nem lesz felesleges munka, sőt talán a helyzet tisztázásához vezethet, ha előadom mindazokat a kételyeket, a melyek a kormány egyházpolitikai akciójának komolyságára vonatkozólag, ilyen értelemben véve a „komolyság" kifejezést, igen széles körökben fennállanak, sőt nálam sem hiányoznak. *(Halljuk! Halljuk!)*

Nem beszélek arról, hogy a miket eddig mondtam, már magukban is elégségések arra, hogy az egy-

házpolitikai akczió e legujabb fázisának komolyságágában a hitet megingassák. Hiszen, t. képviselőház, vegyünk csak néhány példát. *(Halljuk! Halljuk!)* Az általam már előbb idézett május havi vallásügyi vitában a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, midőn a polgári anyakönyvvezetést ajánlotta az elkeresztelési viszály megszűntetése módjául, a többek közt a következőket mondta. Felemlíti, hogy sokan a polgári anyakönyvvezetést hozzák fel mint legjobb eszközt az egész kérdés megszűntetésére, és így folytatja *(olvassa)*: „De ezzel szemben felmerül az a kérdés, hogy lehetséges-e ily intézkedés; sőt mondhatom, valahányszor ily intézkedés szóba jött, igen sok oldalról azt az ellenvetést hallottam, hogy kár erről beszélni, mert azt azonnal életbeléptetni nem lehet, mivel sok mindenféle költségbe is kerül, tehát semmikép sem alkalmas ez a módozat arra, hogy a jelenlegi állapotnak mielőbb véget vessen. Elismerem e nehézségeket, — folytatja a miniszter úr, — magam is átlátom azt, hogy a jelen pillanatban általános polgári anyakönyveket létesíteni nem lehet, ahhoz a közigazgatás reformja kellene és sok mindenféle közeg, a mely a községekben alkalmaztatván, az átmenet is valószínüleg nehézségekbe ütköznék, és ez aképpen késleltetné az intézkedést, hogy a főczél, a helyzetnek azonnali szanálása, koczkáztatva volna". *(Meszlényi Lajos: a kérlelhetetlen logika! Derültség balfelől.)*

1892, május 19-én tehát, t. képviselőház, a polgári anyakönyvek behozatala a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr szerint lehetetlen volt; mert „nem lehet" vagy „lehetetlen", gondolom, egy és ugyanaz. *(Derültség balfelől.)* Ugyanannak az évnek

november havában az általános polgári anyakönyvek behozatala szolgál ama kormány-programm egyik kardinális ponjául, melynek a szakminisztere, ismét csak az általam igen t. vallás- és közoktatási miniszter úr; sőt néhány nappal ezelőtt ez intézmény létesítését nekünk, Károlyi Sándor gr. t. barátomnak tréfásan felelve, a legközelebbi fagyra, — reménylem közbevetőleg, hogy teljesülni fog óhajtása, és nem lesz előbb fagy, mint a jövő télen. *(Derültség balfelől.)* — tehát már 1894. január elsejére helyezte kilátásba. Kérdem, vajjon az átgondoltság és a kellő érlelés benyomását teszi-e oly politika, mely ugyanazt, a mit május havában lehetetlennek mondott, ugyanannak az évnek november havában programmja kardinális pontjául mondja, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* a nélkül, hogy időközben a közigazgatási vagy pénzügyi viszonyokban bármi lényeges változás állott volna be? *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

A másik körülmény, mely már az előzményekből és magának a programmnak a tartalmából e programm helyességét és átgondoltságát gyanussá teszi, az a mostoha elbánás, melyben a katholikus autonomia kérdése részesült. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

T. Ház! Igaz, hogy most igen kelletlenül és oly alakban, mely temérdek kibúvót enged, a t. kormány magáévá tett egy határozati javaslatot, mely a katholikus autonomia létesítését czélozza. De midőn a t. kormány a saját politikáját konczipiálta, midőn a képviselőház elé lépett egyházpolitikai programmja alapján és ebben kereste legfőbb létjogosultságát, akkor e programmból a katholikus autonomia, mint

kiegészítő rész, hiányzott. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Már csak nem tehetem fel, t. Ház, hogy az ország lakosai közül kilencz milliónak nagy egyházi érdeke a t. kormány előtt oly csekélység volna, hogy azt kifelejtette programmjából. Ha pedig igazán felejdékenység alapján nem talált volna helyet a kormányprogrammban, nohát akkor annál jogosultabb a kritika a t. kormány egész egyházpolitikai eljárása felett. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Ha viszont nem feledékenység alapján, hanem czélzatosan nem vétetett fel e kérdés a t. kormány programmjába... *(Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter: Czélzatosan!)*

... és ha most azt látjuk, hogy, ismét a t. kormány által kedvelt, Berzeviczy Albert t. barátom felfogása szerint helyes módszert követve, a külső nyomás, a parlamentben uralkodó közhangulat idézte elő a kormány programmjának e kibővítését: akkor ismét ott vagyunk, a hol voltunk, hogy t. i. a kormányprogramm nem mint bevégzett, átgondolt politikai egész állott előttünk, hanem mint olyas valami, a mi változik, kiegészítődik, a szerint, a mint a parlament tényezői arra nyomást gyakorolnak. *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a baloldalon.)*

És ha már a katholikus autonomia témájánál vagyunk, legyen szabad mindjárt itt megmondanom, hogy e kérdésről hogyan vélekedem. *(Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)* Úgy vélekedem, t. Ház, hogy az az egyházpolitika, mely a szabadelvüseg követelményeit az egész vonalon létesíteni akarja, és mely Magyarország katholikusainak e jogos igényét és kö-

vetelményét ignorálja, annyira csonka, annyira nem öleli fel a kérdéseket, melyeket felölelni kell; annyira nem gerjeszt bizalmat, hogy a mennyiben itt valóban szándékosság volna, és a mennyiben a t. kormány minket meg nem győzne arról, hogy ezt az ügyet, habár utólag, de teljes erélylyel és jóakarattal felkarolni szándékozik, ez egymagában elegendő volna arra, hogy egyházpolitikája iránt bizalommal ne viseltessünk. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én egyetértek a t. vallás- és közoktatási miniszter úrral abban, — hiszen kifejeztem ezt az eszmét egy korábbi felszólalásomban is, — hogy nem képzelhetem a katholikus autonomiát másképp, mint képviseleti alapon. Ezt a kijelentést tehát örvendetes tudomásul veszem. De másrészt azt, ha a határozati javaslatból, melyet a kormány is magáévá tett, kihagyja, hogy a szervezés országos legyen, kétféleképp lehet magyarázni. Az egyik magyarázat, hivatalos magyarázat, hogy tudniilik ennek a kimondása prejudikálna a katholikusok abbeli jogának, hogy a mennyiben az az állam érdekét nem érinti, maguk határozzák meg autonomiájuk formáit. Ezt a magyarázatot elfogadom. De ha e mellett az lappang, hogy talán maga a t. kormány nem akarja megengedni a katholikus autonomia országos szervezését és országos központi orgánummal való ellátását, az esetben, t. Ház, minden jóakaratu nyilatkozat mellett a t. kormányban a katholikus autonomia ügyének ellenségét kellene látnom. *(Úgy van! Úgy van! a szélső baloldalon.)* És a t. kormány állásfoglalását e kérdésben nem lehet magától elhárítani a katholikus közönség önren-

delkezési jogára való hivatkozással. Lehetetlen, hogy a kezdeményezés, a megindulás e kérdésben másképp történjék, mint őfelsége, mint a katholikus egyház kegyura által. Mert semmi oly szervezete nincs a magyar katholikusok összességének, mely illetékes volna arra, hogy találkozásukra, egy szervező kongresszus összehívására az impulzust hivatalosan megadja, mint egyedül a király, mint főkegyúr. *(Úgy van! Úgy van! a szélső baloldalon.)* De e jogot is a király, természetesen, csak az alkotmányos kormány előterjesztése alapján gyakorolhatja. Az e tekintetben követendő politikáért tehát a kormány felelős, és a kormány hatáskörébe tartozik tisztán, minden kétértelműséget kizárólag nyilatkozni, hogy hajlandó-e megtenni a lépéseket a szervező kongresszus összehívására, mégpedig még ez évben. *(Élénk helyeslés a szélső baloldalon.)* Ez alatt nem azt értem, hogy a kongresszusnak még ez évben össze kelljen ülni, hanem azt, hogy a kormánynak az erre vonatkozó előterjesztést még ebben az évben meg kell tennie. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És óhajtok a kormánytól nyilatkozatot a tekintetben is, hogy a katholikus autonomia országos szervezése az ő részéről nem fog ütközni elvi nehézségekbe és ellenzésbe. *(Helyeslés balfelől.)*

Visszatérvén fejtegetéseim fonalához, ismétlem, hogy most nem tulajdonítok fontosságot azoknak az előzményeknek, nem gondolok az eddigi politikai ingadozások árnyékára, mely a kormány jelenlegi programmjára, mint politikai akcióra is ránehezül. De ha csupán magát e programmot, és csupán a programm proklamálása alkalmából történteket veszem, lehetetlen súlyos aggodalmak elől elzárkóznom. Ez a

program oly betegséggel született, melyre mindjárt rámutattam, a mikor azt a t. miniszterelnök úr elfogadta. E betegséget orvosolni kellett volna, mert ha nem orvosolják, mindig tovább terjed és mindinkább rongálja e program erejét és sikerességét.

Az eredeti betegség pedig abban a formulában nyilvánult, a melylyel a t. miniszterelnök úr a kötelező polgári házasságot bejelentette; nyilvánult abban a formulában, mely szerint a kormány a koronától fölhatalmazást nyert annak az elvi kijelentésére, hogy a kötelező polgári házasságot óhajtja életbe léptetni, hogy azonban a korona fentartotta magának az összes javaslatok külön elbírálását. Én mindjárt akkor rámutattam, hogy e föntartás, valamint az egész hivatkozás a koronára, vagy teljesen magától értetődő, és akkor fölösleges, vagy nem magától értetődő dolog, tartalmaz valamit, a mi a rendes programmnyilatkozatoktól eltérő természetet ad e nyilatkozatnak, és akkor a legnagyobb mértékben aggályos. Igaz, hogy e napokban a t. miniszterelnök úr, egy más vita alkalmával, azzal védekezett, hogy azért volt szüksége a kormánynak a programmpont kifejtésénél a korona engedélyére hivatkoznia, mert az ellen agitáczió szintén a koronára hivatkozott és a helyzetet olyannak kívánta feltüntetni, hogy ebben a kérdésben a korona és a kormány között nincs benső egyetértés: ezt akarta megczáfolni a t. miniszterelnök úr a legfelsőbb fölhatalmazásra való hivatkozással. De ha a t. miniszterelnök úrnak ez volt a czélja, a nyilatkozat e formájával, biztosíthatom, éppen az ellenkezőt érte el. Ha a t. miniszterelnök úr e programmpontot, épp úgy, a mint a többit is, egyszerűen

a kormány megállapodásakép, a kormány politikájakép mutatja be a t. Háznak, akkor igenis, künn a vidéken, egyes politikai jelentőség nélkül működő tényezők beszélhetnek a koronával szemben még el nem ért teljes egyetértésről, de akkor itt a Házban ezt a témát előhozni sem nem lehet, sem nem szabad. Mihelyt azonban maga a t. miniszterelnök úr a koronára hivatkozik, és a korona fölhatalmazását csakis ez egy elvi kijelentésének megtételére szorítja: egyenesen kihívja a kételyt, és nemcsak megengedetté, de kötelességünkké, szükségszerűséggé teszi, hogy vizsgáljuk e fentartás okát és természetét, hogy keressük, mely pontokra, mely jövendőbeli fázisokra szól a koronának e föntartása, *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* és e föntartás milyen befolyást gyakorol nemcsak arra, hogy a kormány javaslatait keresztül vihesse, de már arra is, hogy azokkal a Ház elé léphessen. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Mert, szerintem, t. Ház, mielőtt egy kormány valamely elvi kijelentést tesz, különösen ily kényes ügyben, a minő az egyházpolitika rendszerével összefüggő minden kérdés, erkölcsi bizonyosságának kell lennie arról, hogy a kitűzött irányok megtestesítésére hivatott javaslatok előterjesztésében semmi további akadálylyal nem fog találkozni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ennek következtében szükséges, hogy tisztába legyenek hozva nemcsak a kormány tagjai közt, hanem a koronával szemben is a kormány részéről mindazok a kérdések, a melyek oly elvi fontossággal birnak, a melyek oly kényes természetűek, hogy azok körül esetleg, sőt előreláthatólag

a konkrét javaslatok előkészítésénél véleménykülönbség támadhat. Nem mondom, hogy minden külsőségre nézve meg kell előre állapodni, pl. arra nézve, hogy a hirdetéseket milyen időközökben, és ki teljesítse, mert hiszen ilyen relativ, csekély jelentőségü külsőségek később nem akadályozhatják a konkrét előterjesztéseket, ha egyszer az elv el van fogadva; de vannak a hatósági jog megalkotásával összefüggő olyan kérdések, melyek még akkor is, ha ki van mondva a kötelező polgári házasság, a konfliktusok egész sorozatát hozhatják felszínre. Ilyenek főleg: a házassági akadályok megjelölése, a házasság felbonthatóságának a kérdése és a házasság felbontásának az okai. Mielőtt ezekre nézve, a főbb elveket illetőleg, a t. kormány önmagában, saját körében tisztában nincsen, és mielőtt ezekre nézve a koronával elvi megállapodásra nem jutott, szerintem, komolyan és helyesen nem proklamálhatja a polgári házasság jelszavát. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Megmondom, miért nem. Mert nem teheti ki magát a kormány, vagy ha ki akarja magát tenni, az az ő dolga, de nem teheti ki az országot és a koronát annak, hogy az elv proklamáltassék, és azután ez elv keresztülvitelére az első lépést, magának a javaslatnak az előterjesztését a koronával szemben felmerülhető, előre meg nem oldott későbbi differenciák miatt meg nem teszi. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez, t. Ház, az első betegsége a t. kormány programmjának, mint kormányzati akciónak. Másik súlyos betegsége az, hogy a keresztülvihetőség előfeltételei iránt sincs meg, legalább úgy látszik, a teljesen meg-

állapodott nézet és az erkölcsi bizonyosságnak az a foka, a mely, szerintem, programm felállításánál szintén a komolyság egyik előfeltétele. A keresztülvihetőség feltételei alatt pedig nem az egyes parlamenti tényezőkkel való alkudozást értem, mert e tekintetben áll az, hogy, ha egy kormány a maga programmjával előáll, győz vele, vagy bukik, sem az egyik, sem a másik eset erkölcsi integritását, államférfiúi reputációját nem érinti; hanem értem azt, hogy a czélba vett reformok tényleges életbeléptetésének az előföltételei biztosítva legyenek.

Itt tehát a t. kormánytól azt kívánom, merném mondani, követelem, — nem egyénileg, mert mint egyénnek követelni semmi jogom nincsen, de azt hiszem, a helyes politikai eljárásnak szabályai követelik, és ebből a nézetemből kifolyólag használom ezt a kifejezést, — hogy midőn a kötelező polgári házasságot és a polgári anyakönyvek vezetését proklamálta, teljesen tisztában lett legyen a saját körében, és megállapodva abban, hogy melyek azok a közegek, a melyek e kettős funkczióval megbizatnak; *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* tisztában lett legyen nemcsak azzal is, hogy kik lesznek e közegek, de azzal is, hogy ezek a közegek, minthogy azok jelenleg adminisztrátiv szervezetünkben nincsenek meg, — ezt, gondolom, senki tagadni nem fogja, legalább a lakosság nagy részére, arra a nagy részére nézve, mely kis községekben elszórva lakik, — mondom, minthogy ezekre nézve a közegek ma nincsenek meg, a t. kormánynak megállapodott nézetének kell lenni arról, hogy rövid idő alatt tud közegeket szervezni e funkczió teljesítésére. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Természetesen, e közegek kvalifikációjához szükséges, hogy képesek legyenek megítélni a házasulandók közt netalán létező házassági akadályokat. Ezeknél a közegeknél feltétlen megbízhatóság, és az e megbízhatóság alapjául szolgáló tekintélyes, anyagilag kellőképen biztosított állás szükséges; de — mint mondám, — nemcsak az szükséges, hogy e közegeknek minő volta iránt legyen tisztában a kormány, de tudnia kell azt is, hogy e közegeket létesíteni, a mi közigazgatási rendszerünkbe beilleszteni, aránylag rövid idő alatt képes lesz-e. Mert ha áll, a mit a t. közoktatási miniszter úr 1892. május havában még az általános polgári anyakönyvezés létesítésének feltételeül is említett, hogy az adminisztráczió reformjának kell azt megelőznie, akkor tagadhatatlanul és czáfolhatatlanul idő előtt való dolog volt egy elvi kijelentés körül fejlődhető összes izgalmakat felidézni, midőn ez elvi kijelentés tényleges beváltásától talán még hosszu évek lánczolata választ el. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

E kérdések tekintetében tehát a t. kormány az országot eddig sötétben hagyta. Sem a felől nem tájékozott, jóllehet kifejeztük kételyeinket, vajjon a házassági jog ama kardinális alapelveire nézve, melyek e javaslatokat még a beterjesztés stádiumában is gátolhatják, meg van-e a megállapodás mindenütt, a hol a megállapodás szükséges; sem a felől nem tájékozott, vajjon a kötelező polgári házasság s az általános anyakönyvvezetés átvételére szükséges közegek létesíthetők-e, beilleszthetők-e a mai közigazgatás szervezetébe, ismétlem, aránylag rövid idő alatt, az

alatt az idő alatt, a mely szükséges arra, hogy a kodifikatórius munkálatok elkészüljenek. És ez az idő nem lehet, és nem is kell, hogy nagyon hosszu legyen, mert hiszen a külföldi törvényhozásokban oly bő anyag áll rendelkezésünkre, hogy itt nem újat kell feltalálni, hanem csak az emberi elmének, a civilizácziónak eddigi termékét a hazai viszonyokhoz kell alkalmazni és ehhez képest átdolgozni. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Tehát a kodifikáczió nehézségei nem szolgálhatnak okul, és nem fogadhatók el ürügyül arra, hogy az egyszer proklamált elvet gyorsan meg ne valósítsák. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És nem a kormány jóhiszeműségében való kétely vezet engem, mert méltóztatnak észrevenni, hogy mindazokról a taktikai momentumokról, melyek a jelenlegi kormány létrejövetelét s legujabb programmjának kibocsátását megelőzték, hallgatok, mindezeknek e pillanatban nem akarok engedni semmi befolyást érveléseimben és csak azt hozom fel, a mi a dolog természetében rejlik. De azt hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy azok a kérdések, melyeket felhoztam, a kormányprogramm létesítésének lényéges és mellőzhetetlen előfeltételét teszik s azt sem, hogy mindaddig, míg világossá nincs téve, hogy a kormánynak minden előzetes kérdésre nézve teljesen megérlelt, a keresztülvihetőség minden kellékével ellátott megállapodása van, programmját nem lehet megérlelt, átgondolt, czéltudatos politika gyanánt elfogadni. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Vannak azonban a keresztülvihetőségnek még más feltételei is, a melyeknek a gondozása különben

jó kezekben van, de éppen ezért óhajtanánk fölvilágosítást arról, hogy a problemának ezt az oldalát miként érlelte és oldotta meg a kormány. Ezek a pénzügyi előfeltételek. *(Halljuk! Halljuk!)* A pénzügyi kérdésre, t. Ház, magam is tudok egy választ, melyet alaposnak tartok, és azért azt meg is mondom. *(Halljuk! Halljuk!)* A községi vagy a községeket kisebb körökben csoportosító első fokú közigazgatási orgánumok átalakítása, a modern adminisztrácziő feladataira való képesítése különben is mindenesetre megoldandó problema. Még ha a polgári anyakönyvvezetésről, ha a polgári házasságról soha szó sem lett volna, még akkor is a községi szervezet átalakítása megoldandó problemaként állana előttünk, a mely költségvetésünket bizonyára meg fogja terhelni. Ennélfogva nem helyes és nem méltányos a többköltségeket, melyek a községi szervezet átalakításából származnak, az egyházpolitikai reformok teherszámlájára írni. Ezt a szempontot kiemelni kötelességemnek tartottam. De van a kérdésnek egy másik oldala. Ha t. i. az általános polgári anyakönyvvezetést behozzuk, akkor lelkészkedő papjaink szegényebb része oly jövedelmi forrástól esik el, a mely igen soknál exisztencziájának egyik nélkülözhetlen alapja. És midőn ezt megérintem, a legutolsó sorban gondolok saját egyházamra, mert hiszen ez az egyház abban az anyagi helyzetben van, hogy saját erejéből pótolhatja a szegény lelkészek elesett jövedelmét; hanem gondolok más egyházakra és különösen ama szegény és nagy nemzeti feladatot teljesítő erdélyi reformata egyházakra és gondolok azokra az egyházakra is, a melyekben különben is a magyar állam ellen való

izgatás termékeny talajra talál, a melyekben tehát nem jó a kenyérkérdést kiélesíteni. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

És itt van a pénzügyi problemának egy olyan oldala, a mely elől előrelátó kormány el nem zárkózhatik, t. i. az, hogy a ma szükölködő, a ma jövedelmeik egy részétől megfosztott lelkészek méltányos kárpótlásáról kell gondoskodni. Akárhogy fordítsuk tehát a dolgot, e kérdésnek pénzügyi része valamely oldalon mindig előkerül: ha az állami megoldás mezejéről eltoljuk, akkor előkerül a problema az egyházaknak nyujtandó nagyobb szubvencziónál. *(Élénk helyeslés balfelől.)* És így a kormánynak e kérdés pénzügyi feltételeivel teljesen tisztában kell lennie, ha azt akarja, hogy programmját átgondoltnak és megérettnek tartsuk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

T. Ház! Én ezeket a kérdéseket nem azért hoztam fel, mintha határozottan tagadnám, hogy a kormány ezekre választ tud adni; nem azért hoztam fel, mintha már most állítanám, hogy a kormány mindezekkel az előzményekkel nincs tisztában, tehát könnyelmüen cselekedett, — hanem csak azért, hogy hangsúlyozzam, mennyire szükséges minde pontoknak az előzetes tisztázása. Azért, ha megvan a megállapodás, számoljon be vele mielőbb a kormány; ha pedig nincs megállapodás, ha az előfeltételek nincsenek meg, akkor, azt hiszem, jogom van kimondani, hogy a kormány legutóbbi egyházpolitikai állásfoglalása a kellő átgondoltság, a kellő érettség, a komolyság feltételeit általában véve nélkülözi. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)*

T. Ház! A mikor e kételyek, hogy úgy szóljak, mindenfelé el vannak terjedve; a mikor a kormány

úgy is nehéz helyzetben van és harczot vív az egyházpolitika kérdésében; mikor pozicziójá e kételyek eloszlatásával kiszámíthatatlan mértékben erősíthetné: akkor előttem érthetetlen, hogy az eddig már sokszor kínálkozott alkalmakat, és különösen ezt a vitát nem használta fel az előzetes kérdések tisztázására, *(Zajos tetszés balfelől.)* hogy az e tekintetben már mostanáig hallott kritika hatása alatt, ha már saját iniciativájából nem tartotta azt szükségesnek, a Háznak és országnak be nem számol arról, hogy nemcsak nagy jelszavakat dobott a nép közé, hanem azok megvalósítására az összes alkotmányos, az összes szellemi, erkölcsi és anyagi előfeltételekkel rendelkezik. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

És, t. Ház, mindezekhez a tényekhez, melyek a kormány eddigi nyilatkozataiban vannak, minde kételyt ébresztő körülményekhez járul még a parlamenti helyzet is, vagyis, — hogy szabatosabban fejezzem ki magamat, — a t. többség helyzete a kormány egyházpolitikai programmjával szemben.

De legyen szabad e témát ama szemrehányásokkal kapcsolatban tárgyalnom, melyeket a túloldal részéről kivált Terényi t. képviselő úr intézett hozzánk, midőn csodálkozott azon, hogy e párt padjairól oly felszólalások történtek, melyek a kormány egyházpolitikai programmját elvileg is elitélik és így eltérnek attól az állásponttól, melyet én e Házban és e Házon kívül ismételten magaménak vallottam, és melynek az utolsó betűig való fentartását ma újból kijelentettem.

Pedig ha ezt a jelenséget magában vesszük, nem nehéz azt megmagyarázni. Az a párt, melyhez tarto-

zom, nem ezen az alapon alakult meg, nem egyházpolitikai problemák felmerülésének alkalmából, és nem is első sorban ezek mególdása czéljából. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ez a párt ismételve kiadott hitvallásában kifejtette, hogy az 1867-iki kiegyezésben biztosított nemzeti jogoknak a maguk teljességében való érvényesitésén, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* a nemzeti életnek semmiféle ágát tilosnak el nem ismerő nemzeti politika követésén, *(Élén helyeslés a baloldalon.)* a magyar állam belső konzolidációján és a jogállam követelménye szerint való kiépitésén alapszik az ő működése. *(Zajos tetszés a baloldalon.)* Már most időközben, — nem a mi, hanem nagyrészt a kormány ténykedése következtében — előtérbe léptek az egyházpolitikai problemák. Ezek megitélésében a Ház e padjain igenis, mint méltóztatott emliteni, és a mint azelőtt sem volt senki előtt titok, eltérő felfogások vannak. Már most, t. Ház, mit várnak tőlünk? Azt hiszem, teljesen megfeleltem minden erkölcsi kötelességemnek akkor, mikor e kérdésben ismételten elfoglalt álláspontól magam egy hajszálnyit sem tágitok és azt az utolsó betüig fentartom. Vagy talán azt kivánják tőlem, hogy iparkodjam elvbarátaimra ez irányban pressziót gyakorolni; hogy e párt kereteit felbontsam; hogy e párt által maga elé tüzött összes politikai czélokat veszélyeztessem, csak azért, hogy itt minden ember minden kérdésben, s igy e kérdésben is az én fejem szerint gondolkozzék?

Ez, t. Ház, annál kevésbbé lehet feladatom, annál kevésbbé lehet kötelességem, mert az a konczepczió, a melylyel szemben állunk, a maga politikai keresztülvitelében, a maga időszerinti és taktikai ren-

dezésében nem az én konczepczióm, hanem az önöké. *(Zajos tetszés és helyeslés a baloldalon.)* Ha alkalmam lesz az egyházpolitikai téren nemcsak az eszmék hangoztatásában, hanem kivitelében is saját konczepcziómmal lépni a Ház elé: nem esem kétségbe az iránt, hogy e párt kebelében is elvbarátaim összeségénél sikerül majd a nézeteltéréseket elenyésztenem. *(Hosszantartó zajos helyeslés és éljenzés a baloldalon.)* Ha pedig ez nem sikerülne: akkor ama t. barátaim, a kik velem egyet nem értenek, tudni fogják kötelességüket. De hogy a mi pártunk egysége, a mi pártunk missziója, a mi pártunk rendeltetése egy idegen konczepczió méltánylása felett való véleménykülönbségeken szenvedjen hajótörést: az, t. Ház, nem fog megtörténni. *(Zajos helyeslés és éljenzés a baloldalon.)*

Ez az én védekezésem állana és megtámadhatatlan volna még akkor is, ha a szemrehányást egy, e tekintetben teljesen egységes párt tenné. *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, mi a különbség köztünk és a t. többség között? *(Halljuk! Halljuk!)* A különbség a következő: Minthogy nem a mi konczepcziónkról, nem a mi általunk tervezett, nem a mi általunk megállapított politikáról van szó, — mert ismétlem, a politika nemcsak egyes általános eszmékből áll, hanem főleg azok keresztülvitelének helyesen megállapított módozatából, — míg tehát minket semmi sem kötelez arra, hogy ezzel az idegen konczepczióval mindnyájan, minden áron, egy húron pendüljünk, addig a t. kormány, pártjával szemben, e tekintetben egészen más helyzetben van. *(Igaz! Úgy van! balról.)* A t. kormány ez egyházpolitikai konczepczióját alapján foglalta el

helyét. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Igaz, hogy vannak programmjának egyéb részletei is; igaz, hogy létalapját, — ezt a t. miniszterelnök úrtól már ismételten hallottuk, — nem csupán az egyházpolitikai kérdések teszik, hanem mindazok a kérdések, a melyeket a t. miniszter úr programmjába felvett; de azt csak mégsem fogja tagadni a t. miniszterelnök úr, hogy e kérdések hosszú sorozatában a legkimagaslóbb momentum éppen az egyházpolitikai programm. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Ez az oka annak, hogy miért ül ma ott a t. miniszterelnök úr és nem hivatalbeli elődje. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ez a programmnak az a pontja, mely tulajdonképen a tipust megadja ennek a kormánynak *(Úgy van! balfelől.)* és mégis mit látunk? Fölvetvén a kérdést a pártkörben, kimondták, hogy mindaddig, míg e kérdések konkrét törvényjavaslatok alakjában a Ház elé nem kerülnek, benn maradhat mindenki a pártban: az is, ki a kormány egyházpolitikai programmjával homlokegyenest ellenkező meggyőződést követ. *(Élénk derültség a baloldalon. Ellenmondás jobbfelől.)* Hát ne használjuk ezt a kifejezést: „homlokegyenest"; ne használjunk nagy kifejezéseket; ne mondjuk: homlokegyenest ellenkező meggyőződésű, hanem mondjuk igy: a ki a kormány egyházpolitikai programmjával egyet nem ért. *(Derültség a baloldalon.)* Hogy mi különbség van e kettő közt: ez talán az idegek érzékenysége tekintetében lehet különbség, de a dolog érdemében nem. Hát benn maradhat mindenki, támogathatja tovább azt a kormányt, de csak egy feltétellel, hogy hallgasson. *(Derültség a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Helyes! Meszlényi Lajos: Mi segítsük ki a hínárból!)*

Hát, t. Ház, én ezeket nem hoztam volna fel, ha a t. túlsó oldal nem látja jónak az ellenzéket ebből a szempontból támadni meg. *(Ellenmondások és felkiáltások a jobboldalon: Nem támadta senki!)* De így föl kell állítanom a mérleget. *(Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* Nézeteltérés itt is, ott is! A nézeteltérés itt oly pontra vonatkozik, mely e párt létalapjai közé nem tartozik; *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* amott a nézeteltérés oly pontra vonatkozik, a mely a jelenlegi kormány létalapjai között a legkimagaslóbb. *(Zaj a jobboldalon.)* Mi e tények elpalástolására nem követünk el semmit. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondás a jobboldalon.)* Mi a tényleg eltérő vélemények szabad nyilvánulásának gátat nem vonunk; amott a hallgatás törvénye: a modus vivendi. *(Igaz! Úgy van! balfelől. Ellenmondás a jobboldalon.)*

És hogy erre a modus vivendi-re mennyire szükség volt, ezt megmondotta nekünk Pongrátz Károly t. barátom. Elmondta nekünk tegnap, hogy, ha a t. túloldalon mindnyájan, a kik úgy vélekednek, mint ő, kilépnek, akkor katasztrófa következnék be. *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Egyéni véleményét mondta.)*

T. Ház! Ez egészen sajátságos parlamenti helyzetet, oly parlamenti helyzetet és taktikát teremt, mely végtelenül átlátszó és egyszerű; és én nem is állítom, hogy nem fog sikerülni, mert az egyszerü dolgok sikerülni szoktak. T. i. addig, míg az egyházpolitikai javaslatokat a kormány be nem nyujtja, addig fentartja magát a hallgató párttagok segélyével. *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* A mikor az egyházpolitikai javaslatokat be

fogja nyujtani, akkor e t. urak ki fognak lépni; *(Derültség balfelől. Ellenmondás a jobboldalon.)* de a szavazatokban előálló hiányt majd ugyanannyi ellenzéki szavazat fogja pótolni. *(Hosszantartó zajos tetszés és taps a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* A mikor azután e javaslatokat az ellenzéki szavazatok egy részének segítségével el lesznek fogadva, akkor azok az urak, a kik e miatt előbb kiléptek, megint visszalépnek. *(Hosszantartó élénk derültség és taps a bal- és szélső baloldalon.)* És így, t. Ház, el van kerülve a katasztrófa. *(Derültség a baloldalon.)*

De hát, t. Ház, ez így igen mulattató, megengedem; hanem hogy a politikai sakktábla ilyetén berendezésében mennyi politikai komolyság van, az alkotmányosság és parlamentárizmus törvényeinek milyen tisztelete; hogy ilyenféleképen a politikai erők egyensulyozására és felváltva kihasználására támaszkodó politika az erkölcsi komolyság elismerésének milyen mértékére tarthat igényt; hogy ez tehát milyen vonzó erőt gyakoroljon az összes ellenzéki szavazatokra; hogy azok magukat mily mértékben érezzék köteleseknek a katasztrófákat kerülő liberálizmus zászlaját tüskén-bokron követni: ez aztán egész más kérdés. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, annak, hogy az ellenzék soraiból sokan, olyanok is, kik a szabadelvű irány őszinte barátai és régebben foglaltak annak követelményei mellett állást, mint önök uraim — annak, hogy sokan az ellenzék e tagjai közül is kevésbbé hajlandók önöknek ezt a statisztaszolgálatot tenni, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* van még egy mélyebb oka is. *(Halljuk! Hall-*

juk!) Erre a mélyebben rejlő okra rámutattam többször, de szüntelen szükséges, szüntelen kötelességemnek tartom azt a t. Ház, és innen a közvélemény figyelmébe és emlékezetébe visszaidézni. *(Halljuk!)* Mert feltéve, hogy az önök egyházpolitikája helyes; feltéve, hogy az komoly; feltéve, hogy abban a keresztülvihetőségnek minden biztosítéka megvan, a mit előre megszerezni lehet és szükséges; feltéve mindezt: csak egy töredék ez és nincsen beleillesztve egy általános helyes politikai rendszerbe. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Igen szépen hangzik az, t. képviselőház, ha azt mondják, hogy a hazai törvényhozás működését meg kell menteni minden idegen befolyástól, a magyar állam önállóságát minden illetéktelen beavatkozástól. Igen, de e mondatnak igazi imponáló ereje, igazi hatálya, igazi vonzóképessége csak akkor van, ha ez az egész vonalon érvényesül; *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* ha a magyar nemzeti önérzetnek az egész vonalon tudnak érvényt szerezni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De akkor, a mikor a legkisebb felmerülhető katonai kérdésben mindig a meghátrálás jeleit látjuk, *(Hosszantartó zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon.)* akkor a Rómával szemben fitogtatott hősieskedés nem képes nagy bizalmat és nagy hitet ébreszteni. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Legyenek meggyőződve, t. uraim, hogy oly politika, a mely a nemzeti önállóságot, a nemzeti önérzetet, a nemzeti önrendelkezést az egész vonalon meg tudja óvni; a mely a magyar nemzet jogos aspirációinak az egész vonalon eleget tud tenni: ily politikai egész egyházpolitikai részletének számára talán

meg tudnám nyerni azoknak, vagy legalább azok nagy részének szavazatait, a kik azzal az egyházpolitikával, mint ilyennel egyet nem értenek; egy helyes politikai rendszer fentartása és támogatása kedvéért ezek is egy kérdésben talán alá tudnák rendelni nézeteiket és aggályaikat; *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* de mikor ez az egyházpolitika nem mint egy helyes általános politika lánczolatának az egyik szeme, hanem izoláltan, mint töredék jelenik meg; mikor együtt jár a legszerényebb nemzeti aspirácziók visszautasításával és kicsinylésével: akkor az csak azoknak a támogatását fogja elnyerni, a kik érette külön is lelkesednek, de azok táborából, a kik hozzájárulásukkal áldozatot hoznak, egyetlen egy szavazatot sem fognak megnyerni. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Sietek beszédemet befejezni, és végül megmondom, hogy, szerintem, mi volna a t. kormány teendője? *(Halljuk! Halljuk!)*

Szerintem, a kormány mellőzhetetlen, mulasztathatatlan teendője és az ország iránt való kötelessége az, hogy az általa felvetett egyházpolitikai problemákat a lehető legrövidebb idő alatt a törvényhozás döntése elé hozza. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Az ország iránt való kötelessége ez, mert, szerintem, ma e kérdésennek a napirendről való egyszerű levétele nem volna alkalmas arra, hogy a fennálló izgalmat lecsillapítsa: kigyulladna az másutt, lecsillapulna talán ott, a hol ég, de kigyulladna más helyen. Pedig a kérdés halogatása, a bizonytalan helyzet fentartása, az izgatott állapot további tengetése, szóval a dilatorius politika nem engedhető már meg.

(Élénk helyeslés balfelől.) És én, t. Ház, mindazoknak az aggályoknak, mindazoknak a kételyeknek ellenére, melyeket az előbb említettem, fentartom azt, a mit előbb mondtam, hogy, ha a kormány javaslatai az általam felállított elvi követelményeknek megfelelnek, nálam és azoknál, a kikre e kérdésben befolyást tudok gyakorolni, ellentállást, nehézséget nem találnak. *(Helyeslés balfelől.)* Az említett kételyek eloszlatásának legjobb és leghelyesebb módja pedig az, ha e javaslatokat minél előbb a Ház elé terjesztik. *(Helyeslés balfelől.)* És kérem, ne akarjanak itt minket kifizetni az általános polgári anyakönyvvezetésről szóló javaslattal. Ez egy részlet, és nem ez az, a mi tulajdonképen az országban a kedélyek izgalmát fokozza. A cardo rei-re kell rámenni: a polgári házassági javaslatot, a házassági codexet kell mielőbb a Ház elé terjeszteni. *(Zajos helyeslés balfelől.)* Ha ezt nem képesek tenni, ha hosszu ideig kell a jelenlegi függő helyzetet tartogatni: akkor ez az önök politikai eljárására sujtó ítélet. *(Helyeslés balfelől.)*

Ha pedig képesek megtenni, akkor jön az egyes javaslatok objektiv elbírálásának az időpontja, a melyet, természetesen, fentartok magamnak. Különben, t. Ház, azt tartom, ha a t. kormány beadandó javaslatai elbuknak és vele a t. kormány is elbukik, vagy ha a t. kormány elbukik azért, mert a kilátásba helyezett javaslatokat nem képes a kellő időben benyujtani, és mert az ország és nemzet képviselete arra a tudatra jutott, hogy hosszu kisérletezéseknek, sőt továbbiaknak az országot kitenni nem szabad: akkor nem hiszem, hogy önökkel együtt a szabadelvű politika ügye is elbukott volna. Én azt tartom, hogy a józan szabadelvű

felfogásoknak ebben az országban sokkal mélyebb gyökere van, *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* semhogy azok sorsa akár egy kormány, akár egy párt létezéséhez volna kötve. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én azt hiszem, t. Ház, hogy igen nagy csalódásban élnek sokan, a jelen időben észlelhető mozgalmak megítélésében. Ma a kormány egyházpolitikai irányzatának elvi ellenzői, hogy úgy mondjam, a mozgalmak felületén, túlsulyban látszanak lenni; nagyobb hévvel, nagyobb tevékenységgel léptek akcióba. És azok az általam különben igen tisztelt elemek, a melyek az én vélekedésem ellenére s legnagyobb sajnálatomra erre a térre léptek, mindenesetre népünk életében jelentékeny, de nem a kizárólagos vezető tényezők. Szerintem, a mérvadó irány mindig az lesz, a melyet a magyar közeposztály, a magyar intelligenczia zöme magáénak tart. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És igen sajnálom, sőt veszélyesnek tartom, ha bármely egyház képviselői, eme nagy tényező vélekedésével ellentétben keresik érdekeik megóvását. Mert az iránt kétség nem lehet, hogy a magyar középosztály, a magyar intelligenczia zöme kipróbált szívóssággal ragaszkodik a szabadelvű irányhoz, a szabadelvű eszmékhez. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Én nem kicsinylem, t. Ház, azokat, a mik mostanában a vármegyéken történnek, de csak egy kis visszatekintő emlékezést engedjenek meg, t. uraim. *(Halljuk! Halljuk!)* A mikor a jelenlegiekhez hasonló manifesztácziók történtek a véderőjavaslattal szemben, akkor a t. túloldal szerette eltagadni azoknak minden jelentőségét, most pedig nagy örömmel hivatkoznak reájuk.

(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon. Mozgás jobbfelől.)

Különben azt a szabadelvűséget, a melynek érvényesülését akkor is biztosítottnak tartanám, ha az önök kezе esetleg gyengének bizonyulna, zászlaja lobogtatására: azt a szabadelvűséget az ország közszüksége is indokolja. S itt engedjék meg, hogy befejezésül folytassam azt a rendszert, a melyet beszédem elején már alkalmaztam, hogy t. i. önmagamra olvassam korábbi nyilatkozataimat; engedjék meg, hogy felolvassak nehány sort abból, a mit 1890. november 29-én mondottam, ezekkel a szavakkal: *(Halljuk! Halljuk! Olvassa.)* „Addig, t. Ház, míg az állam és az egyház egy és ugyanazon az alapon állt, egymást kölcsönösen áthatották szellemükkel, addig a hatáskörök elválasztása nem volt oly feltétlenül szükséges és oly feltétlenül parancsoló, mint ma, ámbár abban az időben is azok összebonyolításából mindkét tényezőre számos baj háramlott. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De attól a pillanattól kezdve, t. Ház, midőn egy állam és különösen oly állam, mely számos vallás híveit nevezi polgárainak, a jogegyenlőség, a lelkiismereti szabadság terére lép, és a honpolgárok egyenjogúságát vallásra való tekintet nélkül proklamálja: attól a pillanattól kezdve ez az összezavarás, az önállóságnak ez a hiánya a kölcsönös funkcziók teljesítésében mindinkább tűrhetetlenebbé válik, mert mindúntalan az elé az alternativa elé helyezi az államot, hogy vagy alárendelje magát intézkedéseiben az egyházi szellemnek, — a mi teljes lehetetlenség úgy elvileg, mint a felekezetek sokaságára való tekintettel, vagy azoknak a közös funkczionáriusoknak, a kik

az egyházi és állami czélokat együttesen szolgálják, hogy azoknak a lelkiismeretén valamely követelmény által erőszakot tegyen."

És midőn akkor e felszólalásomat a túlságos radikálizmus színében iparkodtak feltüntetni, én erre tavaly május havában tartott beszédemben megadtam a közvetett választ, az előbb mondottakat a következőkkel egészítvén ki: *(Olvassa.)* „És ez nincs is szükségszerű összeköttetésben valami túlságos radikálizmussal az alkotásokban. Azért nem szükséges, hogy mi bármely idegen állam intézményeit egyszerűen átvegyük; nem szükséges, hogy az összes történelmi hagyományokkal, fejleményekkel szakítsunk. Más az egyéni lelkiismeret teljes szabadsága, más az e szabadság alapján vallási testületekké való tömörülésnek az az ellenőrzése, melyről az állam le nem mondhat teljesen sehol, legkevésbbé nálunk. És nem is szükséges, hogy a külső egyformaság alapján létesítsük a jogegyenlőséget, az egyes egyházak történelmi hagyományaitól és fejlődésétől teljesen eltekintve; az sem szükséges, hogy a létező egyházaknak, melyekre nemzeti és kulturális szempontból olyan fontos feladatok várnak, frivol okokból való dezorganilására tárt kaput nyissunk. Mindezek az érdekek egy okosan, fokozatosan haladó, de a lelkiismereti és vallási szabadságot, mint irányẗt folyton szem előtt tartó törvényhozás által megoldhatók, úgy, hogy zökkenések és a fentartandó érdekek veszélyeztetése nélkül bele tudunk jutni abba a szerencsés révbe, melyben, ha benn leszünk, nem mondom, hogy olykor nem fognak bonyodalmak felmerülni, hogy egyes esetek nem fognak előidézni pillanatnyi idegességet, hanem a melyben mélyre ható

izgalmakat, hadi állapotot, olyat, a minő ma tényleg fejlődött, többé felidézni nem lehet.“

Ez volt, t. Ház, akkor az én hitvallásom, ez ma is; ez marad mindazoknak az alkotásoknak a megítélésénél és kezdeményezésénél, ha abba a helyzetbe jutok, melyeket az egyházpolitikai téren létesítenünk kell. Ezeket a szempontokat, a melyeket akkor kifejeztem, épúgy a magyar nemzeti egység, és a magyar állami épület szilárdsága tekintetéből indokoltaknak, mint a Magyarországon létező összes egyházak legitim érdekeire való tekintettel veszélyteleneknek, sőt ezek jól felfogott érdekei követelményének tartom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Ez az eszme, t. Ház, előbb-utóbb egyesíteni fogja a honpolgárok tulnyomó többségét, és akár önök, akár mások által érvényesülni fog; önök által akkor, ha őszintén, bátran, bölcsen, minden taktikai mellékkérdés nélkül, és nemzeti irányban akarnak haladni; *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* ha így nem: mások által. De eddigi politikájukkal, t. uraim, az én felfogásom szerint, nem szereztek arra jogczímet, hogy önöket e szabadelvűség törvényes zászlótartóinak elismerhessem, és azért nem fogadom el a költségvetést. *(Hosszantartó zajos helyeslés és élénk éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

A HÁZASSÁGI JOG.

— 1894. február 20. —

Az egyházpolitikai reformjavaslatok közül elsőnek a házassági jogról szóló került napirendre. A vita február 19-én kezdődött. Szónok e javaslattal kapcsolatban, részletesen foglalkozik az állami anyakönyvekről és az 1868. LIII. t.-cz. módositásáról szóló törvényjavaslattal is, ezekkel szemben is kifejtvén álláspontját.

T. Ház!

Napirenden csak a házassági jogról szóló törvényjavaslat van, de lehetetlen ehhez a javaslathoz szólani a nélkül, hogy ezzel még két más törvényjavaslatot kapcsolatba ne hozzunk. Az egyik az állami anyakönyvekről, a másik az 1868: LIII. t.-cz. módosításáról szóló törvényjavaslat. Az elsőt azért, mert, a dolog természete szerint, a tárgyalás alatt levő törvényjavaslat életbeléptetésével összefügg, sőt ez életbeléptetés feltételét tartalmazza, a másodikat pedig azért, mert a t. kormány azt a házasságjogi javaslattal oly kapcsolatba hozta, hogy a kettőt csak együtt lehet törvényerőre emelni. Én tehát kénytelen leszek, egész általánosságban, fejtegetéseim körébe bevonni ama másik, általam most idézett

két törvényjavaslat kardinális intézkedéseit is. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az előttem szólt t. képviselő urak egyikével sem bocsátkozom polémiába, mégpedig azért nem, mert a mint eddigi nyilatkozataimból, mai beszédemből is meggyőződhetik a t. Ház, hogy az ő fejtegetéseikben nagyobb tért foglal el az, a mivel egyetértek, mint az, a mivel ellentétes nézetben vagyok. És éppen azért mindenekelőtt szabatosan megjelölni kívánom, hogy mi az, a miben az én álláspontom a t. kormányétól és a javaslat álláspontjától eltér, — és gondolom, ezzel a vitának szolgálatot teszek, — nehogy oly dolgokról látszassunk vitatkozni, a melyekben nézeteltérés nincsen, hanem szorítsuk a vitatkozást arra, a miben tényleg eltérés van köztünk. *(Élénk helyeslés balfelől. Halljuk! Halljuk!)*

T. képviselőház! A tárgyalás alatt levő törvényjavaslatnak a kormány által kifejtett három alapelvéről kívánok nyilatkozni. E három alapelv elseje a házasságjognak egységes, minden honpolgárra felekezeti különbség nélkül egyaránt kiterjedő megalkotása; második a házassági ügyekben, az egységes állami házassági jog alapján, az állami bíráskodás szervezése, a mely a jog terén kizárólag van hivatva a vitás kérdések eldöntésére; a harmadik kardinális alapelv a polgári házasságkötés kötelező formája.

E három alapelvből az első kettőt elfogadom, magaménak vallom, magaménak vallottam az egyházpolitika terén tett összes eddigi nyilatkozataimban és azokkoz ma is ragaszkodom. *(Úgy van! Helyeslés balfelől.)* A harmadikat, a polgári kötés kötelező formá-

ját, nem fogadom el, nem tehetem magamévá, legalább a jelenlegi körülmények közt és ez idő szerint nem. *(Helyeslés balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

Ekként körülhatárolva lévén a kontroverzia területe, ezt még csak azzal egészítem ki, hogy e javaslattal kapcsolatos másik két törvényjavaslattal szemben is kifejtsem álláspontomat.

Az anyakönyvezést állami czélokra, állami feladatnak tartom és azért az állami anyakönyvezés létesítését saját politikai czéljaim közé is számítom; azon a módon azonban, a mint azt a kormány javaslata tervezi, keresztülvihetetlennek tartom. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés balfelől.)* Az 1868: LIII. törvényczikk rendelkezéseiről pedig gyakran mondtam, hogy azokat elvileg nem helyeslem, de éppen oly határozottan mondtam, hogy módosításukat a közmegnyugvás érdekében bizonyos előfeltételekhez kötöm; s minthogy ezek az előfeltételek a maguk teljességében ma nincsenek meg, az 1868: LIII. törvényczikk módosításáról szóló törvényjavaslathoz sem járulok. *(Hosszantartó élénk helyeslés a baloldalon.)*

Az ekként egész szabatosan meghatározott téren óhajtom a vitatkozást megkezdeni és folytatni, mégpedig a legridegebb és legteljesebb objektivitással. *(Általános helyeslés. Halljuk! Halljuk!)*

A t. kormány eljárására, az abban általam észlelt és korábbi felszólalásaimban néha kifogásolt hibákra ez alkalommal egyáltalán nem óhajtok kiterjeszkedni. Tisztán a kérdéssel óhajtok foglalkozni, a maga érdeme szerint, minden pártpolitikai szemponttól elvontan. *(Helyeslés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)* De hogy ezt tehessem, előbb engedjék meg, hogy, a mennyire tő-

lem telik, eloszlatni iparkodjam olyan előítéleteket, a melyek hirdetésével némileg e Házon belül is, de különösen a Házon kívül hangulatot csináltak, és a mely előítéletek a kérdés helyes megítélését, szerintem, igen nehézzé, sőt talán lehetetlenné teszik. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Ez az előítélet pedig az, hogy egyedül a polgári házasság kötelező formája az, a mely a szabadelvűség és haladás mértékét megüti; hogy a polgári házasság minden egyéb formája paktálás, szövetkezés a reakcióval, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Ellenmondások a baloldalon.)* a klerikálizmussal. *(Úgy van! Zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.)* Ezeket az előítéleteket, a mennyire tőlem telik, az ügy érdekében eloszlatni óhajtom. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mert, t. Ház, az előttem hallott, részben igen sok igazságot tartalmazó és tanulságos beszédekben, a magam felfogása szerint, egy hibát, mondjuk: egy hiányt észlelek. Ama beszédek mindegyikén egy gondolat vonul végig: tudományos, vagy akadémiai, vagy lelkesedéssel telt disszertáczió a polgári házasság különböző formái fölött in abstracto; pedig nem ez a tárgy, a mely fölött hivatva vagyunk dönteni. Mi nem tudományos kontroverziákat vagyunk itt hivatva eldönteni, nem elvont tantételek fölött ítéletet mondani: nekünk a magyar politika egyik gyakorlati feladatát kell megoldanunk. *(Úgy van! Úgy van! Tetszés a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon. Igaz! Úgy van!)* És ennélfogva, még ha sikerülne is bebizonyítani, hogy a tudomány, a doktrinák és szabadelvűség szempontjából a polgári házasság kötelező formája az egyedül üdvözítő, még ez sem oldaná meg a kérdést,

mert ez másodrendü szempont. Az elsőrendü szempont az, vajjon Magyarország jelenlegi konkrét viszonyai közt ez szolgál-e a nemzet megerősödésére, az állami tekintély helyreállítására, *(Élénk helyeslés a baloldalon. Felkiáltások jobbfelől. Úgy van! Úgy van!)* a nemzeti erő gyarapítására.

És én megvallom, t. Ház, hogy a miket most mondtam, ezek ama vezérszempontok, melyek engem irányitanak, nem pedig az a kérdés, hogy vajjon a szabadelvűség tanai szerint egyik, vagy másik forma liberálisabb-e, vagy kevésbbé liberális. Mert én levontam ugyan a történelemből azt a tanulságot, hogy Magyarországon igaz nemzeti politika más, mint a szabadság aspirációitól és tanaitól áthatott szabadelvü politika nem lehet, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* de ezt azután odáig vinni, hogy a mi alkotásainknak semmi más czinozurája, semmi egyéb vezérszempontja ne legyen, mint egyszerűen annak a mérlegelése, hogy a megoldási formák közt melyik a szabadelvübb és melyik a kevésbé szabadelvü: ezt az álláspontot elfoglalni képes nem vagyok. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De mert nagy súlylyal nehezedik a problema helyes felfogására az az előítélet, hogy ne mondjam: az a homály, melyet a szabadelvűség szempontjából a polgári házasság különböző formáinak osztályozása alakjában terjesztenek, azt hiszem, elősegítem a kérdés helyes megitélésének a lehetőségét, ha ezt a homályt tőlem telhetőleg eloszlatni iparkodom. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Ha elméleti fejtegetéstől eltekintve, csak a művelt világ példáit keresem, azt fogom

találni, hogy ama nemzetek intézményeiben, melyek az emberiség felvilágosodottságának, az emberi nem felszabadításának, minden nemes eszme megvalósításának a leglényegesebb szolgálatot tették, koránt sincsen meg az az egyhangúság, a melyből azt lehetne következtetni, hogy mindezeknek az eszményeknek csak a kötelező polgári házasság alakja felel meg. Két nagy fejlődési irányra oszlik e tekintetben a művelt nemzetek felfogása. Az egyik a franczia- porosz, mely a kötelező polgári házasságban csúcsosodott ki, a másik pedig az angol nyelv uralmának összes területe, úgy Anglia, mint Észak-Amerikának összes államai, melyek nem a kötelező, hanem a fakultativ polgári házasság valamelyik nemében találták a megoldást. Az angol gondolkozást e tekintetben mi sem jellemzi jobban, mint annak a királyi bizottságnak a jelentése, mely 1865-től 1868-ig működött és a házasságjogi viszonyokat alapos tanulmány tárgyává tette, a mely királyi bizottság tagjai Anglia elsőrangu jogászai és államférfiai voltak. Három volt lord-kanczellár ült benne, lord Chelmsford, lord Cairns és lord Hatherley, benne ült lord Penzance, a házassági főtörvényszék elnöke, Sir Travers Twits, a korona ügyésze, Sir Roundell Pallmer stb. Ez a királyi bizottság jelentésében a következő eredményre jutott, melyet a parlamentben Sir Roundell Pallmer adott elő osztatlan helyeslés mellett: *(Olvassa.)* „Abban a meggyőződésben vagyunk", — így szól a bizottság jelentésének indokoló részében, — „hogy az állam teljesen pártatlan és indifferens legyen a különböző vallásfelekezetek tagjaival szemben, és az egyéni lelkiismeretre, vagy mindegyik egyház vagy felekezet által elismert lelki

hatóságra hagyván mindazoknak a kérdéseknek eldöntését, melyek a teologia körébe vágnak, alapítsa törvényhozását a házasságot illetőleg arra, a mi szükséges, hogy a házasság polgári feltételeire és hatásaira nézve kellőkép szabályozva legyen. Egyszersmind teljesen egyetértek a boldogult derryi püspök ama véleményével, hogy az állam bölcsen és kötelességszerűleg cselekszik, ha törvényhozását e tárgyban a vallás szokásaival és érzelmeivel köti össze, és ha el éri azt, hogy, a mennyiben csak lehetséges, a házassági szerződésre nézve a vallási szentesítés megszereztessék." *(Tetszés a baloldalon.)*

A jelentésnek magának a szövegében pedig következőket olvasom: *(Olvassa.)* „Az európai szárazföldön mindenütt, a hol a code civil van érvényben, teljes elkülönítés történt a házasságra nézve a polgári szerződés és vallásos szertartás közt: és minden esetben megkívánják a szerződés kötését egy tisztán polgári tisztviselő előtt. Mi nem ajánljuk e rendszer behozatalát a brit királyságban. Hogy e rendszernek bizonyos tekintetben előnyei vannak, nem tagadjuk, de ellentétben vannak Nagy-Britannia és Irhon népe nagy többségének szokásaival és érzületeivel, bármilyen árnyalásu vallásfelekezethez tartozzék és összeférhetlen volna ez a rendszer azzal az elvvel, a melyre pedig nagy sulyt helyezünk, hogy a polgári kötést, a mennyire csak lehetséges, a vallás szankcziója megszilárditsa és megszentelje. A czélokat, a melyekről a polgári törvényhozásnak gondoskodnia kellene, egyformán jól lehet elérni, ha a szerződés a vallásos esketés formáival, akár e formák nélkül köttetett meg, feltéve, hogy maga a szerződés mindkét esetben kellőképen

megóva és hitelesitve van. Elvontan véve, nincs is ok arra, hogy miért legyen egy tisztán polgári tisztviselő megbízhatóbb kiszolgáltatója és tanuja a házasságnak polgári czélokra, mint a vallás közege, a kit törvény útján ezzel megbíztak. A nélkül, hogy bármely felekezetnek papjaira az állam-tisztviselőnek akár nevét, akar jellegét ruházná, az állam elérhetí tőlük ugyanazokat az érdemleges biztosítékokat, mitnha az ő saját tisztviselői volnának, elérheti ezt azáltal, hogy nekik átengedi azt a kiváltságot, azt a jogot, a melyet ők a legjobb okokból legnagyobbrészt óhajtanak is, hogy ők szolgáltassák ki a házasságokat, a melyeknek a törvényes elismerés biztositva van, kiszolgáltathassák ama feltételek alatt, a melyeket kiszabni a közérdek szempontjából szükségesnek mutatkozik.“

Ez,, t. Ház, az angol álláspont e tekintetben.

Ha már most Észak-Amerikára tekintünk, Észak-Amerika 40 állama a házassági jogalkotás tekintetében autonómiának örvend. Kisebb-nagyobb eltérések vannak mindegyikük házassági joga közt, de azok egyike sem választotta a polgári házasság kötelező formáját, hanem mindegyik megmaradt a polgári házasság fakultativ formájánál.

Én azt hiszem, t. Ház, hogy a brit világ, Anglia és Észak-Amerika, a szabadelvűség, az emberi szabadság ügyének tett szolgálatok tekintetében kiállja a versenyt azokkal a szárazföldi kulturnépekkel, *(Élénk mozgás a jobb- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* a melyeknek joga a polgári házasság kötelező formájában csúcsosodott ki ... *(Élénk mozgás a jobb- és szélső baloldalon. Tetszés és helyeslés a baloldalon.)* és nagy történelmi és jelenleg is életben levő lények ignorálása kell ahhoz,

hogy az egész brit világ ilyen állásfoglalásával szemben éppen a szárazföldi államok által elfogadott tipust tartsuk egyedül szabadelvűnek, egyedül kielégítőnek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, hagyjuk el a külföldet, térjünk hazánkra. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Megengedem, hogy Magyarország jogászvilágának túlnyomó többsége, majdnem egyhangúan, a mióta a kérdés napirenden van, a kötelező polgári házasság mellett foglalt állást, ámbár a magyar jogászvilágban sem hiányoznak igen tekintélyes hangok, melyek ettől eltérő véleménynek adnak kifejezést. Megengedem azt is, hogy Magyarország szabadelvü államférfiainak legnagyobb része a polgári házasság kötelező formája mellett foglalt állást; állást foglalt mellette az az óriási tekintély, melynek szava, sirján túl is, évről-évre növekedő sulylyal bir minden magyar hazafi előtt: Deák Ferencz. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Ez, t. Ház, kétségbevonhatatlan; de azért a dolog mégsem áll egészen úgy, mint azt a t. igazságügyminiszter úr indokolásában és bevezető beszédében kifejezte, mint ha ez az álláspont kivétel és megszakítás nélküli tradiciója lett volna Magyarország összes szabadelvű államférfiainak. Vannak egyes hangok az ellenkező irányban, a melyek mellett egyszerü ignorálással elmenni nem lehet. Az a kormány, mely tíz év előtt vezette ez ország ügyeit, és a melynek vezetése alatt működött ugyanaz a párt, a mely máig a hatalom birtokosa, az a kormány az 1881. és 1884. évi törvényjavaslat indokolásában, a melyet a keresztények és izraeliták házassága javaslatához beadott, szószerint

a következőket mondja: *(Olvassa.)* „Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az erkölcsiség és a vallás szoros összefüggésénél fogva hazánkban mindenkor, a házasság erkölcsi jelentősége által is kellőleg indokolt azon felfogás uralkodott, hogy a házasság érvényes megkötéséhez szükséges az egyházi összeadás, és nem hagyható figyelmen kívül, hogy ez a nemzet legnagyobb részének, nemcsak a római katholikusokat, hanem a többi keresztény vallásfelekezetűeket, sőt az izraelitákat is ideértve, ma is megyőződése, vallási érzülete. Ezen közel ezredéves gyakorlat által megerősített vallási érzületet parancsoló szükség nélkül megsérteni nem szabad."

Ez, t. Ház, minden egyéb, csak nem a kötelező polgári házasság mellett való nyilatkozat. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: De igen! Parancsoló szükség nélkül! Mozgás balfelől.)*

A másik különvélemény ezzel a — megengedem — nagy többséggel szemben, mely a kötelező polgári házasságot tűzte ki mellőzhetlenül elérendő czélul, s a másik különvélemény, mely mellett ignorálással elmenni nem lehet, Szilágyi Dezső igazságügyminiszteré, az ő 1884-iki felszólalása. *(Halljuk! Halljuk!)* Arra iparkodom, hogy teljesen fair legyek a t. igazságügyminiszter úr iránt, — és mindenki iránt, tehát nem hallgatom el azt a tényt, hogy ő akkor is a kötelező polgári házasság hívének vallotta magát, és szavazott is arra a határozati javaslatra, melyben néhai Irányi Dániel képviselőtársunk a kötelező polgári házasságot inditványozta. De ugyanakkor a miniszter úr a Ház e padjairól határozati javaslatot adott be, mely — szerintem, igen helyesen — *a kötés formájának*

kérdését másodrendűnek tartva, a súlypontot az egységes házassági jog és egységes házasságjogi bíráskodás létesítésére fektette, azt mondván, hogy e reformok behozatala az égető szükség s hogy ezek útjába nehézséget nem kíván gördíteni a kötési forma fölött előidézett kontroverzia által. Gondolom, helyesen idéztem akkori felszólalása tenorját; ha tetszik, jövőre szolgálhatok a szöveggel is. Szóval, bár akkor is a kötelező polgári házasság hívének vallotta magát, nem ismerve félre ama nehézségeket, melyek ez intézmény rögtöni behozatalának útjában állanak, a kötés formájának kérdését nem tartotta elsőrendűnek, a mely miatt az egységes házassági jog és állami bíráskodás behozatalát késleltetni kellene, hanem megelégedett volna a házasságkötés másik, akár fakultativ, akár kisegítő alakjával is. *(Felkiáltások jobbfelől: A kisegítővel nem! Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Soha!)* A harmadik hang, mely szintén ama vegyes házassági törvényjavaslat alkalmával emelkedett és a melyet ignorálni talán szintén nem lehet, hazánk egyik nagyjáé, Andrássy Gyula grófé, a ki 1884-ben a főrendiházban a javaslat mellett szónokolva, a kötelező polgári házasságról így nyilatkozott: *(Olvassa.)* „Ezen intézmény — t. i. a kötelező polgári házasság — által csak két áramlat érzi magát kielégítve: az egyik az, a mely vallást nem ismer és azzal az állam mindenhatóságát állítja szembe; a másik az, mely toleranciát nem ismer. A két véglet igen, de a mi közte van, az ezen megoldás által megnyugtatást soha nem nyer. És tapasztaltam azt", — t. i. bevezetőleg azt mondja néhai Andrássy Gyula gróf, hogy a sors intéz-

kedéséből számos évet töltött oly országokban, melyekben a kötelező polgári házasság érvényben volt — „hogy ezen intézmény a családokban, a társadalomban a türelmetlenséget, a vallási viszályt a legnagyobb mértékben fokozza, s azért őszintén megvallom, hogy annak behozatalát nálunk nemcsak ma, de sohasem kívánom." *(Mozgás.)* De nemcsak ezen okból nem kívánom, hanem más okból sem kívánom a polgári házasságot. Nem akarok erre hosszasan kiterjeszkedni. A polgári házasságot, a mint az a külföld némely államában létezik, — t. i. a kötelező polgári házasságot, — az állami mindenhatóság és az egyházi mindenhatóság közös küzdelemszüleményének tartom. Ismétlem, a polgári házasság egy harcz szüleménye, melyben van egy győztes és egy legyőzött fél, s bár minden ily harczban, — azt hiszem, így lesz a jövőre is, — az állam győz, az én meggyőződésem mégis az, hogy vallási kérdésekben a legroszszabb egyesség is sokkal jobb a legfényesebb győzelemnél. *(Mozgás.)* Ott, a hol az egyik a másikat legyőzte, legyen az az állam vagy az egyház, mindkettő: úgy a győztes, mint a legyőzött fél egyaránt vesztes. A harczot csak ott képzelem, hol abszolute szükségessé válik, de éppen ez az, mitől hazánkat *(Mozgás.)* eddig megóvta az egyházak és ezek közt a magyar katholikus egyház hagyományos bölcsesége, és azért hiszem én azt, hogy nemcsak elődeink, hanem saját magunk fényes tradiczióit is fogjuk követni, midőn azon módozatokat fogadjuk el, a melyeknek czélja kikerülni az elvi nehézségeket, és nem idézni fel azt a türelmetlenséget, a melytől, hála Istennek, mentve volt a nemzet. Én tehát a kötelező polgári

házasságot azonkívül még nem szeretem azért sem, mert nem ezen talaj szüleménye; nem ide való, mert itt nincs győztes és legyőzött fél, és végre nem szeretem azért, mert ha mindez nem állana is, olyanoknak ismerem ez ország viszonyait, hogy azok közt ennek létesítése merő képtelenség." *(Mozgás.)*

T. Ház! Ezekkel a példákkal, e hivatkozással az egész brit világ intézményeire, hivatkozással a nagy tekintélyü férfiakra, a kiknek nyilatkozataiból idézeteket olvastam fel, nem akarom a polgári házasság különböző formái között levő kérdést eldönteni. Csak azt a tételt akarom megczáfolni, azt az előítéletet akarom országoknak és egyéneknek, nemzeteknek és államférfiaknak ilyen tekintélyes szavával eloszlatni, mintha a polgári házasság különböző formái közt való választás a szabadelvűség kérdése volna; mintha egyedül a polgári házasság kötelező formája volna a szabadelvűség mértéke. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ezt az állítást azokkal a tekintélyekkel szemben, a melyekre hivatkoztam, gondolom, nem lehet komolyan fentartani. *(Úgy van! a baloldalon.)* És most talán hozzáfoghatunk annak a konkrét kérdésnek a megitéléséhez: vajjon Magyarország jelenlegi viszonyai között; vajjon a most fennálló előzmények után, abban a megoldásban, a melyet a kormány javaslata tartalmaz, benne van-e először magának a kérdésnek in merito helyes megoldása; másodszor helyreállítja-e az a megrendült állami tekintélyt és a megzavart felekezeti békét és hogy még ennél is szélesebb bázisra fektessük a problemát, harmadszor: szolgál-e az — ha azt a mostani körülmények között és e javaslatok alapján létesítjük — a nemzeti egység megszilárditására,

a nemzet erejének öregbítésére? Én azt hiszem, t. Ház a problema ilyen felállítása ellen senkinek kifogása nem lehet. *(Helyeslés.)*

Tételenkint vizsgálva ezeket a szempontokat, azon kezdem, vajjon a konkrét kérdés helyes megoldását tartalmazzák-e a t. kormány javaslatai? A házassági javaslat intézkedései abban a pontban, a melyben köztem és a t. kormány között eltérő a vélemény, oda kulminálnak, hogy a polgári házasság megkötésének rendszerint az anyakönyvvezető előtt kell megtörténnie, és ezt a dolog természete is így hozza magával, ez másként nem is lehet. Ennek következtében, természetesen, felmerül az a kérdés, kicsoda tehát az az anyakönyvvezető, a ki előtt a polgári házasság köttetik? *(Tetszés balfelől.)* Mert elméletileg lehet a kötelező polgári házasság mellett igen szépen okoskodni, ha e kérdést figyelmen kivül hagyjuk; sőt lehet igen szépen és helyesen megszövegezni egy polgári kodexet is a házasság megkötéséről, e kérdés figyelmen kivül hagyásával; de az életbe ezt a törvényt nem lehet átvinni, a nélkül, hogy a házasság polgári megkötésével megbizott és azzal megbizható közeg tényleg meglegyen. *(Úgy van! balfelől.)* Itt pedig, t. Ház, azzal a sajátságos jelenséggel találkozunk, hogy arra a kérdésre, ki legyen tehát a házasság megkötésével megbizandó polgári anyakönyvvezető, úgy a házassági javaslatban mint az állami anyakönyvvezetőkről szóló javaslatban, de még az eddigi miniszteri nyilatkozatban is támpontot hiába keresünk. *(Élénk helyeslés.)* 1892-ben, mikor a részleges anyakönyvvezetés behozatala volt a kabinet panaczéája, az igen t. vallás- és közoktatásügyi mi-

niszter úr egész világos szavakkal kimondotta, hogy közigazgatási szervezetünk jelenlegi állapotában az általános állami anyakönyvvezetés behozatala merőben lehetetlenség. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az idő elmúlása a döntő!)* De, kérem, nem az idő elmúlása teszi a különbséget, hanem a viszonyok és a szervezet átalakulása. *(Élénk tetszés és helyeslés balfelől.)* Én pedig úgy tudom, hogy közigazgatási intézményeink átalakítása tekintetében tervek talán vannak, sőt hiszem, hogy vannak a miniszteriumban, de mi azokat nem ismerjük; tényleg pedig az életben azóta semmi sem változott. *(Úgy van! a baloldalon.)* Nyilt titok egyébiránt, hogy még akkor is, a mikor a jelenlegi kabinet megalakult, kormányzásának első hónapjaiban, az általános állami anyakönyvvezetés rögtöni behozatalára nem gondolt; hanem köztudomásúak voltak azok az ideiglenes és kisegítő tervek, melyekkel az életet ki akarta elégíteni, addig, míg az általános állami anyakönyvvezetésre vonatkozó programmpontját tényleg életbeléptéti.

Egyszerre csak megjelent a polgári anyakönyvvezetésről szóló törvényjavaslat. E javaslatban, illetőleg ennek indokolásában, benne van annak a beismerése, hogy a létező hivatali szervezet az ország nagy részében az állami anyakönyvvezetés létesítésére kellő alapot nem nyujt, és ennek következtében az állam külön anyakönyvi hivatalokat fog szervezni, melyek közegeit a főispánok fogják kinevezni a rendelkezésre álló anyagból. Különböző kategoriák lettek felsorolva, minők a tanítók, különösen állami tanítók, esetleg körorvosok, körjegyzők, póstamesterek, vagy az intelligenczia köréből arra vállalkozó egyének. Most, midőn

a házassági jogról szóló javaslat került a t. Ház tárgyalásai alá, midőn tehát az állami anyakönyvek vezetésével összekötött legkényesebb feladat megoldása égetővé vált, a t. kormány érezte — nem is lehet másképp, mint hogy érezze — azoknak az általánosságban odarajzolt kisegítő módoknak elégtelen voltát és most a t. belügyminiszter úr az igazságügyi bizottság utolsó ülésében újabb tervezettel állott elő. E tervezet szerint, a jegyzői kar volna megbizandó a születési és halálozási anyakönyvek vezetésével, a mely feladatnak, ez a kar a t. belügyminiszter úr szerint, elenyésző csekély számu kivételekkel megfelelni képes. Már a házasságkötési feladatot így általánosságban nem kívánja rájuk bízni, hanem azt mondja, hogy majd az állami anyakönyvvezetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásakor fog inditványt tenni arra nézve, hogy a belügyminiszter a házasságkötéssel és az anyakönyvek vezetésével megbizandó közegek kinevezésére a Háztól felhatalmazást nyerjen.

És ennek tetejébe kilátásba helyezi . . . *(Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter: Engedelmet kérek, ez nem áll!)* Hát akkor a lapok hamisan tudósítottak a bizottságban történtekről, mert én úgy fogtam föl, — rekapitulálom, — hogy a születési és halálozási anyakönyvek vezetése általában a jegyzői karra lesz bizandó. *(Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter: Ez sem áll!)* Hát még ez sem? *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)* „A születési és halálozási esetek fölvétele“ — így szól az a jelentés, a mely nekem tudomásomra jutott, s a mely az összes lapokban közölve volt — „teljes megnyugvással bizható a községi jegyzők nagy zömére. A mi

pedig a házasságkötéseket illeti, szóló — t. i. a belügyminiszter — a részletes tárgyalásnál kérni fogja, hogy a belügyminiszter felhatalmazást nyerjen azoknak az anyakönyvvezetőknek kijelölésére" — tehát a községi jegyzők közül azoknak a kijelölésére . . . *(Hieronymi Károly belügyminiszter: Általában!) (Zaj a bal- és szélső baloldalon.)*

Bocsánatot kérek, de, ugy hiszem, elementáris követelmény az, hogy mielőtt oly kényes feladatot, mint a minő a házasságkötésnél való intervenczió, mindazzal, a mi azzal együtt jár, valamely közegre bízok, mielőtt azt az állam részére elvállalom, egész tisztában legyek annak a közegnek a létezésével, a kire azt bízni fogom. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

„A mi pedig a házasságkötéseket illeti, szóló a részletes tárgyalásnál kérni fogja, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy a belügyminiszter felhatalmazást nyerjen azoknak az anyakönyvvezetőknek kijelölésére, a kik a házasságkötéssel megbizandók lesznek. A mennyiben egyes helyeken nem lennének sem a jegyzői karból, sem a földbirtokosok, a nyugalmazott tisztviselők, vagy a tanítók köréből megfelelő anyakönyvvezetők találhatók, ott kivételesen mint külön hivatal lesz felállítandó az anyakönyvvezetési hivatal." És azután nyilatkozata folyamán a t. belügyminiszter úr kilátásba helyezi, hogy ennek a szervezetnek — mert ő ezt szervezetnek nevezi, . . . *(Derültség balfelől.)* mondom, hogy e szervezet tetejébe egy felügyelő közeget fog állítani, nem tudom, milyen organizáczióval.

Vizsgáljuk csak egy pillanatig, t. Ház, hogy e szervezet miként fog kinézni? Lesznek körjegyzők és községi jegyzők, a kiket egyáltalában semmiféle

anyakönyvvezetéssel nem bíznak meg; lesznek községi és körjegyzők, a kiket születési és halálozási anyakönyvek vezetésével bíznak meg, de házasságkötéssel és házasságkötési anyakönyvek vezetésével nem, s lesznek községi és körjegyzők, a kiket születések és halálozások bejegyzésének és házasság megkötésének jogositványával ruháznak fel *(Halljuk! Halljuk!)* s e mellett, talán e szervezet hézagainak kiegészítésére, lesznek külön anyakönyvvezetési hivatalok, melyeknek egynémelyike a születési, halálozási és házasságkötési anyakönyvvezetést fogja teljesiteni; lesznek anyakönyvvezetési külön hivatalok, a melyek a születési és halálozási bejegyzéseket nem fogják végezni, hanem csak ad hoc a házasságkötést; lesznek egymás mellett községek, melyeknek lakóit a családjukban előforduló születések és halálozások bejegyzése végett a körjegyzőhöz, házasságkötés czéljából pedig valamely földbirtokoshoz, vagy külön erre meghatalmazott tisztviselőhöz utasítják; e mellett lesznek községek, talán a szomszédságban, melyeket a születések és halálozások bejelentése végett is külön anyakönyvvezetési hivatalhoz s nem körjegyzőjükhöz utasítanak; és ez a szervezet hullámzó lesz, mert hisz ezzel az egész dilettáns társasággal szemben, melynek kezébe ennyi feladat kerül, fenn kell tartani a megbizás visszavonásának jogát, úgy, hogy ugyanannak a községnek a lakói rövid időközben e variánsok mindegyikén fognak keresztül menni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Már most, t. Ház, méltóztassék meggondolni, *(Halljuk! Halljuk!)* vajjon egy egészen uj, a nép széles rétegeiben nem kevés helyen ellenszenvvel találkozó, de mindenesetre eddig nem ismert intézményt lehet-e

a siker bármely jó esélyével és reményével ilyen alakban életbe léptetni? Tessék meggondolni, mivé fog válni az állami anyakönyvek hitelessége, mikor minden hatóságnak, a mely elé anyakönyvi kivonatot terjesztenek, gondosan kutatni kell, vajjon az, a ki ott, mint hivatalos egyén szerepel, az állami anyakönyvvezetésre illetékes volt-e, vagy nem, vagy abban az időben, mikor az az okmány kelt, illetékes volt-e vagy nem? *(Úgy van! balról.)* A jogi élet zavarának oly alapjait rakjuk le ebben az intézményben, *(Nagy mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)* hogy ehhez foghatót a világon nem lehet látni. Igaza volt a t. kormánynak, mikor 1892-ben az volt az álláspontja, hogy a közigazgatás jelenlegi szervezete mellett az általános anyakönyvvezetésnek állami feladattá tétele, állami rezsibe átvállalása, egyszerűen lehetetlenség. Szilárd meggyőződésem, hogy hivatalon kívüli elemekre nem lehet bízni Magyarországon e feladatokat. Ne tessék a német Standesamts-Gesetz példájára hivatkozni. Először is, ha Németországban az anyakönyvi hivatal mint külön hivatal is van szervezve, tényleg a gyakorlatban az Amtsvorsteher hivatalával esnek túlnyomólag össze, legalább én így vagyok értesülve a legjobb forrásból; másodszor, a hol azt földbirtokosra bízzák, ne méltóztassék elfelejteni, hogy a hetvenes évek elejéig megy a Gutsvorsteher intézményének az emléke, a mely a népes ség lelkében, mint emlék még most is él, annyira, hogy úgy azok a közegek, a kik mint földbirtokosok ezzel meg vannak bízva, mint azok, a kik az ő területükhez vannak utasítva, könnyen felveszik azt a nemrég elhagyott szokást, hogy hatóságnak

tekintsék azt a volt földesurat, a ki ezzel a feladattal meg lesz bízva. Végre ne tessék elfelejteni, hogy Németországban szabályozott, rendes közigazgatási viszonyokhoz szokott, fegyelmezett társadalom van, s ott könnyen keresztül lehet vinni sok, magában véve szervezetlen alkotást, melyet a mi, rendes közigazgatási viszonyokhoz úgy is igen kevéssé szokott népünk közt igen nehezen, sőt éppenséggel nem lehet. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az állami anyakönyvezési feladatot nálunk csak a hivatalos szervezetnek kereteiben lehet megoldani, *(Igaz! Úgy van! balról.)* s ha a hivatalos szervezet erre nem alkalmatos, várni kell ez intézmény behozatalával mindaddig, míg a hivatalos szervezetet alkalmassá tettük. Minden kísérlet, mely ezt megelőzőleg akarja az intézményt behozni, kudarczra, a jogi élet legnagyobb és legveszedelmesebb bizonytalanságára és megbontására vezet. *(Úgy van! balfelől.)*

Hogy pedig ez a házassági jog terén mit jelent, annak megítélése czéljából méltóztassanak csak egy pillantást vetni azokra az előzetes kérdésekre, a melyeket a házasságkötéssel megbízott közegnek el kell dönteni, mielőtt a feleket hirdetésre és esketésre bocsátja. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Hogy a hivatalos szervezet keretében ma e kérdést nem lehet megoldani, ezt nem kell bizonytianom. Beismerik ezt a t. kormánynak úgy az anyakönyvvezetésről szóló javaslata és ennek indokolása, mint összes eddigi nyilatkozatai is. *(Mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.)* Én e tekintetben nem a magam feje szerint indulok csupán; az ország minden részéből tudomást szereztem magamnak a gyakorlati

közigazgatás terén működő, kitünő és tapasztalt férfiaktól, és azok egyhangú nézete odairányult, hogy ezt az intézményt a jelenlegi közigazgatás keretében megnyugtató módon életbeléptetni teljes lehetetlenség. *(Úgy van! a baloldalon.)* És ha erre még valami bizonyíték kellene, hát elegendő arra a t. kormány eljárása . . . *(Mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

. . . Azt hiszem, hogy ma, a tizenkettedik órában, midőn a házasságjogi javaslatot tárgyaljuk, a mikor tehát konkrét és kényes feladatokat ruházunk arra az állami könyvvezetőre, a kormánynak már tisztában kellene lenni azzal, hogy ki lesz az a közeg. *(Helyeslés balfelől.)* Ma már a t. kormánynak nem az egyik bizottsági ülésről a másikra változó tervezgetésekkel, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* nem az anyakönyvi javaslat részletes tárgyalására vonatkozó igéretekkel, hanem kész konkrét javaslatokkal és adatokkal kellene a t. Ház elé állania, abban a tekintetben, hogy az a személyzet, melyet igénybe akar venni, tényleg létezik-e a kellő számban s megvan-e abban a megbízhatóság minden föltétele. *(Hosszantartó élénk helyeslés a baloldalon.)* Ha e személyzet a t. kormány terveiben már meg van állapítva és ha a kormány birtokában vannak az arra vonatkozó adatok, akkor sajnálom, hogy a t. kormány ezeket hivatalos titoknak tekinti és nem tartja szükségesnek a képviselőházzal mindezt közölni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, a szervezeti előfeltételek mellett, a melyek, fölfogásom szerint teljesen hiányoznak, nem csekély jelentőségüek a pénzügyi előfeltételek, illetőleg a pénzügyi következmények sem. Lehet azokat a

fölhevülés pillanatában kicsinyelni, de ha államunk és nemzetünk jövőjét komolyan vesszük és minden lépésünket azzal az átgondoltsággal és megfontolással tesszük, a melyet szem előtt tartani és érvényesíteni törvényhozói kötelességünk, akkor egyetlenegy kérdés megoldásánál sem szabad azt a tekintetet figyelmen kívül hagynunk, hogy az pénzügyeinknek igen drágán és nagy áldozatok árán megszerzett egyensúlyára milyen hatással lesz? *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Már most, ha magának, a leendő szervezetnek körvonalai homályosak, szétfutók, ködfátyolképszerűek, akkor igen természetesen, teljes tájékozatlanság uralkodik ennek a szervezetnek költségei körül is. Magát a közvetlen költséget, a mely ezzel az ideiglenes átmeneti szervezettel jár, nem tudjuk megbírálni. De van még egy másik ágazata is a költségeknek, a melyek elől kitérni nem lehet, a melyeket ismerni kell, s a melyeknek mennyiségével és elbirhatásával tisztában kell lennünk, mielőtt ily intézményeket létesítünk. Ezek a közvetett költségek. *(Halljuk! Halljuk!)* Már maga az anyakönyvvezetés, de még nagyobb mértékben a kötelező polgári házasságkötés, kétségtelenül csökkenteni fogja a lelkészek jövedelmét, a mint arra később rátérek. Ha a polgári házasságot kötelező formájában létesíteni kívánjuk, akkor ennek egyik mellőzhetetlen előfeltétele az, hogy az egyházakat s különösen azokat az egyházakat, a melyeknek erre alap, juk nincs, abba a helyzetbe hozzuk, hogy az esketést ingyenessé tegyék. Nem szólok itt arról az egyházról, melyhez tartozom, mert ennek a vagyoni helyzete olyan, hogy erről a feladatról a saját erejéből képes gondoskodni; hanem szólok a szegényebb egyházak-

ról: a protestáns és a görög-keleti egyházakról. *(Nagy mozgás jobbról.)*

Nagyon könnyü hazafias áldozatkészséggel lemondani arról, hogy a szegényebb felekezetek papjai esetleges veszteségeikért kárpótlást kapjanak, nagyon könnyü ezt a felhevülésnek pillanatában odadobni, nagyon könnyü ezzel zajos hatást is elérni. De a ki nem doktrinerséggel, hanem a politikai viszonyok gyakorlati tekintetbe vételével nézi azokat a feladatokat, a melyek Magyarországon megoldandók: az előtt nem lehet közömbös, hogy mi lesz azokból az egyházakból és azok közegeiből, a melyek nem csupán a vallásosság és erkölcsösség támpontjai, de egyszersmind nemzeti fennállásunk oszlopai is exponált vidékeken. Nem közömbös az sem, ha olyan egyházak lelkészei, a melyek a történeti tradicziók által a magyar nemzeti és magyar állami eszmével kevésbbé vannak összenöve, sőt helylyel-közzel azzal ellenkezésbe is jöttek, a kenyérkérdés által is ingert kapnak arra, hogy a magyar nemzeti és állami eszme elleni agitácziót vallásos fanatizmusokkal is tetézzék. *(Helyeslés balról.)* Ez a gyakorlati felfogás közömbös lehet a doktrinérekre; de a nemzetre nem közömbös, hogy az egyházak és szolgáik minő elbánásban részesülnek. *(Helyeslés balról.)*

A kormány javasolta megoldás tehát, magát a kérdés érdemét tekintve, már csak azért sem jó, mert az a ma létező előfeltételek mellett szervezetileg megoldhatatlan, pénzügyi következményeiben pedig be nem látható, előttünk ki nem derített, homályos. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És e kérdésnek ilyetén felvetése már alapot ad a válaszra,

ama második, tágabb mezőt felölelő kérdéssel szemben, vajjon az a megoldás, melyet a kormány proponál, ily viszonyok között alkalmas-e a megrendített állami tekintély, a vallási béke és nyugalom helyreállítására. *(Halljuk! Halljuk!)*

A megrendített állami tekintélyt semmi sem kompromittálja mélyebben, mintha az állam valamely feladatot vállal el, melyet eddig az ő megbízásából mások teljesítettek számára, azt saját közegeinek kezébe teszi le, és az eredmény azt mutatja, hogy ezek ama feladatot nem jobban, hanem sokkal rosszabbul teljesítik, mint azok a közegek, a melyeknek az előbb kezükben volt. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Midőn pedig a vallási béke és nyugalom helyreállításáról beszélek és erre kiterjeszkedni készülök, itt látom a helyét annak, hogy a házassági joggal kapcsolatos másik kérdésnek, az 1868. LIII. törvényczikk módosításának kérdésével foglalkozzam. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én, mint mondám, az 1868. LIII. törvényczikk intézkedéseit elvileg sohasem helyeseltem, de nem tudtam annak megbirálását elválasztani a hazai történelmi fejlődéstől, és nem tudtam ignorálni azt, hogy az ország lakóinak nagy része, a magyar társadalomnak olyan jelentékeny tényezője, a milyen a magyar protestantizmus, e törvényben megnyugvást és az e törvény módosítására irányuló minden kisérletben nyugtalanítást talál. És azért mindig azt mondtam, hogy e törvény módosításának csak akkor lesz az ideje, e törvény módosításának előfeltételeit csak akkor értük el, ha a nemzet életének oszlopait alkotó nagy egyházak

közt, a magyarországi katholikus egyház és a magyarországi protestáns egyházak közt, az erőviszonyok bizonyos egyensúlyát helyreállítottuk. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ehhez soroltam a katholikus autonómia létesítését, a mely bizonyára növelni fogja a katholikus egyház és a katholikus elem erejét, de egyszersmind azokat a nagy külső hatalmi eszközöket is, a melyek felett a magyar katholikus egyház rendelkezik, nagyobb mértékben, mint eddig volt, a nemzet és a nyilvánosság ellenőrzése elé viszi. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És ehhez tartozik az 1848 : XX. törvényczikkben vállalt erkölcsi tartozás beváltása, tudniillik a protestáns egyházak egyházi és iskolai szükségleteiről oly mértékben való állami gondoskodás, hogy ők szegénységök czímén és szegénységök miatt ne legyenek kénytelenek híveik áldozatkészségét a kimerülésig igénybe venni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon. Mozgás jobbfelől.)*

Ezt mondtam 1892-ben, és mivel én minden obligómat, a mely az én, akárhol, de különösen a képviselőházban és választóim előtt tett nyilatkozataimban rejlik, lelkiismeretesen akarom beváltani, a nélkül, hogy magammal ellentétbe ne jönnék, nem is szavazhatok az 1868. LIII. törvényczikk módosítására mindaddig, míg azok az előfeltételek nem teljesültek, a melyekhez e törvényczikk módosítását kötöm. *(Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon. Nagy mozgás jobbfelől.)*

A t. kormány, mindezek helyett azt hiszi, hogy a protestáns egyházak a megnyugvás alapját és az 1868-iki törvényben létezett garanczia megszűnésének

ellenértékét a kötelező polgári házasságban találhatják. Ez engem arra késztet, hogy rövid vonásokban a kötelező polgári házasság eszméjének és történeti fejlődésének egy másik oldalára vessek pillantást, tudniillik arra, hogy miképen viszonylik az a keresztény felekezetek érdekeihez és hatalmi egyensúlyához. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Már maga az a tény, melyet bevezetőleg említettem, hogy a kötelező polgári házasság az európai szárazföld intézménye, mely Franciaországban, Belgiumban és Olaszországban vált régebben uralkodóvá, és a melyet Németország csak 1875-ben fogadott el, és hogy a túlnyomóleg protestáns, angol nyelvü összes államok a kötelező polgári házasság eszméjével nem tudnak megbarátkozni, már maga ez a körülmény is igen kétessé teszi azt, hogy a kötelező polgári házasság intézménye a protestantizmus érdekeire kedvező. *(Zaj és ellenmondások jobbfelől. Felkiáltások balfelől: Ez tény! Halljuk! Halljuk!)*

A kötelező polgári házasság ős eredeti hazája, a hol az a legkevesebb rázkódást szülte, a hol azzal szemben ma is legkevesebb az ellenakczió, a tisztán katholikus államokban van, nevezetesen Franciaországban, Belgiumban és Olaszországban. A kontinentális országok közt a német apró államok jogfejlődésében más formákat találunk. Hamburg, és, gondolom, Oldenburg a fakultiv polgári házasságot hozta be; Württemberg és több kisebb állam a kisegítő polgári házasságot; ugy tudom, csak Baden fogadta el a birodalmi törvénymeghozatala előtt a kötelező polgári házasságot. Végül 1875-ben a német birodalmi törvény létesitette az általánosan kötelező polgári házasságot.

Már most azóta igen érdekes jelenségek merültek fel. *(Halljuk! Halljuk!)* Az a tényező Németország nemzeti életében, a mely a kötelező polgári házasság intézményét — hogy így fejezzem ki magam — a legnagyobb flegmával vette, az Németország katholikus része; az a tényező pedig, Németország nemzeti életének az a része, a melyben a kötelező polgári házasság behozatala óta bizonyos ellenakczió foly, az éppen Németország protestáns közönsége és egyházi szervezete.

És ezen nincs is mit csodálkozni. A kötelező polgári házasság intézményeinek az a jellemzetes vonása van, hogy az egyházi házasságkötést minden polgári következményeitől megfosztja. Tökéletesen igaz az, a mit ez intézmény védői mondanak, hogy az egyházi házasságkötés szabadságát nem alterálja, hogy azt senkire nézve nem teszi lehetetlenné, a kinek lelkiismerete kívánja; de mégis erőteljesen belenyúl a nép vallási és erkölcsi életébe, a mennyiben az egyházi cselekményt, azt az egyházi házasságkötést, a melynél megszokta a nép, hogy az polgári következményekkel is járjon, hogy az állam azt elismerje polgári hatályúnak, — ettől a polgári hatályától megfosztja. Mit tesz ezzel szemben a katholikus egyház? Álláspontja igen egyszerü: megtelepszik igen szépen ez intézmény mellett, ez állami jogrendszer mellett, a maga párhuzamos jogrendszerével. Elvileg, elméletileg, sokkal súlyosabb ellentét van a házassági jog és házassági intézmény katholikus felfogása és a kötelező polgári házasság között. De talán éppen e körülménynél fogva, éppen azért, mert a protestáns egyházi felfogás oly veszedelmes szomszédságában áll a pol-

gári házasság intézményének, éppen azért gyakorlatilag a protestantizmus mindenütt sokkal nehezebben tűri annak partmosó hatását, mint a katholikus egyház. Mindjárt szolgálok ennek illusztrálására igen pregnáns és igen bizonyító ténynyel. *(Halljuk! Halljuk!)* Az állam azt mondja az egyházaknak: Én az általatok kötött házasságoknak nem tulajdonítok polgári joghatályt. A katholikus egyház erre azt válaszolja: én pedig tisztán az állami közeg előtt kötött házasságoknak nem tulajdonítok vallási és egyházi joghatályt. Úgy látszik, mintha itt az ellentét igen éles volna. A gyakorlat azonban ezt nagyon egyszerűen oldja meg, a mennyiben a házasság polgári joghatályának megszerzése végett a házasulók törvény szerint az állami közegeket veszik igénybe, a házasság vallási érvényességének biztositása végett pedig az egyházi közegeket. Igy alakúl a dolog a katholikus országokban és a katholikus közönséggel szemben. Sokkal nehezebb és bajosabb helyzetben van e ténynyel szemben a protestáns felfogás. *(Halljuk! Halljuk! Felkiáltások jobbfelől: Miért? Zaj. Halljuk! Halljuk!)* A protestáns egyház tényezőinek is ugyanezt mondja a kötelező polgári házasság intézménye: az előttetek kötött házasságoknak én állami érvényt nem tulajdonítok. A protestáns egyházak azonban saját vallási tantételeikben nem találnak alapot arra, hogy az államnak ekkép felállított thezisére azzal válaszoljanak: mi pedig vallási hatályt nem tulajdonítunk az állami közegek előtt kötött házasságoknak; mert erre a protestáns egyházjogban támpont nincs. És azért mégis életgyökereiben van megtámadva minden egyház, ha a családalapítás tényére való befolyását elveszti, ha a házas-

ságkötés a kezéből kiesik. *(Mozgás jobbfelől. Helyeslések a bal- és szélsőbalon.)* E veszélylyel szemben pedig a protestáns egyházak az előbb említett különböző elvi álláspont miatt sokkal nehezebben védekeznek, mint a katholikusok.

Akarják ezt példával illusztrálva látni? *(Halljuk! Halljuk!)* Más helyen említettem, és ez a hírlapok által nyilvánosságra jött, tehát itt csak röviden utalok rá, hogy a porosz állam éppen azért, mert nagy súlyt helyez az egyházi házasságkötés gyakorlatának a fentartására, annak akadályait el akarta hárítani, és azért gondoskodott a protestáns lelkészeknek részben községi, részben állami kárpótlásáról, abból a czélból, hogy a házasságkötést ingyenessé tehessék. Mikor e törvényt, gondolom, 1882-ben meghozták, kimondta a porosz országgyűlés, hogy a paritás elvénél fogva hasonló törvényt fognak alkotni, hasonló kárpótlásban fogják részesíteni a poroszországi katholikus lelkészeket is, *(Halljuk! Halljuk!)* és tényleg a kormány tárgyalásokat indított meg a katholikus püspöki karral, abból a czélból, hogy a nyujtandó kárpótlás mennyiségében megállapodásra juthasson, vagy legalább erre biztos támpontot nyerhessen. Ezekben a napokban történt a kérdés elintézése, és pedig akként, hogy a katholikus püspöki kar a porosz kormánynak tiszteletteljesen tudtára adta, hogy miután a stolák miatt egyáltalában nem tapasztalja az egyházi házasságkötések csökkenését, e czímen állami kátpótlásra és állami segélyre nem tart igényt és igy az ajánlatról köszönettel lemond. *(Nagy mozgás a jobboldalon.)* Ez a tény illusztrálja azt, a mit elméletileg és a dolog természetéből megindokolni már előbb ipar-

kodtam, hogy a kötelező polgári házasság intézménye semmi esetre sem tekinthető éppen a protestantizmusra nézve előnyösebbnek, mint a katholikus egyházra nézve. És e tétel megállapítása azért fontos, mert ebből aztán logikai következetességgel foly az a másik tétel, hogy tehát a kötelező polgári házasság behozatala nem alkalmas arra, hogy az erőviszonyokat a katholikus és a protestáns egyházak között kiegyenlítse: sőt inkább arra alkalmas, hogy a katholikus egyháznak relative kedvező, a protestáns egyházaknak relative kedvezőtlen helyzetet teremtsen. *(Nagy mozgás és zaj a jobboldalon. Felkiáltások a baloldalon: Halljuk! Halljuk! Csendet kérünk.)*

T. Ház! Előre el voltam készülve a türelmetlenség bizonyos jeleire, és ezért azokra csak az a megjegyzésem, hogy én igen komoly lelkiismereti kötelességet teljesítek akkor, midőn *ebben a végtelenül kritikus és komoly kérdésben* meggyőződésemet elmondom, *(Zajos éljenzés a baloldalon.)* minden tekintet nélkül arra, hogy kinek tetszik, és kinek nem. Éppen azért, mert ily komoly kötelességérzettől vagyok áthatva, a melynek méltánylására, remélem, sőt hiszem, meg van az erkölcsi alap a t. túloldalon is, éppen azért a türelmetlenség semmiféle jele nem bir engem arra, hogy abból, a mit elmondani szükségesnek látok, egy jottát is elmondatlanul hagyjak, legföljebb azt az eredményt érhetik el, hogy előadásom tovább tart, több időt vesz igénybe, mint különben venne. *(Halljuk! Halljuk!)*

Tehát, t. képviselőház, az 1868-iki törvény megváltoztatásáért a kötelező polgári házasság törvénybe iktatása, abból a szempontból, hogy annak előfeltétele

az oszlopos egyházak közötti viszonyok kiegyenlítése, egyáltalában nem nyujt egyenértéket. Épp azért attól tartok, hogy ennek a törvénynek ily előfeltételek nélkül való módosítása épp úgy megzavarná a vallási békét, mint a hogy megzavarta az a kísérlet, mely azt helytelen, a katholikus lelkészek lelkiismeretét sértő módon akarta végrehajtani. És attól is tartok, hogy az állam tekintélyét sem emeli az, ha újabb alkotásokhoz nem azért fog, ha radikális reformokat nem azért létesít, mert a nemzet közállapotaiból e radikális reformok szükségességéről meggyőződött, hanem csupán azért, mert egy létező törvényt nem volt képes végrehajtani és mert az e téren bevallani nem kivánt kudarczot nagyobb törvényhozási alkotásokkal iparkodott helyrehozni. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)*

De, t. képviselőház, én nem tagadom, hogy a kötelező polgári házasság, mint a házassági joggal összefüggő összes viszonyok radikális megoldása, bizonyos körülmények között alkalmas lehet arra, hogy a békét és nyugalmat a felekezetek között helyreállítsa, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* ámbár nagyon tévednek, és közismeretes históriai tényeket ignorálnak azok, a kik magában ez intézményben panáczeát és a vallási surlódások elkerülésének biztos eszközét látják. Hiszen a rajnai tartományokban a napoleoni hódítások óta volt érvényben a Code Civil, és így a kötelező polgári házasság érvényének idejére esik az az ismert konfliktus a porosz kormány és a kölni érsek között, a mely az utóbbi bebörtönzésére vezetett, és a melynek erkölcsi nyomait Németország közéletében még most is tapasztaljuk. Tehát oly intézmény egyáltalá-

ban nincsen, mely egymagában, ha a nemzeti tényezők összességében nincs meg a jóakarat, az előrelátás és a bölcseség, a békét és nyugalmat minden körülmények közt biztosítsa.

De hogyan áll a dolog most? Csak ismételhetem azt az intelmet, a mit a vallási kérdések legnagyobb elmérgesedése idején voltam bátor a t. kormányhoz és a t. Házhoz intézni, és a mely abból állott, hogy az egyházpolitikai akciót két részre kell osztani. Szükségesnek találtam, mégpedig mellőzhetetlenül szükségesnek azt, hogy előbb palliativ eszközökkel helyreállítsuk a kedélyek megzavart nyugalmát, hogy a létező törvénynek érvényt szerezzünk oly módon, — és ilyen van egynél több is, hiszen konkrét propozicióval is léptünk fel annak idején, — mely a lelkiismereteket nem sérti és senkitől oly szolgáltatásokat nem követel, minőket vallási meggyőződés tilt: és azután a nyugodt lelkiállapot, a helyreállott béke talajába ültessük be azokat a gyökeres reformokat, melyeknek szükségéről az utóbbi években teljesen meggyőződtem, és melyeket, legyen szabad erre emlékez tetni, *a t. túloldal túlnyomó többsége mindaddig leszavazott, míg azoknak szószólói közé nem állottam. (Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

De a t. kormány más utat követett, és ebben látom én nagy bajok kutforrását. A t. kormány az izgalomból, a harczból közvetlenül az alkotásra akart áttérni. Mi természetesebb, mint az, hogy az alkotások higgadtságát és nyugalmát megzavarja a harcz zaja, megzavarják a harczolók érzelmei. Ma, t. Ház, *(Halljuk! Halljuk!)* senki, vagy legalább igen kevesen tudnak más érzelmekkel és más felfogással nézni

a t. kormány egyházpolitikai javaslataira, mint azzal az érzelemmel és azzal a felfogással, hogy azok a harcz eszközei a katholikus klérussal szemben. *(Ellenmondás a jobboldalon. Úgy van! balfelől.)*

Nem mondom, hogy ez a szándék rejlik a kormány politikája mögött, de ez a közvetlen átmenetel a harczból az alkotásba, nem enged más szint és más benyomást. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Viszont az 1868. törvény módosítása pedig úgy tűnik fel, mint a törvény végrehajtására való képesség csődbejelentése egyfelől, *(Zajos ellenmondások jobbról.)* és másfelől mint kiegyenlítő momentum, hogy, midőn a katholikus kléruson — hogy magamat triviálisan fejezzem ki — egyet ütünk, *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Zajos ellenmondások jobbról.)* hasonló legyen a másik egyház helyzete, és a protestáns egyházon is üssünk egyet. *(Élénk helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélsőbalról. Zajos ellenmondás és nyugtalanság jobbról.)*

Ez, szerintem, a kormány egyházpolitikai akcziójának, politikai szempontból, a legnagyobb hibája; e miatt tartom én a lehetetlenséggel határosnak, hogy bár önmagukban véve teljesen kielégítő, bevégzett tényeket létesítsünk, azok ily körülmények közt, ily előzmények közt létesítve, a kedélyek nyugalmát helyreállítsák. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ma, t. Ház, a midőn támaszokat keresünk az egyházpolitikai reformoknak, nem azokban az érzelmekben keressük azokat, és ha keressük, nem azokban az érzelmekben találjuk, melyek szerint minden vallásfelekezet hívei ragaszkodnak a maguk egyházához

és ez érzelmeiket alá tudják rendelni a nemzeti érdekeknek; nem is abban az érzelmi világban, hogy a felekezetek hivei, egymás iránt testvéri indulattal viseltetvén, a magyar nemzetnek ez exponált európai helyzetében soha egyik a másik rovására ne keressen előnyöket: hanem ma az érzelmi támpontokat a kárörömnek abban a kölcsönösségében keressük, *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.)* melyet az egyik érez *(Halljuk! Halljuk!)* a felett, hogy midőn történik valami, a mi neki fáj, azt hiszi, történik egyszersmind más valami, a mi a másiknak még inkább fáj.

T. Ház! Egész litteraturával szolgálhatnék ennek az igazolására, de nem fárasztom a t. Házat idézetekkel, *(Halljuk! Halljuk!)* mert nem akarok olajat önteni a tüzre, nem akarom, hogy azok az érzelmek, melyeknek talajából az országra nézve üdvös alkotások nem nőhetnek, idézetek alakjában még innen a képviselőházból is terjedjenek; de a ki a par excellence egyházi sajtó nyilvánulásait figyelemmel kíséri *(Zajos felkiáltások jobbról: „Magyar Állam“!)* igen is, a a Magyar Államban, a egyik táborban épúgy, mint a másikban, *(Nagy zaj és felkiáltások jobbról: Pesti Napló!)* a Magyar Államban épúgy . . . *(Zaj jobbról.)* . . . mint a „Sárospataki Iskolai Lapok“-ban, a katholikus és protestáns egyházi irodalomban egyaránt, a ki e jelenségeket figyelemmel kíséri, lehetetlen, hogy szemet hunyjon ama tény és ama tünetek előtt, a melyekre most hivatkoztam.

Ez, t. Ház, nem az az érzelmi világ, nem az az igazi lelkesedés, ez nem az az igazi szabadelvü érzület, ez nem a szabadságszeretet felbuzdulása, ez a

nemzet szolidaritási érzetének nem igazi nyilvánulása: ez csupán paralellizmus egymással ellentétes sőt ellenséges érzelmek kielégítésében, mely alapon minden egyéb épülhet, csak a béke és megnyugvás temploma nem. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, ha valóban bevégzett tényt tudnánk alkotni, akkor ezeknek az érzelmi jelenségeknek ellenére is azt mondanám: van valami remény, hogy, nehéz pillanatokat átélve, ezek átszenvedése után helyre áll a béke, helyreáll a nyugalom, megerősödik a nemzet, megerősödik az állam, lecsillapulnak a szenvedélyek. Mert teljesen igaza van Wlassics Gyula t. képviselőtársamnak, hogy nem tervezgetésekkel, nem vitatkozásokkal, hanem befejezett tényekkel, melyekről azután bebizonyul, hogy mesebeszéd volt az, a mit azok sértő voltáról előbb hirdettek, és hogy azok semmi igaz érdekeket és érzelmeket nem sértenek, csak ily befejezett tényekkel lehet a nyugalmat és békét helyreállítani. *(Helyeslés balról.)*

De hisz épp az a helyzetnek és a kormány javaslatainak a kardinális hibája, a mely miatt nem tudok azokban megnyugvást találni, hogy nem fogunk bevégzett tényt alkotni még akkor sem, ha azok a javaslatok a törvényhozás minden stádiumán keresztül mennek és törvényerőre emelkednek. Nem fogunk befejezett tényeket alkotni, mert nem a megszavazott törvény befejezett tény, hanem az életbe átmenő institucció, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* és pedig annak összefüggő és kielégítő működése.

Már most, ha ezek a törvényjavaslatok, mindazoknak az előfeltételeknek hiányában, melyekre rámutatni bátor voltam, törvényerőre emelkednek,

akkor bizonyosan be fog következni az, hogy függőben hagyjuk azok végrehajtását, — és kelleténél több halasztást bevallott maga a bizottsági jelentés is, midőn a kihirdetéstől számítandó egy évet helyezett kilátásba, — s megelégszünk azzal, a mire nézve a kormánypárti sajtóban már indicziumok voltak, hogy egy nagy elvet törvénybe iktatunk és életbeléptetésével várunk addig, a míg arra kedvezőbb körülmények lesznek: és akkor azután az ekkép megalkotott theoretikus törvénynek létezésével nemcsak le nem csillapítjuk a harczot, hanem újabb éltető anyagot adunk annak, azzal a törvényhozással szemben, mely abban a pillanatban, midőn a törvényt megalkotja, bevallja tehetetlenségét. *(Mozgás a jobboldalon. Úgy van! Úgy van! a balon.)* Ezzel a törvényhozással szemben mindazok az erők, a melyek a reform ellen működnek, új harczra, kétségbeesett küzdelemre fognak kelni, hogy annak végrehajtását megakadályozzák. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* És akkor be fog következni, t. képviselőház, mire Veszter Imre t. barátom oly nagy páthoszszal és alapjában helyesen hivatkozott: tudniillik nem szabad megengedni, hogy ebben az országban a szabadelvü haladás eszméi meghátráljanak, hogy ebben az országban a szabadelvü haladás eszméi kudarczot valljanak; nem szabad megengedni, t. képviselőház; de a szabadelvü eszmék ereje ebben az országban oly nagy, hogy azok sikerét semmi nem képes meggátolni, semmi nem képes kompromittálni, mint maguknak a szabadelvü irányzatok képviselőinek hibái és botlásai. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)* A szabadelvü haladás érdekei akkor fog-

nak sokáig ki nem heverhető csorbát szenvedni, ha az állam, akár, ezeket a törvényeket megalkotván, végrehajtásuk lehetetlenségét rögtön bevallja, s csak mint harczra való felhívást dobja a közönségbe *(Mozgás a jobboldalon.)* a nélkül, hogy az életbe átmenjenek; *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)* akár pedig a végrehajtást a kellő előfeltételek hiányában megkísérli és a gyarló, a rossz végrehajtás hiányai, áldozatai, botrányai által ezeket az intézményeket a nemzet előtt, a nép zöme előtt gyülöletesekké teszi. *(Hosszas, élénk helyeslés a baloldalon. Nagy mozgás a jobboldalon. Zaj.)*

Igenis, t. képviselőház, éppen azért, mert én is azt tartom, hogy csupán bevégzett tények által lehet a békét és nyugalmat helyreállítani, mert én is azt tartom, hogy ennek az akcziónak nem szabad a nemzeti haladás szabadelvü tradicziónak kudarczával végződni: éppen azért nem pártolhatom a kormány javaslatait, mert meggyőződésem, hogy ezek bevégzett tényhez nem fognak vezetni; és ha azokat így, a mai előfeltételek mellett az életbe átültetni próbáljuk; a szabadelvü haladás eszméit, a nemzet nagy szabadelvü tradicziót a nép előtt gyülöletesekké fogjuk tenni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Mozgás, nyugtalanság a jobboldalon.)*

De hát, t. képviselőház, a tény az, hogy az egyházpolitikai eseményeknek eddig lefolyt egész sorozata épp oly lehetetlenné teszi, hogy ezek a kérdések a napirendről lekerüljenek, a mint, szerintem, lehetetlenné teszi, hogy abban az értelemben menjenek keresztül, a mely értelemben és alakban azokat a kormány javaslatai megtestesíteni akarják. Azért

az én nézetem és az én konkrét javaslatom az, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy tegyünk annyit, a mennyit a mai körülmények közt megtenni lehet. *(Mozgás a jobboldalon.)* Megtehetjük azt, hogy a kötelező polgári házasság, a polgári egységes házasságjog . . . *(Élénk derültség és hosszantartó mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)*

Ha tetszik, akkor folytatom a mondatot úgy, a mint megkezdtem: megtehetjük, hogy a kötelező polgári házasság intézményét súlyosan kompromittáljuk, *(Zajos derültség, hosszantartó taps a baloldalon.)* ámbár azt nem tehetjük meg, hogy életképes és üdvös módon léptessük ma életbe. De megtehetjük azt, a miben, szerintem, a reform lényege van: *az egységes házasságjog megalkotását és az egységes házasságjog alapján az állami judikatura létesítését. (Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ez az, a mi körül a kérdés lényege forog. Ez megalapítja a jogrend kiépítését, mert a házassági intézménynek az állami jogrend által való szabályozását involválja. Ez az, a mi az állam szuverénitását a judikatura terén is megalapítja; ez az, mi a lelkiismereti szabadság minden lényeges követelményét kielégíti, mert a tisztán konfesszionális természetü házassági akadályokat eliminálja; a házasságkötést pedig az egyházi közegeknek kezében hagyja meg, kivéve azt az esetet, a midőn oly egyházi természetü házassági akadály forog fenn, a melyet az állam törvényei nem ismernek. *(Mozgás a jobboldalon. Helyeslés a baloldalon.)*

Hogy most ezt proponálom és nem a fakultativ polgári házasságot, annak az az oka, hogy ha a fakul-

tativ polgári házasságot őszintén óhajtjuk . . . *(Mozgás és zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)* . . . ha a tisztán fakultativ polgári házasság tipusára akarnánk átmenni, s ha azt őszintén, nem pedig mondva csinált módon akarnók tenni, ugyanazzal a polgári apparátussal kellene rendelkeznünk, mint a melylyel a kötelező polgári házasság létesítése czéljából is kell. De minthogy ezzel, meggyőződésem szerint, nem rendelkezünk, nem volna őszinte értelme a fakultativ polgári házasság megalapításának. *(Úgy van! a baloldalon.)* A kérdés mai stádiumában megnyugvással keresztülvihetőnek csak annyit tartok, a mennyit most kijelentettem. Ez nyugvópontra hozza az egyházi kérdéseknek azt a részét, a mely izgalmat okoz; nyugvópontra hozza a házassági kérdést, és nyugvópontra hozza oly módon, a mely úgy az állami jogrend, mint a lelkiismereti szabadság és közszükség minden szempontjának megfelel és egyáltalán nem prejudikál a jövő alkotásoknak. *(Élénk helyeslés és tetszés balról. Mozgás jobbfelől.)*

Hallom azt a közbeszólást, hogy nem kell egy második ilyen természetü izgalom.

Nincs nagyobb illuzió, mint azt hinni, hogy a törvényhozás, bárminemü intézkedése által, valamely kérdéssel bármikor is véglegesen leszámol. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* Én inkább attól tartok, hogy a rögtönzésszerü, átmenet és kellő előfeltételek nélkül a kormány politikájában nyilvánuló radikálizmus sokkal veszedelmesebb sorát fogja maga után vonni az egyházi kérdéseknek, mint a mennyit maga után vonna a mérsékelt szellemében keresztülvitt, *a viszonyokkal számoló megoldás. (Élénk helyeslés balfelől.)*

Ebben megjelöltem, hogy mennyi az, a mit én ma megtehetőnek és okvetlenül megteendőnek tartok. Ennek a javaslatnak megvan az az előnye, hogy a jövő fejlődésnek nem prejudikál; hogy rögtön, azon a napon, a melyen a törvény szentesítést nyer, életbe léptethető, és hogy az összes agitáczió gyúanyagát az országból kiveszi; hogy financziális kérdéseket nem vet fel, hogy lehetővé teszi nekünk a többi reformkérdésekkel való nyugodtabb foglalkozást.

Legyen szabad még az utolsó szemponttal is beszámolnom, a melyről nézeteimet el kell mondanom, hogy az én meggyőződésem képe a t. Ház előtt és ebben az országban mindazok előtt, kik csekély személyem és nézeteim iránt érdeklődnek, tisztán, világosan és teljesen álljon. *(Halljuk! Halljuk!)* Be kell számolnom azzal a legnagyobb szemponttal, hogy vajjon a t. kormány javaslatainak megvalósítása ma a nemzet erkölcsi erejének és a nemzeti egységnek öregbítésére fog-e szolgálni? *(Halljuk! Halljuk!)*

Látszólag, ez a fénypontja a kormány javaslatának, mely számos elmére nagy befolyást gyakorol a polgári házasságnak éppen kötelező formája mellett, a mennyiben az állami egység a polgári házasság e formájában nyer legpregnánsabb kifejezést, a mennyiben a nemzeti szolidaritás és az állami fenhatóság ez által érzi magát leginkább biztosítva és így egységesítő hatást gyakorol a nemzet összes elemeire, minden partikuláris elágazással és velleitással szemben. Igenis, t. Ház, ez így van, de csak látszólag.

Mindenekelőtt lehetetlen néhány mondatot nem szentelnem annak a kérdésnek, hogy nemzetünk er-

kölcsi világára a kötelező polgári házasság behozatala milyen hatással lehet? Minden oldalról hallottam annak az elismerését, sőt benne van a t. igazságügyminiszter úr összes nyilatkozataiban, benne van az igazságügyi bizottság jelentésében, benne volt a ma elhangzott beszédekben, hogy az állam nagy sulyt helyez a maga szempontjából is ugyanarra, a mire az angol államférfiak az általam idézett jelentésükben sulyt helyeztek, hogy a nép szokásaiban, erkölcseiben a házasság el ne veszítse vallásos jellegét, hogy az a szokásból ki ne menjen, hogy az erkölcsi tartalmat ez a fontos intézmény ne nélkülözze; és megnyugvással hivatkoznak külföldi példákra, melyek, a t. szónokok szerint, nekünk is biztosítékot nyujtanak arra nézve, hogy az egyházi kötés tényleg azért gyakorlatban marad és igy a házasság semmiképpen sem fogja nélkülözni szilárdságát és benső tartalmát.

De először is ezek a külföldi példák nem anynyira biztatók és nem válnak tökéletesen be. Például Svájcz két kantonjáról tudok statisztikai adatokat, Argauról és Zürichről, a melyek egyikében 19%-ot, a másikban 14%-ot ért el ama házasságok száma, melyeknél az egyházi kötést mellőzték. És azt fogják talán erre mondani, hogy vagy van valakiben az a hit és meggyőződés, a mely szerint neki a házasságot egyházilag meg kell áldatni és akkor meg fogja tenni, vagy nincs, és akkor semmi erkölcsi értéke nincs, annak a vallási cselekménynek, mely csak külső nyomás és kényszer folytán jön létre. Ez az érv igen tetszetős, sőt ebben az érvben, megvallom, igen sok igazság van. Magam is erre az érvre hivatkoznám, ha, a kötelező polgári házasság intézménye tényleg

behozva lévén, az a kötelesség állna mindnyájunk előtt, hogy az általa előidézett szenvedélyeket és ellenhatásokat ne szítsuk és öregbítsük, hanem azokat lecsillapítani iparkodjunk. Most azonban, midőn még az alkotás stádiumában vagyunk, vizsgáljuk meg jól, valjon tökéletesen igy áll-e a dolog; mert itt valóban a nép erkölcsi életének legkényesebb oldalairól van szó. Ennek az érvnek a helytállósága feltételezi, hogy mindenki teljes erkölcsi öntudatossággal cselekedjék. Ez az érv az embereket két olyan osztályba sorozza a melyeknek mindegyike és mindaketten együttvéve a tömegek elenyésző kisebbségét teszik: azokra, a kik teljes öntudatossággal, lelki világossággal vallásosak, és azokra, a kik teljes öntudatossággal, szilárdsággal és lelki világossággal vallástalanok. A kettő közt van a nagy tömeg, mely igenis ragaszkodik vallásához, ragaszkodik azokhoz a szokásokhoz, a melyekhez etikai élete fűződik, de ragaszkodik azokhoz kevesebb öntudatossággal, és ebből folyó bizonyos gyarlósággal és bizonyos gyöngeséggel, a mely könnyen megingatható akkor, ha oly nagy tekintély, mint az állam, a melyről akarjuk, hogy minél nagyobb tekintély legyen, oda áll és azt mondja: „A te egyházi házasságkötésed előttem semmis, előttem a polgárijog érvényével nem bir.“ *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Állhat-e nekem jót bárki, t.. Ház, hogy a mi népünkre ennek az átalakításnak nem lesz hatása? Állhat-e jót bárki, hogy a mi népünkre ennek a hatása nem fog nyilvánulni az egyházi és a vallási élethez való ragaszkodás nagy megrendülésében? *(Élénk mozgás jobbfelől. Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Erre

senki mással nem válaszolhat, mint sejtelmekkel és föltételezett valószínűségekkel. De hátha ezek be nem válnak? Én látom azt azt az óriási veszélyt, mely az ellenkező esetben beállana, és így teljesen bebizonyított és égető szükség nélkül e dilemma, e veszély elé a nemzetet nem viszem. *(Tetszés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

Mikor mindazokat a célokat, a melyekre a mai jogrendnek, melyekre a lelkiismereti szabadságnak szüksége van, elérhetem úgyis, hogy ezeket a veszélyeket biztosan mellőztem: akkor én ezt a mi, sok belső zavarnak úgy is kitett, a történelem és a sors keze által hánytorgatott, ellenséges elemekkel körülvett és belső ellenség által dúlt nemzetünket ilyen erkölcsi krizisnek kitenni, csupán azért, hogy rólam azt mondhassák: nálamnál senki sem liberálisabb álláspontot nincs. *(Hosszantartó élénk éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.)*

De vizsgáljuk e kérdést összefüggésben a mi nemzetiségi viszonyainkkal. *(Halljuk! Halljuk!)*

Hát, t. Ház, megvallom egész őszintén, talán elmém korlátoltsága az oka, de én nem tudom egészen felfogni azt a nagy és mély hatást, melyet a házasságkötésnél egy polgári hatóság előtt való megjelenés kényszere tenne, én kevés egységesítő momentumot találok egyáltalán az adminisztratív szekaturák szaporításában. *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

Ám a mennyiben ilyen befolyása mégis volna, — a mit nem akarok éppen tagadni, ha nekem nincs is érzékem iránta, — nem csupán a jogegységnek és a judikatura egységének, a hol az állam igazán

mint hatalom jelenik meg, de magának a kötés formájának: ezt el lehet érni az adminisztráczió rendezése után kötelező polgári házasság nélkül is; mert az anyakönyvvezetőnél való jelentkezési kényszert így is, úgy is, lehetne, sőt bizonyos tekintetben, az én programmom szerint is, később be kellene hozni.

De, t. Ház, éppen a vallási házasságkötés valószínü alakulása az, a mi nekem aggodalmat okoz. Népünknek melyik része az, a melynél megvan a veszély, hogy az egyházi házasságok kötésének számaránya csökkenni fog, és melyik része lesz az, a melynél az valószinüleg érintetlenül marad? Csökkenni fog leginkább, — ez a lélektani valószínűség, — csökkenni fog a magyar fajnál, a mely fajnál a szupranaturalizmus iránt az országban lakó valamennyi faj között legkisebb az érzék; nem fog pedig csökkenni ott, a hol összeesik a vallás a nemzetiséggel, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* a hol a nemzetiségi érzések ereje és melege táplálja a vallást és a vallás azután táplálni fogja a nemzetiségi érzést. *(Élénk helyeslés. Úgy van! balfelől. Zaj jobbfelől.)*

Ezzel pedig könnyen előállhat az az eset, hogy ebben az országban az egyházi élettől való elpártolás éppen a magyar fajnál válván leggyakoriabbá, ezzel együtt erkölcsi erőcsökkenés áll be a magyar fajnál, az országban lakó többi fajokkal szemben. De beállhat, sőt ha a lelkészek kárpótlása nélkül hozzuk be ezeket az intézményeket, biztosan be fog állani a nemzetiségi agitáczió erősbödése a vallási fanatizmus által, és így, egyik táplálván a másikat, nemhogy az az összeolvadás erőit nevelnők, hanem inkább a széjjelhúzó erőknek adunk újabb hatalmat, újabb erőt.

Hiába mondják nekem, hogy az állam meg fogja törni az ellenállást, ha szükségesnek mutatkozik. Igenis, meg fogja törni, de megtörni valónk van már úgyis annyi, hogy én ezeket a megtörni valókat ok nélkül szaporítani nem akarom, *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* és megfogja törni az állam a külső intézményekben, a külső szokásokban, de nem tud odaférkőzni a lelkekhez, a szívekhez, és ezekben az ellentét, a gyülölet, az elidegenedés és mindazok az érzelmek, melyek felülkerekedésétől hazánk jövőjét féltjük, uj erőt és új tüzet fog nyerni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

T. Ház! Ezek nem doktrinér és nem elméleti szempontok, ezek a magyar nemzet helyzetéből levont, gyakorlati politikai konziderácziók, melyek előttem annyival súlyosabbak minden dokrinánál és elméletnél, minél többre helyezem nemzetem jövőjét, biztosságát, megerősödését minden, még legszentebb egyéni érzelmeimnél is. *(Éljenzés és tetszés balfelől.)*

Már most reasszummálom a mondottakat. Egy nagy reformot készülünk létesiteni, mely a legjobb és legkedvezőbb körülmények között is, bizonytalan eredményü kísérlet. Kísérlet, mely a nemzet életének legkényesebb pontján történik, annak házassági intézményével, családi életével, valláserkölcsi érzelmeivel. És e kísérletet megtesszük a képzelhető legrosszabb feltételek között. Megtesszük oly szervezettel, mely legkisebb biztosítékot sem nyujt arra, hogy az uj intézményeket az állam tisztességesen át tudja vinni az életbe, sőt tesszük tulajdonképen még csak körvonalaiban sem ismert képe nélkül minden szervezetnek, melyre ez intézmények működését bizhatnók.

Megtesszük az ezekkel járó közvetlen és közvetett pénzügyi áldozatok ismerete nélkül, tehát azzal a veszélylyel, hogy az intézmények gyarló működésével együtt járó ódiumot még fokozni fogja az azokkal esetleg összekötött áldozatok érzete is. Megtesszük oly pillanatban, midőn a vallásos villongás, a felekezetek közötti féltékenykedés az idegességig van csigázva; midőn a nemzetiségi agitáczió is a legmagasabb fokot érte el, és már lesi, hogy felvegye magába azt a fanatizmust, melyet neki a vallási harcz nyujt. Megtesszük — és ez nem a legutolsó momentum — *oly parlamenti helyzetben,* midőn semmi biztosíték arra, hogy legalább pótlólag hamar keresztülvihetjük azokat a reformokat, melyeket helyes sorrend szerint, e radikális egyházpolitikai reformok előtt kellett volna tárgyalni. Mert az egyházpolitikai reformokat keresztül fogják vinni a függetlenségi párt nagy részének segítségével, *(Éljenzés jobbról. Mozgás és zaj. Halljuk! Halljuk!)* de vajjon az állami adminisztráczió keresztülvitelét is a függetlenségi párt segítségével remélik-e? *(Derültség és tetszés a baloldalon. Nagy zaj és mozgás jobbfelől.)* Vagy talán a mi segítségünkkel válik az állami admininisztrácziót keresztülvinni? T. Ház! A megokolást későbbre hagyván, most egyszerűen kijelentem, hogy arra hiába számítanak, mert a mi segítségünkkel ugyan nem visznek keresztül semmit.*(Hosszantartó zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon. Nagy zaj. Elnök csenget.)* Avagy talán a most megalkotandó reform életbeléptetésénél azok segítségére számítanak ismét, a kik éppen e reformoknak okából léptek ki a szabadelvü párt köréből? *(Tetszés a baloldalon. Ellenmondás és zaj jobbfelől.)* No hát, t. Ház,

akkor akármilyen hivalkodó kedvében legyen is a t. többség egy része ma, ha azután az aritmetikát segítségül veszik, arra a meggyőződésre fognak jutni, hogy *a tulajdonképen előzetesen, de legalább is pótlólag szükséges reformtevékenységet egyáltalában nem képes ez a parlament folytatni. (Mozgás és ellenmondás a jobboldalon.)*

Ily helyzetben megyünk neki e radikális egyházpolitikának! Megtörténhetik, hogy ennek a parlamentnek, törvényhozási tehetlensége folytán majd az ország választóközönségéhez kell appellálni. *(Igaz! Úgy van! Helyeslés a bal- és szélsőbalon. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)* Megtörténhetik tehát, hogy a nemzethez kellene appellálni az egyházi kérdések megoldatlan stádiumában, mert a merő törvénybeiktatás, ismétlem, nem megoldás: az életbe átmenetel a megoldás; ezt pedig én oly veszélynek és oly válságnak tartom, a mely elé ezt a nemzetet semmi körülmények közt vinni nem szeretném. *(Helyeslés a baloldalon és a középen.)* Nem szeretnék oly választásokat, a mely választásoknál vallási alapon képződnének és helyezkednének el a pártok; *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* nem szeretnék oly választásokat, *a melyek egy klerikális párt keletkezésére adnának alapot* és azt hoznák be a mi parlamenti működésünkbe. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Fölkiáltások a jobboldalon: Már megvan!)* Nem szeretném, hogy a választásoknál esetleg a nemzetiségi izgatások eddig nem is sejtett támpontokra találjanak a nép kedélyében.

Éppen ezért szólaltam fel, ámbár tudtam és tudom, hogy nekem az ár, mégpedig itt e Házban és

annak közvetlen környezetében, meglehetősen erős ár ellen kell úsznom. *(Igaz! Úgy van! balfelől.) Polónyi Géza: A rendőrök eltiltották az árt! (Zaj) A detektivek éljenezték a minisztert. (Zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Én, t. képviselőház, rendőri asszisztencziára és oltalomra nem appellálok. Van annyi bizalmam a nemzet minden tagjának tisztességérzetében és emlékező tehetségében, *(Élénk éljenzés a baloldalon.)* hogy nekem azután a tevékenység után, melyet tizennyolcz év óta a parlamentben folytatok, a magyar nemzetnek egyetlenegy osztályánál sincs szükségem más oltalomra, mint saját egyéniségemre. *(Szünni nem akaró élénk éljenzés és taps a baloldalon és a középen Éljenzés a karzaton.)*

Elnök: Figyelmeztetem a karzati közönséget, hogy az 1848: VI. tcz. tiltja azt, hogy nézetének kifejezést adjon. Ezen rendreutasítás után, a véleménynyilvánítások ismétlése esetén következik a karzatok kiürítése. *(Élénk éljenzés a bal- és szélső baloldalon és a középen. Felkiáltások: Éljen Apponyi!)* Kérem a képviselő urat, szíveskedjék folytatni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Azért, t. képviselőház, midőn konstatálom, hogy az ár ellen kell úsznom, mégpedig elég erős ár ellen, nem azokra az apró hullámzásokra céloztam, a melyekre Polónyi Géza t. képviselőtársam tréfás megjegyzést tett, mert ezeket én akkor sem helyeseltem ugyan, mikor politikai ellenfeleim voltak azoknak a czéltáblái, de mindig nagyon kicsinyes dolognak tartottam azokkal szemben idegeskedni; azok egyszerűen egy szabad nemzet politikai életének apróbb kinövései, a melyeket a legnagyobb flegmával és közönynyel kell venni mindenkinek, akár mel-

lette, akár ellene nyilvánuljanak. *(Élénk helyeslés és tetszés a balon és szélsőbalon.)*

De céloztam más valamire. *(Halljuk! Halljuk!)* Ha mindazokat a nyilatkozatokat veszem, a melyek komoly és számbavehető oldalról itt a Házban és a Házon kívül történtek, akkor nem lehettem arra nézve illusióban, hogy nehéz küzdelem elé megyek. Magam előtt látom a kormány összes javaslatait, minden részletükkel; látom, miként követi, azokat az ideális momentumokat, a melyek bennök fel vannak ölelve, és a melyek hatnak a nemzetnek fogékony kedélyére, épúgy, mint Horáczius lovasát, a kiről a költő mondja: „post equitem sedet atra cura," — mondom, látom miként követi az eszményi mozzanatokat a sötét gond: a javaslatok végrehajtásának nehézsége; követi azok elő nem készültségének aggodalma; követi, lettek legyen bár azok a legjobb szándékkal napirendre hozva, az azokból keletkezhető zavarok miatt, a magyar nemzet még nagyobb széttagolása, mint a milyen már eddig is volt; szóval, követi a veszélyek beláthatatlan sorozata. És midőn ezt láttam, de egyszersmind láttam azt is, hogy a közvélemény nagy része csak az ideális és lelkesítő momentumokat veszi tekintetbe, hogy azok mellett felbuzdúl, és — ez nem is lévén az ő kötelessége — az életbe-átléptetés szempontjait nem is vizsgálja a gyakorlati következményekkel nem is számol: akkor igen komoly kötelességet éreztem, melyet teljesítenem kell. Mert tréfából, különösen ellenzéki padokon, senki sem teszi azt, hogy magát a közvélemény hatalmas áramlatával ellentétbe helyezze: ezt csak akkor teszi, mikor lelkében él a kötelesség tudata, a melyet minden egyéni veszteség

árán is teljesíteni kell. *(Hosszas éljenzés, helyeslés és taps a bal-, a szélső baloldalon és a középen.)*

E kötelesség érzetétől áthatva, szólaltam fel; e kötelesség érzetétől áthatva, kérem most, midőn beszédemet befejeztem, legyenek szívesek azt az igazságot szolgáltatni, hogy megtartottam szavamat; hogy ámbár a javaslatok érdemleges részét kritika tárgyává tettem, a politikai támadásoktól és a pártpolitikai momentumok belevegyítésétől gondosan tartózkodtam. Hasonló szellemre appellálok a túloldalon is, és bármikép nyilvánuljon a mai hangulat ellenem: felszólítom önöket, kérem önöket, — magam érdekében sohasem kértem senkitől semmit és nem is fogok, de a haza érdekében kérni sem restellek, még politikai ellenfeleimtől sem, — kérem önöket, hasonló komolysággal, hasonló objektivitással, hasonló őszinteséggel, ellenszenv kiküszöbölésével, rokonszenv és politikai érdek mellőzésével mérlegeljék azokat, a miket mondottam, és ha azokban van valami igazság: akkor lépjenek a kiegyenlítés ama módjára, melyet határozati javaslatomban önöknek nyujtok, és melynek el nem fogadása esetén kénytelen leszek a törvényjavaslat ellen szavazni. *(Szünni nem akaró zajos éljenzés és taps a baloldalon.)*

„Határozati javaslat. A törvényjavaslat visszautasíttatik az igazságügyi bizottsághoz, hogy annak III. fejezetét a következő alapelvek szerint dolgozza át s egyszersmind a többi fejezeteknek ez által érintett rendelkezéseit azokhoz képest módosítsa.

A házasság rendszerint a lelkész előtt kötendő; vegyes házasságok bármely felekezet lelkésze előtt köthetők. Ha a lelkész, vagy — vegyes házasságok-

nál a lelkészek egyike — olyan egyházi akadály miatt, mely az állam házasságjogában nem létezik, a házasságkötésnél közre nem működhetik, vagy közreműködését bármely okból megtagadja, a házasság polgári hatóság előtt köthető. Polgári hatóság előtt kötendők azoknak házasságai is, a kik a bevett felekezetek egyikéhez sem tartoznak, vagy a kik olyan hitfelekezeteknek tagjai, mely házasságkötési közegekül elismert lelkészekkel nem rendelkezik

A minden honpolgárra nézve érvényes egységes házassági jognak és állami házassági bíráskodásnak elve érintetlenül marad. *(Zajos éljenzés a bal- és a szélső baloldalon.)*

*

A ZÁRÓBESZÉD.

— 1894. április 11. —

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Az utolsó két hét alatt nemzetünk közfigyelme, egész érzelmi világa mással volt elfoglalva*, mint azzal a nagyfontosságu tárgygyal, mely fölött a tanácskozások most végéhez közelednek. Ez a körülmény bizonyára nem teremt kedvező hangulatot arra, hogy a már 14 nap előtt befejezett vitának tartalmát rekapituláljuk és annak tárgyát újból a Ház és az ország elé állítsuk. *(Helyeslések.)*

* Kossuth halála.

Én azonban azt hiszem, hogy olyan szigoru kötelességünk éppen e nagyfontosságu tárgyban komoly meggyőződésünket érvényesiteni, és a t. Házat és az országot tőlünk telhetőleg az iránt felvilágositani, hogy a helyzet kedvezőtlensége, e kötelesség teljesítése alól fel nem menthet. *(Helyeslés a baloldalon.)* És ezért talán a t. Háznak nemcsak elnézésével, de helyeslésével is találkozom, ha a vitának e végstádiumában a magam szempontjából, a magam meggyőződése szerint, a kérdést, egész kiterjedésében újból felölelve, érveimet újból csoportositva, a Ház elé állitani törekszem. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Az álláspont, melyre ebben a vitában helyezkedtem, bizonyos taktikai hátrányokkal jár annyiban, hogy véleményem szerint nem volt szabad megelégednünk az ellenzék rendes hivatásának teljesitésével, mely a kormány előterjesztéseit kritika tárgyává teszi, pozitiv javaslatok megtételétől azonban tartózkodik, hanem azt hittem, hogy, e kérdés természeténél fogva, azoknak, a kik a kormány részéről javasolt megoldási módozatot ellenzik, bizonyos tekintetben erkölcsi kötelességük megjelölni a módot, mely szerint ők maguk a kérdést megoldandónak vélik. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ezért léptem fel pozitiv javaslattal is, és igy abban a helyzetben vagyok, hogy a védelem és a támadás kettős feladatát kell teljesitenem. *(Halljuk! Halljuk!)* Az én javaslatom kritika és támadás tárgya volt, nekem azt meg kell védelmeznem, és erre éppen annyi gondot kell fordítanom, ez feladatomnak épp oly kiegészitő része, mint a kormány javaslatának kritikája. *(Úgy van! a baloldalon.)* Foglalkozom tehát

első sorban saját álláspontom megvédésével, azoknak az érveknek tőlem telhető megczáfolásával, melyeket az én álláspontom ellen felhoztak.

Talán a legtetszetősebb és a legnagyobb hatást gyakorolt érv a polgári házasság ama neme ellen, a melynek létesítésében én, tekintve az ország jelenlegi állapotát, a kérdés helyes megoldását találnám, az volt, a melyet az igazságügyminiszter úr a vita folyamán elmondott kitünő beszédében többféle módon adott a Ház elé, a melyből többféle következtetést vont le, t. i. az az érv, hogy, ha a polgári házasságot nem általánosan kötelezőnek hozzuk be, hanem csak azokra az esetekre, midőn az egyházi házasságkötés egyházi házassági akadályok létezése miatt lehetetlenné válik, akkor a polgári házasságkötés és a polgári kötés alapján létrejött házasság az inferioritás bizonyos nemével bir az egyházi házassággal szemben: azt kisebb értékü, alacsonyabb kategóriáju házasságnak tekintik a teljes erkölcsi értékü egyházi házassággal szemben.

T. barátom, az előadó úr, tegnapi beszédében kiterjesztette ezt az érvet a fakultativ polgári házasságra is, habár nem oly mértékben, mint a szükségbeli polgári házasságra, szóval a házassági ügy minden oly rendezésére, a mely nem mindenkire teszik kötelezővé a polgári kötést.

Azt tartom, hogy ez az érvelés csak tetszetős, de a komoly birálatot nem állja ki és szilárd alapja nincs. *(Halljuk! Halljuk!)* Mert az állam törvénye, az én javaslatom szerint, a jogi hatály tekintetében nem tesz különbséget az egyházilag és a polgárilag megkötött házasság között. Tesz

különbséget legfeljebb a társadalom, és én nem tagadom, hogy a társadalom némely része csakugyan tesz ilyen különbséget. De vajjon a társadalom ezt a különbséget csak akkor teszi meg, midőn a polgári házasságnak fakultativ, vagy szükségbeli alakja van behozva? Vajjon ama társadalmi köröknek itélete, a melyek az egyszerü polgári kötést nem ismerik el teljes értékünek az ő társadalmi és erkölcsi felfogásaik szempontjából, azon a gondolaton alapul-e, hogy a polgári kötés megbélyegez? Nem, t. Ház: itéletük alapja az, hogy ők az egyházi házasságkötést tartják szükségesnek ahhoz, hogy a tisztességnek, hogy az erkölcsi szinvonalnak, hogy a társadalmi követelményeknek minden kellékeivel biró házasság jöjjön létre. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Az egyházi házasság mellőzése az, a mi e társadalmi körök felfogását befolyásolja, a mi őket az erkölcsi értéket kisebbítő állásfoglalásra birja a tisztán polgári kötéssel szemben. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ha pedig ez igy van, akkor a társadalom ama körei, melyek úgy vélekednek, és melyeknek vélekedésével szemben az állami törvényhozás tehetetlen, ugyanezzel az itélettel fogják sujtani azokat a házasságokat, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* a melyek egyházilag nincsenek megkötve, akkor is, ha a polgári kötést általánosan kötelezővé tesszük. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Hiszen, t. képviselőház, erre példák vannak azoknak az országoknak a társadalmi életében, a melyekben a polgári házasság kötelező formáját hozták be. Méltóztassék azoknak a franczia, vagy belga társadalmi köröknek felfogásait kutatni, a melyek az egyházi házasságokhoz, mint a házas-

sági viszony teljes tisztességének föltételéhez ragaszkodnak, és azt fogják hallani mindenütt, hogy a társadalmi elfogadást megtagadják az oly házaspároktól, melyek az egyházi házassági kötést mellőzték. E tekintetben a polgári házasság egyik vagy másik nemének behozatala között nincs semmi különbség. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Hiszen, t. képviselőház, ez nem az egyedüli eset, melyben az állami törvények felfogása a társadalmi felfogással ellentétben áll, és a társadalmi felfogást befolyásolni képtelen. Vegyük csak a legpregnánsabb, e Ház mentelmi ügyei közt gyakran előforduló esetet, a párbaj kérdését, a melyet az állam törvénye büntetőjogi szankczió mellett tilt, a társadalom pedig egyenesen megkövetel tagjaitól. Épp így a házassági jog terén sincs az állami törvényhozásnak döntő befolyása a társadalom összes köreinek felfogására. Ezt a tényt lehet sajnálni, de nem lehet előtte szemet hunyni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* E tekintetben pedig azoknak a társadalmi köröknek a felfogása, a melyek a polgári kötést nem ismerik el teljes értékűnek, ugyanaz lesz, a házasságkötésnek akár a kötelező, akár más formáját hozzuk be. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A másik nyomós indok, melyet az én álláspontommal szemben felhoztak, az volt, hogy a surlódásokat nem szüntetjük meg az állam és az egyház között, ha tökéletesen el nem választjuk a házassági jog terén e két tényező szerepét, ha a kötelező polgári házasságot be nem hozzuk.

Hát, t. képviselőház, ennek az állításnak igen nagy nyomatéka volna, de sajnálattal kell nélkülöznöm az egész eddigi vitában ennek a bebizonyítását.

A t. igazságügyminiszter úr igenis hivatkozott olyan idegen államok példáira, melyekben a szükségbeli polgári házasság törvényileg meg volt állapítva és a hol tényleg surlódások fordultak elő; hivatkozott különösen a bádeni példára. A bádeni nagyherczegségben a házasság terén igenis fordultak elő surlódások abban az időben, a melyben ott a szükségbeli polgári házasság volt behozva. De ezek nem a szükségbeli polgári házasság intézményéből folytak és keletkeztek, hanem a következő körülményekből. *(Halljuk! Halljuk!)* A bádeni törvény a szükségbeli polgári házasságot hozta be, de egyúttal az anyakönyvvezetést kizárólag a lelkészeknél hagyta meg. Ennek alapján a kormány azt követelte a lelkészektől, hogy a polgárilag megkötött házasságokat is ők írják be anyakönyveikbe, mint érvényes házasságokat: és ebből származott a surlódás. Én ismerem — bizonyára az igazságügyminiszter úr is ismeri — azt az egész jegyzékválasztást, mely e tekintetben a freyburgi érseki vikáriátus és a bádeni kormány közt folyt, a hol az érseki vikáriátus egyenesen arra kérte a kormányt, hogy mentse fel a lelkészeket oly házasságok anyakönyvezése alól, a melyeket ők érvényeseknek el nem ismerhetnek. A freyburgi érseki vikáriátus javasolta a kormánynál, hogy ha már a szükségbeli polgári házasság intézménye fennáll, ha egyes esetekben polgári hatóságok előtt történik a kötés, legalább ez esetekre hozzák be az állami anyakönyvvezetést. Itt tehát anyakönyvezési konfliktusról van szó, oly alapon, oly, merem állítani, abszurd állapot alapján, a melyet itt e Házban senki nem javasolt; mert senki nem akarja itt azt, hogy míg a

házasságok bizonyos kategóriáját polgárilag kötik, ugyane polgárilag kötött, egyházilag meg nem engedett házasságok egyházi anyakönyvvezetését tartsuk fenn.

Pedig ebből származott a bádeni konfliktus. E bádeni konfliktus tehát az én felfogásom és álláspontom ellen, a ki az állami anyakönyvvezetést igenis kívánom, mégpedig a polgárilag kötendő házasságokra nézve rögtön, s mikor közigazgatásunk szervezete arra meg lesz érve, az egész vonalon, nem bizonyít semmit.

oroszországban sem bizonyult kielégítőnek a szükségbeli polgári házasság intézménye. De miért? Hiszen azt ott, a mint mindenki tudja, a legszűkebb keretekben hozták be, csak az úgynevezett disszenterekre, azokra nézve, a kik egyetlenegy törvényesen bevett, vagy az állam által elismert vallásfelekezethez sem tartoznak. A surlódások tehát a következő okból állottak elő. *(Halljuk! Halljuk!)*

A porosz Landrecht oly válási indokokat enged meg, a melyek a biblián alapuló szigoru protestáns felfogással meg nem egyeznek, s ennek következtében számos esetben megtörtént, hogy orthodox felfogásu protestáns lelkészek megtagadták oly párok összeadását, melyeknél a házasulandók egyikét a protestáns felfogás szerint el nem ismert válási ok alapján választották el korábbi feleségétől, vagy férjétől. Itt is a surlódás az intézmény kiépítésének hiányosságából s nem magából az intézményből eredt. A surlódás itt is onnan eredt, mert nem gondoskodtak a tényleges szükséglet egész országáról, hanem csak annak egy kicsiny tartományáról. A mi

surlódások tehát Poroszországban előállottak, azok az én álláspontom ellen újra nem bizonyítanak. *(Úgy van! balfelől.)*

Végül hivatkoztak azokra a kellemetlenségekre, a konszideráczionak ama csekély mértékére, a melyben ez intézmény Ausztriában részesül. Mindenki tudja, hogy Ausztriában annak, a ki polgári házasságot akar kötni, előbb még egy retortán kell keresztülmenni: a felekezetnélküliség kijelentésének retortáján. Ez a követelés pedig nincs az én álláspontomban. A mi kellemetlenség, a mi lenézés tehát ebből a jugum Caudinumból foly, a melyen az osztrák polgári házasságra készülőknek keresztül kell menniök, ismét bizonyíthat az ausztriai felfogás ellen, bizonyíthat az ausztriai törvényes állapot ellen, de nem ama törvényes állapot ellen, a melyet határozati javaslatom kontemplál, *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* és mely attól az egész vonalon különbözik. Hisz én egységes házassági jogot akarok a honpolgárok összességére, felekezeti különbség nélkül; egységes házasságjogi judikaturát az összes honpolgárokra nézve, felekezeti különbség nélkül; s kívánom, minden felekezetnélküliség-nyilvánítási komédia nélkül, a polgári házasságkötés lehetőségét ott, a hol államilag el nem ismert egyházi akadály forog fenn. Ez a két jogállapot pedig annyira különbözik egymástól, t. Ház, hogy sem elméletileg, sem a tapasztalatok alapján, az egyik hátrányaiból az általam proponált jogállapotra nézve hátrányos következtetés nem vonható. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

De, t. képviselőház, vajjon áll-e az, hogy a kötelező polgári házasság a surlódásokat megszünteti? Én azt

hiszem, hogy nem. És ezt elméleti és tapasztalati indokokkal tudom bebizonyítani. *(Halljuk!)* Ezeket beszédem folyamán, később fogom előadni, akkor, a mikor ennek az intézménynek várható erkölcsi hatásairól szólok. Egy részét azonban legyen szabad előadnom most mindjárt, mégpedig azt a részét, a mely a Németországban tett tapasztalásokra vonatkozik. Poroszországban, t. képviselőház, a kötelező polgári házasság behozatala után, igen sajátságos jelenségekkel találkozunk, a melyek legalább azt bizonyítják, hogy a megoldásnak az a véglegessége, az a teljes békesség és annak biztosítottsága, melyet ettől az intézménytől várnak, nem jár mindig annak a nyomán. Nem is akarok arról szólni, hogy ugyanannak az államnak a feje, a mely törvényeiben a kötelező polgári házasságot behozta, rendeletileg azokra a katonatisztekre és állami hivatalnokokra nézve, a kik az állami törvény szerint közönbös egyházi kötést mellőzik, hivatali hátrányokat állapított meg. De szólok azokról a mozgalmakról, — és teszem ezt újból de most más szempontból, — a melyek Németországban a protestáns egyházak terén fordultak elő. A protestáns egyházak körében — és most nem egyes írókról beszélek, hanem a hivatalos intézkedésekről — a kötelező polgári házasság megalkotása után nagy mozgalom indult meg, és megalkották egymásután, illetőleg módosítás alá vették az egyházi szabályzatokat, az u. n. Kirchenordnungokat, azzal a világos czélzattal, hogy a kötelező polgári házasság ellen való védekezésben és küzdelemben a protestáns egyház is fegyvereket biztosítson magának. Először is azokban az egyházi szabályzatokban figyelmeztették a híveket,

hogy a házassági életközösséget az egyházi kötés létesítése előtt meg ne kezdjék, mert különben egyházuk törvényeivel ellenkezésbe jönnek. Azután az esketési formulát olyképpen állapították meg, hogy abban világosan benne van a polgári házasságkötés érvényének egyházi megtagadása; mert ezekben a formulákban a menyasszonyt nem férjének nevén szólítják meg; pedig, miután a polgári kötés megtörtént, őt már férje nejének kellene tekinteni, hanem megszólítják leány-nevén. Azután egész sorozatát hozták meg a fegyelmi szabályoknak, a melyek szerint azok, a kik a polgári kötéssel megelégszenek és az egyházi kötést mellőzik, elveszítik az aktiv és passziv választási jogot az egyházi gyülekezetekre; tőlük az egyházi szabályzatok nagy része szerint megtagadták az úrvacsora kiszolgáltatását. *(Halljuk! Halljuk!)* Tehát forma szerint ki vannak közösítve az egyházból.

T. Ház! Vajjon ez rendkívül békés egy állapot-e? Vajjon ez a surlódásoknak teljes megszünése-e? Vajjon ez nem inkább annak a ténynek bebizonyítása, hogy az államhoz nem hozza közelebb, de inkább az államtól még jobban eltávolítja ez az intézmény még azoknak az egyházaknak a tagjait is, mely egyházak különben a házasságjog terén az állami felfogással nem állanak oly merev ellentétben, mint a katholikus egyház? *(Zaj. Halljuk! Halljuk!)* De, t. képviselőház, Eötvös Károly t. képviselőtársam a vita alatt felolvasott nekünk nehány idézetet egy füzetből, a mely füzetben meglehetős nyersen itélik el a polgári házasságot és meglehetősen nyersen vitatják azt a tételt, hogy a polgári házasság az egyház szemében nem érvényes házasság. Hát, t. Ház, itt igen nagy nehéz-

ség és igen nagy dilemma előtt állunk. A t. miniszter úr azt hiszi, és a t. többség abban a hitben látszik lenni, hogy ha a két hatáskört: az államit és az egyházit, a házasságkötés tekintetében elkülönítik, akkor mindegyik békésen elhelyezkedhetik a maga szférájában, és a kettő között surlódás nem lesz. Igen, de már most az egyház közegeinek az a természetszerü óhajtása, sőt feladata, sőt, merem mondani, kötelessége, hogy híveiket figyelmeztessék arra az egyházi kötelességre, mely a házasságkötés terén fennáll. Már most mivel figyelmeztessék, minő módon teljesítsék e feladatot, — minő módon tegyenek eleget természetszerü és jogos óhajuknak, másképp, mint azzal, hogy habár a polgári kötés állami hatályát minden honpolgár elismerni tartozik, híveiket arra figyelmeztetik, hogy egyházi, vallási szempontból ez a tisztán polgári kötés érvénytelen és nem igazi házasság.

No hát, t. Ház, merem állítani, a tapintat nem csekély mértéke szükséges ahhoz, hogy valaki ezt a tételt megvédelmezze, hogy valaki ezt a tételt a közönség elé vigye, hogy valaki ezt a tételt a nép alsóbb osztályai előtt érthetővé tegye, a nélkül, hogy a polgári házasság megtámadásának és gyalázásának veszélyébe esnék. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Egyes kiváló férfiak ezt a tojástánczot talán sikeresen fogják járni, *(Derültség a szélsőbalon.)* de a lelkészek nagy tömegétől azt várni, hogy híveiket oly tapintatos nyelven legyenek képesek az egyházi közvéleményekre figyelmeztetni, a házasságkötés tekintetében, hogy bele ne ütközzenek az állami intézmények iránt köteles tiszteletbe: ez igen nagy csalódás. És a t. miniszter úr ezt a nehézséget már előre látta,

mert egy egészen más, e tárgygyal látszólag semmi összefüggésben nem levő törvényjavaslatában, a kuriai bíráskodásról szólóban, már előre látta ezt a surlódást. A t. miniszter úr, a ki azt mondja, hogy a kötelező polgári házasság intézménye megszüntet minden surlódást, már jó előre mintegy meghallotta a surlódásra vezető agitációkat: mert egészen elrejtve ott van a választás megsemmisítésének okai közt még az is, ha valaki a házassági jog intézménye ellen izgat. *(Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.) (Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Helyesen tettem!)*

Azt mondja a miniszter úr, hogy igen helyesen vette be e proviziót abba a javaslatba. Én nem mondom, hogy nem helyesen; mert kétségtelen, hogy minden állami törvényt, a mely fennáll, becsmérlés, értékének leszállítása, tiszteletlen támadás ellen meg kell védeni. Csakhogy, ha a messze távolságban jelentkező intézmény számára is már ily védelem szükségét látta előre a miniszter úr, ne méltóztassék aztán azt mondani, hogy ez az intézmény minden surlódást lehetetlenné tesz. *(Élénk helyeslés balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

A t. előadó úrtól tegnap álláspontom ellen egy oly érvet hallottam, a mely, megvallom, az ő részéről némi csodálkozást keltett bennem. Ő t. i. azt mondta, hogy a jogegységet a maga teljességében csak a kötelező polgári házasság alkothatja meg, mert hiszen, ha akár a fakultativ, akár a szükségbeli polgári házasságot hoznák be, akkor az esetek annak túlnyomó többségében, midőn egyházi házasságot kötnek, a kötés formája az illető egyházak szabályaitól lesz függővé téve. Erről talán ne is disputáljunk. Én is tu-

dom, hogy a jogegység abban az esetben, ha nem hozzuk be a polgári házasságot, nem terjed ki a kötés formájára, hanem csak az anyagi jogszabályokra és a bíráskodásra. De a t. előadó úr illusztrálta, hogy ebből, szerinte, mily bajok származhatnak. Azt mondja, ha nem a kötelező polgári házasságot hozzuk be, előfordulhat oly házasságok megkötése, a melyeket az állam érvényeseknek ismer el és az egyház nem. Ez előfordulhat és elő fog fordulni a kötelező polgári házasság esetében is. Ezt ő is bizonyára elismeri. De előfordulhatnak, szerinte, az én javaslatom alapján oly kötések is, a melyeket az egyház ismer el érvényeseknek és az állam nem. Ez az az érv, a melyet, megvallom, tőle némi csodálkozással hallottam; mert ily kötések igenis előfordulhatnak, de tisztán csak tévedésből, a minő előfordulhat a kötelező polgári házasság behozatala esetén az eljáró polgári közeg részéről is, mert ez is tévesen itélheti meg a házasság feltételeit. De elvi egyházi szempontból ily eset nem fordulhat elő; mert, tudtommal, minden egyház, leginkább pedig az az egyház, a mely e tekintetben a legmerevebb álláspontot foglalja el, a katholikus egyház is, az államnak azt a jogát, hogy tiltó akadályokat állítson fel, mindenkor elismerte, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* és lelkészei soha tudva oly házasságot meg nem kötöttek, a melylyel állami tiltó akadály állt szemben. Ha ezt tették, akkor egyházi fegyelmi vétséget is követtek el, és az illető egyházi hatóság is eljárt velük szemben. Vagy tették oly tévedésből, a mely alól az eljáró polgári közeg sem nyilvánítható mentesnek, sőt tartok tőle, hogy, legalább az első időkben, ilyen tévedések gyakrabban

fognak előfordulni az erre elő nem készített polgári közegek, mint az e téren gyakorlottsággal, tapasztalásokkal és előtanulmányokkal biró lelkészek részéről. *(Helyeslés balfelől.)* Ezt az érvet tehát az előadó úrtól, mint jogásztól, némi csodálkozással hallottam.

De kifogásolták a szükségbeli polgári házasságot abból a szempontból is, hogy az némi vallási kényszert foglal magában, t. i. az egyházi kötést kényszerítővé teszi minden olyan esetben, a midőn egyházi házassági akadály nem forog fenn. Ennek az ellenvetésnek jogosultságát én egyszerűen elismerem és megengedem, hogy e tekintetben sokkal helyesebb és elvileg a liberálizmus követelményeinek megfelelőbb megoldás a fakultativ polgári házasság behozatala, a melyet én a szabadelvűség szempontjából csakugyan a leghelyesebb megoldásnak tekintek. De valljuk be, hogy ez a kényszer, hogy a szabadság e megszorítása valóban csak elméleti természetü, mert egy évszázadok óta fennálló gyakorlatot tart fenn, a melyet magára nézve eddig senki nyomasztónak nem tartott, kivévén azokat az eseteket, midőn miatta olyan házasságot meg nem köttethetett, melyet úgy az állami törvény, mint a saját lelkiismerete megengedhetőnek tartott. Ezekről az esetekről pedig én gondoskodni kívánok. Utóvégre, ha valakinek a lelkiismerete oly érzékeny és annyira irtózik az egyházzal való érintkezéstől, hogy az egyházi kötést magára nézve lealázónak, derogálónak tartja, hát akkor ezeknek a kivételes lelkiismereteknek megnyugtatása, az ezekről való gondoskodás, szerintem, más térre tartozik. E helyzet megoldásáról akkor kell gondoskodni,

akkor kell gondolkozni, illetőleg akkor kell mérlegelni, hogy a társadalomnak nagy és általános érdekeivel szemben e kivételes helyzet mennyi gondozást igényel, mikor a felekezetnélküliség kérdését tárgyaljuk. *(Helyeslés balfelől.)* Én, t. Ház, egész nyiltan kimondom, hogy a mai viszonyok között és azoknak az előzményeknek hiányában, melyeket szükségeseknek tartok, a felekezetnélküliség mellett nem fogok szavazni. *(Élénk helyeslés balfelől.)* De éppen úgy kimondom, hogy a felekezetnélküliség törvényszerü megengedését igenis a lelkiismereti szabadság egyik korollariumának tekintem, a melyet, ha meglesznek bizonyos előfeltételek, melyekről majd akkor fogok szólni, mikor a vallásszabadsági törvényjavaslatot tárgyaljuk, részemről nem perhorreszkálok. A felekezetnélküliség kérdésével kapcsolatosan kell tehát a kivételes helyzetekkel foglalkoznunk, melyekről most szóltam.

Ezekben iparkodtam, t. Ház, megfelelni azokra az ellenvetésekre, vagy legalább azok legjelentékenyebb részére, melyeket az én álláspontom ellen felhoztak.

Most már áttérek azoknak az érveknek rekapitulációjára, melyek miatt a polgári házasság kötelező formáját ellenezni vagyok kénytelen. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Ha nem csalódom, azt a szabadelvűségi nimbuszt azt a szabadelvűségi legendát, a szabadelvűség kizárólagosságának és monopóliumának azt az igényét, a melylyel a kötelező polgári házasság a tájékozatlan közönség elé lépett, az e Házban lefolyt vita nagy mértékben megingatta. Tárgyilagosabban itélik meg

ma e helyzetet, és az eddigi vita a frázis hatalmát leszállitotta a komoly érvek kicserélésének mértékére. *(Helyeslés balfelől.)* Hiszen a legszebb, legjelentékenyebb, legkiválóbb szellemi és szónoki erővel elmondott beszédek sem képesek bizonyos tényeket elhomályosítani. Lehetetlen a házassági jog különböző rendezésének történelmi fejlődését letagadni. Lehetetlen a mai állapotokat is akkép felismerhetetlenekké tenni, hogy ne lássuk, ne lássa a közönség, hogy ép azok az államok, melyek az egyéni és polgári szabadság kultuszát legmagasabbra emelték, annak legmegfelelőbb intézményeket tudták megalkotni; a polgári házasság kötelező formájáról nem tudnak és máig sem akarnak tudni semmit.

Hivatkoztam első beszédemben arra a királyi kommisszióra, mely 1868-ban Angliában ülésezett, és melyben a kötelező polgári házasság eszméje egyhangúlag visszautasításra talált. Sokkal újabb adatokra hivatkozhatom most, melyekkel időközben ismerkedtem meg. 1893-ban az angol alsóház küldött ki egy bizottságot, mely a házassági ügyeket újból tanácskozás alá vette, és a disszentereknek, az angol államegyházba nem tartozó felekezeteknek, panaszaival foglalkozott. E kommisszió előtt is felmerült újból a kötelező polgári házasság kérdése. Felhozta azt a Registrar General, azzal az indokolással, hogy a regisztrácziő szempontjából ez „idealis“ rendszer volna; de midőn a kommisszió egy tagja azt a kérdés intézte hozzá, vajjon e megoldást a gyakorlatilag tekintetbe jöhető megoldások közé sorozza-e, akkor azt felelte reá: „Csak arról beszéltem, hogy a regisztrácziő így volna legkönnyebb, de magam sem tartom

ezt a gyakorlati lehetőségek közé sorozhatónak.“ S a kommisszió, mégpedig nem egy tory-párti, hanem a Gladstone vezetése alatt álló, erősen radikális elemekkel vegyített liberális többség kommissziója, egyhangúlag kizártnak nyilvánította a kötelező polgári házasság intézményének elfogadását. Ily tényekkel szemben a kötelező polgári házasságot a liberálizmus egyedül üdvözítő palladiumának feltüntetni, ezzel csak a közönség legtájékozatlanabb része vezethető félre, *(Helyeslés balfelől.)* de komoly érvszámba ez nem jöhet. *(Úgy van! balfelől.)*

De hogy a kötelező formának ez a kultusza hazánkban is új keletü, arra nézve kénytelen vagyok, a t. Háznak, néhány idézettel szolgálni és ezek kapcsán bátor leszek kitérni egy némileg személyes természetü inczidensre is, melyet e vitában gyakrabban említettek, s mely boldogemlékezetü Irányi Dániel közt és köztem folyt le. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az 1884. évi házasságjogi vitára általánosságban már hivatkoztam, első beszédem alkalmával, de most hivatkozom a szavak idézésével. *(Halljuk! Halljuk!)*

1884-ben, midőn a keresztények és zsidók közti házassági javaslat volt tárgyalás alatt, maguk, a kötelező polgári házasság hívei erről a kérdésről a következőleg nyilatkoztak. Győry Elek, ki mindnyájunknak sajnálatára most nem tagja a parlamentnek, határozati javaslatot adott be, melyben a kötelező polgári házasság létesítését kívánta, de e határozati javaslat megindokolása közben így szólt: „Megjegyzem azt is, hogy a polgári házasság lényegét én részemről nem találom abban, hogy az okvetlenül a polgári hatóság

előtt köttessék meg, bár ott, a hol az egyházak a polgári házasságra ellenszenves állást foglalnak el, az szükségessé válik; de a polgári házasságnak nem lényege. Lényege az, mint mondám, hogy végre elérkezett az idő, mely szerint az állam azt, a mi őt megilleti, saját örökösödési jogát, családi életének alapját és szabályozóját, saját legfőbb érdekei szerint szabályozza egységes állami törvénynyel. Azt pedig a t. igazságügyminiszter úr sem fogja tagadni" — nem a mostani, az akkori, Pauler miniszter úr — „hogy az erkölcsi tényezők fokozása az államban, szintén állami érdek." Ezt mondta Győry Elek. És a mostani igazságügyminiszter úr, Szilágyi Dezső, akkor, — arról a határozati javaslatról beszélve, a melyről első beszédemben már nyilatkoztam, — zárószavában következőleg szól. Előre kell bocsátanom, hogy e javaslatnak beterjesztése miatt, a mely a kötés formájának kérdését nyitva hagyta és csupán az egységes állami jogot és judikaturát akarta ... *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Elhatároztatni!)*

... elhatároztatni, több részről az elvtelenség vádjával illették, mert ő magát mindenkor, és ezt elismerem, a kötelező polgári házasság hívének vallotta. Az elvtelenség vádja azon alapult, hogy ő oly javaslatot adott be, a mely a kötés formájára nézve nem tartalmazott határozott álláspontot. Az elvtelenség e vádjával szemben, a t. igazságügyminiszter úr, akkor egyszerü képviselő, szerintem, igen helyesen, következőleg védekezett: „Figyelembe veendő, hogy a polgári házasság intézménye, ha azt egész teljességében vesszük, magában három alkatrészt foglal. Először azt, hogy a házassági viszonyt kizárólag szabályozza az

állam; másodszor azt, hogy e házassági viszony felett a juriszdikcziót gyakorolja kizárólag az állam, és harmadszor azt, hogy a megkötés történjék az állam közege előtt. Ezen három alkatrész közül az első kettő aránytalanul sokkal fontosabb, és viszonyaink közt sokkal szükségesebb, mint a harmadik; ha már azt mondom, hogy a harmadik aránylag nem olyan fontos, a melyre nézve véleménykülönbség van a Ház oly tagjai közt, a kik a két első pontot teljesen elfogadják: vajjon elvtelenség-e azt mondani, állapítsuk meg azt, a miben e Ház túlnyomó nagy többsége egyetért, ne akarjuk a Háznak irányadó nyilatkozatát meghiusítani, mert a harmadik, viszonyaink közt kevésbbé fontos pontra nézve eltérés van közöttünk, haladjunk lényegesen, jelentősen a kitűzött reform irányában."

Tehát akkor a t. igazságügyminiszter úr elismerte lényeges, jelentős és erős haladásnak, a reform érdekében, a házassági ügy oly rendezését is, mely nem a kötelező polgári házasság alapján történik. Igen helyesen védekezett az elvtelenség ama vádja ellen, a melyet ellene akkor a kötelező polgári házasság erőszakolásának mellőzése miatt emeltek. Ne jöjjön ellentétbe önönmagával, és a mi ellen akkor, igen helyesen, teljes joggal védekezett, azzal ne akarjon ma vádolni minket. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Áttérek most, t. Ház, az úgynevezett Irányi-esetre. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. képviselőház! Senki azok közül, a kik Irányi Dánielre hivatkoztak, nem vonta kétségbe egy pillanatig sem, hogy Irányi Dániel mindenkor és mindvégig a kötelező polgári házasság híve volt. Hanem

hogy ő is osztozott abban a felfogásban, a mely szerint a liberális haladásnak ez nem elsőrangu és kardinális feltétele, — a mely felfogást a t. igazságügyminiszter úr 1884-ben szintén kifejezett — arra nézve igenis az események, melyekre hivatkozni bátor leszek, adatot szolgáltatnak. *(Halljuk! Halljuk.)*

1890-ben történt legelőször, hogy én Irányi Dániel javaslatát, mely a polgári házasságot és vallásszabadságot foglalta magában, elfogadtam. A javaslat úgy volt beadva, hogy az egyszerűen a polgári házasságot foglalt magában, a „kötelező" szó nem volt a javaslatban. *(Egy hang jobbfelől: Mindenki azt értette alatta!)*

Boldogult képviselőtársunk elvbarátai közül többen, de talán mások is, kívánták, hogy utólag a „kötelező" szót tegye be határozati javaslatába; és akkor történt az, a mire élő tanu ma csak én vagyok, — de azt hiszem, a tényekre nézve szavaimnak hitelt adni méltóztatnak, — hogy én Irányi Dániellel itt a Házban beszéltem és arra kértem őt, hogy ezt a szót: „kötelező", ne vegye be határozati javaslatába, mert ha ezt tenné, kénytelen lennék a javaslat ellen szavazni, mivel nekem a kötelező polgári házasság formájának keresztülvihetőségére nézve olyan aggályaim vannak, hogy én e tekintetben magamat szavazatom által lekötni nem tudom, nem birom és nem akarom. Hogy vajjon csupán csak az én felszólításomnak engedett-e boldogult t. képviselőtársunk, vagy másoknak is, azt nem tudom. A tény az volt, hogy megtette, a mit óhajtottam, és nem vette fel a „kötelező" szót határozati javaslatába. Tudta, ismerte álláspontomat: és itt a Ház színe előtt üdvözölte szövetségemet a

szabadelvű haladás eszméinek keresztülvitelében. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezek a tények, t. képviselőház.

A szabadelvűség kizárólagossága és a szabadelvüség nimbuszának monopólizálása tehát nem illetheti meg a kötelező polgári házasságot. Megilletheti azonban két más dolog.

Nem csodálkozom azon, hogy a jogászvilág túlnyomó többsége a polgári házasság kötelező formáját akarja. Ez oly szimmetrikus, ez oly kiépített, a theoriában oly egyszerű és befejezett valami, hogy lehetetlen a jogi theorémák kedveléséhez szokott elménck gyönyörüséget nem találni abban, és lehetetlen, hogy a mellett a különböző alkotó részekből összeállított rendszereket le ne nézze. Tényleg nem is a szabadelvűség talajából, hanem a franczia-porosz nivelláló, mindent egyformásítani szerető hajlamból nőtt ki a kötelező polgári házasság; *(Élénk helyeslés a baloldalon és a középen.)* holott az egyéni és polgári szabadságban sokkal régebben jártas angol-szász faj által alkotott államok ezt a formát mindenkor perhorreszkálták. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon és a középen.)* Ez az egyik. Fontosabb a következő.

Nem vagyok abban a nézetben, hogy a kötelező polgári házasság behozatala szükségképen konfliktust idéz elő az állam és az egyház közt; azt hiszem, hogy kölcsönös jóakaratú rendezés mellett éppúgy, mint minden egyéb rendezés mellett e konfliktust el lehet kerülni. És, t. Ház, azok a felszólalások, a melyeket nekem szememre lobantottak, s melyekből azt akarják kimagyarázni, hogy én a kötelező polgári házasság mellett foglaltam állást, vagy legalább e forma

nézve is rokonszenvesen nyilatkoztam, mindazoknak a nyilatkozatoknak — tulajdonképen csak egy van, az, a melyet a jelenlegi kormány megalakulása után való indemnitási vitában tettem — forrásuk egy volt, s ez a forrás, gondolom, igényt ad nekem arra, hogy ne szőrszálhasogatóan, hanem méltányosan itéljék meg azokat a nyilatkozatokat. Ez a forrás éppen az volt, hogy a kötelező polgári házasság ellen megindult, szerintem is, mértéktelen agitációt, a mennyire tőlem telik, csillapítsam; hogy a kérdés megoldását az agitatorius térről lehetőleg leszorítsam, és a képviselőház, a törvényhozás körében folyó higgadt megfontolás és megoldás terére vigyem. Azt hiszem, hogy ez oly törekvés, a melyet mindenki méltányolni fog, s a melyből azért, hogy ezt követtem, én, a ki a kötelező polgári házasság intézményének híve nem vagyok, ellenem fegyvert kovácsolni nem helyes; ezt semmi másnak nem szabad tulajdonítani, mint ama felfogásomnak, hogy bármi megoldást nyerjen a törvényhozás elhatározása folytán e kérdés, azoknak, a kiknek nézete kisebbségben marad, nem szabad az állam rovására bosszu hadjáratot indítani, hanem az egyetértés és béke helyreállítására kell közreműködniök. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Most azonban vita alatt van a kérdés, most van annak az ideje, hogy érveinket összemérjük és meggyőződéseinket előadjuk. *(Halljuk! Halljuk!)*)

Mondom, t. Ház, én nem tartom azt, hogy a kötelező polgári házasság behozatala szükségképen harczot idéz elő vagy harczot jelent állam és egyház között; sőt azokat a veszélyeket is, a melyeket én azzal összekapcsolva látok, csak mint veszélyeket

látom, nem mint szükségkép bekövetkezendő eseményeket. De azt históriailag nem lehet tagadni, hogy a kötelező polgári házasság behozatalának bölcsőjénél, mindenütt az állam és egyház közötti nagymérvü összeütközés található.

A franczia forradalomról nem is beszélek, hisz ott oly vastag volt az összeütközés, mondhatnám a nemzet és az egyház között, hogy ezt illusztrálni nem szükséges, ez véres betükkel van beirva a történelem lapjain. A kisebb, latin faju országok a polgári házasságot tisztán a franczia Code civile behozatalával kapcsolatosan létesitették; ott, hogy úgy mondjam, nem keletkezett az magának az illető nemzetnek életéből, hanem csak reczepczió útján történt annak átvétele.

De hát Olaszországban? Olaszországban a kötelező polgári házasság megalkotása összesik az olasz egységi törekvések és a pápaság közti legélesebb összeütközésekkel.

És Poroszország? A németországi és ezt megelőzött poroszországi kötelező polgári házasság behozatalának indokaira és szellemére nézve egyszerüen utalom t. képviselőtársaimat arra az indokolásra, a melylyel 1873-ban a porosz kormány a kötelező polgári házasságra vonatkozó javaslatát beterjesztette. Ebben az indokolásban világosan ki van fejtve, — nem akarom a t. Házat hosszu idézetekkel untatni, a Ház könyvtárában megtalálhatja mindenki az illető irományokat és ellenőrizheti, helyesen adom-e elő azok tartalmát vagy nem, — ebben egyenesen ki van mondva, hogy sem a porosz alkotmány ama szakasza, mely szerint a polgári házasságot létesiteni kell, —

jelző nélkül: a polgári házasságot, — sem a protestáns egyházak terén mutatkozó viszonyok a kötelező polgári házasságot nem indokolják; hogy a porosz kormány az előző epochákban, 1859-ben és 1860-ban, a fakultativ polgári házasság álláspontján volt, hogy azonban a kötelező polgári házasság behozatalát szükségessé teszik azok a viszonyok, a melyek a katholikus papság egy nagy részének az állami törvényekkel történt összeütközéséből állottak elő és a melyek a májusi törvények alapján a katholikus lakosság nagy részét vagy egészen megfosztották lelkészeiktől vagy oly lelkészek gondozására bizták, a kik, az állami törvényszék hivataluktól megfosztván őket, jogérvényesen házasságkötéseket nem végezhettek. Tehát egyenesen kulturharcz növénye a porosz kötelező polgári házasság. És, hogy ez még világosabb legyen, bátor vagyok csak két miniszter nyilatkozatából néhány mondatot felolvasni: *(Halljuk!)* Bismarck és Falk akkori porosz kultuszminiszter beszédeiből.

Bismarck herczeg így beszélt: „Ich habe hier nicht Dogmatik zu treiben, ich habe Politik zu treiben. Aus dem Gesichtspunkte der Politik habe ich mich überzeugt, dass der Staat in der Lage, in welche das — ich will den Ausdruck nicht verletzend gebrauchen, sondern wissenschaftlich — revolutionäre Verhalten der katholischen Bischöfe — ich will den Ausdruck gleich näher erläutern, um das Verletzende noch abzumildern — den Staat gebracht hat, durch das Gebot der Nothwehr gezwungen ist, das Gesetz zu erlassen, um die Schäden von einem Theil der Unterthanen Seiner Majestät abzuwenden, welche

die Auflehnung der Bischöfe gegenüber dem Gesetze und dem Staate über diesen Theil der kön. Unterthanen verhängt hat, und um von seiner Seite, so viel es an ihm liegt, und so viel der Staat vermag, seine Pflicht zu thun.“

Ez Bismarck herczeg nyilatkozata.

Falk kultuszminiszter pedig így beszélt *(olvassa)*: „Die Rücksicht auf die evang. Kirche begründet also das Bedürfniss zur Einführung der oblig. Civilehe nicht; nein, meine Herren, dies Bedürfniss ist hervorgegangen aus der Entwicklung, die die Verhältnisse der Staaten zur kath. Kirche genommen haben. Die obligatorische Civilehe ist nothwendig geworden durch die Folgen, zu welchen die Bewegung geführt hat, von der wir heute zu verhandeln in der wenig erfreulichen Lage waren.“

Remélem t. képviselőház, senkisem akad majd, a ki a vitatkozás kedvéért azt a csekély konfliktust, a mely az anyakönyvezés terén nálunk a kormány rendelkezései és a katholikus papság egy része között előállott, össze akarná hasonlítani azzal az óriási harczczal, a melyet Bismarck herczeg a német birodalomban, illetőleg Poroszországban a katholikus egyházzal folytatott. Remélem, hogy senki sem fog azzal érvelni: igenis, kulturharcz növénye a kötelező polgári házasság, tehát, kulturharczban lévén mi is, be kell azt hoznunk.

Nem vagyunk kulturharczban, t. képviselőház, nem akarunk lenni; egyes elhibázott intézkedések, ez intézkedéseknek még elhibázottabb, a fentartás és az elejtés közt ingadozó keresztülvitele, helyesebben mondva: keresztül nem vitele, ezek idéztek elő bizonyos

zavarokat; de innen egy nagy konfliktusig az állam és az egyház között, még óriási út vezet.

A preczedens nem jó; a preczedens nem utánzásra, hanem csak arra taníthat bennünket, hogy nem a liberálizmusnak, hanem egyrészt az uniformáló előszeretet, másrészt az állam és egyház közti konfliktus talajából nőtt ki a kötelező polgári házasság mindenütt, a hol azt létesítették. *(Zajos helyeslés és tetszés balfelől.)* Mi volnánk az első állam, a hol ilyen előzmény nélkül fogadná el a törvényhozás a polgári házasság kötelező formáját, mindig nem tekintve azokat az államokat, a melyek csak egyszerü reczepczió utján egészítették ki jogrendszerüket, mint a kisebb latin nyelvü államok. Óhajtom, hogy nálunk a következmény ne legyen az, a mi másutt az előzmény volt. *(Úgy van! a baloldalon.)*

T. képviselőház! A vitában sajnosan nélkülözök egyet. *(Halljuk!)* Sajnosan nélkülöztem azoknak a tárgyi érveknek a megczáfolását, melyeket úgy én, mint a velem egy nézeten levők a kötelező polgári házasságnak a jelenlegi előzmények és a jelenlegi viszonyok közt való behozatala ellen felhoztunk. Ez érvek közt, nem mondom, jelentőségben, de kronológiai sorrendben első volt az adminisztrativ keresztülvihetetlenség érve. Ennek megerőtlenítésével ex asse tulajdonképpen csak a t. belügyminiszter úr foglalkozott, és úgy látszik, hogy az ő fejtegetéseit a t. túloldalon annyira meggyőzőknek és véglegeseknek találták, hogy e kérdéssel tovább foglalkozni nem is látták szükségesnek. Csak Justh Gyula t. képviselőtársam adott, hogy úgy mondjam, általános keretet ez érv czáfolatának.

Ő nem kutatott, nem keresett, nem bizonyítgatott, hanem egyszerűen indignációval fordult azok ellen, kik kétségbe merik vonni, hogy Magyarországból kiteljék az a szellemi tőke, mely az anyakönyvezés és házasságkötés keresztülvitelére szükséges.

Hát, t. képviselőház, különböztessünk. Igen egyszerű megkülönböztetés útján minden nagyobb felindulásnak elejét vehetjük.

Magyarországból igenis kitelik ez a szellemi tőke bőven, de Magyarország minden egyes részéből nem telik ki. *(Úgy van! Úgy van! Tetszés a szélső baloldalon.)* Itt pedig arról van szó, hogy minden egyes vidéken meglegyen az a helybeli intellektuális erő ez intézmények létesíthetésére. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Ha az adminisztrációt reformáltuk, ha oly hivatali szervezetet létesítettünk, a mely minket abba a helyzetbe hoz, hogy az ország egyik részének értelmességi feleslegét az ország másik része deficitjének fedezésére fordíthatjuk, akkor, t. Ház, az állami anyakönyvvezetésnek és a kötelező polgári házasságnak, ebből a szempontból, semmi akadály nem állhat útjában. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De ma nem vagyunk abban a helyzetben; *(Igaz! Úgy van a baloldalon.)* ma az országnak igen sok megyéje van, melynek területén — illetékes oldalról vett információk alapján állíthatom — teljes lehetetlenség azokat a tényezőket kellő számban megtalálni, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Zaj. Halljuk! Halljuk!)* melyek úgy értelmi, mint erkölcsi tekintetben a kellő biztosítékokat nyujtanák e funkciók teljesítésére. És ideiglenes rendezések utján nem lehet átvinni a feleslegben bővelkedő országrészekből ezt a felesleget

a deficzitben szenvedő részekbe; mert arra a czélra, hogy két vagy három éven át ideiglenesen állami anyakönyvvezető legyen, a miatt ugyan egyetlenegy művelt és magasabb intellektuális pályára méltó alföldi ember sem fog átvándorolni a felföldi megyékbe. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Csodálkozom, t. Ház, azon a könnyüségen, a melylyel magukat éppen azok a tényezők, a kikre a felelősség első sorban nehezedik, túlteszik azon a kérdésen, hogy midőn az állam egy nagy funkcziót elvállalni készül, képes-e, fel van-e szerelve arra, hogy ezt a funkcziót tisztességesen elvégezze. A t. belügyminiszter úr legújabb eszméje e tekintetben — azaz nem tudom, hogy legújabb eszméje-e, mert meglehet, hogy azóta újabb eszméje támadt, hanem az utolsó, melyet ismerek — az volt, hogy megkülönböztetést tesz az anyakönyvvezetők különböző kategóriája közt és a házasságkötésre csekélyebb számu anyakönyvvezetőket fog kinevezni. Erre a t. belügyminiszter úr Angliában talál példát. Az egész anyakönyvvezetési intézményt a német birodalomból vette át, a mint az ott konczipiálva van, és most, midőn a nehézségek feltornyosultak, Angliához fordult példáért, és onnan vette az anyakönyvvezetők osztályozását, egyfelől halálozási és születési, másfelől házassági anyakönyvvezetőkre. Nincs kifogásom az ellen, hogy külföldi intézményekből vegyünk példát, de csupán egy feltétellel: hogy a külföldi intézmények közül azokat utánozzuk, a melyek külföldön beváltak, nem pedig azokat, a melyek ellen az illető országban a panaszok egész sorozata merül fel. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Ha pedig a t. belügyminiszter úrnak tudomása lett volna arról az 1893-iki ankétról, a melyre már előbb hivatkoztam, látta volna, hogy éppen az anyakönyvvezetők e kétféle kategóriájának rendszere az, a mely Angliában a legnagyobb panaszokra ad alkalmat és a legtűrhetetlenebb viszonyokat teremti. Panaszok voltak az összes disszenterek részéről, a kiknek az állami anyakönyvvezetőt kell meghívniok, hogy jelen legyen az egyházilag megkötött házasságnál, ha nem akarnak egyenesen a registarhez menni; panaszt tettek, hogy a házasságkötésre jogosított anyakönyvvezetők csekély száma mellett a kerületek oly nagyok, hogy roppant nehezen lehet ezekhez az urakhoz férni és őket a házasságkötéshez vendégül megnyerni vagy hozzájok ellátogatni. És éppen e kérdés, e rendezés, az ebből folyó gyakorlati nehézségek indították meg újabban a mozgalmat a házasságkötés formájának módosítása végett. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nemcsak ez!)*

Legalább igen nagy részben. Másfelől az, hogy lealázónak tekintették magukra nézve a többi hitfelekezetek azt, hogy míg az angol államegyház képviselője érvényes házasságkötésnél közreműködhetik, addig az ő lelkészeiknek ily jogosítványuk nincs. Ez volt az egyik ok. A másik pedig az, hogy a házasságkötéssel megbízott anyakönyvvezetők távolsága igen terhessé teszi a feleknek azok igénybevételét és felkeresését.

És ha ez így van Angliában, a hol a polgári házasságkötés fakultativ; a hol az állami egyház összes lelkészei államilag érvényesen végezhetik a házasságkötési funkciókat; a hol tehát az állami anya-

könyvvezetőket csekélyebb számu esetekben szükséges igénybe venni a házasságkötésnél: mennyivel égetőbbé fog e baj válni nálunk, a hol minden házasságkötésnél kell igénybe venni az állami anyakönyvvezetőket? Hiszen éppen e törvényjavaslat mellett minél közelebb kell hozni a házasságkötéssel megbízott közeget a közönséghez. És az az eljárás, a mentőszereknek az a keresgélése, a mely nem a közelség előidézésében, hanem a távolság növelésében keresi a menedéket a felmerülő gyakorlati lehetetlenséggel szemben, *(Helyeslés balfelől.)* ez a keresgélés, az ilyen irányban való tévelygés legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy nekem van igazam, és igaza van azoknak, a kik velem együtt állítják, hogy a jelenlegi adminisztrativ szervezet mellett e feladatoknak helyes, megbízható és tisztességes megoldása az ország igen nagy részében merő lehetetlenség. *(Helyeslés balfelől.)*

De, t. Ház, nem cáfolták komolyan, legalább felfogásom szerint, azt az érvemet sem, mely az előzményekre hivatkozott, és a reform ily kiterjedésének időszerűtlenségét fejtegette. Hivatkoztam az 1868: LIII. t.-czikkre, hivatkoztam arra az álláspontra, melyet e törvényczikk tekintetében régebben elfoglaltam; hivatkoztam a protestánsok aggodalmaira és azt mondtam, hogy nem látom elérkezettnek az időt, és nem látom az előzményeket sem, a melyek e törvény módosítását megnyugvással lehetővé teszik.

Ezzel szemben két ellenérv volt. Az egyik — már bocsánatot kérek, így kell mondanom — gyanusítás. Mert én azt mondtam, hogy a protestáns egyházak biztosított és jobb dotálását ez előfeltételek egyikének tartom, a túloldal némely szónoka ezt oly

gyülöletes értelemben akarta magyarázni, mintha én a protestáns egyházakat az 1868:LIII. törvényczikk módosításáért mintegy anyagi érdekek kielégítésével akarnám megvesztegetni. Az ily politika tőlem, egész multamtól, egész irányomtól távol áll. *(Helyeslés és tetszés balfelől.)* És hogy mennyire nem talál ez a vád, ez a gyanusítás, bizonyítja az, hogy én is azt mondom: a protestáns egyházak dotációjának felemelése és biztosítása addig a fokig, hogy az az 1848: XX. törvényczikk szellemének megfeleljen, szükségképpen megoldandó kérdés, akár módosítjuk az 1868:XX. törvényczikket, akár nem; akár behoztuk a kötelező polgári házasságot, akár nem. Tehát a kettő között az a kölcsönös kondiczionális nexus, a melyet megvesztegetésnek, lealázó politikai geseftelésnek lehetne nevezni, az én álláspontomtól éppen oly távol távol áll, a mint távol áll egész lelkületemtől. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

A másik érv, a melylyel a protestántizmus érdekeire való hivatkozásomat iparkodtak meggyengíteni, az volt, hogy a protestánsok bő erkölcsi kárpótlást nyernek az 1868-iki törvény módosításáért, éppen a házasság-ügy jelenlegi rendezésében, mert ez az egyenjogúságot létesíti és építi ki.

Ha valaha valami, a mi ebben a Házban mondatott, csak frázis volt, akkor ez az ellenérv az. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* E törvényjavaslat által, a házassági jog állami szabályozása által, a polgári házasság bármely formája által, igenis nyer a lelkiismereti szabadság ügye, nyernek azok, kik egyházi törvények szerint házasságot egyáltalán nem köthettek, illetőleg olyan házasságot nem köthettek, a mely

saját lelkiismeretük és az állami jogrend igényei szerint megengedhető és csak egyházuk törvényei által volt tiltva; nyerhetnek és nyerni fognak azok, kik a törvényesen bevett vallásfelekezetek egyikéhez sem tartoznak: de a protestáns egyházak egyenjogúság szempontjából e törvényhozási intézkedésekkel semmit sem nyernek. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Mert az egyenjogúság a házassági jog terén meg volt számukra eddig is; meg volt, mert vegyes házasságot mindegyik fél lelkésze előtt lehetett kötni; meg volt, mert csak tőlük függött volna az egyházi bíráskodást is igénybe venni, — saját akaratukon mult, hogy nem tették, — meg volt az egyenjogúság, mert még a későbbi áttérés esetében is mindegyik fél házassági viszonyait ama vallás elvei szerint intézték el, melyhez az áttérés után tartozott. Tehát az egyenjogúság terén a protestáns egyházak semmit sem nyernek és nem is veszítenek. *(Úgy van! a baloldalon.)* Azt mondani tehát, hogy a 68-iki törvény módosításért a házassági jog ily rendezése kárpótlást nyujt, tiszta frázis, mely a valósággal merőben ellenkezik. *(Helyeslés balfelől.)*

Nem czáfolták meg komolyan azt az érvet sem, melyet pénzügyi helyzetünkből meritettem. Nem számolom fel újra a reform költségeit, hisz a kormány is módosította e részben optimisztikus álláspontját: abból a 800.000 forintból, mely az anyakönyvi javaslat benyujtásakor a hivatalos szám volt, a belügyminiszter úr beszédében 1.800,000 lett. *(Hieronymi Károly belügyminiszter: Hol?)*

Ő az angol intézmény költségeit hozta fel, s minthogy nálunk a kötelező polgári házasság alapján

a szükséglet sokkal nagyobb lesz, mint Angliában a fakultativ mellett: minden valószínüség szerint . . . *(Hieronymi Károly belügyminiszter: Semmi valószínüség szerint!)*

. . . a költség nálunk, a lélekszámhoz arányítva, nem kisebb, hanem nagyobb lesz. *(Úgy van! balfelől.)* Erről tehát nem szólok, hanem szólok az indirekt költségekről, a lelkészi kárpótlásról. A miniszterelnök úr, e kérdéssel foglalkozva, előrebocsátotta, hogy ily kárpótlásra a jogrend változása nem állapít meg semmi jogi igényt. Ez úgy van; de méltányossági igényt megállapít, és politikai szempontok parancsolják, hogy megadjuk e kárpótlást, mégpedig teljes értékben. Mert ha a t. urak a túloldalon őszintén mondják, hogy a híveket nem akarják elvonni az egyházi házasságkötéstől, és a keresztség igénybe vételétől; ha e törvény kezükben nem akar eszköz lenni arra, hogy a nép az egyházi élettől elidegenüljön, — s én vagyok annyi bizalommal politikai belátásuk iránt, hogy ezt róluk föltételezzem, — akkor kell ismerniök azt a legiszlativ indokot, melyet a porosz törvényhozás elismert, midőn a lelkészi kárpótlást megállapította és azt mondta: az állam érdeke, hogy megadja ezt a kárpótlást, mert az állam érdeke, hogy a népet az új intézmények ne idegenítsék el az egyházi élettől.

Már pedig a keresztség felvétele, és az egyházi házasságkötés oly funkciók, melyek azt, a ki elmulasztja, véglegesen elválasztják egyháza életétől. Ezeket az egyházi funkciókat tehát ingyenessé kell tenni; és így azoknak az egyházaknak, melyeknek nincs elég anyagi erejök, kárpótlást kell adni, hogy lelkészeik e funkciókat ingyen teljesítsék; nem az

egyházak iránt való kedvezésből, nem kegyességből, hanem tisztán ama nagy állami érdeknek megóvásából, hogy az egyházi ténykedésekkel együtt járó költség a szegényebb osztályokat ne idegenítse el azok igénybevételétől. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Ha nem radikális, Hübele Balázs politikát akarunk csinálni; ha a magyar nemzet valódi erkölcsi és nemzeti érdekeit — mert minden erkölcsi érdek egyúttal nemzeti érdek is, — sértetlenül meg akarjuk óvni: akkor ezt legiszlativ motivumnak el kell ismernünk; akkor e kárpótlást nekünk is meg kell adnunk. És nálunk ehhez még az a szempont is járul, hogy a nemzetiségi papság kezébe a kenyérkérdés elkeseredettsége által fölcsigázott vallási fanatizmus fegyverét ne adjuk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A t. miniszterelnök úr e kárpótlás összegét — nem tudom, micsoda számítások alapján — nem egészen egy fél millióban állapította meg. Ha a t. miniszterelnök úr előadja nekünk azokat az adatokat, a melyeknek alapján az a csekély összeg derül ki, akkor én azt elfogadom; addig azonban kénytelen vagyok azt mondani, hogy én e számítások helyességében, melyek ezt a nagy szükségletet ily csekély mértékben állapítják meg, nem hiszek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, most térek át a legfontosabb momentumra, arra, a mely, szerintem, tulajdonképpen a kérdés szíve és veleje *(Halljuk! Halljuk!)* és ez a polgári házasság kötelező formájának várható befolyása a nemzet erkölcsi életére s ezzel kapcsolatosan a nemzeti egység fejlesztésére, a magyar nemzeti politika előbb vitelére. *(Halljuk! Halljuk!)* Minden egyéb kér-

dés, minden egyébb szempont, mely e problema megitélésébe belevegyül, több, kevesebb fontosságú és megszívlelendő, ez a kettő azonban az, a mely életbe vág, ez a kettő az, a mely az én szavazatomra döntő befolyást gyakorol. *(Halljuk!)*

A mi az erkölcsi befolyást illeti: nem fogom rekapitulálni azokat a külföldi statisztikai adatokat, melyek az egyházi házasságkötések arányát illusztrálják. Ezeket ismerjük mindnyájan, csak egyszerüen azt mondom, hogy ezeket a hazai viszonyokra, a magyar viszonyokra nézve teljes bizonyító erejüeknek el nem fogadom. A mi bennem aggodalmakat kelt a polgári házasság kötelező formáját illetőleg; a mi miatt én a fakultiv formával is meg tudnék barátkozni, ámbár jelenlegi viszonyaink közt a szükségbelit ajánlom, az a következő szempont. Nem kívánom én a kényszerítést az egyházi házasságkötésre; nem ez, a mi engem vezet; de a kötelező polgári házasságban benne rejlő gondolat ébreszt bennem aggodalmat. Hogy a valutarendezésből vett hasonlattal élhessek: az egyházi házasságkötésnek az a demonetizálása, a melyet a kötelező polgári házasság tartalmaz, az a demonetizálás, a mely az államilag elismert fizetési eszköz minősétől megfosztja, és tisztán a luxus használatára szolgáló nemes ércz rangjára szállítja le; *(Igaz! Úgy van! a baloldalon)* az a gondolat, hogy az egyházi házasságkötésnek magában véve semmi polgári következménye nincs, az a gondolat, — mint azt Ugron Gábor és Bartha Miklós t. képviselőtársaim oly szépen kifejtették, — ellenkezik a mi népünk évszázados tradicziójával és alkalmatos arra, hogy a közfelfogásban valóságos forradalmat idézzen elő.

Nagyon szép az, — és lehet igaz is, — hogy a házasságban kettőt különböztetünk meg: a polgári jogviszonyt és annak valláserkölcsi tartalmát. A polgári jogviszonyt szabályozza az állam és kifejezésre juttatja a polgári kötésben. A vallás-erkölcsi tartalommal pedig bánjék el mindenki a maga lelkiismerete szerint és ha meggyőződése arra indítja, nyerje meg annak szentesítését valamely egyház papja előtt. Ez, t. Ház, így igen szép és lehet igaz is. De bocsánatot kérek, ennek a megkülönböztetésnek a megértéséhez bizonyos mértékig filozofiailag kiképzett elme szükséges. Az egyszerü elme elvégre is csak egy házasságot ismer: a házasfelek közti viszony konkrét, tényleges megjelenésében mégis csak egy és ugyanaz. Hogy abban az egy viszonyban két alkotó elemet különböztessen meg és az egyiknek itt, a másiknak amott találja meg kielégítését: ez, t. képviselőház, az egyszerü elméknél a gyakorlatban csak oda vezethet, hogy vagy az egyiket fogják felesleges czeremóniának tartani, vagy a másikat. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ha oda fejlődnek az elmék, hogy az egyházi házasságkötést fogják felesleges czeremóniának tartani, — pedig az életnek mindennapi érdekei e felfogás felé utalják őket, midőn azt látják, hogy a gyermekek törvényessége, hogy az örökösödés összes kérdései is kizárólag ettől függnek: akkor elkövetkezik az, hogy végkép elidegenednek az egyházi és vallási élettől és elvesztik azt az egyetlenegy erkölcsi bázist, a melyre az emberek túlnyomó többsége utalva van. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Ha pedig oda fejlődik a dolog, hogy érvényesnek, lelkiismeretük szükségleteit kielégítőnek, szóval egész felfogásukban igaz

és valódi házasságnak csak az egyházi házasságkötést tekintik: akkor t. képviselőház, ez nem az államhoz való ragaszkodást, hanem az államtól való elidegenülést fogja előidézni, és perhorreszkálni fogják azt az intézkedést, mely őket oly polgári czeremoniára kényszeríti, a mely reájuk nézve sok ügygyel-bajjal jár, s a melynek ők semmi hatályt sem tulajdonítanak. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Én, t. képviselőház, mint már mondám, nagyon félek attól, hogy népünknél ez a dilemma kétféle megoldást fog nyerni. Annál a fajnál, a melyet már fajilag is, — hogy úgy mondjam, — a vér ösztönének hatalma fűz a magyar államhoz és a melyben, egyéb kitűnő tulajdonságai mellett, talán a legcsekélyebb mértékben van kifejlődve a metafizikai gondolkozásra való hajlandóság, a supra naturalizmus és vallási eszmék iránt való fogékonyság: félek, hogy ennél a fajnál ez a dilemma úgy nyer majd megoldást, hogy az egyházi házassságkötést fogja felesleges czeremóniának tartani és ez által lassankint-lassankint veszíteni fog valláserkölcsi bázisának szilárdságából. Viszont ama fajoknál, melyek közt ma még az izgatások bizonyos ellentéteket teremtenek a magyar állam eszméje és a faji érzés közt; a melyeknél a vallási érzés jobban benn van a nép ösztönében; a melyeknél a vallási érzés összefolyik a nemzetiségi tudattal és az egyik táplálja a másikat, a vallási fanatizmus a nemzetiségi izgatást, a nemzetiségi érzés a valláshoz való ragaszkodást: ezek a fajok tényleg az egyházi kötéshez fognak ragaszkodni, és ez magában helyes is volna, de nem úgy fognak ahhoz ragaszkodni, mint vallási kötelességük teljesítéséhez, hanem mint min-

dennapi élő tiltakozáshoz a magyar állam rendje ellen, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* mint a magyar államtól való elszigeteltségük és a magyar állammal való ellentétük kifejezéséhez. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Ezek az én aggodalmaim. Ezért mondom, hogy nem lehet egyes problemákat, nekünk, gyakorlati politikusoknak, a tankönyvirás szempontjából megítélnünk, s nem lehet a kérdéseket egyszerűen úgy állítani magunk elé, hogy melyik a legszimetrikusabb, melyik a legkevesebb súrlódást tartalmazó, ha úgy tetszik, melyik a legliberálisabb megoldás: hanem a mi népünknek, a mi népünk minden osztályának, minden felekezetének, a mi népünk minden nemzetiségének, a mi népünk egész pszikhologiájának ismeretéből kell kiindulni és mérlegelni, hogy, az eddig ismert tényezőkbe oltva, ez az intézmény minő hatást fog teremteni, hogy erre a vegyi anyagra hogyan fog reagálni az a vegyi kompozitum, melyet magyar nemzetnek nevezünk és a mely annyi fajból, nemzetiségből és vallásfelekezetből áll: és akkor tartok tőle, hogy ebben az esetben az államfentartó, az állami kapcsolatot képviselő magyar fajnak nem előnyére, hanem hátrányára fog nyilvánulni a hatás. *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

Azt mondják, t. Ház, hogy a magyar nemzet egységének előmozditója lesz ez az intézmény, mert a magyar államnak minden polgára életének legfontosabb pillanatában, midőn házasságot köt, a magyar állam intervenczióját fogja érezni akkor, mikor a magyar állami hatóság előtt meg fog jelenni. Megengedem, t. Ház, hogy ebben van valami, megenge-

dem, hogy ennek van valami súlya; de mindig csak azt kell mérlegelni, vajjon a kötelező polgári házasság intézményének ez a minősége, mely ily irányban fog hatást kifejteni, vajjon épp oly erős-e, vajjon az a működés, melyet tőle ez irányban várhatunk, épp oly hatályos-e, mint azok a következmények és hatások, a melyeket az ellenkező irányban kell várni. Hogy pedig ez a külsőség önmagában véve mennyit nyom, illetőleg, hogy a polgári közeg előtt való megjelenésnek, az állam közege előtt való házasságkötésnek súlya micsoda, az nem magától a materiális ténytől függ, hanem attól, hogy mily sulyt tulajdonít neki lelkében az illető.

Ha tehát megvalósul az, a mit én — gondolom — lélektanilag indokoltan fejtettem ki, hogy a polgári házasság intézménye iránt való ellenszenv a nemmagyar ajku honpolgároknál nyilvánul majd leginkább, hogy ott fog előállani a dilemmának az a megoldása, hogy felesleges szekaturának tekintik az állam közege előtt a megjelenést, holott lelkükben megnyugtatva csak akkor fogják magukat érezni, ha egyházi házasságot kötöttek: akkor épp azoknál fogjuk ez intézmény által az állam tekintélyét és az államhoz tartozás érzését emelni, a kiknek arra szükségük nincs: a magyar fajnál, — és épp azoknál, a kiknél arra szükség van, az idegen ajkuaknál, nem a magyar államhoz való ragaszkodást és vonzódást, hanem ellenkezőleg a magyar állam elleni gyülölet és ellenszenvet fogjuk előidézni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, nem csupán az intézmény *(Halljuk! Halljuk!)* feltételeinek hatását kell vizsgálni. Lehetetlen azt a politikát, mely ez intézmény létesítésére irá-

nyuló törekvésben kulminál, elválasztani a magyar politika összes problemáitól, a magyar nemzeti politika feladványainak organikus egészétől. És akkor én azt találom, hogy az ekképp kihegyezett radikális megoldások felé haladó egyházpolitika, melyet a kormány magáévá tett, igen sajátságos módon szolgálja a magyar nemzeti egység kérdéseit. Hogy a nem-magyar ajku nemzetiségek közti izgatásnak a talajt termékenyebbé teszi, az izgatók kezébe új fegyvert ad, a magyar állam ellenségeinek számát szaporítani és ellenszenvét öregbíteni fogja: erre már kiterjeszkedtem. De magát a magyar társadalmat is szétbontja a politika s kezdette szétbontani már most is.

Soha, t. képviselőház, *(Halljuk! Halljuk!)* felekezetek közt annyi féltékenység, annyi surlódás nem volt, mint most. *(Úgy van! balfelől.)* Látjuk azt a jelenséget, hogy, a kik egyes felekezetek terén ezt az egyházpolitikát melegen felkarolják, nagy részben, — nem mindnyájan, de nagy részben — nem annyira saját felekezetük érdekeinek felfogásából teszik, a mi helyes, a mi jogos mindaddig, míg az államnak, míg a nemzetnek általános érdekeivel össze nem ütköznek: hanem teszik azt a felekezeti szellem ama szempontjából, a mely semmi körülmények közt nem helyes, midőn már nem azt keressük, hogy mi az üdvös a mi felekezetünkre, hanem abban lelünk gyönyörűséget, hogy egy más felekezetnek mi fáj legjobban. *(Zajos helyeslés a baloldalon.)*

T. képviselőház! A mit Herman Ottó t. képviselőtársam dicsérőleg említett fel ez alkalommal a szabadelvű pártról, hogy t. i. ebből az egyházpolitikából és az ahhoz tartozó javaslatokból pártkérdést

csinált, ez csakugyan a szabadelvű pártra, ha a jelenlegi kormány pártja akart maradni, kényszerítő szükség volt. De a példát követésre nem ajánlom. Mert isten mentsen attól, hogy a vallási és egyházi kérdések körül elfoglalt állás legyen a pártok tömörülésének alapja. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Nyugtalanság jobbfelől. Zaj! Halljuk!)* Minden országban igen nagy baj ez, és látjuk, hogy az az ország, a mely a maga alkotmányos életét legjobban tudta ilyen kóros kinövésektől megmenteni, Anglia, soha erre a térre nem ment; ott a pártok tagjai vallási, egyházi kérdésekben messzemenő szavazási szabadságot engedtek tagjaiknak. De minálunk Magyarországon a pártoknak ekként való alakulása országos szerencsétlenség volna; és hogy az ebben az irányban már megindult, — s nem tudom, vajjon lehetséges-e nekünk, a kik ellene működünk az ilyen alakulásnak, ezt megakadályoznunk — a legnagyobb nemzeti szerencsétlenség. *(Zajos tetszés és helyeslés a baloldalon.)* Az ellentétek a vallási kérdéseknek.... *(Sréter Alfréd: Ott fújják fel!)* Kérem szépen, mit tetszik mondani? *(Sréter Alfréd: Ott fújják fel a vallási kérdést!)*

Hogy itt burjánzott fel a vallási kérdés? *(Felkiáltások a baloldalon: Hogy itt fújják fel!)* Hát ez, t. képviselőház, oly optikai csalódás, hogy én t. képviselőtársamat annak a megczáfolása végett csak a látszerészhez utasíthatom. *(Derültség és helyeslés a baloldalon.)*

Vallási kérdések körül képződött pártok merevebb gyülölettel állanak egymással szemben, mint minden más kérdések alapján alakult pártok. Vallási kérdések körül képződő pártok és az ő követőik lappangó polgárháborúval határos szellemet idéznek elő az ország

lakosai közt. Ezt láttuk más országokban, erre van számtalan példa.

No hát ezt elbirhatja minden olyan állam, mely a faji egység és teljes nemzeti függetlenség alapján áll; *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* de nem birhatja el olyan ország, melynek lakossága, társadalma számtalan fajból áll, s melynek politikájába úgy az országon belül, mint kívülről idegen erők befolyása is belejátszik. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Be nem látható, t. Ház, hogy a vallási alapon képződő pártok és ellentétek, ha azok keserűsége a végletekig hatványozódik, mily kevéssé lesznek válogatósak a szövetségesek keresésében; be nem látható, hogy legalább is a magyar nemzeti politikát befolyásoló, abba belejátszó, illetéktelen és idegen befolyásokkal bizonyos enyheséget, bizonyos kaczérkodást nem fognak-e maguknak megengedni, csakhogy a fanatizmust, mely mindkét oldalon lesz, — részben már megvan, — kielégítsék. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

És, t. Ház, tényleg látjuk, hogy soha e nemzet oly gyenge nem volt saját nemzeti érzelmeinek és jogainak érvényesítésében, *(Úgy van! Úgy van! Hosszantartó, zajos helyeslés a baloldalon.)* mint azóta, mióta ezek az egyházi kérdések dominálják a mi életünket. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Nem akarok részletekbe menni; *(Halljuk! Halljuk!)* nem akarok a vita tárgyától idegen dolgokat a vitába belevonni. Mindegyikünknek élénk emlékezetében van nemcsak a közelmultból, hanem e kormány összes ténykedése idejéből az, hogy mily kevés hatalma volt, mily kevés önállósága volt a kormánynak abban, hogy a nemzet érzelmeinek nyilvánulásában részt vegyen; *(Úgy van!*

Úgy van! a baloldalon.) mily kevés hatalma volt a kormánynak arra, hogy a korona és a nemzet közötti összhangot biztosítsa: mert összes befolyását, azt az egész befolyást, a melylyel egy parlamenti kormány a koronára és a nemzetre bírhat, kimerítette, exhauriálta a radikális egyházpolitika keresztülvitelére. *(Hosszantartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps a baloldalon. Nagy zaj és nyugtalanság. Felkiáltások a baloldalon: Halljuk az elnököt! Elnök csönget.)*

És, t. Ház, önök erre talán azt mondják, hogy ez ideig-óráig van így. Hiszen nem fogják megengedni a tétel helyességét; erre elvagyok készülve. A parlamenti viták szokásai szerint ilyet nyiltan egy kormány sem vall be. Lelkük mélyében érzik épúgy, mint mi; hanem azzal nyugtatják meg magukat, hogy ez ideig-óráig van így, majd ha a kérdések meglesznek oldva, akkor ez a békétlenség is lecsillapodik és az a gyengeség, mely a megzavart békéből ered, az is az erő nagyobb teljességének fog helyet adni.

Hát, t. Ház, ez a hivatalos álláspont. A hivatalos álláspont az, hogy definitiv eredményhez, nyugvóponthoz, legalább hosszu ideig tartó szünethez jutottunk el, ha a t. kormány egyházpolitikai javaslatai keresztülmennek. De, t. Ház, szövetséges társaik táborából más szót hallunk. Itt van pl. Eötvös Károly t. képviselőtársam, ki nem ugyan itt a parlamentben, de más helyen, oly helyen, hol nyilatkozatainak épp oly súlya van, hol neki azokat éppúgy kell mérlegelnie, mint itt a Házban, azt mondta, hogy ez csak kezdet; ezután következik a többi: a leszámolás a katholikus egyház vagyoni helyzetével, stb. stb. *(Eötvös Károly: Nem mondtam! Zaj balfelől. Halljuk! Halljuk!)*

„Quilibet optimus suorum verborum interpres.“ Neki úgy is joga van felszólalni; én a lapokban így olvastam. *(Zaj. Halljuk! Halljuk!)* De akár így mondta Székesfehérvárott, akár nem: akár kimondta e gondolatot, akár nem: maga e gondolat helyes; ennek a gondolatnak van igaza azzal a hivatalos felfogással szemben, mely azt mondja, hogy mi szünethez, nyugvó ponthoz jutottunk; annak a gondolatnak van igaza a logika és lélektan összes törvényei szerint. Ha egyszer a nemzeti életet abba a mederbe kergettük, hogy a nemzet önérzete, jogai, aspirációi erélyes érvényesítésének mintegy levezető csatornát ástunk az egyházpolitikai radikálizmusban — és ez a mai politika általános jellege: — akkor a csatornában tovább fog folyni ez áradat, és akkor e kérdésektől többé nyugalmunk nincs; és félő, hogy azok megfogják akasztani az ország egész reformtevékenységét, veszélyeztetni fogják az ország financiális rendjét, és veszélyeztetni fogják a nemzet összeforradását. *(Élénk helyeslés és éljenzés balfelől. Nagy zaj és mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)*

És ezért van az, t. Ház, hogy tartanám bár a kormány által javasolt megoldásokat az elmélet szempontjából a leghelyesebbeknek; tartanám bár a kormány által tekintetbe vett jogrendet a legtökéletesebbnek; tartanám bár a kormány által képviselt törekvéseket a legideálisabbaknak: Magyarország viszonyai közt, Magyarország etnografiai és felekezeti összealkotása mellett, Magyarország közjogi viszonyai közt, Magyarország nehéz harczai közt az ő nemzeti individuálitásának fentartásaért, külső és belső ellenséges befolyások ellen, ennek a zavaró, mindent felforgató, fölösleges izgató anyagnak bedobását a ma-

gyar politikába vissza kellene utasítanom, mint ide nem valót, mint nemzeti fejlődési történetünkkel ellenkezőt, mint nemzeti jövőnket veszélyeztetőt. *(Zajos helyeslés és éljenzés balfelől.)* Én, t. Ház, az egyházpolitikai téren is a liberális haladásnak, a kérdések megoldásának szükségét elismerem; elismertem akkor is, midőn önök az ezekre vonatkozó indítványokat még mindig leszavazták. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Elismertem, és önök akkor kezdték azok proklamálását, mikor az impulzust először e padokról kapták. *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Zaj és mozgás a jobboldalon.)* Elismerem, de én haladni akarok és nem ugrani; ezért a lábamat lépésről-lépésre szilárd, ismert talajra akarom tenni, nem pedig lehunyt szemmel beleugrani a sötétbe. *(Zajos tetszés és helyeslés balfelől.)* És azért engem a reformokra vonatkozó nézeteim megalkotásában, a reformokra vonatkozó elhatározásaim megérlelésében, a reformokra vonatkozó szavazataim adásában nem elméletek, hanem a felismert nemzeti szükségek fognak vezérelni. S mert ez a reformalkotás, ebben az alakban, nem a nemzeti szükségeknek, hanem csak egyéni kedvteléseknek és parlamenti helyzeteknek szüleménye: *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Zajos ellenmondás a jobboldalon.)* én ahhoz ebben az alakjában a magam szavazatával nem járulhatok, hanem, mint nagy és biztos lépést előre, ajánlom határozati javaslatomnak az elfogadását. *(Hosszantartó, zajos éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások: Öt percz szünetet kérünk.)*

Elnök: Az ülést öt perczre felfüggesztem.

A FŐRENDIHÁZ ÜZENETE.

— 1894. május 17. —

T. Ház!

(Mozgás. Halljuk! Halljuk!) Alig néhány hete, hogy ez a képviselőház igen nagy szótöbbséggel elfogadta a házassági jogról szóló törvényjavaslatot. E törvényjavaslatot alkotmányos hozzájárulás czéljából a főrendiházhoz küldtük, ott nem fogadták el és erről tudósítanak bennünket üzenetben a főrendek és ezzel szemben kell eljárásunkat megállapítanunk.

Nagyon természetesnek találom, hogy azok, a kik a törvényjavaslat valamennyi alapelvét, tehát a polgári házasság kötelező formáját is magukénak vallják, újabb kísérletet akarnak tenni arra, hogy a főrendiházat az elvhez való járulásnak megnyerjék. Épp oly természetes volna az, hogy azok, kik már az első tárgyaláskor a törvényjavaslat ez elvéhez nem járultak, és, minthogy a vita folyamán a közvetítő indítványok visszautasításával a kormány és a Ház többsége ezt az elvet is a javaslat kardinális elvei közé sorozta, az egész törvényjavaslat ellen voltak kénytelenek szavazni, — mondom, épp oly természetes volna, hogy a kik az első tárgyalás alkalmával ezt az állás-

pontot foglalták el, semmi szükségét se érezzék annak, hogy a maguk szavazatával is fölkérjék a főrendiházat oly törvényjavaslathoz való járulásra, melyet ők el nem fogadtak. Ennélfogva, a kérdés mai stádiumában, álláspontunk kölcsönös konstatálásán kívül alig volna szükség vitára, hanem egyszerü szavazással elintézhetnők a dolgot. *(Úgy van! jobbfelől. Zaj.)*

És én már egyéni kényelmem szempontjából is nagyon hajlandó lettem volna a kérdésnek ez egyszerü elintézési formájához járulni, ha ennek két körülmény nem állna útjában. Az egyik az, hogy a közvéleményre befolyást gyakorolható mindenféle módon terjesztették azt a felfogást, hogy a főrendiházban történtek után ma már azoknak is, kik az első tárgyalás alkalmával a javaslat ellen foglaltak állást, nem tudom, minémü hazafiui és nemzeti kötelessége volna álláspontjukat megváltoztatni, s a javaslatot elfogadni. *(Hosszantartó nagy zaj.)* És minthogy a képviselőház tanácskozásainak nem csupán az a feladata, — ámbár az a főfeladata, — hogy magának a képviselőháznak a határozatait készitsék elő, de meg van az a rendeltetése is, hogy a közvéleménynek felvilágositást és vezérfonalat nyujtson, nem ignorálhatom ezt a széles körökben elterjedt felfogást, jóllehet én azt tökéletesen tévesnek tartom. Ki kell tehát fejtenem, miért tartom tévesnek, miért tartom helytelennek ezt a hangulat-csinálás minden eszközével terjesztett legujabb tant.

De e negativ indokon kívül van még egy pozitiv indokom is, a mely felszólalásra késztet, *(Halljuk! Halljuk!)* és ez az, hogy én, — éppen azokkal a felfogásokkal ellentétben, a melyek szerint nekünk, kik

első alkalommal a javaslat ellen foglaltunk állást, most az volna kötelességünk, hogy a második alkalommal a javaslathoz járuljunk, — érveket találok a helyzetben, mégpedig reám nézve meggyőző és súlyos érveket, a melyek szerint azt hiszem, hogy éppen magának a reformnak, a reform lényeges részeinek megvalósítása érdekében, a t. Ház bölcsen cselekednék, ha a javaslatot nem ejtené el, nem venné le a napirendről, hanem módositaná. Mert abban Justh Gyula t. képviselőtársammal teljesen egyetértek, hogy a felmerült és e ponthoz eljutott egyházpolitikai kérdéseknek megoldás nélkül hagyása az országra nézve kalamitás volna, az izgalmakat folyton napirenden tartaná, a gyümölcsöző munkát lehetetlenné tevő közhangulatot ébren tartaná; tehát helyesen járna el ez a Ház, ha reformot nem a napirendről venné le, nem lemondana róla, nem meghátrálna, hanem álláspontját aképpen módositaná, hogy a reform kevésbbé lényeges pontjainak elejtésével, vagy elhalasztásával, a reform valóban lényeges részeit rögtön törvényre emelkedhetnének. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

E kettős álláspontom kifejtésére kérem a t. Ház türelmét. *(Halljuk! Halljuk!)*

Két indokkal támogatják a közfelfogásban azok, kik ezt a nézetet propagálják, abbeli állitólagos kötelességünket, hogy most már a javaslat ellenzéséről mondjunk le és álljunk annak támogatói közé. Az egyiket éppen most hallottam Justh Gyula t. képviselőtársamtól, és ez abban állott, hogy a főrendiház a merev negáczió álláspontjára állott, hogy a főrendiház többségét szavazata megindokolásában theologiai indokok vezérelték, hogy tehát a főrendiház többsége

oly állást foglalt el, a melylyel a kiegyenlítés lehetetlenség. A másik indok, melyet a mi frontváltoztatásunk szükségessége mellett felhoztak, az volt, hogy idegen befolyás, bécsi befolyás volt az, mely a főrendiház e szavazatát előidézte. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Ez az igaz! Ez úgy van! Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)*

A mi az elsőt illeti, én a tényt egyszerüen tagadom. Mi sem állhat tőlem távolabb, mint az a szándék, — sőt az ellen határozottan tiltakoznom kellene, s azok előtt, a kik álláspontomat e kérdésben kezdettől fogva figyelemmel kísérték, talán ily tiltakozásra nincs is szükségem, — ismétlem, mi sem állhat tőlem távolabb, semhogy szolidaritást vállaljak a főrendiház tanácskozásai alatt, a javaslat ellen történt minden felszólalással, a javaslat ellen felhozott minden érvvel. Elismerem, hogy a főrendiház többségét megalkotó falanxban és az azt támogató felszólalásokban igen nagy része volt a tisztán felekezeti álláspontnak, az argumentumok oly sorozatának, a melyek, szerintem is, vegyes vallásu országban, az érvényesülés lehetőségét nélkülözik, a melyek tehát az én elhatározásomra befolyást nem gyakorolhatnak. De a ki figyelemmel kísérte a főrendiház tárgyalásait, az a javaslat ellenzőinek sorából hallhatott nem egy olyan felszólalást, a mely a szükséges reformirányzat lényegével nem helyezkedett ellentétbe, mely a két kardinális alapelvet, a melyből én kiindultam, s a melyre a fősúlyt helyeztem, a melyben, változatlan meggyőződésem szerint, a reform lényege van, t. i. az egységes házassági jogot és a judikaturát magáévá tette és elfogadta és tisztán politikai szempont-

ból érvelt a polgári házasság kötelező formájának elfogadása ellen.

Én tehát, t. Ház, azt az egész főrendiházi többséget, mely a javaslatot leszavazta, intranszigensnek, olyannak, a mely a reformnak útját állja, olyannak, a mely a közszükség valódi követelményei elől elzárkózik, el nem ismerhetem. *(Helyeslés a baloldalon.)* Sőt a tényekben meg van a világos bizonyíték az ellenkezőre. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Igaz, hogy e tekintetben konkrét javaslatok nem történtek: de méltóztassanak a főrendiházban alakult csoportok sajátságos összealkotását tekinteni, méltóztassék figyelembe venni azt, hogy a kormány már itt a képviselőházban és a főrendiházban ismételten a házasságkötés formájára nézve minden kompromisszumot mereven elutasított, úgy, hogy lehetetlen volt annak a reformtöbbségnek a képződése a főrendiházban, a mely különben nehézség nélkül keletkezhetett volna azokból, a kik a kormány javaslatát is elfogadták, és az ellenzék ama részéből, a mely a reform lényegét volt hajlandó elfogadni.

Azt az állítást tehát, mintha a főrendiházi többség egy merev falhoz hasonlítana, mely reform-tevékenységüket megakasztja, a melyet tehát vagy ledönteni, vagy a mely előtt megállani kell; a mely a kompromisszumot, azt a kompromisszumot, a mely nemforradalmi időkben minden egészséges reformalkotás alapjánál ott szokott lenni, kizárja: ezt az állítást a tényekkel összeegyeztethetőnek el nem ismerhetem, és így ebből az állításból vont érv az én korábbi álláspontom megváltoztatására befolyást nem gyakorolhat. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Következik a másik érv, az idegen befolyás, a bécsi befolyás. *(Halljuk! Halljuk!)* Én nagyon értem, ha a szélsőbal erre hivatkozik és hangulatot csinál ezzel. A legteljesebb jogosultságot érzem magamban és elvbarátaimban, hogy a bécsi befolyás gyüjtőneve alatt rejlő és értetni szokott titkos hatalmak működésével szemben az indignáczió hangján felszólaljunk és tiltakozzunk; de megvallom, azoknak az uraknak a részéről, a kik másfél évtized óta hatalmukat a bécsi befolyással való megalkuvásra és barátkozásra alapitják a nemzettel szemben, *(Zajos tetszés, éljenzés és taps balfelől.)* azoknak az uraknak, *(Halljuk! Halljuk!)* azoknak az elemeknek részéről az elszörnyüködés a bécsi befolyás felett, *(Derültség balfelől.)* és a nemzet segitségül hivása a bécsi befolyással szemben, reám csak az ellenállhatatlan komikum hatását teszi. *(Zajos tetszés balfelől.)* — *Ugron Gábor: Megszorult rókának az imádsága! Busbach Péter: Egy kis befeketitése ennek az oldalnak! (Derültség balfelől.) Felkiáltások a szélső baloldalon: Feketesárgák! Ónody Géza: Német levelezés! Kossuth-temetés! Honvéd-szobor! (Zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Hiszen, kérem szépen, ha tagadják, majd zárószavamban tényekkel szolgálok a közel mult történetéből, de csak köztudomásu dolgokat fogok konstatálni ebben az esetben is.

Egyébiránt, t. Ház, előbb azt említém, hogy nekünk, a kik a Háznak ezen az oldalán ülünk, és a kik azoknak a köröknek a befolyása ellen, a melyeket bécsi befolyásnak szoktak nevezni, mindig erélyesen állást foglaltunk, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* nekünk igen is jogunk volna és jogunk van az ilyen illeték-

telen befolyással szembe szállani, de nemcsak jogunk hanem kötelességünk. És valamint igénybe veszem a jogczímet, úgy elismerem a feltétlen kötelességet is, a feltétlen kötelességet még önökkel egyetemben is, ha magukat arra határozták, hogy erre az útra térjenek. *(Helyeslés a baloldalon.)* De akkor kettőt követelek. *(Zaj jobbfelől.)* Először a puszta állításnak, ha a nyomdafestéknek még oly nagy mennyiségével feketítik is be, hitelt nem adok, hanem a tényeket kivánom látni, a melyek beigazolják, hogy a jelen esetben valóban illetéktelen befolyások érvényesültek a főrendiházban. *(Helyeslés balfelől.)* A második pedig az, hogy, ha ilyen tényeket, — mert azokban, a miket én tudok, én ilyen tényeket nem látok, — fel tudnak elöttem fedezni, még egyet kívánok: biztosítékot arra nézve, hogy a nemzet érdekeivel, a nemzet jogaival, a nemzet önérzetével össze nem egyeztethető befolyásokkal szemben azután az egész vonalon és minden téren állást foglalnak. *(Zajos helyeslés és éljenzés balfelől.)* Mert erre azután az én támogatásomat kaphatja bárki, de arra nem, hogy azokkal a befolyásokkal ujabb alkut kössenek, hogy azok ezt a házassági kérdést önöknek kiszolgáltassák, viszont meg önök a nemzeti önérzetnek, a nemzeti élet integritásának minden igazi követelményét ennek fejében feláldozzák. *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps balfelől.)*

T. Ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Elmondám, hogy azokban a tényekben, a melyeket eddig ismerek, illetéktelen befolyás jelenségeit nem látom, mert hogy magánbeszélgetésekben hivatkozás történt a korona személyes érzelmeire, ezt én igen helytelennek tartom, bárki részéről történt; *(Helyeslés a baloldalon.)* Hozzá

vagyunk ugyan szokva, hogy a korteskedésnek és hangulatcsinálásnak ezt a nemét a folyosókon és az előcsarnokokban mindenféle kérdésnél igénybe veszik: akkor is helytelen volt mindig, valahányszor más kérdésekben történt; ha ebben a kérdésben is történt, bárki részéről történt, szintén helytelen dolog volt: de ezt még illetéktelen befolyás-gyakorlásnak a szó alkotmányos értelmében venni nem lehet.

Az a tény, a melyre hivatkoztak, hogy ily illetéktelen befolyást konstatáljanak, mégpedig az egyedüli tény, négy, az udvarhoz tartozó magyar főrendiházi tag szavazata, és egy oly főrendiházi tag szavazata, a ki a külügyminiszteriumban osztályfőnöki hivatalt foglal el. Ama négy udvari méltóság közül egy a javaslat mellett, három a javaslat ellen szavazott, meggyőződése szerint. Megjelenésüket-szavazatukat alkotmányjogilag teljesen jogosnak tar, tom, s a panasz, mely az ő szavazatuk ellen emelkedett, tulajdonképpen arra irányul, és a követelmény, a mely a panasz mögött lappang, az, hogy magasabb befolyással vissza kellett volna őket tartani a szavazástól, tehát a panasz tárgya itt nem az illetéktelen befolyás, hanem éppen az, hogy illetéktelen befolyás nem gyakoroltatott. *(Élénk helyeslés, tetszés és taps a baloldalon.)*

Egészen hasonlóképpen áll a dolog a főrendiház ama tagjának a szavazatával, a ki a külügyminiszteriumban hivatalt visel. *(Halljuk! Halljuk!)* Én, t. Ház, mindig azt vitattam, és mi a Ház ez oldaláról mindig azt vitattuk, — s ez a politikai szabadságnak egyik kardinális tétele, — hogy a közhivatalnok csupán hivatalos teendőire nézve áll hivatali főnökének

rendelkezése alatt, *(Élénk helyeslés balfelől.)* egyéb állampolgári teendőkben pedig épp oly szabad és épp oly független, mint bárki más. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ezt az elvet vitattuk, valahányszor képviselőválasztásokról volt szó; a közhivatalnok részére igénybe vettük azt a jogot, hogy, ha meggyőződése úgy kívánja, ellenzéki jelöltre is adhassa szavazatát. Még nagyobb mértékben kell állítani, hogy, ha egy közhivatalnok, a létező törvények szerint, valamely parlamenti testület tagja lehet, kivévén azokat az állásokat, melyek a parlamentáris orgánizmus szerint bizalmi és politikai természetűek, — szavazatát szabadon gyakorolhatja és érvényesítheti. *(Helyeslés balfelől.)* Ha pedig elvi, általános kifogást találnak olyan állásban levő urak szavazása ellen, mint a milyenekről itt szó van, akkor vegyük fontolóra azt, hogy nem volna-e czélszerü rájuk nézve összeférhetetlenségi törvényt alkotni? Ezt szívesen fontolóra veszem, de addig, a míg ily összeférhetetlenségi törvény nincs, nem ismerhetem el azt, hogy a parlament bármely Házának — az általam előbb jelzett egyedüli kivétellel — legyen bármely oly tagja, a kinek joga van ugyan a szavazásra, de csak egyféleképen szavazhat. *(Úgy van! Derültség balfelől.)*

Ha azonban a bécsi befolyást és bécsi irányzatot abban az értelemben veszik, a melynek semmi alkotmányjogi tartalma nincsen, de politikai tartalma van, mintha a főrendiház többségét alkotó elemek között olyanok is volnának, a kik a magyar nemzeti érzés tekintetében nem ütik meg azt a mértéket, a melyet egyikünk, másikunk kíván, erre csak azt mondom, t. képviselőház, hogy igen aggályos dolog és

éppen önök a túloldalon, nem egyszer teljes joggal tiltakoztak az ellen, hogy akár a képviselő-, akár a főrendiház bármely tagjának gondolkozását kritizáljuk, és ebből jogosultságára vagy jogosultságának hiányára következtetést vonjunk. De ha a főrendiház egyes tagjainak a multban való szereplését vesszük, ha azt kutatjuk, ki foglalt állást a nemzeti követelmények, a nemzeti önérzet szigoru érvényesítése mellett, és ki volt e tekintetben lanyhább: körülbelül egyaránt találunk a többség soraiban is olyanokat, a kik messzemenő nemzeti követelmények mellett adandó alkalommal síkra szállottak, találunk ilyeneket a kisebbség soraiban is, viszont találunk mind a két táborban olyanokat, a kiknek nézetei, legalább az én mértékemet, a nemzeti önérzet erélyes felkarolásában nem ütik meg. De ebből a szempontból, akár az egyik, akár a másik oldalon érvényesüljének, egyes szavazatok jogosultságát mérlegelni, az előbb mondottam okokból, veszedelmes és helytelen. *(Helyeslés balfelől.)*

Én tehát, t. képviselőház, ismétlem, hogy az eddig ismert tények nem állapitják meg az illetéktelen befolyás tényálladékát. Ha oly tényeket fognak felhozni, a melyekről én nem tudok és a melyek ezt a tényálladékot megállapitják, akkor fogunk beszélni arról a második feltételről, melyet ahhoz fűztem, hogy önöket ezzel a befolyással szemben támogassam, hogy t. i. az egész vonalon és nemcsak e kérdés körül való megalkuvás végett vegyék igénybe erőnket. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Áttérek most beszédem második részére, melyben indokolni iparkodom, hogy, az én felfogásom sze-

rint, magának a reformnak érdekében tanácsos volna, ha a t. képviselőház álláspontját egy pontban, a polgári kötés kötelező formájában, részben módosítaná, és a törvényjavaslatot ilyen módosított alakban küldené vissza a főrendiházhoz. *(Helyeslés balfelől. Halljuk!)* Az én indokom egyszerűen ez: a felmerült egyházpolitikai kérdéseknek gyors megoldása kívánatos. Kívánatos, hogy az izgalmak megszünjenek; kívánatos, hogy az országot és az ország minden tényezőjét visszaadjuk annak a nyugalomnak, annak a munkaképességnek, a melyet az előttünk álló számos feladat és reformkérdés megoldása szükségessé tesz.

A miniszterelnök úr a szabadelvü pártkörben tartott beszédében, melyre tán szabad hivatkozni, hisz a hivatalosság teljes színezetével került nyilvánosságra, azt mondta, hogy mielőtt a képviselőháztól várható ujabb üzenet a főrendiházhoz átmenne, a kormánynak kötelessége lesz alkotmányos biztosítékokat szerezni arról, hogy a második szavazásnál a főrendiház többségét megnyerje. A kérdés fontossága miatt méltóztassék megengedni, hogy szóról-szóra olvassam fel ezt a miniszterelnöki nyilatkozatot. *(Halljuk! Halljuk!)*

„Ránk, mint kormányférfiakra egyuttal az a kötelesség is hárul, hogy ezen javaslat keresztülvitelének garancziáit keressük, mert mi nem engedhetjük meg, hogy Magyarország képviselőházának oly nagy többséggel hozott határozata, programmunknak egy ilyen sarkalatos pontja, meddő kisérletek színvonalatára süllyesztessék.“ *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Majd azt meglátjuk, hogy helyes-e. *(Derültség balfelől.)* „És ha ajánlatunkra, a mint ezt bizton hiszem“ — ezt én

is hiszem — „a képviselőház ujra el fogja fogadni ezt a javaslatot, akkor fogunk azon alkotmányos kötelesség előtt állani," — most jön a legfontosabb része a nyilatkozatnak — „hogy azokat a módozatokat, azokat a garanczíákat keressük, azokat az alkotmányos eszközöket vegyük igénybe, és azokra nézve még mielőtt a főrendiház ujból határoz ezen kérdésben, a korona előleges jóváhagyását kikérjük, a melyek alkalmasak a két Ház közötti ellentéteknek kiegyenlítésére, elsimítására és ezen javaslatnak, ezen elveknek diadalra juttatására."

A miniszterelnök úr e nyilatkozata egy néhány oly kérdést vet fel, vagyis nem vet fel, hanem sejtet, a mely alkotmányunk egészséges működésének és fejlődésének szempontjából kiváló fontosságu. Mert midőn én önmagamtól kérdeztem, hogy mik lehetnek tehát azok a biztosítékok, *(Felkiáltások jobbról: Alkotmányos!)* alkotmányos biztosítékok, a melyeket a kormány e tekintetben magának meg fog szerezni, illetőleg, melyeknek megszerzésére a koronánál megfogja tenni a lépéseket, hát akkor olyan sok alternativa tulajdonkép nincs is, hogy azokról magamnak képet alkotni ne tudtam volna.

Azt, hogy a korona királyi tekintélyével a főrendiház elhatározására nyomást gyakoroljon, miután alkotmányos biztosítékokról volt szó, gondolom, mindenki kizártnak tekinti a számba vehető lehetőségek sorából. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Miről lehet itten szó, t. Ház? Csak egy normális eszköz áll rendelkezésére a t. kormánynak: annak a három életfogytiglani főrendiházi tagnak a kinevezése, illetőleg javaslatba hozatala, a kiket a fennálló törvé-

nyek szerint, mivel az ötvenes szám már ennyire meg van közelítve, a korona kinevezhet. Ennek az eszköznek igénybe vétele, alkotmányjogi szempontból, annyira kifogástalan, hogy ehhez szó sem fér. De hát ezzel a három szavazattal a létező 21 szavazatnyi differenciát kiegészíteni nem lehet. *(Halljuk! Halljuk!)*

A mi meg az udvarhoz közel álló férfiak megjelenésének a megakadályozását illeti, az a nézetem, hogy ez, a mennyiben bárminemü külső befolyással történnék, alkotmányos szempontból nem volna korrekt dolog. De ha talán ők magúk határoznák el magukat, hogy nem jelennek meg a második szavazásnál: ez, miután négygyel szemben egy áll, a ki a kormány javaslata mellett szavazott, — és a ki valószínüleg azt a szempontot maga-magára is alkalmazná, a mely az udvari méltóságokat tartózkodásra birná, csak három tiszta nyereség.

Ezután már csak két alkotmányos út van a kormány előtt, melylyel a főrendiház ellenállását legyőzheti, mondjuk megtörheti. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik volna annyi örökletes főrendiházi tag kinevezetése, a mennyi szükséges a többség elérésére. *(Nagy zaj jobbfelől.)* A másik volna a képviselőház feloszlatása, az újabb nemzeti akarat megkérdezésére. *(Élénk helyeslés a bal és a szélső baloldalon. Nagy zaj és felkiáltások: Akkor eltünnék a nemzeti párt!)*

T. képviselőház! Méltóztassanak figyelembe venni, hogy én most nem javasolok semmiféle módozatot, hogy én sem az egyiket, sem a másikat nem ajánlom, hanem a mennyire az én tájékozottságom terjed a mi közjogunkban, azokat az alternativákat állítom a Ház elé, a melyek, szigorúan alkotmányos, vagyis mondjuk

törvényszerü utat követve, a kormány előtt állhatnak, és a melyekben kifejezést nyerhetnek ezek a miniszterelnök úr által említett biztosítékok. Mert az én szándékom az, hogy a t. miniszterelnök úrtól e tekintetben világosabb beszédet kívánjak és felszólítom, hogy midőn a főrendiház többségének megváltoztatására czélzó alkotmányos biztosítékokat említ, legyen szíves megmondani, miben állanak ezek ő szerinte? *(Élénk helyeslés és zaj a bal és szélső baloldalon.)*

Itt, t. Ház, alkotmányos organizmusunk egy igen kényes pontjához érkeztünk, melyre nézve homályos, sokat tartalmazható nyilatkozatok leple alatt, nem szabad az erőszakosságnak, vagy az alkotmányosság szellemével meg nem egyeztethető eljárás gyanujának fenforogni, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* sem a kormány, sem a törvényhozás mindkét háza, sem pedig alkotmányunk szilárdsága érdekében. *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Nagy zaj.)*

Ha tudnak tehát más arkanumot, mondják meg; de én csak e kettőt tudom: örökletes főrendiházi tagok kinevezését a szükséges számban, *(Nagy zaj. Halljuk! Halljuk!)* vagy pedig a képviselőház feloszlatását és új választások által a nemzeti akarat kétségtelen nyilvánulásának provokálását. *(Helyeslés balfelől. Zajos ellenmondások jobbfelől.)*

Már most ez alkotmányos eszközök elsejét: a szükségelt szavazatok számáig örökletes főrendiházi tagok kinevezését, a törvény betüje szerint ugyan megengedettnek, de az alkotmány szellemével teljesen ellentétesnek tartom. *(Élénk helyeslés balfelől. Zajos ellenmondások jobbfelől.)* Ezt bátor leszek ki is fejteni. *(Halljuk! Halljuk!))*

Én is osztozom abban a felfogásban, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy a főrendiház jelenlegi szervezete nem felel meg azoknak a követelményeknek, a melyek a mi alkotmányunk összes épületének tervrajzából következnek; azoknak az igényeknek, melyeket a törvényhozási apparátus egészségessé tétele kíván és ez az én meggyőződésem nem abban a perczben született, midőn engem a főrendiházban egyszer leszavaztak, hanem akkor, mikor a főrendiház reformját tárgyaltuk. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Akkor a t. túloldal részéről, — az igazságügyminiszter úr kivételével, ki nemcsak a mi álláspontunkat osztotta, hanem e kérdésben vezérszónokunk is volt — az az eszme, melyet mi a főrendiház reformjának egyik kardinális elvéül állítottunk oda, hogy t. i. a városi és megyei hatóságok képviselőit oda bejuttassuk, nemcsak merev visszautasításra talált, hanem azt a legfeketébb reakczió gyanujával is illették. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Nagy zaj és ellenmondások a jobboldalon.)* Egész hírlap- és röpirat-irodalom keletkezett a czélból, hogy az országot figyelmeztessék a veszélyre, mely a szabadelvű haladást fenyegeti, ha a törvényhatóságokat a törvényhozás termeibe behozzuk. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Hát örülök, t. Ház, a megtérésnek: óhajtottam volna azonban, hogy ez a pártérdek rideg követelményeivel kevésbbé kapcsolatosan és inkább az elvi meggyőződés következtében történt volna. *(Hosszantartó, élénk éljenzés a baloldalon.)* Én is osztozom tehát abban a meggyőződésben, hogy a főrendiház jelenlegi összealkotása, szervezeti szempontból nem felel meg a kellő igényeknek; de a szervezeti reformoknak, szervezeti reformok kér-

désének felvetését egy konkrét törvényjavaslat alkalmából mintegy megtorlási vagy bosszúállási eszközkép, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* sem elvileg helyesnek, sem a gyakorlati keresztülvitel tekintetében czélravezetőnek nem tartom. Az én szerény lélektani tapasztalásaim szerint, nagyon kételkedem abban, hogy egy törvényhozó testület akkor járuljon saját megreformálásához, midőn a reform indoka ugyanannak a törvényhozó testületnek a megbüntetése és a szavazatán való bosszúállás. *(Helyeslés balfelől.)* A szervezeti kérdéseket, a főrendiház újjászervezésének kérdését tehát hozzuk napirendre és oldjuk meg azok szerint az elvek szerint, a melyeket helyeseknek fogunk tartani, akkor, mikor a törvényhozás működésében helyreállt a teljes nyugalom, az objektivitás és elfogulatlanság. *(Helyeslés balfelől.)* Addig azonban, a míg ez a főrendiház így fennáll, a mint azt a törvényhozás akarata csak nemrég megalkotta, addig annak összealkotását, alkotmányos hivatását, tekintélyét respektálni kell, addig avval nem szabad másképen eljárni, mint a hogyan ezt az alkotmányos élet tradicziói, és gyakorlata elénk szabják. Már pedig állítom, hogy oly rendkívüli, oly megtorló, és olyan, a törvényhozás másik tanácskozó testületét lealázó rendszabály, *(Mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.)* mint a minő annak a szavazatok arányának módositása végett való elárasztása volna, alkotmányjogilag nemcsak aggályos, hanem határozottan inkorrekt lépés. *(Igaz! Úgy van! balfelől és a középen.)* A törvény betüje szerint meg van rá a lehetőség; de az állami életnek, különösen pedig az alkotmányos életnek, és a szabadelvü intézmények működésének egyedüli biztos alapja és ve-

zérfonala egy írott betü, a törvény betüje, nem lehet. Szükséges, hogy azok mögött és azokban a közélet egészséges szelleme legyen; hogy azokban bizonyos nem formulázható, meg nem irható, de az alkotmányos és szabad nemzetek lelkébe bevésett, és ha onnan kipusztul, az alkotmányos szabadság végveszélyét előidéző elv létezzék. *(Helyeslés a baloldalon.)* Az államhatalomnak a maga összeségében, legmagasabb kicsúcsosodásában, a törvényhozó hatalomnak, a melynek forma szerint mindenre a világon van joga és lehetősége, ily erkölcsi korlátok közt kell állnia. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

A törvényhozó hatalom a legképtelenebb dolgokat is törvénybe iktathatja, mint láttuk is, hogy törvénybe iktatta. A lelkiismeret elnyomására, a vagyon konfiskálására, az egyéni szabadság eltiprására vonatkozó törvények tömegének idegen államokban és a mi államunkban is formai joghatálya volt, és ez a formai törvényesség szempontjából épp oly kifogástalan volt, mint a milyen kifogástalan volt a haladásnak és a szabadságnak törvénybe iktatott legszentebb vívmánya. És mégis ugyanazzal a szemmel nézzük-e azokat a törvényeket és ezeket? Vajjon ama zsarnoki törvények ellen még a tettleges ellenállás, még a formai törvényesség előtt meg nem hajlókat is, forradalmároknak vagy martiroknak nevezi-e a történelem? Ezt, t. Ház, csak annak az illusztrálására hozom fel, hogy menynyire igaz az irás szava, hogy a betü öl, a szellem éltet, és hogy az állam minden tényezőjének ezt menynyire szem előtt kell tartania. Ez áll az állami organizmus, ez áll a törvényes hatalom egészére; áll fokozott mértékben az állami hatalmat, a törvényhozási

hatalmat képező egyes alkotó részekre. A főrendiház alkotmányos hatalmának is ez a korlátja. A főrendiház eshetik abba a hibába, hogy, a maga formai jogosítványát felhasználva, alkotmányos missziójának szellemével ellentétbe helyezkedik. A főrendiháznak joga van bármely javaslatot, a melyet alkotmányos tárgyalás végett hozzá küldenek, elvetni annyiszor, a mennyiszer, s a főrendiháznak, formai jog szerint, semmi tekintettel sem kell lenni arra, hogy a nemzeti akarat, akár ismételt választások útján is, minő irányban nyilvánult: még sem volna ember, nem volna alkotmányosan érző, szabadságszerető ember, a ki a főrendiház ilyen eljárását el ne ítélje, a főrendiház ilyen eljárásával szemben még a rendkívüli eszközök igénybevételéhez is ne járulna. Igen, de ez a szabály áll a főrendiházzal szemben alkalmazható végső eszközre, a szavazatok módosítása végett eszközölt tömeges peer-kinevezésre is. Erre is megvan a koronának feltétlenül és korlátlanul, a törvény betüje szerint, a joga; teheti ezt akármikor, akármilyen kiterjedésben; minden kormány javasolhatja ezt a koronának. A törvény betüje szerint, senki nem tehet ellene kifogást. De igenis az alkotmányosság szelleme szerint tehet kifogást, hacsak rendkívüli körülmények nem igazolják; mert az ilyen eljárás az egyik alkotmányos testületet a maga hatásköréből kiforgatja, mert a szavazatok összszealkotására erőszakot gyakorol. Ez csak akkor helyeselhető, csak akkor fogadható el, csak akkor tűrhető, mikor előzőleg a főrendiház követ el ilyen vétséget, alkotmányos jogosultságának betüjére támaszkodva, alkotmányos missziójának szelleme ellen. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ha ilyen poli-

tikai vétség, missziójának ilyen félreismerése a főrendiház részéről elő nem fordult, akkor a kormány részéről annak a tanácsnak a korona elé terjesztése, hogy a főrendiház szavazatát módosítsa és ebből a czélból neveztetné ki a szükséges számu örökös tagokat: a két kamararendszer alapjának, tehát az alkotmány egyik sarkkövének megmozdítása, a legroszszabb alkotmányos praxis meghonosítása, olyan preczedens, melyhez valóban alkotmányos államban olyan előzmények nélkül nem nyulnak, mint a minőket én felsoroltam.

Mikor a nagy angol reform-bill, a harminczas években, a főrendiház akaratán ismételten hajótörést szenvedett, — az angol alsóház pedig e reformhoz kötötte sorsát, a mely mellett sokkal élénkebb mozgalom volt egész Angliában, mint van a magyar nemzetben a házassági jogról szóló törvényjavaslat mellett: csak akkor, a mikor a nemzet akarata újból ez alapon megejtett választásoknál a bill mellett nyilvánult és impozáns többséget adott a reform eszméjének, s a mikor a főrendiház még mindig ellenszegült a nemzet konstatált akaratának, csak akkor akart az angol kormány ahhoz az extrém eszközhöz járulni, csak akkor tette meg lord Broughem azt a híres utat a királynéhoz Windsorba, a melyről saját emlékirataiban azt mondja, hogy ilyen körülmények között is szívszorongva ment a királynőhöz, olyan előterjesztéssel, a mely a főrendiház tradiczionális tekintélyét aláássa. De meg kellett tennie, mert a főrendiházban olyan ellenállásra talált, a mely Angolországot a forradalom szélére vitte. Ám most, a jelen esetben, ne méltóztassék elfeledni, hogy mi — s itt azért

mondom, hogy „mi“, mert a képviselőház, ha valamely határozatot hozott, akkor az a határozat az enyém is, és én a képviselőházzal, mint testülettel szolidaritást vállalok és érzek magamban, — mondom: a mi álláspontunk a főrendiházzal szemben nem oly nagyon erős, mint a minőnek önök tán a reformért való felbuzdulásban gondolják.

Mi, t. Ház, nem hivatkozhatunk a nemzet akaratára. *(Élénk helyeslés balfelől. Élénk ellenmondás jobbfelől.)* Bocsánatot kérek, midőn nagy harczba vagy akcióba készülnek menni, legyenek szívesek, — és ezt önöknek is saját szempontjukból az előrelátás parancsolja, — fegyverzetüket jól megnézni, és bizonyosságot szerezni arról, nem saját lelkük felhevülését követve, hanem az objektiv tényállást nézve, hogy mily fegyverekkel rendelkezhetnek? A nemzet akaratára való hivatkozás fegyverével nem rendelkeznek. Önök hivatkozhatnak a jelenlegi képviselőház akaratára, de midőn a képviselőházat megválasztották, akkor a polgári házasság kérdése nem volt szőnyegen. *(Felkiáltások jobbfelől: Hát a reverzálisok! Nagy zaj.)*

Nem mondom, hogy egyes képviselők nem vették fel programmjukba. Felvette programmjába a Ház egyik pártja is, mely azonban a választásoknál kisebbségben maradt, de az sem csinált és most sem csinál belőle kötelező pártkérdést. De a többség és a többség vezére nem vette fel programmjába a kötelező polgári házasságot, a nemzet tehát e kérdésben az egyedül illetékes módon, t. i. választások útján sem erre, sem arra nem nyilvánította akaratát. *(Élénk helyeslés balról. Nagy zaj.)*

Én ebből nem vonom le és soha sem is vontam

le azt a következtetést, hogy nekünk ilyen törvényt megalkotni nem volna szabad, mert a mandat imperativ theoriáját el nem ismerem, hanem levonom azt — és ezt, gondolom, kétségbe vonni nem lehet, mert tény, hogy a nemzetet nem kérdezték meg e dologban, a nemzet az akaratát sem az egyik, sem a másik irányban nem nyilvánította — ismétlem, azt vonom le, hogy a főrendiházzal szemben másra, mint egy más alapon megválasztott képviselőház akaratára hivatkozni nem lehet. A nemzet akaratára való hivatkozás, a jelenlegi viszonyok közt csak feltevés, csak üres frázis, *(Nagy mozgás jobbfelől.)* mely előtt semmiféle alkotmányjogi elvek, semmiféle helyes politikai szabályok szerint nem áll fenn a főrendiház kötelessége, hogy meghajoljon. Egészen másképp áll a dolog, ha ez a kérdés a választók elé kerül s szabad és tiszta választások utján. . . *(Felkiáltások a jobboldalon: Áh! Áh! Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon. Hosszantartó nagy zaj.)*

Talán csak nem sértem meg a kormányt azzal a feltevéssel, hogy szabad és tiszta választásokat kivánok. *(Élénk derültség a baloldalon. Nagy zaj a jobboldalon.)* Egészen másképp állana a kérdés, ha a választások után . . . *(Folytonos zaj a jobboldalon. Felkiáltások a baloldalon: Halljuk! Halljuk!)* Megteszem önöknek azt a konczessziót, hogy kihagyom a „szabad és tiszta“ szót. *(Éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)* — *Dániel Ernő: Hát a reverzálisok?* — *Elnök: Méltóztassanak csendben lenni.* — *Vajay István: Önök is adtak reverzálist, de nem tartják meg. (Nagy zaj.)* — *Elnök: Vajai képviselő urat rendre utasítom.* — *Bolgár Ferencz: Tessék a főispán-aspiránsokat*

is rendreutasítani. — Elnök: Kérem Bolgár képviselő urat, az elnököt nem utasítani; (Nagy zaj.) tudja kötelességét és teljesíteni fogja. (Hosszantartó élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)

Nagyon sajnálom, hogy fölszólalásom ilyen intermezzókra ad alkalmat. Én mindenképpen iparkodom a t. túloldal kedvében járni, de mikor azt mondtam, hogy: „a szabad és tiszta választások," nem tetszett; ezután kihagytam a „szabad és tiszta" szavakat, és ez sem tetszik; méltóztassanak megmondani, mit csináljak? *(Halljuk! Halljuk!)*

Tehát, t. képviselőház, egészen más volna a helyzet, ha a választásokon a polgári házasság, a kormánynak, a többségnek, vagy valamely pártnak a programmjában lett volna, és a nemzet, miután e programmra nézve megkérdezték, ennek többséget ad. Ekkor, t. képviselőház, lehetne a főrendiházzal szemben a nemzeti akaratra hivatkozni és akkor én volnék az első, a ki a főrendiház részéről a helyes eljárásnak azt tartanám, hogy a kétségtelenül nyilvánult nemzeti akarat megvalósulásának utjába ne gördítsen akadályokat. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De hogy oly eszmével, a mely a választások alkalmával nem volt a nemzet előtt; a mely a többség körében csak az ő politikájában előállott taktikai stádium következtében merült fel; *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások és zaj a jobboldalon.)* hogy az ily előzményen alapuló programmal a nemzeti akarat fenségében akarjanak föllépni és azzal imponálni: ezt oly játéknak tekintem, a melyről, akár ilyen, akár amolyan legyen az ember meggyőződése a dolog érdemében, politikai életünk komolysága te-

kintetében egyszer és mindenkorra le kell rántani a leplet. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Ellenmondások és zaj a jobboldalon.)*

Tehát, t. Ház, én a kormány rendelkezésére álló eszközök közül az egyiket alkotmányos eszköznek nem tartom; törvényszerűleg, a törvény betüje szerint lehetségesnek, de a helyes alkotmányos élet szempontjából elitélendőnek és elvetendőnek. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Hátra volna a másik: a nemzet kétségtelen akaratnyilvánitását provokálni új választások elrendelése által. T. képviselőház! Nekem ez ellen, ha a kormány erre határozná el magát, az én egyéni és pártszempontomból semmi kifogásom nem lehet. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Zaj jobbfelől.)* Éppenséggel nem abban az értelemben mondom ezt, mintha én próféta akarnék lenni és előre meg akarnám jósolni, hogy kinek és milyen felfogásnak adnának a választások többséget; hogy az én pártom sorsa az új választosok alapján kedvezően, vagy kedvezőtlenül alakulna-e. Ez mellékes kérdés, a főkérdés az volna, hogy tisztulna a helyzet; a nemzet akaratára nézve az igaz valóságot megtudnók és megtudván, ha ez törvények alapján kifejezést nyerne: ez előtt mindenkinek meg kellene hajolnia. *(Mandel Pál: A kisebbségnek is!)*

Hát, t. képviselőtársamnak, a ki jogász, még hozzá, a mint eddig ismertem őt, jeles jogász, meg kell azt magyaráznom, hogy a törvény előtt meg kell hajolni a kisebbségnek? Igen természetesen, a mig a diskusszió tart, addig a kisebbségnek joga van és kötelessége, hogy a végletekig megtegyen mindent;

hogy meggyőzni iparkodjék a többséget saját véleményének helyességéről. De megmondom, a jelen esetben mit értek én azalatt, hogy e törvény előtt mindenkinek meg kell hajolnia? Ebben az esetben nemcsak azt a magától értetődő dolgot jelentené ez, hogy a törvény szabályainak minden honpolgár engedelmeskedni tartozik, mert azt mondani sem szükséges. Azt jelentené, hogy ebben az esetben a kisebbség, legalább ha én volnék az a kisebbség, ha nekem volna arra a kisebbségre befolyásom és a menynyire ez az én befolyásom terjedne, megszüntetne minden ellenagitációt egy oly reform ellen, melyet a nemzet akarata törvényerőre emelt, és melynek bolygatása, ha egyszer az törvényerőre emelkedett, szerintem, épp oly veszélyeztetése volna a nemzet belső békéjének, vallási békéjének, mint a hogy én most veszélyt látok abban, ha ezt a reformot túlhajtjuk a radikálizmus felé. *(Helyeslés jobbfelől.)* Ez az, a mit én ez alatt értek; s örülök, hogy t. képviselőtársam alkalmat adott nekem arra, hogy ezt itt világosan kifejthessem. *(Helyeslés balfelől.)*

T. Ház! Ha tehát azt mondám, hogy nekem saját egyéni álláspontomból és pártszempontból a képviselőház feloszlatása ellen semmi kifogásom sem volna, azt hiszem, hogy általános magyar politikai szempontból igen megfontolandó dolog, vajjon czélszerü volna-e e kérdések megoldatlan állapotában a nemzetet választási harczok elé vinni; vajjon a magyar nemzetnek objektive vett nagy érdekeit tekintve, czélszerü és helyes, és előrelátó politika volna-e, oly választási harczot előidézni, mely főleg — hogy ne mondjam, kizárólag — vallási kérdések alapján fej-

lődnék; mely a nemzetet, a magyar társadalmat két táborba osztaná s a nemzetiségi izgatásoknak ujabb tápot nyujtana? Azt hiszem, hogy ez nem volna czélszerü s én ezt a magyar politika szempontjából nem tudnám ajánlani.

De, t. Ház, ennek következtében nem tudok képzelni más utat a szőnyegen levő egyházpolitikai reformok tényleges megoldására, mint oly kompromisszumot, mely azt, a mi nem lényeges, elejti, vagy elodázza, *(Helyeslés balfelől.)* azt, a mi lényeges, megvalósítja. A reform, a közszükség érdekében az a lényeges, hogy házassági jogunk zürzavarában rend legyen; *(Helyeslés balfelől.)* hogy a családi és házassági kötelék megerősödjék; hogy a jogrendezés terén az állami törvényhozás és állami biráskodás szuverénitása érvényesüljön. Ez lényeg. A házasságkötés formája ehhez képest másodrendü és alárendelt kérdés. *(Úgy van! balfelől.)* Annak tekintették ebben az országban mindekkoráig. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter tagadólag int.)* A t. igazságügyminiszter úr tagadó intésére legyen szabad saját szavaival válaszolnom. *(Halljuk! Halljuk!)* Már idéztem azokat, a miket ő az 1884-iki képviselőházi vitában mondott; most az alkalom is hasonló lévén, legyen szabad idéznem azokat, miket a keresztények és zsidók közötti házasságra vonatkozó főrendiházi tagadó üzenet tárgyalásakor mondott. *(Halljuk! Olvassa.)*

„Ezek után — úgymond a miniszter úr — tisztelettel előterjesztem a Háznak ugyanazon határozati javaslatot, melyet a multkor előadtam. — T. i. azt, hogy a kormány utasíttatik oly törvényjavaslat be-

terjesztésére, mely a házassági jogot és házassági judikaturát államilag egységesen szabályozza, a kötési forma kérdését pedig nyitva hagyja. „Minden reform, a mely szélesebb körökben karoltatik fel, — ilyen a házasságügy reformja is — kétségkívül különböző alkatelemeire nézve különböző ellenzést talál és a ki igazán akar rá törekedni, az szétválasztja azt, a mi sürgősebb attól, a mi kevésbbé sürgős, szétválasztja a gyakorlati siker kedvéért."

„Már, most a ki ismeri a házasságjog zilált állapotát; a ki ismeri azt a gyászos befolyást, melyet a házassági viszony komolyságára, tisztaságára ez állapot gyakorol, a kinél nem üres hang, de komoly szó a jogegyenlőséget és lelkiismereti szabadságot az egyház számára is megvalósítani, s a ki mégis azt hiszi, hogy nem lehet a reformban addig elmenni, a meddig a logika minden gondolkozó embert kétségtelenül elvisz, hanem azon lényeges részeket, melyek ma már kétségtelenül megérlelődtek a közmeggyőződésben, érvényre akar juttatni: az, t. Ház, elfogadhatja határozati javaslatomat."

És most következik egy igen érdekes passzus, mely talán azt bizonyítja, hogy az igazságügyminiszter úr nem jól emlékezett, midőn az alapvitában azt mondta nekem, hogy akkori határozati javaslatának keresztülvitelében a szükségbeli polgári házasságot kizártnak tekintette. *(Tovább olvassa.)*

„És az ellen még azt sem lehet felhozni, hogy bármely oldalról legyőzhetetlen akadályra találna, mert Ausztriában nem ugyan egészen úgy, mint azt helyesen valósítani kell, de sok lényeges pontban fennáll, s mondom, azt hiszem, hogy azt nálunk még

jobban és ama nagy elveknek megfelelőbben lehetne valósítani, minden tisztelettel szólva azon másik állam törvényhozásáról, de azon tény, hogy az ott fennáll, hogy sem az egyház, sem más tényezővel összeütközésre nem vezetett, hogy képes volt a rendet, biztosságot és egységet az intézménybe behozni, a lelkiismereti szabadságot biztosítani, e tény lefegyverez minden ürügyet arra nézve, hogy nálunk annak keresztülvitelére és megvalósítására komolyan vállalkozni nem lehet." *(Nagy derültség a baloldalon.) Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Kérem, majd megmagyarázom.*

Én is mindig azt mondottam, hogy a szükségbeli polgári házasságot nem akképp kívánom megvalósítani, mint Ausztriában; hogy azt nálunk sokkal helyesebben, sokkal czélszerűbben, a nagy feladatoknak megfelelőbb alakban lehet megvalósítani, de hogy a nuance-t kifejező e jelző azt tartalmazza . . . *Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az nem nuance!*

„Ugyanazt jobban", ez nem jelenthet más valamit, mint . . . *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A házassági reformot jobban!)*

. . . azt az intézményt, mely Ausztriában van. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem azt!)*

Egyébiránt . . . *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem sikerült!) (Derültség jobbfelől.)*

Majd meglátjuk a végén, t. Ház, hogy kinek sikerült? Hisz e felett hosszu exegetikus vitát folytathatunk, de kérem, valóban a Ház idejét erre pazarolni talán nem érdemes. Ha a t. igazságügyminiszter úr azt mondja, hogy ő mást értett e kifejezések alatt . . . *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Mást mondtam.)*

No, már ezt el nem ismerem! *(Tetszés balfelől.)* Különben ez a reminiszczenczia itt csak mellékes jelentőségü. A mit én az igazságügyminiszter úr e nyilatkozatából mint arany igazságot, mint igazi politikai bölcseséget kiemelni óhajtottam, az ebből a mondatból áll: *(olvassa)* „Minden reform, a mely szélesebb körökben karoltatik fel — ilyen a házasságügy reformja is — kétség kívül különböző alkatelemeire nézve különböző ellenzést talál, és a ki igazán akar rátörekedni, az szétválasztja azt, a mi sürgősebb, szükségesebb, attól, a mi kevésbbé sürgős, szétválasztja a gyakorlati siker kedvéért.“ *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ez az, a mit én a t. képviselőháznak ajánlok.

A törvényjavaslatnak a főrendiházhoz való változatlan visszaküldésével aligha czélt érünk. Ám próbálják meg, ha úgy akarják. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy czélt nem fogunk érni. Viszont a főrendiházi vita összes tapasztalásai meggyőztek engem, hogy, ha a kormány a házasságkötés formájára nézve enged abból a merevségből, a melylyel javaslatának e pontjához ragaszkodik, a reformot egész biztosan keresztül visszük. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Mert én ezt akarom; mert én osztozom abban a felfogásban, hogy elsőrendü szükség e kérdésnek minél gyorsabb megoldása; mert — még dato non concesso, hogy az a megoldás, melyet önök akarnak, a maga teljességében tökéletes, — a lehető legtökéletesebb megoldásnál fontosabb érdeknek tartom azt, hogy végtelen, beláthatatlan hosszu izgalmaknak ezt az országot ki ne tegyük; *(Élénk helyeslés balfelől.)* hogy a nyugalmat és békét és a reform szükséges pontjainak életbeléptetését minél előbb érjük el: éppen azért

ajánlom a t. képviselőháznak, hogy módosítsa álláspontját abban az irányban, a melyben azt már az alapvitában ajánlottam. *(Élénk felkiáltások jobbfelől: Nem! Olyan nincs!)* Nem! El voltam készülve rá, hogy nem. — *(Sághy Gyula: Majd a jövő megmutatja!)*

A jövő bizonytalan, van azonban a jövő alakulásának is egy momentuma, a melyet ismét a t. igazságügyminiszter úr abban a beszédben igen szépen formulázott, a melyre már előbb hivatkoztam, s ennek felolvasásával és határozati javaslatom benyujtásával végzem beszédemet. *(Olvassa.)* „Meg vagyok győződve, hogy minden ilyen ügynél, a mely az eddigi szokásokba, az eddigi rendszerbe élénken belenyul, az ellenállás, a küzdelem kimaradhatatlan; de ezen küzdelem sorsa és sikere iránt egy dolog dönt: hogy t. i. a nemzet és az emberiség valódi szükségén alapul-e, a mi javasoltatik.“ *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* „A frázisokat elfújja az idő, de a való szükség kielégitést kíván és folytonosan apadni fog azoknak a száma, a kik a való szükség előtt eleintén füleiket, később szivüket, utoljára elméjüket is megnyitni határozottan vonakodnak.“

Hát igenis, t. képviselőház, a mi a mostani felháborodásban, a mi a mostani hangulatban, a mi a mostani törekvésekben frázis, azt el fogja fújni az idő. *(Felkiáltások jobbfelől: Azt igen!)* De azért én a haladás és a reform sorsa iránt semmi kétséget nem táplálok, mert a mi valódi és igaz szükségleten alapul, annak megérlelését meghozza az idő. De hogy ez gyorsan történjék, az a mi előrelátásunktól és bölcseségünktől függ. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: és határozottságunktól!)*

Határozottságunktól abban, a mi elvi fontosságú, a ragaszkodástól ahhoz, a mi az ország szükségletének szempontjából fontos, a mi a nemzetnek valódi szükséglete *(Élénk helyeslés balfelől.)* és attól a képességtől, hogy e szükséges reformok gyakorlati előfeltételeinek alá tudjuk rendelni azt, a mi önmagában véve nem lényeg, a mi önmagában véve nem életkérdés, a mi nem életkérdés az országra nézve, de talán csak egy pártra nézve az. *(Hosszantartó zajos tetszés, helyeslés éljenzés és taps balfelől.)*

Ajánlom határozati javaslatomat elfogadásra. *(Hosszantartó élénk éljenzés és helyeslés balfelől. Felkiáltások: Öt percznyi szünetet kérünk.)*

„Határozati javaslat.

A képviselőház a házassági jogról szóló, a főrendiház által el nem fogadott törvényjavaslatot, abból a czélból, hogy a tervbe vett reformok lényege mielőbb törvényerőre emelhető legyen, az igazságügyi bizottsághoz utasítja, a következő elvek szerinti átdolgozás végett:

Az anyagi házassági jogot és a házassági ügyekben való biráskodást egységesen államilag megállapító részek fentartandók.

A házasságkötés formájául rendszerint a lelkész előtti kötés tartassék fenn; de azokban az esetekben, midőn ez valamely, az állami törvényben nem foglalt egyházi akadály miatt lehetetlen, vagy bármely okból az illetékes lelkésztől megtagadtatik, végül elismert felekezetekhez nem tartozókra nézve polgári házasságkötés létesíttessék. *(Élénk éljenzés balfelől.)*

Elnök: Az igazságügyminiszter úr fog szólani. *(Zajos felkiáltások balról: Éljen Apponyi! Öt perczet kérünk! Halljuk! Halljuk! Nagy zaj.)*

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: T. Ház! *(Élénk felkiáltások balfelől! Éljen Apponyi! Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Nagy zaj. Elnök csenget. Felkiáltások: Öt perczet kérünk!)*

Elnök: Az ülést öt perczre felfüggesztem.

*

A ZÁRÓBESZÉD.

— 1894. május 19. —

T. képviselőház!

A kérdés e mai stádiumában, úgy hiszem, világos, hogy ez most már teljesen a hatalmi mérkőzés kérdésévé vált, és hogy a kapaczitáczió sikerére abszolute semmi kilátás nincs. Már e szempontból is a lehető legrövidebben szándékozom a zárószó jogával élni, illetőleg a zárószó kötelességének megfelelni, és inkább azon leszek, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy, a lefolyt vitákban használt érveknek és ellenérveknek eredményét lehető világossággal rekapitulálva, az ország közvéleményének alkalmat adjak az itéletre, a mindkét oldalról képviselt álláspont és azok indokoltsága felett. A kérdés érdemével, tudniillik a házassági jog rendezése tekintetében közöttünk fenforgó differencziával én most, a főrendi üzenet megvitatásánál, egyáltalán nem foglalkoztam, mert

úgy tartottam, hogy azt bőven megvitattuk, midőn magát a törvényjavaslatot tárgyaltuk, oly alapossággal és oly hosszu vitában, minőt a kérdés nagy fontossága megérdemel. De úgy a t. igazságügyminiszter úr, mint különösen Tisza István képviselő úr, minapi felszólalásába belevegyitett oly érveket is, a melyek egyenesen a kérdés érdemét érintették, és melyeket észrevétel nélkül nem hagyhatok. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az igen t. igazságügyminiszter úr ismét a Ház elé állította azt a nagy hatásra biztosan számító, de a tartalma tekintetében talán kevésbbé kifogástalan mondatot, hogy ő és egyáltalán a t. kormány a házassági reform alkalmából teljes mértékben keresztül akarja vinni ezen a téren az állam és az egyház hatáskörének elválasztását s hogy minden kiegyenlítő gondolatot, a kötés formájára vonatkozó minden eltérő nézetet már azért is vissza kell utasitani, mert nem engedheti meg, hogy a felekezeti befolyást, a melyet az anyagi törvényhozás és judikatura terén kiküszöböltünk, a házasságkötés alakiságaiban, hátsó ajtón ismét becsempészszék.

A mi azt az első nagy mondást illeti, hogy a kormány a házassági reform terén teljesen keresztül akarja vinni az állam és egyház elválasztását, és hogy ebből a szempontból kell ragaszkodnia a házasság polgári kötésének kötelező formájához, ha ez nagy hatásra számított frázisnál egyéb akarna lenni, akkor ennek a tételnek, hogy az állami és egyházi hatáskör teljes elválasztása a szükségképeni czél, vagy bebizonyitottnak, vagy axiomatikus jelentőségűnek kellene lenni. De megvallom, önmagában evidens axiomát én nem látok abban,

hogy az állam és az egyház hatásköre elválasztásának teljes keresztülvitele ezen a téren szükséges; bebizonyítva pedig a dolog szintén nincs, mert az egész kérdés utóvégre nem az, hogy mely álláspont indokolható hangzatosabb mondásokkal; a kérdés nem is az, hogy melyik álláspont felel meg bizonyos eszmekör logikájának a legutolsó végletekig: hanem az, hogy melyik álláspont érvényesülése alkalmas a kérdés oly megoldására, mely a létező bajokat orvosolja és egyúttal az ország belső nyugalmát ne zavarja, hanem helyreállítsa. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Ennek bebizonyítása körül kell a vitának forognia és nem a körül, hogy vajjon a külön választás elméleti követelményeinek tökéletesen felel-e meg valamely megoldás. Sőt minden nép évszázados tapasztalása azt mutatja, hogy éppen a logika ily túlfeszítése, az elméleti követelményeknek ilyen, minden áron keresztülhajtása az, mely a gyakorlati követelmények tekintetbe vételét megakadályozza, a gyakorlati államférfiúi belátás tisztaságát megzavarja és ez által oly megoldásokat létesit, a melyek a tankönyvekben a jövő kor tanulóira nézve talán megkönnyítik az intézmény megtanulását, talán a tanároknak is az előadás feladatát, — a mennyiben egyszerü aritmetikai, logikai átlátszósággal birnak, — de az életben megbosszulják magukat és az emberek és a népek életébe viszik át azokat a bajokat, melyektől a papirost és az előadási termeket szerencsésen megtudták menteni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

(Madarász József: 1848 nem ezt bizonyítja!)

T. képviselőtársam közbeszólt, hogy 1848 nem ezt bizonyítja. Bocsánatot kérek, 1848 éppen ezt

bizonyítja; mert az 1848-iki törvényalkotások, midőn bizonyos tekintetben igenis nagy és merész lépéseket tettek előre, más téren, a hol erre szükség volt, nagyon kiméltek a hagyományos intézmények kontinuitását, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* és igen sok feladat megoldását hagyták az utókorra. *(Igaz! Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől és a szélsőbalon.)*

A népképviselet létesítése mellett pl. nem nyultak rögtön a főrendiház átalakításához, a melyet pedig az 1848-iki törvényhozás abstrakt logikája megkövetelt volna; *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől.)* a parlamenti kormányzat létesítése mellett és a felelős kormány hatalmi körrel való felruházása mellett nem léptették életbe a merev czentralizácziót, hanem igenis kiméltek, fentartották és fentartani kívánták a megyei önkormányzatot. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És az egyházi téren is az 1848-iki törvényhozás bizonyos nagy elveket kimondott, de a keresztülvitel tekintetében a törvény szövege utasítást adott, vagyis — utasítani a szó jogi értelmében nem lehetvén — útmutatást adott a jövendő törvényhozásnak arra, hogy a legnagyobb mérséklettel járjanak el. Bizonyos egyházak jogainak fentartásáról expressze gondoskodott, és midőn a tanügy újjászervezéséről intézkedett, egyenesen utasította a kormányt, hogy előzetesen az illető egyházi hatóságokkal érintkezzék. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Tehát az 1848-iki törvényhozásra lehet hivatkozni a tekintetben, hogy a szükséges alkotásokat erős kézzel eszközölte... *(Madarász József: Nagy alkotásokat!)* Nagy alkotásokat igenis, de az alkotások nem az által nagyok, hogy minél nagyobb kört karolják fel az átalakításoknak, hanem

az által, hogy a nemzet valódi szükségleteinek megfelelnek; hogy kimélik azt, a mit kímélni kell; kíméletlenül nyúlnak ahhoz, a mit kímélni nem szabad, és építenek olyat, a miben a nemzet megnyugvást talál, a nemzeti intézmények maradandó alapot nyernek; szóval, hogy létesítenek oly intézményeket, melyek a kedélyek nyugalmát meg nem zavarják, sőt biztosítják. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)*

Hasonlóképpen állunk a t. igazságügyminiszter úr másik, ez alkalommal ismételt nagy mondásával, hogy a felekezeti befolyást, a melyet a judikatúrának és az anyagi törvényalkotásnak teréről mi magunk is kiküszöbölünk, a kötés formája által hátsó ajtón ismét be akarjuk csempészni.

T. képviselőház! Mindenekelőtt állítsuk helyre a tényekben létező kiindulási pontot.

A t. igazságügyminiszter úr csak akkor vádolhatná jogosan, a mi álláspontunkat, ha ebben az országban a kötelező polgári házasság intézménye tényleg léteznék és mi annak megszüntetésével akarnók ismét kivétellé tenni az egyházi, szabálylyá a polgári házasságkötést. Akkor igenis, beszélhetne arról a t. igazságügyminiszter úr, hogy mi reakcionárius, a felekezeti befolyás öregbítésére czélzó inditványt teszünk. De hogyan áll a dolog? Ma tényleg úgy áll, hogy a felekezeti felfogás uralkodik a házasságban, úgy a jogalkotás terén, mint a judikaturában, valamint a kötési formában, teljes kizárólagossággal. Ezzel szemben mi a házassági anyagi jogalkotás terén és a judikaturában teljesen és kizárólag az állami akaratot akarjuk érvényre juttatni, a házasságkötés terén pedig nem akarunk oly radikális

uton haladni, mint a t. kormány, hanem fentartani kívánjuk az egyházi házasságkötés jogi hatályát: a mellett azonban oly esetekben, midőn ez nem lehetséges, az állami házasságkötésnek hasonló jogi hatállyal tért kívánunk nyitni; sőt azok, a kik a fakultativ polgári házasság mellett foglalnak állást, párhuzamosan és egyenjogúan akarják behozni az egyházi és állami házasságkötést.

T. Ház! Az ilyen akczió tehát nem újra becsempészése valaminek, a mi nem létezik, hanem ellenkezőleg, a létező tényekkel szemben ez az álláspont igen nagy és igen lényeges haladás előre. Nem oly radikális, nem oly nagy, nem oly merész, mint a melyet önök proponálnak; de olyas valami becsempészésével, a mi ma korlátlanul uralkodik és a minek uralmát meg akarjuk szorítani, igazságosan és a tényeknek megfelelőleg nem lehet minket vádolni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Egyébiránt, t. képviselőház, a kötés formája nem arra hatályos és nem azt az eredményt vonja maga után, és az indok, a mely miatt én az egyházi kötésnek legalább is teljes joghatálylyal való ellátását fentartani kívánom, nem az, hogy a jogi életre az egyházi felfogásnak befolyást biztosítunk a kötés utján. Hiszen ilyen befolyást a jogi életre nem gyakorolhat az egyházi kötés, midőn az mellőzhető, midőn ott, a hol valamely állampolgárt törvénybiztosította jogaiban gátolná, rendelkezésre áll egy másik út követése, egy más házasságkötési forma választása. Tehát nem a jogi életbe akarunk akár becsempészni, akár biztosítani egyházi és felekezeti befolyást. Hanem más valamit igenis akarunk, és e más valamire nézve

igenis aggodalmam van, a mint ezt az általános vitánál bőven kifejtettem. Igenis, azt az erkölcsi befolyást, melylyel az egyházi házasságkötés, a házasságkötés vallási momentuma bir, fentartani és biztosítani kívánom, *(Helyeslés a baloldalon.)* és féltem népünket attól, hogy, ha oly intézkedéseket hozunk, melyek az egyházi házasságkötést minden joghatálytól megfosztják, a melyek szerint a polgári kötésnek önmagában mindenkor és kizárólag van jogi hatálya; midőn tehát a közfelfogásban, különösen a materialisztikusabb irányúak felfogásában a dolog lényege, mindaz, a mi a földi javakat biztosítja, az állami, a polgári kötés által ki van merítve: mondom, félek hogy az egyházi kötés az üres czeremónia nivójára fog süllyedni a nép széles rétegeinek tudatában. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Nem mondom, hogy ez szükségképen be fog következni. Megtörténhetik, hogy nem. Óhajtom, hogy az esetre, ha önöknek sikerül törvényjavaslatukat keresztül vinni, ez a veszély tényleg be ne következzék. De hogy a veszély fenforog, azt tagadni nem lehet. És ha én valamely reformot úgy vihetek keresztül, hogy annak minden lényeges követelményét létesitsem nagy veszély nélkül, vagy úgy, hogy lényegtelen pontjait is érvényesitsem, de nagy veszély mellett, akkor azt az utat választom, mely nekem a lényeges, az elérendő czélokat biztosítja ama nagy veszély nélkül. *(Zajos helyeslés és tetszés a baloldalon.)*

De Tisza István t. képviselő úr még mélyebben belehatolt a dolog lényegébe, és igen objektiv, higgadt és érdekes beszédben rekapitulálta előttünk mindazokat az érveket, melyeket a tisztelt túloldal részéről

az alapvitában a mi álláspontunk ellen hallottunk. Ezek az ellenérvek kettőben kulmináltak. Először azt mondja t. képviselőtársam, hogy a dogmatikus ellentét épp olyan kirivó a mi álláspontunk és a házasságot szentségnek tekintő álláspontok között, s hogy ennek következtében semmi kilátás sem lehet arra, hogy a mi közvetítő indítványunk elfogadása a kérdés békésebb megoldását biztosítaná. Ez az egyik. A másik az, hogy ellenkezőleg, annak a megoldási módnak az elfogadása által, melyet én ajánlok, de még annak az elfogadása mellett is, melyet Ugron Gábor t. barátom képvisel, tudniillik a fakultativ forma elfogadása mellett, Tisza István t. képviselő úr szerint, az állam és egyház közötti surlódások a gyakorlati életben sokkal gyakoriabbak lesznek, *(Úgy is van! a jobboldalon.)* a mennyiben minden egyes házasulandó pár felett, hogy úgy mondjam, dulakodás lesz az állam és az egyház között, az egyház minden rendelkezésére álló eszközzel iparkodni fog arra, hogy a házasulandókat a maga házasságkötéséhez édesgesse, vagy erkölcsi kényszer alkalmazásával oda szoritsa. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az első ellenvetést, t. Ház, illetőleg azt a tételt, mely az ellenvetés alapja, hogy t. i. elméleti, elvi ellentét van az én indítványom és az egyházi felfogás között, t. képviselőtársamnak minden szó nélkül konczedálom: hisz arról nem is lehet vitatkozni, hogy ez így van. De, t. Ház, ez az ellentét csupán elméleti természetü, ez az ellentét a gyakorlati életben vagy éppen nem, vagy vajmi ritkán nyilvánul, holott a kötés formája az, a mi minden egyes házasságnál kikerülhetetlen valami; a kötés formája az, a mi a nép öntúdatába átmegy, a kötés formája az, a mi

az egyesek tudatában, a nemzetnek, a népnek felfogásában a házasság jellegét megállapítja. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Tehát gyakorlatilag az egyházakra és ama nagy erkölcsi érdekek képviselőire nézve, kik a házasság valláserkölcsi oldalai felett őrködnek, a kötés formája fontos, s az az eltérés, mely a házassági jog anyagi megalkotására és a judikaturára vonatkozik, gyakorlatilag az eseteknek oly csekély számában jön napfényre, hogy ez elméleti, amaz pedig, a mely a kötés formájában nyilvánul, gyakorlati sérelem. Az elméleti sérelem felett a vita eldőlt abban a pillanatban, a mely pillanatban a törvény meg van alkotva, mert az életben az vagy éppen nem, vagy igen ritkán nyilvánul, *(Úgy van! balfelől.)* tehát meg van a dolog természetében rejlő az a biztos alap, a melynél fogva azt higyjem, hogy míg félni kell a radikális megoldási mód elfogadása esetében a küzdelmek folytatásától, úgy ama kiegyenlítő módozatok mellett, melyeket a Ház ez oldaláról javasolnak, ettől tartani nincsen ok. Mert, ismétlem, csak elméleti nézeteltérésről van szó, melyek a gyakorlati életben vagy éppen nem, vagy csak az esetek eltünő kisebbségében nyilvánulnak. *(Úgy van! balfelől.)*

De hogy állunk a surlódásokkal, t. Ház? Vajjon van-e az állami és egyházi befolyás okozta surlódások tekintetében bármi különbség a mi álláspontunk következményei és a t. képviselő urak álláspontja között? Vajjon az egyház nem fog-e arra törekedni, hogy híveit az egyházi házasságkötésre bírja, erkölcsi befolyásának összes eszközeivel, ha a kötelező polgári házasságot fogadjuk el? Hiszen már rámutattam multkori záróbeszédemben a németországi példára, még-

pedig nemcsak a katholikus egyház, hanem a protestáns egyház kebelében meghozott ama törvényekre, a melyek által az egyházi kötést biztosítani akarják, a mely törvények odáig mennek, hogy az úrvacsorában való részesedésnek, az egyház körében az aktiv, pozitiv választási jognak megtagadását alkalmazzák azokkal szemben, a kik az egyházi házasságkötést mellőzik.

T. Ház! Akár a fakultativ, akár a szükségbeli, akár a kötelező polgári házasságot létesítsük, két következményt el nem kerülhetünk: a társadalom ama köreiben, melyek az egyházi házasságkötést egy teljesen tisztességes családi viszony nélkülözhetetlen kellékének tartják, az egyik és a másik esetben egyaránt fogják repudeálni azokat, a kiknek házassága tisztán polgárilag van megkötve, *(Úgy van! balfelől.)* és azok az egyházi tényezők, a melyeknek az a természetes hivatása és feladata, hogy az egyházi házasságkötés szokását fentartsák, ugyanazokkal az eszközökkel és ugyanazzal a hatályossággal, sokszor ugyanazzal a szenvedélyességgel, sőt néha ugyanazokkal a sajnos kinövésekkel is, fogják ostromolni a kedélyeket abban az irányban, hogy meg ne elégedjenek a tisztán polgári kötéssel. *(Úgy van! balfelől.)*

Már most kérdem, hogy az állami tekintély, melyik esetben szenved nagyobb csorbát? Abban az esetben-e, ha két, az állam által egyenlő hatályúnak elismert forma közül az egyház szolgái azt ajánlják a népnek, hogy válaszsza az egyházi kötést, vagy akkor-e, ha, az állam a polgári kötést a jogéletben egyedül hatályosnak nyilvánítván, és törvényileg kimondván, hogy ez által a polgári kötés által a

polgári joghatály minden kellékének elég van téve, ezzel szemben az egyház szolgái azt hirdetik, hogy ez a polgári kötés nem elegendő, hogy az ily módon történt kötés nem érvényes házasság az egyház szemében? *(Helyeslés balfelől.)*

Ámde, ha a t. képviselő úr nekem el nem hiszi, hogy a polgári házasságkötés más formájával és még a szükségbeli formával is lehet gyakorlatilag a surlódásokat elkerülni, a lelkiismereti szabadságot biztosítani, az állam és egyház közötti békét előidéző állapotokat teremteni, ha ezeket nekem el nem hiszi, — a mint azt tőle nem is kívánhatom, — akkor el fogja hinni a t. igazságügyminiszter urnak. Mert a t. igazságügyminiszter úr az általam minap is idézett beszédében, az Ausztriában lévő állapotról szólva, — a melyet pedig, megvallom, valamennyi kontemplálható megoldás között a legszerencsétlenebbnek tartok magam is, és a mely a szükségbeli házasságnak is legdiluáltabb formáját tartalmazza, és a legtöbb surlódási anyagot rejti magában — a t. igazságügyminiszter úr, mondom, az ausztriai állapotok jellemzésében a következő bizonyítványt állítja ki azoknak: „És az én akkori határozati javaslatom ellen még azt sem lehet felhozni, hogy akármely oldalról legyőzhetlen akadálylyal találkozik, mert Ausztriában nem egészen úgy, a mint valósitani kell, de sok lényeges pontban fennálló s azt hiszem, hogy azt nálunk még jobban és ama nagy elveknek megfelelőbben lehetne valósitani, minden tisztelettel szólva azon másik állam törvényhozásáról, de azon tény, hogy az ott fennáll, sem az egyház, sem más tényezővel összeütközésre nem vezetett, hogy képes volt a rendet, biztosságot

és egységet az intézménybe behozni, a lelkiismereti szabadságot biztosítani stb.“ Ezt mind az igazságügyminiszter úr mondta. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem szükségbeli formáról, hanem az államosításról!)*

Az Ausztriában levő állapotról beszélt és arról, a mi Ausztriában fennáll. Mert más valami csak nem idézheti elő Ausztriában azt az állapotot, hogy az állam és egyház között nincs összeütközés, és a lelkiismereti szabadság biztosítva van. Ausztriában ilyen eredményeket csak olyasmi szülhet, a mi Ausztriában tényleg létezik. Ez, azt hiszem, tiszta dolog.

Tehát az Ausztriában fennálló szervezet sem az egyház, sem más tényező között összeütközést nem idézett elő, hanem képes volt a rendet, biztosságot, egységet az intézményekbe behozni és a lelkiismereti szabadságot biztosítani.

Azt hiszem, hogy egy „mizerábilis“ intézménytől, minek az igazságügyminiszter úr a szükségbeli polgári házasságot a minap nevezte, ennyi elég. Azt hiszem, hogy nem mizerábilis, hanem igen kiváló intézményektől sem lehet mást kívánni, mint azt, hogy az egyház és az állam között a békét biztosítsák, senkinek összeütközésre alkalmat ne szolgáltassanak, a lelkiismereti szabadság követelményének megfeleljenek. Ez talán a képviselő urat is meg fogja nyugtatni, és az igazságügyminiszter úr szavainak hitelt fog adni, hacsak nem tesz különbséget azok között, a miket az igazságügyminiszter úr akkor mondott el, mikor itt ült, amelyek tehát bizonyos heterodoxia gyanuja alatt állanak, és azok között, a miket most mond a miniszter úr, a kormány padjain. Ha a képviselő úr ezek között különbséget tesz, én azt rossz

néven nem vehetem, mert hisz ily különbség, sajnos, tényleg sok esetben fenn is forog. *(Helyeslés balfelől.)*

De ezek nem tartoznak most a szóban levő kérdés lényegéhez. Ezek retrospektiv kontroverziák, melyek megvitatására Tisza István t. képviselőtársam beszéde adott alkalmat. Most arról van szó, hogy a főrendiházzal mit csináljunk: elfogadjuk-e a miniszterelnök úr indítványát, vagy sem?

E kérdés eldöntéséhez ama néhány nap óta, mióta e vita folyt, igen lényeges új adat jött. Ez új adat a t. kormány szándékának az a megnyilvánulása, melyet a t. igazságügyminisztertől hallottunk. A miniszterelnök a szabadelvü pártkörben csak általánosságban beszélt azokról az alkotmányos garanciákról, melyeket a kormány magának meg kíván szerezni, hogy a javaslat a főrendiházban biztosan keresztülmenjen. Az igazságügyminiszter beszéde pedig definiálta e szándékokat. Elmondta nekünk, hogy, a kormány felfogása szerint, miből állanak ezek: t. i. annyi örökletes főrendiházi tag kinevezéséből, a mennyi szükséges, hogy a számarányokat helyreállitsa. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az is egyike!)*

Elég nekem az, hogy a jelen helyzetben a kormány nem találja kizártnak ez eszközt, felveszi kombinációba s azt állítja, hogy ez tökéletesen alkotmányos és normális eszköz. A miniszter úr a kormány e szándékának, vagy esetleges szándékának, vagy gondolatának védelmében annyira ment, hogy nekem, ki ez eszközt kifogásoltam, ki azt a törvény betűje szerint megengedettnek, de a jelen viszonyok szerint nem igazoltnak és az alkoltmányra nézve veszedelmesnek mondtam: nekem a népképviseleti rendszer teljes félreismerését

imputálja, azt állitván, hogy az én okoskodásaim nem állanak a népképviseleti rendszer elméletének és gyakorlatának alapján. Nem tudom, vajjon e kontroverziában nem inkább a t. miniszter úr-e az, a ki két dolognak, a mely alkotmányunk alapjaihoz tartozik, a természetét félreismerte, vagy helytelenül magyarázta: t. i. úgy a képviseleti rendszer, mint a két-kamararendszer természetét.

Kezdem az utóbbival. Ha csakugyan oly könnyű, oly természetes dolog az, hogy a mikor a képviselőház határozata nincs összhangban a főrendiházéval, és a képviselőház erősen ragaszkodik a maga álláspontjához, minden más előfeltétel nélkül, mint a mely a képviselőháznak ez álláspontjához való ragaszkodásában rejlik, az egyetértést azzal lehessen helyreállitani, hogy annyi örökletes tagot neveztetünk ki, a mennyi a főrendiházi többség módositásához szükséges: akkor a természetes ész felveti azt a kérdést, hogy hát mire való egyáltalában az a másik kamara az alkotmányban? *(Úgy van! balfelől.)* Ha annak minden körülmények között alkalmazkodnia kell a képviselőház akaratához, és ha akkor a mikor nem alkalmazkodik, átidomitják mindaddig, a mig alkalmazkodik: akkor az semmi egyéb, mint felesleges kerék az államnak ugyis komplikált gépezetében, akkor annak tulajdonképen semmi hivatása nincs. *(Élénk tetszés balfelől.)*

T. képviselőház! Egész eddigi működésem tanubizonyságot tesz a mellett, hogy a képviselőház túlsúlyát biztositani kivánom; csakugyan azt tekintem minden modern alkotmány egyik alaptételének, hogy a törvényhozás súlypontja a népképviseleti kamarában rejlik. Igenis, ez igy van.

De ha a népképviseleti rendszer igaz értelmének és gyakorlatának alapján akarunk maradni, van ennek egy másik kiegészítő része is, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy t. i. e képviseleti kamarának sohasem szabad elvesztenie az összefüggést azzal a talajjal, a melyből kinőtt, azzal az alappal, a melyre építve van, azzal a választó-közönséggel, a melynek delegáltjaiként szereplünk itt. Szereplünk itt, mint teljhatalmú megbizottja annak a választó közönségnek, de — nehogy valaki azt higyje, hogy a mandat imperativ elméletét akarom ide behozni — szereplünk, mint a nép törvényhozási hatalmának letéteményesei, és gyakorolhatjuk azt, míg megbizatásunk tart a magunk legjobb meggyőződése szerint. *(Helyeslés a baloldalon.)* De ha azután odáig megyünk, hogy nem csupán a nép törvényhozói hatalmát képviseljük, és nemcsak e törvényhozói hatalmának letéteményezései vagyunk, hanem egyes konkrét kérdésben, a mely kérdést, mint olyant, a választóközönség elé nem állitottunk, ennek a Háznak később kifejlődő nézete és meggyőződése is a nemzeti akarat nimbuszával és súlyával lép fel: akkor a képviseleti rendszer nevében és annak ürügye alatt nullifikáljuk azt a tényezőt, mely a képviseleti rendszernek tulajdonképeni alapja, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* magát a népet, a nemzetet, a választó közönséget; akkor diktatoriális hatalmat adunk a képviselőháznak *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* és akkor már nem a népképviseleti rendszer alapján állunk, hanem a franczia konvent elvét fogadjuk el. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Miről van itt szó? A mi alkotmányunk a törvényhozói hatalmat megosztotta: a király gyakorolja a

törvényhozói hatalom egyik részét, a törvényhozói hatalom másik része ismét két kamara között van megosztva. A felett közöttünk, gondolom, kontroverzia nincs, hogy a főrendiháznak a maga törvényhozói hatalmát teljesen függetlenül, minden befolyás nélkül kell gyakorolnia, és hogy azt jog és alkotmány szerint, gyakorolhatja saját meggyőződése és belátása szerint. De, a mint első beszédemben mondtam, ezekben a tisztán formai tételekben még nincs biztosítva az intézményeknek helyes működése, hozzá kell járulni minden tényező részéről a hivatás korlátainak és valódi természetének felismerése. Én is azt állítom, hogy a népképviseleti rendszer mellett egy második kamarának, egy főrendiháznak, vagy felsőháznak, vagy szenátusnak, vagy akármilyen legyen is az a testület, mely a népképviseleti kamara mellett áll, nem lehet hivatása, nem lehet hatalma arra, hogy az állandó, megfontolt nemzeti akarat érvényesítését meggátolja. Állítom, hogy annak ilyen felismert, ilyen kétségtelenül konstatálható, ilyen állandó és megfontolt nemzeti akarat előtt meg kell hajolnia, és ha ezt nem teszi, ha ennek makacsul ellenáll, akkor én is helyesnek és alkalmazhatónak tartom azt az eszközt, a mely ismét csak a koronának formai prerogativái közé tartozik, melynek azonban korlátot kell találnia a helyes alkalmazási irány folytonos szemmeltartásában, — akkor alkalmazhatónak vélem én is azt az exorbitans jogot, hogy a korona a szavazatok arányának megváltoztatása czéljából főrendeket nevezzen ki.

Már most, hogy ilyen helyzet tényleg fenáll-e, annak felismerésére én a képviselőház küzdelmeiben álló egyik

pártnak, legyen az bár a többség, puszta állítását nem tekinthetem mérvadónak. Mert ha a t. miniszter úr a minap nekünk gúnyosan oda veti, hogy az az állítás, mintha a többség nem képviselné a nép valódi akaratát, a kisebbségek meddő és gyenge vigasztalása szokott lenni: erre én ismét azt mondom, hogy a többségnek gyakran a legigazolatlanabb és legalaptalanabb hivalkodása az, hogy ők meg a nemzet valódi akaratát képviselik. *(Helyeslés a baloldalon. Ellenmondás jobbfelől.)*

Kétségtelen, meg nem támadható alap arra, hogy a képviselőház többsége egyes, konkrét esetekben is, bizonyos kérdésre nézve is, bizonyos reformra nézve is magát nemcsak a nemzet törvényhozó hatalmával felruházottnak, hanem azzal egyszersmind a nemzeti akarat képviselőjének is tekintse, mely a meghajlást igényelheti, mondom, kétségtelen alap erre egyáltalában nincs más, mint az, ha a szóban levő kérdés a választók előtt volt, ha a választók egyenesen ennek megoldására adtak mandátumot a többségnek: minden más esetben meg van a törvényhozói hatalom, de a nép akaratára való hivatkozás, mely a törvényhozói hatalom egy másik tényezőjének abdikálását kívánja, e hivatkozás alaptalan, ha csak konventté, diktaturával felruházott, a néptől elszakadt testületté nem akarunk lenni. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Ellenmondások jobbfelől.)*

T. Ház! Az alkotmányosság klasszikus földjén, Angliában, mindössze két eset fordult elő, a midőn a főrendiház szavazati arányának módosítása végett, az első esetben megtörtént, a második esetben csak tervben volt a főrendek tömeges kinevezése. Az első eset

Anna királynő tory-kormánya alatt történt. Ezt, gondolom, egyáltalán felesleges felhozni, s ennek előzményeit magyarázni: régi dolog is, meg a parlamentárizmus kevésbbé fejlődött időszakába esik, és különben sem illenék a jelen helyzetre. De a másik eset, mely valóban érdekes, s a mely egy igazán alkotmányos kormány felfogásának kontrasztját illusztrálja a mai kormány felfogásával, 1832-ben, a nagy reform-bill alkalmával történt. Czéloztam már rá a minap.

T. Ház! Mik voltak akkor az előzmények? A választási reform-mozgalom már rég folyt az országban. A parlament, a melyben erre nézve különböző indítványokat tettek, a Wellington herczeg vezetése alatt álló tory-kormánynak adott többséget, míg végre éppen a reformra vonatkozó, egyik, mereven felállított nyilatkozat következtében, melyet a kormány padjairól tettek, a kormány a képviselőházban elvesztette a többséget, a nélkül azonban, hogy az utána következő whig-kormány szilárd többséget tudott volna magának teremteni. Akkor feloszlatták a Házat, feloszlatták, és egyenesen a választási reform kérdésében hivatkoztak a nemzetre. A választási reform körül folyt az egész választási harcz, ez volt az a platt-form, melyen a pártok egymással megmérkőztek, s e küzdelem után túlnyomó többséget nyert a képviselőházban a reform pártja. A főrendiház ez esemenyek ellenére is ellentállott: lord Grey első reform-billjét 41 szavazattöbbséggel visszavetette. Ekkor a kormány ezt az első reformjavaslatot visszavonta, és újabb módosított reformjavaslatot terjesztett a képviselőház elé 1832-ben.

Időközben az agitáczió lángja mind magasabbra csapott. Egyes városok napokon át a lázongók kezében voltak. Az egész országot rázta a láz a főrendiház ellentállása, a megérlelt reformtörekvések várható meghiusulása miatt. *(Mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)*

És ekkor, de csak ekkor, midőn a kormány második reform-billjével szemben is valószínűnek mutatkozott a főrendiház ellentállása, határozta el magát lord Grey kormánya arra, hogy a királynak annyi örökletes peer kinevezését javasolja, a mennyi szükséges volt a törvényjavaslat elfogadására. De hogy miként gondolkozott annak a kormánynak talán legradikálisabb felfogásu tagja, lord Brougham, a lordkanczellár, erről a lépésről, arról ő maga világosit fel emlékirataiban. Azt mondja: „midőn Windsorba mentem lord Grey-vel a királyhoz, igen erősen éreztem, hogy erre a rendszabályra feltétlenül szükség van ama különös körülmények között, melyekben akkor voltunk; de egyszersmind oly mélyen éreztem ennek az eljárásnak borzasztó következményeit, — the dreadful consequences of the act — hogy kétségben voltam az iránt, vajjon mindent összevéve nem lett volna-e jobb azoknak a zavaroknak veszélyét is magunkra venni, melyek a javaslat visszautasításával együtt járnak, mint alkotmányunkat ilyen felforgatás veszélyének kitenni: „to expose the constitution to so imminent a hazard of subversion“,

Hát, t. Ház, mik voltak azok a körülmények? A reform, a melyről szó volt, valóban a néptudat gyökereiből nőtt, annak forrásából fakadt. A reform mellett nyilatkozott a nemzet a választásokon, az

egyedüli biztos, minden tagadást kizáró módon: olyan választásokon, a melyek e kérdés körül forogtak.

Még ezután is az első javaslat, melyet a kormány benyujtott, a förendiházban megbukott. És még akkor is megkisérlette a kormány, hogy egy másik, módositott javaslattal próbáljon szerencsét, és csak mikor ez sem mehetett keresztül, mikor látta, hogy az ország a forradalom küszöbén van, akkor határozta el magát erre a lépésre, és akkor is ama lelki küzdelmek és aggodalmak között, melyeknek az általam most felolvasott idézet kifejezést ad.

Ez volt az angol liberális kormány eljárása. A mi t. kormányunk pedig oly reformot hoz a Ház elé, a melyet — megengedem, sőt elismerem — a haza jogtudósainak, a haza államférfiainak túlnyomó része helyesnek, szükségesnek, idővel kiviendőnek mond, melyről azonban ismét állitom, hogy a körül, annak előnyére, annak javára semmi néven nevezendő spontán mozgalom a nemzet nagy zömében nem volt; *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől. Mozgás és ellenmondás jobbfelől.)* olyan reformot, melyről a választásoknál nem szóltak, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* melyet programmjukba a választásoknál be nem vettek, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* és hogy be nem vették, s hogy nem is állott szándékukban a választó közönséget ez irányba terelni, annak legjobb bizonyitéka, hogy az a férfiú, a ki a választások alkalmával a kormány politikáját képviselte, a kormányzat politikai irányának meghatározója, az akkori miniszterelnök, Szapáry Gyula gróf most is e reformjavaslat ellenzői között van; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* a választókat tehát nem ide vezették s nemcsak ez eszme körül nem csoportosították, vagy

nem iparkodtak csoportosítani, *(Igaz! Úgy van! balfelől. Zaj jobbfelől.)* hanem a vezetés, a mely alatt a választások történtek, ezzel eltérő iránynak felelt meg.

Még egyet hozzá kell adnom: nem hozták a reformot e kiterjedésben a választók elé, jóllehet az alkalomszerűség meg lett volna, mert hiszen az egyházpolitikai helyzet, és annak kellemetlenségei és surlódásai már akkor is a politikai helyzet lényeges alkatrészét tették, úgy, hogy indokolt lett volna, ha a kormány és a többség a választóknak már akkor megmondja, hogy milyen módon akarja orvosolni az egyházpolitikai téren mutatkozó bajokat. Jóllehet a helyzet erre mintegy felhívott, e programmot a választók előtt elhallgatták, *(Igaz! Úgy van! balfelől. Élénk ellenmondás a jobboldalon.)* abból az igen jó okból, mert ez akkor még önöknek sem volt a programmjuk. *(Helyeslés a baloldalon. Ellenmondás és zaj a jobboldalon.)*

Kérem, én nem mondom, hogy Pulszky Ágost képviselő úrnak az nem volt programmja, talán volt, talán nem, ez engem igen kevéssé érdekel: de hogy a kormánynak ez nem volt programmja, azt nem kisebb tanuval tudjuk igazolni, mint nemcsak Szapáry Gyula gróf mostani magatartásával, hanem azzal is, a mit e programm keletkezéséről a kormánypadokról nekünk elmondtak. Elmondották, hogy a választások után, már e törvényhozói cziklus alatt, adott be a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a minisztertanács elé egy memorandumot, a melyben a kötelező polgári házasságot indítványozta. *(Élénk éljenzés a jobboldalon. Zaj a baloldalon.)*

Nem az most a kérdés, hogy e programm helyes-e, vagy nem, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* hanem az a tény, gondolom, teljesen be van bizonyítva, és nem is tagadható, hogy mikor a választások történtek, magának a kormánynak ez még nem volt a programmja, magának a kormánynak körében e tekintetben megállapodás nem volt, s ezért történt, s nem valami játékból, hanem abból az igen jó okból, hogy maguknak sem volt arra elhatározott szándékuk, hogy ezt a választók elé nem hozták, jóllehet a helyzet világosságot kivánt. Azután történt, majdnem egy évvel később, hogy egynehány, általam különben igen tisztelt és igen jeles férfiú, a szabadelvü párti kör egy mellékszobájában tanácskozván, megállapodott abban, hogy kormányválságra szükség van, hogy a szabadelvü pártnak prestige-ét helyre kell állitani, *(Élénk helyeslés a baloldalon. Ellenmondások jobbfelől.)* és hogy ebből a czélból egy merész lépésre van szükség. *(Zajos helyeslés a baloldalon. Élénk ellenmondások a jobboldalon. Zaj.)*

És akkor azután folyt a hangulatcsinálás és az elmék kapaczitálásának munkája, először a párton belül és azután folyt a kapaczitálás és az agitáczió megindítása az országban, innen a központból.

Ezek, t. képviselőház, mind teljesen jogos tények, a melyek ellen lényeges kifogást egyáltalán nem teszek, csak az ellen teszek kifogást, hogy az ily módon, a választások után, a választóknak minden tudta nélkül *(Úgy van! a baloldalon.)* keletkezett reformeszme, a mely mellett, a mi hangulat az országban van, azt innen csinálták . . . *(Élénk helyeslés a baloldalon. Nagy mozgás és zajos ellenmondások a jobboldalon.)*

Hát én ebben megint nem látok kifogásolni valót. Mindenkinek jogában áll a maga meggyőződése mellett megengedett és alkotmányos eszközökkel hangulatot csinálni; fentartom magamnak is a jövőre ezt a jogot, valamint gyakoroltam eddig, hogy a nép összes rétegeit a magam meggyőződésének megnyerni, az iránt kapaczitálni iparkodjam. *(Helyeslés a baloldalon.)* De a tény előtt szemet hunyni nem lehet és nem szabad, ha meg akarjuk ítélni azt, hogy mennyi igénynyel léphet tehát fel az önök reformja, hogy mint a nemzeti akarat kifejezése, feltétlen meghajlást követeljen. *(Élénk helyeslés balfelől. Zaj.)*

Ily módon keletkezett, ily módon született, ily módon terjesztetett ez a reform. És most ezzel a reformgondolattal, a mely lehet magában véve magasztos, lehet magában véve ideális, de ezzel az ekként keletkezett reformgondolattal akarnak fellépni, azzal az igénynyel, hogy ezt mindenki a nemzet akaratának ismerje el, hogy ez előtt kapituláljon a főrendiház, hogy ezzel szemben a maga törvényes jogának alkalmazásában magát korlátozva érezze, mint a nemzeti akaratnak fenséges megnyilvánulása által, és az ekkép mondva csinált nemzeti akarat alapján... *(Nagy mozgás és élénk ellenmondások jobbfelől. Élénk helyeslés a baloldalon.)* az ekként mondva csinált nemzeti akarat alapján . . . *(Zajos helyeslés és taps balfelől. Zajos ellenmondások jobbfelől. Zaj.)* . . . ennek alapján érzik magukat feljogosítva arra, hogy könnyü szívvel hozzányuljanak az egyik törvényhozó testület függetlenségéhez, méltóságához és törvényes jogköréhez. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

A mire egy angol liberális miniszterium még akkor is alig tudta magát elhatározni, midőn mögötte állott a választó közönségnek ad hoc történt akaratnyilvánítása; midőn minden eszközét kimerítették a kapaczitácziónak; mire a valódi népakarat egész fenségére támaszkodva, csak szívszorongással tudta magát elhatározni egy angol kormány: azt önök oly reform érdekében akarják megtenni, a melyről állítom, hogy — bármiként vélekedjünk annak érdeméről, és én tisztelettel meghajlok minden meggyőződés előtt, mely mellette rajong és lelkesedik — jelenleg semmiképpen sem jelentkezik, mint a nemzeti akarat bebizonyított nyilvánulása, *(Helyeslés balfelől.)* hanem mint egy kormánynak és mint egy többségnek a választások után egy évvel keletkezett ötlete. *(Zajos helyeslés a baloldalon. Mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)*

Jól tudom, hogy ebben a Házban a kérdés jelenlegi stádiumában már czélt tévesztett minden diszkusszió, mert, mint bevezetőleg említém, a kérdés tisztán a hatalmi térre van átjátszva. *(Élénk helyeslés balfelől.)* De rá akarok mutatni az ország szine előtt arra, hogy a mit önök tenni fognak akkor, ha csakugyan ilyen mechanikus úton akarnák a főrendiház szavazatait saját álláspontjukra nézve megnyerni: az a mi alkotmányunk erősségének, szellemének megtagadása volna, hatalmi czélok biztosítására. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Igen kevés bizalmat árulnak el önök, t. uraim, ha erre a térre lépnek, az önök által oly nagy lelkesedéssel hirdetett eszme igaz ereje iránt. Annak a kiegyenlítő momentumnak, a mely összeütközés ese-

tében előbb-utóbb a képviseleti kamarának adja meg a diadalt, egész más valaminek kell lenni: szükséges, hogy magának az eszméïnek legyen győzelmes ereje, mely áthatja a nemzet minden rétegét, a mely valóban kimutathatólag és többé nem tagadhatólag változik át nemzeti akarattá, és a mely azután, minden mechanikus segédkezés nélkül, a nélkül, hogy a törvényhozó tényezők bármelyikének méltóságát megtámadná, ellenállhatlan erkölcsi erejével hárít el minden ellenállást. *(Élénk tetszés és helyeslés balfelől.)* Ha bíznak eszméjük erejében, akkor lépjenek erre a térre, várják győzelmüket azoknak az erkölcsi tényezőknek hatalmától, a melyek az önök eszméjében nyilvánulnak. De midőn erőszakos térre akarnak lépni; midőn mechanikus eszközökkel akarnak többséget csinálni; midőn a törvényhozás egyik tényezőjét, az országgyűlés egyik házát függetlenségében meg akarják támadni, kellő indok és alap nélkül: félek, hogy ez által egyszersmind bizalmatlanságot árulnak el saját eszméjük erkölcsi ereje iránt. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Akkor azt a benyomást teszi eljárásuk, mint a ki azt mondaná: most az egyszer sikerült nekünk hálónkba keríteni és megnyerni mindazokat a tényezőket, melyek e javaslat keresztülviteléhez szükségesek; ha ezt az alkalmat elszalasztjuk, félünk, hogy többé ilyen alkalom nem fordul elő. *(Élénk tetszés balfelől.)* Ez nem azok eljárása, kik egy nagy reformeszme iránt valóságos belső hittel eltelve, annak győzelmes erejében bíznak; *(Zajos helyeslés balfelől.)* ez azoknak az eljárásához hasonlít, kik, maguk sem táplálván igaz hitet eszméjük győzelmes ereje és mindent letipró előhaladása iránt, a pillanat kedvezőségét

akarják felhasználni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Így nem a nemzeti akarat lép fel, így egyesek hatalmi érdeke szokott fellépni. *(Zajos helyeslés és tetszés a baloldalon. Ellenmondások jobbfelől.)*

Méltóztassanak, t. Ház, dönteni legjobb belátásuk és bölcsességük szerint. Viseljék aztán döntésük felelősségét, *(Felkiáltások jobbfelől: Természetes!)* nemcsak azt az alkotmányos felelősséget, a mely a kormány tagjait a parlamentáris intézmények szerint megilleti, hanem azt a felelősséget is, melylyel minden vezető politikus ilyen fontos és nagy pillanatokban nemzetének tartozik és melylyel a történelem itélőszéke előtt meg fog jelenni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Azt tartom, hogy az az út, a melyen önök járnak, nem vezet a nemzet megnyugvására. Azt tartom, hogy az az út, a melyet önök követnek, nem vezet az állam megszilárditására és az állami tekintély emelésére, mert oly feladatokat vesz az államra, a melyeknek az jelenlegi szervezetében még csak féligmeddig kielégitő módon sem képes megfelelni, *(Igaz! Úgy van! a középen s a baloldalon.)* és mert olyan pillanatban dobják ezeknek a ma önmagukban véve is veszedelmes vallási kontroverziáknak üszkét az országba, midőn azok más, a nemzetre nézve még sokkal veszedelmesebb izgalmaknak is tápot adnak. Igaz, hogy midőn mi erre figyelmeztetünk, akkor úgy szólnak önök vissza mihozzánk, mintha mi volnánk előidézői azoknak az izgatásoknak, mi, a kik a veszélyre figyelmeztetünk. *(Igaz! Úgy van! a középen és balfelől.)*

T. képviselőház! Mióta a világ áll, mindig akadtak emberek, a kik a jóakaratu figyelmeztetésre, a jóakaratu tanácsra, midőn az nekik alkalmatlan volt,

azzal válaszoltak, hogy a bajt, a melyre őket figyelmeztették, a figyelmeztetőknek tulajdonították. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Ámde, t. képviselőház, az életben sohasem volt az éjjeli betörésnek oka az az őr, a ki lármát csapott, midőn a betörő közeledett, hanem az, a ki aludt és nem figyelmeztetett. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Mi örökként vagyunk ide állítva mindannyian, ki-ki a maga meggyőződése szerint, a nemzetnek örök érdekei elé. A nemzet örök érdekeiről beszélt a t. igazságügyminiszter úr is, a nemzet örök érdekeire hivatkozom tehát én is. De ne tessék ilyen nagy szót, minő a nemzet örök érdekei, egy reformnak valamely részletére alkalmazni, mely lehet helyesebb így, lehet helyesebb amúgy, de melynek így vagy úgy való megoldása a nemzet örök érdekeire nézve meglehetősen közömbös. A nemzet örök érdeke az, hogy megszilárduljon; *(Élénk helyeslés jobbfelől. Felkiáltások: Ez igaz!)* hogy békében élhessen; *(Helyeslés jobbfelől.)* hogy a kedélyek nyugalmát számára biztosítsuk; hogy alkotmányunk minden elemét a maga függetlenségében megőrizzük. *(Igaz! Úgy van! balfelől és a középen.)* Én tehát az olyan politikát nem a nemzet örök érdekeivel hármóniában, hanem inkább a pillanat szolgálatában állónak tekintem, a mely egyes, ötletszerűen kitüzött reformeszmének minden áron való kivitele érdekében gátat vet annak, hogy az országnak belső nyugalma helyreálljon; mely az erkölcsi összefüggést, az anyagi törvények kapcsánál sokkal fontosabb erkölcsi tömörséget a nemzetnek különböző osztályai, felekezetei, különböző gondolkodásu egyénei között megzavarja, a mely a törvényhozásnak egyik fak-

torát ilyen czélok elérése végett függetlenségében megtámadja. Az ilyen politikában én a pillanat érdekeinek maradandó érdekek fölé helyezését látom, és ezért, ehhez a politikához nem járulván, nem is fogadhatom el a miniszterelnök úr határozati javaslatát. *(Hosszantartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps balfelől. Szónokot számosan üdvözlik.)*

AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVEK.

— 1894. május 23-án. —

T. képviselőház!

Az a körülmény, hogy a t. bizottsági előadó úr, és a belügyminiszter úr is, nagyrészt az általam használt érvekkel foglalkozott, t. i. azokkal az érvekkel, a melyeket a házassági törvényjavaslat tárgyalásakor az anyakönyvi intézmények szempontjából is elmondottam, szükségessé teszi, hogy rövid időre a t. Ház figyelmét igénybe vegyem. *(Halljuk!)*

Megvallom, különben nem tettem volna ezt ez alkalommal, mert nem vagyok képes ezt a tárgyalást nagyon komolyan venni. Ez a tárgyalás, *(Halljuk! Halljuk!)* a mely oly törvényjavaslat alapfeltételét akarja megvalósítani, a mely törvényjavaslatnak sorsa igen kétséges, a melylyel tehát bátran várni lehetett volna addig, míg ama másik törvényjavaslatnak a sorsa jobbra, vagy balra eldűl, — *(Élénk helyeslés balfelől.)* mert tárgytalanná válhat jelen alakjában ez a javaslat, ha a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat meghiúsul, — mondom, ez a tárgyalás, a melyet a t. kormány mégis kíván, semmi egyéb, mint ártat-

lan kis demonstráczió, a melylyel a t. kormány és a többség dokumentálni akarta azt a bizalmát, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* hogy a másik törvényjavaslatot keresztül fogja vinni per fas aut per nefas. E tárgyalásnak ennél nagyobb jelentősége nincs. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* De hát, t. képviselőház, megteszem a t. kormánynak azt a szívességet, hogy a demonstrálók közé ez alkalommal én is beállok, *(Derültség és tetszés balfelől.)* és a vitatkozásban részt veszek éppen úgy, mintha azt komolyan venném. *(Élénk helyeslés és derültség balfelől. Zaj.)*

A másik körülmény, a mely miatt nem szólaltam volna fel, ha az általam előbb jelzett indokok nincsenek, az, hogy ennél a javaslatnál tulajdonképen elvi ellentét nincsen, a mennyire az eddigi felszólalásokat figyelemmel kisértem, mert hiszen az állami anyakönyvek behozatalát elvileg a Ház összes pártjai, és majdnem összes árnyalatai magukévá teszik, és magamévá teszem én is; mert tagadhatatlanul a teljesen kiépített állami szervezet fogalmához tartozik, hogy azokat az evidenciában tartásokat, melyek a jogi életnek alapjait képezik, az állam a maga közegei által vezesse, és ne vegye egy más tényezőtől. Gyakorlati szükség is, — habár nem elsőrendü gyakorlati szükség, — de gyakorlati szükség is felmerül, és felmerült abból a szempontból, hogy az állami és egyházi felfogások között némely esetben eltérések, sőt ellentétek fejlődnek, és akkor azután az államhatalom abba a dilemmába jut, hogy vagy az egyházi férfiút, a ki az állam számára is vezeti az anyakönyveket, lelkiismereti kényszer alá vesse, a mi nem helyes, a mit mindnyájan perhorreszkálunk, vagy le-

mondjon az állami jogrend érvényesítéséről, az állami anyakönyveknek az állami törvények szerinti vezetéséről, a mi szintén nem helyes, a mit szintén mindnyájan perhorreszkálunk.

Tehát, t. Ház, tiszta sor, hogy az állami anyakönyvek behozatalát elvileg egy oldalról sem ellenezzük, ámbár tudjuk, hogy ezzel — kétségtelenül az állami szervezet tökéletes kiépítésének érdekében — terheket rakunk a népre, új, mégpedig nem jelentéktelen terhet. Mert a dolog fontosságánál fogva vissza kell térnem arra a szempontra, melyet a t. belügyminiszter úr ma már kétszer is hallott, — és valóban kíváncsi vagyok rá, mit válaszol erre, — hogy az egyik főérv, melylyel az állami anyakönyvek behozatala után következő állapotot a közönségre nézve jelentékenyen könnyebbnek akarják bizonyítani, mint a minő a mostani, ez az egyik érvelés megdöbbentő alapon nyugszik, t. i. azon a feltételezésen, hogy a közönség ezentúl a lelkészeket nem fogja többé igénybe venni, a gyermekeket keresztelésre nem fogja többé vinni. Mutatja ez argumentáczió is azt a könnyűvérűséget, melylyel az egyházpolitikával kapcsolatos minden ügyben találkozunk, hogy a t. kormány nyomtatott indokolásában is, élőszóval tartott előadásában is, úgy látszik, megfeledkezik e szempontról; megfeledkezik arról, mert ha meg nem feledkeznék, nem állíthatná, hogy könnyebbség a közönségre az, ha két helyre kell elmennie, és két hivatallal kell érintkeznie, azzal szemben, ha csak egy hivatallal érintkezve felel meg mindkét rendbeli kötelezettségének. Kíváncsisággal várom, hogy a t. belügyminiszter úr ez észrevételem után is fenn fogja-e tartani abbeli álláspontját, hogy az állami

anyakönyvvezetés a helyzetet meg nem nehezíti, hanem sőt megkönnyebbíti a közönségre nézve, és ha ezt fentartja, mivel fogja indokolni, és vajjon az az indokolás olyan lesz-e, mely még legalább fentartani iparkodik azt a fikcziót, — mert sajnos, sok jel szerint fikczió az, hogy a t. kormány egyházpolitikájának létesítésében a vallási érzésnek és a vallási érdekeknek teljes kiméletével akar eljárni. *(Úgy van! Tetszés balfelől.)*

De, t. Ház, minthogy az állami anyakönyvek behozatalát elvileg a Ház egy oldalán sem ellenezzük, csak abban különbözhetünk, hogy e reformok időpontját és előfeltételeit másképpen itéljük meg. Éppen annál a szempontnál fogva, hogy az állami anyakönyvek behozatala az állami jogrend független és teljes érvényesülése érdekében történik, és azért, mert ez intézmény kétségtelenül terheket rak a közönség vállaira, szerintem, követelnünk kell, hogy az állami anyakönyvek oly módon létesüljenek, hogy azok a jogrend követelményeinek tökéletesebben és jobban, de legalább is ne rosszabbul feleljenek meg, mint a jelenlegi szervezet. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Mert a jogrend érdekében létesíteni valamely intézményt, mely ama jogrend alapjait kevésbbé biztositja, és a jogrend érdekében létesíteni valamely intézményt, mely a közönséget nagyobb mértékben megterheli, és mely azután gyakorlatilag kevésbbé felel meg czéljainak, mint az eddigi: szerintem, minden helyes reformatórius törekvéssel és eljárással homlokegyenest ellenkező eljárás. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Ez a törvényhozói komolysággal nem egyezik meg, s nem alkalmas arra, hogy elveket és reformokat előmozdítson, hanem csak arra,

hogy elveket és reformokat kompromittáljon. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* A kérdés, t. Ház, czélszerűségi kérdés. Itt sem a szabadelvűségnek, sem az állami jogrendnek kérdése nem forog fenn, hanem tisztán csak a gyakorlati előrelátásnak, a gyakorlati okosságnak és czélszerűségnek kérdése. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Az anyakönyvek mai állapota korántsem ideális: ezt elismerem. De ama visszás állapotok ellenére is, a melyekre a t. belügyminiszter úr hivatkozott, állítom, — és a ki a viszonyokat ismeri, gondolom, igazat ad nekem, — hogy az ország lakosságának túlnyomó részére nézve az anyakönyveket ez idő szerint valóban elismerésreméltó pontossággal és megbízhatósággal vezetik, *(Úgy van! balfelől.)* úgy, hogy a hol e tekintetben hiány van, az kivétel. Hogyan leszünk ezentúl a t. kormány javaslatai szerint?

Először is egy elvi jelentőségü kontroverzia van köztünk, a t. kormány álláspontja között és az enyém között, a mennyiben én azt állítom, hogy Magyarországon az állami anyakönyveket csak a közigazgatási szervezettel kapcsolatosan lehet helyesen behozni, míg a t. kormány, német minta szerint, elfogadja azt a vegyes rendszert, a mely szerint az anyakönyvi hivatal önálló hivatal, és az elsőfoku közigazgatási hatóságokkal hol összeköttetésbe kerül, hol nem, hol pedig ad hoc külön anyakönyvi hivatalokat létesítenek.

Elismerem, t. Ház, hogy, ha a kormány már most rögtön, a jelenlegi közigazgatási szervezet mellett létesíteni akarja az állami anyakönyveket, más térre nem is léphet, mint hogy ilyen vegyes rendszert fogadjon el. Mert abban én még a t. belügyminiszter úrnál is

messzebbmenő kritikai álláspontot foglalok el jelenlegi közigazgatási orgánumainkkal szemben, hogy ezeket az egész országra kiterjedőleg, a maguk egyetemében e feladatoknak pontos, megbízható elvállalására nem tartom képesítetteknek; elismerem, hogy a dolgok mai helyzetében, ha a t. kormány az állami anyakönyveket be akarja hozni, más rendszert, mint a mit választott, nem is választhatott. De hogy ez a rendszer nem helyes, hogy ez a rendszer kielégítő megoldásra nem vezet: azt két megfigyelésre alapítom.

Az első az, a mit a t. belügyminiszter úr korábbi beszédemből idézni szíves volt, hogy t. i. az ország egészében kétségtelenül meg van a szellemi erő arra, hogy megfelelő számu jó anyakönyvi hivatalokat létesítsünk, de nincsen meg az ország minden egyes területén, az ország minden egyes megyéjében és hogy a pluszt a deficzittel nem lehet kiegyenlíteni, provizórius jellegü szervezet mellett.

A t. miniszter úr idézte ez állításomat. Szerettem volna, ha megczáfolja, ha kimutatja annak a tarthatatlanságát, de a t. miniszter úr ezt meg sem kisérlette. Most megkisérlem ez állításomnak ujabb gyakorlati érvvel való támogatását. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Maga a t. kormány és a bizottsági előadó úr azon a nézeten van, hogy majd a mikor közigazgatási organizácziónk kiépült, különösen a mikor a községi szervezet meg lesz állapítva, akkor igenis czélszerü lesz összekötni az anyakönyvvezetési funkcziót az elsőfoku közigazgatási hatósággal. Tehát azok az urakl a kiket a hivatalon kivüli elemek közül vesznek fe-

az anyakönyvvezetői hivatás teljesítésére, valóban csak provizórus minőségben teljesítik e feladatukat, mert az után az egy vagy két, három vagy négy év után, mikor meg lesz a végleges községi szervezet, feleslegessé fog válni az anyakönyvvezetők segédcsapatának szolgálata.

Már most az ilyen provizórius szolgálat teljesítése végett, csakugyan nem lehet az intelligenciát az ország egyik részéből átvinni az ország másik részébe.

Elhiszem, hogy a békés- vagy csanádmegyei ember, a ki hivatalos pályára akar lépni, állandó hivatal elnyerése végett akár Mármarosmegyébe is áthelyezteti magát; hanem hogy anyakönyvvezetői állást vállaljon az ország távollevő részében, azzal a kilátással, hogy 2—3 év mulva szolgálatát, mint feleslegest igénybe nem veszik, azt hihetetlennek tartom; és hihetetlennek tartom különösen, hogy szolid elemek fognak rá vállalkozni. *(Helyeslés balfelől.)*

A második érvem a hivatalos elemek kizárólagos alkalmazása mellett, az anyakönyvvezetői funkcióknak a közigazgatási szervezettel való összeköttetésén kívül, abból áll, hogy nehéz lesz és bizonyos időbe kerül, míg köznépünk ezzel az új intézménynyel megbarátkozik; tehát azt, hogy e hivatal egybe van kötve olyan hatósági instituczióval, a melylyel a nép különben is érintkezik katonai, közigazgatási és adóügyben, szóval, a kit hatóságnak ismer, hogy ehhez elmenni köteles legyen a születési vagy halálozási eset bejelentése czéljából: ezt a néppel valahogy meg lehet értetni aránylag rövid idő alatt; de hogy egy ad hoc kinevezett postamesterhez,

tanítóhoz, vagy gyógyszerészhez menjen el gyermekének születését vagy rokonának elhalálozását bejelenteni, a kinek különben semmiféle hivatalos tekintélye nincs, a kinek beavatkozási jogosultságát az egyszerü ész felfogni nem képes: az, t. Ház, igen lassan, igen nehezen fog a köztudatba átmenni. *(Igaz! Úgy van! balfelől és a középen.)*

S akkor azután mi következik? Következik az, a mire Andreánszky t. barátom hivatkozott, a birságok és büntetések özöne. Ezekkel a birságokkal és büntetésekkel ne bánjunk olyan igen könnyen, mint ha azok csak pedagogiai hivatást teljesítenének az által, hogy bizonyos instituczióra a népet rákényszerítik, különben pedig hatástalanul mulnak el.

Nekem egy kitünő alispán, a kihez e kérdés megvilágítása czéljából fordultam, a behozandó intézmény egyik árnyoldalaként azt említette fel, hogy mivel éppen a köznépnek a fejébe nehezen fog bemenni, különösen ebben a szervezetében, a birságok alkalmazása igen gyakorivá lesz; már pedig a köznép jogérzetét, az államhoz való ragaszkodását megrendíti a folytonos birságolás olyan okokból, melyeknek a jogalapját nem fogja fel könnyen.

Ha valaki lop, sikkaszt, gyujtogat; ha valaki a közrend, a közbátorság ellen kihágást követ el és azután megbüntetik, annak igazságát mindenki átlátja, az ilyen alapon kimért büntetések a jogtudatot nem rendítik meg, sőt ellenkezőleg megerősítik; hanem ha folytonos birságolások történnek, bizonyos közigazgatási szekatúrák elmulasztása miatt, a melyekkel napról-napra terheljük a népet, a hol tehát az egyszerü ember tudatában nincs meg a bűnösség,

a mely miatt a birságot kimérik: akkor e birságok gyakorisága a népet elkeseríti, az államtól elidegeníti, a népnek az állam büntető hatalmának igazságosságába vetett hitét megrendíti. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Ezt nem szabad kicsinyelni, kivált hazánk ama lakóinál, kik fajuknál és nyelvüknél fogva kevésbbé vannak az államhoz fűzve, és éppen egy ily vidéken élő alispán hívta fel figyelmemet arra, hogy nem szabad kevésre becsülni e lélektani tény fontosságát. És ezért helyezek sulyt arra, hogy e reformot, melyet igenis létesíteni kell, ne a lehető leggyorsabban, hanem a lehető legjobban létesítsük, a lehető legkedvezőbb előfeltételek megteremtése mellett, csak akkor, mikor e feltételek megvannak, úgy, a hogy a nép azokat aránylag könnyen veszi be s a köztudatba nagy surlódás nélkül mennek át. Mert ha igaz is, a mit a t. belügyminiszter úr mond, — és bocsásson meg, kissé a locus communisok terére lép, midőn azt mondja, hogy nagyobb reformot soha és sehol se lehet küzdelem nélkül keresztülvinni, — de épp ebből következik, hogy nagyobb reformok keresztülvitelénél ne teremtsünk a szükségesnél nagyobb nehézséget.

E két indokból állok azon az alapon, hogy Magyarországon az anyakönyvi kérdés helyesen csak a közigazgatási szervezet reformja után oldható meg, és hogy ama dilettáns társaság belevonása, melylyel a miniszter úr a fennálló közigazgatási szervezet hiányait ki akarja egészíteni, ez intézmény hitelét nem fogja emelni, annak pénzügyi következményeit súlyosítja, azt a nép előtt érthetetlenebbé és ennélfogva

gyülöletesebbé is teszi. *(Élénk helyeslés balfelől és a középen.)*

Én pedig azt hiszem, hogy ez az idegen segítség a jelen közigazgatási szervezet mellett sokkal nagyobb mértékben lesz szükséges, mint a miniszter úr gondolja. Azt hiszem, mindazok a számítások, melyek avégett történtek, hogy községi orgánumaink mekkora része megbizható, mekkora része nem alkalmas, mind rózsásan festik a helyzetet és nem ütik meg a valóság mértékét.

Ennek igen egyszerü oka van. Pártkülönbség nélkül mindnyájan, midőn e kérdésről szólunk, bizonyos gêne alatt állunk, mert a jegyzői kar, melyről szó van, a választásnál nagy tényező, és ennélfogva mindenki őrizkedik az igazság feltárása által ez általam különben igen t. tényező neheztelését magára vonni.

Ez az igazság. De én szembeszállok e nehézséggel. Mert az igazat el lehet mondani a nélkül, hogy a jegyzői kar ama tiszteletreméltó tagjaival szemben, kik a fennálló sulyos viszonyok közt is híven és lelkiismeretesen teljesitik kötelességüket, a tisztelet és elismerés kötelessége ellen vétsek. E jegyzői és körjegyzői intézmény már eredetileg hibásan, igen szerencsétlenül volt konczipiálva. Egy közeget teremtett, melyre a teendők és felelősségek egész sorozata hárul; melynek a maga fejében összpontositania kell az összes miniszteriumok ügyforgalmának ismeretét, és e közeget aztán sem kellő társadalmi állásba nem helyezte, sem kellőkép nem díjazta, sem hatósági joggal fel nem ruházta, hanem részint a közönség felett, részint a közönséggel szemben alárendelt állásba he-

lyezte. Az intézmény maga elhibázott és az alkotásban rejlő hibákat még tetézte a feladatok folytonos gyarapodása, melyeket e hibásan konczipiált intézmény vállaira raktunk, úgy, hogy gyengesége mindinkább érezhetővé vált, s mindinkább roskadozott a terhek súlya alatt.

Kénytelen vagyok hozzátenni azt is, a mit a t. urak a túloldalon nem szívesen hallanak, de a mit az igazság földerítésere meg kell mondani, hogy az amúgy is veszélyes helyzetben levő ez intézménynyel a választásoknál visszaéltek s tüskön-bokron keresztül vitték a hatalmon levő párt támogatására. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Igen sok helyen az ekkép tett szolgálatok fejében elnézést gyakoroltak visszaélésekkel szemben, és igen sok községi jegyző, ki tisztességes hivatalnok maradt volna, ha kellő és pártatlan ellenőrzés alatt áll, ez ellenőrzés elmulasztása miatt lassan-lassan hivatali teendőit elhanyagolta, sőt még rosszabb tettek elkövetésére is tántorodott; s mikor azután a mérték megtelt, az ekkép kisértésbe vitt szegény alantas hivatalnok ellen megindítják a hivatali eljárást, és el is kergetik őt, egy megyében egy napon harminczkettőt: de senkinek sem jut eszébe, hogy nem annyira azt a szegény kisértésbe vitt és az ellenőrzés hiányában mindenféle csábításoknak kitett alantas közeget, hanem azt a felügyeleti közeget kellene elcsapni, mely az ellenőrzést vele szemben elmulasztotta. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De legyen ez akár így, akár úgy, mindenki, a ki a magyarországi viszonyokat ismeri, igazat ad nekem, hogy az a proporczió, a melyet a megbízhatók

és megbízhatlanok számarányára nézve a belügyminiszter úr itt mondott, az objektiv igazság mértékét nem üti meg. *(Hieronymi Károly belügyminiszter: De bizony megüti!)*

Számot nem tudok mondani, hanem az ország állapotainak ismeretéből, és az egyes megyékből nyert hiteles értesítések alapján beszélek. Sokkal feketébbnek, sokkal rosszabbnak állítom az állapotokat, mint a t. belügyminiszter ur e rögtönzött intézkedés érdekében azokat feltünteti. *(Helyeslés balfelől.)* Számos levél van birtokomban, illetékes egyénektől, alispánoktól, főszolgabiráktól. Egy alispán, mégpedig nem a legutolsó és nem a legkevésbbé czivilizált megye alispánja, azt irja nekem, hogy az ő megyéjében a községi közegeknek alig 10%-a volna képesitve arra, hogy ezeket a funkcziókat megnyugvással lehetne rájuk bizni. Egy másik, az ország legkitünőbb alispánjainak egyike, azt irja nekem: hogy miként lenne keresztülvihető a kormánynak e javaslata a kötelező polgári házassággal összefüggésben az ő megyéjében, ezt valóban nem képes belátni, mert tisztelet-becsület a községi orgánumoknak, de ezeknek csak kis része az, a melyre ő ezt a funkcziót teljes megnyugvással merné reá bizni, és ezt a részt illetőleg is fenforog a nagy távolság nehézsége, a mennyiben a körjegyzői kerületek oly nagyok, hogy a helyes anyakönyvvezetés szempontjából az anyakönyvi kerületeket nem lehet hasonló kiterjedésüekké tenni; egyéb közegek, pl. állami tanítók és ehhez hasonló intelligens egyének pedig, a kikre pótlólag reá lehetne bizni az anyakönyvvezetést, megyéje területén nincsenek kielégítő számban.

Végül egy harmadik alispán levele a t. miniszter úr abbeli hivatkozására ad választ, hogy ő is kérdést intézett a megyékhez, és kielégítő választ nyert a megyék nagy többségéből arra nézve, hogy ezt az intézményt keresztül lehet vinni minden nagyobb nehézség nélkül.

T. Ház, a probléma felállításának különböző módja van. Ha a problémát úgy állítjuk fel, hogy mielőtt a kormány elhatározná magát az állami anyakönyvek azonnal való behozatalára, elfogulatlan véleményt kér az ő közegeitől, vajjon megvannak-e arra a kellő erők: akkor a válasz egészen más lesz, mint mikor a kormány azt már programmjául kihirdette, és elhatározását kifejezte, és azután fordul közegeihez azzal a kérdéssel, hogyan fogják megcsinálni? Természetesen, valami módon, jól-rosszul megcsinálják mindenütt; ezt kétségbe sohasem vontam. Éppen az az alispán, a kire most hivatkoztam, táblázatot mellékelt a leveléhez, melyben azt mondja: én ugyan kielégítő módon megyém területén sehogysem tartom ezt az intézményt most életbeléptethetőnek, ha azonban a törvényhozás azt mégis megalkotja, és ennek következtében kénytelen és köteles vagyok azt keresztül vinni, nohát akkor a következő táblázatban foglalt neveket leszek kénytelen javaslatba hozni; de, hogy miként fogják feladatukat teljesíteni, az más kérdés, azért nem állok jót.

Nagyon tartok tőle, t. Ház, hogy a miniszter úr információi ex post információk, a hol a kormány által beadott törvényjavaslat után, a kormány ama kifejezett akarata után, hogy az intézményt létesíteni kell, természetesen, minden főispán és alis-

pán valami módját annak, hogy azt létesíteni lehessen, valami névsorát azoknak, a kikre a feladatot reá kell bizni, elő tudja terjeszteni. De nem ez a kérdés. Statisztikát, névsort lehet összeállítani s a Ház elé is terjeszteni; de a kérdés nem ez, hanem az, hogy e közegek, az a szervezet, mely ekként össze van állítva, feladatának legalább is olyan jól és legalább is olyan megbízhatóan feleljen meg, mint a milyen jók és megbízhatók a jelenlegi közegek. Mert ha az uj közegek rosszabbul felelnek meg és kevésbbé megbizhatók, akkor először az egész jogrend szenved, a melynek alapját képezi e kimutatások hitelessége és pontossága; másodszor a közönség szenved: kettős teherrel sujtatván olyan dologért, melyhez eddig egyszerü eljárással jutott; harmadszor az állam tekintélye szenved, a mennyiben oly funkcziót vállal el azzal a pretenzióval, — és az állam ennél alacsonyabb pretenzióval nem is léphet fel, — hogy azt, a mit elvállal, jól, pontosan, helyesen fogja teljesíteni és az eredmény azután az lesz, hogy ez elvállalt teher súlya alatt, a létező állami apparátus összeroskad s hogy félig-meddig megfelelően sem tudja teljesíteni az elvállalt feladatot. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De, t. Ház, a költség szempontjáról szólva, nem akarok tovább vitatkozni a belügyminiszter úrral a felett: vajjon az ő 800,000 forintja a direkt költségekre elég lesz-e vagy sem. Csak két momentumra akarok figyelmeztetni. Az egyik az, hogy én a községeknek e dologi terhekkel való újabb megterheltetését határozottan elitélem. *(Helyeslés a baloldalon.)* Hiszen községeink amúgy is súlyosan meg vannak terhelve állami teendőkkel, és a mi társadalmi állapo-

tainknak egyik betegsége: — a mód felett és szüntelen növekedő pótadók sulya. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

A törvényhozás financziális könnyüvérüségét nagy részben az a kényelmi szempont okozza, hogy az állami budgetet megszabaditjuk bizonyos terhektől és azokat a községekre ruházzuk át. De én állami funkcziók czimén a községeknek minden újabb megterheltetését határozottan perhorreszkálom. *(Közbeszólás a jobboldalon: Csekélység!)*

Nem olyan csekélységről van szó. A belügyminiszteriumban, úgy látszik, igen kényelmesen veszik a dologi terhek kérdését. Alkalmasint úgy veszik, hogy a vonalozott papirost adja hozzá az állam, de a tintát és a pennát adja hozzá a község. *(Élénk helyeslés balfelől.)* De nem ennyiből áll a dolog: mert ezeknek a fontos okmányoknak a megőrzésére szolgáló tűzmentes és betörésmentes helyiség kell, és szekrények stb. stb . . . *(Nopcsa Elek: Hát most van?)*

. . . melyekben e fontos könyveket meglehet őrizni. *(Felkiáltások jobbfelől: Hát most hol vannak? Zaj. Halljuk! Halljuk!)* Most minden rendezett parochiánál, minden rendezett plébániánál, hol az egyház-vagyon értékes részeit tartják, ott ugyanazzal a biztossággal tartják az állami anyakönyveket. *(Úgy van! Úgy van! balfelől és a középen.)*

Tehát a községeknek ezen a czimen való megterheltetése, a mely felett nem nevetnek majd azok, a kiket ez a teher sujt, sem nem oly csekély, hogy azt figyelmen kívül lehessen hagyni, sem egyáltalán elvileg semmivel sem indokolható.

De szólok egy másik, indirekt teherről, mely elől kitérnünk egyáltalán nem szabad, és ez a lelké-

szek kárpótlásának kérdése. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon és a középen. Zaj jobbfelől.)*

Hát, t. Ház, én nagyon értem, hogy önök ezt a vitát komolyan egyáltalán nem veszik, de ha már rendezték, méltóztassanak legalább megóvni a komolyság látszatát. *(Élénk helyeslés balfelől. Halljuk! Halljuk!)*

A miniszterelnök úr a házassági jogról folyt vitában azt mondta, hogy az állami intézmények átalakításából származó jövedelem csökkenése fejében a lelkészeknek semmi jogi igényük nincs a kárpótlásra. Hát én elismerem, hogy jogi igényük nincs. De vannak nagy, állami szempontok, melyek kivánják az ő kártalanításukat; azok a nagy állami szempontok, melyeket honorált a porosz törvényhozás, midőn, a kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvvezetés behozatala után, külön törvényben gondoskodott a lelkészi jövedelem pótlásáról, abból a czélból, hogy a házasság-kötés és a keresztelés egyházi funkcziója ingyenessé váljék. Ez, t. Ház, egyike azoknak a pontoknak, a hol ki kell tünnie, hogy igazság-e, vagy csak hipokrizis az, midőn azt hirdetik, hogy a czélba vett reformokat a vallási és egyházi élet ellen minden él nélkül, sőt ellenkezőleg a vallási és egyházi érdekek lehető kimélésével akarják kivinni. Vajjon igazság-e vagy csak frázis az, midőn nyomtatott jelentéseikben és beszédeikben azt mondják, súlyt helyeznek arra, hogy az egyházak az ő erkölcsi hivatásuknak ezentúl is megfelelhessenek. Mert kétségtelen, hogy a szegény emberre nézve igen nagy kisértés az, hogy ő az egyházi funkcziókat, úgy a házasság, mint a keresztelés terén elhanyagolja, midőn

a jogi élet tekintetében mindent megnyerhet ingyen, úgy a házasság, mint a születés evidenciában tartása érdekében, a mire szüksége van; midőn tehát erre őt semmi az ő külső életviszonyaiban nem kényszeriti: mondom, nagy kisértés rá nézve, hogy ő ezután is fizessen azokért az egyházi funkciókért, hogy azokat stóla mellett igénybe vegye.

Már most egyházaink nagy része abban a helyzetben van, hogy saját vagyonából, saját erejéből kárpótolhassa a lelkészeket, és e funkciókat ingyenesekké tehesse. Nem szólok tehát egy szót sem ez egyházak érdekéről. De vannak szegény egyházak, melyeknek arra vagyonuk nincs, hogy lelkészeiket kárpótolhassák, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* melyeknek hívei amúgy is túlontúl meg vannak terhelve egyházi és iskolai terhekkel, melyeknek lelkészei tehát, hogy megélhessenek, egyszerűen rá vannak utalva a stólajövedelemre. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ezeknél tehát el nem törölhetik kárpótlás nélkül a stólát, sem az esketésnél, sem a keresztelésnél; és ezekkel szemben, behozni az állami anyakönyvvezetést és a kötelező polgári házasságot és nem gondoskodni arról, hogy a lelkészek kellő kárpótlásban részesüljenek, és hogy ezek az egyházi funkciók ingyenesekké legyenek: ez nem egyéb, mint a népet egyszerűen oda vezetni, hogy az egyházi funkciókat elhanyagolja, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* hogy ezek alól magát diszpenzálja; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* ez nem egyéb, mint az állam részéről nemcsak előmozditani azt a doktrinér szempontból talán helyes, de a gyakorlati politika szempontjából eléggé el nem itélhető közönbösséget, mely nem törődik azzal, hogy nem szenved, nem sülyed e

a vallási és egyházi élet, hanem ez egyenesen annyit tesz, mint az attól való elidegenítést előmozditani, és a népet a vallástalanságba belevinni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Ha ezt az indirekt költséget is beleveszszük, akkor t. Ház, a 800.000 forintból nem futják ki ez intézmény költségei. *(Egy hang jobbfelől: Nem is mondta senki!)* Kérem, nem is mondotta senki, hogy kifutja, hanem ennek az intézménynek a költségeit jóval magasabbra kell tenni.

Az állami anyakönyvvezetés behozatalát tehát, t. Ház, mindnyájan akarjuk, s a kérdés csak az, hogy minő előfeltételek mellett hozzuk be. Az állami anyakönyvvezetést igen is akarjuk, de nem úgy, hogy az intézményt nevetségessé tegyük, hanem úgy, hogy az állami életnek egészséges intézménye legyen. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* S ne méltóztassanak mindenkinek az őszinteségét kétségbe vonni, a ki a maga esze után bátorkodik járni, s nem fogadja el mindig arról az oldalról a legmagasabb bölcsesség megnyilvánulását. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)*

Az állami anyakönyvvezetést akarjuk, *(Halljuk! Halljuk!)* de a kérdés az, hogy megvannak-e annak előfeltételei, vagy nincsenek? Én pedig úgy látom, hogy oly szervezet nem áll rendelkezésünkre, mely e feladatnak az eddigihez hasonló megbízhatósággal is megfelelni képes lenne. Azt látom, hogy ez intézmény előfeltételei sem adminisztrativ tekintetben nincsenek meg, sem annak pénzügyi következményei megállapítva, sem azokról előre gondoskodva még nincsen minden irányban; azt látom, hogy ez intézménynek ily mó-

don, hevenyészett behozatala következtében a mi jogi életünk alapját képező kimutatások hitelességben nem nyerni, hanem veszíteni fognak; hogy a népre egy ily kétes eredmény elérése érdekében új terheket rakunk, hogy tehát több lesz a teher és rosszabb az eredmény, mindezeknél fogva az intézmény diszkreditálva lesz a nép előtt. Mindezeknél fogva természetes, hogy ily alakjában és ily előzmények után és a kellő előfeltételek hiánya mellett, ez intézmény létesítéséhez nem járulhatok és a törvényjavaslatot el nem fogadhatom. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

A GYERMEKEK VALLÁSA.

— 1894. junius 27. —

T. Ház!

E törvényjavaslattal szemben álláspontomat már előre megjelöltem a házasságjogról szóló törvényjavaslat megvitatásakor. *(Halljuk! Halljuk!)* Akkor is, már régebbi nyilatkozataimra hivatkozván, megmondtam és most csupán ismétlem, hogy én az 1868 : LIII. t.-czikknek a gyermekek vallására vonatkozó rendelkezéseit elvileg nem helyeslem, azonban azokat egy históriai fejlődés befejezésének tekintvén, mivel tapasztaltam, hogy, az én véleményem szerint, tévesen ugyan, de tényleg mégis az országban lakó igen jelentőségteljes és nagyszámu hivőkkel biró felekezetek ebben a törvényben megnyugvásuk alapját lelik, nem tartom czélszerünek azt a törvényt bolygatni mindaddig, míg ezekben a felekezetekben is a teljes megnyugvás alapjait le nem tettük az erre szolgáló törvényhozási és kormányzási intézkedések által. Előre kijelentettem tehát, hogy én ezt a törvényjavaslatot nem fogadom el és e kijelentésemet ma csupán ismétlem. Azonban ma, midőn maga a

törvényjavaslat van a Ház asztalán, még egy indokkal megtoldhatom, és meg kell toldanom a korábban mondottakat. T. i. én ezt a törvényjavaslatot még abban az esetben sem fogadnám el, ha különben az 1868: LIII. t.-czikk megváltoztatásának időpontját elérkezettnek látnám. Én a szülők szabad intézkedésének elvét ebben a törvényjavaslatban olyképpen látom megvalósítva, a mint az, az én nézetem szerint, nem helyes, a mint az, az én nézetem szerint, nem alkalmas arra, hogy a családok nyugalmát biztosítsa. Mert ez a törvényjavaslat úgy az idegen tényezők beavatkozására egyenes felhivást tartalmaz, mint a szükségtelen állami beavatkozásra alapot nyujt, midőn szerződéskötésre utasítja a feleket. Hogy ez a házasság előtt, vagy házasság után történik: az előttem meglehetősen alárendelt kérdés. Azt a, szerintem, igen helytelen jogi tételt is tartalmazza a törvényjavaslat, hogy a felek között kötött szerződés az örök fogadalom természetével van felruházva, melyet még az a közös akarat sem változtathat meg, a mely annak egyedüli alapja; mert az egyszer megkötött egyezményhez a törvényben megjelölt feltételek beállásán kívül a házasfelek kötve vannak, még ha meg is változnék később akaratuk, még ha meg is változnának később azok a körülmények, a melyek a házasság kötése előtt az egyezmény alapjául szolgáltak. Már pedig én betudom látni annak jogi alapját és értelmét, hogy egy közjogi momentumon alapuló, közjogi természetü törvény rendelkezését egyesek akarata ellenére is végrehajtsa az állam; de hogy a felek között létrejött magánjogi szerződést e felek közös egyetértésével ne lehessen, mihelyt akaratuk változik, megvál-

toztatni; hogy a későbbi akaratváltoztatás ellenére is az állam kényszerítő eszközeivel fentartsa a korábbi szerződés érvényét: ezt, t. Ház, jogi szempontból nem tartom indokolhatónak és helyesnek, sőt megvallom, reám az abszurdum benyomását teszi. A kérdésnek megoldása, mihelyt a szülők szabad intézkedésének elvét elfogadtuk, szerintem, csak az lehet, a mi a porosz törvényhozásban van, hogy t. i. addig, míg baj nincsen, és a hol baj nincsen, az állam ne avatkozzék be, csak a mikor és a hol a beavatkozás szüksége fenforog. Más szavakkal, a porosz intézkedés szavaival élve: a fennálló általános szabály legyen az, hogy sexus sequitur sexum, vagyis hogy a szülők vallását követi minden gyermek nem szerint; de midőn és a meddig a gyermekek vallására nézve mindkét szülő egyetért, addig harmadik személynek nincs joga a beavatkozásra.

Ez, szerintem, a helyes intézkedés, mihelyt arra a térre lépünk, hogy az 1868-iki törvényt megváltoztatjuk és a szülők szabad rendelkezési jogának helyet engedünk. Ezt azzal az intézkedéssel is meg kellene toldani, hogy bizonyos koron túl a már megkezdett vallásos nevelésen ne lehessen önkényűleg változtatni. Mert itt ethikai indok van arra, hogy a mikor a szülők e kötelességük teljesítéséről nem gondoskodnak, az állam lépjen közbe s intézkedjék. Az egyetlen helyes intézkedés, ha a most fennálló imperativ intézkedésen változtatni akarunk, az, mely az államnak minden beavatkozását kizárja mindaddig, mig baj nincs, s mig arra tényleg szükség nincs.

Én tehát e törvényjavaslatot nemcsak azoknál az általános indokoknál fogva nem fogadom el, melye-

ket a házassági jogról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor elmondtam, hanem azért sem, mert azokat az elveket, a melyeknek megvalósítását kitűzi, oly helytelen módon oldja meg, a melyhez én semmi körülmények között sem járulhatok.

De, t. Ház, ez alkalommal kénytelen vagyok még egy-két általánosabb természetü kijelentést is tenni, mert hiszen e törvényjavaslat tárgyalása, egyelőre legalább, az utolsó az úgynevezett egyházpolitikai törvényjavaslatok szériesében. És ez általános természetü megjegyzések két nyilatkozatra vonatkoznak. Az egyik igen nevezetes nyilatkozatot, nem ugyan itt a Ház kebelében, hanem a Házon kívül tette, a kabinet egyik buzgó tagja, választói körében. *(Mozgás jobbfelől. Felkiáltások: Hol?)* A Terézvárosban Andrássy Gyula gróf, őfelsége személye körüli miniszter, mint képviselőjelölt. A t. miniszter úr összegezvén a kormány politikáját, ezt a következő két lapidáris tételben fejezte ki: a végletekig menő rideg konzervativizmus a kiegyezési politikában, a belügyi politikában pedig a liberális haladás határozott irányban, határozott czélok felé.

Nekem, t. Ház, e nyilatkozat semmiféle meglepetést nem okozott, mert én kezdettől fogva tisztában voltam az iránt, hogy e túlhajtott radikális belügyi politikának, melyet a kormány zászlójára írt, az ára . . . *(Felkiáltások jobbfelől! De hogy volt ára!)* Erre is rátérek. Mondom, ennek az ára a végletekig menő rideg konzervativizmus volt a kiegyezési politikában. Én erre nézve tisztában voltam kezdettől fogva, és csak bizonyos pikáns mellékize van annak, hogy a kabinetnek talán különben is, de e minősé-

gében különösen legfiatalabb tagja, buzgóságától elragadtatva, a végletekig menő konzervativizmust a kiegyezési politikában, valószinüleg a függetlenségi párt, mint hű szövetségese iránt való hála fejében, éppen abban a pillanatban proklamálta, midőn az egyházpolitikai kérdések tárgyalása be van fejezve. *(Zajos tetszés.)*

De, t. Ház, én nagyon örülök e nyilatkozatnak. Ez az a nyilatkozat, a melyet a kormány kétségkívül be is fog váltani; én legalább a kormány egyetlen szavának beváltásában sem bízom oly feltétlenül, mint ez igéret teljesítésében. *(Derültség balfelől.)* De örülök azért is, mert a t. miniszter úrnak ez a nyilatkozata nagyon hozzá fog járulni ahhoz, hogy felnyiljanak az ország szemei és lássa a közvélemény, hogy micsoda politika és micsoda politikai alkuk folytak ott, hogy a kormány sikerét biztosítsák. *(Zaj. Ellenmondás és mozgás a jobboldalon.)*

Nagyon jól tudjuk, különösen az általam igen t. miniszter úr politikai működésének előzményeiből, a ki ezt a nyilatkozatot tette, hogy mit jelent a végletekig menő rideg konzervativizmus a kiegyezési politikában. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A kiegyezés fentartását!)*

A kiegyezés fentartását én is politikai czéljaim közé számítom, hanem e mondás értelmét a jelenlegi kormány és különösen a kormány ama tagjának szájában, az eddigi kormány politikája és különösen annak a kormányférfiunak a politikája határozza meg. E rideg és végletekig menő konzervativizmus a kiegyezés tekintetében, nem jelent egyebet, mint merev és következetes visszautasítását a magyar nemzeti irányban való előrehaladásnak, visszautasítását mind-

azoknak az igényeknek, a melyek a kiegyezés keretében megvalósíthatók. *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Ellenmondás jobbfelől.)* Mint mondom, e tekintetben feltétlen a bizalmam a kormány iránt, hogy programmjának e pontját meg fogja valósítani.

A miniszter úr programmszerü nyilatkozatának második része a belügyi politikában liberális haladást helyez kilátásba, határozott irányban és határozott czélok mellett. Hát ez igen jó volna, ha így volna. De épp arra akartam különben is felhívni a t. kormány figyelmét, ha e nyilatkozat nem is történik meg, hogy a határozottságot az irányban és a czélok kitűzésében, kivált az utóbbi napok vitái alatt, sajnosan nélkülöztük. Több oly nyilatkozat történt itt, mely a jövőre sürü homályt vet. Csak Kiss Albert t. képviselő úr beszédére hivatkozom, melyet a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával tartott, s melynek keretében ő meglehetős homályosan és burkoltan példázgat az 1848: XX. t.-cz. tartalmáról. Kimondja, hogy ő e t.-czikkben a fősúlyt nem a 3. §-ra fekteti, mely a különböző felekezetek állami ellátásáról, lelkészeinek és tanitóinak az állam által leendő fizetéséről szól, holott, a mennyire én annak a törvénynek a szövegét ismerem, az nem szól a lelkészek és tanitóknak az állam által való fizetéséről, hanem csak a felekezetek egyházi és iskolai czéljainak állami költségen való ellátásáról, a mi két igen különböző dolog. Azután az 1848 : XX. t.-czikk különböző §-ainak összefüggéséről és értelméről meglehetős homályosan szólva, a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény megalkotását csak egy lépésnek, egy általa

nem kicsinyelt, de nem is végleges lépésnek jelöli meg az 1848 : XX. t.-cz. által kitűzött nagy czélok elérése felé. Hát, t. Ház, e nyilatkozatra a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr beszédében megtaláljuk a visszhangot e szavakban *(olvassa)*: . . . „mindazon vallásfelekezetek és egyházak jogügyeinek szabályozására vonatkozólag, melyek a magyar államélettel a történelmi fejlődés folytán szorosabb, vagy tágabb jogviszonyba léptek, esetről-esetre a szükséges törvénykezési intézkedések lesznek megteendők. Ez értelemben nincs is a törvényjavaslatban kimondva az utolsó szó, de ezen specziális jogviszonyok rendezése tekintetében további intézkedések lesznek szükségesek.“

Hisz minde nyilatkozatoknak lehet általam is elfogadható és helyes értelme ; de ezt az értelmet, gondolom, ki kell fejezni szabatosan, világosan és félre nem érthető módon.

A következő napon Herman Ottó t. képviselőtársam, általam igen nagyra becsült nyiltsággal, őszinteséggel és közvetlenséggel proklamálja a katholikus egyházi javak szekularizációjának a szükségességét. Ezzel szemben Ugron Gábor t. barátom lelkes és fényes rögtönzésben visszautasitja Herman Ottó ez álláspontját; de mind e vitáknál a t. kormány tagjai némán ülnek székeiken és mosolyognak. Hát, t. Ház, most, midőn az egyházpolitikai javaslatok szériesét befejezzük, szerintem, mindenkinek meg van a maga kötelessége az ország köznyugalma, a kedélyek lecsillapitása iránt. Megvan nekem is, s én e kötelességet beismerem és el is vállalom. Már a tegnapi napon kijelentettem, hogy az ország belnyugal-

mának megzavarásához és az agitációkhoz a meghozott törvények ellenében nem járulok. *(Helyeslés.)* De nemcsak nekem vannak e tekintetben kötelességeim, hanem, azt hiszem, vannak és talán első sorban és még súlyosabbak a felelősség nagyobb mértéke folytán, a kormánynak is. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

E kötelességnek, szerintem, nem felel meg a kormány, ha az egyházpolitikai akczió jövőjére nézve, az egyházpolitikai helyzet későbbi alakulataira nézve az országot homályban hagyja, ha oly nyilatkozatokat, mint a minőkre én hivatkoztam, megtörténni enged, a nélkül, hogy az országot tájékoztassa, vajjon e nyilatkozatok tartalmával egyetért-e, vagy azokat visszautasítja? *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Tessék a kormánynak e tekintetben nyiltsággal és világossággal színt vallani; tessék az ország előtt kijelenteni, vajjon befejezettnek tekinti-e egyházpolitikai akcióját, vagy azt, a mi eddig történt, csupán első lépésnek tekinti-e, a mely ebben az irányban, vagy nem tudom, micsoda irányban folytatandó lesz. Ne tessék arra az álláspontra helyezkedni, hogy bizonyos messzebbmenő, ezután már kétségtelenül, talán Madarász József t. képviselő úr által is radikálisnak elismert irányzatokat sem magáévá nem tesz, sem pedig, ez irányzatok hirdetőinek támogatásáról lemondani nem akarván, azokat vissza nem utasitja, és így a kérdést homályban hagyja. *(Igaz! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)*

Azt hiszem, hogy e tekintetben tiszta helyzetet teremteni, e tekintetben az országot arra nézve, hogy mi vár reá, tájékoztatni, e tekintetben a köznyugalomnak és békének helyreállításához járulni teljes

nyiltság és őszinteség által: legelső sorban a t. kormány kötelessége. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Helyeslés a szélsőbal felől.)*

Midőn e felszólítást a t. kormányhoz intézem, egyszersmind újból kijelentem, hogy, a bevezetésben előadott okoknál fogva, a törvényjavaslatot nem fogadom el a részletes tárgyalás alapjául. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

BESZÁMOLÓ JÁSZBERÉNYBEN.

— 1894. julius 8. —

Tisztelt választó közönség!

Midőn a lefolyt igen mozgalmas országgyülési ülésszakról s abban folytatott tevékenységemről önöknek be kivánok számolni, mindenekelőtt feladatomnak tartom egész világossággal megjelölni, hogy a vita mi körül folyt, hogy annak a nagy egyházpolitikai kontroverziának, melyben ennek az ülésszaknak egész tevékenysége kimerült, mi volt a tulajdonképeni tárgya. Mert sok oldalról úgy adták elő ezt a dolgot s oly felfogást iparkodtak terjeszteni a közönségben, mintha itt küzdelem lett volna a szabadelvűség és a reakczió között; mintha a kormány és pártja képviselte volna egyedül az egyházpolitikai téren a szabadelvü haladást, mi pedig, kik a kormány javaslataival vagy azok egy részével ellentétes állást foglaltunk el, a szabadelvűség ellen küzdöttünk volna a reakczió érdekében.

Ez, tisztelt választó közönség, a dolognak olyan előadása, mely igen hasznos lehet a mi politikai ellenfeleink számára, hanem ez egyszerüen nem igaz. *(Helyeslés.)* Mert nem volt kontroverzia tárgya

a szabadelvü törvényhozás fejlesztése az egyházpolitika terén. Volt, azt mindenki tudja, különösen a főrendiházban egy erős csoport, mely a reformot a maga egészében ellenezte; de annak képviselőházi ellenzéke és a főrendiházi ellenzéknek egy nagy része nem ezt az álláspontot foglalta el. A komolyan számbavehető ellenzék nem a reform ellen foglalt állást, hanem a kérdés csupán egy pont körül forgott.

Minden, a mi a reformnak lényege: a vallásszabadság, izraelita polgártársaink reczepcziója, egységes házassági jog megalkotása, az állami biráskodás behozatala házassági ügyekben, szóval az önálló állami jogrendnek létesítése házassági kérdésekben: mindez nem volt köztünk kontroverzia tárgya. Mindezeket a reformokat csak maga a kormány és kormánypárt ellenezte éveken át, míg saját exisztencziájának fentartása érdekében jónak látta azokat kihegyezni; de ezek a reformok nekünk, a kormány javaslatai ellenzőinek nemcsak szintén meggyőződésünket és czélunkat képezték, sőt hogy egyáltalában napirendre kerülhettek, az egyenesen és kizárólag a mi működésünknek, a mi fellépésünknek érdeme. *(Igaz! Úgy van!)*

A mi körül a kontroverzia forgott, egyetlenegy pont volt, hogy a polgári házasságnak kötelező formája hozassék-e be, vagy annak más formája a fakultativ, vagy a szükségbeli.

Az én álláspontom ismeretes és én most éppenséggel nem szándékozom a kérdésnek érdemére visszatérni. Az országgyülésen a beszédeknek egész sorozatában kifejtettem nézetemet. Előadtam érveimet; tehát azt a kérdést, vajjon a házassági jog reformjá-

nak kapcsán a polgári házasságnak kötelező vagy valamely más formája hozassék-e be, ezt a kérdést a maga érdeme szerint én most befejezettnek tekintem, erre a kérdésre visszatérni önök előtt nem szándékozom, a magam álláspontját a dolog érdemében bizonyítólag erősítgetni, ma nem akarom.

Egészen más szempontból kívánom tárgyalni a a kérdést. *(Halljuk! Halljuk!)* Mert, tisztelt választó-közönség, valamely reform helyes kezdeményezésének és helyes keresztülvitelének megítélésénél nemcsak az dönt, hogy önmagában véve a felvetett kérdésnek az-e a leghelyesebb megoldása, melyet a kormány vagy valamely tényező javaslatba hoz: hanem azt be kell illeszteni egy nemzet politikájának egészében, azt bírálni kell hatásában, melyet a nemzeti politika egész organizmusára gyakorol. Meg kell bírálni, hogy milyen árt kellett az ily reform keresztülviteléért fizetni és nemcsak annak a reformnak önmagában való értékét latolgatni, hanem viszonyítani kell ahhoz az árhoz is, melybe kerül. Éppen úgy, mint az észszerü gazda nem csupán azt nézi, hogy mily eljárás által tud termelni egy hold földön esetleg egy méter buzával többet, hanem azt is nézi, hogy az a több termés mibe kerül; mert ha többe kerül, ha az a mesterséges trágya és a munka, melylyel egygyel több métermázsa buzát termel, esetleg két métermázsa buzának az árába kerül, akkor rossz gazda az illető, mindamellett, hogy egy métermázsával többet termelt. *(Élénk tetszés. Igaz! Úgy van!)*

Én tehát a dolog érdemében ellenfeleimnek álláspontjára akarok helyezkedni, meg akarom nekik adni, — ámbár nehogy valaki félreértsen, nekem ma is

ellenkező a meggyőződésem, — meg akarom nekik adni a vitatkozás kedvéért, hogy abban a kérdésben, mely köztünk a kontroverziát képezte, a polgári házasság kötelező, vagy nem-kötelező formájára nézve nekik volt igazuk. Ám legyen ez a fenforgó házasságjogi kérdésnek magában véve a leghelyesebb megoldása, e fölött nem vitatkozom többé. De már most nézzük meg, hogy ennek az eredménynek eléréséért milyen árt kellett fizetni nekik, vagy helyesebben szólva, milyen árt kellett fizetni az országnak, mert mindig ujra érvényesül az a régi latin közmondás: Quidquid delirant reges, plectuntur Achívi, a mi szabad magyar fordításban annyit tesz, hogy a mi bolondot csinálnak a politikusok, annak árát mindig a nép fizeti meg. *(Hosszan tartó zajos derültség és tetszés. Igaz! Úgy van!)*

Hát nézzük, mibe kerül a kötelező polgári házasság keresztül vitele Magyarországnak? Megmondom két szóval. Teljes felforgatásba a mi alkotmányos intézményeinkben, teljes felforgatásba a magyar közszellemben. *(Igaz! Úgy van!)* Nincs az az alkotmányos intézményünk, mely a reformnak e túlhajtása által ne szenvedett volna. Nem maradt attól érintetlen a koronának fensége sem, mert az első pillanattól fogva, melyben a jelenlegi kormány az egyházpolitikai programmot a kötelező polgári házasságig kihegyezve, az ország elé állította, az első pillanattól kezdve az utolsóig tapasztaljuk, hogy folyton bele vonattak a vitatkozásba a korona személyes érzelmei, a korona akarata, melyeknek pedig minden vitatkozáson kívül kell maradniok. És az előállott krizisek folyamán egyfelől homály esett a koronának kétségtelen

alkotmányos jogára, arra a jogra, hogy a maga tanácsosait, a maga minisztereit maga szemelje ki; másfelől felhasználták a korona befolyását oly irányban, melyben azt felhasználni alkotmány szerint nem szabad. Felhasználták az országgyűlés egyik háza, a főrendiház szavazatának módosítására. *(Igaz! Úgy van!)*

Ez, tisztelt választóközönség, annyival szomorúbb és messzebbható baj, mert mikor a jelenlegi kormány a működését megkezdette, több sajnos félreértés folytán, a mely félreértéseknek okozója leginkább a még most is hatalmon lévő párt és az abból kikerült kormányok eljárása, úgyis homály borult arra a benső együttérzésre, arra a teljes egyetértésre, melynek a korona és hű magyar nemzete között fennállani kell. *(Igaz! Úgy van!)*

A korona tanácsosai hosszu évek óta nem azon fáradnak, hogy a koronát a magyar nemzeti érzés teljes loyalitásáról meggyőzzék, a koronával és dinasztiával megértessék, hogy hatalmi állásának legbiztosabb alapját a magyar nemzeti érzés szilárdsága, életerejét a magyar államnak kiépített ereje képezi, hanem azon fáradoztak, hogy, saját hatalmi monopoliumuknak fenntartása érdekében, azok az aggodalmak, melyeket rég elfelejtésre itélt tradicziók a korona és a magyar nemzet aspirácziói között támasztottak, mind mélyebb gyökeret verjenek. Abban az irányban sem tudtak a koronára hatni, nem tudták a királyt felvilágosítani, hogy a magyar nemzet érzelmi világa, a magyar nemzetnek multja iránt való kegyelete, összes dicsőségéhez való ragaszkodása és a koronához való tántoríthatatlan hűsége között nincs ellenmondás, hanem mindkettő egy forrásból fakad, mely,

ha kiapad, épp úgy megszünik a korona iránt való hűség megbizhatósága, mint a hazafiuság ereje: ez a forrás pedig az összetartó, öntudatos, megmásihatlan nemzeti önérzet forrása. *(Zajos helyeslés.)*

Ebben az irányban a szabadelvű párt köréből keletkezett kormányok nem tudtak nemzet és korona között oly világos helyzetet teremteni, minőre mindkét fél érdekében szükség volna. A félreértések egyre szaporodtak és ime most az amúgy is kényessé vált helyzetet a korona és nemzet között még kényesebbé, még nehezebbé, a harmónia teljességét még nehezebben elérhetővé tették a küzdelmek, melyeket a kormánynak folytatnia kellett nem a szabadelvű haladás egészéért, hanem annak egy kétes értékű részecskéjeért: a polgári házasság kötelező formájáért. *(Igaz! Úgy van!)*

Tisztelt választó polgárok! Eddig csak a koronáról beszéltem; beszéltem — gondolom — azzal a tisztelettel, melyet e tényező tőlünk igényelhet; de beszélnem kell az országgyülésről is. Hát a képviselőház nem vált-e teljesen munkaképtelenné? A képviselőház legtöbb alkotó részében nem állott-e be oly beteg állapot, mely azt a nemzet valódi életszükségletе szerint folytatandó reformtörekvések felkarolására és keresztülvitelére képtelenné tette? Hát a főrendiház alkotmányos tekintélye nem szenvedett-e csorbát, midőn láttuk, hogy külső befolyás által lehet szavazatát módosítani? Hogy az országgyülés e házának a függetlensége nem áll kétségtelen tételként az ország előtt? *(Igaz! Úgy van!)* Ime, így pusztított az egyházpolitikai túlhajtás és erőszakolás összes alkotmányos intézményeinkben!

De, tisztelt választó közönség, nemcsak intézményeinkben, hanem a közérzelemben is pusztítást okozott ennek az egy pontnak az erőszakolása, a mely nélkül a reform simán, valamely erősebb küzdelem nélkül ment volna keresztül.

Pusztított a közérzelemben is, és pedig úgy, hogy közéletünknek mindazon tényezőit, a melyek a magyar nemzet épségét és szolidaritását alkotják, meggyengitette, míg azoknak a tényezőknek, melyek az egység és szoljdaritás szétbontására vezetnek, erőt és hatályt kölcsönzött. *(Igaz! Úgy van!)*

Tisztelt választó polgárok! Mély békében élt az ország minden vallásfelekezete egymás közt; és most mit látunk?

Látjuk a legnagyobb kölcsönös féltékenységet; látjuk, hogy egyes vallásfelekezetek nem azt keresik, mi hasznos nekik, mert ez jogos és helyes a a nemzeti érdekek keretén belül, hanem azt keresik és azután szaladnak ujjongva, hogy más vallásfelekezetnek mi fáj, a mi pedig semmi körülmények közt nincs megengedve. *(Igaz! Úgy van!)* És látjuk a veszélyt, hogy állandósítani fogják a bajt, látjuk a veszélyt, hogy felekezeti alapon keletkeznek pártok az országban, a mi a polgári háborúval határos állapotot teremthet. *(Igaz! Úgy van!)* És midőn igy a magyar nemzeti társadalom szolidaritása meg van bontva, midőn igy nemcsak az egyes felekezetek közt hintik el a gyűlölet magvát, hanem valóságos kiátkozásokat mondanak az ország legjobb fiaira, ha tüskönbokron keresztül, a végletig nem akarják követni a kormány egyházpolitikáját: midőn igy a magyar társadalom szolidaritása megbomlik, ez éppen akkor tör-

ténik, mikor egyidejüleg a magyar államnak, a magyar nemzeti egységnek felbontására törekvő nemzetiségi izgalmak a hatályosság, az erő oly fokát érték el, minő emberemlékezet óta nem volt, *(Igaz! Úgy van!)* és e nemzetiségi izgalmakhoz, az egyház képviselőinek fegyvert adtak kezükbe, hogy eddigi izgató mondásaikhoz hozzátehessék azt is: „Ime, vallásunktól is megfoszt a magyar állam!“ *(Igaz! Úgy van!)*

Hát, tisztelt választó polgárok, kérdem, vajjon okos, vajjon helyes, vajjon öntudatos és organikus felfogásból kiinduló nemzeti politika-e ily árt adni, ily árt fizetni azért az egy pontocskáért: — hogy kötelező legyen a polgári házasság, hogy azok is kényszerüljenek polgári hatóság előtt házasságot kötni, a kiknek erre sem szükségük, sem akaratuk nincs? *(Élénk helyeslés.)*

De még tovább megyek. A legsajnálatosabb következménye ennek a túlhajtott és igen csekély eredményért nagy harczokat előidézett politikának, az volt, hogy egészségtelen irányt adott az egész magyar közéletnek, hogy egészségtelen irányt adott a közvélemény egy nagy részének, sőt majdnem az egész közfelfogásnak. *(Igaz! Úgy van!)*

Talán már ma is, de mindenesetre igen rövid idő mulva, minden józan ember Magyarországon és minden kijózanodott ember Magyarországon, felfogja vetni maga előtt a kérdést, vajjon ennek az országnak legégetőbb baja, legnagyobb szüksége, legfontosabb teendője a kötelező polgári házasság behozatala volt-e? És ha a kijózanodott magyar ember felveti magában a kérdést, lehetetlen, hogy magát e kérdés felvetését ne kövesse kaczaj és nevetés. *(Igaz! Úgy van!)*

És mégis mit látunk? Hogy hegyen, völgyön, dombon, síkságon nem is lehetett másról beszélni, mint kizárólag az egyházi politikáról. Háttérbe szorultak a nemzet legszentebb tradicziói, háttérbe a nemzeti kegyelet érzelmei. Azok, a kik a nemzeti függetlenség zászlaját tűzték ki és ezért készek voltak életük utolsó leheletéig harczot vívni, az egyházpolitika kedveért — legalább egy részük — elnézést tudtak gyakorolni a nemzeti kegyelet megszegésével és elhanyagolásával szemben. *(Igaz! Úgy van!)* Háttérbe szorult és elfordult a közfigyelem minden sérelemtől, melyet közjogi téren tapasztaltunk; fel sem vették, ha az állam egyik intézménye, a hadsereg, megtagadta a magyar állami nyelvtől azt, hogy a magyar hatóságokkal magyar nyelven ereszkedjék le levelezni; fel sem vették, ha a tisztelt kormány dicső őseink, a honvédek szobra leleplezésén távolléte által tündökölt, mintha nem is volna magyar nemzeti kormány. *(Igaz! Úgy van!)*

Mindezek el voltak törülve, mindezekről hallani sem akart senki, mindezen nemzeti törekvések elfonynyadtak, vagy legalább elaludtak és mesterséges, egészségtelen, ferde egyoldalúságban ledező áramlat fogta el a nemzet intelligens nagy részét, mintha ez a nemzet csak azért volna itt, hogy kisérleti tárgy legyen a legmerészebb egyházpolitikai újítások rögtöni behozatalára. *(Igaz! Úgy van!)*

Ezeket a jelenségeket kifejteni, ezeket önök elé terjeszteni, ezeket nemcsak önök elé, de az ország elé terjeszteni jöttem ide. *(Éljenzés.)* És ismétlem, ne kérdezzük, ne vitassuk tovább, hogy önmagában véve a házasság kérdésének melyik a leghelyesebb megoldása? Legyen úgy, hogy a kötelező polgári házasság

a leghelyesebb; de hát ha az volna is, megéri-e azt az árt, hogy minden alkotmányos tényezőnk meg legyen támadva, mindegyiknek tekintélye csorbát szenvedjen? Megéri-e azt az áldozatot, hogy a felekezeti viszály talán helyrehozhatatlan módon meggyökeresedjék, s hogy a nemzeti szolidaritást képező tényezők közt maradandó viszály veszélye környékezzen? Megéri-e azt az áldozatot, hogy az ország egysége ellen törő nemzetiségi izgatásnak fegyvert adjunk kezébe? Hogy háttérbe szorultak a köztudatban ama nemzeti követelések, melyek kultusza képezte őseink erejét, képezi évezredes fennállásunknak alapját, jövő évezredünk zálogát és reményét? Megéri-e? *(Élénk tetszés.)*

És valóban e küzdelemben, mely most lefolyt, a valódi győző, az eszme, melynek zászlaja diadalmaskodott, nem a szabadelvűség eszméje, hanem egy egész más eszme, az, a melynek kifejezést adott a Terézváros választói előtt a kormány egy igen buzgó, fiatal tagja, midőn a jelenlegi kormány hivatását úgy jellemezte: „Rideg, a végtelenségig menő konzervatizmus közjogi kérdésekben.“

Ez, tisztelt választó közönség, ez az, a mi győzött, ez az eszme (ha ugyan eszmének lehet nevezni), ez az irány, ez volt a győzelemnek eszköze. Mert ne higyjék ám, hogy a tisztelt kormány az általa képviselt pozitiv eszmének hatalmával győzött; ne higyjék ám, hogy a kötelező polgári házasság mellett létező, vagy vélt ellenállhatatlan nemzeti felbuzdulás adott nekik erőt, hogy magukat a hatalom polczán fenntartsák. Nem, tisztelt választó közönség. A kritikus pillanatban, midőn recsegtek, ropogtak a jelenlegi hatalmasok alatt a miniszteri székek

lábai, a kritikus pillanatban megtette nekik a szolgálatot a szabadelvűpárti kormányok politikájának egyik legrosszabb hagyománya: a nemzeti törekvések és a nemzeti törekvéseket képviselő ellenzéknek gyanusítása és az ettől való aggodalom, az ez ellen mesterségesen táplált félreértések. *(Igaz! Úgy van!)* Vagyis pozitiv alakban kifejezve: a rideg és végletekig menő közjogi konzervatizmus, ez volt az, a mivel győztek, nem pedig a liberalizmus. *(Igaz! Úgy van!)*

Ez, tisztelt választó közönség, a rezultatum.

Az egyházpolitikai reformokat egy lépéssel tovább vitték, mint a mennyire talán más valaki vitte volna. Ennek ára az, hogy addig, míg a jelenlegi kormánynak kormányzása tart; addig, míg a jelenlegi párt- és többségi viszonyok fennállanak: mondjunk le minden olyan nemzeti vívmányról is, mely a 67-iki kiegyezés keretében nemcsak megfér, hanem egyenesen annak követelménye.

Mert ezt a rideg és végletekig vitt közjogi konzervativizmust nem lehet ám olyan ártalmatlanul elmagyarázni, mint a tisztelt igazságügyminiszter úr azt tenni megkisérlette, — hogy az semmi egyebet nem jelent, mint hogy a 67-iki kiegyezést a kormány fenn akarja tartani.

Bocsánatot kérek, a történelemnek minden lapjából folyik az a tanulság, hogy fenntartani semmit sem lehet rideg, a végletekig vitt konzervativizmussal. *(Igaz! Úgy van!)*

Fenntartani mindent csak úgy lehet, ha a haladó kornak, a szükségképeni nemzeti igényeknek, az erőteljes kivánalmaknak a fentartandó intézmény keretén belől megfelelni tudunk. *(Igaz! Úgy van!)*

És a 67-iki kiegyezés épp azért olyan bölcs alkotás, mert annak minden megváltoztatása, annak minden tágítása, annak minden, hibásan úgynevezett fejlesztése nélkül, annak egyszerü végrehajtása által, fokozatosan meglehet valósítani azokat a nemzeti reformokat, fokozatosan teljesíteni lehet azokat a nemzeti igényeket, melyekről mi azért nem mondhatunk le, mert a mely pillanatban azokról lemondottunk, egyszersmind lemondottunk nemzeti létünk teljességének követelményéről. *(Igaz! Úgy van!)*

Nem a 67-iki kiegyezés fentartását jelenti ama fennen hirdetett közjogi konzervativizmus, hanem jelenti az eddigi praxis fentartását, mely a 67-iki kiegyezésből mindazt végrehajtatlanul hagyja, a mi abban a magyar nemzetre nézve igazán becses jogot alkot; a mely a maga tehetetlenségének önkénytelen bevallásával azt mondja, hogy a mennyit azok a dicső férfiak, a kik a 67-iki kiegyezést megalkották, nyomban rögtön megvalósítani tudtak, annyi az, a mi a magyar nemzetnek kell, többre mi nem vállalkozhatunk, mert mi azt sem felfogni, sem átérezni nem vagyunk képesek, mert nincs az átértéshez elménk, nincs az átérzéshez szívünk, nincs a keresztülvitelhez akaraterőnk. *(Élénk éljenzés.)*

De, tisztelt választó közönség, mindezekkel szemben mostan mi a helyzet és mi a teendő? *(Halljuk! Halljuk!)*

Én nem tagadhatom, hogy éppen az utólsó válságnak az az igaz magyarázata, a melyet önök elé terjesztettem, az ellenzéknek, és különösen a nemzeti pártnak helyzetét súlyos színben tünteti fel.

Ha a kötelező polgári házasság saját erejéből

győzött volna, ez a mi pártunk többségének nézete ellen történt volna ugyan, de ez pártunk létalapjait nem érintette volna, mert hiszen ez a kérdés köztünk pártkérdés tárgya nem volt. Jeles elvbarátaink közül e kérdésben többen a kormány javaslata mellett szavaztak. De éppen az a körülmény, hogy nem saját erejéből győzött ez az eszme; hogy voltaképp nem is ez az eszme győzött; hogy nem a koronának a kormányférfiakhoz való bizalma segítette őket ismét hatalomra, hanem hogy a mi programmunkkal szemben fennálló és eddig el nem hárított aggodalmak győztek; hogy a mi programmunk negációja győzött: éppen ez teszi komolylyá a mi helyzetünket és teszi egyuttal komolylyá a mi kötelességeinket is.

Komoly a helyzet, de távolról sem kétségbeejtő, mert a mi alkotmányos királyunk, bár tanácsosai félre vezették volt a nemzeti akaratnak igaz irányára nézve, ezeknél a kriziseknél is példáját adta annak, hogy saját érzelmeinek legyőzésével is keresi a harmoniát a nemzeti akarattal.

Nos tehát meg van jelölve előttünk az ut.

Ha a nemzeti akarat erőteljesen nyilvánul a nemzetnek valódi életérdekét képező követelések mellett; ha igaz nemzeti akaratot tudunk ő felsége szemei elé állítani és alkalmunk nyilik a koronát meggyőzni arról is, hogy nemzeti törekvésünkben rejlik a trón és a monarkhia legerősebb biztositéka: akkor a korona ezzel a valódi és loyalis nemzeti akarattal a harmoniát épp úgy fogja keresni, a mint elfogadta és kereste a harmoniát egy mondva csinált, egy a szédelgés eszközeivel elébe állított, vélt nemzeti akarattal. *(Éljenzés.)*

Tehát a mi utunk egyszerü és világos. A nemzetet csoportosítani, a nemzeti közvélemény erejét küzdelembe vinni zászlónk mögé: akkor elháríthatatlan akadályok ama szigorúan alkotmányos felfogás mellett, mely ebben az országban minden tényezőt átszellemít, nem lehetnek és nincsenek. *(Élénk helyeslés.)*

De, tisztelt választó közönség, a mienknél sokkal súlyosabb a kormánynak és a kormánypártnak helyzete.

Mi, habár hatalomra e krizisek által nem jutottunk, fentartottuk teljes akcióképességünket, mint ellenzéki párt. *(Igaz! Úgy van!)* Igen sajnálom, hogy e párt néhány jeles tagja, általam föl nem fogott indokok miatt, melyeket én azonban nem bírálok, a pártból kilépett; de a párt zöme teljes egyetértésben, teljes szolidaritási érzésben, és ehhez való teljes ragaszkodásban itt áll, további küzdelmekre tántoríthatatlanul készen. *(Éljenzés.)*

Mi tehát a mi feladatainkat, mint ellenzék, teljesíteni képesek vagyunk. De a tisztelt többség és tisztelt kormány oly helyzetbe jutott, hogy a maga feladatait mint kormány és mint kormánypárt alig tudja teljesíteni.

Ez a kormány a szó igaz értelmében agyongyőzte magát. *(Derültség! Igaz! Úgy van!)* Ez a kormány ma semmi egyébre nem képes, mint annak az alkunak keresztülvitelére, melyet az általam már előbb is idézett miniszteri nyilatkozat tartalmaz: „rideg és a végletekig menő közjogi konzervativizmus és a meghatározott irányokban való szabadelvű haladás a belügyekben", a mely iránynak meghatározását, mellesleg legyen mondva, a most lezajlott egyházi politikai

kérdéseken kívül, senki ebben az országban nem hallotta. De ennek az alkunak a teljesítésén kívül a maga erejéből semmire sem képes.

Hiszen látjuk azt a vajudást a kormányalakítás terén. Vajjon természetes dolog-e, főleg Magyarországban, ebben a Magyarországban, a hol a legkisebb hivatalra is száz kompetens akad és hihető dolog-e, hogy ne tudna földmivelésügyi minisztert találni ez a kormány? Vagy meglehet, hogy a tisztelt kormánynak nem fontos az egész földmivelésügy. Eddigi eljárása szerint ez igen valószínünek látszik. *(Igaz! Úgy van!)*

A belügyminiszter, a belügyi reformok kezdeményezésének előestéjén, házal, jár-kel, nem tud magának belügyi államtitkárokat találni. A kereskedelemügyi miniszter azzal az egy irányzatával, a melyben a magyar nemzeti, legalább közgazdasági önállósítás terén működni iparkodott: a Dunagőzhajózás magyarosítása tárgyában, megfeneklett törekvéseivel, nem tudta erre vonatkozó törvényjavaslatát a szünet előtt a Ház elé terjeszteni. Ime, a kormány maga is olyan „agyongyőzött" állapotban látszik lenni, hogy, ha valahogy a szünetek alatt magát össze nem szedi, a kormányzásra vagy legalább a parlament vezetésének teendőire alig lesz képessége és hitele. *(Igaz! Úgy van!)* A kormány többsége pedig oly csekély — már tudniillik magyarországi többsége — hogy, valamelyik ellenzéki árnyalatnak pozitiv vagy negativ támogatása nélkül, a belügyi reformok terén semmit, de semmit keresztül vinni nem tud.

Meg fogja-e nyerni a kormány valamelyik ellenzéki árnyalatnak aktiv, vagy passziv támogatását ezentúl, azt nem tudom, nem is kutatom.

Annyit tudok, hogy, ha sikerülne egy közös találkozási pontot nyerni, csak egy közös eszmében is, az összes ellenzéki árnyalatok számára, akkor az összes ellenzéki árnyalatoknak egyesített ereje a magyar politikában döntő fordulatot idézhetne elő, a magyar politikára rákényszeríthetné a valódi szabadelvüségnek és nemzeti iránynak azt a jellegét, melyet az eddig nélkülöz. *(Élénk éljenzés.)*

De hogy ez sikerül-e, be fog-e következni, nem tudom ma, nem is kutatom.

Nekünk csak két dologgal kell tisztába jönnünk, a mi egy: hogy az ország érdeke mit kíván és hogy a mi pártunknak, s nekem, mi a feladatunk.

Mondom, hogy egy, mert annak megitélésében és megállapitásában, hogy mi az én feladatom, sem a mi hatalmi érdekeink, sem a mi pártérdekeink, sem taktikai gondolataink nem vezetnek engem, nem vezettek eddig sem, nem fognak vezetni ezután sem, hanem tisztán annak valódi felismerése, hogy az ország érdeke mit kíván. *(Élénk éljenzés.)*

Megmondom, tisztelt választó közönség, előbb hogy mit nem tartok célomnak, mi az, mit nem tartok feladatomnak, az ország érdeke szempontjából. Én ellenéztem a kormány egyházpolitikájának azt a részét, mely a polgári házasságot kötelezővé akarta tenni. *(Éljenzés.)* De a parlament mindkét Háza azt elfogadta, ő felsége a koronás király szentesitésével kétségtelenül törvény lesz belőle.

Már most nem tartom feladatomnak, nem tűzöm ki magamnak célul, hogy az én nézetem ellenére megalkotott törvény ellen izgatást kezdeményezzek, vagy ebbe az izgatásba befolyjak. Nem tartom ezt

célomnak és nem tűzöm ki feladatomnak egyszerűen azért, mert az ország a vallási izgalmaknak továbbfolytatását nem birja el. *(Igaz! Úgy van!)*

Ennek az országnak nyugalomra, a kedélyek kibékítésére van szüksége: pedig ezerszerte nagyobb izgatásra volna szükség, ha, a sikernek csak némi reményével is, a törvényt vissza akarnók csinálni, mint a mennyi szükség volt annak megalkotására.

Ha csak a magunk pártját nézném, akkor meg kellene ragadnom az alkalmat, hogy az országban létező hajlamokat felhasználjam, s a bajokat, melyeknek bekövetkezésére mint lehetőségre reá mutattam, kiterjedni segítsem, hogy utólag igazolva legyek. Ezt kivánná a pártérdek. De a hazafiság, az ország érdeke mást kíván. Az ország érdeke azt kívánja, hogy magunk járuljunk ahhoz, hogy esetleg meghazudtolja aggodalmainkat a jövő; magunk járuljunk ahhoz, hogy a törvény ne idézze elő azokat a bajokat, melyeknek bekövetkezését előre láttuk; azt kívánja, hogy segítsünk ennek az országnak visszaadni a felekezeti békét és nyugalmat; segítséget nyujtsunk ahhoz, hogy magyar ember és magyar ember ismét testvérnek érezze magát, felekezeti különbség nélkül; *(Hosszantartó élénk éljenzés.)* azt kívánja tőlünk, hogy, tekintet nélkül a mult minden keserűségére, véget vessünk az izgalmaknak, véget vessünk a közvélemény azon egészségtelen irányzatának, mely a nemzetet a legéletbevágóbb feladataitól eltereli és fogva tartja az egyházpolitikai hipnotizmus álmában. *(Zajos éljenzés.)*

Igenis, tisztelt választó közönség, aggodalmaim voltak s vannak most is e törvény hatására nézve;

de elvégre azt tapasztaljuk, hogy más országokban is törvényesen létezik a kötelező polgári házasság, a nélkül, hogy kárt okozott volna; a nélkül, hogy az a nép vallásos érzületét csorbította volna. Adja Isten, hogy így legyen ebben az országban is. *(Zajos éljenzés.)*

Én azután sem fogom mondani, hogy okos dolog volt azt megcselekedni. Ha valaki az emeletről leugrik, a mikor a lépcsőn is lemehetett volna és véletlenül nem szegi a nyakát, azért mégsem fogom mondani: okosan tette, hogy leugrott; *(Derültség.)* de föl sem viszem ujra az emeletre és nem biztatom, hogy ugorjék le még egyszer, csak azért, hogy bebizonyítsam: másodszor a nyakát szegi. *(Derültség.)*

Én tehát a meghozott törvénynyel szemben az izgatás terére lépni nem fogok. *(Éljenzés.)* Egészen más a mi teendőnk. A mi teendőnk egyszerüen azt a beteg irányt gyógyítani, a melybe a közvéleményt az egyházpolitikai harczok túlhajtása terelte. Én egy morphinistát nem gyógyítok meg az által, hogy, ha előbb bal karjába kapta a befecskendezést, most a jobbkarjába adom neki, hanem csak úgy gyógyítom meg, ha minden erővel leszoktatom a morphin élvezetéről. A magyar nemzet morphinista állapotban van; egészségtelen álmai vannak, egészségtelen irányba van terelve érzelmi és értelmi világa. *(Igaz! Úgy van!)* Ezt az egészségtelen irányt, melyet egy oldalról beléje oltottak, nem fogom tovább beoltani más oldalról; hanem leszoktatom a morphiumról és ismét egészséges eledel megkedveléséhez vezetem vissza: és ez az egészséges eledel nem más, mint az összes nemzeti feladatoknak organikus felfogása,

azok keresztülvitelének erőteljes akarása, az azokra való ernyedetlen törekvés. *(Élénk tetszés.)*

Ez a nemzeti politika, t. választó polgárok, — és ez ismét a századok tanulsága, — ez a nemzeti politika nem lehet más, mint szabadelvü politika, mert szabadelvü irány és nemzeti irány ebben az országban mindig karöltve járt. *(Élénk helyeslés és tetszés.)* Ellenfeleink éppen azt a nagy hibát követték el, hogy a szabadelvü irányt nemzeti irány nélkül akarták megvalósítani; hogy e két édes testvér közt családi viszályt támasztottak; hogy a szabadelvüség fokozott — vagy helyesebben szólva: *állítólag* fokozott mértékét, a nemzeti irány rovására szerezték meg maguknak.

Ismétlem: mi nem fogunk ugyanebbe a hibába esni, a másik oldalon, hanem a szabadelvüség parancsait és követelményét úgy fogjuk képviselni, hogy a fő szempont mindig a nemzeti irány szemmeltartása és követelése legyen. *(Élénk helyeslés.)*

A nemzeti irány pedig két főágból áll: az egyik az, mely a magyar nemzet hatalmi állásának megerősítésére szolgál kifelé; a másik pedig az a belpolitika, a mely a magyar nemzetnek s a magyar államnak konszolidálására vezet.

Az első követeli közjogunk teljes kiépítését, nem az 1867-iki kiegyezés megváltoztatásával, vagy tágításával, hanem tökéletes végrehajtásával, ama programm értelmében, melylyel pártunk két év előtt a a választó közönség elé lépett. Követeli a koronának teljes egyértelműségbe hozatalát a magyar nemzet érzelmi világával, multjának kultuszával, jövőjének reményeivel; követeli a magyar nemzeti önérzet sértetlen érvényesítését; követeli annak a kárhoztatandó, majd-

nem nevetséges, de egyúttal gyülöletes megkülönböztetésnek megszüntetését magyar nemzet és magyar állam közt, a melylyel mindig találkozunk, mintha ez két külön fogalom volna, mintha a kettő egymástól elkülöníthető, megkülönböztethető volna; és követeli a magyar nemzet legfontosabb szabadsága: a választási szabadság tisztaságának biztosítását. Mert a 48-iki törvényhozókat, kik az egész magyar népet bevették az alkotmány sánczai közé, és a kik ebben látták annak a biztosítékát,hogy a parlamenti kormány mindig egyszersmind nemzeti kormány lesz — ezeket a 48-iki törvényhozókat működésök egész gyümölcsétől megfosztjuk, ha a magyar nemzet, ha a magyar nép, melynek ép érzékétől várták a nemzeti irány biztosítását, ezt az ép érzékét a választásoknál szabadon nem nyilváníthatja, hanem vagy hatalmi presszsiónak szolgáltatják ki, vagy aljas vesztegetéssel és itatással vezetik félre. *(Igaz! Úgy van!)*

Ez tehát egyik ága a magyar nemzeti politikának. Másik ága pedig erélyes nemzeti belpolitika úgy a közigazgatás szervezetében, mint a nemzeti kultura előbbre vitelében, a magyar közgazdaság és a magyar társadalom érdekeinek erélyes felkarolásában. Ez a kettő egymás nélkül nem képzelhető. Ily kettős irányban folytatott erélyes nemzeti politika pedig sohasem volt szükségesebb, mint most, midőn a nemzetiségi izgatás nagyobb vakmerőséggel, mint valaha, döngeti a magyar állam, a magyar egységes nemzet várát. *(Igaz! Úgy van!)*

Ha példában akarjátok látni, hová vezet az a szabadelvüség, mely a nemzeti iránytól elválik, hát nézzétek kormányunk teljes tehetetlenségét a

nemzetiségi izgatásokkal szemben. Nézzétek, hogy ugyanaz a kormány, mely a koronával szemben kabinetkérdést csinált abból, hogy a főrendiház szavazatainak arányát meghamisíthassa annyi örökös főrend kinevezésével, a mennyire szüksége van, hogy az ő egyházpolitikája „i“ pontjának többséget szerezzen, ugyanaz a kormány, midőn a nemzetiségi kérdésről volt szó, nemcsak kabinetkérdést nem csinált abból, hogy a magyar koronának hatalma és fénye vettessék a latba a magyar nemzeti egység mellett, a nemzetiségi izgatók ellen, — hanem beleegyezett s a korona elé terjesztette azt a borossebesi és kőszegi nyilatkozatot, a mely borossebesi és kőszegi nyilatkozatok a nemzetiségekkel vívott harczban a magyarságnak most is egyik gyengéjét, a nemzetiségi izgatóknak pedig egyik erősségét képezik. *(Igaz! Úgy van!)*

Tisztelt uraim! Jól tudom én, hogy az ily erőteljes és egységes, valamint a külső vonatkozásokban a magyar nemzet igazait követelő, ugy a belügyek terén következetes politika érvényesítése sok akadályba ütközik.

Mióta én a közpályán működöm, sohasem hiányoztak jó barátaim, a kik nekem azt tanácsolták, hogy ejtsem el programmunk ama pontjait, melyek a közjogra, a nemzeti érzületre, szóval a magyar nemzet külhatalmi állásának biztosítására vonatkoznak, ejtsem el ezeket, mert hiszen programmunk e pontjai állják el útját annak, hogy kormányra juthassak, vagy a hatalomnak részesévé válhassak. Tisztelt uraim, ez így is van. Én e tekintetben semmi felvilágosításra, tanácsra nem szorultam. Nagyon jól tudom, nagyon jól ismerem a helyzetet; tudom, hogy

a ki ma itt önök előtt szerényen áll, mint egyszerü képviselőjük, *(Élénk éljenzés.)* már régen ott lehetne a hatalmi polczon, hogyha ezt a jó tanácsot követni, hogyha a magyar nemzet külhatalmi állására vonatkozó követelményeit elejteni kész és hajlandó volna. *(Élénk éljenzés.)*

Nem ügyetlenség és nem ügyefogyottság ez, a miért ezt nem teszem; hanem mély és szilárd meggyőződés, a melytől lelkiismeretem nem engedi, hogy elálljak és eltántorodjam. *(Élénk helyeslés.)*

Hogyan akarják, micsoda eszközökkel akarják, hogy a magyar állam ereje imponáljon a nemzetiségi izgatóknak, ha a magyar nemzet oly gyengének mutatkozik, hogy nem képes azoknak a jogoknak teljességét kivívni, a mely jogok őt az 1867-iki kiegyezés alapján is megilletik? Hogyan akarják, hogy a magyar állam imponáljon a nemzetiségi izgatóknak, ha az állam egyik intézményének, a hadseregnek keretében untalanul látunk olyan jelenségeket, melyek arra mutatnak, hogy a magyar állam a maga összeségében, a maga egészében a saját instituczióinak egyikére, a hadseregre nem tud hatni, annak keretében nem tudja a maga akaratát érvényesíteni? Hogyan akarják, hogy a magyar állami nyelv szuverén jogának elismerése nem magyarajku polgártársainknak szivébe, vérébe, husába menjen át, ha azt látjuk, hogy a magyar állam egyik intézményének, a hadseregnek orgánumai a magyar állam czivilhatóságait nem érdemesítik arra, hogy a magyar állam nyelvén levelezzenek velük? Hogyan akarják, tisztelt választó közönség, hogy a mi belső ellenségeink erőseknek ismerjenek el minket, ha ma-

gunk bevalljuk, hogy gyöngék vagyunk, ha magunk lemondunk oly dolgokról, a melyekhez kétségtelenül jogunk van, a melyek nemzeti életünknek életfeltételei, annak bevallásával, hogy nincs elég erőnk azok keresztülvitelére?

Ez az egyik ok, a mely miatt nem mondhatok le ama közjogi követelményekről, a melyeket programmunkba felvettünk. *(Élénk éljenzés.)*

A másik ok pedig a következő: *(Halljuk! Halljuk!)* A hány reform a közigazgatási téren készül, a dolog természete szerint, mindmegannyi a központi államhatalomnak megerősödésével jár.

Nos hát, tisztelt uraim, erre kész vagyok, ezzel a szükséggel leszámoltam. De a központi hatalomnak megerősödéséhez segédkezet csak akkor nyujtok, közreműködésemet csak akkor ajánlom fel, szavazatomat csak akkor adom, ha biztositékom van arra, hogy ez a központi államhatalom mindenkor magyar nemzeti irányu fog lenni. *(Élénk helyeslés és tetszés.)*

Addig, míg a megkülönböztetés a magyar nemzet és a magyar állam közt a hivatalos szótárban is szerepel, aggodalommal kell néznem a központi államhatalomnak ama mértéktelen erőnövekedésére, mely a közigazgatási reformokból származhat. *(Igaz! Úgy van!)* Nyiltan és világosan fogom tehát elmondani, hogy minő magatartást fogok követni a kormány közigazgatási reformjavaslatával szemben.

Ez igen egyszerü. Mindaddig, míg gyökeres és mélyreható intézkedésekkel nincsen biztositva a magyar nemzet részére a választások szabadsága, és mindaddig, míg olyan politikai irányt nem látok meghonositva, mely a központi államhatalomnak magyar

nemzeti irányát mindenkorra biztositja: mindaddig semmi olyan intézkedéshez, mely a központi hatalmat megerősíti, nem járulok; *(Élénk éljenzés.)* sőt annak meggátlására minden alkotmányos eszközt felhasználok. *(Élénk éljenzés.)*

Látjuk, tisztelt uraim, hogy nagy és súlyos feladatok állnak előttünk. Nemcsak intézményeinknek ferde és veszedelmes irányban való fejlődését kell meggátolnunk, nemcsak intézményeinknek helyes irányu megalkotását kell elősegitenünk, hanem meg kell gyógyitanunk a nagy részben beteggé vált közszellemet. Vissza kell azt terelnünk abból a veszedelmes egyoldalusságból, a melybe hatalmi érdekek szempontjából belevitték; vissza kell terelnünk abból az egyházpolitikai mámorból, a magyar nemzeti eszmék egységes erőteljes felfogása felé; vissza kell terelnünk a szabadelvűnek nevezett kozmopolitikus hipnotizmus teréről ama nemzeti szabadelvüség terére, a mely világosan tudja azt, hogy a szabadság kultusza össze van nőve a magyar nemzet életével, de azt is tudja, a mi minden életre való nemzet politikájának alapja: hogy semminemü kozmopolitikus áramlat kedveért, semminemü radikálizmus, liberálizmus, konzervativizmus, klerikalizmus, szóval az izmusok egész sorozatának kedvéért a nemzeti egységnek, a nemzeti hatalomnak, a nemzeti jogok integritásából egy jottát sem szabad feláldozni. *(Élénk helyeslés.)* Ezeket a nehéz feladatokat kell teljesitenünk és Isten segitségével teljesiteni is fogjuk. *(Élénk helyeslés.)*

Hiába beszélik azt a kormánysajtónak éppen a legutóbbi időben nagyon feltünő módon felszaporodott *(Derültség.)* orgánumai, hogy ez a párt, a nem-

zeti párt és én az utóbbi idők harczai által annyit vesztettünk erőben és tekintélyben, hogy nagy feladatok megoldására többé képesek nem vagyunk. *(Derültség.)*

Hogy vesztettem-e, vagy nem a közvélemény egyes rétegeiben, egyes helyeken, nem tudom; mert hiszen ismert és általam itt most nem fejtegethető okokból, a sajtó egy részének okoskodásait nem tudom a közvélemény hamisíttatlan kifejezésének elfogadni *(Igaz! Úgy van!)* és népszavazást sehol sem rendeztek. De legyen úgy, hogy némely helyen vesztettem. Hát ezzel szemben odaállok és bátran odaállhatok az én egész tizennyolcz éves szerény politikai multammal, küzdelmeimnek egész történetével *(Zajos éljenzés.)* és felszólíthatok mindenkit: álljon elém az az ember, a ki az én tizennyolcz éves parlamenti működésemben egy órát, de egy pillanatot is, kötetszámra menő beszédeimben egy mondatot, de egy szót is tud találni, a mi nem a magyar nemzet jogai integritásának védelmére, nem a magyar nemzeti önérzet megőrzésére szolgál. *(Élénk éljenzés. Úgy van! Úgy van!)* A mely közvélemény azután e bár igénytelen, de következetes, becsületes multam után azért fordul el tőlem, mert az egyházpolitikai reformoknak egy részletében nem követtem ingatag nádszálként a pillanatnyi áramlatok szellőjét, — a mit tehetnek azok, a kik a politikát spekulácziónak, vagy sportnak tekintik, de nem tesznek azok, a kiknek a politika komoly meggyőződések érvényesítése, — a mely közvélemény tehát azért, mert nem hajoltam meg az állítólagos vagy valódi közérzületnek pillanatnyi követelménye előtt, el tud fordulni tőlem, az én multamat elfelejti, ezért tőlem az általam eddig élvezett bizal-

mát megvonja: ezt a közéleményt én nem számítom veszteségeim közé, mert ez akkor úgyis egy hamis érték volt, mely politikai mérlegemben a számokat szaporította csak, de a valódi értékek mennyiségét nem és ha ezt ama mérlegemből le kell irnom, ezzel vagyonom nem lesz csekélyebb, hanem inkább mérlegem lesz reálisabbá. *(Élénk tetszés és helyeslés.)*

Azzal végzem szavaimat, a mi egyszersmind önökkel szemben a köteles hála kifejezése.

Midőn az egyházpolitikai harczok javában folytak, megjelent nálam Budapesten egy küldöttség, mely nekem a rám hárult politikai kitüntetéseknek legbecsesebbikét hozta: Jászberény város diszpolgári oklevelét. *(Élénk éljenzés.)*

Engedjék, meg, tisztelt barátaim, hogy most mindnyájuknak, a város egész közönségének megköszönjem ezt a kitüntetést. *(Zajos éljenzés.)*

E diszpolgári oklevélben annak megokolásául, hogy miért ruházták rám ezt a tisztet, a következő szavakat olvastam: „a nemzeti politika terén követett tántoríthatatlan magatartásáért". — Ez volt, tisztelt barátaim, az indok, melyért engem kitüntettek és ez a kitüntetés e mellett az indokolás mellett annál nagyobb mértékben esett jól szivemnek, mert erre lelkiismeretem azt a visszhangot adta, hogy azt megérdemeltem. *(Élénk éljenzés.)*

Megérdemeltem a multban, tisztelt barátaim, meg fogom érdemelni a jövőben is. A nemzeti politika terén tanusított tántoríthatatlanság volt életemnek dísze, büszkesége, erőssége eddig is, s ez lesz életem tartalma ezután is. Isten áldja meg önöket. *(Szünni nem akaró zajos éljenzés.)*

A VALLÁS SZABAD GYAKORLATA.

— 1894. október 17. —

T. képviselőház!

A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslathoz, jóllehet szerkezeti szempontból többféle kifogásom volna ellene nekem is és elvbarátaimnak is, az első tárgyaláskor hozzájárultam szavazatommal és így természetesen most is hozzájárulok ahhoz, hogy e törvényjavaslat a főrendiháznak ujabb alkotmányos tárgyalás és szíves hozzájárulás végett visszaküldessék.

Legyen szabad azonban ez alkalommal néhány megjegyzést tennem a dolgok továbbfejlődése érdekében és abból a czélból is, hogy úgy a magam, mint elvbarátaim túlnyomó többségének meggyőződését kifejezésre juttassam e javaslat némely részleteiről. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kik figyelemmel kisérték a főrendiház tárgyalását, bizonyára velem együtt konstatálták, hogy az a kérdés, mely e javaslat sorsa fölött ott döntött, annak az az egyetlen része, mely komoly oppozicióval találkozott; a *felekezetnélküliséget* törvénybe iktató és szervező intézkedés volt. Meg vagyok győződve,

hogy ez intézkedés mellőzésével a törvényjavaslat többi részének elfogadása nehézségekbe nem fog ütközni, és így az rövid idő alatt törvényerőre emelkedhetik. És azért, ámbár formailag most csak a felett határozhatunk, hogy a javaslatot visszaküldjük-e, vagy annak elvetésébe belenyugszunk-e, talán még sem lesz érdektelen, ha eszmecserét folytatunk a javaslat ama része fölött, a mely tulajdonképpen a javaslat elvetésének indoka volt, a melyben tehát a nehézség rejlik. *(Élénk helyeslés. Halljuk! balfelől.)*

E tekintetben, t. képviselőház, nem habozom kijelenteni, ma is ugyanazon az álláspontón állok, a melynek e javaslat első tárgyalásakor megbízásunkból Kovács Albert t. képviselőtársam adott kifejezést, hogy tudniillik a felekezetnélküliség törvénybeigtatását és mintegy intézményes szervezését nem helyeselhetjük, időelőttinek és sok tekintetben veszélyes dolognak tartjuk.

Én, t. képviselőház, az elvont eszme terén nem veszem fel a harczot e kérdésben. Készségesen elismerem, hogy, az eszményi felfogás logikája szerint, nem lehet kifogást tenni a felekezetnélküliség ellen. A lelkiismereti szabadság elvének konzekvenciája utóvégre az, hogy valaki érvényesíthesse azt a meggyőződést is, a mely szerint a létező felekezetek egyikének tanaiban sem talál kielégítést s arra sem érzi magát hivatva, hogy a vallásalapítók sorába lépve új felekezetet alkosson. Ez, t. Ház, az elvi konzekvenczia szempontjából előttem is tiszta dolog, e felett nem is vitatkozom. De midőn törvényeket alkotunk, akkor előttem bizonyos elveknek és bizonyos eszméknek, bármily magasztosak és helyesek legye-

nek is, a logika utolsó végletéig való keresztülvitele másodrendü pont. Elsőrendü álláspont az, mely ebben az axiomában jut kifejezésre. „Salus reipublicae suprema lex“. Én azt kérdem, vajjon a nemzetnek, a nemzet erkölcsi kohéziójának, a nemzet erkölcsi szilárdságának, a nemzet erkölcsi állapotának valamely intézkedés használ-e, vagy nem veszélyes-e? És ha e szempontból fogom fel a dolgot, akkor nem tagadhatom, hogy a felekezetnélküliség törvénybeigtatása ellen nekem számos aggályom van. *(Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)*

A felekezetnélküléségi álláspont, a tisztán egyéni vallási álláspont, igenis, filozófiai müveltséggel biró egyéneknél gyakran fordulhat elő mint komoly meggyőződés; de a kevésbbé müvelt tömegeknél a felekezetnélküliség álláspontjára való helyezkedés vajmi ritkán vagy egyáltalán soha sem fog önálló filozófia meggyőződés kifolyása lenni, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* hanem mellékes, sokszor a legkicsinyesebb, a meggyőződéssel, az erkölcsi világrenddel semmi kapcsolatban nem álló, sőt esetleg azzal ellentétben levő rugókon fog alapulni, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* következményeiben pedig az erkölcsi világrendtől való teljes elszakadást fogja jelenteni.

Én, t. Ház, nem tudom kitenni jó lélekkel a mi népünket e veszélynek. *(Helyeslés a baloldalon.)* Elvégre, azt a müvelt embert, a ki minden felekezet tanaival bensőleg szakított, a külső tartozás valamely felekezethez, sohasem feszélyezi; hipokrizisnek sem lehet nevezni, minthogy az egész világ tudja, hogy a benső gondolkozás szabadságát a felekezethez való tartozás százezreknél nem alterálja, nem érinti. És

annak a kevés művelt embernek, a ki még ezt a külső hozzátartozást valamely felekezethez is nyűgnek érzi, ennek a kevés embernek skrupulózitását, szerintem, áldozatul kell hozni a tömegek sokkal nagyobb érdekének, és az ilyen legfinomabb felfogások kielégítésének kedvéért százezreket, sőt milliókat az erkölcsi elvadulás veszélyének nem szabad kitennünk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez, t. Ház, az én érdemleges indokaimnak egyik része. Másik része, mely miatt a felekezetnélküliség kimondását időelőttinek tartom, a mi egyházaink állapotában rejlik. A doktrinér felfogás nagyon közömbös dolognak tekintheti azt, hogy vajjon azok az egyházi szervezetek, a melyek a magyar társadalom keletkezésével és fejlődésével történetileg össze vannak nőve, és a melyek a magyar társadalom szilárdságának és szervezettségének egyik alkotó elemét képezik, vajjon ezek a szétmállás veszélyének ki vannak-e téve? Vajjon azok nagyobb vagy kisebb veszteségeket szenvednek-e? Ez a doktrinér felfogás előtt teljesen közönbös. De a gyakorlati politikus felfogása előtt, előttem nem közönbös. Mert magyar politikus előtt nem lehet közönbös az, vajjon különösen azok az egyházak, a melyek a magyarság társadalmi szervezetéhez tartoznak, annak szilárdságában oszlopokul szolgálnak, a felekezetnélküliség partmosó hullámait kár nélkül ki tudják-e állni? Már pedig az a két egyház, a mely Magyarország társadalmi életére és állami fejlődésére nézve a legnagyobb fontosságu, a katholikus egyház és a protestáns egyházak, két különböző okból, ma még, az én felfogásom szerint, gyöngék arra, hogy veszély nélkül szembeszállhassanak ennek az új elv-

nek a törvénybeiktatásával. A katholikus egyház a szervezet hiánya miatt gyönge, a protestáns egyházak pedig gyöngék anyagi szegénységük miatt, mely őket híveik tetemes adózására késztetik. Mindaddig, míg a gyöngeségnek ez a két oka az egyházak életében gyógyítva nincs; mindaddig, míg a katholikus egyház Magyarországon azt a szervezetet meg nem kapta, a mely neki a szilárdságot megadja, *(Helyeslés balfelől.)* míg a protestáns egyházak anyagi ügyei rendezve nincsenek, időelőtti dolognak tartom erre a két egyházra a többiekkel együtt ráereszteni azt a támadó áramlatot, a mely a törvénybe iktatott és proklamált felekezetnélküliségben jelentkezik. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Azt hiszem, t. Ház, ha mi a szabadság ideáljának megvalósítása felé haladunk, azt az elvet kell követnünk, hogy a szabadság intézményeinek létesítését konstruktiv hatálylyal, felépítő, szervező, a nemzetet megerősítő, nem pedig desztruktiv irányzattal, a társadalmat szétbontó s a nemzetet erőelemeinek egységében gyöngítő hatással eszközöljük.

De bárminț legyen is, van a kérdésnek egy egészen hétköznapi, egészen aktuális oldala, mely azonban nem minden fontosság nélkül való. *(Halljuk! Halljuk!)*

A főrendiházban a felekezetnélküliség ellen támadt oppoziczió nem csupán azok részéről nyilvánult, a kik a kormány egyházpolitikájának egyéb részeit is, különösen a házasságjogot visszautasították; hanem a felekezetnélküliséggel ellentétes álláspontra helyezkedtek sokan, mégpedig igen tekintélyes férfiak, azok közül is, a kik a kormány egyházpolitiká-

jának egyéb részeit mindeddig buzgóan támogatták. Ebből, ha az emberek komolyságában való minden hitről lemondani nem akarunk, azt a következtetést kell levonni, hogy igen kevés, vagy talán semmi kilátás sincsen arra, hogy, a felekezetnélküliség elvéhez ragaszkodva, e javaslatot a főrendiházban keresztül lehessen vinni. Már most, t. Ház, mindenkinek elfogulatlan megfontolására bízom, azoknak is, a kik elvileg velem egyet nem értenek a felekezetnélküliség kérdésében, — vajjon érdemes-e a reform e részletének erőszakolása kedvéért az egész egyházpolitikai akczió befejezését késleltetni? Azt hiszem, az országnak egyik igen nagy érdeke az, hogy e kérdések tárgyalása végre-valahára véget érjen. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Nagyon tartok ugyan tőle, hogy azok a hullámok, a melyeket az e részben elkövetett hibák az országban felidéztek, akkor sem fognak egyhamar lecsendesedni. Bár rossz próféta legyek! De addig, míg függőben vannak egyes kérdések; addig, míg nincsen végleg és formailag befejezve e tekintetben a törvényhozási akczió: mindaddig azok lecsendesítésének lehetősége is ki van zárva; mindaddig a közfigyelmet, mindaddig az egész közéletet a legegészségtelenebb módon dominálják és abszorbeálják ezek az egyházi kérdések, *(Úgy van! balfelől.)* és e dominálló és abszorbeáló szerepük hatása a közvéleményben, az egész közéletben, Magyarország egész társadalmi életében mindenki előtt világossá válhatott a szünetek alatt, midőn az ország különböző vidékein megfordultunk. *(Úgy van! balfelől.)*

Még ha valaki arra az álláspontra helyezkedik is, hogy a felekezetnélküliség törvénybeiktatása nélkül

csonka az egész akczió; hogy a felekezetnélküliség törvénybeiktatása most is helyes és kívánatos: még akkor is a magasabb érdek, szerintem, az, hogy vessünk véget valahára az egyházpolitikai akczióval összekötött izgalmaknak. *(Úgy van! balfelől.)* Én kezdettől fogva azt mondtam mindig, és a közel jövő nekem fog igazat adni, talán már a jelen is igazat ad nekem, hogy e reformok terén a középszerü béke is jobb, mint a legfényesebb győzelem; *(Igaz! balfelől.)* hogy ily természetü alkotások terén a kevesebb, a mit azonban közmegnyugvással lehet keresztülvinni, hogy az ország egyik része ne tekintse magát az ország másik része által legyőzöttnek. *(Úgy van! Élénk helyeslés balfelől.)* Vegyék ezt az igazságot tekintetbe legalább most. Ebből a szempontból is csak nagyon ajánlhatom a t. kormánynak, hogy a főrendiházi második tárgyalásakor a felekezetnélküliségre vonatkozó fejezetek fentartásához ne ragaszkodjék. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Konkrét indítványt e tekintetben nem teszek, hanem csak nézetemet akartam kifejezni, hogy hozzájáruljak, a mennyire gyenge erőm engedi, annak a küzdelemnek a befejezéséhez, melynek a befejezése, ismétlem, ma az országnak nagyobb érdeke, mint annak a legtökéletesebb eredményekre való vezetése. *(Igaz! balfelől.)* Különben magának a törvényjavaslatnak a főrendiházhoz való visszaküldéséhez, mint mondám, hozzájárulok. *(Helyeslés.)*

LESZÁMOLÁS.

— 1895. márczius 7. —

E beszédet Apponyi az 1895-iki költségvetési törvényjavaslat tárgyalásakor mint zárszót mondotta. Wekerle az 1894. deczember 28-iki ülésen jelentette be a kabinet lemondását, miután „nem birta a korona bizalmát kellő mértékben" s ő felsége *Bánffy* Dezsőt, a Ház elnökét bízta meg új kabinet alakításával. Az új miniszterelnök, ki a Ház 1895. január 14-iki ülésén mutatta be magát és kabinetjét, alig, hogy elfoglalta helyét, felajánlotta Apponyinak és pártjának a fuziót, volt is ez ügyben tanácskozás, de eredmény nélkül, mert Apponyi csak a nemzeti párt programmjának teljes integritásával lépett volna fuzióra a szabadelvü párttal. Az alábbi beszéd, mely Apponyinak legnagyobb beszéde (harmadfél óráig tartott) *valóságos leszámolás* s különösen a befejező része rendkivül mély hatást tett.

Tisztelt Ház!

(Halljuk! Halljuk!) A költségvetési törvényjavaslat felett megindult vita, ez alkalommal, szokatlan arányokat öltött, de ezen nincs mit csodálkozni és nincs mit sajnálkozni. Nagyon megindokolták a vitának e terjedelmét azok a rendkívüli események, a melyek azt megelőzték, sőt azok is, a melyek ennek a vitának különböző stádiumait követték. Megindokolta a lefolyt kormánykrizis sajátságos lefolyása, a jelenlegi kormány hatalomra jutásának sajátságos

módja, a tisztelt miniszter uraknak és különösen a tisztelt miniszterelnök úrnak nem eléggé kidomborodott, nem eléggé ismeretes politikai egyénisége, a melynek kidomborodását a Ház és az ország éppen ettől a vitától várta s várhatta méltán; megindokolták továbbá azok a kritikus viszonyok, a melyek egyes pártok kebelében állottak be, mind megannyi szimptomái annak a forrongó állapotnak, melyben az egész ország van.

Én, a ki az ellenzéki oldalról első voltam szerencsés ebben a vitában szót emelni, néhány vonással igyekeztem az ország helyzetét lerajzolni, néhány vonással igyekeztem azokat a veszélyeket ecsetelni, melyekkel ez a helyzet fenyeget; azokat a feladatokat összegezni, melyek részint ama veszélyek elhárítása, részint a nemzeti haladás szakadatlan fejlődésének folytonossága szempontjából mindnyájunkra, de legelső sorban a kormányra hárulnának és e feladatok nagyságához és sulyához mértem a tisztelt kormány politikai erejét.

Az itélet, melyre én a vita kezdetén jutottam, nem volt kedvező; de éppen a vitának terjedelme alkalmat és lehetőséget nyujtott arra, hogy ez az itélet esetleg módosuljon. Sajnálattal kell konstatálnom, hogy ma, a vita végén, az a kedvezőtlen vélemény, a melylyel a tisztelt kormány iránt voltam, a helyzet követelményeihez mért erejét illetőleg, mondhatom, nemcsak kedvezőbbé nem vált, hanem mindinkább meggyőződtem arról a csaknem megdöbbentő aránytalanságról, mely a kabinet ereje és a reá nehezedő feladat nagysága közt van. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Mi volt a válasz, a melyet úgy a tisztelt kormány tagjai, mint a tisztelt többség padjairól felszólalt képviselők részéről nyertem arra a képre, melyet a tisztelt Ház elé állítottam? Azokra a problemákra, a melyekre a tisztelt Ház figyelmét irányítani iparkodtam? A válasz részint kicsinyes csipkedésekből állott, melyekkel a kormány tagjai valószínüleg az ők debbatteri képességüket akarták bebizonyítani a tisztelt Ház előtt. *(Igaz! Úgy van! Derültség a baloldalon.)* Ezek a csipkedések nem nagyon sikerültek. Mert például az, a melyik a legnagyobb hatást idézte elő, Wlassics tisztelt miniszter úré, a ki engem úgy aposztrofált: tehát hol van az az egységesitő gondolat, a melylyel én az ellenséges táborokra osztott magyar társadalom szolidaritását helyre akarom állitani? — és önnönmagának válaszolva ezt mondja nekem: hát egy katonai akadémiával akarok én az országnak anyagi nyomorán segiteni? Ez volt körülbelül a leghatásosabb mindazon személyes természetü, apróbb és nagyobb malicziák közt, melyekkel különben egész jogosan és a parlamenti szokásnak teljesen megfelelő módon a tisztelt kormány részéről ellenem küzdeni akartak. Tehát nem, az ország anyagi nyomorán nem akarok egy katonai akadémiával segiteni. Ez az egész kigúnyolás, ez az egész szemrehányás engem és azt a pártot, melyhez tartozni szerencsés vagyok, csak akkor illethetné méltán, ha mi az ország anyagi helyzetével nem akarnánk behatóan foglalkozni; ha mi részesei lettünk volna annak a közgazdasági politikának, mely nem egyedül, de nagy részben okozója annak az anyagi nyomorúságnak; *(Helyeslés a baloldalon.)* ha mi ezekkel az anyagi bajokkal szemben

vagy közönyösen félrevonultunk, vagy visszariadtunk volna éppen a legéletbevágóbb, éppen a legerélyesebb rendszabályok alkalmazásától. De minthogy mindenki tudja, hogy mi azokat a kereskedelmi szerződéseket, azokat a vámvisszaéléseket, melyek hozzájárultak az ország mezőgazdasági bajainak kiélesítéséhez, kezdettől fogva ostromoltuk, ellenök küzdöttünk, azok veszélyességére figyelmeztettünk; miután mindenki tudja és e költségvetési vita is tanusága annak, hogy az ország anyagi bajaival rendszeresen foglalkoztunk, azok orvoslására az eszközöket egy rendszerbe foglalván, magunk közt megállapítottuk és itt a Házban előadtuk: minket azzal a szemrehányással illetni, hogy az ország összes bajaival szemben más panáczeánk nincs, mint egy katonai akadémia: ez, tisztelt Ház, malicziának is gyenge és élcznek is, személyes támadásnak is nagyon sikertelen. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De nemcsak sikertelen, hanem veszedelmes is, mert megindítja a gondolkodást abban az irányban, hogy ki tehát az, a ki inadekvát eszközökkel akar segíteni az ország anyagi helyzetén; ki tehát az, ki a népnek kenyér helyett csak frázist igér! Azzal a kormánynyal szemben, mely, részint saját politikájával, részint az általa folytatott, tehát elődeinek általa átvállalt politikájával, az anyagi bajok kiélesítéséhez járult; mely most is visszaretten minden oly életbevágó rendszabálytól, melylyel hatalmas társadalmi vagy politikai tényezőknek érzékenységét érintené; az a kormány, a mely — a mint az alföldi inség felett itten megindult, igen rövid vitában kifejtették — a budapesti pénzpiacznak akkor, amikor ez megszorult — hozzá teszem, igen helyesen — több

milliót bocsátott rendelkezésére a pénztári készletekből, de az inségben levő Alföld kérésére még azt a nyomorult 400 ezer forint segélyt is, melyet az ottani hitelviszonyok javítása igényel, csak a jövő őszre helyezi kilátásba: az a kormány s annak támogatói nincsenek feljogosítva arra, hogy egy oly pártot, mely az ország közgazdasági érdékeivel épp oly behatóan foglalkozik, mint annak közjogi sérelmeivel, azzal vádoljon, mintha az anyagi bajokon egy katonai akadémiával akarna segíteni! *(Zajos helyeslés balfelől.)* Mert az a kormány, a mely minket így provokál, midőn ő maga az anyagi bajokkal szemben részint felületesnek, részint tehetetlennek mutatkozik, provokál minket arra is, hogy azt mondjuk: önök meg az anyagi bajokon a kötelező polgári házassággal akarnak segíteni. *(Élénk tetszés és derültség a baloldalon és a középen.)*

De hát, tisztelt Ház, én az ilyen csipkedéseknek fontosságot nem tulajdonítok és azokat valóban csak a jövendőben szolgáló hasznos tanuságként említettem fel, a tisztelt miniszter uraknak ezen a téren, tudniillik a parlamenti debatt terén mutatkozó ujonczságuknak akarván segítségére jönni. Mert apró malicziák és személyes támadások, az illem korlátai között, e parlamentben teljesen jogosultak, csak vigyáznia kell annak, a ki azt más ellen intézi, hogy ezt a fegyvert ne lehessen sokkal nagyobb sikerrel visszafordítani ő ellene. *(Tetszés és helyeslés a baloldalon.)*

De, tisztelt képviselőház, a malicziákon és csipkedéseken kívül, melyek közül a legsikerültebbel most leszámoltam, és azért a többieket nyugodni engedem, komoly panaczeája a tisztelt kormánynak az ország

jelenlegi bajaival szemben tulajdonképpen csak kettő volt. Az egyik érdemleges, s ez az egyházpolitikai törvényeknek rögtön való végrehajtása, a másik formai és ez inkább a parlamenti helyzetnek orvoslását czélzó, úgynevezett fuzió.

Ezzel az utóbbival bevezető beszédemben nem foglalkoztam, csak futólag említettem azt, minthogy azonban a Háznak annyi tagja és oly komoly férfiak tették azt szóvá, kénytelen leszek e témával is behatóan és kimerítően foglalkozni.

Első sorban azonban azokra akarok reflektálni, a miket a meghozott egyházpolitikai törvények rögtön való végrehajtásának szükségességéről mondottak. *(Halljuk! Halljuk!)*

A tisztelt belügyminiszter úr és a tisztelt kormánypárton felszólalt tisztelt képviselő urak, beleértve a tisztelt előadó urat is — mindannyian bizonyos elismeréssel fogadják abbeli nyilatkozatomat, hogy én a már megalkotott törvények revizióját nem számitom politikai czéljaim közé, s azokat mint befejezett törvényalkotásokat respektálni kivánom. Azonban — úgymond a tisztelt belügyminiszter úr — micsoda respektálása az a törvénynek, ha végrehajtását a bizonytalanba akarjuk kinyujtani?

Mellesleg legyen mondva, a tisztelt belügyminiszter úr fogalmai arról, hogy mi egy törvénynek a respektálása és mi nem, reánk nézve nem igen mérvadók, azok után, a miket a törvények respektálása terén ő nála tapasztalunk. *(Derültség és helyeslés a baloldalon.)*

Én igen sajnálom, hogy tisztelt barátomat, a tisztelt belügyminiszter urat, a ki iránt egyénileg a

lgenagyobb rokonszenvvel viseltetem, mindjárt hivataloskodása elején, az ő tevékenységi körébe vágó olyan sajátságos törvénymagyarázásokon, vagy, helyesebben mondva törvényelferdítéseken kellett rajta érnünk, mint a minőket ő szóval és tettel elkövetett. Hogyan merülhetett fel egyáltalán vita arról, hogy a néptanítókat novelláris intézkedés nélkül is lehet anyakönyvvezetői funkciókkal felruházni, mert hiszen az anyakönyvvezetői állás nem hivatal? Hogy ilyen okoskodás egy belügyminiszteri programmnyilatkozat védelme czéljából megpróbáltatott és hogy a tisztelt kormánypárt jogászai közül egyik-másik, nehogy miniszterét cserben hagyja, ilyen kétségbeesett vállalkozásra adta magát — az taktikai hiba volt. Jobb lett volna a belügyminiszter bonyhádi programmnyilatkozatát lassankint feledésnek átengedni, mint a Ház elé hozni, mellette erősködni és mellette vitát indítani. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ahhoz a törvényhez, melyet Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam idézett, s a melyben az van, hogy az állami anyakönyvvezető e funkciójának teljesítésében, állami hivatalnoknak tekintendő, sorozhatnám magának a házassági jogról szóló törvénynek számos paragrafusát, melyek mind így hangzanak: „Házasság csak állami hivatalnok előtt köthető érvényesen.“ E szerint, ha az anyakönyvvezető nem közhivatalnok, az előtte kötött összes házasságok érvénytelenek lesznek. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Hát, tisztelt Ház, erről ne vitatkozzunk tovább, *(Halljuk! Halljuk!)* hanem ha már a belügyminiszter úr a tanítókat meg akarja bízni az anyakönyvvezetői

funkczióval, akkor inkább mondassa ki novelláris törvény utján, hogy a néptanítókról szóló törvény illető szakasza nem vonatkozik az anyakönyvvezetői funkczióra. Akkor a kérdés czélszerűség szempontjából megbirálható, de törvényesség szempontjából ahhoz szó nem fér; de azzal, hogy a tisztelt belügyminiszter úr — mint Bonyhádon mondotta — tisztelt kollégáját, a közoktatásügyi minisztert felkéri a népoktatási törvénynek olyan interpretácziójára, mely szerint a néptanítókról szóló törvény idetartozó szakasza nem vonatkozik az anyakönyvvezetői hivatalra, semmi sincs nyerve, ha csak a tisztelt belügyminiszter úr törvényismerete nem terjed odáig, hogy a törvény hiteles interpretácziója két miniszternek egymás közt kedélyesen elvégzendő házi ügye. *(Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon. Egy hang balról: Botrány!)*

Épp oly szerencsés volt, — de ez már komolyabb dolog — a tisztelt belügyminiszter úr fabbeli intézkedésének a védelmében, a melyet a zágrábi érsek titkárával szemben Csáktornyán alkalmazott. *(Halljuk! Halljuk!)* Hát, tisztelt Ház, ne is mondják, előre tudom, önök azt fogják mondani, hogy én a néppártnak védelmére kelek. *(Felkiáltások a jobboldalon: Hát nem azt akarja? Nagy zaj a baloldalon.)* Előre tudom; hanem ez engem egy pillanatig sem tartóztat vissza ama kötelességem teljesítésétől, hogy a jogtalanság és törvénytelenség ellen felszólaljak, akárki ellen követték is azt el. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Hodie mihi, cras tibi.

Ha törvénytelenséget követtek el, ránk egyáltalában nem lehet hatással, vajjon rokonszenvvel

viseltetünk-e vagy sem az egyén vagy az ügy iránt, a melylyel a törvénytelenséget elkövették. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Itt nekünk más kötelességünk nincsen, mint a törvénynek érvényt szerezni; mert vége volna a törvényes állapot biztosságának, ha a parlament a törvények fentartásánál, a törvénytelenség kárhoztatásánál az által vezettetné magát, vajjon szereti-e azt vagy nem, a ki ellen a törvénytelenséget elkövették. És a jelen esetben ez a törvénytelenség annál sulyosabb, mert a mi közjogi viszonyainkra olyan árnyékot vet, a mely Magyarország és az egész magyar korona területének állami egységét veszélyezteti. *(Úgy van! balfelől.)* Hivatkozni egy rendeletre, amely kizárólag csak külföldiekre vonatkozik, horvátországi illetőségü magyar állampolgárral szemben, oly veszedelmes baklövés, a melyet a többség semmiféle miniszteriumnak a fentartása érdekében nem szankczionálhat, *(Élénk tetszés balfelől.)* vagy ha szankczionál, nekünk kisebbségnek kötelességünk ez ellen a legerélyesebben felszólalni. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Nem tartalmaz ugyan magában törvénytelenséget, hanem mindenesetre a helyes törvényhozási praxisnak és a törvénytiszteletnek szempontjából igen aggályos az a nyilatkozat, a melyet a tisztelt igazságügyminiszter úr az ő tárczájának a megvitatásakor tett, hogy ő a házasságjogi javaslatot, a házasságjogi eljárásról szóló törvény megalkotása előtt is életbe léptethetőnek tartja. Már most, akár hogyan értelmezzük ezt a nyilatkozatot, akár úgy, hogy a tisztelt igazságügyminiszter úr rendeleti uton véli az eljárási szabályokat életbe léptethetőknek

— mi hallatlan dolog volna akkor, mikor a törvényhozásnak minden faktora együtt van és igy a törvény alkotásával foglalkozhatik, — akár úgy érti, hogy egyáltalában semmiféle rendszabály nem szükséges az eljárást illetőleg és igy az ilyen rendszabályok megalkotása nélkül is életbe léphet a házassági jog: ez a házassági jog életbelépésének jogi előfeltételei, jogi következményei iránt oly tájékozatlanságot árul el, *(Úgy van! balfelől.)* a mely igenis megmagyarázza azt a merész vállalkozást, hogy hat hónap, illetőleg kilencz hónap alatt az egész életbeléptetéssel elkészüljenek: a mi azonban, egybevetve a tisztelt belügyminiszter úr által védelmezett nyilt törvénytelenségekkel, élénk világitásba helyezi azt az alaposságot, azt a megfontoltságot és azt a törvényhozói és kormányzati lelkiismeretességet, a mely a tisztelt miniszter uraknak kalendárium szerint való vállalkozásába beleillik. *(Derültség és helyeslés balfelől.)*

Tisztelt képviselőház! A miket én mondok, azokat utógondolat nélkül szoktam mondani. Ha én azt mondom, hogy a meghozott törvényeket életbe kell léptetni, akkor én azt minden utógondolat nélkül mondom. Ez annyit jelent, mint a mennyit ezek a szavak tartalmaznak. De, tisztelt képviselőház, az a kérdés, mi a fő: gyorsan életbe léptetni, vagy jól életbe léptetni? Én megengedem, hogy az életbeléptetésnek elhalasztása hátrányokkal jár. Ezt minden szó nélkül megengedem. Megengedem, hogy a jelenlegi helyzetben dilemma áll előttünk: a halasztás kétségkívül hátránynyal jár, az elhalasztás az izgatottságnak a lecsillapitására kevésbbé alkalmatos, mint a teljes és jó életbeléptetés, sőt az

izgatásnak bizonyos bátorítást nyujt. Ezt én szó nélkül elismerem. De már most ezzel szemben áll a másik veszély, a kellő előkészítés nélkül való, a rossz, a helytelen életbeléptetés. *(Igaz! Úgy van! balfelől!)*

Mert ezek a törvények, a melyeket némely pontjukban, a mi ellenzésünk ellenére alkottak meg; a melyeket a törvényhozás összes faktorai magukévá tettek: ezek a törvények önmagukban véve is, minden mesterséges izgatás nélkül, izgató anyagot tartalmaznak, ezt el fogja ismerni mindenki. Ezek a törvények a népnek évszázados, lehet mondani, évezredes szokásaival olyan szakítást jelentenek, a melyre a kedélyek, az elmék sehogy sem voltak elkészülve. Igy tehát az izgató anyag magában a törvényben rejlik.

Mi következik ebből? Az, hogy az életbeléptetésnél mindentől óvakodni kell, a mi magában az intézményben rejlő izgató anyagot növeli, annak több erőt, több hatást kölcsönöz; hogy tehát ilyen természetü törvényeket a lehető legnagyobb gondossággal, a lehető legnagyobb előretekintéssel, a lehető legkedvezőbb helyzetek teremtése után kell életbeléptetni.

Már most önök, tisztelt uraim, életbe akarják léptetni azokat megbizhatatlan és a nép előtt kellő tekintélynek nem örvendő közegekkel; a községi előljárók mellett kénytelenek lesznek sok helyen olyan egyéneket alkalmazni, a kik semmiféle hivatali kötelékben nem állanak. Rettentő nehéz lesz a népet rá szoktatni, hogy ezekhez az egyénekhez minden oly egyes alkalommal elmenjenek jelentést tenni, a mely az anyakönyvvezetés körébe tartozik. Ennek követ-

keztében számos esetben fenyitést és birságolást fognak alkalmazni. Megállapitják az anyakönyvi kerületeket a mint már az eddigi előmunkálatokból látom, egy kicsit túlnagyokká, de ezekből a túlnagy anyakönyvi kerületekből még nagyobb házassági anyakönyvi kerületeket alkotnak, minek következtében a házasságkötés temérdek szekaturával, temérdek kellemetlenséggel jár majd a népre nézve. Azonkívül az eljárásra vonatkozó szabályok életbeléptetése előtt, — ha ugyan beválik az, a mit az igazságügyminiszter úr mond, — akarják életbeléptetni az anyagi jogot, úgy, hogy jogi téren is azok a törvények, melyeknek egyik főczélja a jogi zavar megszüntetése volt, ujabb és még sulyosabb jogi zavart fognak előidézni.

Tisztelt Ház, szabad-e e törvényeket, melyek a maguk természeténél fogva nyugtalanitó anyagot tartalmaznak, ilyen, az izgatásnak tág tért és tápot nyujtó mellékkörülmények közt életbe léptetni, igen, vagy nem? *(Élénk helyeslés a baloldalon és a középen.)*

Én azt tartom, tisztelt Ház, hogy csak úgy, csak olyan előfeltételek mellett szabad azokat életbeléptetni, a melyek a lehető legsimább lefolyást biztositják, a melyek a lehető legkevesebb ellenállásra buzditják a kedélyeket.

És azért, ha szembe állitjuk a két bajt, azt a bajt, mely az életbeléptetés elhalasztásából származik és azt a bajt, mely az időelőtt való életbeléptetés visszáságaiban az ellenizgatásnak mindig ujabb tápszert nyujt: nem lehet habozni abban az itéletben, hogy a két baj, a két rossz között melyik a kisebbik.

De ha, tisztelt Ház, arra, a ki ezekre a veszélyekre figyelmeztet, azt mondják, hogy szuggerál;

hogy elő akarja idézni ezeket a veszélyeket; hogy tulajdonképp azzal a czélzattal szól így, hogy tápot adjon az izgatásnak; ha, tisztelt Ház, ilyen gyanusítások terére lépünk; ha ebből a szempontból fogjuk fel a dolgokat: szüntessünk meg minden parlamenti tanácskozást, *(Úgy van! balfelől.)* mert minden parlamenti tanácskozás a körül forog, hogy a tervbe vett rendszabály jó és rossz következményeire, annak előnyeire és veszélyeire figyelmeztessünk és akkor mindig azt lehetne mondani, hogy a ki az elhatározás előtt kötelességszerűleg a veszélyekre figyelmeztet, az szuggerál, az előidézi azokat a veszélyeket. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Egyáltalán, itt valóban sajátságos tünettel állunk szemben, valahányszor itt, ebben a képviselőházban az egyházpolitikával kapcsolatos rendszabályokról van szó. Általános törvénye nemcsak a törvényhozói munkásságnak, de az emberi cselekvésnek is, hogy mindent a lehető legnagyobb körültekintéssel, a következmények mérlegelésével, az eszközöknek gondos meglatolásával és lelkiismeretes kiszemelésével kell cselekedni. Általános törvénye az emberi cselekvésnek, hogy minél fontosabb valamely tett, minél életbevágóbb valamely kezdeményezés, annál nagyobb mértékét kell alkalmazni az előrelátásnak, a gondos körültekintésnek, a következmények mérlegelésének, az eszközök lelkiismeretes kiszemelésének. Csak akkor, midőn egyházpolitikáról van szó, csak akkor vannak felfüggesztve az okos emberi cselekvésnek mindezen törvényei; *(Élénk tetszés balfelől.)* akkor az, a ki veszélyekre figyelmeztet, — szuggerál; a ki a kellő időpont kiszemelését ajánlja, — ad graceas calendas akarja elhalasz-

tani a végrehajtást; akkor, tisztelt Ház, rögtön a világtörténelem összes bölcsei mint példák letünnek és kitépik őket a világtörténelem lapjaiból s államférfiui ideálként egy madár van előttünk: a siket fajd, — ez a politikai minta. *(Élénk tetszés és derültség balfelől. Halljuk! Halljuk!)*

De hát, tisztelt Ház, nem akarok ezzel a témával tovább foglalkozni. Én megtettem kötelességemet, midőn, most, az utolsó órában, azokra az ujabb veszélyekre figyelmeztetek, a melyekbe az országot belevinni készülnek. Súlyos kötelességmulasztás lett volna, ha ezt nem teszem. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A többiekért most a felelősség kizárólag az önöké, a kormányé, mely ama törvényeket készületlenül keresztül viszi, a többségé, mely ezt pártolja. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Én, tisztelt Ház, azért emelem ki ezt bizonyos hangsúlyozással, mert a tisztelt túloldal részéről a felelősségek összevegyítésének bizonyos tendenciájával találkoztam az utolsó napokban. Sűrűen hangzottak fel velem szemben azok a — nem akarom mondani — kifogások, hanem azok a hangok, melyek az összes egyházpolitikai görgetegnek megindulásáért engem akarnak felelőssé tenni.

Ha valaki, tisztelt Ház, hát én a legnagyobb mértékben át vagyok hatva annak a súlyos felelősségnek érzetétől, mely mindnyájunkat és különösen azokat, a kik a közvéleménynek valamely alkatrészére befolyással birnak, terheli azokért, a miket a Házban és a Házon kivül, a közélet terén mondanak és cselekszenek. És a mit én valóban mondtam, a mit én valóban tettem, a mit én valóban kezdeményeztem,

azért elvállalom a felelősséget. Elvállalom a felelősséget nemcsak akkor, ha az itélet az én kezdeményezéseimről, a tapasztalás alapján, kedvezően hangzik, de elfogadom akkor is, ha a következmények után be kellene ismernem, hogy hibát követtem el és akkor is le tudnám abból vonni a konzekvenciákat. De azt ne kívánja tőlem senki, hogy oly tényekért is vállaljam el a felelősséget, a melyeknek kezdeményezésébe bele nem folytam, vagy a melyeket az általam tett kezdeményezésre talán, megengedem, de egészen más irányban, önálló hozzátételekkel és más szellemben önök létesítenek. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Igenis, tisztelt képviselőház, én megmondottam már az elkeresztelési viszály kezdetekor, hogy az a passzivitás és az a „quieta non movere", mit az egyházpolitikai téren mindaddig igen helyesen követtünk, nem tartható fenn többé; megmondottam, hogy bizonyos egyházpolitikai kérdések nagyobb keretben igényelnek megoldást; megmondottam ezt abban a beszédben is, a melyre oly gyakran hivatkoznak azok az urak, a kik részemről eléggé meg nem hálálható módon szívükön hordják azt, hogy semmiféle legkisebb jogczímem a dicsőségre homályban ne maradjon. Ezek az urak éppen arra az egy beszédre hivatkoznak leggyakrabban, a melyet, gondolom, még Szapáry Gyula grófi kormányelnöksége alatt, a vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének tárgyalásakor mondottam el, és a mely talán hozzájárult ahhoz, hogy Irányi Dániel néhai képviselőtársunknak a vallásszabadságra vonatkozó határozati javaslatát elfogadjuk.

De e beszédben elmondottam, mégpedig erős hangsulyozással és igen bőven kifejtve, azt is, hogy a

kedélyeknek azt az állapotát, a melyet az elkeresztelési rendelet miatt, akkor már, gondolom, másfél éve tartó vita felidézett, nem tartom alkalmatosnak a különben általam is szükségesnek elismert gyökeres egyházpolitikai rendszabályok megtételére. Akkor én két részre osztottam az akciót: előbb olyan pillanatnyilag alkalmazható rendszabályok alkalmazását sürgettem, a melyek ezt az akut bajt orvosolják, ezt az akut izgalmat megszüntetik, és azután, a mikor a kedélyekbe visszatért a nyugalom, akkor láttam annak helyét, hogy, érett meggondolás után, az organikus törvény alkotásához fogjunk. Olvassa el bárki, a kit érdekel, a Naplóban akkori beszédemet, ott ezt a gondolatot bővebben kifejtve fogja találni. A ki tehát az én egész akcziómra hivatkozik és engem felelősséggel akar terhelni, az az én politikai gondolkozásomnak egy lényeges mozzanatán, ha loyalis és méltányos akar lenni, idézeteiben és birálataiban nem térhet napirendre.

Ez az első.

A második pedig, a mire figyelmeztetni akarom a tisztelt Házat: én igenis az egységes házassági jogról, a konfeszionális természetü házassági akadályok megszüntetéséről, tehát a konnubiumnak az ország összes polgárai közt való lehetővé tételéről, az egységes állami biráskodásról szóltam, mint szükséges reformokról, *de a polgári házasságnak kötelező formáját sohasem ajánlottam, sohasem hirdettem, (Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)* Tisztelt képviselőház, ezek tények. Hiszen, gondolom, hat héten át folyt itt a vita a házasságjogi törvényről; lapozgatták a tisztelt túloldal debatterei kétségbe-

esetten a Naplókat, hogy találhassanak egy olyan sort beszédeimben, a melyből rám lehetne olvasni, hogy én a polgári házasság kötelező formáját ajánlottam, de ezt az egy sort nem találták, hanem következtetésekre, kombinációkra voltak utalva. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Tehát, tisztelt Ház, én az egyházpolitikai törvényhozásért s ama bajokért, melyek abból származtak, a felelősséget már azon a czímen is elháríthatnám, hogy az előkészítés és az időpont tekintetében nem követték az én tanácsaimat, hanem rögtön organikus alkotáshoz fogtak, feldúlt talajba akarták ültetni azt a növényzetet. De én e kifogáshoz nem is folyamodom, hanem elvállalom és elvállalhatom a felelősséget mindaddig, míg a házasságjog megalkotásáról, a konfesszionális házassági akadályok elhárításáról, az egységes házassági biráskodásról és ehhez képest a polgári házasságnak valamely formájáról volt szó. De a mit azután hozzá tettek, tudniillik a polgári házasságnak a kötelező formáját, mégpedig mint megtámadhatatlan dogmát, érinthetetlen programmpontot: ez tisztán az önök talaján született és azzal szemben én teljes joggal elháríthatok és el is hárítok magamról minden felelősséget. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Ez a válaszom a tisztelt előadó ur beszédére, a ki már azután a vádnak terére is lépett; a ki nemcsak azt konstatálta vagy akarta konstatálni, hogy az egyházpolitika kezdeményezéseért engem illet a felelősség, hanem hozzátette azután azt a súlyos vádat is, hogy mikor a szép frázisok korszaka letünt; mikor a cselekvések terére kellett volna lépni; mikor az alko-

tásokban kellett volna részt vennem, hát akkor én a sülyesztőben szépen eltüntem, az alkotásnak fáradságából és az alkotásnak nehézségeiből osztályrészt nem kértem. És az a kard — mondja a tisztelt előadó úr, felhasználván egy igénytelen hasonlatomat — az a kard, a mely, mikor az ütközet órája ütött, hüvelyében rozsdásodik, egyáltalában nem kard, hanem, nem tudom, micsoda, csak diszfelvonulásoknál használható czifraság.

Tisztelt Ház! Hivatkozom ama vitákra, melyek itt e tárgyban folytak, addig a pontig, a mely pontig én a kezdeményezésnek felelősségében osztozom; addig a pontig, a mely pontig előzőleg én is kötelező nyilatkozatot tettem, az alkotásokban részt vettem, azoknak életbeléptetésében részt venni hajlandó lettem volna. Az a határozati javaslat, melyet a törvényjavaslat tárgyalásánál beadtam, expressis verbis fentartja a házassági jognak, a konfesszionális természetü házassági akadályok megszüntetésének, az egységes állami judikaturának elvét; tehát mindezt fenntartottam és fenntartom ma is, mert ez az, a mi az ország valódi szükségleteinek talajából nött ki. *(Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

De bocsánatot kérek, ha velem szemben a vádaskodás terére lépnek, akkor, azt hiszem, feljogosítanak arra, hogy én is a visszatorlás terére lépjek. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Arra senki sem kötelezhet engem, hogy azért, mert a szabadelvü párt egészen más, az egyházpolitikával összefüggésben éppen nem lévő okok miatt nehéz helyzetbe jutott és azután a szabadelvü párt prestigének fentartása, ujbólaranyozása czéljából nehány úriember a szabadelvü-

párti klubban összeül s ezt mondja: hozzuk be most a kötelező polgári házasságot, — hogy én ebbe rögtön belemenjek. *(Élénk helyeslés tetszés és taps balfelől. Mozgás jobbfelől.)* Ez, tisztelt uraim, a dologgnak hisztorikuma, a ki kétkedik benne, kérdezze meg Busbach tisztelt képviselő urat. *(Úgy van! Úgy van! Élénk derültség, tetszés és taps balfelől.)* Hogy én azért, mert a szabadelvü pártban egy kisebbség, mely később azonban többséggé lett, a volt miniszterelnököt kibuktatta a miniszteriumból és a pártban uralkodóvá vált; hogy azért, mert egyszerre azt az elvet, a melyet egy évtizeden át leszavaztak, életszükségnek nyilvánította; hogy én azért köteles legyek ezeknek az uraknak a taktikáját vakon követni; hogy én azért, tudja Isten, mivel legyek vádolható, mert előbbi önálló meggyőződésemet fenntartottam: ezt ott, a hol az igazságnak csak a legelementárisabb fogalma ki nem halt a szivekből, még a legélesebb politikai küzdelmekben sem volna szabad vádképp felhozni. *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Emlékeztetem a t. Házat a házassági jogról folyt vitára, emlékeztetem arra, hogy én a magam felszólalásaiban mindazokat a mellékkörülményeket, a melyek az egyházpolitikai akciót a politikai dekorumnak és taktikának szempontjából illusztrálják, és a melyekből fegyvert kovácsolhattam volna ellenük, nem említettem fel és teljes objektivitással küzdöttem a dolog természetéből folyó érvekkel, helyesekkel vagy nem helyesekkel, de mindig a tárgyból merített érvekkel. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ám, ha ellenem támadást intéznek; ha magatartásom loyalitását, következetességét e kérdésben kétségbe vonják e Ház-

ban, akkor jogom van figyelmeztetni az urakat, hogy nemcsak üvegfedél alatt laknak, hanem egész házuk üvegből való, úgy, hogy senkinek sem kevésbbé tanácsos kövekkel dobálózni, mint éppen önöknek *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől. Zaj. Halljuk!)*

Tisztelt Ház! E kis leszámolás után szinte furcsán fog hangzani, ha a fuzió szavát említem. *(Élénk derültség. Halljuk! Halljuk!)* De hát, tisztelt képviselőház, én azt gondolom, hogy azok a körülmények és körülírások, melyek mellett a fuzió eszméjével engem a tisztelt túloldalról megkínáltak, talán még kirivóbb ellentétben állnak magával az eszmével, mint az a talán kissé szenvedélyesebb hang, a melyet most használni kénytelen voltam. Egyébiránt Tisza István tisztelt képviselő úrtól akarok tanulni, *(Halljuk! Halljuk!)* a ki azt mondja nekem, hogy, ha az elvek terén kész vagyok lemondani mindenről, a mi nem közös köztem és köztük, ha az ő elvi álláspontjukat, az egész vonalon, minden feltétel nélkül akczeptálni hajlandó vagyok: akkor ő hajlandó nekem megbocsátani *(Élénk derültség balfelől.)* és, minden személyi momentumtól eltekintve, a fuzió eszméjét elfogadni. E békülékeny szellemben térjünk tehát a fuzió témájának megvilágítására, *(Halljuk! Halljuk!)*

Mindenekelőtt kijelentem, hogy oly párttömörülést, melyben az organikus alkotási képességnek minden feltétele megvan; mely a kiegyezést a maga alapgondolatában, helyes értelmében és intézkedéseiben, az erőszak és korrupczió eszközei nélkül, tisztán az eszmének és meggyőződésnek erejében bízva, tehát szabad és tiszta választások mellett, *(Élénk helyes-*

lés a szélső baloldalon.) fenn akarja tartani: az országra nézve üdvösnek tartanék, s ha ilyet az úgynevezett fuzió alakjában el lehetne érni, részemről sem volna semmi néven nevezendő személyi akadály, sem a multak keserűsége, sem az egyéni ambiczió, mely ez üdvös gondolat megvalósításának útjában állna. *(Helyeslés balfelől.)* De vizsgáljuk meg minő alakban adták elénk e gondolatot a Ház különböző oldalain. *(Halljuk! Halljuk!)*

A tisztelt függetlenségi párt szónokai, igen elismerésre méltó loyalitással, csak annyiban foglalkoztak e gondolattal, a mennyiben abbeli bizalmukat fejezték ki, hogy mi a politikai tisztesség követelményeinek eleget fogunk tenni s elvtagadás árán a hatalomban osztozkodni nem fogunk *(Helyeslés balról.)* Különben, az ő helyzetüknél fogva, e gondolat módozataival nem foglalkoztak. A mit e párt szónokai e tekintetben mondtak, azt csak azzal honorálhatom, hogy biztosítom őket: a belém vetett bizalomban nem is fognak csalódni. *(Élénk helyeslés a szélső baloldalon.)*

Az aktivitásra hivatott tényezők közül e kérdésben többen felszólaltak. Az előadó urat az az elismerés illeti — hangsulyozom, hogy elismerés, mert az ő szempontjából ez elismerést érdemel — hogy a fuzió gondolatával nem foglalkozott. Ezzel ő politikai őszinteségének egy eléggé meg nem becsülhető bizonyítékát adta. *(Derültség a baloldalon.)* Hanem foglalkoztak vele, — hogy a különböző eszme-árnyalatokat emeljem ki — Szapáry Gyula gróf és Csáky Albin gróf tisztelt képviselőtársaim, és körülbelöl a tisztelt miniszterelnök úrral egyenlő értelemben Pulszky Ágost

és Tisza István képviselő urak. Ez utóbbi triumvirátus politikai gondolatát legvilágosabban Tisza István képviselő úr fejezte ki: az ő beszédéhez fogom tehát azokat a reflekszziókat fűzni, melyeket e harmadik fuziónális árnyalattal szemben meg kell tennem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam a legfőbb tárgyi akadályt, mely a közjogi alapon álló pártok egyesülésének útjában áll, ama katonai természetü követelésekben látja, melyeket a nemzeti pártnak programmja tartalmaz és melyekkel szemben a miniszterelnök úr kereken kijelentette, hogy azokkal szóba sem áll. Szapáry Gyula gróf e tekintetben konciliánsabb magatartást követ s el kell ismernem, hogy igen nagy közjogi precizióval vonja meg annak a határvonalait, a mit a 67-iki kiegyezés keretén belül a katonai téren, nagyobb rázkódtatások, nagyobb nehézségek nélkül törvényhozási akczió tárgyává lehet tenni.

A tisztelt képviselő úr ugyanis azt mondja, hogy ő ragaszkodik a hadseregre nézve a törvényben kimondott egységes szervezet és vezetés elvéhez. Ez a szempont tökéletesen kongruens és majdnem szóról-szóra megegyez az 1867: XII. törvényczikknek erre vonatkozó intézkedésével és így e tekintetben egy alapon állunk. Hozzáteszi a tisztelt képviselő úr: „A hadsereg ezen fentjelzett egységével, felfogásom szerint, nincs ellentétben az, hogy oly intézkedések javasoltatnak, vagy vitetnek keresztül, a melyek a katonaságra került ifjak nevelésére vonatkoznak azon időben, midőn azok még a hadseregbe nem tartoznak.“ Ez, tisztelt Ház, teljes precizióval van kifejezve.

Hogy miért állítottuk mi előtérbe a katonaság terén eszközlendő reform közül épp a katonai oktatást, ennek oka a törvény diszpoziciójában rejlik. A katonai nevelőintézetekben lévő ifjak még nem tagjai a hadseregnek, hanem ezek e nevelőintézetekből lépnek a hadseregbe. Ez az intézkedés a katonai nevelés körül tehát, nem érinti ő Felségének az 1867: XII. törvényczikkben a hadsereg egységes szervezete és vezénylete körül fentartott jogát. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ez a közjogi indok, a melyért mi azon a téren, melyen a magyar törvényhozás az 1867: XII. törvényczikk keretei közt kétségtelenül teljes szabadsággal mozoghat, tettük meg javaslatunkat. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Már most a tisztelt képviselő úr további fejtegetéseiben azt mondja, hogy a katonai akadémia önmagában véve nem czél, hanem csak eszköz. A czél az, hogy a magyar ifjak nagyobb mértékben, mint eddig, mégpedig annak a nevelésnek alapján, a melyet a hazai közoktatás rendszere szerint nyernek, a hadseregbe léphessenek. E mindenesetre közeledő lépéssel szemben, tisztelt Ház, kötelességem teljes nyiltsággal megmondani, hogy mire helyezek én sulyt. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az igaz, hogy a katonai akadémia önmagában mint jelszó, helytelenül ment át a köztudatba. Kovács Albert tisztelt barátom már kifejtette, idézve a véderőjavaslat tárgyalásakor beadott határozati javaslatunkat, hogy a magyar katonai oktatás volt az a szempont, a mely minket vezérelt, annak minden fokozatán. Ez tehát magában foglalja az akadémikus, de magában foglalja az alsóbb foku nevelést is. Azon-

kívül sulyt kell helyeznem arra, hogy ez a nevelés valóban magyar legyen, tehát magyar tannyelvü is, természetesen, tekintettel arra, hogy a hadsereg szolgálati nyelvét azok az ifjak, a kik a magyar katonai nevelőintézetekben nevelkedtek, kellő mértékben, a szolgálat igényeihez képest elsajátítsák. Sulyt kell helyeznem továbbá arra, hogy az a rendszabály, mely a magyar katonai oktatás tekintetében terveztetik, megfeleljen a terjedelem és következményeinek arányai szerint is annak a czélnak, melyet én igy definiálok: a hadseregben a magyar ifjak nagyobb számmal lesznek képviselve s ez által a hadsereg egyik érdekének teszünk eleget, de egyúttal helyreállítjuk a kohéziót a magyar intelligenczián ama része közt, a mely a hadseregben teljesíti honfiui kötelességét és a magyar intelligenczián egyeteme közt, kulturális és nyelvi tekintetben, a miben viszont a magyar nemzeti szempont jut érvényre. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Ez a másik szempont, a melyre sulyt kell helyeznem. *(Helyeslés balfelől.)*

A harmadik pedig az, hogy nem tartanám méltányosnak, ha az ország ezen a czimen kétszeres financziális terhet volna köteles átvállalni. *(Helyeslés a baloldalon.)* Vajjon az a kezdeményezés, melyet Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam felszólalása foglal magában, oda vezethetne-e, hogy a magyar katonai oktatásnak egy ilyen rendszere nőjön ki belőle, — azt én ma, midőn az eszmét csak egész általánosságban mondta ki, nem tudom megitélni; de mindenesetre alkalmas tárgyalási anyagot nyujtott volna az az álláspont, melyre ő helyezkedett: *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* reményünk lett volna, hogy a mi elvi

álláspontunknak érvényt szerzünk és így a magyar nemzetnek egy jogát érvényre emeljük. *(Igaz! Úgy van a baloldalon.)* Ha az ilyen alapon indított tárgyalások sem vezettek volna erre a czélra, akkor azok, természetesen, megszakadtak volna; de a tárgyalások indítására, és a megegyezés lehetőségére Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam kezdeményezése igen alkalmatos. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A második felfogás, a melyről szólanom kell, Csáky Albin gróf tisztelt képviselőtársamé. Az igaz, hogy, egy személyes kérdésben történt felszólalás alkalmával, Tisza István tisztelt képviselőtársam iparkodott Csáky Albin grófot teljesen lefoglalni magának és Csáky Albin gróf fellépésébe ugyanazt az irályt, ugyanazt a szellemet belemagyarázni, mely az övét jellemezte. Vajjon ez Csáky Albin gróf tisztelt képviselőtársam intencziójának megfelel-e vagy nem, a felett én nem vagyok illetékes itéletet mondani: én t. képviselőtársamnak itt mondott szavait csak a maguk természetes értelme szerint vehetem és mérlegelhetem. Veszem és mérlegelem azzal a tisztelettel, melyet az ő egyénisége iránt, minden politikai ellentét mellett, mindig tápláltam és azzal a feltétlen bizalommal az ő fellépéseinek politikai őszintesége iránt, melyet tőle senki meg nem tagadhat. *(Igaz! Úgy van!)* Tisztelt képviselőtársam, Csáky Albin gróf azt mondja, hogy ő óhajtja a 67-es alapon álló pártoknak egy kompakt többséggé való tömörülését. Hozzá teszi, igen helyesen, hogy ezt az egyesülést nem is képzelheti úgy, hogy ez az egyesülésben részt vett, akár egyik, akár másik tényezőnek a megalázásával járjon. Én ezekben a sza-

vakban rejlő nemes intencziót teljesen méltánylom, csakhogy, sajnálatomra, a gondolat kivitelében a tisztelt képviselő úr nem maradt ehhez az elvi álláspontjához teljesen következetes, mert azt mondta, hogy, szerinte, a nemzeti párt, erkölcsi sulyának minden csorbítása nélkül, léphetne arra az álláspontra, hogy azokat a közjogi követelményeket, melyek minket a a túloldaltól elválasztanak, csekélyebb fontosságúaknak tekintse, mint azokat a teendőket, melyek az együttmüködést kivánatossá teszik. Tisztelt képviselőtársam e mondása csak egy általános igazságról és egy általános tapasztalati tényről tesz ujabb bizonyságot. És ez az általános tapasztalati tény az, hogy mi mindnyájan és a legjobbak is közülünk, ritkán vagyunk képesek mások helyzetét ugyanazzal a rigorozitással, ugyanazzal a világossággal látni és mások helyzetéből ugyanazzal a szigoru logikával és következetességgel okoskodni, mint a minővel a magunk helyzetét mérlegeljük s ebből kiindulva, okoskodunk. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ha én tisztelt képviselőtársamnak az egyházpolitikai küzdelmek lefolyása alatt, azt mondottam volna, hogy miután az egyetértés létrejövetelének egyedüli akadálya, az országgyülés két háza közt fennálló ellentétnek egyedüli oka a házasságkötésnek kötelező formájában rejlik, gondolja meg tehát, tisztelt képviselőtársam, vajjon nem fontosabb-e az ország vallási békéjének helyreállitása; nem fontosabb-e a korona és a nemzet közt való teljes összhangnak helyreállitása; nem fontosabb-e a törvényhozás akcióképességének biztosítása, mint ez az egy pontja a reformnak: akkor tisztelt képviselő-

társam az ő jellemerejének és jellemszilárdságának egész tudatával és az ő erkölcsi tekintélyének egész sulyával visszautasította volna az ily ajánlatot és azt mondotta volna: mint politikus, mint államférfiu ehhez a reformhoz kötöttem politikai existenciámat, kötöttem annak a kifogásolt részletéhez is, tehát ezt vagy keresztülviszem, vagy belebukom. Igy okoskodott tisztelt képviselőtársam akkor, mikor ő róla, mikor az általa felállított követelményekről volt szó. Már most, legyen tisztelt képviselőtársam annyi elfogulatlansággal és annyi méltányossággal irántunk, hogy mikor itt olyan követelményekről van szó, melyeket nem rövid idő óta, hanem mióta, mint politikai párt létezünk; midőn oly követelményekről van szó, melyeket nem állítottunk fel a választások után, tehát a választók megkérdezése nélkül, hanem, a melyekkel, mint programmal a választók elé léptünk és melyeknek alapján nyertünk mandátumot: legyen tisztelt képviselőtársam elég méltányolással irántunk, ismerje el, hogy mi legalább épp oly nagy, sőt a választókkal szemben elfoglalt állásunk következtében még nagyobb mértékben vagyunk erkölcsileg kötelezve *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* a mi programmunk ama pontjai mellett, melyeket ő lényegteleneknek tart, mint a mennyire ő kötelezve volt az egyházpolitikai törvényhozásnak oly részlete mellett, melyet viszont mi tekintettünk alárendeltnek, de ő nem tekintette annak s ebből kifolyólag, igen helyesen, azt mondotta: meg lehet engem törni, de meghajtani ezen a téren nem lehet. *(Helyeslés balfelől.)* Ez válaszom tisztelt képviselőtársam fejtegetésének ama részére, melyben ő a mi helyzetünket, szerin-

tem, nem eléggé méltányolta, azzal szemben nem volt elég elfogulatlan és nem akarta ránk alkalmazni, vagy nem akarta, hogy mi önmagunk alkalmazzuk reánk azt a rigorozus törvényt, melyet ő, szerintem, kisebb fontosságu dologban, önmagára alkalmazott. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Tisza István tisztelt képviselőtársam képviseli a fuzionisták harmadik csoportját. *(Halljuk! Halljuk!)* A nuance, a mely őt Csáky Albin gróf képviselőtársamnak álláspontjától elkülöníti, abban áll, hogy ő, a fuzióra való készségének kijelentésével, egyidejüleg nemcsak a lemondást kívánja tőlünk mindazokról a közjogi követelményekről, melyek a szabadelvü pártnak eddigi praxisába be nem férnek, hanem minket a mi követelményeink helytelenségéről akar is kapaczitálni és e végből oly theoriát kíván reánk tukmálni és oly theoriának elfogadására igyekszik minket kötelezni, a mely szerint a kiegyezésben kettőt kell megkülönböztetni, vagyis — bocsánatot kérek — nem megkülönböztetni, hanem összevegyíteni: a törvényt, tudniillik az 1867. évi XII. törvényczikket és a politikát. Ő szerinte, a kiegyezés, az a nenyuljhozzám virág, mely, a túloldal teoriája szerint, örök érvényü, megtámadhatatlan valami, most már nemcsak az 1867 : XII. törvényczikk, hanem az a politika, az a rendszer is, a melyet — a mint ő hiszi — annak megalkotói és a megalkotók művének folytatói 28 éven át követtek.

Hát, tisztelt Ház, mindenekelőtt kérdem én, volt-e valaha, van-e és lesz-e nemzet, a mely ilyen kötelezettséget, a mely ilyen nyügöt, a mely ilyen jármot elfogadott volna? Hiszen az 1867 : XII. törvényczikk-

nek, annak, a mit igazán és egyedül lehet kiegyezésnek nevezni, én híve vagyok és én azt fentartani kívánom, mert meg vagyok győződve, hogy hosszu időre, hosszabb időkre, mint a melyeknek határáig az én előrelátásom terjed, megvan ebben a nemzet jogainak és a nemzet fejlődési képességének megfelelő alap. Azt a theoriát azonban, mintha a kiegyezést soha semmi körülmények között megváltoztatni nem lehetne; mintha az örök időkre alkotott törvény volna, sohasem fogadom el. *(Felkiáltások jobbfelől: Senki sem mondta! Nagy zaj a baloldalon.)* Én ez állitást számtalanszor hallottam és olvastam. *(Felkiáltások jobbfelől: Nem mondta senki!)* Hiszen ha elejtik, annál jobb. *(Tisza István: Nem is mondtam!)*

Hát jól van, nem mondották. *(Derültség és nagy zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* Annál jobb, ha e tekintetben nincs köztünk különbség. Ne vitatkozzunk tehát e felett. De hogy a politikát, hogy egyes kormányoknak, egyes pártoknak eljárását akár csak a maradandóságnak, akár csak a megtámadhatatlanságnak azzal a fokával is fel akarjuk ruházni, mint a minővel az 1867: XII. törvényczikk valóban bir: ezt én, tisztelt Ház, a nemzeti fejlődés oly lenyügözésének tartom, mely igen alkalmas arra, hogy magát az 1867: XII. törvényczikket felrobbantsa. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Ennek az alkotásnak bölcsessége éppen abban rejlik, hogy kereteket tartalmaz, a melyeken belül a nemzeti fejlődés igényeinek kielégítésére tér van; s hogy ha nem volna erre tér, akkor a törvény a maradandóság ama garancziájával nem birna, a melylyel tényleg bir és akarom, hogy birjon, *(Élénk helyeslés bal-*

felől.) De ha az én tisztelt képviselőtársam nemcsak az 1867: XII. törvényczikket tartja szentélynek és a kiegyezés alatt nemcsak ezt a törvényt érti, hanem azt a politikát is, melyet a kiegyezési alapon álló pártok és kormányok azóta folytattak, akkor talán igen nehéz volna neki arra a kérdésre válaszolni, hogy tehát melyik politikát akarja irányadónak tekinteni ama politikák közül, a melyeket az 1867. kiegyezés óta a hatalmon levő kormányok és pártok gyakoroltak? Azt a politikát akarta-e irányadóul tekinteni és egyszer s mindenkorra alaptörvényül elfogadtatni, a mely az 1867. XII. törvényczikk megalkotása után rögtön a királyi honvédséget alkotta meg; a hadsereg körében mutatkozó minden magyarellenes nyilatkozattal erélyesen le tudott számolni; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* a mely a határőrvidéknek bekebelezését vitte keresztül, s a mely politikáról később leszek bátor néhány mutatványt közölni? Ezt a politikát tekinti-e mérvadónak, vagy az 1875. óta követett politikát? *(Hosszas élénk derültség; tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Azt a politikát, mely az 1889-iki véderőjavaslatban kulminál; a mely a nemzet alkotmányából az egyik oszlopot, a véderő létszámnak időnként való megállapítását, ki akarta szakítani, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* és a 25. §-ban a magyar ifjak számára sulyosabb helyzetet teremtett a hadseregben? *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Vagy azt a harmadik politikát-e, a mely azóta, a véderőjavaslatban nyilvánuló politika ellen támadt visszahatás következtében, némi gyenge koncessziókat iparkodott tenni a magyar nemzeti szellemnek; a mely legalább a hadsereg czímzésében

iparkodott eleget tenni a magyar közjognak; a mely az udvartartás terén némi, bár ki nem elégítő vívmányokra törekedett? Hát ebből a három politikából, tisztelt képviselőtársam, melyik az, a melyet követni kell; a mely a nemzetnek czinozurául szolgáljon? *(Élénk derültség és tetszés balfelől.)*

Minthogy e tekintetben a tisztelt képviselő úr elmulasztott minket felvilágosítani, az ő általános politikai hitvallásából és eddigi felszólalásaiból kell következtetni. És itt ismét elismerésemet kell iránta nyilvánítanom egy már rég történt dologért, hogy tudniillik a véderőjavaslat tárgyalásakor, a mikor minden oldalról azt akarták velünk elhitetni, hogy az az ismert 14. §. tulajdonképpen nem csonkitja meg a nemzet jogait, egyedül a tisztelt képviselő urban volt elég elszántság arra, hogy a jogcsonkitást beismerte. *(Tisza István: Nem ismertem be!)*

Igenis, beismerte expressis verbis, hogy a javaslat szerkezete értemlében a nemzet ama jogáról, mely szerint évtizedenkint megállapítja a létszámot, lemondana, és hogy gondoljuk meg, vajjon a hadsereg érdeke nem kívánja-e, hogy ilyen periodikus izgalmakról letegyünk és a véderő létszámát egyszer s mindenkorra megállapítsuk? Nekem tehát, a tisztelt képviselő úr általános habitusából kiindulva, azt kell hinnem, hogy ő a kiegyezésnek azt a magyarázását, azt a politikát ajánlja nekünk elfogadásra, a mely politika legszélsőbb fejleményeinek szószólója éppen ő volt.

És itt, tisztelt Ház, kombinálva Tisza István képviselőtársammal, foglalkoznom kell az igen tisztelt előadó úr tegnapi beszédével is, a ki nekünk azt is ipar-

kodott bizonyítani egyfelől, hogy a mi követeléseink kicsinyesek s nem érdemlik meg a nemzeti politika nevét, hanem annak csak egy nyomorúságos összezsugorodását képezik; másfelől pedig azt, hogy a mi követelményeink felforgató természetűek, a 67-iki kiegyezés szellemével és intézkedéseivel és a hadsereg egységével össze nem egyeztethetők.

Tisztelt Ház, ennek az utolsó állításnak a czáfolatán kezdem. Tisztelt képviselőtársam, egész helytelenül, a magyar katonai oktatást, vagy a mint ő azt még inkább diminuálta, a magyar katonai akadémiát tekinti az általunk képviselt nemzeti politika egyedüli kifejezőjének. Egész helytelenül, de éppen erre akarja bebizonyítani, hogy ez valami ujdonatúj keletü, a monarkhia biztosságával és a hadsereg egységével össze nem férő követelmény. Sőt odáig megy a tisztelt képviselő úr, hogy kárhoztatja azt a törekvést, mely a a hadseregbe a magyar szellemet akarja bevinni. Azt mondja: „Akkor, midőn a hadsereg közös, ha az egyik oldalon bevisszük a nemzeti eszmét, lehetetlen, hogy a másik oldalon szintén ne akarják bevinni a nemzeti eszmét", tudniillik az osztrák csapatoknál. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én itt az érveléssel nem foglalkozom, csak konstatálom, hogy a mai politika, — talán szintén annak a politikának egyik alkotó része, melyet Tisza István tisztelt képviselő úr örök törvényül akar felállítani, — odáig jutott, hogy a magyar nemzeti szellem bevitele a hadseregbe közveszélyes dolog s hogy ezen a czímen is elitéli a magyar katonai oktatást.

Tisztelt Ház! Ezzel szemben én is hivatkozom egy politikai kontinuitásra, mely még a 68-iki ki-

egyezést, sőt a 48-as éveket is megelőzte. Kezemben van egy kötet, mely Deák Ferencznek 1848 előtti beszédeit tartalmazza. De ott van a Ház asztalán a Corpus Juris, lapozgassa mindkettőt a tisztelt előadó úr. A Corpus Jurisban olyan törvényeket fog találni, melyek messze túl mennek a mi követeléseinken. Ott fogja találni, hogy a magyarországi és véghelyi ezredek kormányszavai megmagyarosíttassanak; hogy külön előléptetés legyen a magyar ezredek keretén belül s hogy azokban csak magyar honpolgárok lehessenek tisztek. A magyar katonai oktatás kérdésében pedig Deák Ferencz, 1836. követi jelentésében, a Ludovika Akadémiáról szólván, ekkép nyilatkozik: Előre bocsájtja, hogy a központi kormány és a a hadsereg vezetői nem akartak beleegyezni abba, hogy az ország a tanítási rendszerbe befolyjon és hogy az oktatás nyelve túlnyomólag magyar legyen, azután azt mondja: *(olvassa)*. „Mi tehát látván, hogy ezen önköltségünkön felállítandó intézet nevelési rendszerét is a mi kizárásunkkal önmaga kívánja elrendelni a kormány s nem akarván a nemzet pénzén egy oly intézetet létrehozni, mely növendékeinkben a nemzetiséget is elfojtva, azokat nem magyar honfiakká, hanem csak Ausztria katonáivá formálhatná, készebbek voltunk inkább az intézet felállítását ezúttal felfüggesztve látni, mint fentebb említett feltételeinktől elállni.“ 1840. évi követi jelentésében Deák Ferencz ismét a Ludovika Akadémiáról szólván, ezeket mondja: *(olvassa)*. „Most tehát ismét megújítottuk ajánlatunkat és kérelmünket, de arra királyi válasz nem érkezett s az ajánlat megint elmaradt, az intézet pedig föl nem állhat. Bármennyire kívánatos volna is ezen

intézetnek mielőbbi létrehozása, de ezt a nemzet jussainak sérelmével s nemzetiségünk kárával megvásárolnunk nem lehetett."

A magyar katonai oktatás tehát 1808. óta őseink által mindenkor érvényesített követelmény. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* De tovább megyek. *(Halljuk! Halljuk!)* Mikor a kiegyezés érvényesítésének első stádiuma, az első epochának politikája kifejezést nyert, az 1868-ki első véderőtörvénynek megalkotásánál, lássuk csak, milyen biztosítékok és milyen biztatások mellett ajánlották az országnak az akkori törvényhozók a közös hadsereg intézményének elfogadását. Természetesen, csupán és kizárólag Deák-párti szónokokat fogok idézni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A Deák-párthoz tartozó Perczel Móricz az 1867-iki törvényjavaslat hiányai közt felsorolja ezt *(olvassa)*: „Nincs e törvényjavaslatban intézkedés a hadképző intézetekről, a magyar katonai akadémiáról, a mely, szerintem, mindenelőtti gyors életbe léptetést követel."

Ugyanakkor egy igen orthodox Deák-párti, Tóth Vilmos, megnyugtatta a Házat arra nézve, hogy a közös hadsereg szelleme nem lesz idegen a nemzet szellemétől *(olvassa)*: „Mert — úgymond — én meg vagyok győződve, hogy az általános védkötelezettség folytán azon válaszfal, mely a hadsereg és nép közt fennállott, önként le fog hullani, nem lévén a hadsereg más, mint a nép egyetemességének felfegyverzett része; mert az által, hogy a magyar ezredekbe csak magyarok soroztatnak be — igen természetes, hogy a többi ezredek is rokonelemekből fognak alkottatni — meg lesz a nemzeti typus *(De-*

rültség a bal- és szélső baloldalon), mely okvetlenül szükséges.“

Tehát akkor a nemzeti eszmének a hadseregbe való bevitelét megnyugtató körülményként hangoztatták.

Klapka György, Deák-párti szónok, beszédében a közös hadsereget csak mint átmeneti intézkedést fogadja el, abban a hitben és reményben, hogy abból mielőbb kinő a magyar nemzeti hadsereg. *(Mozgás a szélsőbalon.)*

Horváth Lajos tisztelt képviselőtársam *(Halljuk! Halljuk!)* a törvényjavaslatot kielégítőnek tartja azért, mert *(olvassa)*: „két nagy eszmére van fektetve: az általános védkötelezettség és a honvédség eszméjére. Kielégítő azért, mert a nemzetnek a rendes hadseregre vonatkozó egyetlenegy jogát sem adja fel. Kielégítő végre azért, mert nemcsak ki nem zárja, de sőt magában foglalja a fejlődés tételeit és lehetőségét.“

Gróf Andrássy Gyula miniszterelnök: *(Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)* „Nagy sulyt helyezett ő felsége kormánya a nemzetnek ezen jogos követelésére (tudniillik, hogy a magyar ezredekbe csak magyar honpolgárok soroztassanak be) „mert igenis érzi, hogy a közös haderőnek nem árthat, hanem csak használhat, ha a magyar katona a seregben nemcsak a száraz kötelességet teljesíti, hanem saját külön hazaszeretetének egész sulyát viszi át oda.“ *(Élénk éljenzés a baloldalon.)*

És az a férfiu, a ki akkor ült az előadói széken, ugyanazon a széken, melyen Láng Lajos tisztelt képviselőtársam, Kerkápolyi Károly — nem találom meg a beszédet, utána olvashatja mindenki —

tehát az akkori többségnek hivatalos szónoka azt mondotta, hogy a közös hadsereg elfogadását azon a czímen is ajánlja, mert e közös hadsereg keretén belül a magyarság megtartja a maga külön nemzeti jellegét; nem fog ott anonym és a haza külön dicsősége nélkül elvérezni, hanem belevisszük a hadseregbe a magyar nemzeti szellemet. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

Hát, bocsánatot kérek, húsz esztendő fejlődése az, hogy ma ugyanabból az előadói székből a magyar nemzeti szellem bevitelét a hadseregbe veszedelmesnek tartják! *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés, taps és éljenzés a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

De, tisztelt Ház, itt van előttem egy okmány, a mely egyebek közt Pulszky Ágost tisztelt képviselőtársamnak nevét is viseli. Ez a hivatalos okmány a Deák-párt működésének utolsó idejét jelenti: ez az 1875-ik évi szeptember 1-ére egybehivott delegáczió hadügyi albizottságának jelentése. 1875-ben, az 1876-iki hadügyi költségvetés tárgyalásakor, a katonai tanintézeteknek ujjászervezése került elő és e czímen valamivel több költséget kivántak. Már most méltóztassék meghallgatni azt, hogy a hadügyi albizottság milyen föltételek mellett és milyen kommentárral, milyen követelmények felállításával járult a hadügyminiszter tervezetéhez: *(Halljuk! Halljuk!)* „Nem kevésbbé szükségesnek tartotta a kiküldött választmány azon további kérdést intézni, hogy miután most az ifjak zsenge korban vétetnek föl, történtek-e intézkedések a czélból, hogy a németül nem tudók az alreáltanodák első osztályaiba való felvételi vizsga alkalmával a vizsgálatot magyar nyelven is letehessék. Végre még

azon kívánalomtól sem vélte a kifejezést megtagadandónak, hogy a kőszegi katonai alreáltanodában bizonyos tárgyak, mint a történelem és a földrajz magyar nyelven taníttassanak, a végett, hogy a növendékek a magyar nyelvben gyakorlatilag is kiképeztessenek *(Mozgás a jobboldalon.)* és hogy a nevelésben a két nyelv egyenjogúsága, a német nyelv szolgálati használata illetetlenül hagyatván, gyakorlatilag foganatosíttassék.“ *(Helyeslés balfelől. Zaj.)* És ennek alapján létrejött a delegációnak határozata, mely azt mondja, hogy: „a kőszegi alreáltanodában a magyar nyelv ne csak elméletileg műveltessék, hanem, a német nyelv szolgálati használatának érintetlenül hagyása mellett, némely tantárgynak, nevezetesen a történelemnek vagy földrajznak, vagy esetleg mindkettőnek oktatása magyar nyelven eszközöltessék. Mindez azon új szervezés mérvében volna keresztülviendő, a mely kezdeményeztetett s melynek eszközlésére vétetik igénybe a kért szükséglet emelése.“

Hát, tisztelt Ház, álljunk meg itt. Minő czímen kérte a tisztelt albizottság azt, hogy a kőszegi alreáltanodában a tantárgyak egy része magyar nyelven taníttassék? Nem csupán gyakorlati szempontból, hanem a két nyelv egyenjogúsága alapján. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Már most, tisztelt Ház, méltóztassanak megmérni azt a fejlődést, mely 1875 közt van, midőn a delegációnak egy albizottsága a Magyarországon szervezendő katonai alreáltanodában a tantárgyak egy részének magyar nyelven való előadását követelte és kimondta azt a követelményt, hogy ezt, a nyelvek egyenjogúságának elve alapján, a szervezés mérvében

tovább is folytatni kell; és méltóztassanak ezt az epochát összehasonlítani azzal az epochával, midőn a tisztelt miniszterelnök úr azoknak, a kik egy, a jelen század kezdete óta fenntartott nemzeti követelmény képviselőiként állanak itt, azt mondja, hogy ezekkel a követelésekkel szóba sem áll. *(Élénk helyeslés. Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

Ez a politika a tisztelt szabadelvű párt politikája a közjogi téren. Ez a politika kifejezést nyert abban, hogy a magyar katonai oktatásnak 1875-ben még fentartott e minimális követelményét teljesen elejtették; hogy a magyar területen felállítandó katonai iskola követelményét csak a végből tartják fenn, hogy a hadügyminiszter minden évben Magyarország alkotmányos testületeiből gúnyt üzhessen; hogy azt a véderőjavaslatot nyujtották be, melyben a magyar nemzetnek a hadi létszám megállapítására vonatkozó jogát egyszersmindenkorra konfiskálni akarták és a 25. §-ban a magyar nyelven nevelt ifujság helyzetét a katonai szolgálat tekintetében még sulyosabbá tették. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a baloldalon.)*

És, tisztelt Ház, ennek a politikának részesévé akarnak tenni bennünket, ennek a politikának fedezésére akarják a mi lobogónkat felhasználni, azt a lobogót, melyet ugyane politika ellen vittünk csatába számtalanszor, ama politika ellen, mely csak azért nem fajult még mélyebbre, mert azzal szemben mindig a legszenvedélyesebb és legkitartóbb denunciálást fejtettük ki a nemzet előtt. *(Mozgás jobbfelől és felkiáltások: Denunciálás?)* Igenis, ne akadjanak meg ezen a szón, mely most, talán nem egészen helyesen, kicsúszott a számon. A nemzet előtt való vádolást értem, mely

nekünk jogunk és kötelességünk, a nemzet figyelmeztetését, hogy veszedelemben vannak legdrágább kincsei, ha ébren nem őrködünk felettük. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Tisztelt Ház! Ha tehát a mi programmunkban valami változás, módosulás állott be, az nem állott abban, a mit Wlassics miniszter úr mond, hogy minden választási küzdelemben volt a mi programmunknak egy pontja, a mely halottként a csatamezőn maradt. Nagyon elvártam volna a tisztelt miniszter úrtól, hogy, ha már ilyen vádat emel ellenünk, legalább egyetlen egy programmpontot is említett volna fel, a melyet bármely választásnál elejtettünk. Hanem ha abban a tekintetben van a mi eljárásunkban, a mi pártunk politikai tartalmában bizonyos módosulás, hogy azokat a közjogi követelményeket, a melyek mindig benn voltak programmunkban, erőteljesebben érvényesítjük, nagyobb mértékben előtérbe állítjuk a véderő javaslat feletti vita óta: ez csak megfelel ama jelenségeknek, a melyekkel minden erőteljes, minden épségesen fejlődő, szabad nemzet történetében találkozunk. *Úgy van! balfelől.)* Minden szabad nemzetnek a történetében ott van az, hogy a jogainak teljessége ellen megkisérlett merényletek után azokat a jogokat erőteljesebben hangsulyozta és kodifikálta. *(Élénk tetszés a baloldalon.)* Az angol nemzet az angol királyoknak az önkényes megadóztatás terén nyilvánult számos apróbb visszaéléseit elnézte, eltűrte; de a mikor I. Károly elvet akart abból csinálni, hogy a király a parlament hozzájárulása nélkül is adót szedhet; a mikor a hirhedt shipmoneynak és a kivételes biráknak, a starchambernek ideje bekövetkezett, akkor

keletkezett a „petition of right“, az angol nép alkotmányos jogainak ez egyik legnevezetesebb összefoglalása, mint természetes visszahatás a jogok teljessége ellen intézett támadásra. És a mikor II. Jakab a „dispensing power“-ből, abból az állítólagos királyi jogból, hogy a törvényeknek hatálya alól egyes esetekben diszpenzálhat, a mit bizony egy némelykor az előtte uralkodó királyok is megtettek, rendszert akart csinálni; a mikor az angol nemzet szabadsága ellen rendszeres támadást intézett: akkor keletkezett a „declaration of right,“ az a másik alaptörvény, a melyben az angol nemzet szükségesnek találta azokat a jogokat, a melyeket előbb csak hallgatag tartott fenn, világos szerkezetben összekombinálva és egy nagy állami okmányban letéve, formulázni.

Ez minden szabad nemzetnek fejlődési története. És igy, a mikor a véderőjavaslat a nemzetnek alkotmányos jogai ellen nyilt támadást intézett; a midőn organice meg akarták változtatni az ország alkotmányát, a királyi jogoknak öregbítésére, a nemzet képviseleti jogainak megszűkítésére: igen természetes, és a magyar nemzet nem volna életerős, ép és a szabadságra méltó nemzet, ha nem állott volna elö benne ez a természetes visszahatás, hogy tudniillik világosabban akarja kodifikálni, megállapítani és erélyesebben akarja hangsulyozni olyan jogait, a melyekre előbb talán nem helyezett olyan nagy sulyt, a melyeket azonban a vakmerő támadással szemben most már erősebb hangsulyozással kell megvédenie. *(Élénk helyeslés, taps és éljenzés a baloldalon.)* Hát, tisztelt Ház, ez is politika és ez az én politikám; *(Zajos éljenzés balfelől.)* ez az én politikám és ez az én felfogásom.

(Éljenzés a baloldalon.) Az önök politikája, — az, a mely, Láng Lajos tisztelt előadó úr szerint, nagy nemzeti célokat tűz az ország elé; az önök politikája, a melyet igazi nemzeti politikának akarnak tekinteni, kifejezést nyer abban az ugrásban, a mely Kerkápolyi Károly és Láng Lajos előadói beszédei között van; *(Élénk derültség balról.)* az 1875-iki delegáczió határozata között, hol a magyar nyelven való oktatást be akarták vinni a közös hadsereg tanintézeteibe és a mai miniszteri nyilatkozat között, mely azt moudja, hogy e követelményekkel egyáltalán szóba sem áll. *(Derültség balfelől.)* Tessék a két politikát összehasonlitani. Tessék összehasonlítani a visszafejlődésnek, a nemzeti elkorcsosodásnak, *(Zajos helyeslés balfelől.)* a nemzeti tradicziók megtagadásának e politikáját azzal, mely a régi tradicziókat folytatja; mely a nemzet minden jogát érintetlenül fenn akarja tartani; mely a 67. XII. törvény-czikkből igazságot akar csinálni, nem pedig fikcziót: mely tehát egyedül alkalmas arra, hogy azt, a korrupczió és erőszak eszközei nélkül, a meggyőződés utján lehessen érvényesiteni. *(Zajos éljenzés balfelől.)*

E két politika áll egymással szemben: a visszafejlődés politikája s a nemzeti erő érvényesítésének politikája. S önök most azt kívánják tőlem, hogy a nemzeti jogok folytonosságának, az erőteljes nemzeti fejlődésnek politikája kapituláljon a nemzeti visszafejlődés politikája előtt! *(Zajos tetszés balfelől.)*

Ez az egyik oka, t. Ház, hogy én olyan fuzionális ajánlatokra, melyek azt mondják, hogy „mi a ti nemzeti követelményeitekkel szóba sem állunk“, csak egy választ tudok adni: én pedig ilyen fuzioná-

lis ajánlattal nem fogok szóba állani. *(Zajos tetszés a bal- és szélsőbalon.)* Nemcsak egyéni reputációm forog koczkán; mert a mit képviselünk, a mit én évek óta hirdetek, nemcsak az én egyéni jellememmel és politikai reputációmmal függ össze, hanem az e nemzet törvényben megállapított jogainak egy része, a 67: XII. törvény-czikkből folyó jogok foglalatja. Erről lemondani az én részemről, a ki azt ez alakjában és kiterjedésében elvbarátaimmal egyedül képviselem e Házban, egyenesen a nemzet ellen elkövetett árulás volna. *(Zajos tetszés és éljenzés a bal- és szélsőbalon.)* Mert nem áll az, hogy a mi nemzeti politikánk összessége akár a magyar katonai akadémiában, akár a magyar katonai oktatásban nyerne kifejezést. Valóban nem is fér talán össze az előadói szék komolyságával, hogy onnan politikai ellenfelekkel ily tréfa alapján küzdjenek, a mely zsurnalisztikai használatra megengedhető talán, de komoly parlamenti vitában meg nem állhat! *(Tetszés balfelől.)* Ama beszéd után, melyet Kovács Albert tisztelt barátom mondott s a melyben pártprogrammunk nemzeti tartalmát minden irányban kifejtette, nekem e téren kevés mondani valóm van. Én a nemzeti politikát kezdettől fogva mindig úgy jellemeztem, hogy a nemzeti politika nevét csak oly politika érdemli meg, mely a nemzeti gondolatot a közélet minden nyilvánulásába beleviszi. Az olyan politika, a mely tilalomfát lát a közélet egyes, bármily fontos és bármily kényes nyilvánulása előtt, az olyan politika nem nemzeti politika, legkevésbbé pedig az a politika, a mely azt a tilalomfát éppen a katonai intézményekben látja. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Méltóztassanak meggondolni,

ez oly szempont, a mely talán az 1868-iki törvényhozás előtt nem állhatott azzal a világossággal, a melylyel mi azt látjuk: hiszen a legnagyobb bölcsesség, a legnagyobb előrelátás is reá volt szorulva a tapasztalás tanuságaira. Az 1868-iki törvényhozók pl. a nemzetiségi ügy fejlődését illetőleg nemes és szép illuziókban éltek, a melyeket a tapasztalás, sajnos, nem igazol, talán nagyrészben azoknak hibáiból, a kik illetéktelenül és avatatlanul kezükbe vették 1875-ben az 1867-iki államférfiak örökét. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A nemzetiségi kérdést, ennek elfajulását 1868-ban nem látták oly világosan, tehát az ellenszerek ama komplekszumát sem láthatták, a melylyel rendelkeznünk kell. És nincs hatalmasabb nevelő eszköz, nincs hatalmasabb egységesítő eszköz, mint a katonai szolgálat, mint a hadsereg. Ha a hadsereg nálunk nem nevel jó magyar állampolgárokat, akkor a többi intézmények, melyek erre a czélra vannak berendezve, mindig csak fél munkát fognak végezni. *(Helyeslés balfelől.)* És hogy a hadsereg nálunk jó magyar állampolgárokat nevelhessen, arra az a lépés, a melyet létező törvényeink keretében minden rázkódtatás nélkül megtehetünk, abban áll, hogy oly tisztikart létesítsünk, mely, maga is nemzeti szellemtől lévén áthatva, a hadsereg alárendeltjei szellemére ily irányban gyakoroljon befolyást. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Sokkal mélyebb gyökerekkel bir tehát az a küzdelem, mely köztünk e téren foly. Itten tulajdonkép a magyar nemzeti szellem és az osztrák összbirodalmi szellem küzd egymással. Mi igenis a közös hadsereget fentartani kívánjuk, ennek egységes szervezetét, vezényleti és taktikai egységét; de épp úgy, mint az 1868-iki

törvényhozók nem, mi sem tartjuk ezzel a szervezeti egységgel s a katonai szellemnek ezzel az egyöntetüségével ellentétben állónak azt, hogy a hadsereg magyar csapataiban a magyar nemzeti szellem bent legyen, képviselve tisztjei, képviselve vezetői által és ez által terjesztve a nép ama százezrei és milliói közt, a kik mindnyájan a hadseregen mennek keresztül és a kiknek itten nyert impressziói kihatnak egész életükre, egész állampolgári gondolkozásukra. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Az az ellenkező felfogás, a mely ily követelményektől elzárkózik, akár szándékosan, akár nem, azon a mélyebb godolaton alapul, azon az igenis politikai gondolaton, hogy a hadsereg legyen az osztrák összbirodalmi szellemnek nevelőintézete *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* és tulajdonképpen, midőn e követelmények körül foly a harcz, a körül foly a harcz, vajjon nemzeti existenciánk ki legyen-e egészitve ama leghatalmasabb erők egyikének beillesztése által, a mely egyáltalában nemzeti egységet, nemzeti szellemet előidézni képes, vagy pedig ez a hatalmas erő nálunk, a különben intézményeinkből kiküszöbölt, de alattomban minket még mindig kisértgető osztrák összbirodalom szellemének terjesztője legyen-e. *(Zajos tetszés a baloldalon.)*

De hiszen ez csak részlet, *(Halljuk! Halljuk!)* gyakorlatilag a legfontosabb részlet, de mégis csak részlet, mert a mi programmunk kiterjed mindenre, a mi szükséges a végett, hogy a 67-iki kiegyezés valósággá váljék. Ha nem ismerem el azt, a mit Tisza István tisztelt képviselőtársam mondott, hogy tudniillik a kiegyezés nem csupán törvény, hanem politika,

viszont azt a tételt állítom ezzel szemben, hogy a kiegyezés nem csupán egyes intézkedéseknek sokasága, hanem egyszersmind egy nagy közjogi alaptételnek megvalósítása. Ezt pedig én nem magyarázom bele, hanem ez benne van magában a törvényben, benne van a törvénynek praeambulumában.

A 67-ik kiegyezés csak a pragmatica-sanctio kettős alapgondolatának formulázása, mely alapgondolatok egyike igenis az, hogy ő felségének többi országai és Magyarország, addig, míg a trónöröklés rendje szerint a trónra hivatott dinasztiának tagjai uralkodnak, elválaszthatatlanul birtoklandók, tehát egymásnak védelemmel tartoznak; a másik alapgondolata pedig az, hogy Magyarország önálló nemzet, önálló állam, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* mely önálló nemzeti és önálló állami létének minden életnyilvánulásában kifejezésre kell jutnia. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Kifejezésre kell jutnia a közös intézmények megjelenésében, a külföldi képviseletben; kifejezésre kell jutnia a magyar koronának külső megjelenésében; kifejezésre kell tehát jutnia a hadsereg nevelésében is, mely az ország jogai között fenn van tartva, mint minden, a mi a hadsereg időnként való kiegészítésére vonatkozik.

Ezek a mi követeléseink, melyek Magyarországnak kifelé való nemzeti önállóságát és fényét képviselik s melyeknek kiegészítése az a belpolitika, melyet hasonló gondolat vezérel s melyet Kovács Albert tisztelt képviselőtársam oly helyesen és oly fényesen festett le a Ház előtt. Ez együttvéve alkotja azt a nemzeti politikát, melynek egyetlen egy részlete sem

panacea önnönmagában, melynek azonban minden részlete annyira fontos, hogy ha bármelyikét abból kitörjük, a nemzeti politikának csak fragmentumait, de nem nemzeti politikát találunk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És e nemzeti politikának érvényesítése kifelé és befelé: ez az az egységesítő gondolat, melyet a tisztelt vallás- és közoktatási miniszter úr oly kétségbeesetten keres és nem talál. *(Derültség a baloldalon.)* Nem az egyes panaceák, nem az egyik programmpont külön, sem a másik programmpont külön; sem a közjogi jogositványok érvényesítése külön; sem az anyagi bajok gondozása külön; sem a kulturális politika külön: hanem mindez együttvéve. A közjognak a maga integritásában való fentartása és érvényesítése, hol érvényesitve nincs; az ország anyagi erejének erősbítése a sulyos válságok közt, minden erőnkben álló eszközzel; az ország és a társadalom békéjének helyreállítása, a nemzeti kultura keresztülvitele, a meddig lehet, sima, de mikor kell, drasztikus eszközökkel is: ez együttvéve, ez egymást támogatva, ez az egységesítő gondolat. Nem mi vagyunk tehát azok, kik a nemzeti politika gondolatát összezsugorítjuk egy eltörpülő kicsinységgé, mely imponálni nem képes. Ha most ismét visszatorlással akarnék élni, de nem akarok többé, az önök mult politikájára fordíthatnám vissza azt a vádat, hogy egész prestigeüket, egész politikai tartalmukat, mindazt, amivel a nemzetnek imponálni akarnak, egy aránylag nagyon kicsi pontban keresik. Mi minden ily panaceát, minden ily egységesítő eszmét, mint kiszakított, külön eszmét visszautasítunk; mi csak a gondolatok ama komplexumában, melynek neve nemzeti

politika, találjuk azt az egységesítő momentumot, mely a jelen pillanat sajnálatos szétziláltságában minket kiszabadíthat és összetömöríthet. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ehhez a politikához és annak minden részéhez én magamat kötve érzem, egész exisztenciámmal, egész politikai jellememmel. *(Élénk helyeslés a szélső baloldalon.)* Én e mellett a politika mellett harczolni fogok még inkább, mint valaha, mert inkább mint valaha vagyok meggyőződve annak helyességéről. De ha valamikor megtörténnék az, hogy engem tévedésről győznének meg; ha valamikor magam is belátom, hogy helytelen irányban vezettem a közvélemény ama részét, mely engem követ: akkor, tisztelt képviselőház, ismerném kötelességemet. Akkor nem tartanám hivatásomnak, hogy most már én képviseljem az ellenkező politikát: hanem akkor azt tartanám kötelességemnek, hogy miután politikai czéljaim kitűzésében s a nemzetnek megkisérlett vezetésében tévedtem, álljak félre és ne igényeljem többé a vezető szerepét. *(Hosszantartó, meg-meg újuló, zajos tetszés, helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Elnök csenget. Halljuk! Halljuk!)*

Ez, tisztelt képviselőház, csak az én egyéni helyzetem, ez csak az én felelősségemből folyik, a ki irányt adtam, a ki a vezetésre vállalkoztam. Mert, az én hitem szerint, szabad nemzeteknél a népeknek az az egyetlen garancziájuk a politikai szélhámosság ellen, hogy a ki nem fiatal korában mint kezdő, hanem akkor, mikor politikai meggyőződései megállapodtak, teljes öntudatossággal egy bizonyos politikai irányt kitűzött; ebben az irányban vezetett; e mellett az irány mellett izgatott; ennek az iránynak az érdeké-

ben a honpolgárokat zászlója köré csoportosítani iparkodott; ennek az iránynak az érdekében politikai izgatottságot és békétlenséget idézett elő: mindezekért feleljen úgy, hogy az ő egész egyénisége legyen a betét. *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* És, tisztelt képviselőház, midőn én ehhez az álláspontho z és a közélet erkölcsi felelősségének e felfogásához ragaszkodom, akkor azt követem, a mit Angliának egyik legnagyobb szónoka, John Bright, ekképp fejezett ki: Azon fáradtam, hogy kifejtsek és fentartsak oly törvényeket, melyek, habár nem is hirdettettek ki Sinai hegyének mennydörgései között, mégis istennek törvényei és mégis arra vannak rendeltetve, hogy a nemzeteknek biztossága és fejlődése rajtuk alapuljon."

Nem fogadom el a költségvetési törvényjavaslatot. *(Szünni nem akaró zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Szónokot számosan üdvözlik.)*

MAGYAR KULTURPOLITIKA.*

— 1893. április 29. —

A községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása iránt kezdetben meglehetős közöny mutatkozott, a mint ezt az alábbi beszéd is konstatálja. A törvényjavaslat a községi és felekezeti tanítók fizetésének 300 forint minimumban való kiegészítését czélozza, oly helyeken t. i., a hol még ezt a minimumot sem érték el a tanítók. A nemzeti párt a 400 frtos minimum mellett küzdött — a szélsőbal által kivánt 600 frtos minimumhoz, a pénzügyi helyzetre való tekintettel, nem járult egyelőre, — s egyben az államnak hatályosabb ellenőrzési és befolyási jogot kíván biztosítani, mint a mennyit a törvényjavaslat igért. A részletes tárgyalásnál Apponyinak több rendbeli módosítványát fogadta el a Ház, de nem fogadta el azt, hogy a 400 frtos minimum feltétlenül megadassék a felekezeti tanítóknak, természetesen, az állami érdekek kellő biztosítása mellett. Csupán annyit módosítottak — Berzeviczy indítványára — a javaslat idevágó szövegén, hogy 400 frtra is kiegészíti az állam a tanító fizetését, az illető egyházi vagy közigazgatósági hatóság kívánságára. Ma már tudjuk, hogy az azóta törvénynyé vált javaslat megfelelő kormányzati akczió hiánya miatt nem érte el

* E beszédet, valamint az utána következőt, hogy az egyházpolitikai beszédeket megszakítás nélkül, egymás után adhassuk, a kötet végére hagytuk.

czélját, mert az egyházi hatóságok túlnyomó része sem a 400 frtos kiegészítésre nem reflektál, sem a tanító tisztességes fizetéséről nem gondoskodik s igy az állami ellenőrzés csaknem oly hiányos, mint a milyen volt a törvény előtt.

T. Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Azt hiszem, a Ház képe bizonyságot tesz arról, hogy e javaslatot a többség az úgynevezett kisebb javaslatok közé sorozta, a figyelemnek, az érdeklődésnek, a lelkesedésnek csak abban a mértékében részesíti, a melyet a Ház folyó ügyeihez tartozó javaslatoknak, mondjuk, egy viczinális vasut engedélyezésének szoktak szentelni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

A parlament e képének megfelel a t. kormánypárti sajtónak az a magatartása, mintha szántszándékkal iparkodnék a törvényjavaslatnak, és e törvényjavaslat tárgyalásának jelentőségét kisebbíteni. Én értem ezt az eljárást; *(Halljuk! Halljuk!)* nem helyeslem, de értem. Pártpolitikai szempontok indokolják azt. Az az óhajtás, hogy minden fény, minden érdeklődés kizárólag ama javaslatok felé irányuljon, illetőleg azokat környezze, melyeket a t. kormány e napokban tett e Ház asztalára, és melyeknek sikeréhez az ő existenciája és jövője kötve van. Már pedig én, t. Ház, azokat a javaslatokat nem kisebbítem; az egyik egy közszabadsági kérdést old meg, melynek megoldását melegen üdvözlöm, a másik állami szervezetünk kiépítéséhez tartalmaz egy részletet, a melyet teljes jóakarattal és tárgyilagossággal birálok meg majd annak idejében. Együttvéve e javaslatokat, a t. kormány egész egyházpolitikai akcziója elég fontos arra, hogy

ne szoruljon ilyen — hogy úgy mondjam, — reklámszerü taktikázásokra, melyek más, fontosságukban egyenrangu akciókat, fontosságukban egyenrangu javaslatokat devalválni akarnak, csak azért, hogy minden dicsőség, minden érdeklődés, az összes figyelem a felé az akció felé irányuljon, a mely a mellett, hogy az országra nézve is fontos, — a kormány taktikai létérdekeivel is összefügg. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Én, t. képviselőház, azt az ügyet, a melylyel foglalkozunk, azokkal legalább is egyenrangu fontosságunak tartom. *(Élénk felkiáltások balfelől. Igaz! Úgy van! Sokkal fontosabb!)* Legalább is egyenrangu fontosságúnak azért, mert *itt egy darab áll előttünk a magyar nemzet önfentartási harczából. (Élénk helyeslés balfelől.)* És ez indit engem a felszólalásra. Mert azok után a fényes beszédek után, melyeket valamennyi ellenzéki párt soraiból elmondottak, a melyek különösen ama párt padjairól hangzottak el, a mely párthoz én is tartozom, magának a tárgynak a megvilágitása talán nem is kivánná, hogy felszólaljak, de felszólalásommal bizonyságot akarok tenni a tárgy fontossága mellett. *(Élénk helyeslés balfelől.)* És mikor látom, hogy a t. túloldal politikai vezérférfiai nem látják érdemesnek, hogy azzal foglalkozzanak, minden félreértést kizáró nyiltsággal, és a mily erő csak fellépésemben rejlik, annyi erővel akarom az ország előtt dokumentálni, *(Zajos tetszés és helyeslés a baloldalon.)* hogy az a tárgy, a melylyel ma foglalkozunk, a parlamentnek nem úgynevezett kisebb, hanem annak legnagyobb tárgyai közé tartozik. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

T. képviselőház! A magyar nemzet azok közé tartozik, a melyeknek politikájában a létfentartásért

való küzdelem állandó szerepet játszik. Vannak szerencsésebb nemzetek, a melyeknél ez a momentum csak igen kivételes, nagy világtörténelmi katasztrófák alkalmából lép előtérbe. Ezeknek a nemzeteknek a politikája aránylag egyszerü: mindenesetre sokkal kevésbé komplikált, mint a mienk. Ha a franczia, ha a német, ha az olasz, szóval, ha ezek a boldogabb nemzetek, — és a kisebbek közül is sorolhatnék fel néhányat, a dán, a svéd és a többi — ha ezek az államhatalmat megerősítik, tudják, hogy ez által nemzeti hatalmukat erősítik meg; ha közgazdasági megerősödésüket mozdítják elő, akkor, a nélkül, hogy külön gondjuk legyen a közgazdasági felvirágozás nemzeti irányzatára, a nemzetet is megerősítik vele; ha a kulturát előmozdítják, a kulturának e megerősödése önmagától is egyszersmind a nemzet megerősödését jelenti; ha véderejüket fokozzák, ezzel, a nélkül, hogy további gondjuk legyen e véderő minőségére, a nemzeti erőnek nyujtanak tápot.

Minálunk azonban ez nem mindig van igy. Minálunk az állam hatalmának megerősödése is képzelhető oly irányban, mely nem a magyar nemzetet szolgálja, hanem a magyar nemzet ellen fordulhat. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Minálunk még gazdasági haladás is képzelhető oly irányban, a mely nem a magyar nemzeti ügyet, hanem ellenkezőleg, a magyar nemzet ellenségeinek erejét szolgálja; *(Élénk helyeslés balfelől.)* főleg pedig létesülhet itt kulturai haladás, mely nem a nemzeti egységet támogatja, hanem a szétbontó erőket. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ez teszi, t. Ház, annyira komplikálttá Magyarországon a politikai problemák összeségét. Nem elég azokat a maguk

egyszerűségében, — hogy úgy mondjam — elméletileg megállapítható természetében felfogni, és megoldás elé vinni, hanem folytonosan tekintettel kell lenni ama sajátságos nemzeti helyzetre, a mely minden egyes problema megoldásába egy-egy idegen elemet vegyít.

Ezt nem panaszképen mondom. A Gondviselés intézkedése az, hogy a mi nemzetünk ily helyzetbe jutott, kellett, hogy jusson; őseink bölcsesége ebben a helyzetben is megtalálta az utat, hála Isten, számos évszázadon át, hogy a magyar nemzetet fentartsa és hogy annak állása ma biztosítottabb legyen, mint évszázadok óta volt. De ez csak arra figyelmeztet minket, hogy nálunk minden problemának, legelső sorban pedig a kulturális problemának, a problema természetében rejlő mozzanatokon kívül van még egy mozzanata, mely amazoknál is fontosabb, és mindennél előbbrevaló: és ez a megoldásnak — nemzeti létünkre, fejlődésünkre és meggyőződésünkre gyakorolható káros vagy előnyös hatása. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És az a tárgy, t. Ház, a melylyel ma foglalkozunk, — hogy úgy mondjam — szaturálva van a tisztán kulturális jellegen kívül, nemzeti jelleggel. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* A t. kormány maga előtt látott egy nagy társadalmi és közmüvelődési kérdést: a tanitók exisztencziáját. Ez magában véve is elég nagy problema arra, hogy foglalkoztassa az előrelátó államférfiak eszét és szivét is, és hogy igénybe vegye a törvényhozás egész működését.

A t. kormány iparkodott e kérdést megoldani, és a mint megoldásán fáradozott, rögtön előállt az

a másik kérdés, előállott önként, előállott a nélkül, hogy bárki előrántotta volna, előállott a helyzet természeténél fogva az, hogy t. i. minő hát az az iskola, a melyet a tanítók fizetésének a felemelése által segélyezni és fenntartani akarunk? Mit ad nekünk az az iskola, kiket nevel nekünk az az iskola? Magyar nemzet hü polgárait neveli-e, vagy a magyar nemzet iránt közömbös egyéneket vagy esetleg a magyar nemzet ellenségeit? *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És a mint ezzel a másik kérdéssel egyszer komolyan szembe nézünk, megdöbbenéssel kell konstatálnunk azt a választ, melyet arra a helyzet minden ismerőjének adni kell. Erre a roppant súlyu kérdésre: mivé neveli az iskola a következő nemzedéket? hazafivá vagy nem, jó állampolgárrá vagy az állam ellenségévé? — erre a roppant súlyu kérdésre az iskoláknak egy nem ismert, határozatlan, de minden esetre jelentékeny számáról azt kell mondanunk a legjobb esetben: nem tudjuk; egy nagy számról pedig, az eredményekből itélve, azt kell mondanunk: tudjuk: a hazának nem hü polgárai, a hazának ellenségei kerülnek ki onnan. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha ez így van, akkor kérdem, van-e problema, van-e kérdés, mely fontosságában mérkőzhetik azzal, hogy ezzel az állapottal megküzdjünk, hogy ezt az állapotot módositsuk, és megváltoztassuk? A kérdés e természetének felismerése vezetett engem, midőn az elénk terjesztett javaslaton elmélkedem. De mindenek előtt a problema egyik oldalát: kulturális és társadalmi oldalát, a tanítóknak exisztenciáját akarom vizsgálni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A tanítók exisztencziájának a művelt ember normális létfeltételeihez méltóvá tétele: ez a nemzetnek becsületbeli kötelessége. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ez, t. képviselőház, egyike azoknak a kötelességeknek, a melyeket teljesíteni kell, ha a művelt nemzetek között tisztességes helyünket el akarjuk foglalni, ha azok köréből magunkat az erkölcsi kiutasításnak nem akarjuk kitenni. *(Úgy van! Úgy van! Tetszés balfelől.)* És magával a nemzeti kulturának a problemájával is összefügg a tanítók exisztencziájának a problemája. Kérdezősködtem, miként lehetséges az, hogy még a 300 forintot is el nem érő, sőt némely helyen 100 frton alul maradó fizetések mellett tényleg mégis exisztálhatnak tanítók? Hát a válasz csak egy lehet, és a válasz tényleg az volt, hogy úgy exisztálhatnak, ha a tanítóknak igen nagy része a tanítást csak mellékfoglalkozásként üzi, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* a gazdasági exisztenczia alapját pedig valamely mesterségben vagy egyébb gazdasági foglalkozásban találja. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Nohát, t. képviselőház, az ilyen tanító-seregtől lehetetlen annak a kulturális munkának sikeres elvégzését kívánni, a mely kulturális munka pedig éppen a népek versenyében való fenmaradásunk egyik feltétele. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Annyiszor mondták már azt, hogy a nemzetek egymás közti versenyében a viszonylagos kulturális haladás a döntő momentum, annyit mondták már ezt szóval, írásban és nyomtatásban, hogy a fül ezt a mondást már megszokta, a szem is megszokta, az értelem is megszokta, eltompultunk iránta, közhelynek, frázisnak tekintjük. Pedig nem az és hogy nem az, e tekintetben a leggyakorlatibb szempontra hivatkozom.

Akárhány katonatiszt mondta nekem, hogy ama haladás révén is, mely a mi népiskolai ügyünkben, a még mindig létező szomoru állapotok mellett is tagadhatatlanul található, a katonák közt mennyivel több értelmiséget és ennek folytán a katonák kiképzésénél mennyivel több könnyűséget tapasztalnak. És Bismark herczeg azt mondta a német parlamentben: Mindent utánozhatnak más országok, mindenben elérhetnek minket, a katonák természetes vitézségében versenyezhetnek velünk, tábornokaik lehetnek oly jók, mint a mieink, sőt jobbak; de egyben nem érnek utól, egyet egy könnyen nem tudnak teremteni, és ez a német altisztnek az egyenértéke. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* A német altiszt, a német hadseregnek, Németország félelmes haderejének ez egyik alapja pedig tagadhatatlanul a német iskolának, mégpedig a német népiskolának a nevelése. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Csak rámutattam, t. képviselőház, arra a gyakorlati érvelésre, mely iránt az Európa-szerte uralkodó militárizmus mai korszakában a legtöbb érzék van; rámutattam az eredményre, arra az óriási hatásra, melyet a népnevelés emelése például a katonai erő fokozása tekintetében előidézhet, hogy elenyésztessem azt a benyomást, vagyis helyesebben szólva, hogy ama tompaság ellen küzdjek, melyet a népoktatás kulturális fontosságának folytonos emlegetése bennünk előidézett; hogy rámutassak, hogy ez nem frázis, nem ama közhelyekből való, a melyeket az ember olykor-olykor használ, midőn a beszéd keretébe beillik, de gyakorlatilag semmi következtetést azokból le nem von, hanem oly igazság, a melynek tanulságát át kell ültetni politikánkba, tör-

vényhozásunkba és egész kormányzatunkba. *(Helyeslés balfelől.)*

De, t. Ház, nem fogok szót szaporítani annak a kimutatására és további megerősítésére, hogy a 300 forintos minimum, melyet a törvényjavaslat kontemplál, teljesen elégtelen abból a czélból, hogy oly tanítókat lehessen reménlünk, a milyenek a mai korban rájuk váró kulturmunkának megfelelni képesek. Én, t. Ház, a 400 forintos minimum mellett foglalok állást; *(Helyeslés balfelől.)* foglalok állást azzal, hogy a 400 forintnál csupán a pénzügyi helyzet kényszere miatt állok meg, mert úgy tartom, hogy ennél többet ma csakugyan nem tehetünk, különösen ha ránézünk mindazokra az igényekre, a melyek nagynehezen elért pénzügyi egyensúlyunkat, állami kasszánk Wertheim-szekrényeit minden oldalról döngetik, és ha ránézünk arra, hogy a népnevelés terén a tanítók fizetésének felemelésén kívül még egyéb sürgős teendőink is vannak.

De midőn ma a 400 frt minimummal megelégszem, ehhez kétrendbeli megjegyzést fűzök. Az egyik az, hogy ezt nem tartom a törvényhozás utolsó szavának, *(Helyeslés balfelől.)* hanem azt tartom, hogy mihelyt pénzügyi viszonyaink konszolidáltsága, és, remélhetőleg, állami feleslegeink további fejlődése azt megengedi, e minimális összegnél is magasabbra kell menni, addig a határig, a mely valóban biztosítja minden tanítóra nézve a művelt ember megélhetését. *(Élénk helyeslés.)* Második megjegyzésem pedig az, hogy e 400 forintos minimumot minden megszorítás nélkül, abszolute kötelezőnek akarom tekinteni. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Mert a miniszter úr klauzulája, mely

szerint a felekezeti hatóságok kívánatára emelkednék a minimum 400 forintig, különben e dilemma elé visz, és, szerintem, ez a dilemma nagyon egyszerű: vagy szükséges a 400 forintos minimum a tanítónak emberhez méltó fentartására vagy nem. Ha nem szükséges, ha egy kisebb minimummal is exisztálhat a tanító, akkor semmi körülmények közt sincs indokolva e nagyobb minimum mellett az állampénztár igénybe vétele, ha pedig szükséges, legalább a 400 forint minimum a tanító megélhetéséhez, akkor e minimum elérését, az ahhoz való hozzájárulást semmi más tényező beleegyezésétől vagy kívánságától függővé tenni nem szabad. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Különben, t. Ház, lesz alkalmam beszédem további fonalán még egyszer futólag visszatérni a minimum kérdésére, illetőleg a miniszter úr álláspontjának megbirálására, melyet ő e kérdésben elfoglalt. Most áttérek beszédem tulajdonképeni tárgyára, t. i. ama nemzeti jelentőség illusztrálására, a mely e törvényjavaslatban rejlik, vagy inkább, sajnos, nem annyira e törvényjavaslatban, mint inkább abban a problémában, a melylyel a törvényjavaslat megbirkózni akar. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kormány ugyanis, mint bevezetőleg mondám, midőn a tanítók fizetésének problémájával foglalkozott, önkénytelenül odajutott magának az iskolának, az iskola minőségének, az iskola állami kvalitásának problémájához. És próbált e második problémával is megbirkózni: a felekezeti iskoláknak kilátásba helyezett segélyezésével együtt az állami befolyásnak egy bizonyos mértékét is kötötte össze. Sajnálattal kell azonban kimondanom, hogy a mily elégtelennek tar-

tom a kormány által tett lépést a tanítók fizetése tekintetében, épp annyira, sőt talán még inkább elégtelennek kell tartanom azt, a mit a javaslat a szükséges állami befolyás tekintetében megállapít. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Bevezetésképen mondám, t. Ház, hogy a magyar nemzet politikájának minő jellege van. Hogy a magyar nemzeti politikától elválaszthatatlan bizonyos önvédelmi momentum, mely majdnem minden kérdésbe belevegyül, és a melynek a magyar nemzeti politika legállandóbb jellemvonásának kell lenni, mert ha csak pillanatig is megfeledkezünk róla, a nemzet legszentebb érdekei adják meg az árát. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* És ez az önvédelemi jelleg egyaránt irányul kifelé és befelé. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

A magyar nemzetet évszázadokon át folyton fenyegették különböző alakban, — az utolsó három évszázad alatt leginkább az osztrák összbirodalmi eszme alakjában, — az elnyelés veszélyei. Ez az egyik irány, melyben a magyar nemzet folytonos önvédelemre volt utalva. *(Halljuk! Halljuk!)* A magyar nemzet másfelől befelé nem bir a faji egységnek azzal az előnyével, mely mintegy fizikai lehetetlenséggé teszi más európai nemzetek egységének a felbontását. A fajok különbözőségében nyilvánuló ez etnografiai tényt bizonyos politikai irányzatok, bizonyos külföldi ambiciók és azoknak ebben az országban létező elősegítői a magyar egység ellen való folytonos aknamunkára használják föl. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* És ha figyelemmel tekintjük történelmünk összes évlapjait, azt fogjuk látni, hogy az a

veszély, illetőleg az a támadás, melyet a magyar állam, a magyar nemzet önállósága ellen kívülről sokszor erőszakos módon intéztek, sokszor bevallott politikai célul tűztek ki, mely azonban lappangó alakjában soha sem szünetelt, — hogy e kívülről intézett támadás és a magában a nemzet testében mutatkozó széjjelhúzó elemek működése között mindig volt bizonyos összefüggés, *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* bizonyos kölcsönös megértés; mindig volt bizonyos rokonszenv, legalább ideig-óráig a közös czél által egyesítve meg tudták egymást találni: ámbár meg vagyok győződve, hogy abban az esetben, a mi sohasem fog megtörténni, de posito absurdo, ha pillanatnyi közös czéljukat elérték volna, az osztrák központi hatalom csakhamar épp úgy tapasztalná e széjjelhúzó elemek ellenséges indulatát, mint tapasztalja azt most a magyar nemzeti eszme. *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Csak ideig-óráig találkoznak, a meddig t. i. ugyanezt óhajtják felforgatni: a magyar nemzet, a magyar állam közjogi önállóságát, és a magyar nemzet felbonthatatlan politikai egységét. *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)*

Ez mutatja, t. Ház — és méltóztassanak megengedni a nehány percznyi kitérést, — ez adja meg összes politikai irányom és egész politikai működésem jellegét. Ez az irányú, a melyet követek politikai rendszerem megállapításában elvbarátaimmal együtt, t. i. hogy a magyar nemzet ellen, hol nyiltan, hol titokban intézett támadásnak ezt a két faját sem a dolog természete szerint, sem históriailag nem lehet egymástól elválasztani; hogy tehát hiába-

való munkát végezne az, a ki csupán a magyar nemzeti egységet az országon belül fenyegető veszélyek ellen akarna teljes erélylyel föllépni és hogy ezt megtehesse, lemondana közjogi féltékenységünkről, lemondana arról, hogy Magyarország közjogi önállóságának minden attributumát magunknak megnyerjük. Ez eredménytelen munka lenne. Mert mindaddig, míg a Magyarországot fenyegető közjogi veszélyekkel szemben a biztosítékok teljes hatályosságáról nem gondoskodunk; mindaddig míg Magyarországon a nemzeti politika kifelé gyengeséget mutat: a magyar államnak befelé bármily hatályosan kifejtett erélyét a belső békebontó tényezők nem veszik komolyan: *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* mert ezzel a magyar nemzeti erővel szemben, a melyet ideig-óráig éreznek, egy nagyobb hatalomban, egy nagyobb erőben reménykednek, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* mely, hogy nagyobb hatalom és nagyobb erő, azt magának a magyar nemzetnek a félénksége is bizonyítja előttük, mely azzal a nagyobb erővel, azzal a nagyobb hatalommal nem mer szembeszállni. *(Élénk helyeslés és tetszésnyilatkozatok a bal- és szélső baloldalon.)*

Ime, t. Ház, ez a politikai rendszer az, mely, gondolom, a magyar nemzet egész történelmi fejlődésének, a magyar nemzet helyzetének megfelel, hogy a magyar nemzet önvédelmi akcióját, a magyar nemzet biztosítására irányuló tevékenységünket két irányban, kifelé is, befelé is párhuzamosan folytassuk. És ezt az önvédelmi akciót, a magyar nemzet biztosítására irányuló e tevékenységünket épp oly kevéssé szabad csupán a tényleges összeütközés ese-

teire szorítanunk, mint a hogy külháboru veszélyeivel szemben az államok szintén nem csupán a már kiütött háború idején védekeznek, hanem a védekezést már béke idején előkészítik, hogy a várható támadással szemben teljes fegyverben álljanak. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)*

És most, legyen szabad a magyar nemzet e védelmi politikájának mappáján röviden végig tekintenem. *(Halljuk! Halljuk! a bal- és szélső baloldalon.)*

A magyar nemzet érdekeinek megóvására, kifelé, szükségesnek tartjuk, mi, a kik azt hiszszük, hogy az 1867-iki kiegyezés alapján azokat igenis meglehet óvni, a 67-iki kiegyezésben foglalt virtuális jogok mindegyikének tényleges életbeléptetését, az abban foglalt biztositékok mindegyikének csorbítatlan fentartását, és a mennyiben azok egyes esetekben nem mutatkoztak elég erőseknek, szorosabb és határozottabb definiálását. *(Élénk tetszés balfelől.)* Kívánjuk egyszersmind, — mert a mit eddig mondottam, csak az intézményekre vonatkozik, — a kormányzat helyes tevékenységét, ama legmagasabb politikai tevékenységi körben, mely a magyar nemzetnek a korona előtt és a másik állammal szemben való képviseletéből áll; kívánjuk, hogy nem csupán a nemzet joga, nem csupán a nemzet közjogi intézményei, hanem a nemzet érzelmi világának jogosultsága is, mely ennél a nemzetnél sem lehet más, mint minden más épen érző nemzetnél, hogy e nemzet érzelmi világának minden természetszerü nyilvánulása is a maga jogosultságában, a maga helyességében és teljes lojalitásában megvédelmezésre és képviseletre találjon. *(Élénk tetszés balfelől.)* E mellett befelé mindaz, a mi

a társadalom megerősítésére szolgál, természetesen, a gazdasági, a kulturális emelkedés, s az állami funkciók helyes teljesítése úgy az adminisztrációban, mint az igazságszolgáltatásban, ha mesterségesen ferde irányba nem terelődik, önmagában is a magyar nemzeti állam és a magyar nemzeti egység megerősítésre szolgál. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* De ezen felül, mint mondám, a magyar nemzeti egység megalapításának, a magyar nemzeti egység megerősítésének, mint külön problémának állandóan szemünk előtt kell lennie. Minden, de majdnem minden politikai, kulturális és közgazdasági problémának van egy oldala, a mely nem közvetve, hanem közvetlen, egyenesen érinti azt, jól vagy rosszul, a szerint, a mint jól vagy rosszul van megértve Magyarország nemzeti konszolidációja, Magyarország állami megerősödése. *(Élénk tetszés balfelől.)*

Az igazságszolgáltatás terén a jogegységnek minél gyorsabban való létesítését, és — ama biztosítékok mellett, hogy az államhatalom mindig nemzeti legyen, és mássá el ne fajulhasson, s hogy e mellett a polgárok szabadsági jogai és az életerős önkormányzati szervezet működése ne bénuljon meg, — azt, a mit állami közigazgatásnak szoktak nevezni, — szintén a nemzeti egységet előidéző és előmozditó tényezőnek tartom. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés balfelől.)*

Közgazdasági téren a magyar birtokosság érdekeinek felkarolását, a magyar földnek magyar kézen maradását, az ipar által a városoknak, mint magyar kulturális központoknak megerősítését, továbbá helyes telepitési politika által a magyar államban lakó fajok helyes csoportosításának előmozditását tartom ama momentumoknak, melyek a nemzeti irányt azokban a prob-

lemákban legfőképpen képviselik. *(Tetszés balfelől.)* Mindenek felett, természetesen, nemzeti jelentősége van a kulturpolitikának. *(Igaz! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* Mert ez nem is lehet neutralis, nem is lehet közönbös a nemzetre nézve: ez vagy a nemzeti egység mellett, vagy a nemzeti egység ellen működik. *(Élénk tetszés a bal- és a szélső baloldalon.)*

T. Ház! Fárasztó, nagyon fárasztó a magyar politikusra nézve az összes politikai kérdéseknek az a komplikált természete, mely a mi helyzetünkből származik. Igen fárasztó dolog az, hogy nekünk, nem mint valami franczia, német vagy olasz politikusnak egyszerűen csak arról kell gondoskodnunk: legyen erős közgazdaságunk, erős közoktatásunk, erős adminisztrácziónk, hanem e mellett folyton arra is kell gondolnunk, hogy intézkedéseink micsoda vonatkozással vannak az ország közjogi önállóságának, micsoda vonatkozással a nemzeti egységnek és az ország magyar nemzeti karakterének biztosítására. *(Helyeslés balfelől.)* Ez igen fárasztó. Nem csoda tehát, ha a magyar államférfiak már két ízben, részint e komplikált helyzet által kifárasztva, részint nemes idealizmustól áthatva, azt gondolták, hogy ők egyszer s mindenkorra megvetik alapját ama nagy nemzeti érdek megóvásának, és, miután az alapokat így megvetették, ők is tisztán a problemák tulajdon természete szerint haladhatnak tovább, a nélkül, hogy a nemzeti önvédelem szempontjaira kellene figyelemmel lenniök. Történt ez először 1848-ban, midőn az akkori kor ideális gondolkodásának megfelelőleg azt hitték, hogy az ország összes polgárainak a szabadság áldásaiban való részesítése, az egyenjoguságnak mindenkire kiterjesztése birni fog azzal a morális erő-

vel, birni fog azzal a kiegyenlítő hatalommal, hogy az országban lakó összes fajok a haza hű polgárai, a nemzeti egységnek vele együtt érző tagjaivá lesznek.

T. Ház! Nem szándékozom a keserű idők keserveit újból felidézni. Mindenki tudja, hogy ez a remény 1848-ban csakhamar hajótörést szenvedett; alaptalansága csakhamar bebizonyosodott.

De mi tovább reméltünk. 1867-ben és azóta elég ehhez hasonló jelenséget találunk. 1867-ben a nemzet többsége elfogadta az ország közjogi helyzetének olyan rendezését, a melyet véglegesnek tartott és azt hitte, hogy ez, törvénybe lévén iktatva, ezentúl az ország közjogi önállóságát kívülről többé semmi veszély nem fenyegeti. És ugyanakkor megalkotta a törvényhozás a nemzetiségi törvényt és a népiskolai törvényt, az 1848-iki tradicziók nyomán haladva, mert ismét azt hitte, hogy a szabadságnak legmesszebb menő mértékben való biztosítása, az egyenjogúság minden követelményének törvénybeiktatása elég lesz arra, hogy azt az összeforrasztó erőt kifejtse, a melyre szükségünk van nemzeti egységünk biztosítása végett. És ezentul, t. Ház, egy egész közjogi iskola keletkezett, a mely még ma is — nem mondom, dominál, de legalább tényleg uralkodik, tényleg a hatalom az övé — mely azt hiszi, hogy közjogi téren további teendőnk nincsen; a mely a közjogi téren a fölmerülő féltékenység minden jelenségét, a mely a közjogi tért érintő minden nemzeti követelmény felállítását elvileg helyteleníti, mint megbolygatásait annak a békés és biztos állapotnak, a melyet elértünk. Szerintem, ez igen helytelen gondolkozás. Mert legalább azok a követelések, azok a fél-

tékenységek, azok a felszólalások, melyek e Ház padjairól történtek, nem a közjogi alap megbolygatására irányultak, hanem azokra azért volt szükség, hogy a közjogi alap megromlását, a mennyire lehet, megakadályozzuk, *(Élénk helyeslés balfelől.)* és hogy az abban rejlő virtuális jogok fokozatosan mind életbeléphjenek. S hogy a politikai kvietizmus iskolájával, hogy ama passziv ellenállással szemben, melyet e tekintetben találtunk, hogy a folytonos leszavaztatás ellenére, mégis nekünk volt igazunk, hogy mi képviseltük a nemzeti történelem hagyományos igazságát, hogy mi képviseltük az abból fejlődött és sohasem szünetelő élet követelményeit: bizonyság erre, hogy a közjogi kvietizmus iskolája és az abból kikerülő kormányok maguk is kénytelenek voltak és ma is kénytelenek az általunk felállított követelményeket fokozatosan, egymás után életbeléptetni. És ha majd azt látom, t. Ház, hogy azok mindegyikét életbeléptettük, akkor engem semmi irigység sem fog bántani, hanem szívesen fogok önöknek gratulálni, szívesen le fogom tenni a fegyvert. *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és a szélső baloldalon.)*

Valamint eltévesztettnek bizonyult a kvietizmus iskolája a közjogi téren, és tapasztaltuk, hogy a mit a nemzet magának megszerez, a minek elismerését kivívta, azt folyton újra meg újra meg kell védenie, hogy kisebb nagyobb infiltrációk ellen folyton kell küzdenie; valamint e téren tévedésnek bizonyult az a remény, hogy a közjogi kérdésekkel egyszer s mindenkorra végeztünk: épp oly tévedésnek bizonyult e remény, e jó elővélemény, ez illuzió az ország, a nemzet egységének belső ellenségeivel szemben!

T. Ház! Azt az ideális hitet, hogy egyedül a szabadság, az egyenjoguság teljes mértékének elismerése, törvénybeiktatása és fentartása a haza összes polgárai közt az egység kötelékeit elég erősekre fogja fűzni, hogy azok a kívülről keletkező és az ország talaján nőtt jogosulatlan ambiciók és izgalmak besugásának is ellent tudnak állani: azt a hitet ma már jámbor illuziónak ismeri el mindenki.

Megengedem, hogy nem egészen a mi hibánkon kivül jutottunk ide. Megengedem, hogy a magyar állam kiépítésével, intézményeinek átalakításával, pénzügyi és közgazdasági politikájával, a törvénybe iktatott egyéni és politikai szabadságok tényleges tiszteletben tartásával, a polgárok jogviszonyainak bírói oltalomban való részesítésével, hogy, mondom, mindezen a téren nem tettük meg mindazt, a mi szükséges arra, hogy a magyar állam épülete tényleg imponáló legyen; hogy a magyar állam kormányzati működése tényleg vonzó erőt gyakoroljon; hogy az tényleg minden polgára előtt, még azok előtt is, kik ellenséges befolyásoknak vannak kitéve, a szeretet, tisztelet és kegyelet tárgyává tegyük; *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* megengedem, hogy számos hiba történt; megengedem, azt is, sőt állítom, hogy a felmerült államellenes izgatásokkal szemben az eddigi kormányok is meglehetősen tehetetlenek voltak: de engem, t. Ház, soha egy pillanatra sem tévesztett meg, engem soha egy pillanatra sem lelkesített, és nekem soha egy pillanatig sem imponált az az ünnepélyes, a Ház falrengető tapsai között történt ledorongolás, a melyben az egyik volt miniszterelnök úr a véletlenül ide tévedt nemzetiségi képviselőket olykor-

olykor részesítette. *(Helyeslés balról.)* Hiszen nem itt volt arra szükség, ebben a Házban, hol egy nemzetiségi képviselő izoláltan, vagy ketted-harmad magával ül; ilyen erélyre, ilyen bátorságra, az elokvenczia ilyen kifejtéseire itt nincs szükség. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Én reám ezek a szcénák mindig nagyon lehangoló benyomást tettek, mert míg itten könnyü diadalokat ültek a kormányok azzal az ellenséggel szemben, a melyik nincs jelen, ott, hol az ellenség tényleg van, hol tényleg ereje van, hol tényleg müködik, a vidéken, a vidéki iskolákban, a vidéki pénzintézetekben: ott még az ellenség erejéről sem volt tudomásuk, még kevésbbé, hogy ellene küzdöttek volna. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Nem láttuk semmi nyomát annak, hogy a kormányzat ott, hol reális munkát kell végeznie, s nem csattanós pillanatnyi sikerek elérését, a széjjelhúzó elemek áskálódásával tényleg szembeszállott volna. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

A meglehetősen jelentékeny rendelkezési alapnak, a melylyel a kormány jelenleg rendelkezik, ezen a téren semmi nyomát nem láttuk. *(Igaz! Úgy van! balról.)* Egyesek, kik az illető vidéken laknak, sokkal többet tudnak az ottan folyó üzelmekről, mint maga a kormány. A sajtó terén pedig — hiszen csak az eredményekről szólhatunk, mert a rendelkezési alap nem elszámolás tárgya, és csak a jelenségekből következtethetünk — hol látjuk nyomát valami olyan kormánytevékenységnek, a melyik a rendelkezési alapból nyerné táplálékát? Az első az volna, hogy a kormány ismeri a helyzetet mindenütt. Bátor voltam rámutatni, hogy a multban legalább nem ismerte.

A sajtó terén látunk nagy számu vidéki zsurnalisztikát, melynek nagy részéről minden beavatott ember tudja, hogy az önerejéből magát fenn nem tarthatja. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Ebben a vidéki zsurnalisztikában egekig magasztalva látjuk a kormányt, *(Igaz! Úggy van! a szélsőbal felől.)* s a legborzasztóbb módon leszólva, gyanusitva, sőt piszkolva *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* a magyar ellenzéket, a magyar ellenzéki pártokat és azok vezérférfiait. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* De olyan vidéki sajtó terméket, mely alkalmatos lett volna a magyarellenes izgatások ellensulyozására. csak elvétve látunk. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Láttuk azt is, hogy a külföldi lapok el vannak árasztva olyan levelezésekkel, a melyekben a kormányt és pártját, mint Magyarország fennállásának, mint a monarkhia biztosságának.és kohéziójának, mint a nemzeti haladásnak egyedüli palládiumát mutatják be a müvelt külföldnek, az ellenzéket pedig, mint a felforgatóknak, a lelkiismeretlen izgatóknak gonosz csoportját. *(Zajos felkiáltások a bal- és szélsőbalon: Igaz! Úgy van!)* Láttuk azt is, hogy ezekre a levelezésekre azután, mint a külföld véleménynyilvánításaira nagy büszkén hivatkozott az itteni félhivatalos sajtó. *(Élénk derültség a bal- és szélsőbalon.)* Mindezt látjuk. Ezek, t. képviselőház, azok a tények, a melyeknek során végigkutatva, a rendelkezési alapnak valami nyomát találjuk. De a magyarellenes izgatások elleni akcióban nem. És egyáltalán, úgy az intézmények megalkotásának, mint a kormányzatnak terén semmi egyebet nem látunk, mint látszatra való dolgozást itt a parlamentben, és teljes tehetetlenséget ott, a hol a

tevékenységnek és küzdelemnek tere lett volna. *(Helyeslés balfelől.)*

Ezekkel az állapotokkal, t. Ház, a magyar nemzet, a magyar törvényhozás, a magyar kormányzat e kvietizmusával, a magyar kormányzat e tehetetlenségével, az egész vonalon szakítani kell. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Rámutattam, — csakhogy ezt az egész képet a t. Háznak bemutassam, — arra, hogy kifelé is szakítani kell ezzel. Szakítottunk is egy bizonyos pontig, — ezzel az elismeréssel tartozom a jelenlegi, sőt az azt közvetlenül megelőzött kormánynak is, bár nem elegendő mértékben történt, — szakítanunk kell a közjogi kvietizmus és absztineálás politikájával; de szakítanunk kell azzal a közönbösséggel is, a mely, hogy triviálisan fejezzem ki magamat, várja, hogy a sült galamb szánkba repüljön, a magyar nemzeti egységnek befelé való konzolidációja terén. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Ebben a mappában, a melyet rövid vonásokban a t. Ház elé állítottam, akartam megjelölni helyét annak az ügynek, a melylyel ma foglalkozunk. A magyar nemzeti egység biztosítására és megerősítésére irányuló törekvésben e lánczolatos, organikus, összefüggő tevékenységben talán a legelőkelőbb hely illeti meg a magyar kulturpolitikát. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Megilleti a magyar kulturpolitikát az oktatás minden fokozatán és annak minden ágában. Megilleti a felsőbb oktatásban, megilleti különösen a középiskolai oktatásban, hogy az a tényező, a mely az 1848 előtti kiváltságolt nemesség örökébe lépett, melynek hivatása a magyar nemzet vezetése, a magyar nemzetre a tipust rányomni, a magyar nemzet ideális

czéljait felfogni, azokat a nép milliói között terjeszteni, a magyar politikát tulajdonképpen irányítani: az összes magyar értelmiség, teljesen magyar szellemtől, mégpedig nem csupán a közönséges állampolgári tudattól, hanem a magas nemzeti feladatoktól, azok nehézségeitől, azok magasztosságától s az azokért folytatandó küzdelem föltételeitől áthatott vezéreleme legyen a nemzetnek. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Ennek a kulturális feladatnak ki kell terjeszkednie a szakoktatás minden ágára. És itt van helye, a mire rámutattam már a honvédelmi költségvetés megvitatásakor, kiemelnünk azt, hogy ki nem szabad hagynunk és felejtenünk a katonai szakoktatást sem, a nemzet intelligenciájának a katonaságban lévő részét sem e kulturális munkából, ebből sem szabad külön testet csinálni, és azt a tátongó rést, azt az űrt ki kell töltenünk, ezt a kiszakított részletet a magyar intelligenczia vezérkedő munkájába vissza kell helyeznünk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De az alapozást . . . *(Zaj és nyugtalanság jobbfelől.)* . . . Nem csodálom, hogy egyes képviselő urakat előadásom nem érdekel; még kevésbbé csodálkozom azon, ha csekély személyem nem érdekli őket, mert ezt kamatostul visszaadom a t. képviselő uraknak; de azt hiszem, lehetetlen, hogy a képviselőházat az a tárgy, a melylyel most foglalkozom, ne érdekelje. *(Tetszés balfelől.)* Előadásom fogyatékosságáért bocsánatot kérek, magának a tárgynak, az ügynek érdekében. *(Éljenzés a baloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Hát, t. Ház, elmondám, hogy a t. kormány foglalkozni iparkodott az előtte álló problema nemzeti

vonatkozásaival. A tanítóval foglalkozva, eljutott az iskoláig és természetesen a tanügy vezetője, még inkább, mint bárki, lehetett megdöbbenve, a mikor azt a választ látta, a melyet a tények adnak arra a kérdésre, hogy tehát mit nyerünk a népiskolával, a mint az jelenleg van? Kit és mit nevel az?

És próbált ezzel a problemával foglalkozni, és körülbelül két pontban állapította meg az állam befolyását, a melyet az a megjavított fizetésekhez való járulás czímén nyer. Először is a javaslat 11. §-ában azt mondotta ki, hogy oly tanítói állomások betöltésénél, a melyek fizetéséhez az állam 60 frttal járul, a tanító alkalmazásához a kormány megerősítése szükséges. A 12. §-ban az ily tanítókkal szemben, a kiknek fizetéséhez az állam legalább 60 frttal járul, bizonyos fegyelmi jogot tart fenn magának a kormány. De milyet? Fentartja magának a jogot, hogy a fegyelmi vizsgálatot elrendelheti ugyan a miniszter, de ez a fegyelmi vizsgálat a felekezeti tanító illetékes hatósága, tehát az egyházi és a felekezeti főhatóság alatt foly. És ha e fegyelmi vizsgálati eljárás nyomán az tünnék ki, hogy a tanító államellenes irányt követett, az esetben jogában áll a miniszternek a fegyelmi itélet felülbirálata, sőt a tanítót hivatala elvesztésével sujthatja. Ebből áll, t. Ház, az a befolyás, a melyet a kormány magának a segélyezendő felekezeti tanítókkal szemben fentartott.

T. Ház! Ha összehasonlítjuk a baj nagyságát az orvoslás e módjával: lehetetlen meg nem döbbennünk azon az aránytalanságon, mely a baj és a czélba vett orvoslás között van. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* A midőn tudjuk, hogy a mi népiskoláink százaiban, sőt

ezreiben nemcsak nem nevelnek jó állampolgárokat, hanem a tanítók és az összes befolyások oda hatnak, hogy az államellenes szellemnek, a magyar nemzet ellen való averziónak mérgét a gyermek lelkébe becsepegtessék: vajjon ezzel szemben azok legyenek-e az orvosszerek, azok legyenek-e a kisegítő módok, a melyeket a kormány javasol? *(Élénk tetszés balfelől.)* Először is a kormány e befolyása csupán azokra az iskolákra terjed ki, a melyeket segélyez, sőt még ezekre sem, hanem csupán azokra, a melyeket 60 frttal, vagy annál nagyobb összeggel segélyez; mindazokban az iskolákban, melyeket nem, vagy a melyeket 60 frtnál kisebb összeggel segélyez, az az anarkhia, azok a nemzetellenes üzelmek, nemzetellenes irányzatok fenmaradnak ezentúl is. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És azután még a 60 frttal segélyezendő iskolákkal szemben is ugyan micsoda hatalma lesz a kormánynak? A miniszter a tanító kinevezését megerősíti. Hát kérdem én a miniszter urat: ha olyan tanítót terjesztenek eléje, a ki ellen semmi bebizonyítható államellenes vétség nincs megállapítva, s a kinek különben diplomája van és megfelel a kellékeknek: micsoda czímen fogja a miniszter úr megtagadhatni e tanítónak a megerősítését? Hiszen nem máris megbélyegzett, nem máris notórius embereket fognak a miniszter úr elé terjeszteni; *(Úgy van! balfelől.)* az egész kérdés mindig az, vajjon az a forrás megbízható-e, melyből az előterjesztés ered. *(Élénk helyeslés a szélsőbalon.)*

És azután a fegyelmi jogra gyakorolt befolyás! A miniszter elrendeli a fegyelmi eljárást. A fegyelmi

eljárás ama hitfelekezeti hatóság előtt folyik és a miniszter közbelépése csak azoknak az adatoknak alapján történhetik esetleg, a mely adatokat a felekezeti főhatóság által vezetett fegyelmi eljárás felmutat. *(Igaz! Igaz! Derültség a szélsőbalon.)*

Már most kérem, *(Halljuk! Halljuk!)* ott, a hol a felekezeti hatóság állami szellemtől van áthatva, erre a miniszteri beavatkozásra állami szempontból egyáltalán nincs szükség. De ott, a hol leginkább szükség volna reá, t. i. ott, a hol a felekezeti hatóság állami szempontból, — hogy enyhén fejezzem ki magamat, — nem feltétlenül megbízható: ott az a felekezeti hatóság nem fog-e gondoskodni arról, hogy az általa vezetett fegyelmi eljárás semmi oly tényálladékot ne derítsen fel, mely a miniszter közbelépését maga után vonhatná? *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Hát, t. Ház, gondolom, további bizonyításra nem szorul az, hogy az ellenérték, a mit az állam nyer az adott segélyezésért, nem aránylagos; vagy ne is beszéljünk az ellenértékről, mert az államnál azt a jogot, sőt azt a kötelességet, hogy minden iskola az állami tudat iskolája legyen, nem pedig annak ellenkezője, semmiféle koncessziókért, sem erkölcsi koncessziókért, sem pénzért megvásárolni nem kell, nem szabad. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ez egyszerűen az állam joga, de nemcsak joga, hanem kötelessége. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Nos, t. Ház, e jog gyakorlására, e kötelesség teljesítésére a miniszter úr, a javaslat intézkedései szerint, úgyszólván semmi fegyvert nem nyer, csak az esetek egy részében, ez pedig oly kevéssé hatályos, hogy az alkalmazás eseteinek ismét csak egy igen kis részében fogja a bajt

tényleg orvosolni, vagy csak érinteni. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

T. Ház! Itt sokkal határozottabb, sokkal erélyesebb, sokkal messzebbmenő, sokkal hatályosabb eszközök alkalmazására van szükség, *(Élénk helyeslés balfelől.)* mert ismétlem, — az ember csodálkozik, hogy ilyen tárgyról még okoskodni és beszélni kell, — *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* *nincs a világon állam, nincs nemzet, mely eltűrné azt az állapotot, de csak egy napig is, hogy a népiskolák egy része nemcsak nem nevel neki hű állampolgárokat, hanem ellenségeket nevel neki. (Zajos felkiáltások balfelől: Úgy van! Úgy van!)*

De menjünk tovább. E javaslat által mi történik? E javaslat bizonyos feltételek mellett kötelezi az államot, hogy a felekezeteknek segélyt nyujtson. Kimutattam, hogy azok az eszközök, a melyeket a miniszternek az illető segélyezett felekezeti iskolák ellenőrzése végett kezébe ad, merőben elégtelenek. Hát most annak a tetejébe, hogy megtűrünk oly iskolákat, melyek az államnak ellenségeket nevelnek, ennek a tetejébe még államilag segélyezünk is ilyen iskolákat. *(Élénk tetszés a baloldalon.)* Az ily kulturpolitika, az ily közoktatási politika előtt, megvallom egész őszintén, megáll az eszem.

E nagy bajokkal szemben Polónyi Géza t. barátom határozati javaslat alakjában egy radikális eszközt javasol: t. i. azt, *hogy államosítsuk az egész népoktatást. (Halljuk! Halljuk!)* Én ma ez eszme elvi helyességéről nem akarok vitatkozni. *(Mandel Pál: Hic Rhodus, hic salta!)*

Igenis, „hic Rhodus, hic salta.“ Azt hiszem, hogy a politikai életben igen sok üdvös dolgot nem lehet

ugrásokkal elérni, hanem fokozatos haladással. *(Tetszés balfelől.)* Nagyon köszönöm t. képviselőtársamnak, hogy álláspontom megjelölésére a formulát mintegy számba adta. *(Derültség a baloldalon.)* Én nem akarok ugrást, de akarok határozott, hatályos lépést előre. Ám az ugrás elkerülése és a helyben tipegés között, a mit lépés számba akarnak elfogadtatni, *(Derültség balfelől.)* vagy pedig a visszacsuszamlás közt igen nagy a különbség. Én pedig azt hiszem, nincs kizárva az a veszély, hogy a nemzeti iskola szempontjából e javaslat gyakorlatilag még visszaesést is fog előidézni, mert mint mondám, segélyezünk oly iskolákat, melyekkel szemben effektiv ellenőrzésünk nincs. Mindenesetre lépést, férfias lépést, olyat, a mely számbavehető, nem tartalmaz e javaslat, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* mert nem ad a kormánynak hatalmat mindazokkal az iskolákkal szemben, melyeket nem segélyez és mert az a hatalom, melyet neki a segélyezett iskolákkal szemben ad, illuzórius, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és mert kötelezi a kormányt arra, hogy minden esetben segélyezze azokat az iskolákat, melyek különben a törvény követelményeinek megfelelnek.

Visszatérve a népiskolák általános államosításának kérdésére, azt tartom, hogy éppen a magyar államnak ama nagy és sokféle feladataira való tekintettel, melyeket mindnyájan ismerünk; éppen arra való tekintettel, hogy e feladatok még komplikálva vannak a kifelé és befelé egyaránt irányuló folytonos, hol erélyesebb, hol szelidebb eszközökkel alkalmazandó, de soha nem szünetelő önvédelmi kényszerüséggel: egyáltalában nem osztozhatnám abban az

irányban, mely minden tevékenység és feladat súlyát ma, vagy a közvetlen jövőben az állam vállaira akarja rakni. Én szívesen fogadom el más tényezők segítségét, és azt hiszem, hogy az a helyes és előre látó politika, mely minden társadalmi tényező segítségét igénybe veszi *(Élénk tetszés és helyeslés balfelől.)* az állami és nemzeti feladatok előmozdítására: *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* mindegyikét, a mely alkalmazkodni akar az állami célokhoz; mindegyikét, mely azonosítani akarja és tudja magát a nemzeti feladatokkal. *(Élénk tetszés a baloldalon.)* Mindegyik tényezőnek, azt mondom: *„veled, ha lehet“, de mindegyikkel szemben hozzáteszem: „ellened, ha kell.“ (Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* Ez, szerintem, az a politika, mely a magyar állam erőviszonyainak megfelel, és azért én *ez idő szerint* a problema megoldását nem keresem ebben a radikális előre ugrásban, az iskola általános államosításában, melyre sem a kellő pénzügyi, sem a kellő szellemi erővel az állam még nem is rendelkezik; hanem keresem abban, hogy az összes iskolák felett az állami ellenőrzést erősítsük, *(Élénk helyeslés.)* szabályozzuk és hogy az állam mindenütt, a hol meggyőződik arról, hogy a puszta ellenőrzés eszközeivel nem tudja elérni az iskola nemzeti jellegének biztosítását, *ott feltétlenül lépjen helyébe az iskolafentartónak, és ott feltétlenül állítson állami iskolát. (Hosszantartó, meg-megujuló zajos helyeslés és éljenzés balfelől.)*

És éppen ebből kiindulva, kimondom, t. képviselőház, hogy én elvbarátaimmal együtt a módosítások következő rendszerét vettem czélba e javaslatnál. *(Halljuk!)* Előadom az egész rendszert: az egyes mó-

dosítványokat majd a részletes tárgyalás során fogjuk benyujtani; az indokolásban akkor majd rövidebbek lehetünk, ha azok együttes jelentőségét már most illusztráljuk. *(Halljuk!)*

Először nem tartom helyesnek azt, hogy a hol a felekezeti iskola a törvényes kellékek csak amaz új részének nem felel meg, hogy t. i. a tanitói fizetés minimumát nem tudja megadni: az állam ott föltétlenül köteles a felekezeti iskolát segélyezni, — pedig a törvényjavaslat szövegezése szerint ez így van, — hanem azt tartom szükségesnek, hogy, a hol ez vagy pedagógiai abszurdumokra vezet, vagy az állam érdekeinek kellő biztosítékot nem nyujt, — és e tekintetben lehetetlen a miniszternek bizonyos diszkrét hatalmat nem adni, — ott a miniszter magát a segélyezés helyett alternative, az illető felekezeti iskola megszüntetésével, állami iskola felállítására határozhassa el. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Másodszor a miniszternek azt a befolyását, a melyet a törvényjavaslat csupán a 60 frtos segélyezéshez köt, én mindennemű segélyezéssel összekötném, akár érje el ez a 60 frtot, akár nem. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Harmadszor kimondanám azt, hogy a hol államellenes irány követéséről van szó, a hol a vád arra hangzik, és a hol ezt a vádat illetékes tényezők emelik, tehát vagy az iskolaszék, vagy a tanfelügyelő, vagy a megyei, vagy járási, vagy községi közigazgatási hatóság, vagy maga a miniszter, olyan privát információk alapján, melyeket ő elég komolyaknak tart, hogy azok alapján meginduljon: ilyen esetben a fegyelmi eljárás a hitfelekezetek kezéből egészen

kivétessék és ama hatóságok kezébe adassék, a melyeket az 1876: XXVIII. t.-cz. az állami és községi iskolákra nézve megállapít. *(Hosszantartó zajos helyeslés a baloldalon.)*

Negyedszer kimondandónak vélem, hogy a hol ekképpen illetékes közegek által végbevitt fegyelmi eljárás útján egymást követőleg két ízben, — én azt mondom két ízben, numerus certus pro incerto, ha tetszik három ízben, ha enyhíteni akarnák, . . . *(Madarász József: Két ízben is sok!)*

. . . ismétlem, ha két ízben a felekezeti tanítót államellenes cselekvés miatt kellett elmozdítani állásától: akkor bebizonyított dolognak venném, hogy azon az illető helyen a helyi befolyások olyanok, melyek az állami iskolán kívül minden más iskolát az államellenes izgatás állandó fészkévé tesznek, *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* és azért két ily hivatalvesztéssel végződő itélet után a miniszternek jogában álljon az illető felekezeti vagy községi iskolát megszüntetni és ott állami iskolát állítani. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Ezzel kapcsolatban méltóztassanak figyelembe venni azokat az eszméket, a melyeket Bánó József és Hock János t. barátaim úgy a tanfelügyelet deczentralizálása, mint a tanítói képesítésre gyakorlandó állami befolyás tekintetében elmondottak. A tanfelügyelet deczentralizását is lehet, — ha a pénzügyi tekintetek azt így kivánják, — fokozatosan behozni azokon a területeken, a melyeken a miniszter a felügyelet nagyobb intenzivitását szükségesnek tartja. *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Már most méltóztassanak elgondolni azt a nerd-

szert, mely, ha e módosításokat elfogadjuk, előáll. Ezzel nem sértjük, nem bántjuk a hitfelekezetek történelmileg fejlődött és mindaddig, míg az állami és nemzeti szempontokkal kongruens irányban haladnak, tiszteletben tartandó részvételét az ország közoktatásában, a népiskolák vezetésében. *(Helyeslés balfelől.)* De másfelől kezükbe van adva az államhatalom képviselőinek az, hogy kellő éberség, körültekintés és erély mellett teljesen lehetetlenné váljék vagy csak elvétve létezhessék oly iskola ebben az országban, a mely nem hű állampolgárokat nevel az államnak, hanem ellenségeket. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Semmiféle jogos érdek, semmiféle jogos féltékenység ezzel sértve nincs, mert a felekezeteknek és az iskolafentartóknak kezükbe van adva, hogy ebbeli hivatásuknak továbbra is a törvény értelmében megfeleljenek. Csak alkalmazkodniok kell az állami törvények követelményeihez, csak szolgálatába kell állniok a nemzeti egység eszméjének: akkor senki sem bántja őket és akkor mindenki szívesen közreműködik velök. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Vagy talán azokra a féltékenységekre is tekintettel akarnak lenni, melyek az államellenes iskolákat esetleg érinthető veszélyekből állanak elő? *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

A mily kíméletteljesen óhajtok bánni azokkal a jogos igényekkel, azokkal a multban létező tradiciókkal, azokkal a feladatokkal, melyeknek társadalmi tényezők által való elvállalását, meggyőződésem szerint, még nem is nélkülözhetjük: épp oly határozottan és kíméletlenül bánnék minden oly igénynyel, minden oly féltékenységgel, mely nem az oktatási szabadsá-

got, hanem az állam ellen való izgatás szabadságát követeli. *(Hosszantartó zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Azt hiszem, hogy ez az, a mire feltétlenül szükség van; ez idő szerint ennél többet, vagy legalább sokkal többet nem akarok; de ennél kevesebbel legalább én nem volnék képes elvállalni a felelősséget sem az ország közoktatásának, sem egyáltalán az ország ügyeinek a vezetéséért. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ennél kevesebb fegyverrel nem tudnék én, de nem tudna senki, nem tudna a t. miniszter úr sem jótállani minden jóakarat és bölcseség mellett, azért, hogy az államnak hű polgárokat nevelnek. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És most rátérek arra az érvelésre, melyet a miniszter úr a 400 forintos fizetési minimumnak általa indítványozott variánsa mellett hozott fel. *(Halljuk! Halljuk!)* Ő a 400 forintos minimumot megadja, ha azt az illető egyházfelekezeti hatóságok kérik, különben nem.

Ez a módosítvány gondolkozóvá tett és sajnos, azt a gyanut, azt a sajnos véleményt ébresztette bennem, hogy a t. kormánynak ott, a hol erélyre a legnagyobb szüksége volna, t. i. a népoktatás terén mutatkozó állam- és nemzetellenes áramlatokkal szemben, nincs kellő ereje, nincs kellő elhatározottsága. És megmondom, miért? Ugyan analizáljuk csak a miniszteri eszmét. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mikor a miniszter úr a 400 frtos minimum ellen védekezett, és a 300 forintos minimum mellett foglalt állást, akkor mindnyájan azt hittük, hogy ez pénzügyi

okokból történt. A miniszter úr nyilatkozata pedig meggyőzött minket arról, hogy ez nem pénzügyi okokból történt; mert hiszen szembeszáll a kormány azzal az eshetőséggel, hogy a felekezeti hatóságok kérni fogják a 400 forint minimumot, tehát szembeszáll azzal az eshetőséggel, hogy a 400 forint minimumnak megfelelő állami terheltetést magára kell vállalnia. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Nem pénzügyi okok voltak tehát azok, melyek a kormányt eddigelé gátolták abban, hogy a 400 forint minimumot elvállalja. Tehát csak egy indok lehetett: a felekezetekre való tekintet.

Analizáljuk most, t. Ház, a felekezetekre való ezt a tekintetet. *(Halljuk! Halljuk!)* Ugyan micsoda veszély fenyegeti a felekezeteket, ha a 300 frt helyett a 400 forint minimumot állapítjuk meg? Nagyobb terhet rakunk-e ez által híveikre? Nem, mert a mint az általuk elviselhető terhet ők mindkét esetben maguk viselik, abban a pillanatban a többletre nézve a minimum kiegészítéséig, legyen az akár 300 forint, akár 400 frt, az államtól kapják a segélyt. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* A felekezetekre nézve tehát teljesen közönbös, vajjon a 300 forint, vagy a 400 forint minimumot állapítjuk-e meg, mert a mint ők a magukét megtették, és ez valószínüleg abban fog állani, hogy híveiktől azt az 5%-os kulturális pótadót beszedjék, mondom, a mint financiális tehetségük határáig elértek, abban a pillanatban az állam segélyezése közbelép. Ez csak az államra nézve finánczális kérdés, a felekezetekre nem és a jövőben sem lesz az. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Tehát ugyan micsoda tekintet az a felekezetekre, a mely a t. miniszter urat az ő kímélésük miatt arra

vezeti, hogy a 400 frtot csakis akkor akceptálja, mikor ők ezt kérik? A fizetési minimummal és segélylyel együtt járó állami beavatkozástól és állami felügyelettől való félés, annak el nem fogadása, annak repudeálása: ez az érzelmi világ, mely pedig olyan felekezeteknél, olyan felekezeti főhatóságoknál, — mert távol van tőlem, hogy egész felekezetekre sujtó itéletet akarjak kimondani — mondom, oly felekezeti főhatóságoknál, melyek abban a tudatban vannak, hogy ők az állami és nemzeti czélokat előmozdítják, nem létezik; ott az állami befolyástól való ez a félelem nem létezhetik, ott annak semmi alapja sincs. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Alapja csupán ott lehet, hol a lelkiismeret nem egészen tiszta; *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* a hol maguk is érzik, hogy az állami és nemzeti czélokkal teljes harmoniában nincsenek. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Tehát a féltékenységnek ez a neme, az idegenkedésnek ez a válfaja az, melyre a t. miniszter úr tekintettel volt, midőn a 400 frt minimum általános és kötelező megállapítását repudeálta. *(Úgy van! balfelől.)*

Hát ez, t. Ház, szomoru perspektivát ad nekünk a jövőre nézve. A t. miniszter úr azt mondhatja, hogy azokat a módositványokat, az államhatalomnak azt a kiterjesztését, melyet én kontemplálok, elvben nem ellenzi, de a mint szokás az ilyenek elől kitérni, azt fogja mondani, hogy nem ebbe a törvénybe, hanem más törvény keretébe való. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* No hát tudtam, jól van. De mikor az állami befolyás ama mérvének a kiterjesztésétől is visszariadt a t. miniszter úr, mégpedig nem pénzügyi okokból, hanem bizonyos féltékenységek kímélésének

szempontjából, mely állami beavatkozás e törvényjavaslatban van megállapítva; mikor a kíméletnek e helytelenül alkalmazott módjával találkozunk: akkor, t. Ház, nem nagy reménynyel nézek ama törvényhozási akczió elé, a melyre a miniszter úr a mi reményeink, a mi várakozásaink kielégítését fentartja. *(Helyeslés balról.)* Én azt tartom, hogy most van itt az alkalom mert; a képviselőház munkaképessége úgy sem túlságosan nagy, s nagy terjedelmü, organikus, sok részletet magukban ölelő törvényjavaslatok tárgyalása van előttünk, s ezeket mindig keresztülvágja a hosszadalmas költségvetési tárgyalás. A mit ma megtehetünk, ne halasszuk holnapra; *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* a mit e törvényjavaslat keretében megoldhatunk — pedig megoldhatjuk — ne halaszszuk el újabb törvényre, a melyet, tudja isten, mily ankétek fognak megelőzni, a melyet, tudja isten, mikor nyujtanak be, és ha a jó isten mindentudó nem volna, még ő sem tudná, hogy mikor fognak a képviselőházban tárgyalni és törvényerőre emelni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől!)*

Oly állapotokkal állunk szemben, melyek tovább egyáltalában nem tűrhetők, a melyek orvoslása halasztást nem tür. Tartozunk tehát azok gyors orvoslásával az államnak és nemzetnek; de tartozunk azoknak a félrevezetett honfitársaknak is, a kiknek ártatlan gyermekeit kiszolgáltatjuk oly iránynak, melynek a követése mellett nemcsak az országnak semmi hasznot nem hajthatnak, nemcsak az ország kárára vannak, de a tisztességes polgári boldogulás útjait is maguk előtt elzárják; *(Élénk helyeslés balfelől.)* tartozunk ama honfitársainknak, a kiket helyzetük miatt

befolyásolhatnak az államellenes izgatások; tartozunk e honfitársainknak, a kik gyermekeiket kénytelenek odaküldeni, oly iskolákba, — mert más nincs, — a hol azok a gyermekek a tudomány nagyon szerény mértékével az államellenes eszmék annál nagyobb adagait szívják magukba; tartozunk honfitársainknak, hogy gyermekeiket ettől az erkölcsi romlástól megmentsük minél előbb. Minden év, a melyet elmulasztunk, talán egy nemzedék elvesztése a hazára nézve. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Talán egy nemzedék számára teszi lehetetlenné, hogy sötét konspirátori tevékenységben való elposhadás helyett, a helyett hogy kelletlenül, örömtelenül legyen ez állam polgára, a melyben szabadságot, jogot és világosságot élvezhet: jó, szabad, egyenjogu fia legyen ez országnak. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Ezek a feladatok halasztást nem türnek s azért, ha azokat a módosításokat nem fogadná el a többség, a melyeket tartalmilag jeleztem, kénytelen leszek a harmadszori felolvasásnál a javaslat ellen szavazni. *(Hosszantó helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Szónokot számosan üdvözlik.)*

Elnök: Az ülést öt perczre felfüggesztem.

FÖLDMIVELÉSI POLITIKA.

— 1894. december 12. —

E beszédet Apponyi a földmivelésügyi tárcza költségvetésének részletes tárgyalásakor mondotta el s a mind erősebben fenyegető gazdasági válság több okaira rámutatván, egyben megjelölni kívánja a földmivelési bajok orvoslásának utjait, módjait is.

T. Ház!

A több elvbarátom által elmondottak után nem lehet szándékom, hogy a földmivelési tárcza tárgyalása alkalmából részletkérdésekre kiterjeszkedjem. A miért szükségesnek láttam felszólalni, ez az, hogy még mindig nem látom egészen tisztázottnak és kellőleg megállapitottnak a földmivelési kérdések helyét, a mi közéletünket dominálo összes kérdések, szóval, a mi egész politikai életünk organizmusában. Innen származnak aztán azok a félremagyarázások, innen származnak azok a vádak, melyekkel sajátságos módon illetik azokat, kik a fölmivelési érdekeknek erélyesebb felkarolása mellett szót emelnek. *(Halljuk! Halljuk!)* Az ember már resteli, hogy általános igazságokat kell mindig ismételnie; de kénytelen vele éppen ama támadá-

sokkal szemben. Számbavehető tényezőnek, — a mennyire én tudom — ebben az országban még nem jutott eszébe, hogy egyoldalu egoizmussal, más gazdasági foglalkozások irányában táplált irigységgel vagy rosszakarattal akarná felkarolni a földmivelési érdekeket.

Az a szempont, mely a földmívelési érdekek helyét a többi érdekek sorozatában megállapítja, az a szempont, mely e tekintetben döntő, szerintem, kétféle. Az egyik az a statisztikai tény, hogy Magyarország lakosságának túlnyomó, legnagyobb része, férfi lakosságának 46%-a földmíveléssel foglalkozik; tehát ennél fogva a gazdasági foglalkozásnak ez az ága legfontosabb Magyarország közgazdasági organizmusában; és igy a többi ágak felvirágzása nagyobb mértékben függ a földmívelés kedvező állapotától, mint a földmívelés a többinek föllendülésétől, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* ámbár, természetesen, eszeágába sem juthat józan ésszel biró embernek tagadni, hogy a többi közgazdasági ágnak fölvirágzása a földmívelés érdekeit is előmozditja. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ez az egyik szempont.

A másik szempont pedig az, hogy a különböző közgazdasági foglalkozási ágak közt a földmívelés az, a mely talán egész Európában, sőt, mondhatom, az egész müvelt világban, de leginkább a mi hazánkban a legválságosabb helyzetben van. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Nagyon természetesen, azt gyógyítja az ember, a mi gyógyításra szorul. Ha valaki tüdőbeteg, hát a tüdejét gyógyítom; de ezzel nem mondom azt, hogy a gyomrával semmit sem törődöm, hanem csak annyit,

hogy főleg annak az organizmusnak a gyógyításával foglalkozom, a mely leginkább teszi szükségessé, hogy vele foglalkozzunk. *(Helyeslés balfelől.)*

A magyar földmívelés állapota nem méltányolható a nélkül, hogy azt a közgazdasági világáramlatokkal való összefüggésében ne nézzük. Igy kell meg állapítanunk, hogy mi az, a mi az egész világgal közös bajunk, *(Úgy van!)* és melyik az a különösen súlyosbító körülmény, a mely Magyarországon a földmivelésre nehezedik.

Nagyon soká kellene fárasztanom a t. Ház figyelmét, a mit tenni nem szándékozom, *(Halljuk! Halljuk!)* ha kimerítően akarnám jellemezni azokat a közgazdasági világáramlatokat, a melyekből a mezőgazdaság jelenlegi helyzete nagyrészben származik. Csak néhány vonással tehetem azt, az adatokkal való igazolást el kell hagynom. Különben nem hiszem, hogy ezen a téren sok ellenmondással fognék találkozni, ha igen, lesz a mi tanácskozásainknak folyamán akárhányszor alkalom ezekre visszatérni.

Egészben véve, igen érdekes proczesszus az, a mely a világgazdaságban mutatkozik. A nemzetgazdasági tudomány kétségtelenül úgy a maga elméleteinek megállapításában, mint abban a befolyásban, a melyet a törvényhozásoknak és kormányoknak a működésére gyakorol, bizonyos egyoldalúságot mutat. Az emberi jólétre két szempont mérvadó: a termelésnek mennyisége és a termelt javaknak helyes megoszlása. A közgazdasági tudomány és ennek befolyása alatt a közgazdasági politika is, bizonyos egyoldalúsággal, a termelési kvantum emelésére helyezte a súlyt, és a javak megoszlásának kérdésére, a mit

grosso modo parlando társadalmi kérdésnek lehet nevezni, kevesebb figyelmet fordított. Ez most megboszulja magát magának a termelésnek terén is, mert hiszen többé-kevésbbé beteg a termelésnek minden ága. A termelési, a kereskedelmi válságok gyakorlatiabbak és pusztítóbbak, mint valaha; és ennek egyszerű oka az, hogy a modern teknikának a vívmányai a termelés fokozását — legalább az ipari termelésnek a fokozását — majdnem a végtelenig tették lehetővé. A mezőgazdasági termelés fokozásának megvan a maga természetes határa a művelés alá vehető földmennyiségek területében, de ez a határ még távolról sincsen elérve, úgy, hogy gyakorlati szempontból a termelés fokozásának a lehetősége a mezőgazdasági téren is még érvényesül, és fog érvényesülni hosszu időn át: de az ipari termelés terén áll az, hogy a modern teknikának és vívmányainak befolyása alatt körülbelül nincsen annak határa, hogy mily mértékig lehet azt fokozni. A termelő képesség fokozásával azonban a fogyasztó képesség nem tartott lépést, és innen van azután, hogy a vagyonmegoszlás problemájának elhanyagolása magánál a termelésnél boszulta meg magát; innen van az, hogy a jövő közgazdasági politikája elválaszthatatlan a társadalmi politikától, még a legridegebben vett termelő érdekek szempontjából is. Mert az összes beteg termelő ágaknak gyógyítása csak az emberiség fogyasztó képességének fokozásában találja természetszerű és végleges alakját, szóval, a nagy értelemben vett társadalmi kérdésnek megoldásában. Ha ez sikerül békés úton, akkor az emberiségnek fejlődése, az emberiségnek haladása, a legtöbbeknek legnagyobb jóléte biztosítva

lesz; ha pedig nem sikerül, akkor előbb vagy utóbb a szociálizmus eszméinek diadala kikerülhetetlen. Ez a legnagyobb probléma, mely előtt az emberiség áll.

Már most, t. Ház, hogy közelebb jussak az én tulajdonképeni tárgyamhoz, konstatálnom kell, hogy e bajt, a termelő és fogyasztó képesség egyensúlyának megzavarását, bizonyos természetes gyógyitóerők már is kezdik ellensulyozni a világgazdaság organizmusában. A föld jövedelmének hanyatlása mindenfelé — nagy és általános emberi szempontból felfogva — korántsem tekinthető a feltétlenül káros és sajnálandó jelenségek egyikének; együtt jár az a tőke után való jövedelemnek leszállásával. Az a proczesszus, — bár nem elég energiával, és bár nem eléggé gyorsan, — a mely hivatva van a fogyasztó képesség egyensulyát a termelő képességgel helyreállitani, a természeti erők müködése folytán — egyes visszaeséseket és hullámzásokat nem tekintve — úgy nyilvánul, hogy a munkanélküli jövedelmek csökkennek, és viszont a munka jövedelme emelkedő tendenciát mutat. Ez egészben véve oly fejlődési irányzat, mely egészséges és helyes, és melyet a közgazdasági és társadalmi politikának ellenezni nem lehet.

De már most, t. Ház, hogyan érvényesül és hogyan mutatkozik ez az áramlat, ez a tendenczia minálunk? Magyarországon úgy mutatkozik, hogy e közgazdasági világáramlatokból csupán a föld jövedelmének hanyatlása érvényesül, nemcsak teljes erővel, de nagyobb intenzivitással is, mint más országokban; a tőke után való jövedelemnek parallel hanyatlása pedig nem, legalább nem ugyanazzal az energiával és intenzivitással, melylyel másutt; a

munka után való jövedelemnek emelkedése pedig éppen nem mutatja azt az energiát, melyet más előhaladottabb országokban tapasztalunk.

Szóval, Magyarországban, különböző körülmények behatása alatt, a világgazdasági áramlatokból egész erővel csupán az érvényesül, mely a földet sujtja; az pedig, a mely a föld sulyos állapotának enyhítését tartalmazza, tudniillik a tőke után való jövedelemnek csökkenése, nem érvényesül kellő erélylyel; a mi pedig a társadalmi kompenzációt nyujtja egyéb jövedelmek csökkenéséért: a munkának — mégpedig úgy a magasabb értelemben vett szellemi munkának, mint az egyszerü fizikai erő alkalmazásában nyilvánuló munkának — nagyobb díjazása szintén nem érvényesül legalább nem azzal az erélylyel, a mely erélylyel és a mely mértékben a földnek jövedelme csökken. Innen van az, t. Ház, hogy a mezőgazdasági kérdés Magyarországon sokkal sulyosabb alakban jelenik meg, mint mindenütt másutt.

És melyek azok az okok, melyek ezt az aránytalanságot, a világáramlatok érvényesülésében a szimetriának és parallelizmusnak ezt a hiányát előidézik? Ezek az okok többfélék. Ezek közt nem utolsó helyen áll a mi pénzügyi politikánk, a mi közgazdasági politikánk és a mi általános politikánk.

A mi pénzügyi politikánk óriási áldozatokat követelt úgy az egyenes, mint a fogyasztási adóknak nagymérvü emelésével. Tetézte ezeket az áldozatokat az által, hogy a feladatokat, és ezzel együtt a költségeknek egy nagy részét elhárította az államról a községre. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A pótlékok pedig a dolog természete szerint leginkább arra az adóra

nehezednek, a mely adó a legpreczizebben mutatható ki, mely legkevésbbé titkolható el, a mely adó alól nem lehet kibujni. A fogyasztási adóknak nagymérvü emelése, egyoldalu kereskedelmi politika, mely nem is a magyarországi, hanem leginkább az osztrák iparnak javára, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* az általános fogyasztásnak majdnem összes czikkeit megdrágította, óriás sulylyal nehezedett a munkásosztályra. Így tehát, t. Ház, a mi pénzügyi politikánk eredménye, ha elfogulatlanul akarunk szólani, nem az, hogy a deficzitet megszüntettük, hanem az, hogy a deficzitet az államháztartásból a társadalmi háztartásra hárítottuk át. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Az alföldi munkás-kérdésnek igen nagy alkotó része az alsóbb néposztályoknak az a megterhelése, a mely a mi kereskedelmi és pénzügyi politikánknak következménye. A mit az a munkás fogyaszt, az mind megdrágult. Megdrágult a szűre, megdrágult a csizmája, megdrágult a petróleum. Ezzel kapcsolatosan az ő jövedelmi forrásaiknak egy része bedugult, az ő jövedelmük nem emelkedett. Ez igen természetes oka azoknak a szociális mozgalmaknak melyek az alföldön vannak. *(Polónyi Géza: És a hitbizományok!)*

Arra is rátérek. Annak pedig, hogy a tőke jövedelme nincs arányban a föld jövedelmével, szintén többféle oka van. Ezeknek egyike, a mi valuta-viszonyaink rendezetlensége, a mely a tőkejövedelemnek kiegyenlítő világ-proczessusát, a nivó helyreállítására irányuló törekvéseket nem engedi teljes mértékben érvényesülni hazánkban. Másik oka az, hogy azok a csatornák, melyek a központból a tőkeerőt a vidékre eljuttatnák, igen helytelenül, és igen szabálytalanul működnek, úgy, hogy valóban gúny tárgya az a

magas kamatláb, mely mellett a vidéki, különösen apróbb embernek még legitim szükségletét is kielégíteni kell, a világ tőkekamatjával szemben. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Ha ezzel szemben a föld árának emelkedésére hivatkoznak, ez inkább tetszetős, mintsem alapos ellenérv, mert a föld árának emelkedése, szerintem, két okra vezethető vissza. A hol nagy árakon nagyobb birtokokat vesznek, az egyszerűen annak a következménye, hogy nagyobb pénztőkék birtokosai a helyben nyerhető, magas kamatot hajtó befektetések iránt nem viseltetnek kellő bizalommal, és így inkább alacsonyabb kamatozás mellett vesznek földbirtokot. A kisebb eladásoknál és vételeknél pedig az a legyőzhetetlen földszomjúság az, mely néha az exczesszusig megy, és néha romlásos földvásárlásokra is birja a kisebb embereket. Ez tehát nem ellenérv, t. Ház, és nem bizonyít az ellen az állítás ellen, hogy a földmívelés állapota nálunk sulyosabb, mint bárhol másutt a világon. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

T. képviselőház! Már magában az okoknak ez a mérlegelése is mutatja, hogy nálunk igen beható és igen gyökeres rendszabályokra lesz szükség, hogy a földnek e sulyos állapotát javítsuk. A javítás és gyógyítás nálunk nehezebb, mint másutt. Nehezebb azért, mert a javulás egyik eszköze, a melyet a földmívelési miniszter úrtól is hallottam emliteni, a melyet minden oldalról ajánlanak, s a melyet helyesnek ismerek el magam is, nálunk rögtönösen nem, de egyáltalában sokkal nehezebben érvényesíthető, mint másutt. És ez az eszköz a termelés arányainak megváltoztatása, a magtermelésnek megszorítása,

és az állattenyésztésnek nagyobb mértékben való űzése volna.

Angliában, t. Ház, nem volt nehéz ez az átmenet. Ha minálunk megvolna az angol, nedvességben bővelkedő égalj, akkor ez a tanács minálunk is egész mértékben érvényesíthető volna; *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* de a mi száraz égaljunkkal mindaddig, a mig ezzel mesterséges eszközök segítségével meg nem küdhetünk, oly kiterjedésben, a minőben talán sokan gondolják, ez az átmenet lehetetlen. Hiszen hivatkozom minden alföldi gazdára és ez esztendő tapasztalataira. Midőn a lóhere sok helyen kiveszett; midőn a takarmánynövényeknek egyike sem akart teremni; midőn jóformán egész nyáron át egy füszál legelőnk sem volt: mit tettünk volna, ha a magtermelést túlságosan megszorítva, abban a méretekben mentünk volna át az állattenyésztésre, a mely mértékben ezt tenni szükség volna, ha ezáltal akarnók a buza árhanyatlását kikorrigálni? Hosszu időn át minálunk, ebben az országban, a melynek talaj- és égaljviszonyai azt a magtermésre legalább legnagyobb részében mintegy predesztinálják, a magtermés kérdése és így a buzakérdés is mellőzhetetlen problémája lesz a mezőgazdasági politikának. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Midőn, t. Ház, a t. miniszter úr beszédét hallottam, megerősödtem abban a gyanumban és aggodalmamban, a melyet már akkor fejeztem ki, mikor a kormány általános politikájáról beszéltem, hogy tudniillik a kormány a földmívelés bajaival szemben mindenesetre fog tenni egyet-mást, mert hiszen jóakaratát senki kétségbe nem vonja, hanem a dolognak

mélyére ható rendszabályok eszközlésére nem tudja magát elhatározni, mert ebben őt talán gátolni fogják azok az összeköttetései, a melyek a parlament hatalmi állásának alapjául szolgálnak. *(Remete Géza: A bankárok! (Egy hang a baloldalon: A börziánerek! Derültség. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)*

Nem, kérem.

És, t. Ház, ebben nem is csalódtunk. *(Zaj.)*

Elnök: (Csenget.) Csendet kérek!

A t. miniszter úr beszédében mindenféle, önmagukban véve hasznos és helyes figyelmeztetéseket hallottunk; mindenféle részlet meg volt említve, mely a földmívelési tárcza vezetésének, hogy úgy mondjam, napi feladatai közé tartozik, de azoknak a problémáknak, a melyek tulajdonképen a most létező baj gyors enyhítésére, nem mondom, orvoslására, mert illuziókat nem akarok kelteni, hanem enyhítésére alkalmatosak, a t. miniszter úr még csak csak a felemlítését is gondosan kerülte, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon)* és a mely fontos és nagy horderejü feladatokat megjelölt, azoknak megjelölésében sajnosan tapasztaltam, hogy a megjelölésnek határain nem ment túl, és arról, hogy minő irányban, minő eszközökkel szándékozik azokra nézve tevékenységet kifejteni, minket fel nem világosított.

Én, t. Ház, a födmivelési tárczának egy nagy kérdését egészen fejtegetéseim körén kívül hagyom, nem mintha annak fontosságát át nem érezném, sőt nagyon is átérzem, hanem mert ez külön kérdés, a melyet igen szakszerűen fejtettek ki már, és a melyre nézve én az eddigi fejtegetésekhez semmit se tudnék hozzáadni: ez a borkérdés, a szőllő rekonstrukciójának kérdése. Csak megemlítem, hogy ezt igenis egyik

legelső rangu feladatnak tartom, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* melylyel földmivelésügyi miniszteriumoknak foglalkoznia kell, de ezt csak megemlítem a tárgyi felsorolás teljessége végett.

Különben pedig két irányban kell természetszerűleg keresnünk földmivelési bajaink orvoslásának útját: a termelő viszonyoknak, és az elárusító, a forgalmi viszonyoknak javításában, a mennyiben azok állami befolyás alá esnek. A termelő viszonyok javítása tekintetében, szerintem, azok a nagy mozzanatok, a melyeket a szintén szükséges, mindennapi támogató tevékenység mellett, első sorban felkarolandóknak tartok: a talaj javítása, melynél elsőrangu kérdés éppen az előbb említetteknél fogva az öntözési hálózat létesítése. *(Helyeslés balfelől.)* A második legeslegelső rangu kérdés a gazdasági intelligenczia fokozása, mégpedig leginkább a kisebb gazdáknál, a kiknél ez leginkább szükséges, és ennek folytán földmivelési iskoláink rendszerének gyakorlatibb irányba terelése *(Helyeslés balfelől.)* azoknak a lehetőség legszélsőbb határáig való szaporítása. *(Helyeslés balfelől.)* A földjavításból és a gazdasági intelligenciából származhatik a termelésnek úgy fokozása, mint helyes irányítása. A harmadik a birtokviszonyok kikorrigálása helyes telepítési politika által, a minek úgy a birtokviszonyok korrekturája szempontjából, mint nemzetiségi szempontból is igen-igen nagy hordereje van.

Nekem úgy látszott, hogy a t. miniszter úr, ha nyilatkozatai szerint itélhetek, e kérdés fontosságának mérlegelésében hivatali elődjének álláspontja mögé ment vissza, pedig már az sem elégített ki minket.

A t. miniszter úr ezzel az igen fontos kérdéssel nagyon mostohán bánik el.

A negyedik elsőrendü fontosságu kérdés a mezőgazdasági hitel rendezésének kérdése. A helyett a sok mindenféle, magábanvéve hasznos értekezés helyett, melyet a t. miniszter úr nekünk a tájfajokról, a kereskedelmi növényekről és ilyenfélékről mondott, és a melyet mind elhiszünk neki, és elhisszük, hogy osztályai szakértelemmel végzik ezeket, ha azokról nem is szól: mindezek helyett sokkal jobban szerettem volna, ha a t. miniszter úrtól határozott programmot és munkatervet hallunk vala a talajjavításról, a gazdasági oktatás rendezéséről, a mezőgazdasági hitel szervezéséről és a telepítésről. *(Helyeslés balfelől.)* Így a t. miniszter úr előadásából hiányzik minden perspektiva; nagy rendszabályokkal együtt, és egy vonalban apró rendszabályokat említ, sőt az utóbbiak özönében, úgy látszik, elvész a szükséges nagy rendszabályok megfigyelése. Hogy éppen ezek tekintetében a t. miniszter úr mit szándékozik tenni, arról nem világosított fel bennünket.

Az egyetlen fénysugárt, — de nem akarok félreértetni, azért visszavonom e kifejezést — a világosságnak azt az egyetlen sugarát, mely a hitel kérdésére esett, az agrár-bank létesítéséről szóló hírek adják nekünk. Én is abban a helyzetben vagyok. t. Ház, mint mindazok, akik az agrár-bank eszméjével foglalkoztak, hogy arról részletes birálatot nem mondhatok, mert az egész tervezet részleteit nem ismerjük; a mennyit azonban tudunk róla, az elég nekem arra, hogy az egész kezdeményezést elhibázottnak tekintsem. *(Polónyi Géza: Nagyon helyes!)*

Igaz az, a mit Tisza István t. képviselőtársam mondott, hogy idegen tőke segítsége nélkül nem elégíthetjük ki a magyar mezőgazda hitelét. Ez tökéletesen igaz. *(Polónyi Géza: Bocsánatot kérek, nem úgy van!)*

Én azt tartom, hogy úgy van, és azt tartom, hogy mindenesetre igen jó, hogyha idegen tőkék is rendelkezésünkre állanak. *(Zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)* De az egész mezőgazdasági hitelügy vezetését idegen tőkének, vagy bármi néven nevezendő, dividendák szaporítására szolgáló, nyerészkedő vállalatnak kezébe adni, azt én határozottan elhibázott dolognak tartom. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mert a részvénytársaságok formájával együtt jár az, hogy e részvénytársaságok igazgatóinak és vezetőinek természetes kötelessége a részvényesek jövedelmének fokozásáról gondoskodni, és ennek a szempontnak lesz tehát alávetve a mezőgazdasági hitelügy egész vezetése. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

T. ház! Ha alaposan és gyökeresen akarjuk megoldani a mezőgazdasági és egyáltalában a kisebb ember hitelének kérdését, akkor oly mélyre kell nyúlnunk reformátori tevékenységünkkel, hogy, félek, nemcsak ez a kormány, de egyáltalában a magyar törvényhozás sokáig nem tudja magát annyira emancipálni és függetleníteni, hogy ezt a reformátori tevékenységet erős kézzel végrehajtani képes legyen. Akkor bele kell nyúlni a vidéki pénzintézetek egész szervezetének kérdésébe, mely pénzügyileg oly egészségtelen, hogy veszélylyel fenyegeti az országot minden beállható nagyobb mérvü politikai vagy egyéb bonyo-

dalmak esetén. *(Úgy van! a szélső baloldalon.)* De, t. Ház, a parlamentárizmusnak egyéb fényoldalai mellett vannak bizonyos árnyoldalai is. A parlamentárizmusban a létező társadalmi erőknek súlya érvényesül, és azoknak a vidéki pénzintézeteknek és az összeköttetéseknek, melyek felett rendelkeznek, óriási társadalmi súlyuk van, mely alól, igen kevés reményem van arra, hogy a magyar törvényhozás magát egyhamar emanczipálni képes volna. Én nem beszélek itt korrupt motivumokról; beszélek tisztán arról a befolyásról, melylyel a választó-közönség választottjaira bir, és arról a befolyásról, melyet e vidéki hatalmak ismét a választó-közönségre gyakorolnak. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Nem tagadom, hogy e vidéki pénzintézetek, vagy legalább azoknak nagy része közgazdasági fejlődésünk bizonyos stádiumában nagy szolgálatot tett. A privát uzsora pusztításaival szemben, a részvénytársasági alapon és alakban keletkezett pénzintézetek működése relativ igen nagy hasznot tett a vidéken. Ámde minden organizmus fejlődik, és az, a mi a fejlődés bizonyos stádiumában jótétemény volt, a fejlődés későbbi stádiumában megszűnik az lenni, túlhaladott állásponttá válik; és így a mi közgazdasági organizmusunkban, hitelszervezetünkben az a feltétlen uralkodása oly intézeteknek, melyek nyerészkedésre vannak alapítva, melyek ennél fogva a betéteket magas, egészségtelenül magas betéti kamat nyujtása által magukhoz vonják, és így az egészséges konkurrenciát lehetetlenné teszik, vagy legalább megnehezítik, és így a kölcsönzési kamatlábat is állandóan magasan tartják: ma, ha ellensúlyozás nélkül marad,

ha nem reformáljuk ezt az organizmust, már nem jótétemény.

Ma ezen a stádiumon túl vagyunk. Ma előbbre kell mennünk. Ma a szövetkezeti eszmét, a szövetkezeti alakulást kell uralkodóvá tenniök mezőgazdáinknak, de még iparosainknak is hiteligényeik kielégítésére. *(Helyeslés balfelől.)* Ezt pedig, t. Ház, tartok tőle, nem fogjuk elérni az által, ha ennek az egész alakítandó szervezetnek a tetejébe egy nyerészkedő bankot teszünk, és annak vezetésében még tetemes idegen befolyást engedünk meg, mert hiszen, ha a lapokban közölt hírek igazak, egy negyedrészig e bank igazgatásában nem magyar honpolgárok is foglalhatnak helyet.

A gazdasági ipar fellendítése szintén egyik első fontosságu kérdése a magyar mezőgazdaságnak, és itt, ha elismerem azt, hogy a czukoripar terén nagy lendület állott be, a melyet lehetetlen el nem ismerni, másfelől a szeszipar terén a legnagyobb hanyatlást, a legnagyobb visszaesést, szóval szeszadó-törvényünknek igen rossz hatását kell konstatálnom. És ez, t. Ház, a vámterület kérdéséhez vezet. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Én is azt tartom, hogy mezőgazdasági szempontból a külön vámterület álláspontja nem védelmezhető. Én is azt tartom, hogy éppen mezőgazdaságunknak válságos helyzetében igen nehezen elviselhető rázkódást okozna az, ha az ausztriai piacz megszünnék ránk nézve biztosított piacz lenni. Teljesen osztozom e tekintetben Tisza István képviselőtársamnak álláspontjában, hogy ezt a kérdést tisztán közgazdasági szempontból kell tekintenünk, ki kell hámoznunk minden politikai melléktekintetből.

Ez így van, t. Ház. Bár ezt a felfogást a t. képviselő úr és a t. túloldal mindig alkalmazta volna; bár a Magyarországot érdeklő közgazdasági kérdéseket mindenkor ki tudta volna hámozni a politikai melléktekintetekből, *(Élénk tetszés balfelől.)* és tisztán Magyarország közgazdasági érdekeinek megfelelően oldotta volna meg! *(Helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Én tökéletesen beleegyezem abba, hogy se a vámkérdést, se a bankkérdést politikai szempontból ne tárgyaljuk, hogy se a vám-, se a bankkérdésbe ne vigyük be azt a szempontot, hogy ezen az úton is, politikai vívmányt akarjunk elérni, Magyarország függetlenségének gyarapítása szempontjából; beleegyezem egy feltétellel, azzal a feltétellel, hogy a mire viszont Magyarországnak közgazdasági szempontból, mint független intézményre szüksége van, azt ismét ne ellenezzék politikai szempotból, *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* ne ellenezzék abból a szempontból, hogy annak közössége a monarkhiának, isten tudja, miféle rejtélyes összetartozó feltétele. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Neutralizáljuk kölcsönösen a politikai szempontokat; de addig, míg a t. túloldal gazdasági politikájában lépten-nyomon érvényesül az a szempont, hogy úgy a vám-, mint a bankkérdést, valamint a fogyasztási adók kérdését, szóval a gazdasági kérdések egész sorozatát nem tudjuk elfogulatlanul tárgyalni Ausztria, s Ausztriára és a monarkhiai kapcsolatra vonatkozó, igen helytelenül alkalmazott politikai tekintetek miatt: addig ne csodálkozzunk, hogy viszont akadnak olyan tényezők és pártok, melyek ismét Magyarország függetlenségének gyarapítására irányuló politikai tekin-

tetekből akarják e kérdéseket megoldani. *(Úgy van! Helyeslés a szélsőbalon.)*

És éppen a szesziparnál tett tapasztalatok igazolják azt, hogy, ha a vámterület közösségének fentartását kellő feltételek mellett, ha t. i. abban az osztrák ipar védelmének szempontjából túlságos terhet nem tesznek a magyar fogyasztó közönségre, és ha a magyar termelés maga parallel és megfelelő védelmet talál, a mely rekompenzációt nyujt azért az áldozatért, a melyet nagyrészben az osztrák iparért hoz: ha — mondom — ily feltételek mellett a vámterület egységét kívánatosnak tartom is, másrészt a fogyasztási adók feletti önálló rendelkezés megszerzését erre az országra nézve úgy a helyes pénzügyi politikának, mint mezőgazdasági iparunk fejlesztésének szempontjából igen nagy, igen kívánatos vívmánynak tartanám. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De ha a termelés fokozásának és helyes irányban vezetésének kérdése a földmívelésügyi politika egyik nagy problemája, úgy az elárúsító feltételek javítása a másik, sőt az, melylyel közvetlenebbül kell foglalkoznunk. Mert a termelő viszonyok javítására czélzó tevékenységünk, nagyrészben legalább, csak lassan fog czélt érni. Sem az öntözést egy napról a másikra nem létesíthetjük, sem a gazdasági intelligenczia terjedését egy napról a másikra nem eszközölhetjük. S így a termelés irányának megváltoztatása, a mennyiben egyáltalán lehetséges, szintén csak lassan fog végbemenni.

Ezért lehetetlen nem foglalkoznunk — s igen behatóan — azokkal a bajokkal, melyek ez idő szerint a mezőgazdasági termények elárusítása terén mu-

tatkoznak; *(Úgy van! balfelől.)* s a problemának ez az oldala az, melyről a t. földmívelésügyi miniszter úr nyilatkozatában egy árva szót sem találtunk. Megengedem, hogy ez nem kizárólag az ő feladata, s hogy az e tekintetben szükséges rendszabályok nagy része más tárczák keretébe esik. De azért van meg a miniszterium tagjai közt az a szolidaritás, melyre a t. miniszter úr is hivatkozott, hogy akkor, midőn a földmívelés érdekeinek a maguk egészében való felkarolásáról van szó, az illető szakminiszter előadásából ne hiányozzék semmi fontos mozzanat, ne maradjon ki abból egyszerűen egy egész fejezet, a mint hogy kimaradt.

A búzakérdésre vonatkozólag itt, kivált ellenzéki oldalról, de a t. túloldalról is, két kérdést fejtegettek leginkább: a határidő üzletet, s a román búzának őrlési kedvezmény mellett történő behozatalát.

A mi az elsőt illeti, igen bizalmatlanul szólok a kérdéshez, mert nem szeretek olyat állítani, a mit bebizonyítani nem tudok. Kétségtelen, hogy az a határidő-üzlet, a mely tényleges, effektiv kereskedés, a hol csak az átadás ideje szenved haladékot, a legitim kereskedő-üzlet körébe tartozik, s nem is ezt illették az eddigi támadások. Szó volt azokról a fiktiv gabonamennyiségekről, melyeket piaczra hoznak, holott nem léteznek, vagy kérnek, holott az illetőnek, a ki mint vevő jelentkezik, esze ágában sincs tényleg gabonát venni, szóval, a gabonával üzött különbözeti spekulácziókról. Nem akarok belemenni a spekuláczió jogosultságának kérdésébe. Ez igen nagy és fontos kérdése a közgazdaságnak, melyről sokat mondtak pro és kontra. Én csak az előttünk levő kérdésre

akarok szorítkozni. A gabonával űzött nagymérvü differenciás játékra nézve, szerintem, ezek által is, de a más országokban történtek, és a mutatkozó jelenségek által is kétségtelenné váltak a következő pontok: *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik az, hogy ebbe az üzletbe káros, a társadalmat bomlasztó módon belevonnak olyan embereket, a kiknek erre sem szakértelmük, sem hivatottságuk nincsen, és a kik ennek folytán lelkiismeretlen ágenseknek kész prédájául szolgálnak. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A másik kérdés, a melyre nézve, gondolom, szintén alig lehet kétség, az, hogy ez üresben űzött spekuláczió, illetőleg különbözeti játék az egészséges, a természetes árképződést megzavarja. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Nagyon jól tudom, hogy egy elmélet szerint a spekulácziónak az a hivatása, hogy az egészséges és természetes árképződést előkészítse azáltal, hogy ahhoz értő emberek mérlegelik a jövőnek esélyeit; az nyer, a ki helyesen mérlegelte, s az veszt, a ki helytelenül mérlegelte, s ezáltal a helyes itélet nyer túlsulyt a helytelen itélet fölött. Ez így volna, ha abba a spekulácziába nem vegyülnének bele ringek, egyesülések, bizonyos tendenciával, ha gyakran nem vegyülne bele hamis hírek terjesztése, szóval: ha nem volna annyira szaturálva elfajulásokkal, hogy az, a mi benne egészséges és legitim, már alig hámozható ki a visszaélésből, alig ismerhető fel. Hogy tehát különösen a gabona-határidőüzletben, a gabonaár differenciában a természetes árképződés nem jut kifejezésre, hanem ellenkezőleg megzavarodik, ez, gondolom, kétségtelen. Már most azt mondják, hogy az a megzavarás felváltva történik: hol emeli, hol leszorítja a gabona árát; úgy,

hogy tulajdonképen a gazda szempontjából az egyik tendenczia a másik tendencziát megsemmisíti, és így az neki sem nem használ, sem nem árt.

Elfogadva, hogy ez így van, állítom, hogy még akkor is az ilyen mesterségesen előidézett hullámzások, mesterséges emelkedések és csökkenések, ha felváltva állanak is be, ha egymást végeredményben kiegyenlítik is, mégis a mezőgazdasági termények elárusításában oly egészségtelen, megbízhatatlan állapotot teremtenek, mely a gazdának semmiesetre sem lehet érdeke. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* De, t. Ház, ámbár magamat ama kérdésnek eldöntésére, informáczióim mai állapotában nem érzem illetékesnek, vajjon egészben véve árcsökkentőleg hat-e az üzérkedés, vagy sem, a következő momentumok elől nem zárkózhatom el. *(Halljuk! Halljuk!)*

Először, látom, hogy az egész világon, Amerikában, Angliában, Németországban, a hol közgazdasági felvilágosultságban nincs hiány, igen tekintélyes társadalmi tényezők, mély belátásu egyének, és pedig nemcsak mezőgazdák, hanem kereskedők is, sőt kereskedelmi kamarák abban az irányban foglalják össze felszólalásaikat, hogy ennek az üzérkedésnek természetes tendencziája a gabonaárak leszorítása. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Ha tehát látom, hogy ez világszerte, hozzáértő, komoly emberek nézete, és hogy ez alapon a világ legfelvilágosultabb és legszabadabb országaiban törvényhozási akcziót akarnak megindítani, akkor én ennek a tételnek plauzibilitása, vagy legalább valószínüsége előtt el nem zárkózhatom.

Másodszor, különösen nálunk, vannak egyes körülmények, a melyek arra a következtetésre engednek

jutni, hogy minden valószínüség szerint és legtöbb esetben a baisse-párt erősebb lesz, mint a hausse-párt. E tekintetben üzleti körökből vettem azt az információt, hogy a mi malmaink, melyeknek termeszetes hivatása az volna, hogy búzát vásároljanak, és lisztet adjanak el, spekulativ irányzattal sokszor igen nagy mértékben szerepelnek, mint gabona-eladók, *(Igaz! Úgy van! a szélsőbal- és baloldalon.)* és a román búzából felhalmozott készleteik nem annyira a kikészitési eljárásra szolgálnak, mint inkább fedezetül szolgálnak e spekulativ eladási üzleteknél. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Méltóztassanak meggondolni, hogy ebből mi következik? Én csupán a t. Ház és az illetékes köröknek konsziderációja alá bocsátom ezt a körülményt. A malmoknak nem mindig az az érdeke, hogy a búza ára leszálljon; akkor, mikor ők kész árukat eladni készülnek, inkább az az érdekük, hogy a búza ára emelkedjék, mert azzal paralell emelkedik a liszt ára is. De abban a pillanatban, a melyben ők mint vevők szerepelnek, érdekük, hogy a búza ára lemenjen. Ez a pillanat pedig az, melyben Magyarország az ő geografiai fekvésének és égaljának előnyeit élvezi: a termelést és cséplést közvetlenül követő idő. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mi megelőzzük a világot kész árúval: ez egyik előnyünk. *(Horánszky Nándor: Európában!)*

Igen, Európában megelőzzük a világot a kész árúval. Hogyha pedig éppen abban a pillanatban, mely a magyar gazdára, tapasztalás szerint, az eladásra nézve a legkedvezőbb, legfőbb vevőinek kezében egy hatalmas eszköz van, a melylyel az árakat lenyomhatják, akkor igen közel esik a gyanu, hogy

azt fel is fogják használni. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Én ezt — mint mondám — csak az illetékes körök konsziderációja alá bocsátom. Megvallom, annyi adatom nincs, hogy erre nézve végleges itéletet mondhassak, de a dolog plauzibilitása oly nagy, hogy ez az egy momentum is megerősiti azt az általánosan elterjedt felfogást, hogy a gabonaüzérkedés terén a baisse-párt, a gabonaárak lenyomására irányuló tendenczia az erősebb, hogy tehát ez az üzérkedés egészben véve egyik tényezője a gabonaárak lenyomásának nemcsak nálunk, de másutt is. De nálunk talán nagyobb mértékben, mint másutt, mert minálunk a gazdaközönség kevésbbé képes magát tájékozni az üzérkedés terén, mint más nyugati országok gazdaközönsége, kevésbbé képes magát ama túlhatalmas erő ellenében megvédeni, melynek érdekében áll vagy mindig, vagy bizonyos időpontokban a gabonaárakban mesterséges baisse-t idézni elő.

Itt eljutottam az árképződésre befolyást gyakorló ama másik tényezőhöz, melyről itt mindenki beszél a t. földmívelési miniszter úr kivételével, tudniillik az őrlési engedélyekhez, és a nagy malmok által ezen a téren élvezett, szerintem is törvénytelen és jogtalan előnyhöz. A nagy malomiparral épp úgy állunk, mint a vidéki pénzintézetekkel. Azok a vidéki pénzintézetek jelenlegi szervezetükben is, mint már mondám, az országban nagy értéket képviseltek egy bizonyos időben; most már kevésbbé. A nagy malomipar fontossága közgazdaságunkra ma már szintén nem az, a mi azelőtt volt, midőn termésük nagyobb részével az exportra voltak utalva. Nem mondom, hogy a nagy malmok nem birnának ma is bizonyos

fontossággal, de hogy ma, a magyar közgazdaság egész organizmusát véve, az ő érdeküek az összes magyar mezőgazdasági termelő érdekkel szemben, ha ezzel összeütközik, méltánylandó és megvédendő tényező legyen, a mezőgazdasági termelés rovására is, azt egyenesen tagadom. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ez nem a gazda elfogultsága; én nem nézem Magyarországot a gazda szempontján át, én a magyar gazdát nézem Magyarország szempontján át, *(Helyeslés balfelől.)* a nemzeti összérdekek szempontján át, és így, egészen neutrális álláspontra helyezkedve, azt kell mondanom: senki elfogulatlanul nem állíthatja, hogy annak az exportszolgálatnak, a melyet a nagymalmok teljesítenek, ma még oly fontossága volna, hogy azt még a mezőgazdasági termelés rovására is dédelgetni általános közgazdasági szempontból jogosult lehetne. *(Helyeslés a baloldalon.)* Annyival inkább, mert ne beszéljünk arról, hogy ezeknek a nagy vállalatoknak megmentéséről van szó. Hiszen az utolsó kimutatások szerint igen szép osztalékot fizettek: az egyik 25%-ot, a másik 12%-ot, egy harmadik 10%-ot, volt olyan, a mely csak 5%-ot, volt ugyan olyan is, mely semmi osztalékot sem fizetett. *(Polónyi Géza: Nyeresége azért volt! Zaj. Elnök csenget.)*

Szóval *(Halljuk! Halljuk!)* egészen alaptalan dolog a mi nagy malmainkat — hogy német kifejezéssel éljek — „notleidend" állapotban feltüntetni akarni a Ház előtt. És a midőn Tisza István t. képviselőtársam, a malmok kérdésével foglakozván, azt a sajátságos formulát állítja föl, hogy nagymalmainknak érdekében azokat az áldozatokat lehet követelni, a me-

lyekre okvetetlen szükségük van, hogy fennállásuk biztosíttassék, akkor én e tétel konstruálása felett nem fojthatom el csodálkozásomat. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Azért csodálkozom e tétel felállítása felett, mert éppen arról az oldalról ered, a mely a maga közgazdasági politikájával a legridegebben ragaszkodik különben a laisser faire, laisser passer orthodoxiájához. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Valahányszor valamely szorongatott helyzetben lévő közgazdasági ág számára védelmet, valahányszor a kis, az elnyomott, a gyenge számára támogatást, oltalmat kérünk, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* akkor ennek a közgazdasági orthodoxiának a tanaival találkozunk és ezek nevében tapasztalunk visszautasítást, azon a czimen, hogy boldoguljon mindenki, a mint tud; de ha a milliomosok nagy dividendáinak megőrzéséről van szó, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* akkor mindig az a jelszó hangzik fel: annyit kell nekik adni, a mennyi az ő fennállásukra szükséges. *(Élénk tetszés. Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Én ezt a formulát nem fogadom el, t. képviselőház. Én egyenlő mértékkel mérek mindenkinek. Minden gazdasági tényezőt *(Halljuk! Halljuk!)* ama támogatás tekintetében, melyet igénybe vehet, két szempontból mérlegelek. *(Halljuk! Halljuk!)* Először, hogy mily fontossággal bír Magyarország egész közgazdasági és társadalmi életére, másodszor, hogy mily mértékben szorult a külső támogatásra, mert önönmagán segíteni nem tud. De ezekre az elvekre fektetett segítségnek is van egy át nem léphető korlátja, és ez a törvény. Már pedig, t. képviselőház, ha valami világos, ha valami úgy van bebizonyítva, hogy ahhoz

a kétségnek még csak árnyéka sem fér, ez az, hogy az őrlési engedély alapján élvezett kedvezmény abban a kiterjedésben, a melyben ma használják, a fennálló törvénynyel ellenkezik. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Azt mondja a t. miniszter úr egy régibb beszédében, hogy nem ellenőrizhető az, vajjon az a gabona, a melyet a malmok kikészítés végett használnak fel, van-e abban a lisztben, a melyet kivisznek. Ellenőrizhető-e, nem-e, a felett vitába most nem bocsátkozom; de a t. miniszter úr nagyon enyhén formulázta a tételt, hogy nem ellenőrizhető, nem bizonyítható be, vajjon ugyan azt a gabonát exportálják-e liszt alakjában, vagy mást.

Nem úgy áll a dolog, t. Ház. Sokkal több, az van bebizonyítva, hogy nem ugyanazt a gabonát exportálják; ellenőrizhető az, hogy más gabonából készült lisztet exportálnak. Be van bizonyítva. Ha kételkednek benne, itt van a kezemben a molnárok egyesületének a képviselőház elé terjesztett beadványa, a melyben szakszerüen kiszámítják, hogy oly liszt pedig, a mely a világpiaczokon megállhat, mely exportképes, a román gabonából vagy éppen nem, vagy legfeljebb ama gabonamennyiség 10%-áig készülhet, a kiviteli kedvezményt pedig élvezik 70% erejéig. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Tehát itt nem forog fenn kétely; nem kétséges a törvényesség, de be van bizonyítva a törvényellenesség, *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* úgy, hogy már e szempontból is minden habozás nélkül, teljes szívvel és lélekkel csatlakozom Ivánka Oszkár t. barátomnak e részben benyujtott határozati javaslatához. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, a molnárok egyesületének e beadványa még mást is bizonyít. *(Halljuk! Halljuk!)* Bizonyítja nemcsak azt, hogy az őrlési engedélyek kérdésében, a törvényesség szempontjából mi képviselünk igaz álláspontot, hanem azt is bizonyítja, hogy mi nem állunk ellentétben az ipar érdekeivel, midőn a gazdák érdekeit megvédjük. Igenis, ellentétben állunk egyes iparos vállalkozók érdekeivel, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* de a malomipar nagy zömével nemcsak ellentétben nem állunk, hanem a malomipar nagy zöme egyenesen ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint a gazdák *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* s éppen úgy látja a maga romlását e törvénytelen őrlési privilégiumban, mint a hogy károsítását látja a gazda. *(Élénk, zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És itt ismét Tisza István t. képviselő úr fejtegetéseire kell visszatérnem, a ki nekünk azt mondja, hogy ne teremtsünk ellentéteket a mezőgazdaság és az ipar érdekei között, örüljünk minden füstölgő kéménynek, melyet ipartelepen gyujtanak. Igenis, t. Ház, aláírom azt egész kiterjedésében, csak a hangsúlyozásban teszek különbséget: *(Halljuk! jobbfelől.)* örüljünk *minden* füstölgő kéménynek, — a „minden“ szóra teszem a sulyt, — necsak egyes füstölgő kéményt dédelgessünk, hanem támogassuk a füstölgő kémények lehető legnagyobb számát. *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Arról nem is szólok, hogy a kereskedelmi politikában, a kereskedelmi szerződések megkötésénél csakugyan árva volt a mezőgazdasági érdek. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Elvbará-

taim közül erre is többen kiterjeszkedtek, és ha más nem, hát ez a rettentő helyzet, a melyben a borkérdést illetőleg vagyunk, a hol valóban nehéz lesz a Scylla és Charybdis között kievezni, mutatja, hogy a kormány részéről a mezőgazdaságot illetőleg mily kevés előrelátással köttetnek a mi kereskedelmi szerződéseink. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De erről nem akarok bővebben szólani; mert addig, a míg e kereskedelmi szerződések megvannak, hatásukat enyhíteni igen, de szabványaikat megváltoztatni nem lehet. Ez csak a jövő politika feladatai közé tartozik, hogy a kereskedelmi szerződések megkötésénél, a vámtarifa megállapításánál, a mezőgazdasági és egyéb termelő ágak érdekei között levő helyes egyensúly, — hangsúlyozom, helyes egyensúly, mert a helyes egyensúlynál egyebet nem kívánunk, privilégiumokat nem követelünk, csak egyensulyt követelünk és másokkal egyenlő elbánást *(Élénk helyeslés balfelől.)* — hogy, mondom, a földmívelésnek a helyes egyensúlyra irányuló ez a jogos követelménye tekintetbe vétessék. *(Helyeslés balfelől.)*

Befejezésül még egy pontra térek ki, és ez a gazdasági érdekképviseletnek a kérdése. *(Halljuk!)* Ha a földmívelési kormányzatnak, a törvényhozás és kormányzat által létesítendő földmívelési politikának feladata úgy a termelésnek fokozása és helyes irányba terelése, mint az elárúsító viszonyoknak a lehető legkedvezőbb alakítása, úgy e feladatnak teljesítéséhez, nézetem szerint, nincsen államférfiú, a ki, és nincsen miniszterium, a mely önönmagában egyedül elegendő bölcseséggel és tudással rendelkeznék. Maguknak az érdekelt köröknek a felfogásaiból kell merítenie az

útbaigazításra szükséges adatokat. Nem mondom, hogy azokat mindig követnie kell; én magam sem vállalkoznám arra, ha kormányon volnék, hogy akár az egyik, akár a másik közgazdasági ág érdekeltjeinek minden kívánságát vakon teljesítsem, mert hiszen azok természetszerűleg bizonyos egyoldalusággal formulázzák a maguk követelményeit s a bölcs kormányzatnak és törvényhozásnak feladata azokat harmóniába hozni és összeegyeztetni; de hallani, de tudni, de az impulzusoknak a megnyilvánulására alkalmat adni, az önálló véleményt meghallgatni, az érdeklődést egy nagy társadalmi feladat iránt növelni: ez, igenis, a földmívelési kormánynak egyrészt feladata, másrészt nélkülözhetetlen segédforrása. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És, t. képviselőház, ezen a téren sajnálattal tapasztalom azt a tendenciát, a mely a mi földmívelési kormányzatunkban létezik, és a mely arra irányul, hogy nem olyan érdekszervezetet akar létesíteni a gazdák közt, a melyben csakugyan szabadon nyilvánuljon a földmivelési körök felfogása, és melyben azok legitim eszközökkel a maguk érvényesítésére törekedjenek, hanem ezt az érdekképviseletet is lehetőleg államosítani akarja, lehetőleg hivatalos befolyás alá veszi. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Hiszen, t. képviselőház, a mezőrendőrségi törvény alapján, a mely közgazdasági bizottságoknak a szervezését kívánja a megyéktől, mindenütt láttuk azt a küzdelmet, hogy azok az elemek, a melyek a kormány befolyását képviselték, a főispánok, első sorban arra törekedtek, hogy ez az úgynevezett gazdasági érdekképviselet lehetőleg a hivatalos apparátus befolyása alá kerüljön. *(Úgy van! balfelől.)*

Nos, t. Ház, egyfelől azt hirdetni, igen helyesen,

hogy ne várjunk mindent az államtól, a társadalom fejtse ki a maga tevékenységét is, az egyes ember iparkodjék, az egyes független emberek találkozzanak, szövetkezzenek és egyesített erőkkel tegyék meg azt, a mit egyenkint nem tudnak tenni, és csak a mit a társadalom nem képes a maga erejéből végezni, csak azt várjuk az államtól; mondom, egyfelől ezeket az igen helyes tanokat hirdetni, másfelől pedig minden autonóm alakulást, minden független egyesületi szervezkedést, a hol csak lehet, hatalmi szóval meggátolni *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* és így a társadalmi önálló tevékenységet megzsibbasztani: ez nagy ellenmondás, t. Ház, ez teljesen fejetetejére állított politika. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Mert a kormánynak feladata vezetni, a társadalomnak feladata dolgozni, eszméket produkálni, energiát kifejteni. A kormány pedig nem vezet, de viszont a társadalmi tevékenység energiáját zsibbasztja meg. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

T. képviselőház! Igen sajnálom, hogy ily körülmények közt a t. kormány tevékenysége iránt a földmívelésügyi politika terén épp oly kevéssé lehetek bizalommal, mint általános politikája iránt, és hogy így a földmívelési költségvetésnek tételeit sem szavazhatom meg. *(Élénk helyeslés, éljenzés és felkiáltások balfelől: Öt perczet kérünk! Zaj. Elnök csenget.)*

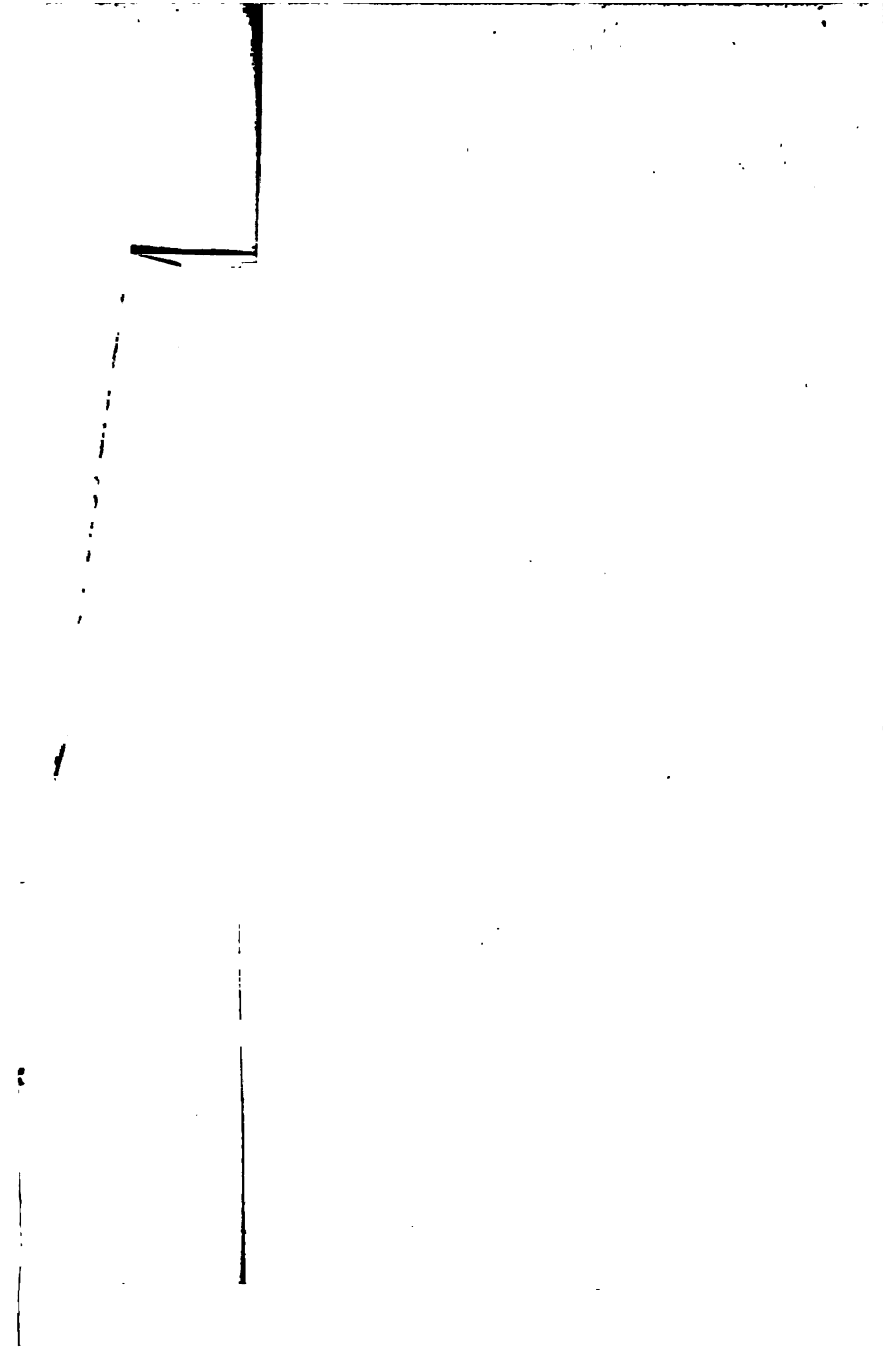

Tartalom.

Oldal

A Szapáry-kormány programmja 1
A konzuli bíráskodás 9
A záróbeszéd 46
A közigazgatás reformja (három beszéd) 93
I. A törvényjavaslatról 94
II. Az 1. §. 124
III. A kétszakaszos törvény 152
„Nemzeti párt“ (négy beszéd) I—IV. 163
Szózat a magyar nemzethez. (A nemzeti párt programmja) 245
Széchenyi emléke 265
Kossuth halála 273

AZ EGYHÁZPOLITIKA.

A „februári rendelet“ 281
Egyházpolitikai irányelvek 305
A Szapáry-kabinet lemondása 337
A Wekerle-kabinet programmja 345
Szabadelvüség és nemzeti öntudat 361
A Wekerle-kabinet egyházpolitikai programmja 389

Oldal
A házassági jog 427
A záróbeszéd 477
A főrendiház üzenete 523
A záróbeszéd 553
Az állami anyakönyvek 581
A gyermekek vallása 601
Beszámoló Jászberényben 611
A vallás szabad gyakorlata 637
Leszámolás 645

Magyar kulturpolitika 693
Földmivelési politika 731

SINGER és WOLFNER kiadásai.

BRÓDY SÁNDOR

összes munkái.

A modern magyar irodalomnak alig van érdekesebb alakja, mint Bródy Sándor. Jóformán még az ifjukor határain sincs tul, de már is mester lélektani megfigyeléseiben. Az ő művei psychologia, finomság dolgában ritkitják párjukat, de a mellett minden izükben érdekfeszitők és költőiek. Már az a körülmény is, hogy némely kötete már a harmadik kiadásban jelent meg, dacára annak, hogy irói pályafutása nem tesz ki egy tuczat esztendőt, mutatja hogy mennyire kedveli őt a közönség. Összes művei most jelentek meg egyöntetü, diszes, de a mellett olcsó kiadásban. Aki az irói egyéniség előkelőségét, ragyogó fantáziával, hatalmas jellemzési képességgel és finom lélektani részletezéssel egybekötve szereti látni, vegye meg **Bródy Sándor** műveit.

Kétlelkü asszony	—.80
Apró regények	1.40
Két szőke asszony	—.80
Szinészvér	1.40
Éjszakák	—.80
Don Quixotte kisasszony	2.—
Rejtelmek	1.40
Emberek	—.80
Nyomor	—.80
Faust orvos	—.80
Hófehérke	—.80

Bekötve, minden kötet 80 krral többe kerül.

A 12 kötet ára diszkötésben, tokban 20 forint.

Singer és Wolfner kiadásai.

Herczeg Ferenc munkái:

A Gyurkovics fiuk.
Tizenegyedik ezer, füzve 2 frt, diszk. 3 frt.

Napnyugati mesék.
Elbeszélések füzve 2 frt, diszkötésben 3 frt.

A három testőr.
Bohózat 3 felv. Ára füzve 1 frt 20 kr.
Diszkötésben . . . . . 1 frt 80 kr.

A dolovai nábob leánya.
Szinmű 5 felv. Ára füzve 1 frt 20 kr.
Diszkötésben . . . . . 1 frt 80 kr.

Simon Zsuzsa.
Regény, 3-ik kiadás, füzve 1 frt 60 kr.
Diszkötésben . . . . . 2 frt 40 kr.

A Gyurkovics leányok.
Tizenkettedik ezer, füzve . 1 frt 50 kr.
Diszkötésben . . . . . 2 frt 50 kr.

Mulamur.
26 elbeszélés, 3. kiad. füzve 1 frt 40 kr.
Diszkötésben . . . . . 2 frt 40 kr.

Fenn és Lenn.
Regény, 3-ik kiadás füzve 1 frt 40 kr.
Diszkötésben . . . . . 2 frt 40 kr.
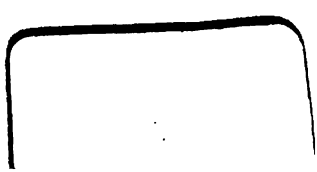
AIR 8 1962